KURTULUŞ SAVAŞI GÜNLERİNDE İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ EYLEMLERİ

Prof. Dr. Salâhi R. SONYEL

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. Dizi — Sa. 70

KURTULUŞ SAVAŞI GÜNLERİNDE İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ EYLEMLERİ

Prof. Dr. Salâhi R. SONYEL

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1995

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar XIII
Önsöz XV

BÖLÜM 1

İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki ilk eylemleri (Kasım 1918-Mayıs 1919)

Fransız ve İngiliz yandaşı Türk'ler 1
Mason Locaları 4
Kürt Sorunu 5
Paris Barış Konferansı ve Türk'ler 6
İngiliz yandaşı Türk'ler yine sahnede 8
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütü 9
Kürt'ler ve Ermeni'ler yine sahnede 11
Sait Molla ve İngiliz'ler 12
İzmir'in Yunanlı'larca işgali 13

BÖLÜM 2

Türk Ulusal Akımı'nın Doğuşu (1919)

İstanbul ve Anadolu'da ulusal kımıldamalar 15
Osmanlı Barış Kurulu Paris'e çağrılıyor 17
Mustafa Kemal'in ilk eylemleri 18
Mustafa Kemal-Emir Faysal anlaşması 19
Amasya görüşmeleri 21
Erzurum Kongresi'nden önceki gelişmeler 22
İngiliz'lerin, Orta Doğu'da, sürekli ve birleşik bir İstihbarat sistemi kurma çabaları 23
Osmanlı Kurulu Paris'ten eli boş olarak dönüyor 25

BÖLÜM 3

Hey'et-i Temsiliye dönemi (Temmuz 1919-Nisan 1920)

Erzurum Kongresi 29
Mustafa Kemal-Yarbay Rawlinson görüşmesi 30
Sivas Kongresi 31
Sivas Kongresi'nden sonraki gelişmeler 34

İngiliz İstihbarat Servisi ve Ermeni ajanlar 37
Mustafa Kemal - General Harbord görüşmesi 38
Bir İngiliz ajanın Ulu Kışla izlenimleri 39
Damat Ferit Kabinesi erkten çekiliyor 40
Türk askeri sırları İngiliz'lerin eline geçiyor 43
Kemalistlere karşı ayaklanmalar 46
İngiliz İstihbaratı Albay Kâzım'ı nasıl aldattı 47
Muvahhidin (Tanrı'nın birliğine inananlar) Derneği 49
Vahdettin - Hamdi Paşa görüşmesi 55
Mustafa Kemal - Picot görüşmesi 57
Ahmet Anzavur olayı 58
Hey'et-i Temsiliye Ankara'ya taşınıyor 58
Ulusal Akım'ı destekleyenler 60
Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 11 Ocak 1920 günkü toplantısı 61
İngiliz İstihbaratı'nın Ankara'daki eylemleri 62
Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 21 Ocak 1920 günkü toplantısı .. 63
Akbaş baskını 64
Misak-ı Milli'nin Osmanlı Parlâmentosunda kabulü 65
İstanbul'un resmen işgali 67
Büyük Millet Meclisi kuruluyor 70

BÖLÜM 4

Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan Sevr Antlaşması'na kadar (Nisan - Aralık 1920)

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı 71
Meclis-i Kebir-i Milli 71
Büyük Millet Meclisi Padişah'a baş vuruyor 72
Büyük Millet Meclisi'nin ilk gizli oturumu ve Mustafa Kemal'in bildirileri 73
Osmanlı Kurulu ve Sevr Antlaşması tasarısı 75
Büyük Millet Meclisi ve Sevr Antlaşması 77
Büyük Millet Meclisi ve Türk - Rus ilişkileri 78
Büyük Millet Meclisi'nde hazır bulunan bir İngiliz ajanın İngiliz'lere verdiği rapor 79
Tutuklanan İngiliz ajan 80
Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in bilmeden bir İngiliz ajanına verdiği bilgi 80
Türk - Rus ilişkileri 81
Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabaları 83
Büyük Millet Meclisi ve Yunan saldırısı 85
Mustafa Kemal'in Ulusal Güçleri örgütlemesi 87

Damat Ferit, gizli ajanlarını Venizelos'a gönderiyor 88
Kemalistlere ve Yunanlı'lara yapılan yardım 89
Kemalistleri bölme davranışları 90
Saltanat Konseyi (Şuray-ı Saltanat) 92
Türk Kurtarış Derneği 92
İngiliz'ler, Kemalistlerin eylemlerinden kaygılanıyor 95
Büyük Millet Meclisi ve Bolşevizm 96
Veliaht Abdülmecit Anadolu'ya kaçmaya niyetleniyor 96
Osmanlı Bayındırlık Bakanı Dr. Cemil Paşa'nın Sadrazam Damat Ferit'e gönderdiği yazı 98
Sevr Antlaşması imzalanıyor 100
Yeşil Ordu 100
Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen gensoru 105
Cami Bey'in bir İngiliz ajana söyledikleri 106
21 Ağustos, 1, 7, 12 ve 29 Eylül 1920 tarihlerinde yapılan Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantıları 107
Türkiye - Rusya ilişkileri 108
6 Eylül 1920 günkü gizli oturum 110
Kemalistler arasında görüş ayrılıkları 114
İngiliz İstihbarat Servisi, kimi İttihatçı'ların mektuplarını ele geçiriyor 115
'Mustafa Kemal'in durumu daha da zayıflıyor' 117
Mustafa Fevzi Paşa'nın kendi eşine verdiği öğüt 119
İtalyan'ların Kemalistlere yaptığı yardım 119
Roma'daki Türk Ulusçularının eylemleri 123
Konya ayaklanması 125
Türk - Ermeni savaşı 126
Tevfik Paşa Kabinesi ve Anadolu'ya gönderilen Mareşal Ahmet İzzet Paşa Kurulu 126
Türk - Rus ilişkileri gerginleşiyor 130
Mustafa Kemal'in, Osmanlı yönetiminin gizli bir ajanına açıkladığı görüşler 131
Venizelos ve Kemalistler 133
Mustafa Kemal ve İngiliz'ler 133
İngiliz İstihbarat Servisi hizmetinde Rum ve Ermeni çevirmenler 134
Kemalistlerin dış siyaseti 134
Büyük Millet Meclisi'nin 8.12.1920 günkü gizli oturumu 135
Kürt önderler İngiliz'lere işbirliği öneriyor 136
Mustafa Kemal - Ahmet İzzet görüşmesi 137
Bekir Sami'nin bir İtalyan albayına söyledikleri 138
İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türk ve Ermeni ajanları yine sahnede 139

Türk - Rus ilişkileri 141
Londra Konferansı'nın öngününde Türk Ulusal Akımı 143
Londra Konferansı'na çağrı 145

BÖLÜM 5

Londra Konferansı'ndan Sakarya Savaşı'na kadar (Ocak - Eylül 1921)

Londra Konferansı 147
İngiliz İstihbaratı'nın çalışmaları 148
Büyük Millet Meclisi'nin 12 Şubat 1921 günkü gizli oturumu .. 149
Büyük Millet Meclisi'nin 19 Şubat 1921 günkü gizli oturumu .. 151
Londra'ya gönderilen Türk kurulları 152
Londra Konferansı ve Türk - Sovyet ilişkileri 155
Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı oldukça önemli konuşma 157
İstanbul Rum'larının eylemleri 160
İstanbul'daki Muhalefetin eylemleri 161
Ahmet İzzet Paşa Kurulu İstanbul'a dönüyor 162
Türk - Rus dostluk antlaşması ve Yunan saldırısı 164
İstanbul'da kurulan Ulusal Örgüt 166
Kemalistlerin mali durumu 169
Yunan - Kürt işbirliği ve Doğu'da Bolşevik propagandası 170
Anadolu'daki siyasi gruplar 175
Subaylar siyasete karışıyor 177
Trakya'da ihtilâl örgütleri 178
Ulusçuların savaş gereçleri 179
Bekir Sami'nin görevinden çekilmesi 179
Yunus Nadi'nin Londra Konferansı'yla ilgili gizli raporu 182
Türkiye'li bir Ermeni ajan 182
İngiliz İstihbarat Servisi'nin Hindistan'lı ajanı Mustafa Sagır ... 183
Birbirini tutmayan İngiliz istihbarat raporları 184
Türk - Afgan ilişkileri 187
Türk - İngiliz ilişkileri 187
Batı savaş kesimindeki Türk askeri gücü 188
Mustafa Kemal ve yandaşları tehlike içinde 188
Anadolu'ya gelen Bolşevik kurulu ve Kemalist Türkiye'ye Sovyet yardımı 191
Yusuf Kemal'in Avrupa gezisi 193
Bağlaşıklar'ın arabuluculuk önerileri 194
Kemalistlerin ekonomik durumu 194
Türkiye - İran ilişkileri 195

Yunan saldırısının öngününde Mustafa Kemal'in durumu 196
Yunan saldırısı 198
Yunan saldırısı yenileniyor 204
Halâs-ı Vatan Cemiyeti'nin eylemleri 204

BÖLÜM 6

Sakarya Savaşı'ndan Büyük Zafer'e kadar (Eylül 1921 - Ekim 1922)

Kemalistlerin Sakarya Zaferi'nden sonra uyguladıkları siyaset ... 209
Franklin-Bouillon ve Cavaliere Tuozzi kurulları 210
Anadolu'daki siyasi durum 212
Kemalistlerin istihbarat örgütü 214
Rum - Ermeni - Kürt işbirliği 215
İstanbul'a gönderilen Ulusçu elçi 217
Büyük Millet Meclisi'nin 21.11.1921 günkü gizli oturumu 217
Mustafa Kemal'in Başkomutanlık sorunu 218
Mustafa Kemal'e karşı koyanlar 219
Kemalistlerin askeri plânlarını ele geçiren İngiliz ajan 220
Kemalistlere yapılan Bolşevik yardımı ve nedenleri 221
Kemalistlerin Batı'dan sağladıkları yardım 225
Anadolu'ya gönderilen Frünze kurulu 228
Mustafa Kemal'le görüştüğünü iddia eden İngiliz ajan 228
Anadolu Cemiyeti 229
Türk - İtalyan ilişkileri 231
Büyük Millet Meclisi'nin 10.1.1922 günkü gizli oturumu 232
Hüseyin Rauf'un görevinden çekilişi 233
Kürt sorunu 234
Vahdettin - Karabekir ilişkileri 235
Kemalistlerin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey 237
İngiliz'lere ajanlık eden Padişah Vahdettin 238
Yusuf Kemal Kurulu 243
İzzet Paşa Kurulu 243
Anadolu'daki iç durum 244
Hindistan Müslümanları'nın Kemalistlere yardımı 245
İstanbul'daki Yunan askeri kurulu ve Kürt'ler 245
Pan-Asya akımı 246
Afganistan'la ilişkiler 248
İzmir'de Yunan darbesi 249
Büyük Millet Meclisi yönetiminin mali durumu 250
Rus düzenleri 251
Büyük Millet Meclisi'ndeki siyasi gruplar 251

Bağlaşıklar'ın yeni arabuluculuk önerileri 253
Anadolu'da huzursuzluk 254
Mustafa Kemal - Enver çatışması 255
Türk sorununu savaşmadan çözümleme yolu 256
Pontos sorunu 258
Büyük Millet Meclisi'nin 18.5.1922 günkü gizli oturumu 259
Anadolu'daki iç durum 260
Yunan temsilcisi Rufos Kemalistlere yanaşıyor 261
Anadolu'ya silâh kaçıran Osmanlı Savunma Bakanı 262
Gizli Türk - Rus Antlaşması 263
İngiliz Generali Townshend'in Anadolu gezisi 264
Büyük Saldırı'dan önceki durum 265
Türk Saldırısı 266
Ali Fethi - Signor Schanzer görüşmesi 268
Çanakkale bunalımı 268
Bolşevik'ler, Kemalistlerin birliğini yıkmaya çalışıyor 273
Yurt dışına kaçanlar 277

BÖLÜM 7

Lozan Konferansı dönemi (Eylül 1922 - Temmuz 1923)

Konferanstan önceki durum 279
Mustafa Kemal'in plânları 280
Anadolu'da Bolşevik fesadı 283
Yeni Türk - Rus antlaşma tasarısı 288
Lozan Konferansı'nın açılışı ve İngiliz - Ermeni komplosu 290
Trakya'da durum 292
Rus tehdidi 293
Konferansta bunalıma doğru gidiliyor 295
Büyük Millet Meclisi'nin 1, 2 ve 3 Ocak 1923 günkü gizli oturumları 299
Kemalistlerin Filistin'deki eylemleri 300
Doğu'daki huzursuzluk İngiliz'leri kaygılandırıyor 301
Tahran'ın 'İttihat' adlı gazetesinde çıkan başyazı 303
Lozan'daki Türk delegeleri arasında bölünme 303
Chester Projesi 304
Lozan Konferansı iyi gitmiyor 305
Musul Sorunu 307
Lozan Konferansı günlerinde Türk - Rus ilişkileri 308
Anadolu'da genel durum 309
Lozan Konferansı yarıda kalıyor 312
Çiçerin'in Lozan Konferansı hakkındaki raporu 314
Ankara ve İstanbul'da Sovyet düzenleri 315

Ankara'daki gergin durum 317
Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 1923 günkü oturumu 318
İsmet Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nde barış için mücadelesi 319
Büyük Millet Meclisi'nin 2 Mart 1923 günkü gizli oturumu 320
Türk'lerin kendi barış projeleri 323
Yunanlı'lar yeni bir savaşa hazırlanıyor 324
Abilov'u kim öldürdü? 325
Yunanlı - Çerkez düzenleri 325
Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi 327
Türk - Rus ilişkileri 327
Türk Ordusu hazırlanıyor 330
İngiliz Gizli Servisi'nde çalışanlar 331
Türkiye'deki siyasi durum 332
Lozan Antlaşması 333
İngiliz'lerin İstanbul ve Boğazları bırakmayacaklarına inanılıyor 334
Lozan Antlaşması'nın yarattığı yankılar 335
Türk ülkelerinin boşaltılması sorunu 337
Lozan Antlaşması'nın Büyük Millet Meclisi'nde onaylanması ... 339
Boşaltma başlıyor 339
Sonuç 343
Kaynaklar 349
Dizin 353

KISALTMALAR

Adıvar	*The Turkish Ordeal*
Akşin	*İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*
Apak	*Batı Cephesi*
Aralov	*Bir Sovyet diplomatının Türkiye hatıraları*
ATTB	*Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri*
Aydemir	*Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*
ayr. bkz.	ayrıca bakınız
Baytok	*İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*
Bayur	*Yeni Türkiye Devletinin harici siyaseti*
Bayur I	*Atatürk, hayatı ve eseri*
Bayur II	*Yirminci Yüzyılda Türklüğün tarih ve acun siyasası üzerindeki etkileri*
Bıyıklıoğlu	*Atatürk Anadoluda*
BFSP	*British and Foreign State Papers* (İngiltere ve yabancı devletlerin belgeleri)
BMM	Büyük Millet Meclisi
BTTD	*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*
Cab. P.	*Cabinet Papers* (İngiliz Kabinesi'nin belgeleri)
Carr III	*A history of Soviet Russia*, cilt III (Sovyet Rusya tarihi)
Cebesoy	*Milli Mücadele Hatıraları*
Cebesoy I	*Siyasi Hatıralar*
Cebesoy II	*Moskova Hatıraları*
Cmd.	*Command Papers* (İngiliz resmi yayını)
C.P.	Confidential Print (İngiltere Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri)
DBFP I/IV	*Documents on British Foreign Policy* (İngiltere'nin dış siyasetiyle ilgili belgeler), c. iv
DBFP I/VIII	" " " " " c. viii
DBFP I/XIII ...	" " " " " c. xiii
DBFP I/XVII ...	" " " " " c. xvii
DBFP I/XVIII ...	" " " " " c. xviii
FO	*Foreign Office* (İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın FO 371 siyasal sınıfındaki belgeleri)
G. Lewis	*Turkey* (Türkiye)
Gökbilgin I ve II .	*Milli Mücadele Başlarken* c. i ve ii.
Harris	*The origins of Communism in Turkey* (Türkiye'de komünizmin kökeni)

Howard	*The partition of Turkey* (Türkiye'nin bölünmesi)
HTDA	Harp Tarihi Dairesi Arşivi
HTVD	*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*
Jaeschke I	*Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*
Kansu	*Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber*
Karabekir	*İstiklâl Harbimiz*
Karabekir I	*İstiklâl harbimizin esasları*
Laqueur	*Communism and nationalism in the Middle East* (Orta Doğu'da komünizm ve ulusçuluk)
Lloyd George	*Memoirs of the Peace Conference* (Barış Konferansı anıları)
Markezinis	*Politiki İstoria tis Neoteras Ellados* (Modern Yunanistan'ın siyasi tarihi)
n.	not
Papasian	*Patriotism Perverted* (Sapık yurtseverlik)
PRFRUS	*Papers relating to the foreign relations of the United States* (Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasına ilişkin belgeler)
Rawlinson	*Adventures in the Near East, 1918-22* (Yakın Doğu'da maceralar)
Saral	*Güney Cephesi*
Sarıhan	*Kurtuluş Savaşı Günlüğü*
Sonyel 1	*Turkish Diplomacy* (Türk Diplomasisi)
Sonyel 2	*Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. 1
Sonyel 3	*Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. 2
Söylev I ve II	Atatürk'ün Büyük Nutku, c. i ve ii
Spector	*The Soviet Union and the Muslim World, 1917-58* (Sovyetler Birliği ve İslâm Dünyası)
Speech	Atatürk'ün Büyük Nutku'nun İngilizce çevirisi
Şimşir	*İngiliz belgelerinde Atatürk*
Tansel	*Mondros'tan Mudanya'ya kadar*
Tengirşenk	*Vatan Hizmetinde*
TİH	*Türk İstiklâl Harbi*
Toynbee ve Kirkwood	*Turkey* (Türkiye)
Tunaya	*Türkiye'de siyasi partiler*
Tunçay	*Türkiye'de sol akımlar, 1908-1925*
Türkgeldi	*Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*
TV	*Takvim-i Vekayi*
Ulubelen	*İngiliz gizli belgelerinde Türkiye*
Uluğ	*Siyasi yönleriyle Kurtuluş Savaşı*
vd.	ve devamı
ZC	*Zabıt Ceridesi*

ÖNSÖZ

Merkez Devletleri'nin[1] bağlaşığı olarak Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı İmparatorluğu,[2] İtilâf Devletleri,[3] özellikle İngiltere (Birleşik Kırallık)'ce yenilgiye uğratılıyor; 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması'nı imzalamak zorunda kalıyordu.[4] Bağlaşıklar zaten daha önceden Türkiye'ye göz dikmişlerdi. Savaş günlerinde imzalanan ve kimileri 1917'de Bolşevik'lerce açıklanan[5] gizli antlaşmalarla, Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak amacını güdüyorlardı.

1915 Mart/Nisan tarihinde, İngilterc, Rusya ve Fransa arasında aktedilen İstanbul Anlaşması'yla, Bağlaşık Devletler, savaşı kazanırlarsa, İstanbul'la Boğazlar'ın Rusya'ya verilmesini kabulleniyor; 26 Nisan 1915'de İtilâf Devletleri'yle İtalya arasında yapılan Londra Anlaşması'yla, 'Türkiye'nin Asya'daki ülkelerinin kısmen veya tümüyle bölünmesi halinde, ... Antalya iline bitişik Akdeniz bölgesinde İtalya'ya adilâne bir pay verilmesini' üstleniyor; 16 Mayıs 1916'da yapılan Sykes-Picot Antlaşması'yla, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bölünmesini olanaklı kılıyor; 17 Nisan 1917'de Saint Jean de Maurienne Uzlaşması'yla, İtalya'nın Anadolu'daki hak iddialarını kendi aralarında aydınlatıyor; Aydın ve İzmir'in İtalya'ya verilmesini kabul ediyorlardı.[6]

Savaş sonunda, Deniz (Bahriye) Bakanı Hüseyin Rauf (Orbay) başkanlığındaki Osmanlı murahhasları, 30 Ekim 1918'de Mondros'ta,

[1] Merkez Devletleri, Almanya, Avusturya - Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan oluşuyordu.

[2] Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sürükleyen nedenler için bkz. Kâzım Karabekir: *Cihan Harbine nasıl girdik*, c. 2, İstanbul 1937; *Harb Kabinelerinin isticvabı*, Vakit Matbaası, 1933.

[3] İtilâf Devletleri (Bağlaşık Devletler), savaşın başlangıcında İngiltere, Fransa, İtalya ve Çar'lık Rusyası'ndan oluşuyordu. 1917'de çıkan Bolşevik ihtilâlinden sonra, Rusya savaştan çekiliyor; savaşın sonlarına doğru, Yunanistan ve Amerika Birleşik Devletleri, İtilâf Devletleri'nden yana savaşa giriyordu.

[4] Mondros Bırakışması için bkz. Sonyel 1, s. 3 vd.; Sonyel 2, s. 7 vd.

[5] Aralık 1917'de, Rus ve Müslüman işçilerine seslenen Sovyet Rusya Halkları Komiserliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması amacını güden, Çar'ın imzaladığı ve Kerenski yönetiminin onayladığı gizli antlaşmaların geçersiz sayıldığını açıklıyordu. Howard, s. 199.

[6] Sonyel 1, s. 1-2; Sonyel 2, s. 1-2; Sonyel : 'Mustafa Kemal and the Turkish Nation's struggle for survival' (Mustafa Kemal ve Türk Ulusu'nun varlık mücadelesi), *Cultura Turcica*, c. iv, Ankara 1967, s. 70-3.

Bağlaşık Devletler'i temsil eden Amiral Arthur Gough Calthorpe başkanlığındaki İngiliz murahhaslarıyla bir bırakışma imzalıyor; Türkiye'ye kısmen zorla kabul ettirilen teslim koşullarını uygulamayı kabulleniyorlardı. Türk görüşünce, Bırakışma'nın en kötü maddeleri, ya da sık sık ihlâlinden şikâyet edilenler, şunlardı:

Madde 1 — Çanakkale ve Karadeniz Boğazları güvenlik içinde ve özgür olarak seyrüsefere açılacak; Boğazlar'daki istihkâmlar Bağlaşıklar'ca işgal edilecektir.

Madde 5 — Hudut karakolları ve iç düzeni korumada kullanılacak az sayıda güç dışında, tüm Türk orduları ivedilikle terhis edilecektir.

Madde 7 — Bağlaşıklar'ın güvenliğini tehlikeye düşürecek bir durum olursa, Bağlaşıklar, Türkiye'nin herhangi bir stratejik noktasını işgal edeceklerdir.

Madde 10 — Bağlaşık Devletler, Toros tünelleri şebekesini işgal edeceklerdir.

Madde 15 — Tüm trenlere Bağlaşık Devletlerin denetim yetkilileri yerleştirilecek; bu yetkililer, Türk trenlerini diledikleri gibi özgürce kullanabilecek, ama halkın gereksinimlerini dikkate alacaklardır.

Madde 21 — Bağlaşık Devletler, Türk Levazım Bakanlığı'na, kendi çıkarlarını güvenlik altına alacak bir temsilci atayacaklardır.

Madde 22 — Türk savaş tutsakları, Bağlaşık Devletlerin dilediği biçimde elden çıkarılacaktır.

Madde 24 — Altı Ermeni ilinde (! Doğu İlleri) karışıklık çıkarsa, Bağlaşık Devletler buraları işgal hakkını koruyacaklardır'.[7]

Bırakışma'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, onun kimi belirsiz maddelerinden yararlanan Bağlaşık Devletler, Bırakışma koşullarını bozmaya başlıyordu. Bırakışma Musul'da bozuluyor; İngiliz askeri gücü, bu bölgeyi, Bırakışma'nın imzalanmasından dört gün sonra, yani 3 Kasım 1918'de işgal ediyordu.[8] Bunu, İngiliz'lerle Fransız'ların Güney ve Gü-

[7] FO 371/3449/181110 : Bırakışma belgeleri; BFSP, 1917-18, c. cxi, s. 611-13; 'Rauf Orbay'ın hatıraları, *Yakın Tarihimiz*, no. xv, s. 49; *Tasvir-i Efkâr*, 1. 11. 1918; *Sabah*, 1. 11. 1918; *Takvim-i Vekayi* No. 3384, 3. 11. 1918; *Yeni Gün*, 2. 11. 1918; *Minber*, 3. 11. 1918; *Vakit*, 3/18. 11. 1918; *Ati*, 3. 11. 1918; HTVD, no. 31, belge no. 789; Söylev I, s. 256 vd.; *Türk İstiklâl Harbi*, c. 1, s. 32.

[8] *Hadisat*, 18. 11. 1918; HTVD, no. 28, belge 717; TİH I, s. 81.

ney-Doğu Anadolu'da, özellikle Kilikya (Çukurova) bölgesinde işgalleri izliyor; İskenderun, Mersin, Antep, Maraş, Urfa, Tarsus, Adana ve Pozantı, Bırakışma'nın 7. maddesinin özüne ve sözüne karşıt olarak işgal ediliyordu. Bu arada İtalyan'lar Antalya, Yunanlı'lar İzmir bölgelerine çıkarma yapıyorlardı. Batı Trakya Yunan yönetiminde, Doğu Trakya Fransız askeri denetimi altında bulunuyordu. Ayrıca, Bırakışma'nın imzalanmasından hemen sonra, Bağlaşık işgal gücü, Osmanlı başkenti İstanbul'a yerleşiyordu.

Böylece, Anadolu'nun büyük bir bölüğünü işgal altına alan Bağlaşık Devletler, özellikle İngiltere, meş'um İstihbarat Servisi (*Intelligence Service*)'ni seferber ederek, yalnız İstanbul'da değil, tüm Anadolu'da, çeşitli eylemlere girişiyordu. İngiliz İstihbarat Servisi, daha sonra, Ankara'da bile Mustafa Kemal'in çevresindeki yakınlarına dek sokulmayı başarıyor; Bakanlar Kurulu (Vekiller Hey'eti), Genel Kurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) ve Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumlarının kimilerinde alınan en önemli, en gizli kararları ve devlet sırlarını; İstanbul'da Padişah ve yönetiminin yakınlarına dek sokulan ajanları aracılığıyla sağladığı en gizli devlet sırlarını ele geçirerek ivedilikle İngiliz yönetimine duyuruyordu.

Bunları yaparken, her çeşit ajanlardan, örneğin, özellikle iyi Türkçe bilen Rum, Ermeni, Musevi ve öteki kimi gayri-Müslimlerden; Mustafa Kemal ve öteki Ulusçu (Milliyetçi) önderleri çekemeyen muhaliflerden, rejim düşmanlarından, Padişah ve İngiliz yandaşlarından, çıkar düşkünlerinden, boşboğazlık yapan şarlatan politikacı ve yetkililerden, dikkatsizce davranarak ağızlarından söz kaçıran işgüderlerden, basın mensuplarından; Anadolu'da sözde geziye çıkan gezginlerden; dahası, çevrede dolaşan ve bazan gerçek olabilen kimi söylentilerden yararlanıyordu.

Bu yapıtta, son yirmi-beş yıldan beri İngiliz Devlet Arşivi (*Public Record Office*)'de yapmakta olduğum geniş kapsamlı araştırmalar sırasında, Kurtuluş Savaşı'na ilişkin olarak, İngiliz İstihbarat Servisi'nin ele geçirdiğim en ilginç raporlarının içeriğini, bazan tam metin olarak, bazan da özetle açıklamaya çalışacağım. O günlerde oldukça gizli sayılan bu belgeler, İngiltere'nin siyasasını çizen ve uygulayan politikacı ve yetkililerce dikkatle okunuyor; Kemalist Türkiye'ye ve İslâm ülkelerine karşı ne denli bir yöntem izleneceği ona göre ayarlanıyordu. Ancak, bu İngiliz istihbarat raporları arasında mevsuk olmayan belgeler de bulunabilir.

İngiliz İstihbarat Servisi, Türk devlet sırlarını ve gizli bilgileri toplarken, bunları sağlayan kaynakların yeteneksiz ve bazan kuşkulu olması olasılığı yüzünden, bu bilgileri, özellikle 1921 yılı sonunda, iki sınıfa ayırıyordu: Ai sınıfı, oldukça gizli ve mevsuk bilgileri kapsıyordu. Bu denli bilgiler, önceden denenmiş, yararlı oldukları saptanmış, gerçekten güve-

nilir ve yetenekli istihbarat ajanlarınca sağlanıyordu. A 2 sınıfındaki bilgiler ise, henüz doğrulanmamış, pek güvenilmeyen, deneysiz, yeteneksiz ve kuşkulu kaynaklarca sağlanan, mevsukiyeti saptanmamış, olası bilgilerdi. Bir belge A 1 sınıfına girdi mi, aksi saptanıncaya dek, mevsuk ve inanılır olarak nitelenir; ona göre işlem görürdü; A 2 sınıfına girdi mi, kuşku ve ihtiyatla karşılanır; ileride mevsukiyeti kanıtlanınca, A 1 sınıfındaki belgeler gibi işlem görürdü.

Mevsuk ve doğru olsun veya olmasın; oldukça önemli gördüğüm belgeleri yayınlamayı şu açılardan gerekli ve yararlı görüyorum: (a) bu belgeler arasında mevsuk olanlar, Kurtuluş Savaşımızın en karanlık safhalarına ışık serpmeleri dolayısıyla bugünün kuşakları ve yöneticilerince ibretle izlenebilirler; (b) belgeler arasında mevsuk olmayanlar varsa, o günlerde, İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'de ne denli düzenler çevirdiğini ve İngiliz devlet adamları ve yöneticilerini nasıl aldatarak yanlış yola sevkettiğini göstermeleri dolayısıyla yine ibret ve ilgiyle izlenebilirler.[9]

Not: İngiliz devlet sırlarına ve İstihbarat Servisi'nin örgüt ve çalışma usullerine ilişkin en gizli belgeler, bellisiz bir süre için, ilgili Bakanlık'ça korunduğundan, dosyalardan çıkarılmış veya tahrip edilmiştir. Bu yapıttaki belgeler, İngiliz Devlet Arşivi genel yönetmeninin izniyle kullanılmıştır.

[9] Ayrıca bkz. S. R. Sonyel: 'Kurtuluş Savaşı günlerinde İngiliz'lerin eline geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli tutanakları', *Belleten*, c. xlv, no. 179, Temmuz 1981, s. 215-6.

BÖLÜM 1

İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ İLK EYLEMLERİ (KASIM 1918 - MAYIS 1919)

Fransız ve İngiliz yandaşı Türk'ler

İşgal gücünün İstanbul'a çıktığı 15 Kasım 1918 günü ile Türk Ulusal Akımı'nın başlangıç tarihi olarak kabullenilen 19 Mayıs 1919 günü öngününe dek olan dönemde birçok önemli olaylar kaydediliyordu. 1918 yılı Ekim ayı ortalarında, Talât Paşa'nın sadareti altındaki İttihat ve Terakki Kabinesi erkten çekiliyor; 14 Ekim'de Mareşal Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni ama geçici bir Kabine kuruluyor; Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde çoğunluğu İttihatçı milletvekilleri oluşturmayı sürdürüyordu. İttihat ve Terakki yönetiminin ortadan kalkması, İttihatçı baskısının hafiflemesi ve Mondros Bırakışması'nın imzalanması üzerine İstanbul'da dernek ve parti kurma çalışmaları hızlanıyor; öteyandan, azınlıkların gösteri ve taşkınlıkları başlıyor; İstanbul ve İzmir'de kimi binalara Bağlaşık Devletlerin bayrakları çekiliyordu.[1]

1 Kasım'da İttihat ve Terakki Cemiyeti (Dernek veya Parti)'sinin son kongresi İstanbul'da oturumlarına başlıyor; İttihatçı'lar, kongrenin son oturumunun yapıldığı 5 Kasım'da, oy birliğiyle partiyi feshetmek ve Teceddüt adı altında yeni bir parti kurmak kararını alıyorlardı. Kimi kaynaklara göre, iki gün önce (2/3 Kasım Cumartesi/Pazar akşamı),[2] öteki kaynaklara göre, üç gün sonra, (8 Kasım akşamı),[3] Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı'na sokmakla suçlanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç önderi - Talât, Cemal ve Enver Paşa'larla en yakın işbirlikçileri - U-67 sayılı Alman denizaltısıyla, büyük gizlilik içinde İstanbul'dan ayrılıyorlardı.

6 Kasım'da, İngiliz'lerle Fransız'lar Çanakkale Boğazı'nı işgale başlıyor;[4] 7 Kasım'da işgal ordularının öncüleri İstanbul'a çıkıyordu.

[1] *Ati*, 2. 11. 1918; *Tanin*, 23. 8. 1945.

[2] *Minber, İkdam*, 7. 11. 1918; *Zaman*, 6/7. 11. 1918; *Minber, Hadisat, Vakit, İkdam, Sabah, Tasvir-i Efkâr*, 4. 11. 1918; *Ati*, 4/5. 11. 1918.

[3] Aydemir, s. 505 n. 1; S. R. Sonyel: 'Mustafa Kemal and Enver in conflict, 1919-22', *Middle Eastern Studies*, c. 25, no. 4, Ekim 1989, s. 506.

[4] *Zaman*, 8. 11. 1918; *Sabah*, 10. 11. 1918.

Ertesi gün, İngiliz'lerin dilediklerini yeterince yerine getiremeyen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Kabine'sinde kimi İttihatçı'lara görev verdiği gerekçesiyle, Padişah'ca görevinden çekilmeye zorlanıyor;[5] 11 Kasım'da Tevfik Paşa Kabinesi erke geçiyordu.[6] İki gün sonra (13 Kasım'da), İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan 61 parçalık büyük filo İstanbul'a ulaşıyor; Beyoğlu Hıristiyanları'nın gösterileriyle karşılanıyordu.[7] 15 Kasım'da Bağlaşık gemilerinden çıkan askerler, Türklerce boşaltılan İstanbul Boğazı'nın iki yakasındaki müstahkem mevkileri işgal ediyor; 3.500 kişilik işgal gücü karaya çıkıyordu.

Bağlaşık işgal gücünün İstanbul'a yerleşmesi üzerine, İngiliz İstihbarat Servisi harekete geçerek, bir örümcek gibi ağlarını her yana yaymaya başlıyor; bunu yaparken, İngiliz yandaşı kimi kişilerden yararlanma yoluna gidiyor; bu konuda aynı davranışta bulunan Fransızlara meydanı boş bırakmayı dilemiyordu. Özde, zaten savaş günlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslim ve gayri-Müslim azınlıkları ayaklanmaya kışkırtan ve bu amaçla maddi yardımda bulunan İngiliz İstihbaratı, eylemlerini, yalnız Türkiye'de değil, İsviçre gibi yansız dış ülkelerde yaşayan Türk'ler arasında da sürdürüyordu. Örneğin, Cenevre'deki İngiliz istihbarat ajanı Hugh E.C. Whittall, İsviçre'deki kimi Fransız ve İngiliz yandaşı Türk'lerle düzen çeviriyor; 5 Eylül 1918'de Bern'deki İngiliz Büyükelçisi Sir Horace Rumbold'a gönderdiği yazıda, Kâmil Paşa Kabinesi'nde İçişleri Bakanlığı yapmış olan Reşit Bey'in bir Fransız ajanı olduğunu; Fransız İstihbarat Servisi'ne sağladığı bilgiye karşılık olarak, M. Fcuillet aracılığıyla ayda 1.500 Frank ödenek aldığını bildiriyor; onun 'oldukça kaypak ve tehlikeli bir adam olduğu' izlenimini veriyordu.[8]

Savaş yıllarından beri İngiliz'lerle Fransız'lar arasında var olan, Orta Doğu'ya egemen olma rekabeti, bu iki ülkenin İstihbarat Servisleri'ne de yayılıyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden A.C. parafeli işgüder, İsviçre'deki İngiliz 'mukabil casusluk ve propaganda servisinin örgüt ve eylemlerinin kendi üzerinde olumsuz izlenim yarattığını', Hugh Whittall'ın yazısını içeren dosyaya 25 Eylül'de not ediyordu.

Kasım ortalarına doğru, İngiliz-Fransız rekabeti yoğunlaşıyordu. İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği eski çevirmeni M. Ledoux'un, İsviçre'de yaşayan Fransız yandaşı ve İttihat düşmanı kimi Türk'leri, Fransız

[5] *Vakit, Hadisat, Ati, İkdam*, 10. 11. 1918; *Tasvir-i Efkâr*, 10/11. 11. 1918; *Minber*, 11. 11. 1918.

[6] TV 3392; *Vakit, Minber, İkdam, Zaman, Tasvir-i Efkâr, Sabah, Ati*, 12. 11. 1918.

[7] *Vakit, Minber, İkdam, Tasvir-i Efkâr*, 13/14. 11. 1918; *Zaman, Sabah, Ati*, 14. 11. 1918; *Yeni İstanbul*, 14/15. 11. 1918.

[8] FO 371/3411/160239.

eylemlerine yardımcı olmak üzere, onlara Fransız pasaportları sağlayarak, kendisiyle birlikte İstanbul'a götüreceğini, M. Parodi adlı bir ajandan öğrenen Bern'deki İngiliz Büyükelçisi Rumbold, bu haberi, kapalı bir telyazısıyla 21 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na duyuruyor, şöyle diyordu: 'Parodi şuna işaret ediyor: bizimle dost olan Kemal Mithat ve Hakkı Halit gibi Türk'lerin, koruyuculuğumuz altında Türkiye'ye dönmelerine izin vermezsek, kolaylık sağlamak için Fransa'ya başvuracaklar. Bu da yazık olacak...' Bunun üzerine, Dışişleri Bakanlığı, uygun göreceği bu denli Türk'lere, yurtlarına dönmeleri için pasaport vermesini Rumbold'a yöneriyor; Fransız yönetiminden, onlara, Fransız limanlarından transit olarak geçebilmeleri için kolaylık göstermesini dileyeceğini, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a kapalı bir telyazısıyla 27 Kasım'da bildiriyordu.[9] Ama 2 Aralık'ta İstanbul'a ulaşan Fransız diplomatik kurulu arasında Türk'lerin bulunmadığı görülünce,[10] Parodi'nin Rumbold'a yanlış bilgi verdiği anlaşılıyordu.[11]

Buna karşın, Rumbold, yine de önerisinde direniyor; 5 Aralık'ta Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, Parodi'nin ve kendi elemanlarından Binbaşı Binns'in, Türkiye'ye dönmek üzere seçtikleri Prens Sabahattin ve kızı, 'müteveffa Mithat Paşa'nın yeğeni' Kemal Mithat, Türk Darphanesi eski yönetmeni Halit Bey, Dr. Nurettin ve eşi, Rifat Begovith (?), Çerkez Süleyman Paşa'nın oğlu Çerkez Ali, Ethem İbrahim, Papot Salakis (?) ve 'sahibi bulunduğu *İkdam* gazetesini, Türkiye'de İngiliz çıkarlarından yana seferber etmek niyetinde olan' Ahmet Cevdet'e ne denli işlem yapması konusunda kendisine talimat gönderilmesini diliyordu.[12] Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki Yüksek Komiser vekili Amiral Webb'in bu konuda görüşünü soruyor;[13] o da 14 Aralık'ta verdiği yanıtta bu öneriye karşı çıkıyor; bu yüzden, İngiliz yandaşı Türk'lerin Türkiye'ye dönmeleri konusu geçici bir süre için erteleniyordu.[14]

[9] FO 371/3417/193425 : Sir Horace Rumbold'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 2262, Bern, 21. 11. 1918; Dışişleri Bakanlığı'ndan Amiral A. Calthorpe'a kapalı telyazısı, no. 31, Londra, 21. 11. 1918.

[10] İbid., belge no. 200498 : İngiliz Yüksek Komiseri vekili Amiral Richard Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 90 A, İstanbul, 3. 12. 1918.

[11] İbid.: İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston'un 5.12.1918 tarihli derkenarı.

[12] İbid.: blge no. 201362: Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 2389, Bern, 5.12.1918.

[13] İbid.: Dışişleri Bakanlığı'ndan Amiral Webb'e kapalı ve 'mahrem' işaretli telyazısı, no. 101, Londra, 9.12.1918.

[14] İbid.: belge no. 206798: Webb'den Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 182, İstanbul, 14.12.1918; Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a kapalı telyazısı, no. 156, Londra, 8.12.1918.

Ama bir süre sonra, yukarıda adı geçen İngiliz yandaşı Türk'lerin kimileri İstanbul'a dönüyordu.

Mason Locaları

Bu arada, İngilizler, basına ve mektuplara sansür koyuyor;[15] Osmanlı yönetimi, bunu, 2 Aralık'ta yürürlüğe koyuyordu.[16] Aralık ortalarına doğru, İngiliz İstihbarat Servisi, uzun bir süreden beri yakından izlediği Türkiye'deki Mason Locaları'yla yeniden ilgilenmeye başlıyor; İstanbul'daki İngiliz işgal gücünün başkomutanı, 16 Aralık'ta Londra'daki Askeri İstihbarat Şefi'ne gönderdiği 'Selânik Genel Karargâhı' kaynaklı ve 'I 4063' sayılı kapalı telyazısında şu bilgiyi veriyordu: 'Mason Locaları'nın Bağlaşıklar arasında Türk'lerden yana sempati yaratmak amacıyla bir araç olarak kullanıldığını ve Fransa ile İngiltere'den sağlanabilecek koşullardan daha iyi şartlar elde etmek için Amerika'ya başvurulacağını gösteren kimi kanıtlar vardır'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston, bu habere ilişkin olarak 21 Aralık'ta kaleme aldığı çıkmada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi gizli örgütünü 'Türk Mason Locaları' çerçevesi içinde kurduğunu; bu Cemiyet'in, Selânik Musevi Locaları'nın bayrağı altında Babıali'ye yürüyerek Nazım Paşa'yı öldüren 'ayaktakımı' sayesinde yönetim çarpısı (hükümet darbesi) yaptığını; İngiliz Farmasonları'nın Doğu Masonları'nı yadsıdığına inandığını; Amerikan Farmasonları'nın tutumunun ne olduğunu bilmediğini; İtalyan Farmasonları'nın ise, Mason'luğu İtalya'dan getiren ve Selânik Locaları'nın başlıca kurucusu bulunan Carasso (Karasu) ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle sıkı ilişkisi olduğunu kaydediyordu.[17]

Bırakışma'nın imzalanmasından hemen sonra kurulan kimi parti ve derneklerin, çalışmalarını, Mason Locaları aracılığıyla sürdürdükleri, İngiliz İstihbaratı'nın gözünden kaçmıyordu. 31 Aralık 1918 tarihli 'gizli' işaretli rapora göre, 'İttihatçı yönetimin tüm üyelerinin yargılanmasını; Türkiye'nin bir imparatorluk olarak kurtuluşunu; sosyal koşulların geliştirilmesini, v.s.' sağlamak amacıyla, son günlerde, 'Teceddüt, Millî Talim-i Terbiye, Sulh ve Selâmet ve Türk Yolu' denli dernekler kuruluyordu. Bu dernekleri, kendi eylemlerini gizli tutmak amacını güden İttihat ve Terakki Cemiyeti kurmuştu; dolayısıyla, faal İttihatçı'lar bu derneklere katılmamışlardı. Dernek üyeleri, toplantılarını, Mason Locaları'nda yapıyorlardı. Bu Localar, 28 Kasım'dan beri her gece top-

[15] *Ati*, 22.11.1918.

[16] *Minber*, *Hadisat*, *Sabah*, *Ati*, 2.12.1918; *Vakit*, *Akşam*, 2/4.12.1918; *Tasvir-i Efkâr*, 2/3.12.1918; *İkdam*, 3/4.12.1918.

[17] FO 371/3421/209381.

lanıyor; sonuçta şu iki kararı alıyorlardı: a) Türkiye'yi güdümüne alması için Amerika'ya başvurmak; b) basını gizlice denetlemek. Her dernekten iki üye, ulusun temsilcisi sıfatını takınarak İstanbul'daki Amerikan basın temsilcisi M. Barry'ye yanaşacak; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden hiç söz etmeden, ona, Türkiye'nin diriltilmesi için Amerika'nın destek, sempati ve yardımını halkın memnunlukla karşılayacağını bildirecekti.

İngiliz istihbarat raporuna göre, söz konusu delegeler Barry iie görüşüyor; bu Amerika'lı basın temsilcisi, onların dileklerini Amerika'da ilgili kişilere duyurmayı memnunlukla kabulleniyordu. Delegeler, ayrıca, Sadarete, Bakanlıklara, polis, gümrük ve içişleriyle uğraşan yetkililere Amerika'lı danışmanlar atanmasını kabule hazır olduklarını da Barry'ye açıklamışlardı. Yine bu rapora göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti, madencilik ve öteki sahalarda Amerika'ya önerilecek ayrıcalık haklarının oldukça çekici bir yem olacağını sanıyor; Amerika'ya, ülkeyi birkaç yıl yönetmesi için izin verilebileceğine ve İttihatçı'ların, çok geçmeden, Türkiye'ye yine egemen olacağına inanıyordu. Böylece Amerika, verilen yeme kapılarak, Türkiye'nin bölünmesine ivedilikle karşı çıkacaktı.

İngiliz İstihbaratı, bu projenin Enver, Talât ve Cemal Paşalar'ca hazırlandığına; Meclis eski başkanı Halil, Cambolat, Ahmet Rıza, Hacı Adil, Fethi ve eski savunma Bakanı İzzet Paşa'nın projeyi desteklediğine; Padişah'ın dahi bundan haberi olduğuna ve bunu onayladığına; Taht'ın varisi Abdülmecit'in Padişah'la dernekler arasında postacı görevi yaptığına; Robert Kolej'in müdürü C. F. Gates'ce desteklenen Halide Edip Hanım'la Dr. Rıza Tevfik'in, yukarıda anılan derneklerle ilişiği olduğuna ve Türk halkının zalim değil, zulme uğramış bir halk olduğunu göstermek amacıyla Bağlaşık Devletler'in ülkelerinde propaganda yapmaya başlayacaklarına inanıyordu. [18]

Kürt Sorunu

Yine Aralık ortalarında, İngiliz İstihbarat Servisi, Türkiye'yi bölme amacı güden Rum, Ermeni ve Süryani denli gayri-Müslim azınlıklar yanında Müslüman azınlıklarla, özellikle kimi Kürt önderleriyle, gerçekte savaş günlerinde başlatmış olduğu düzenleri yoğunlaştırıyor; '1914 ile 1918 yılları arasında Güney Kürdistan'ın aşiretleriyle kurulan ilişkiler' başlıklı, oldukça geniş kapsamlı ve uzun bir gizli rapor hazırlıyordu. [19]

[18] FO 371/4141/71: Deniz İstihbarat Servisi'nden Deniz ve Dışişleri Bakanları'na yazı, no. PID 4123, ilişikte, Genel Karargâh'tan gönderilen 'gizli ve mahrem' işaretli yazı, İstanbul, 31.12.1918.

[19] FO 371/3407/69427: *Kurds: a very comprehensive report: relations with the Tribes of Southern Kurdistan, 1914-1918*, (Kürtler ve Güney Kürdistan'daki aşiretlere ilişkin geniş kapsamlı rapor).

Ancak, İngilizleri rahatsız eden bir durum vardı: Kürtlerle Ermeniler Doğu Anadolu'ya göz dikiyor, Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılacağını umud ettikleri bu bölge üzerinde hak iddiasında bulunuyorlardı. Oysaki İngiliz'ler, her iki azınlığı da, zorluk çekmeden alet olarak kullanmayı tasarlıyorlardı. Bu konuda ivedilikle davranan Kürt'ler, 16 Aralık'ta, Mısır'daki Kürt Bağımsızlık Komitesi *(Comite de l'Independence Kurde)* aracılığıyla, Kahire'deki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir Ronald Wingate'e gönderdikleri yazıda, Ermeni'lerin sözde 'Kürdistan' üzerindeki hak iddialarını protesto ediyor;[20] 6 Ocak 1919'da gönderdikleri yazıda, İngiliz koruyuculuğu altında 'Özerk bir Kürdistan kurulmasını' diliyorlardı.[21] İstanbul'daki Kürt Derneği de rahat oturmuyor; 'Kürdistan için özerklik dileyen Hürriyet ve İtilâf Partisi'yle düzen çeviriyordu'.[22] Gerçekte, 2 Ocak 1919'da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne uzunca bir andırı sunan, daha sonraki İngiliz Muhipleri Derneği'nin kurucusu Sait Molla, Mustafa Paşa, Bedirhanoğlu Emin Ali ve kimi Kürt öğeler de aynı dileği yansıtıyorlardı.[23]

İngiliz-Ermeni-Rum-Kürt düzenleri yoğunlaşırken, işgallere karşı sesini yükselten Mebusan Meclisi'ni kapatması için bir süreden beri İngiliz'lerce sıkıştırılan Padişah Vahdettin, 21 Aralık'ta Meclis'i dağıtarak kapatıyordu.[24] Aynı gün, Fransız ve Ermeni gönüllü birlikleri Adana'ya girerek askeri binaları işgal ediyor; kimi Türk'leri tutukluyor; Ermeni'ler, 'kahrolsun Türk'ler' diyerek Türk bayrağını yırtıyorlardı.[25]

Paris Barış Konferansı ve Türk'ler

Bu arada Tevfik Paşa, Kabinesinde kimi değişiklikler yapmak amacıyla 12 Ocak 1919'da görevinden çekiliyor; ertesi gün, yeni Kabine'yi kurmakla görevlendiriliyordu.[26] İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, bu gelişmeleri, kapalı bir telyazısıyla 19 Ocak'ta Dışişleri Bakanlığı'na duyururken, 'yeni Kabine'nin üçte birini yeni Bakanların oluşturduğunu; ancak, bu Kabine'nin niteliklerinin daha önceki

[20] FO 371/4191/3050.

[21] İbid.: belge no. 3063.

[22] *Sabah*, 23.12.1918; Gökbilgin I, s. 22; Sonyel 2, s. 26 vd.

[23] Sonyel 2, s. 27; FO 371/3657/11446: Amiral Calthorpe'dan İngiltere Dışişleri Bakanı A. J. Balfour'a yazı, İstanbul, 5.1.1919; ayr. G.R. Driver'in hazırladığı *Kurdistan and the Kurds* (Kürdistan ve Kürtler) başlıklı kitapçık - FO 371/4192/140507.

[24] *Türkçe İstanbul*, *Tasvir-i Efkâr*, *Vakit*, *Ati*, *Yeni Gazete*, *İkdam*, 22.12.1918; *Sabah*, 23.12.1918; TV no. 3425.

[25] Zeki Sarıhan: *Kurtuluş Savaşı günlüğü*, c. 1, Ankara 1982, s. 69.

[26] *Yeni Gün*, 13.1.1919; *Vakit*, 13/14.1.1919, *Alemdar*, 13.1.1919; *İstiklâl*, *Yeni Gazete*, *Türkçe İstanbul*, 14.1.1919; *Sabah*, *Tasvir-i Efkâr*, *Ati*, *İkdam*, *Zaman*, *Söz*, 15.1.1919; TV no. 3445.

Kabine'ninkilerden pek değişik olmadığını; kısmen daha homojenik olmakla birlikte, eski Kabine kadar zayıf olduğunu' bildiriyor; şöyle diyordu:

> 'İçişleri Bakanı Mustafa Arif'in işine son verilmesi en önemli değişikliği oluşturuyor. Onun, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sempatisi olan, Selânik'li gizli bir Musevi olduğu söyleniyor... Yerine, Şerif Paşa'nın amcası olan Kürt (Ahmet) İzzet Bey geçici olarak atanmıştır. İzzet Bey, kuşkulu eski gruba mensuptur ve entrika çevirir; Bağdat ve Keşmir'de çıkarları vardır. Bizimle işbirliği yapmaya hazırdır; biraz faaliyet gösterme yeteneğine belki sahiptir, ama Ermeni sorununda Kürt görüşünü destekleme meyli göstermektedir. Dürüst, ama sorumsuz, filozof Rıza Tevfik'in yerine, Washington eski büyükelçisi ve Dışişleri Bakanı'nın kardeşi Ziya Paşa atanmıştır'. [27]

Öteyandan, İsviçre'deki Türk aydınlar, 16 Ocak'ta Cenevre'de bir kongre düzenliyor; Türkiye'nin haklarını 18 Ocak'ta açılacak olan Paris Barış Konferansı çevrelerinde ve Bağlaşık Devletler nezdinde savunmak konusunda kararlar alıyor; bu iş için Şerif Paşa'yı temsilci seçiyor; Bağlaşık önderler Wilson, Lloyd George, Clemenceau ve Orlando'ya telyazıları gönderiyorlardı. [28] Şerif Paşa'nın temsilci seçilmesi bir talihsizlikti, çünkü kendisi 'Kürt özerkliğini' destekliyor; 6 Şubat'ta Barış Konferansı'na sözde 'Kürdistan' hakkında bir dilekçe veriyordu. [29]

Yunan ve Ermeni önderler de, 1919 yılı Şubat'ında, Paris Konferansı'nın önüne çıkarak kendi ulusları için Türkiye'nin kimi bölgeleri üzerinde hak iddiasında bulunuyor; [30] dileklerini daha sonra kısmen veya tümüyle Bağlaşık'lara kabul ettiriyorlardı. Siyasi sahada bu gelişmeler kaydedilirken, 10 Şubat'ta Adana'da durum karışıyor; Türk dükkânları Ermeni'lerce yağma ediliyordu.

24 Şubat'ta Kabinesinde değişiklik yapan Tevfik Paşa, 3. Kabinesini kuruyor; yönetime, İngiliz yandaşlarına ek olarak Fransız yandaşlarını da alıyordu. [31] Ama ortadaki sorunlar ve Damat Ferit'le Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin düzenleriyle başa çıkamayan; basınca cleştirilen ve Padişah'ca kösteklenen bu Kabine de 3 Mart'ta çekiliyor; yerini Damat

[27] FO 371/4141/11783: Calthorpe'dan Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 141, İstanbul, 19.1.1919.

[28] *Yeni Gün*, *İstiklâl*, *İkdam*, 21.1.1919.

[29] Jaeschke I, s. 16.

[30] PRFRUS, Paris Barış Konferansı, III, s. 856 vd.; IV, s. 138 vd.; Markezinis IV, s. 277-9.

[31] TV 3482; *İleri*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkâr*, *İstiklâl*, *İkdam*, *Vakit*, 25.2.1919; *Yeni Gün*, *Alemdar*, 26.2.1919.

Ferit Kabinesi alıyordu.[32] 4 Mart 1919 tarihli ve İstanbul kaynaklı gizli istihbarat raporu, 'güvenilir bir kaynağa' dayanarak, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin, dolayısıyla muhtemelen Kabine'nin niyetinin, İngiliz katlarının görüş ve talimatlarına göre çalışmak olduğunu kaydediyordu.[33]

İngiliz yandaşı Türk'ler yine sahnede

Damat Ferit Kabinesinin erke geçmesinden üç gün sonra (6 Mart'ta), İngiliz Askeri İstihbarat Şefi, İsviçre'deki İngiliz İstihbarat sorumlusu Binbaşı C.E. Binns'in hazırladığı bir listeyi Dışişleri Bakanlığı'na sunuyordu. Bu listede, İngiliz yandaşı Türk'lerin adları veriliyor; Binbaşı Binns onlar hakkında şöyle diyordu: '(Bu Türk'ler) bizim için çalıştılar; onlara çok güveniyorum; İstanbul'daki adamlarımıza pek yararlı olacaklardır'. Listedeki adların en önemlileri arasında şunlar da vardı: 'Türk Liberal Partisi'nin önderi Prens Sabahattin; Türk anayasasının kurucusu Mithat Paşa'nın yeğeni Kemal Mithat; Darphane'nin eski yönetmeni, oldukça zeki ve faal olan Hakkı Halit; gazetesinin siyasasını İngiliz görüşlerine göre yürütmeye hazır olan *İkdam* gazetesinin sahibi Ahmet Cevdet; Prens Sabahattin'in sekreteri Ahmet Bedevi..., oldukça İngiliz'ci Galip Bey...'

Binbaşı Binns yazısını şöyle sürdürüyordu:

> 'Dostlarımızın, aşağıdaki nedenlerden ötürü İstanbul'a dönmelerine şimdi izin vermemiz gerektiği kanısındayım. Nedenler: 1. Bu adamların çoğuna mali yardımda bulundum; dolayısıyla bize karşı epeyi yükümlülük altında bulunuyorlar. Benden ödenek almayanlar dahi, son iki yıldan beri benimle olan ilişkilerini sürdürerek güvenilir olduklarını kanıtlamışlardır. 2. Tümü de oldukça İngiliz'cidir ve onlara vereceğimiz herhangi bir öğüte herhalde uyacaklardır. 3. Kimilerine ileride yönetimde önemli görevler verilecektir; o zaman bize pek yararlı olacaklardır 4. Rütbeleri dolayısıyla bize alelâde bir ajandan daha yararlı olacaklardır; bize, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eylemleri, Türkiye'de Fransız-Türk düzenleri, Türk-Kafkas entrikaları, İtalya-İttihat ve Terakki ilişkileri; İran, Orta Asya ve Hindistan'daki Türk düzenleri hakkında bilgi sağlayacaklardır... Olay yerinde bulunacak olan bu adamlar sayesinde, bizi ilgilendiren çeşitli konularda, Paris veya İsviçre'de sağ-

[32] *Vakit, Memleket, Alemdar*, 4/5.3.1919; *Türkçe İstanbul, Sabah, İkdam, İstiklâl, Tasvir-i Efkâr, Hadisat*, 5.3.1919; TV 3488.

[33] FO 371/4141/52564 : Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı, Londra, 3.4.1919; ilişikte, İstanbul'daki İngiliz Askeri Karargâhı İstihbarat Servisi'nin hazırladığı, 4.3.1919 tarihli rapor.

layabileceğimiz bilgiden daha yararlı bilgi sağlayabileceğimize emin bulunuyorum'.

Binbaşı Binns'in bu önerisi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda tartışmaya yol açıyor; Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds, 11 Mart'ta kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu:

> 'Askeri İstihbarat Şefi bu konuda şu yararların sağlanacağı kanısındadır: daha iyi bilgi toplanabilecek...; (örneğin Reşit Bey, Reşit Cemil, Şerif Paşa v.s.) denli Fransız hizbine karşı bir denge kurulabilecektir. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti olaylar çıkarırsa, bu adamların, yasa ve düzene pek katkıda bulunacak kadar etkili olduklarını sanmıyorum. Belki Sabahattin ve Hakkı Halit dışında, onların sağlayacağı yarar ancak istihbarat sahasında olabilir. Ama, iki önemli gazeteyi denetlerinde bulundurduklarına göre, Fransız hizbine karşı kısmen bir denge oluşturabilirler. Değinildiği gibi, herhangi bir siyasi partiyi desteklemeyi üstlenmeyerek onlara dönmeleri için şimdi izin verilebilir'.

George Kidston adlı öteki bir yetkili bu görüşe katılmıyor; şöyle diyordu:

> 'Amiral Webb, bu konuda yaptığımız soruşturmayı yanıtlayarak İstanbul'da çok sayıda İngiliz yandaşı Türk'ler bulunduğunu bildirdi...; dolayısıyla, sözü edilenlere kolaylık gösterilmesini şimdilik dilemediği anlaşılıyor. Makam peşinde koşan bu hak iddiacılarının, şu anda orda bulunması, Damat Ferit'i ve yeni kurulan Kabinesini güç bir durumda bırakabilir'. [34]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütü

Avrupa'daki İngiliz yandaşı Türk'lerin Türkiye'ye dönmelerine izin verilmesi konusu Londra'yı uğraştırırken, Türkiye'deki İngiliz İstihbarat Servisi mensupları, kimi ajanlar aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütü hakkında bilgi topluyor; İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Amiral Webb, bu bilgiyi kapsayan oldukça uzun bir raporu 8 Mart'ta Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'a gönderiyordu. Birçok bölümlere ayrılan raporun I. bölümünde örgüt ve önderleri hakkında bilgi veriliyor; ama, Cemiyet'in o güne dek titizlikle koruduğu gizlilik yüzünden, veri-

[34] İbid. : belge no. 38160: Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. B. I./2258 (M. I. 2), Londra, 7.3.1919; W.S. Edmonds'un 11.3.1919 tarihli ve George Kidston'un 12.3.1919 tarihli çıkmaları.

len bilgi, 'güvenilir kaynaklardan' sağlanmış olmakla birlikte, bunun ihtiyatla kabul edilmesi öğütleniyordu. Bundan sonra örgütün merkezi (genel konseyi, merkezi yönetim kurulu), alt komiteleri (kulüpleri) hakkında bilgi veriliyor; onun, ordu, donanma ve polis arasında epeyi etkisi olduğu vurgulanıyordu.

Rapora göre, Cemiyet'in siyasetini çizmek, propagandasını yapmak ve mali işleriyle uğraşmakla görevli bulunan genel konseyin başında Ziya Gökalp bulunuyor; önemli kararlar, hattâ ölüm cezası kararı alabiliyordu. Öteyandan, Cemiyet'in 'belki de o günlerde en zeki üyesi bulunan' Cavit Bey, veznedarlık yapıyor; propaganda işlerine bakıyordu. Ona, 'mali çevrelerde etki sahibi bulunan, ama etkisini daima Alman'lar ve Musevi'lerden yana kullanmayan' Hüseyin Cahit (Yalçın) yardımcı oluyordu. Örgütün genel sekreterliğini, son zamanlara kadar Mithat Şükrü yürütüyorsa da, o sıralarda yedeğe alınıyordu. Talât Paşa'nın gizli kurullar aracılığıyla genel konseyi halâ denetlediği sanılıyordu.

Merkez komitesinin yönetim kolunun en önemli üyeleri şunlardı: 'Türkiye'nin Yüce Doğu Farmason Locası'nda epeyi etkisi bulunan' Beha Bey adlı hukukçu, 'savaş günlerinde çok zengin olan' Koca Başı Arif adlı mebus ve muhtemelen gizli polisin eski şefi, daha sonra İstanbul valiliğinde bulunan ve kısa bir süre İçişleri Bakanlığı yapmış olan İsmail Cambolat. Cemiyet'le kimi tedhiş örgütleri arasında bir bağlantı olduğuna inanılıyordu.

Aynı rapora göre, o sırada Cemiyet'in ordudaki en önemli üyeleri şunlardı: bir zamanlar Petrograd'da askeri ataşelik yapan, daha sonra daimi askeri yargıtay başkanı olan ve 'oldukça tehlikeli' bir adam olarak nitelendirilen emekli ve dönme Remzi Bey; 1916-17 yılları arasında ve 1918 yılının ilk aylarında Savunma Bakanlığı müsteşarı bulunan ve o sırada Bandırma'daki V. Ordu'nun ismen komutanlığını yapan Arap Kâmil Paşa; genç subaylar arasında etkili ve 'tehlike arzedebilecek' olan, Kafkas Ordusu eski komutanı Vehip Paşa; İngiliz savaş tutsaklarına 'kötü işlem yaptığı' iddia edilen, İstanbul askeri komutanı Cevat Bey; eski Deniz Bakanı Hüseyin Rauf; polis örgütünde 'oldukça kötü ad yapmış olduğu' iddia edilen, eski şeflerden Azmi ve Bedri.

Raporun II. bölümünde Cemiyet'le Padişah ve Türk yönetici kuruluşları arasındaki ilişkiler; III. bölümünde, Türkiye'deki siyasi partiler, basın v.s.; V. bölümünde Cemiyet'in elindeki mali ve öteki kaynaklar hakkında geniş bilgi veriliyordu; IV. bölüm ise önemsiz konuları içeriyordu.[35]

[35] İbid.: belge no. 49149: Webb'den Balfour'a yazı, no. 290/1264, İstanbul, 8.3.1919; ilişikte, İngiliz Selânik Gücü'nün İstihbarat bölümünce hazırlanan, no. 2838 'I' referanslı gizli rapor.

Kürt'ler ve Ermeni'ler yine sahnede

28 Mart 1919'da İtalyan'lar, bağlaşıklarından habersiz olarak Antalya, Kaş ve Silifke'yi işgal ederek Türk'lerin protestosuyla karşılaşırken,[36] aynı ayda, Kürt sorunu yine ortaya çıkıyordu. Paris'te, Şerif Paşa Kürt tezini savunuyor;[37] Türkiye'de İngiliz İstihbarat Servisi mensuplarından Binbaşı Noel, Kürt'ler arasında düzen çeviriyordu.[38] Mesopotamya (Irak)'taki İngiliz Başkomutanının 28 Mart'ta Askeri İstihbarat Şefi'ne gizlice bildirdiğine göre, Seyit Taha'nın kardeşi Şeyh Abdülkadir, Dr. Abdullah Cozet (Cevdet?), Süleyman Nazif (!) ve Bedirhan, İstanbul'da, Türklerin koruyuculuğu altında, Kürt bağımsızlığı için çalışıyorlardı.[39] Kürt önderlerinden, Senato üyesi Seyit Abdül Kadir, 15 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiserliği başçevirmeni Andrew Ryan'la görüşürken Kürt dileklerini dile getiriyor; İngiliz güdümü altında 'özerk bir Kürdistan' kurulması olanaklarını araştırıyordu.[40]

İngiliz Dışişleri Bakanı A.J. Balfour, Kürt'lere, rahat oturmalarını ve görüşlerini iyi bilen konferansın vereceği karara dek her tür kışkırtmadan kaçınmalarını salık veriyordu.[41] Bu arada Binbaşı Noel, 24 ve 27 Nisan'da Mardin ve Tel Abyad'dan Bağdat'taki İngiliz Sivil Komiserine gönderdiği kapalı telyazılarında, Şerifin göndermiş olduğu ajanlar sayesinde Kürt aşiretleri arasında Türk yandaşı akımın bir evreye dek başarı sağladığını; bu ajanların yerel Müslüman'ların tutucu içgüdüleri ve Avrupa müdahalesine karşı olan korkularını kamçıladığını bildiriyor; İngiliz yönetimini, Kürt'lere karşı uygulanacak politikayı açıklamaya çağırıyordu.[42] Buna 14 Mayıs'ta karşılık veren Dışişleri Bakanlığı, Kürt'lere karşı öç alıcı bir siyaset izlenilmeyeceği ve konferansın, Kürt çıkarlarını gözönünde tuttuğuna dair onlara güvence vermesini Noel'e buyuruyordu.[43]

Öteyandan, İngiliz'ler, 1919 Mayıs'ında İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti'ne büyük ilgi gösteriyor; İngiliz İstihbaratı, bu derneğin içine sokularak, onun içtüzüğü ve çalışmaları hakkında bilgi topluyor;

[36] TİH I, s. 145.

[37] FO 371/4191/70483.

[38] İbid.: belge no. 70204: Binbaşı Noel'in 24 ve 27.3.1919 tarihli iki yazısı.

[39] İbid.: belge no. 16746 ve 52558.

[40] İbid.: belge no. 62773: Calthorpe'den Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 832, İstanbul, 22.4.1919.

[41] İbid.: belge no. 68668: Balfour'dan kapalı telyazısı, no. 657, Paris, 5.5.1919.

[42] İbid.: belge no. 70204: Sivil Komiser'den Mısır'daki İngiliz Askeri Gücü ve Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 4906, Bağdat, 29.4.1919.

[43] İbid.: belge no. 68668: Dışişleri Bakanlığı'ndan Calthorpe'a, 'ivedi' işaretli kapalı telyazısı, no. 828, Londra, 14.5.1919.

İstanbul'daki ajanları ve Doğu Anadolu'da başıboş dolaşan Binbaşı Noel gibi adamlarıyla Kürt'ler üzerindeki İngiliz etkisini yaymaya çalışıyordu.[44] Bu sırada, Kürt sorunundan kaygılanmaya başlayan Sadrazam Damat Ferit, 27 Nisan'da görüştüğü Andrew Ryan'a bu kaygılarını açıklıyordu.[45]

Yine bu sırada Ermeni'ler de rahat oturmuyor; özellikle Çukurova (Kilikya)'da Müslüman halka her çeşit zulmü yapıyorlardı. İstanbul'daki Robert Koleji müdürü C.F.Gates'in 12 Nisan'da Amerika'lı Profesör A. Lybyer'e yazdığı özel bir yazıda açıkladığına göre, Fransız yönetimi, Çukurova'ya Ermeni askerleri getirerek onları orada jandarma ve polis olarak çalıştırmakla Anadolu'nun her yanında kötü bir izlenim yaratıyordu. Gates, yazısını şöyle sürdürüyordu:

> 'Bu Ermeni askerlerinin birçoğu öç almak için bu ülkeye geldiklerini içtenlikle kabulleniyorlar... Çok korkarım ki, Küçük Asya'da bir Ermeni Krallığı'nın kurulacağının açıklanması, ülkenin her yanında ciddi kargaşalıklar çıkmasına ve kıyımlar yapılmasına bir belirti oluşturacaktır. Türk'lerin yenildiğini ve boyun eğdiğini sanmak bir yanılgıdır, çünkü Türk'ler bunu kabullenmiyor. Görüşümce, Barış Konferansı'nın alabileceği en akıllıca karar, tüm ülkeyi bir yüce devletin yetenekli denetimine yerleştirmek... ve koşulların uygun olacağı bir tarihe dek Ermenistan veya ayrı devletler kurulmasını ertelemek kararı olacaktır...'[46]

Sait Molla ve İngiliz'ler

Rum, Ermeni ve Kürt sorunlarının kızıştığı bir sırada, *Serbesti* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni Sait Molla, 1 Mayıs 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği askeri ataşesiyle uzun süren bir görüşme yapıyor; bu komiserliğin Türk'lere karşı neden soğuk davrandığını soruyordu. Bu soruyu yanıtlayan askeri ataşe; Bırakışma, İngiliz'lerin kendi bağlaşıklarına karşı olan tutumları ve Türkiye'nin Barış Konferansı'nda ağır surette cezalandırılması olasılığı yüzünden, o güne dek Türkiye ile ilişki kurmanın olanaksız sayıldığını; Türkiye'de, İngiltere'ye halâ düşman olan geniş kapsamlı bir parti bulunduğunu vurguluyordu.

Sait Molla, Bırakışma'dan bu yana, Bağlaşık Devletler'in, İstanbul'da kurmuş oldukları rejimin İngiliz çıkarlarına yararlı olamıyacağını; bilâkis, Bağlaşıklar arasındaki ayrılığı gösterdiğini; Türkiye'nin alınyazısı konu-

[44] İbid.: belge no. 91082 : İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'nın 4151 sayılı ve 26.5.1919 tarihli gizli yazısı; ayr. bkz. Tunaya, s. 429; Saral, s. 13.

[45] İbid.: belge no. 82999; Webb'den Dışişleri Bakanı vekili Lord Curzon'a yazı, no. 811/M/1743, İstanbul, 21.5.1919.

[46] FO 371/4157/66819: Gates'den Lybyer'e yazı, İstanbul, 12.4.1919.

sunda ivedilikle karar verilerek, Türk'lere bırakılacak topraklar üzerinde, onların varlıklarını sürdürmeyi ve İttihat ve Terakki günlerinden beri zevkini tadamadıkları biraz özgürlük ve gönence kavuşmayı dilediklerini bildiriyor; İngiliz'ler, Hindistan, Mısır ve o sırada kendi işgallerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşan bölgelerindeki olayların o anda ve gelecekte sona ermesini diliyorlarsa, bunun, İngiltere'nin, Türkiye'ye Barış Konferansı'nca bırakılacak toprakları vesayetine almasıyla mümkün olabileceğini imliyordu.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, bu görüşmenin yazılı metnini 6 Mayıs'ta Lord Curzon'a gönderirken, Sait Molla'yı, çarpıcı biçimde İngiliz yandaşı olan *Serbesti* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni olarak tanıtıyor; şöyle diyordu: 'Kendisi, eski Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'nin damadıdır; oldukça zekidir ve din çevrelerinde etkisi vardır'. Calthorpe, ayrıca, İngiltere'nin Türkiye'yi güdümüne almasının sağlayacağı yararlara da değiniyordu.[47]

İzmir'in Yunanlı'larca işgali

Bu arada, 6 Mayıs'ta, Paris'te, İtalyan'ların yokluğunda toplanan Yüce Üçler - Amerika, İngiltere ve Fransa devlet başkanları Wilson, Lloyd George ve Clemenceau - Yunanlı'ları İzmir'i işgale çağırıyor;[48] Yunanlı'lardan önce davranan İtalyan'lar, 11 Mayıs (Pazar günü), Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i işgal ediyor; dört gün sonra da Yunanlı'lar İzmir'e asker çıkarıyorlardı.[49] Yunan istilâsından bir gün sonra, Türk Kurtuluş Savaşı'nın yakın gelecekteki önderi Mustafa Kemal, *Bandırma* vapuruyla İstanbul'dan ayrılıyor; üç gün sonra (19 Mayıs'ta) Samsun'a çıkarak Türk ulusal direncini örgütlemeye başlıyordu. Yine bu arada, İzmir'in Yunanlı'larca istilâsından zor durumda kalan Sadrazam Damat Ferit, 16 Mayıs'ta görevinden çekiliyor; ama 18 Mayıs'ta yeni Kabine'yi kurmakla görevlendiriliyor; 19 Mayıs'ta ikinci Kabinesini kuruyordu[50].

[47] FO 371/4227/75892: Calthorpe'dan Curzon'a yazı, no. 659/M/1909, İstanbul, 6.5.1919.

[48] Cab. P. 29/37, 181C, 6.5.1919.

[49] İzmir'de istilâdan önce, istilâ sırasında ve sonra kaydedilen olaylar hakkında bkz. Sonyel, 1, s. 8 vd.; Sonyel 2, s. 51 vd.

[50] *Alemdar, İstiklâl, Sabah, İkdam, Zaman, Vakit, İleri, Memleket*, 20.5.1919; TV 3553.

BÖLÜM 2

TÜRK ULUSAL AKIMI'NIN DOĞUŞU (1919)

İstanbul ve Anadolu'da ulusal kımıldamalar

Mayıs sonlarına doğru, İstanbul'da, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Kürt Teali Cemiyeti kurulurken;[1] bir süreden beri tutuklu bulunan kimi İttihatçı'lar, İngiliz İşgal Gücü Başkomutanı General Sir George Milne'in buyruğuyla Mondros ve Malta'ya sürülüyor; İzmir'in işgaline karşı başkentte protesto mitingleri düzenleniyordu (örneğin, 23 Mayıs'ta düzenlenen Sultanahmet mitingi gibi). Öteyandan, Mustafa Kemal ve yakınları, 25 Mayıs'ta Samsun'dan Havza'ya geçerek ulusal eylemlerini sürdürüyorlardı. İngiliz'ler, Mustafa Kemal Samsun'a ayak basar basmaz, onu, oradaki ajanları aracılığıyla izlemeye; davranış ve eylemleri hakkında bilgi toplamaya başlıyorlardı.[2]

İngiliz İstihbarat Servisi, ayrıca, İstanbul'daki açık ve gizli gelişmeleri yakından izliyordu. İstihbarat subayı D.E. Mackray'ın 26 Mayıs 1919 tarihli raporuna göre, Sulh ve Selâmet Partisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elinde bir alet olacaktı. Her iki partinin amacı, Anadolu'da direnme örgütleyip hazırlamaktı. Esasen, bunu gerçekleştirmek için gerekli önlemler alınmış bulunuyordu. Faal ve yedek subaylar illere dağılmışlardı; İttihat ve Terakki Cemiyeti ise, üyelerinin çoğunu Anadolu'ya göndermişti. İzmir'in eski valisi Rahmi Bey, İzmir'e yakın Ödemiş'te hazırlık yapılması için TL. 80.000 göndermişti. İttihatçı ajanlar, halkı kışkırtmak amacıyla Manisa ve Aydın'da çalışmalarını sürdürüyorlardı. Bursa'da örgütlemeyi Sulh ve Selâmet Partisi üstlenmişti. Bu partinin en faal ajanları, Nuri Bey ve emekliye ayrılmış Yüzbaşı Mümtaz Bey'di. Ajanlar hergün Bursa'ya hareket ediyorlardı.

İstihbarat raporu şöyle sürüyordu:

> "'Ulusal Kültür" kulübünde birçok toplantılar yapıldı. Yapılan ilk toplantıda, başkentin tüm öğelerinin de toplantıya çağrılmaları kararı alındı; ama bir Saltanat Şurası düzenleneceğinden bundan vazgeçildi. Yapılan ikinci toplantıda, Padişah'tan, Saltanat Şurası için çağrıda bulunurken, üniversitenin başlıca profesörleri, bilim ve hayır kuruluşları müdürlerine de davetiye

[1] FO 371/4191/91082.
[2] Bkz. Sonyel 1, s. 13 v.d.; Sonyel 2, s. 64 vd.

göndermesini dilemek kararı alındı. Bu toplantılara katılan Esat Paşa, Celâl Muhtar Bey, Celâlettin Bey ve Şükrü Bey, şimdi yer alan bu akımın önderlerinden dördü olarak sayılabilirler.

Hürriyet ve İtilâf Partisi erkteki yönetimi tanımıyor; ama ona karşı da çıkmıyor. Yönetim, kamuoyuna egemen olmaya çalışıyor; ama İslâm Birliği, yedek subaylar ve Türk Yurdu partileri, halk üzerinde etki kurmak amacıyla sessizce çalışıyor; bunda başarı sağlıyorlar. Bu partilerin üyeleri arasında birçok İttihatçı'lar vardır. Ellerindeki kaynaklara dayanarak, şimdiki koşullar içinde, duruma egemen olabilirler... Kimi hocalar, bir Fetva çıkararak, Cihad ilân etmenin vaktinin geldiğini öne sürüyorlar... Alınan önleyici tedbirler asla aksatılmamalıdır. Türk'ün iyi bilinen cehaleti ve zekâ noksanlığı her olayı olanaklı kılar'.

1 Haziran tarihli öteki bir istihbarat raporunda da, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan silâh kaçakçılığı hakkında bilgi veriliyor; aşağıda adları verilen örgüt ve kişilerin bu denli kaçakçılığı örgütledikleri, içeride çeteler kurdukları ve başkentte olay çıkarmak için hazırlık yaptıkları bildiriliyordu. Anadolu'ya silâh kaçıranlar şöyle saptanıyordu:

'Milli Mensucat Şirketi, Sovyet örgütçüsü Kasım'ın yönettiği Milli Mahsurat Şirketi, Trabzon Cemiyeti. Aşağıda adları verilen kişiler en tehlikeli kışkırtmacılardır: Beyoğlu'ndaki Müslüman Kadınlar Enstitüsü'yle ilişiği olan İsmail Hakkı, Tulca'lı Süleyman Efendi, eskiden Levazım Şubesi'ne mensup Binbaşı Rıza Bey, Kurmay Yarbay Çolak Kemal Bey, Enver'in kayın biraderi Kâzım Bey, eskiden İtfaiye Tugayı'na mensup olan Yarbay Şerif Bey, Kurmay Binbaşı Vasıf Bey, eski topçu subayı Binbaşı Davut Bey, Dr. Rıza, Demokrat Parti'nin sekreteri Dr. Hasan Rıza, Bergama eski kaymakamı Sabih, Selânik'li Dr. Emin Bey, Dr. Akil Muhtar, Dr. Esat Paşa, Celâl Muhtar, Celâlettin Arif ve şimdi Anadolu'ya geçtiği bildirilen eski Deniz Bakanı Rauf Bey.

Kesin suçlama yokluğunda, bu adları sunmak, onların tutuklanmaları gerektiği anlamına gelmez; ama, Türk ve öteki "Dostlar", tüm olayları bu kişilerin başlattığına ve onların tutuklanmasıyla bu denli olayların daha da önlenmiş olacağına inanıyorlar'.

Bu arada, yüksek seviyedeki Türk siyasi çevreleriyle ilişkisi olan 'güvenilir bir ajanın', 30 Mayıs akşamı İngiliz İstihbaratı'na verdiği bilgiye

göre, Sadrazam Damat Ferit, başkentin, 3 Haziran Salı günü kendilerine devredilmesi için, Bağlaşıklar'ın İngiliz'ler aracılığıyla talepte bulunduklarını Kabine üyelerine açıklıyor; birçok Bakanlar paniğe tutuluyor; Maliye Bakanı (Tevfik Bey)'in, tüm ev eşyalarını açık artırma ile satışa çıkardığı söyleniyordu.[3]

Osmanlı Barış Kurulu Paris'e çağrılıyor

Bağlaşık Devletler, İzmir'in Yunanlı'larca istilâsı üzerine Türk halkı arasında meydana gelen büyük öfke ve gerginliği görünürde yatıştırmak ve Türk'leri oyalamak amacıyla, Osmanlı yönetimini Paris Barış Konferansı'na bir kurul göndermeye çağırmak konusunda 30 Mayıs'ta karar alıyor; İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri M. Defrance, bu kararı 1 Haziran'da Damat Ferit'e bildiriyordu. Saray ve yönetim çevresi bu haberi bir müjde olarak karşılıyor; 3 Haziran 1919 tarihli istihbarat raporunda, Binbaşı H. A. D. Hoyland bu konuda şunları yazıyordu:

> 'Türk'ler, kendi delegasyonlarının Barış Konferansı'na katılmak üzere yakında yola çıkacağı haberine çok sevindiler. Bu en son ve beklenmedik gelişme önünde tüm öteki sorunlar gölgede kalıyor... Türk'ler, bunu, Fransız'ların birdenbire ortaya çıkan iyi niyet ve sempatilerine atfediyorlar... Bu olay Türk'leri çok cesaretlendirdi ve onları, son birkaç gün içinde durumun kendilerinden yana epeyi değişmiş olduğuna inandırmaya sevketti. Şimdi ülkenin geleceği hakkında büyük ümitler besleniyor'.[4]

Osmanlı Kurulu 6 Haziran'da yola çıkacak; 12 Haziran'da Paris'e ulaşacak; konferansa iki bildiri sunduktan sonra, onur kırıcı bir yanıt alarak 15 Temmuz'da İstanbul'a dönecektir.[5] Öteyandan, güdümler konusunda araştırma yapmak amacıyla kurulan ve King-Crane adıyla anılan Amerikan kurulu, 3 Haziran'da Paris'ten İstanbul'a geliyor; Türk sorununa tek çözüm olarak Amerikan güdümünü benimseyen parti ve derneklerin temsilcilerince özel törenlerle karşılanıyordu. Halide Edip, bu komisyonun başlıca üyelerinden biri olan Charles R. Crane'le ilişki kuruyor; Amerika'nın güdümünü hevesle destekliyordu.

King Crane kurulu 7 Haziran'da Suriye'ye gidecek; Orta Doğu'daki incelemelerini bütünledikten sonra 21 Temmuz'da İstanbul'a dönerek çeşitli parti, dernek ve yayın organlarının görüşlerini alacak;[6] daha

[3] FO 371/4142/94626: Siyasi durumla ilgili rapor, 31.5.1919.
[4] İbid.: belge no. 94626, rapor no. IC 419, 3.6.1919.
[5] *Sabah, İkdam, İleri, Alemdar, Memleket, İstiklâl*, 2.6.1919; *Hadisat*, 3.6.1919.
[6] *Tasvir-i Efkâr*, 3/5.6.1919; *İleri*, 3/6.6.1919; *İstiklâl, Alemdar, Vakit, İkdam*, 5.6.1919; *Memleket*, 5/6.6.1919.

sonra, güdümler konusunda bir rapor hazırlayacak; ama raporuna Bağlaşıklar'ca önem verilmiyecektir.

Mustafa Kemal'in ilk eylemleri

Mustafa Kemal, Samsun bölgesini yatıştırmak; silâhları toplamak ve varsa şuraları kapatmak resmi göreviyle Damat Ferit'çe atandığı IX. Ordu Müfettişi sıfatıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında, Anadolu'da ulusal bir direniş başlatmakla ilgili tasarıları kafasında taşıyor; daha önce bu konuda kimi tanınmış ordu komutanlarıyla görüşerek onların da oyunu alıyordu.[7] Samsun'a ayak basar basmaz, ulusal eylemlerine başlıyor; orada kendisini güvenlik içinde hissetmiyerek, 25 Mayıs'ta Havza'ya ulaşıyor; 13 Haziran'a dek orada kalıyordu.

Mustafa Kemal'in eylemlerini yakından izleyen Samsun'daki İngiliz subaylarından Yüzbaşı L.H. Hurst, bunları sürekle İstanbul'daki İngiliz yetkililerine duyuruyor; onun Anadolu'da bir akım örgütlemekle uğraştığını vurguluyordu.[8] 6 Haziran'da Bağlaşıklar'ın Karadeniz İşgal Ordusu Başkomutanı General Milne, Osmanlı yönetimine bir yazı göndererek Mustafa Kemal ve yanındakilerin ivedilikle İstanbul'a çağrılmalarını talep ediyor; iki gün sonra bizzat Yüksek Komiser Amiral Calthorpe da bu talebi yineliyordu.[9] Aynı gün, Osmanlı Savaş (Savunma) Bakanı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal'i İstanbul'a dönmeye çağırıyor; Mustafa Kemal, yönetimi oyalıyor ve bir ay kadar sonra, 8 Temmuz'da Padişah'ca görevine son verilirken askerlikten çekilmek zorunda kalıyordu.[10]

Bu arada Mustafa Kemal, 13 Haziran'da Havza'dan Amasya'ya geçiyor; iki gün sonra, Irak Şeyhülmeşayihi Uceymi Paşa'ya bir yazı göndererek, kendisine duyduğu saygıyı anlatıyor; İslâm Dünyası'nın iki gözbebeği olan Türk ve Arap uluslarının ayrılık yüzünden ayrı ayrı zaafa uğradığını bildiriyor; elele vererek, Hazret-i Muhammed'in ümmetinin bağımsızlığı uğrunda mücadele etmenin farz-ı ayin olduğunu; ulusların saflık ve geleneklerini koruyarak 'kutsal Halifelik katı' çevresinde toplanıp, kâfirlerin esaretinden kurtulmaları için vereceği mücadelede kendisiyle birlikte olduğunu; bu konularda görüş alış-verişinde bulunmayı dilediğini yazıyordu.[11]

[7] Sonyel 2, s. 70-71.

[8] FO 371/4229/92736: Calthorpe'dan Curzon'a yazı, no. 970/M/1983, İstanbul, 6.6.1919.

[9] FO 371/4158/94625: Calthorpe'dan Osmanlı Dışişleri Bakanı'na nota, no. M. 1994, İstanbul, 8.6.1919.

[10] HTVD 1, belge 17; BTTD 2, s. 11; *Yakın Tarihimiz* I, s. 354; Sonyel : *Cultura Turcica*, s. 84 vd.; ATTB, s. 29; *Irade-i Milliye*, 14.9.1919.

[11] *Türk Kültürü* 97, s. 47; *Tarih Konuşuyor* I, s. 491.

Mustafa Kemal-Emir Faysal anlaşması

Mustafa Kemal'in, Arap ve öteki Müslüman önderleriyle yapmakta olduğu bu denli yazışmalar hakkında, kendi ajanları aracılığıyla bilgi alan İngiliz'ler, 16 Haziran'da Mustafa Kemal'le Arap önderlerinden Emir Faysal arasında gizli bir anlaşma imzalandığını 18 Ağustos'ta Ermeni önderi Bogos Nubar'dan öğreniyor; o sırada Paris'te bulunan Nubar, bu sözde anlaşmanın bir suretini İngiltere Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinden Robert Vansittart'a gizlice veriyordu. Yine o sırada Paris'te bulunan İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, bu anlaşmanın sahte olması olasılığına değiniyor; ama yine de bu konuda İstanbul ve Kahire'deki İngiliz diplomatik temsilcilerinin görüşlerinin alınmasını yöneriyordu.

Fransızca olan anlaşmanın başlığı şöyleydi: *Traite secret entre les Gouvernements Turc et Arabe signé par Emir Fayçal et Moustafa Kemal le 16 Juin 1919 a alep exange a Kerek par l'entremise du Prefet (Motessarif) Essad Bey* (Türk ve Arap yönetimleri adına 16 Haziran 1919'da Emir Faysal ve Mustafa Kemal'ce, Kerek Mutasarrıfı Esat Bey aracılığıyla imzalanan gizli anlaşma).

Onbir maddeden oluşan bu sözde anlaşmaya göre, aralarında yakın bağlar bulunan Türk ve Arap 'soyları', İslâm Dünyası'ndaki ayrılığa son vermek; din ve yurt konularında tam anlaşmaya varmak için birbirlerine yardımcı olacaklardır (Madde 1). Mesopotamya (Irak), Filistin, Suriye ve Anadolu'nun önemli bir bölgesinin bölünmesini veya yabancı ellere geçmesini önlemek için, Paris Barış Konferansı'nın bu konuda kararını verceği gün cihad ilân edeceklerdir (Madde 2). Türkiye ve Arabistan, bu bölmelere karşı çıkmada birleşeceklerdir (Madde 3). Bir Arap yönetimi kurulmasını Türkiye kabullenecek; ama Arabistan, Türkiye'ye ve Halife'liğe bağlı kalacak; Hicaz, Medine, Irak, Filistin, Şam, Beyrut ve Halep, bu Arap yönetimine verilecek ve bunu Türkiye onaylayacaktır (Madde 4). Hudutlar konusunda ve Arap yönetimini ilgilendiren öteki konularda iki yönetim arasında bir antlaşma yapılacaktır (Madde 5). Arap yönetimi, İmam Yahya ve Seyit İdris'le anlaşma yapacak ve bu anlaşmaya saygı göstermek amacıyla (4 madde biçiminde saptanan) önlemler alacaktır; örneğin, Faysal, Araplar'dan oluşan bir ordu kurarak Anadolu Akımı'na yardım edecek ve Irak, Yemen, Hicaz, Medine, Suriye, Libya, Bingazi, Cezayir, Hindistan, Fas ve Tunus Müslümanları'na bu cihad hakkında bilgi vererek onların da buna katılmasını sağlayacaktır. [12]

[12] FO 371/4233/119392: Balfour'dan Curzon'a yazı, Paris, 20.8.1919; ayr. bkz. S.R. Sonyel: 'Did the Ottomans try to conclude a secret treaty with Feisal.' (Osmanlılar Faysal'la gizli bir antlaşma imzalamayı denediler mi'.), *Impact International*, c. 15, no. 21, Londra, 8-21.11.1985, s. 12-4.

Mısır'daki İngiliz Genel Karargâhı, bu anlaşmanın sahte olması olasılığına karşın, yine de Mustafa Kemal'le Emir Faysal arasında kimi gelişmelere karşı bir antlaşma olması ihtimalini gözden kaçırmıyordu.[13] O sırada İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri bulunan Amiral Sir John de Robeck de, 16 Kasım'da Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda bu görüşe katılıyor; Mustafa Kemal'in, 9 Ekim dolaylarında Suriyeli'ler arasında dağıttığı bildirilerin suretini gönderiyordu. İstanbul'daki İngiliz İstihbarat subayı Binbaşı H.A.D. Hoyland da, 3 Ağustos'ta kaleme aldığı bir raporda, söz konusu antlaşmanın bir ajan tarafından, Osmanlı İçişleri Bakanlığı özel kalem dairesinde çalışan bir kâtip aracılığıyla sağlandığını ve bunun, Bakanlığın arşivinde bulunan esas antlaşmanın bir sureti olduğunu; bunu, Bakanlığa, Erzurum valisinin göndermiş olduğunu iddia ediyor, şöyle diyordu: 'Antlaşmanın aslının (Küçük) Cemal Paşa'ca İstanbul'a getirilerek Padişah'a takdim edildiği bildiriliyor. Bunun bir suretinin de Doktor Topciyan adlı bir Ermeni tarafından Fransız yetkilileri hesabına TL 150'na satın alındığı söyleniyor'. Ancak, Binbaşı Hoyland da bu antlaşmanın sahte olması olasılığına değiniyordu.

Bununla birlikte, böyle bir antlaşmanın varlığı olasılığı İngiliz yöneticileri oldukça kaygılandırıyor; Dışişleri Bakanlığı'nın bir sözcüsü, bu konuda şu yorumda bulunuyordu:

> '... Bu antlaşma sahte de olsa, ki herhalde sahtedir, çünkü Faysal bu denli bir antlaşmayı imzalayacak kadar çılgın değildir; onun bu gibi bir davranışta bulunması tehlikesini küçümsemenin bir hata olacağı kanısındayım. Bağlaşıklar'ın Türkiye ile yapacakları antlaşmanın sonucu olarak, Orta Doğu Müslümanları, kâfir müstevliyi ülkelerinden sürmek için dini esaslara göre birleşirse, Bağlaşıklar ne denli bir yöntem izleyeceklerdir? Onları güç kullanarak zor bastırabiliriz... Padişah'ın, Halife sıfatıyla, bu biçim bir çarpıda (darbe) bulunarak, bir İrade ile Hüseyin'i Mekke Şerifi ataması olasılığına karşı hazırlıklı olmalıyız... Arap'larla Türk'leri birbirlerine yanaştıran üç neden vardır: 1. Yunanlı'larla İtalyan'ların Anadolu'ya sızmaları: 2. İngiltere'nin Suriye üzerinde bir güdüm kabullenmeyeceğini açıklaması - bu da Faysal'ın Fransız güdümü altına konulması anlamına gelmektedir; ve 3. Irak'ta husule gelmekte olan, ama kısmen kamufle edilmiş olan güdüm sistemi'.[14]

[13] FO 371/4233/123661: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na gizli yazı, Kahire, 28.8.1919.

[14] İbid.: belge no. 119392; FO 371/4182/126338: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. 0152/5184 (M. I. 2), Londra, 5.9.1919; ilişikte, Mısır'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan yazı no. 18572/B, 28.7.1919 ve 24.7.1919 tarihli raporun sureti; FO 371/4233/123318: Webb'den Curzon'a yazı, no. 1486/M/1100, İstanbul, 21.8.1919, I. C. 537 sayılı ve 3.8.1919 tarihli raporun sureti.

Bu sözde antlaşma herhalde Ermeni önderlerinin bir icadı idi. Çukurova (Kilikya) ve Türkiye'nin Doğu İlleri üzerindeki hak iddialarını gerçekleştirmede Fransızlarla İngiliz'lerin yardımlarını sağlamak için bu gibi bir antlaşmayı, sırf bu iki devleti ürkütmek amacıyla kaleme almış olabilirler. Bunu, ancak Faysal'ın kişisel ve gizli belgelerini izleyebilenler aydınlığa kavuşturabilir.[15]

Amasya görüşmeleri

Haziran'ın ikinci yarısında Mustafa Kemal, aralarında kolordu komutanları da bulunan en güvenilir yakınlarını Amasya'da gizli bir toplantıya çağırıyor; 18 ile 22 Haziran arasında yapılan görüşmelerde oldukça önemli ulusal kararlar tartışılıyor; düşmana karşı direnme ve gerekirse Anadolu'da geçici bir yönetim kurma konularında kararlar alınıyordu.[16] 18 Haziran 1919 (Perşembe günkü) Amasya toplantısında, Sovyet Rusya'dan yardım sağlanması konusunun da görüşüldüğünü Hüseyin Rauf, daha sonra Feridun Kandemir'e anlatacaktır.[17] Rauf, İstanbul'da iken sürekli olarak ilişki kurduğu Karakol Cemiyeti[18] kurucuları Kara Vasıf'la dostlarının, Rus'lardan yararlanma yolları aradıklarını ve gizlice kimi girişimlerde bulunmuş olduklarını anlatmıştı. Mustafa Kemal, 23 Haziran'da Karabekir'e gönderdiği kapalı telyazısında, Bolşevik'lerle görüşme olanaklarının araştırılmasını öneriyor; Bolşevizm'i Batı'ya karşı bir alet olarak kullanmayı diliyordu.[19]

23 Haziran'da, Mustafa Kemal, Amasya'da tartışılan kimi konuları Karabekir'e bildiriyor; komutanların görevlerinden ayrılmayacaklarını; yerlerine gönderilenler yurda hizmet etmeyi üstlenirlerse, onlarla birlikte çalışılmasını; kuşkulu kişiler olurlarsa, istifaya veya geri dönmeye zorlanmalarını; Bolşevik'lerin yurt için bir sakıncaları olmayacağının düşünüldüğünü belirtiyordu. Karabekir'in, Bağlaşık Devletler'le Bolşevik'ler hakkında yansızlık ilân edilmesini diliyen 17 Haziran tarihli önerisinin uygun görüldüğünü de bildiren Mustafa Kemal, ilk önerinin Bolşevik'lerden gelmesini beklemeyerek ivedilikle birkaç kişi gönderip anlaşma yapılmasını diliyordu. Karabekir, buna verdiği yanıtta, Bolşevik'lerle anlaşma yapılması için önlem alındığını bildiriyordu.[20]

[15] Sonyel : *Impact International*, s. 14.

[16] Sonyel 2, s. 79-81.

[17] İbid.: s. 84.

[18] Ulusal Akım'dan yana görünen gizli tedhiş örgütü; Sivas Kongresi günlerinde Mustafa Kemal tarafından sertçe kınanmış; o tarihten sonra eylemlerini durdurmuştu. Tunaya, s. 520-3.

[19] ATTB, s. 40-41; Karabekir, s. 57-8.

[20] Karabekir I, s. 55; ATTB, s. 39; Sonyel 2, s. 81 vd.

Erzurum Kongresi'nden önceki gelişmeler

Amasya görüşmelerinden bir süre önce, Doğu Anadolu'da başıboş dolaşmakta olan İngiliz İstihbarat'ı mensubu Binbaşı Noel, Urfa dolaylarında Kürt'leri Türk'lere karşı kışkırtıyordu. Mustafa Kemal, 24 Haziran'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği kapalı telyazısında, Kürt'lerin, 'kayıtsız şartsız Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını; bu uğurda en son nefeslerine varıncaya kadar hayatlarını fedaya hazır olduklarını söylemiş olduklarını' bildiriyordu.[21]

Bu arada Elâzığ valiliği görevine başlamak üzere yirmi-iki gün önce İstanbul'dan ayrılmış olan Ali Galip Sivas'a ulaşıyor; Mustafa Kemal'e karşı çıkıyordu. Öteyandan İçişleri Bakanı Ali Kemal, *L'Entente* gazetesi muhabirine verdiği demeçte, ad vermeden, Mustafa Kemal ve dostlarının Rum'lardan daha tehlikeli düşmanlar olduklarını söylüyordu.[22] Ancak, Bakanlar Kurulu'nun 26 Haziran günkü toplantısında, ulusal direnişe karşı amansız tutumundan ötürü, Savunma Bakanı Şevket Turgut Paşa ve öteki kimi devlet bakanları (Sandalycsiz Bakan), Ali Kemal'i istifaya zorluyorlardı. Ali Kemal, Kabine'den çekildikten sonra Padişah'a giderek kimi Bakanları şikâyet ediyordu. 2 Ağustos'ta *Peyam*'ın, 1 Ocak 1920'de *Peyam-ı Sabah*'ın başyazarlığını üstlenecek olan Ali Kemal, sonuna dek Anadolu Akımı'nın uzlaşmaz bir düşmanı olarak kalacak; 6 Kasım 1922'de İstanbul'dan kaçırılarak Ankara'ya götürülürken, Nurettin Paşa'ca İzmit'te linç ettirilecektir. Savunma Bakanı Turgut Paşa da 29 Haziran'da istifa edecektir.[23]

Bu gelişmeler kaydedilirken, Mustafa Kemal, 12 Haziran'dan beri bulunduğu Amasya'dan sessizce Tokat'a geçiyor; ertesi gün de yanındakilerle birlikte Sivas'a hareket ediyordu. Kentin girişinde Vali Reşit Paşa'ca karşılanan Mustafa Kemal, kendisini tutuklamak için ortam arayan Elâzığ Valisi Ali Galip'i komutanlık dairesine çağırtarak azarlıyor; kendisini pek güvenlik içinde hissetmediğinden, 28 Haziran'da Sivas'tan Erzincan'a hareket ediyor;[24] 3 Temmuz'da yanındakilerle birlikte Erzurum'a ulaşıyordu. Dört gün sonra (6 Temmuz, Cumartesi günü), Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf, Erzurum Valisi Münir Bey, Süreyya, Kâzım, Hüsrev, Dr. Refik ve Mazhar Müfit, bir toplantı yapıyor; Mustafa Kemal, Ulusal Akım'ın başına geçecek kişiyi seçmelerini diliyor; toplantıya katılanlar oy birliğiyle Mustafa Kemal'i önder olarak seçiyorlardı. Kemal, 9 Temmuz'da Ordu'ya ve Ulus'a yayımladığı bil-

[21] ATTB, s. 43.

[22] *İkdam, İstiklâl, Sabah*, 26.6.1919; *Alemdar*, 27.6.1919.

[23] *İkdam, Alemdar*, 27.6.1919; *İleri*, 27/28.6.1919; *Vakit, Tasvir-i Efkâr*, 28/29.6.1919; *İstikbal*, 28.6.1919.

[24] ZC I, s. 11.

diride, resmi görevi ve askerlik mesleğinden ayrıldığını; bundan sonra mutlu ulusal amaç uğrunda her çeşit özveriyle çalışmak üzere ulusun bağrında savaşçı bir kişi olarak bulunduğunu bildiriyordu. Hüseyin Rauf da aynı ulusal 'cihad'a' katıldığını açıklıyordu.[25]

İngiliz'lerin, Orta Doğu'da, sürekli ve birleşik bir İstihbarat sistemi kurma çabaları

Türk Ulusal Akım'ı Anadolu'da yayılırken, İngiliz'ler, Orta Doğu'da sürekli ve birleşik bir istihbarat sistemi kurmayı tasarlıyorlardı. İngiltere Savaş Bakanlığı, 7 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli bir yazıda, bu denli bir sistem kurulmasını öneren bir projeyi sunuyor; Orta Doğu'da kurulması tasarlanan 'sürekli ve birleşik İstihbarat Servisi'nin, ilk kez yerel askeri yönetimin, daha sonra da Doğu Komitesi'nin yetkisine verilmesini; Müslüman ülkelerinde her çeşit istihbaratı sağlamakla görevlendirilmesini; Dışişleri Bakanı vekili Lord Curzon bu projeyi kabullenirse, konuyu görüşmek üzere Doğu Komitesi'nin bir toplantıya çağrılmasını' öneriyordu.

Kurulması tasarlanan Sürekli ve Birleşik İstihbarat Servisi'nin projesi şöyleydi:

> 'İstihbarat Servisi - Orta Doğu. General Deedes, Türkiye'nin daha geniş bir bölüğünü geçici olarak işgal etmemizden, istihbarat açısından tümüyle yararlanmadığımız kanısındadır. Bu da, aşağıdaki bölgeleri içeren Kuzey-Doğu (Müslüman Dünyası)'ndaki tüm istihbarat sistemimizin yeniden gözden geçirilmesini gerektiriyor. Bölgeler: General Milne'nin komutası altında bulunan ve Rusya'daki Müslümanlarla Kazan'daki İslâm Merkezi'nin bulunduğu bölgeyi kapsayan İstanbul ve Balkanlar; Suriye, Mısır, Sudan, Habeşistan ve Tripolitanya (Libya); Mesopotamya (Irak); Güney Arabistan ve Somalya, Tunus, Fas, İspanya, Cebelitarık, Malta ve İtalya'yı içeren Akdeniz bölgesi; Maley Boğazları, Hollânda'nın Doğu Hint Adaları, Muskat, Zengibar ve Doğu Afrika, İsviçre ve Hindistan; Hindistan ve İran'daki İstihbarat Servisleriyle de irtibat kurulması.
>
> İstanbul'u ele alalım. İlk sorun, aşağıdaki üç başlık altında incelenebilir: a) İslâm Dünyası'ndaki genel düzenler (entrikalar) açısından var olan durumun aydınlatılması; b) gelecek için sürekli bir istihbarat servisinin temellerinin atılması; c) askeri sorunlar.'

[25] HTVD, 2, belge no. 38; Sonyel 2, s. 87 vd.

Rapora devamla, General Milne'nin (İstanbul'da) komutası altındaki istihbarat sistemi şöyle eleştiriliyordu: 1. Öteki istihbarat bölgeleriyle yetersiz bağlantı; 2. örgüt dengesizliği; İstanbul, Milne'nin komutasındaki herhangi bir istihbarat sisteminin merkezi olmalıydı; 3. Milne'nin buyruğundaki çok sayıda istihbarat sorumlularına dağıtılan görevler; ne kadar ve ne denli bilgi toplandığı; bu bilginin kaydedilerek bununla ilgilenen siyasi yana ne denli sağlandığı; gizli servis örgütünün genişliği; bu amaç için ayrılan çok miktarda mali kaynağın nasıl harcandığı; iktisadi sahada haber toplamak için ne denli bir örgütün bulunduğu; konsolosluk yetkilileri, İngiliz tüccarları v.s.'den yararlanılıp yararlanılmadığı; Rusya'daki Müslüman'ları göz hapsinde tutmak için ne denli tedbirler alındığı yeterince bilinmiyordu.

İstanbul'daki askeri-siyasi istihbarat sürekli bir servis olacaktı; oysaki özellikle askeri istihbarat ancak geçici olabilirdi. Askeri İstihbarat Servisi, o sıradaki duruma ek olarak, askeri ataşelerin dairelerinde, öteki ilgili dairelerde, Savaş ve Dışişleri Bakanlıkları'nda sürekli belgeler olarak korunacak olan haberlerin toplanılması, dosyalanması ve dizin kartlarına geçirilmesiyle de uğraşılmalıydı. Bunlardan herhalde Deniz, Hindistan, Ticaret Bakanlıkları, İngiliz Müzesi, Sömürgeler ve belki de İçişleri Bakanlıkları da yararlanabileceklerdi.

Ayrıca, İstanbul'da geçici olarak bir Müslüman İstihbarat Bürosu şübesi kurulmalıydı. Tüm istihbarat şübeleri, bu bilgi bankasından, gerektiğinde yararlanabileceklerdi. Bu *Arbur* (Arap Bürosu) şimdilik İstanbul'daki istihbarattan sorumlu tuğgeneralin buyruğunda çalışmalı ve şu eylemlerde bulunmalıydı: a) sağlayacağı bilgileri sürekli belge olarak dosyalamalı ve b) Orta Doğu İngiliz siyasasını şekillendirmede yönetime yardımcı olacak, daha sürekli etkenleri inceleyip değerlendirmeli. Proje şöyle sürüyordu:

> 'Ordumuz çekilince bu şübeyi sürdürmek, olanaksız olacaksa da, vakti geldiğinde, çeşitli başlıklar altındaki İstihbarat'ın başlıca halatlarını (iplerini) ve sürekli bir Gizli Servis'in çekirdeğini Askeri Ataşe'nin dairesine devretmek mümkün olmalıdır. Bu örgütün kapsayacağı bölge, şimdi General Milne'nin istihbarat sisteminin içinde çalıştığı bölge olacaktır, ama Balkanları da kapsamalıdır; özellikle Kazan'a özel ilgi gösterilmelidir. İngiliz gücü Kafkaslar'dan çekilmeden önce General Milne, Rusya Tatarları'nın Türkiye, Azerbaycan, Afganistan, İran, Hindistan ve Çin'deki Sunni veya Şii Müslüman'larla birleşme niyetleri konusunda yönetimimize bilgi sağlamak amacıyla, İstanbul ve Tiflis yoluyla hizmette bulunacak ajanlar çalıştırmak için elinden geleni yapmaya çağırılmalıdır. Balkanlara gelince,

özel bir örgüte gerek yoktur, ama Balkanlar'daki çeşitli büyükelçilik, orta-elçilik ve askeri ataşeler, Londra'ya haber göndermekle kalmamalı; tüm önemli konularda doğrudan doğruya İstanbul'la bilgi alış verişinde bulunmalı ve kurulacak herhangi bir istihbarat örgütü hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar'.[26]

Bu projeye 31 Ekim'de karşılık veren Dışişleri Bakanlığı, Lord Curzon'un bunu onaylamadığını; buna karşı kimi ciddi itirazları olduğunu; askeri ataşelerin 'casusların eylemleriyle' ilgilenmemeleri gerektiğine; casusluk yapmadan gizli bir istihbarat servisinin kurulmayacağına inandığını; dolayısıyla projenin kabul edilemiyeceğini; esasen bunun epeyi masraflı ve o sırada mevsimsiz olacağını bildiriyor; böylece proje erteleniyordu.[27]

Osmanlı Kurulu Paris'ten eli boş olarak dönüyor

Bir süreden beri Barış Konferansı'na katılmak üzere Paris'te bulunan; konferans huzurunda öne sürmüş olduğu aşırı dileklerden dolayı onur kırıcı bir karşılık alan, Sadrazam Damat Ferit başkanlığındaki Osmanlı kurulu, 15 Temmuz'da eli boş olarak İstanbul'a dönüyordu. İngiliz İstihbarat Servisi, kurul Avrupa'da iken üyelerinin eylem ve temaslarını yakından izliyor; İngiliz yönetimine ayrıntılı bilgi iletiyordu. 17 Temmuz tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, bir zamanlar Fransız'lar hesabına çalışan, ama o sırada İngiliz'lere yardımcı olan Carmen adlı 'oldukça iyi haber alan ve yetenekli' olarak nitelendirilen ajandan şu raporu alıyordu:

'Osmanlı kurulu 12 Temmuz'da Paris'ten Lozan'a ulaştı. Onyedi kişiden oluşan kurulun önemli üyeleri şunlardır: Sadrazam Damat Ferit, Tevfik Paşa, Rıza Tevfik ve Tevfik Bey. Rıza Tevfik'le görüştüm. Bana, Paris'e yapılan ziyaretten kurulun hiç de memnun kalmadığını söyledi; kurulun büyük ölçüde İngiliz desteğine güvendiğini açıkladı; Türk sorununun askıda bırakılmasını, Başkan Wilson'un, güdümler konusu Senato'ya getirilmeden Türk sorununda herhangi bir karar alamamasına atfetti. Yine Rıza Tevfik'e göre, Türkiye, varlığının en kötü döneminden birini yaşıyor.

İsviçre'deki Osmanlı kolonisinin tüm öğeleri kurulu ziyaret etti. Damat Ferit iyi bir izlenim bırakmadı. Avni Bey'in Rıza

[26] FO 371/4230/99399: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gizli yazı, no. 0160/0153 (M. I. 2), Londra, 7.7.1919.

[27] İbid.: belge no. 142783: Dışişleri Bakanlığı'ndan Ordu Konseyi'ne gizli yazı, no. 142783/ME/44, Londra, 31.10.1919.

> Tevfik'ten gizlice öğrenerek bana anlattığına göre, Paris Konferansı'na sunulan andırı, gemide giderken Reşat ve kendisi (Rıza Tevfik) tarafından hazırlanmıştı. Ali Kemal'in Bakan olarak görevine son verilmesi kurul üyelerinin çoğunluğunu ve özellikle Sadrazam'ı ve görevini Ali Kemal'e borçlu olan Reşat Halis'i oldukça etkiledi. Ferit o denli düş kırıklığına uğramıştır ki, İstanbul'a dönünce Sadrazamlıktan çekilecektir'.

Carmen adlı ajanın bildirdiği gibi, Sadrazam Damat Ferit, 20 Haziran'da gerçekten görevinden çekiliyor, ama 21 Haziran'da üçüncü Kabinesini kurmakla görevlendiriliyordu. [28]

Ötcyandan, 23 Temmuz tarihli ve Roma kaynaklı bir istihbarat haberine göre, Mart'tan beri Avrupa'da, özellikle Roma'da bulunan ve Basın Derneği'nin başvurusu üzerine İstanbul'a dönmesine yönetimce 10 Temmuz'da izin verilen, *İleri* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni Celâl Nuri, yardımcısı Sırrı Bey'le birlikte 24 Temmuz'da başkente dönüyordu. İstihbarat Servisi, Roma'da iken onun eylemlerini şöyle anlatıyordu:

> 'O (Celâl Nuri), İngiliz ve Fransız büyükelçiliklerinin sekreterleriyle ilişki kurdu; İngiliz ticaret müşaviri Sir Capel Cure'ye arada sırada telefon etti ve Rus büyükelçisinden kartlar aldı. Flora oteline gitmeden önce İttihatçı üç gazeteciyle birlikte Continental otelinde kalıyordu. Mehmet Arif, Nedim ve Ziya adlı bu İttihatçı gazeteciler onu kuşkuyla karşılamışlardı, çünkü kendilerine ait mektupları açtığından ve aleyhlerine casusluk yaptığından yakınıyorlardı. Onları, bırakışmadan kısa bir süre sonra, İstanbul'dan Roma'ya İtalyan yönetimi götürmüştü. Onları kendi gemisine çağırması için ilgili İtalyan amiraline hükümetçe talimat verilmiş; oradan da, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız askeri katlarının kuşkusunu çekmemek için, İtalya'ya gitmekte olan bir gemiye aktarılmışlardı.
> Celâl Nuri ve yardımcısına, sanki Rodos sakinleri imişler gibi İtalyan pasaportları verilmişti. Yukarıda adı geçen üç gazeteci ile Celâl Nuri, Türkiye üzerindeki güdümün güya İtalya'ya verilmesini sağlamak için çalışacaklardı. İtalya Dışişleri Bakanlığı'yla sıkı ilişki kurmuşlardı. Bakanlığın eski müsteşarı Signor Borsarelli, onların, Barış Konferansı'na katılmak amacıyla Paris'e gitmelerini sağlamak için elinden geleni yapmıştı. Doğal olarak pek önemli kişiler pozuna bürünen bu gazeteciler, Türk'lerin, özellikle Trakya ve Anadolu'da İtalyan denetimi

[28] FO 371/4215/107041: İstihbarat Raporu, Bern, 17.7.1919.

> (güdümü)'nden yana olduklarına dair İtalyan basınına bol bol bilgiler verdiler ... Bu Türk'ler, Yunanistan'a karşı düzen çevirdikleri için, Venizelos, bizzat Celâl Nuri'nin de imzasını taşıyan ve Trakya'ya Bulgaristan yerine Yunanistan'ın müdahalede bulunmasını dileyen bir dilekçenin suretini Atina'da çıkan bir gazetede yayınlatarak onu teşhir etti'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle izlenen bu istihbarat raporuna, Doğu Masası yetkililerinden George Kidston, 27 Haziran'da şu çıkmayı not ediyordu:

> '... İtalyan'larla Türk'ler arasında şimdi var olan ilişkiler nedeniyle, İtalya'daki Türk'leri göz hapsinde bulundurmak önemlidir'.

Bu Türk'lerin adları şöyle veriliyordu: Flora otelinde: Celâl Nuri (öteki adıyla Abdül Kadir) - Kafkasya, Hindistan ve Mısır'da bulundu; bu ülkeler hakkında yazılar yazdı; onun yardımcısı Sırrı Bey. Excelsior otelinde: Galip Kemali Bey; yazar ve Osmanlı tütün kuruluşu *(Regie Ottoman)* müdürü İzzet Melih; Continental otelinde: Mehmet Arif, Nedim ve Ziya. [29]

Bu arada, Bern'deki eski Osmanlı Büyükelçisi Selim Fuat'ın bir İngiliz ajanına bildirdiğine göre, Reşit Bey, bir hafta önce İstanbul'a hareket etmişti. M. Pichon'un buyruğu üzerine, Osmanlı kurulunu göz hapsinde bulundurmak üzere ilkin Paris'e uğrayan Reşit Bey, kurul üyeleri arasında İngiliz yandaşlığı gösterenleri Fransız yönetimine rapor ediyordu. Bu görevi bitirdikten sonra, M. Pichon onu İstanbul'a gönderiyordu. Öteyandan Emin ve Cevdet Beyler'in aynı ajana bildirdiklerine göre, Bern'deki yeni Osmanlı Büyükelçisi Halis Bey 'oldukça Fransız yandaşıydı' ve ilişki kurduğu Türk'leri İngiliz yandaşlığından vazgeçerek Fransız yandaşı olmaya inandırmaya çalışıyordu.

Başka bir habere göre, Bern'de kurulan Osmanlı Haklarını Koruma Derneği, ilkin Fransız yandaşıydı; ama *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, *Servet-i Fünun* ve *Soir* gazeteleri sahibi Ahmet İhsan ve öteki yeni yönetim kurulu üyeleri sayesinde İngiliz yandaşı olmuştu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkilisi W.S. Edmonds'a göre, *İkdam* gazetesinin sahibi ve öteki kimi Türk'ler, İngiltere'yi Türkiye üzerinde güdüm kabullenmeye inandırmaya, ama gerçekte İngiliz'lerle Bağlaşıkları arasında olay çıkarmaya çalışıyorlardı. Edmonds, ayrıca şunları ekliyordu: 'İtalyan'larla Fransız'ların Türkiye'ye sokmaya çalıştıkları Reşit Bey'in şimdi İtalyan vizesi alarak ve Fransız ajanı olarak İstanbul'a döndüğü bildiriliyor'. [30]

[29] İbid.: belge no. 110399: Gizli İstihbarat Raporu, no. I.9/63, Roma, 23.7.1919.

[30] İbid.: belge no. 107041: Bern kaynaklı İngiliz istihbarat raporu, 17.7.1919; W.S. Edmonds'un 24.7.1919 tarihli çıkması.

BÖLÜM 3

HEY'ET-İ TEMSİLİYE DÖNEMİ (TEMMUZ 1919-NİSAN 1920)

Erzurum Kongresi

Vilâyat-ı Şarkiyye Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şübcsince ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin işbirliğiyle düzenlenen Türk Ulusal Akımı'nın ilk önemli kongresi, Vilâyat-ı Şarkiyye Kongresi, kararlaştırılan ilk tarihten on-üç gün sonra, 23 Temmuz'da, özellikle Doğu İlleri'ni temsil eden clli-dört temsilcinin katılmasıyla, basit bir okul binasında toplanıyordu. İki hafta süren çetin, kimi zaman da gergin tartışmalar sonucunda, ileride *Misak-ı Milli*'nin temelini oluşturacak bazı önemli kararlar alarak bunları 7 Ağustos'ta bir bildiri biçiminde yayımlıyordu.

Kongre, işlerini yürütmek için on kişilik bir Hcy'et-i Temsiliye (Temsil Kurulu) seçiyordu. Seçilenler şunlardı: Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf, Hoca Cevat Raif Efendi (Erzurum eski mebusu), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan'da Nakşi şeyhi) Servet Bey (Trabzon eski mebusu), Bekir Sami (Beyrut eski valisi), Sadullah Efendi (Bitlis eski valisi), Hacı Musa (Mutki aşireti reisi), İzzet Bey (Trabzon eski mebusu) ve Kâzım Karabekir.[1]

Erzurum Kongresi'ne büyük önem veren İngiliz İstihbaratı, kongreyi yakından izliyor; yayımladığı bildiriyi ele geçirerek İngiliz İstihbarat Şefi'ne; o da Dışişlcri Bakanlığı'na gönderiyordu.[2] 7 Ekim 1919 tarihli ve Cenevre kaynaklı başka bir istihbarat raporunda da şu ilginç bilgi veriliyordu:

> '7 Ağustos'ta, Erzurum'da, Türk Ulusçularının bir kongresi yapıldı. Mustafa Kemal'in yandaşları, Azerbaycan Tatarları'nın temsilcileri, İranlılar ve öteki Müslüman uluslarının temsilcileri kongrede hazır bulundular. Kongreyi çağırmaktan amaç, yeniden yüce ve birleşik bir Türkiye kurmaktı; ama İran'da İngiliz etkisi, Mısır, Kafkasya, Hindistan ve Türkistan'da Pan-İslâm'cı propaganda ve Bolşevik sorunu denli

[1] Sonyel 2, s. 93 vd.

[2] FO 371/4160/147576: Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığına yazı no. B. I./6522 (M. I. 2), 31.10.1919; ayr. bkz. FO 371/4158/119689: Webb'den Curzon'a kapalı telyazısı no. 1701, İstanbul, 22.8.1919.

büsbütün değişik konular da görüşüldü. Alınan kararlar arasında şunlara dikkat edilmelidir (bu bilgi oldukça güvenilir bir ajandan sağlanmıştır): 1. İngiliz etkisinin ulusal bağımsızlık akımına getirdiği kötü sonuçları halka anlatmak için İran'a bir temsilci gönderilmesi; 2. Ulusal Akım'la birlikte Pan-İslâm'cı propagandanın genişletilmesi; 3. halkın, Mustafa Kemal'in komutasındaki Ulusal Ordu'ya kaydolunmasını sağlamak için olanak içinde herşeyin yapılması.

Rus Bolşevik yönetiminin yukarıdaki kararları kesinlikle desteklediği ve mali yardım sözünü verdiği bildiriliyor. Mustafa Kemal'in elinde şimdi beş ile altı milyon (lira) tutarında bir meblağ vardır. Bu da ona Müslüman ulusal akımı yararına İttihat Komitesi'nce verilmişti. Kemal'in ordusu, Kürt önderlerinin silâhlı yandaşlarının katılmalarıyla günden güne büyüyor'.[3]

Erzurum Kongresi günlerinde Ulusal Akım'ın önderleri, Bolşeviklerle Doğu savaş kesimi yoluyla ilişki kurmak kararını alıyor, Dr. Ömer Lütfi ile Dr. Fuat Sabit'i, sondajda bulunmak amacıyla Kafkaslar'a gönderiyorlardı.[4]

Mustafa Kemal - Yarbay Rawlinson görüşmesi

Erzurum Kongresi'nin son günü Mustafa Kemal'le görüşen İngiliz kontrol subayı Yarbay A. Rawlinson, 11 Ağustos'ta kaleme aldığı 'Erzurum Konferansı günlerinde Doğu Anadolu'daki durum' başlıklı raporunda, Ulusal Hakları Koruma Derneği hakkında ayrıntılı bilgi veriyor, şöyle diyordu:

'Konferansın son günü Erzurum'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal'le iki saati geçen bir görüşme yaptım. Bana, konferansın İstanbul yönetimini tanımadığını ve (Ulusal) Akım'ın gerçekte ihtilâlci olduğunu içtenlikle itiraf etti. Öteki illerin çoğunluğunca da desteklenmeyi umduğunu, ... Paris Konferansı, Ermeni yönetimine, eski Türk-Rus hududunun ötesinde herhangi bir ülkeyi vermek kararını alırsa, buna ihtilâlci bir ordunun karşı koyacağını; düzenli Türk askerlerinin de, gerekirse kimi subaylar etkisiz bırakılarak, bu akıma katılmasını ümit ettiğini bildirdi'.

Yarbay Rawlinson raporunu şöyle sürdürüyordu:

'O (Mustafa Kemal) tüm Bolşevik propagandası ve meylini yadsıdı (inkâr etti), ama yalnız ad bakımından arada bir fark

[3] FO 371/4159/145316: Cenevre kaynaklı, CX. 079326/D. PE/798 sayılı gizli İstihbarat Raporu, 7.10.1919.

[4] Sonyel 2, s. 107.

> vardır. Tüm akımı Lenin'in başlattığı kanısındayım; bol olan ve hergün Müslüman kaynaklarından sağlanan yardımlarla berkitilen ilk mali yardımı da Lenin yaptı. (Akım'ın) önderleri Enver'le işbirliğinde bulunmaya kesinlikle karşı çıktılar... Kemal, yıllardan beri Enver'e kişisel olarak karşıcılığını sürdürüyor.
>
> Şu sonuca varıyorum: bu denli bir ihtilâlin başarı şansı büyüktür. Şimdiki ülkeyi bölerek, bir bölüğünü Ermeni'lere vermek için çok sayıda Bağlaşık askeri kullanılmasını gerektirecek bu denli bir üstlenme, uzun sürecek ve çetin olacaktır. Esasen Ermeni'ler, "çiğneyemeyecek kadar iri bir parçayı ısırmışlardır"; sonra yönetim yeteneklerinden de yoksundurlar ve daha geniş ülkelere sahip olmayı dilemiyorlar'.

Yarbay Rawlinson, Erzurum Kongresi'nin bildirisinin İngilizce çevirisini de raporuna iliştiriyordu.

Bu rapor, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda yorumlara yol açıyor; Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds, 7 Eylül'de şu çıkmayı kaleme alıyordu:

> 'Mustafa Kemal, Ermenistan ve Aydın konularında olumsuz kararlar alınmasını önlemek amacında olduğunu içtenlikle söylüyor. Yarbay Rawlinson, onun, 100.000 er toplayabileceğine; yeterince silâh, mermi ve paraya sahip olduğuna inanıyor. Mustafa Kemal, Türkiye'deki Osmanlı Hıristiyanları'na daha önceki hakların verilmesini üstleniyor'.

N.D. Peterson adlı yetkili, 9 Eylül'de şunları ekliyordu:

> '(Erzurum Kongresi) bildirisinin 7. maddesi, Yarbay Rawlinson'un tahmin ettiği gibi, Türkiye üzerinde bir güdüm kurulmasını... ve bunun herhangi bir yabancı Devlet'e verilmesini öngörmediğini açıkça gösteriyor'. [5]

Sivas Kongresi

Erzurum Kongresi günlerinde İstanbul'da, özellikle Amerika'nın güdümünden yana olan akım sürüyordu. [6] Öteyandan, İngiliz İstihbarat Şefi Tümgeneral Sir W. Thwaites'in 16 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğine göre, 15 Ağustos'ta Berlin'de İngiliz Tümgenerali Neill Mal-

[5] 371/4158/126001: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. B. I./5370 (M. I. 2), Londra, 4.9.1919; ilişikte, Yarbay A. Rawlinson'un 11.8.1919 tarihli raporu.

[6] Sonyel 2, s. 98 vd.

colm'la görüşen eski Sadrazam Talât Paşa, İngiltere'nin, Türkiye'nin denetimini üstlenmesini öneriyor ve buna ilişik olarak hizmete hazır olduğunu bildiriyordu; ama İttihatçı'lara güvenmeyen İngiliz'ler, bu denli önerilere karşı çıkıyorlardı.[7]

Bu güdüm bunalımı içinde, Türk Ulusçuları, yapılan Erzurum Kongresi ve öteki yerel kongrelere karşın, tüm ülkeyi kapsıyacak, tüm ulusal örgüt ve güçleri tek bir önderin yönetiminde, tek bir genel Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çerçevesi içinde birleştirecek daha temsili bir kongreye gereksiniyor; bu denli bir kongrenin 4 Eylül'de Sivas'ta toplanmasını Amasya toplantısından beri tasarlıyorlardı. Kongrenin yapılacağını haber alan Fransızlarla İngilizler ve Damat Ferit yönetimi, bunu engellemeye çalışıyorlardı.[8] Osmanlı İçişleri Bakanı Adil Bey, 19 Ağustos'ta Sivas Valisi Reşit Paşa'ya, kongrenin toplanmasına engel olmasını; kongre için gelenlerin ülkelerine gönderilmesini; dinlemiyenler hakkında ise sert önlemler alınmasını buyuruyor;[9] ama Reşit Paşa bu buyruğu yerine getirmiyordu.

Bu arada, Osmanlı İçişleri Bakanı Adil Bey'le Savunma Bakanı Süleyman Şefik Paşa, Elâzığ Valisi Ali Galip ve kimi Kürt'lerle Ulusçulara karşı düzen çevirirken, Kürt hayranı İngiliz istihbarat mensubu Binbaşı Noel, 31 Temmuz'da İngiliz'lerce İstanbul'dan yola çıkarılan Kürt önderler, Emir Ali ve Bedirhan oğullarından Celâdet Ali ve Kâmuran Ali'yle 19 Ağustos'ta Halep'te buluşuyordu.[10] Güya barış ve düzeni yeniden kurmak amacıyla Kürt aşiret önderleriyle görüşmeye gönderilen Noel, Elâzığ Valisi Ali Galip'le de ilişki kurmaya çalışıyor; 25 Ağustos'ta amirlerine gönderdiği kapalı telyazısında şöyle diyordu: 'Eğer Galip halâ karargâhı ziyaret etmeye kararlıysa, ona benimle en kısa zamanda buluşması gerektiği söylenmelidir. Herhalde kendinde yeter para vardır'.[11]

Ali Galip, 30 Ağustos'ta Sivas valiliğine ve III. Kolordu komutanlığına atanıyor; bir gün önce Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül'de Sivas'a ulaşan Mustafa Kemal ve yanındakilerin katılacağı Sivas Kongresi'ni basarak, orada bulunanları tutuklaması ve İstanbul'a göndermesi, İç ve Savunma Bakanlıkları'nca kendisine buyruluyordu. Bu arada Bedirhanlar'dan Celâdet ve Kâmuran da, İngiliz Binbaşısı Noel'le birlikte

[7] FO 371/4142/122743: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'nayazı, no. 0152/5182 (M. I. 2), Londra, 16.8.1919; ilişikte, Talât Paşa'yla görüşen Tümgeneral Neill Malcolm'un raporu, Berlin, 15.8.1919.

[8] Sonyel 2, s. 118-9.

[9] BTTD 62, s. 4.

[10] Akşin, s. 539.

[11] İbid.: s. 543.

Malatya'ya ulaşıyor; mutasarrıf ve belediye başkanınca karşılanıyorlardı. Bundan sonra Mustafa Kemal ve dostlarını tutuklamak için düzen çeviriyor, ama başarısızlığa uğruyorlardı.[12] 'N.İ. 1c' ve 'H' olarak anılan İngiliz istihbarat ajanı, 18 Eylül'de İstanbul'da kaleme aldığı gizli bir raporda şöyle diyordu:. '... Hükümetçe, Mamuretül Aziz Valisi Ali Galip'le Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'e, Ulusal Güçleri dağıtma buyruğu verilmiştir. Onlar, bu görevi kabullenmişlerdir. Ali Galip, Sivas'taki askerlerce ve Ulusal Güç'e karşıt olarak o kentin komutanı ve valisi atanmıştır'.[13]

İngiliz İstihbarat Servisi, Ali Galip ve yakınlarının eylemlerini yakından izlemeyi sürdürüyor; bu konuda Ulusçu önderler arasında yapılan telyazışmalarının, örneğin, 21 Eylül'de XIII. Kolordu komutanı Albay Cevdet'ten Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza'ya Diyarbakır'dan gönderilen 1709 sayılı telyazısının içeriğini öğreniyordu. İngiliz'lere bakılacak olursa, bu telyazısı şöyleydi:[14]

> 'Malatya Livası'nda huzursuzluk yaratmak amacı güden, ama bunda başarı sağlayamayan Diyarbakır Valisi Ali Galip Bey, Malatya Mutasarrıfı Halil Bey, Bedirhanlar'dan Celâdet ve Kâmuran'la Diyarbakır'lı Cemil Paşa Zade Ekrem'in ilçenize çekildiklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Bu düzenin farkına varan Anadolu ve Doğu İlleri, Padişah'a yakınarak, bu kışkırtıcıların cezalandırılmalarını dilemiştir. Suç altındaki bu kışkırtıcıların Urfa'da üslenmelerine izin vermemenizi dilerim. Kendi gizli amaçları için çalışan bu kışkırtıcılar, aşiretleri toplayarak, Ermeni'lerin Malatya'ya saldırdığı özürüyle onları aldatmaya çalışmaktadırlar...'

Bu arada Mustafa Kemal'in de, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza'nın kendisine Hey'et-i Temsiliye başkanı sıfatıyla göndermiş olduğu 18 Eylül tarihli telyazısına karşılık olarak 19-21.9.1919'da gönderdiği 1566/250 sayılı yanıtının içeriğini İngiliz İstihbarat Servisi öğreniyordu.[15] Mustafa Kemal, bu telyazısında, Ali Rıza'nın kendilerini uyarmasını memnunlukla karşılıyor; Sivas Kongresi ve Hey'et-i Temsiliye kararları hakkında Urfa Mutasarrıfına bilgi veriyordu.

[12] Sonyel 2, s. 120 vd.

[13] FO 371/4159/140467: Webb'den Curzon'a gizli yazı, no. 1791/M/2279, İstanbul, 1.10.1919; ilişikte, ajan N. I. IC 'H'nin, İstanbul kaynaklı ve 18.9.1919 tarihli gizli raporu.

[14] İngilizceden çevrilmiştir.

[15] FO 371/4160/151983: İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 2018/M/2317, İstanbul, 30.10.1919; ilişikte, Mısır'daki İngiliz askeri katlarının göndermiş olduğu, Ulusçuların telyazılarının İngilizce çevirileri.

4 Eylül (Perşembe günü) Sivas Kongresi[16] resmen açılıyor; 11 Eylül'e dek süren oturumlar sonunda önemli kararlar alıyordu. Kongre, Türk ulusunun kurtarılarak tam bağımsızlığa kavuşturulması yönündeki ana ilkelerin ve ulusal dış siyasanın temellerini atıyor; Müslüman Türk çoğunluğunun yaşadığı bölgelerde kurulacak yeni, bağlaşık bir Türk Devleti'nin sınırlarını çiziyor; ileride *Misak-ı Milli* adını alacak olan Ulusal And'ın ilk ilkelerini oluşturuyordu.[17] Erzurum Kongresi sonunda kurulan Hey'et-i Temsiliye'nin kadrosu da şu yeni üyelerin katılmasıyla genişletiliyordu: Hüsrev Sami, eski Mutasarrıf Hakkı Behiç, eski Ankara mebusu Ömer Mümtaz, Mazhar Müfit ve Niğde'li Ratipzade Mustafa Efendi.

Bu arada, Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'nde yapmış olduğu konuşma ve delegelerin İttihatçı olmadıkları yolunda and içtikleri haberi de İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyor; Mustafa Kemal'in 'güvenilir bir kaynaktan sağlandığı' iddia edilen konuşması, 16 Ekim 1919 tarihli İngiliz istihbarat raporuna 'A' Eki olarak ekleniyordu.[18] İngiliz İstihbarat Servisi, ayrıca, o sıralarda Sivas'a giden ve Amerikan güdümünden yana olduğu söylenen Amerika'lı gazeteci Edgar Louis Brown'un eylemleri ve Mustafa Kemal'le yapmış olduğu görüşme hakkında da bilgi topluyordu.[19]

Kongrenin sonuna doğru, Ulusçularla İstanbul yönetimi arasındaki ilişkiler gerginleşiyor, Anadolu ile İstanbul arasındaki haberleşme 12 Eylül'de kesiliyordu. Yine aynı gün, Osmanlı Padişahı adına Damat Ferit'le İngiltere adına M.S. Francer (Fraser), H. Morlan (Nolan) ve G. Churchill adlı İngiliz ajanları arasında gizli bir anlaşma imzalandığı daha sonra söylenti olarak çevrede dolaşıyor; bu anlaşma gereğince, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yardımcı olacağı iddia ediliyordu. Oysaki böyle bir anlaşma yoktu.[20] 29 Ocak 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, bu anlaşma, Damat Ferit'i erkten düşürmek için sahtelenen bir belgeydi.[21]

Sivas Kongresi'nden sonraki gelişmeler

Sivas Kongresi günlerinde Türk Ulusal Akımı o denli yaygın ve etkin bir biçime geliyordu ki, İngiliz İstihbarat Servisi, bu akımla olan ilgisini

[16] Sonyel 2, s. 122 vd.

[17] *Tarih Vasikaları*, I, no. 1, Haziran 1941.

[18] FO 371/4160/146651: Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 1941/M/1167K, İstanbul, 20.10.1919; ilişikte, 'durumla ilgili haftalık rapor', no. 38, 16.10.1919.

[19] FO 371/4238/159033: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 29.11.1919.

[20] S. R. Sonyel: 'İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgelerinin ışığı altında 1919 İngiliz - Osmanlı gizli antlaşması', *Belleten*, c. xxxiv, no. 135, Temmuz 1970, s. 437-49.

[21] FO 371/5165/E 652: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. CX/V. 749/PE/834, 29.1.1920.

pek yakından sürdürüyordu. Adana'daki İngiliz istihbarat yetkilisi, 30 Ağustos'ta, 'Ulusal Savunma Akımı Kilikya'yı nasıl etkiliyor' başlığı altında özel bir rapor kaleme alıyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds, 27 Eylül'de bu rapora ilişkin olarak şu çıkmayı dosyaya not ediyordu: '... Bu, Mustafa Kemal'in orada (Adana'da)'ki propagandasını ve kendisiyle Emir Faysal arasında kolayca nasıl bir anlaşma yapılabileceğini kısmen gösteriyor'.[22] Mustafa Kemal'le Emir Faysal arasında 16 Haziran'da gizli bir antlaşma imzalandığı söylentileri tam bu sırada çevrede dolaşmaya başlıyordu.[23] İngiliz'ler, yine bu sırada, Teşkilât-ı Mahsusa'nın tüm üyelerinin adlarını veren Türkçe el yazılı bir belgeyi ele geçiriyor; İngiliz İstihbaratı'na mensup Binbaşı Vivian, örgüt hakkında ayrıntılı bir rapor kaleme alıyordu.[24]

İngiliz İstihbaratı'yla sıkı ilişkisi olan, İzmir'e yakın Akhisar'daki İngiliz kontrol subayı da, Akhisar, Nazilli ve Alaşehir'e yapmış olduğu geziden döndükten sonra, 3 Eylül'de kaleme aldığı raporda, tümüyle Türk kaynaklarından sağlamış olduğunu iddia ettiği bilgiyi açıklıyordu. Bu İngiliz subay, Ulusal Akım'ın tüm sivil ve askeri önderleriyle görüştüğünü ve Akhisar savaş kesiminde Türk'lerin savunma mevzilerini gezdiğini iddia ediyordu. Büyük bir kuşku ve antipatiyle karşılaştığı Nazilli dışında, her yerde kendisine nezaketle işlem yapılmış; yetkililer, ona, niçin savaştıklarını anlatmış; amaçları ve milis güçlerinin durumu hakkında bilgi vermişlerdi. İngiliz subayı bu konuda topladığı şu bilgiyi veriyordu :

> 'Türk milis gücü: 1. Ayvalık - Balıkesir'den örgütlenir (ziyaret edilmemiştir). 2. Bergama - Balıkesir'den örgütlenir; Yunanlı'lar kentten çıkarıldığı sırada 5.000 - 6.000 er. 3. Soma - Balıkesir'den örgütlenir; üç hafta önce 1.200, şimdi herhalde 1.700 er. 4. Akhisar - aynı kentten örgütlenir; 40.000 er ve 8 makineli tüfek. 5. Salihli - Alaşehir'den örgütlenir, 2.600 er ve 4 makineli tüfek. 5. Ödemiş - Alaşehir'den örgütlenir, 2.800 er. 7. Aydın - Nazlı (Nazilli)'den örgütlenir, 18.000 er (makineli tüfek sayısı bilinmiyor), 4 veya 5 dağ topu. 8. Çınar (ziyaret edilmedi). Yedeklerin sayısı şöyledir: Aydın savaş kesimi 17.000, Alaşehir kesimi 5.400, ama beş gün içinde 8.000'e çıkarılabilir. Er sayısı günden güne artıyor; çeşitli savaş kesimlerinin komutanları, Eylül ortalarına doğru hasat bitince bu sayıların daha da artmasını ümit eder.

[22] FO 371/4159/134163: Adana'daki İngiliz İstihbarat yetkilisinin özel raporu, no. 20, 30.8.1919.

[23] Bkz. yukarıda s. 19 vd.

[24] FO 371/4234/118407.

> Çeşitli savaş kesimlerindeki komutanlar: Ayvalık ?, Bergama: Ali Bey, öteki adıyla Kel Ali; Soma: Hulûsi Bey; Akhisar: Ethem Bey (askeri), Bahri Bey (sivil); Salihli: Reşit Bey ve kardeşi Ethem Bey (Alaşehir'li Mustafa Bey buyruğunda); Ödemiş: Mustafa Bey ve Mesten (Mestan) Efendi; Aydın: Şükrü Bey (askeri), Hacı Şükrü Efendi, Hacı Süleyman Efendi; Çınar: ? İngiliz kontrol subayının Nazilli'de görüştüğü ama adı verilmeyen, düzenli orduya mensup bir binbaşı'.

Raporda, ayrıca, milis gücünün örgütü, ödeneği ve durumu hakkında da ayrıntılı bilgi veriliyordu.[25]

İngiliz İstihbarat Servisi yalnız ulusal askeri güçle ilgili olarak haber toplamakla kalmıyor, aynı zamanda, Ulusçu komutanların davranışlarını, yazı ve telyazılarının içeriğini de öğrenebiliyordu; örneğin, 11 ile 17 Eylül 1919 tarihli haftalık İngiliz gizli istihbarat raporunda şu ilginç haber veriliyordu: 'XX. Ordu genel komutanı Ali Fuat, 100-150 süvari, 70 piyade, 75 milimetrelik iki top ve dört mitralyözden oluşan küçük bir askeri birlikle 9 Eylül'de Polatlı'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. 12 Eylül sabahı saat 10'da Sivrihisar'a hareket etti; oradan da Eskişehir'e gitmekte olduğu bildirildi. Eskişehir'deki komutandan sağlanan bilgiden anlaşıldığına göre, Ali Fuat, 17 Eylül'de halâ Sivrihisar'da bulunuyor; Halil Paşa ile Küçük Talât ona katılıyordu'.[26]

İngiliz İstihbarat Servisi, Doğu İlleri'ndeki durumla ilgili incelemeler yapmak amacıyla son zamanlarda Osmanlı yönetimince General Fevzi Paşa başkanlığında, Trabzon yoluyla Anadolu'ya gönderilen kurulla da ilgileniyor, 13 Eylül tarihli raporda şöyle diyordu:

> '*Black Jumbo E.T.2* (ajanın sahte adı ve sayısı)'nın bildirdiğine göre, Erzurum'da birisi, muhtemelen genel komutan veya Mustafa Kemal, Trabzon'daki yerel komutana, Fevzi Paşa'yı nezaketle karşılamasını buyuruyor, ama Ulusal Akım'a karışmaya başlarsa, komutanın ne yapacağını bildiğini ekliyordu.'

12 Aralık 1919 tarihli istihbarat raporunda ise, Fevzi ve Hurşit Paşa kurullarına Padişah'ın onayıyla gizli yönergeler verildiği kaydediliyordu. Bu yönergelere göre, söz konusu kurullardan, Anadolu'da Padişah'a karşı çalışan 'gizli güçler' hakkında soruşturma yaparak, sadakat duyguları

[25] FO 371/4221/132284: Webb'den Curzon'a yazı, no. 1651/M/2215, İstanbul, 10.9.1919; ilişikte, askeri katların Kurmay İstihbarat Servisi'nce hazırlanan 1022/S. I. sayılı, İzmir kaynaklı ve 3.9.1919 tarihli raporun sureti.

[26] FO 371/4222/144299: Webb'den Curzon'a gizli yazı, no. 1852/M/1913 (H), İstanbul, 9.10.1919; ilişikte, haftalık Gizli İstihbarat Raporu no. 5, İzmir, 11-17.9.1919, rapor no. 1208/S.s.; ayr. bkz. Cebesoy I, s. 207.

teşvik etmeleri; cumhuriyetçi görüşlere karşı çıkmaları; 'adil bir Padişah'ın' yönetiminin yeğ tutulmasını sağlamaları ve seçimleri suistimal eden ve 'Ulusal Akım'a egemen olan İttihatçı'lara karşı propaganda yapmaları' isteniyordu. Aynı raporda, Türk'lerin ulusal duygular beslediklerini Amerika'nın anladığına, ama İngiliz'lerin buna sempatileri olmadığına; İstanbul'un yurtseverliğine ve İngiliz'lere Mısır'da sağlanan yararlı durumun etkisi altında bulunduğuna değiniliyor, şunlar ekleniyordu: 'Yukarıdaki rapor, siyasi açıdan önemli olabilir, çünkü Erzurum Ulusçularının, Amerika'nın güdümünü desteklediğini gösteren ilk belirtidir'.[27]

İngiliz İstihbarat Servisi ve Ermeni ajanlar

İngiliz İstihbarat Servisi, İstanbul ve Anadolu'da eylemlerine başlarken, gayri-Müslim Osmanlı uyruklarından, özellikle Ermeni'lerden oldukça yararlanıyordu. Örneğin, İstanbul'daki İngiliz istihbarat sorumlusu Tümgenerali temsil eden G.S. Major, 15 Eylül'de İngiliz İstihbarat Şefi'ne gönderdiği gizli yazıya, Adana'daki İngiliz istihbarat yetkilisinin Aziziye ilçesindeki askeri duruma ilişik raporunun bir suretini de iliştiriyordu. Bu rapordaki bilgiyi, 'var olan durum hakkında ayrıntılı detay toplamak amacıyla Aziziye'ye gönderilen İran doğumlu güvenilir bir Ermeni' sağlamıştı. Ajan, Adana ile Aziziye arasındaki jandarma mevzileri hakkında da bilgi toplamıştı. Raporda şöyle deniyordu:

> '(Ermeni ajan) Kürt kıyafetine girerek, 29 Ağustos'ta Aziziye'ye ulaştı ve Çürük Yüzbaşı İbrahim Efendi adlı yaşlı, ama etkili bir Kürt'le görüştü. Onun dostluğunu kazanarak evinde kaldı. Kilikya hakkında konuştular. Kürt'ün anlattığına göre, Türk'ler, Malatya, Harput, Sivas, Kayseri ve Aziziye'deki halkı, bir yabancı devlet bu yerlerin herhangi birisini işgale kalkarsa, ona karşı direnmek için silâhlandırmayı diliyorlardı. Bundan genellikle Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Redd-i İlhak sorumluydu. Silâhları vardır. Ağustos başlarında Yüzbaşı Galip Bey buradaki mitingleri düzenlemek için Sivas'tan geldiğinde 8.000 silâh getirmişti'.

Ermeni ajan, ayrıca, silâhların tipi, sayısı, askerlerin mevzileri, silâhları, propaganda ve yerel kışkırtıcılar hakkında ayrıntılı bilgi veriyor; sivil halkın rahatsız edilmediğini; tüm Müslüman Kürt'lerin şimdi Türk'lere sempati beslediklerini; ancak Kızılbaşların Türk Ulusçularına kar-

[27] FO 371/4159/130961: İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan Mısır'daki Genel Karargâh'a kapalı telyazısı, no. I. 7057, 13.9.1919; FO 371/4161/168774: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 12.12.1919.

şıt olduklarını; Çerkezler'in de bu akıma katılmaya başladıklarını raporunda ekliyordu.[28]

G.S. Major, 27 Eylül'de gönderdiği kapalı telyazısında ise, Bedirhanlar'dan Emir Ali'nin Diyarbakır valiliğine, Hamdi Paşa'nın XIII. Kolordu komutanlığına atanmasını; öteki bir Kürt'ün de Mardin valiliğine getirilmesini öneriyor; 'tutunamasa bile, Türk-Kürt birliği daha da zayıflatılmış olur' diyor; ama Binbaşı Noel Halep'e dönmeye çağrılıyordu.[29] Bu arada, Erivan'daki İngiliz temsilcisi Oliver Wardrop aracılığıyla sağlanan 9 Kasım 1919 tarihli Ermeni Genel Kurmay Başkanlığı istihbarat raporunda şu bilgi veriliyordu: 'Rusya'nın Kara Deniz sahilinden Samsun'a uğrayan gemilerle getirilen silâh ve mermiler, Mutasarrıf Hamit Bey'ce Anadolu içerisine gönderiliyor. Bu silâhları özel ajanlar satın alıyor'.[30]

18 ile 24 Eylül tarihleri arasındaki dönemi kapsayan İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Ağustos ayında, İngiliz subaylarının varlığı sonunda meydana gelen güven ve Yunanlı'larla Türk'ler üzerindeki denetleri sayesinde, Alaşehir Kongresi'nde ılımlı öneriler egemen oluyor ve kuzey bölgelerindeki düzenli güçlerin, Albay Kâzım Bey gibi komutanları, 'akıllı görüşler' benimsiyorlardı. Bu da, demiryolunun bulunduğu bölgeyi bir evreye dek yatıştırıyor; Yunanlı'lar kesinlikle ilerlemeye başlamazlarsa, bir çarpışma olmıyacağı ümidini haklı gösteriyordu.[31]

Mustafa Kemal-General Harbord görüşmesi

1919 Eylül'ünde, Tümgeneral James G. Harbord başkanlığında bir Amerikan siyasi kurulu, Amerika'nın Ermenistan üzerinde güdüm kurması olanaklarını araştırmak üzere, Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un buyruğuyla Anadolu'da bir inceleme gezisine çıkıyor; Ulusal Akım'ın önderleriyle görüşmek üzere 20 Eylül'de Sivas'a varıyor; bu önderlerle birkaç görüşme yapıyor; 22 Eylül'de bizzat Mustafa Kemal'le gizlice görüşüyor; yapmış olduğu incelemeler konusunda 16 Ekim'de bir rapor hazırlayarak yönetimine sunuyor; Anadolu'daki Ulusal Akım'ın önemini Amerikan halkına anlatmaktan geri kalmıyordu.[32] İngiliz İstihbarat'ı, Harbord kurulunun Anadolu'daki temaslarına büyük ilgi gösteriyor; bunları yakından izliyor; ajanları yoluyla bilgi toplamaya çalışıyordu.

[28] FO 371/4222/142744.

[29] Akşin, s. 554; Jaeschke I, s. 66.

[30] FO 371/4161/164977: İngiltere Savaş Bakanlığı'ndan İstanbul'daki Genel Karargâh'a kapalı telyazısı, no. 82940, Londra, 22.12.1919.

[31] FO 371/4222/146224: Webb'den Curson'a gizli yazı, no. 1905/M/1913 (H), İstanbul, 17.10.1919; ilişikte, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 9, 18 ile 24.9.1919.

[32] Sonyel 2, s. 159 vd.; BTTD 62:16; *Yakın Tarihimiz* III, s. 171-8; Tansel II, s. 231; *Söylev* I, s. 124; Bıyıklıoğlu, s. 65.

Harbord kurulu incelemelerini sürdürürken, İngiliz istihbarat subayı Binbaşı Noel de Kürt'lerle düzenlerini devam ettiriyor; 23 Eylül'de Bağdat ve İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne Halep'ten gönderdiği kapalı telyazısında şöyle diyordu:

> 'Mustafa Kemal'in yaratmış olduğu durum ciddileşirse, Bedirhan'ları ve ötekı kimi Kürt'lerı Kürt ilçelerine vali ve mutasarrıf ataması için Türk hükümetini harekete geçirerek onlardan epeyi yararlanabiliriz'.

Öteyandan, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston, bu belgeye 18 Ekim'de not ettiği çıkmada şu yorumda bulunuyordu:

> '... Mustafa Kemal'in, Noel'i ülke dışı etmek amacıyla rahatsız etmesi, Kürt aşiretleriyle olan irtibatımızı kesmiş bulunuyor; Mustafa'nın aşiretlerle ilişkilerinin ne olduğunu hiçbilmiyoruz'.[33]

Bir İngiliz ajanın Ulu Kışla izlenimleri

24 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna görc, (A) olarak anılan 'güvenilir bir ajan', 'mevsuk olduğuna inanılan' şu bilgiyi topluyordu:

> '... Ulu Kışla'daki otelde, Kayseri'nin 40 mil batısında bulunan Nevşehir'li iki Türk'le tanıştım; iş için Adana'ya gidiyorlardı. Bunlardan İsmail Hakkı adındaki kişinin alelâde bir tüccar olmadığından kuşkulanarak, onunla konuşmaya başladım. Bir Türk gibi görünerek, bu ülkenin kâfirlerin topuğu altında ezilmesinden ötürü üzüntümü belirttim. Kurmuş olduğum tuzağa hemen düştü ve bana "Ulusal Savunma" Derneği'nin amaç ve eylemleri hakkında aydınlatıcı bilgi verdi. Bu sırada karargâhı Sivas'ta bulunan ve Küçük Cemal Paşa, Hakkı Paşa, Rauf Bey ve Sivas Valisi Reşit Paşa'dan yardım gören Mustafa Kemal'in Türkiye'de bir akım örgütlediğini; Türk silâhlı gücünün 180.000 erinin bu akıma bağlılık andı içtiğini; ayrıca, çoğunluğu Kürt olan 400.000 milis gücünün savaştığını ve bir işaretiyle, Türkiye proletaryasının onun bayrağı altında toplanmaya hazır olduğunu söyledi.
> Bu akımın başarısızlığa uğrayabileceği ve Mustafa Kemal'in bencil amaçlar için çalıştığını öne sürdüm. Bunun üzerine, İsmail Hakkı, bu akım ulusal ve dinsel olduğundan kişisel faktörün söz konusu olmadığı yolunda bana güvence verdi. Savaş-

[33] FO 371/4193/141322: İngiliz Sivil Komiseri'nden Hindistan Bakanlığı'na yazı, no. 11543, Bağdat, 29.9.1919.

tan önce ülkede bulunan Hintli'lerin, Hindistan'daki Müslüman'ları kâfirlere karşı ayaklandırmak için oraya gönderildiklerini söyledi. Ayrıca şunları ekledi: "İran, Arabistan ve Kafkasya'ya da ajanlar gönderdik. Azerbaycan dolaylarında Ermeni'lere karşı savaşmakta olan Enver'in, bu savaş bitince, Tatar'ları, Ulusal Savunma Güçleri'ne katılmaya inandıracağını ümit ederiz".

Bundan sonra, İsmail Hakkı, ajana, İstanbul'da İngiliz yandaşı Türk'lerce yeni kurulan 'İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nden söz etmeye başladı:

> 'Bu dernek, çeşitli kentlerdeki gizli ajanları aracılığıyla her üyesine, biri kırmızı ve biri beyaz olmak üzere iki kart sağlamıştır. Kırmızı kartların üzerinde basılı olarak "İngiltere'nin dostları - bu adam (adamın adı) İngiliz yandaşıdır ve siyasete karışmaz" sözcükleri vardır. Beyaz kartta ise adamın kişiliği hakkında bilgi verilmektedir. Böylece, derneğin bir üyesi, İngiliz yandaşı olduğunu kanıtlamak amacıyla herhangi bir anda bu kartları İngiliz yetkililerine gösterebilir.
>
> Mustafa Kemal kurnazca davranarak bu kartlardan 5.000 adet sağlamış ve kendi ajanlarına dağıtmıştır; onlar da bu kartlara doğru dürüst kişisel bilgi, ama sahte adlar koymuşlardır. Bu da İngiliz'leri aldatmak için kullanılan yararlı bir araçtır'.

Bu arada İsmail Hakkı kendi kartlarını da ajana gösteriyor; kartlardaki kişisel bilgi doğru olmakla birlikte ad kısmında 'Mustafa Hilmi' adı görünüyordu.[34]

Bu sıralarda Fransız İstihbaratı'nın da Anadolu'daki eylemlerini yoğunlaştırmış olduğunu 9 Ekim 1919 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporundan öğreniyoruz. Ankara'daki İngiliz kontrol subayının bildirdiğine göre, son günlerde, oradaki bir Fransız istihbarat subayı geniş ölçüde eylemlerde bulunuyor; 29 Eylül'de yaptığı bir konuşmada, Fransa'nın Türk Ulusal Akımı'nın amaçlarının gerçekleşmesi yolunda bu akıma yardımda bulunacağını söylediği bildiriliyordu.[35]

Damat Ferit Kabinesi erkten çekiliyor

Özellikle Sivas Kongresi günlerinde kötüye giden Damat Ferit - Mustafa Kemal ilişkileri, İstanbul yönetiminin Kürt'leri Ulusçulara karşı

[34] FO 371/4159/146374: Adana'daki İngiliz İstihbarat yetkilisinin özel raporu no. 24, 'Ulu Kışla'dan Kayseri'ye dek Ulusal Savunma', 24.9.1919.

[35] FO 371/4160/150644: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 38, 9.10.1919.

kışkırtmaya kalkışması üzerine doruk noktasına erişiyor; Ulusçular, İstanbul'la Anadolu arasındaki bağlantıyı kesiyor ve Damat Ferit Kabinesi'ni erkten düşürmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Sona doğru bizzat Bağlaşıklar'ca, özellikle İngilizler'ce de terkedilen Damat Ferit, 1 Ekim'de görevinden çekilmek zorunda kalıyor;[36] 2 Ekim'de Ali Rıza Paşa Kabinesi erke geçiyordu.[37] Bundan sonra, Ulusçularla Ali Rıza Paşa yönetimini birbirlerine yanaştırmak için yoğun çabalar harcanıyor; sonuçta başarı sağlanıyordu.[38]

9 Ekim 1919 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, Damat Ferit Kabinesi'nin erkten düşmesini İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Sir John Milne'nin ağzından şöyle anlatıyordu:

> 'Yavaşca ülkenin denetini yitiren ve büsbütün felce uğrayan Damat Ferit Paşa yönetimi, sonuçta düşmüş bulunuyor. Ulusal Akım'ı bastırmak için Eskişehir'e Türk askeri gönderilmesine izin vermeye karşı çıkmam ve İngiliz askerlerinin iç siyaset konusunda yansız bir tutum izlemelerini buyurmuş olmam, Kabine'nin yıkılmasını daha da çabuklaştırmıştır. Eski rejim, Ulusçulara karşı İngiliz desteği sağlayamayacağını öğrenir öğrenmez, onun erkten düşmesi kaçınılmaz olmuştur... Padişah, Ali Rıza'yı Sadrazam yapan İrade'sinde, onu, ülkedeki ikiliğe son vererek halk arasında düzeni yeniden kurmakla görevlendirmiştir. Cemal ve öteki kimi kişilerin yeni Kabine'de Bakan olarak bulunmaları o Kabine'ye Ulusçu ve güçlü bir renk vermiştir. İstanbul'da inanıldığına göre bu, geçici bir yönetimdir; bu yüzden Tevfik Paşa'nın Sadrazam olmayı kabullenmediği söylenmektedir. Yerel görüşlere göre, çok geçmeden tümüyle Ulusçu bir yönetim erke geçecektir. Yeni yönetimle Mustafa Kemal birbirleriyle temas halindedirler. Kemal'le Rauf'un affedilerek eski görevlerinin onlara iade edilmesini öngören bir özel bildiri yayımlanacağı yolunda çevrede söylentiler dolaşmaktadır. Şu anda Kemal, akımının Hıristiyanlara ve Bağlaşıklara karşıcıl olmadığını kanıtlamak amacıyla yoğun bir propaganda yapıyor. Yeni yönetimle kurmakta olduğu ilişkiler öğrenilince, amaçlarının gerçekten ülkesinin çıkarlarına yönelik olup olmadığı; kişisel iktidar ve çıkar umuduyla davranıp davranmadığı konusunda karara varmak olanaklı olacaktır'.

[36] Sonyel 2, s. 146-7.
[37] TV 3662; *İkdam*, *Peyam*, *İfham*, *İstiklâl*, *Vakit*, *İleri*, 3.10.1919.
[38] Sonyel 2, s. 147 vd.

Raporda, yeni Kabine'nin üyelerinin adları veriliyor; onların kimileri hakkında şu yorumlar yapılıyordu: 'Ali Rıza Paşa (herkesce sevilir, ama enerjik değildir; İngiliz'lere karşı dosttur); Mustafa Reşit Paşa (Dışişleri Bakanı - güçlü ve yetenekli diplomat); Salih Paşa (Deniz Bakanı - Damat Ferit'le çok içten ilişkileri vardır); Damat Şerif (yabancı düşmanı ve Pan-İslâmcı'dır)'.[39]

Bu sırada Sivas'la İstanbul arasındaki yaklaşma çabalarını İngiliz İstihbarat Servisi yakından izliyor; bu konuda ajanları aracılığıyla topladığı bilgileri İngiliz yetkililerine duyuruyordu. Öteyandan, Ulusçuların, İstanbul'da kurulan yeni Kabine'den kimi dilekleri vardı. Özellikle Mustafa Kemal'in 5 Ekim'de Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği yazının içeriğini İngiliz İstihbaratı öğreniyor; 11 Ekim 1919 tarihli gizli istihbarat raporu bu konuda şöyle diyordu:

> 'Ulusçular, Kabine'yi şu koşullara göre tanıyacaklardır: a) Kabine geçici olmalı ve Ulusçuların yönergelerine göre çalışmalıdır; Ulusçular, onun eylemlerini denetlemek üzere bir kurul göndereceklerdir; b) yönetim, Ulusal Akım'ın yasal olduğunu açıklamalıdır; c) halkı Ulusçulara karşı etkileyen tüm yetkililerin görevlerine son verilmelidir; c) Ali Kemal, Adil ve Süleyman Şefik, Yüce Divan'ca yargılanmalıdır; d) sansür kaldırılmalıdır'.[40]

18 Ekim tarihli istihbarat raporu da ilginçtir. Bu raporda, Kabine'yle Mustafa Kemal arasında biraz gerginlik olduğu iddia ediliyor; Mustafa Kemal'in, Türkiye'nin, Bırakışma'nın imzalandığı günkü hudutları içinde statükonun sürmesini talep ettiği; yönetimin, Mustafa Kemal'in önemini azaltmaya çalıştığı; onunla görüşmek amacıyla Deniz Bakanı Salih Paşa'yı gönderdikleri; 13 Ekim günkü Kabine Konseyi'ne (Bakanlar Kurulu) Veliahtın başkanlık ettiği; onun Ulusçularca güçle desteklendiği kaydediliyordu. Öteyandan, bu raporu izleyen Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds ve N.D. Peterson, Ulusçularla yönetim arasındaki gerginliği 'uydurma' olarak nitelendiriyorlardı.[41]

20 Ekim'de, Mustafa Kemal, İstanbul yönetiminin temsilcisi Salih Paşa ile Amasya'da görüşmeye başlıyor;[42] üç gün süren görüşmeler sonunda, kimi gizli maddeleri içeren bir protokol düzenleniyordu. Salih Paşa, bu protokolü, hükümetine danışmadan imzaladığı için, 25 Ekim'de

[39] FO 371/4160/150644: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 38, 9.10.1919.

[40] İbid.: belge No. 147126: Siyasi Rapor no. PE/801, Türkiye, Kaynak: T. 20, İstanbul, 11.10.1919.

[41] FO 371/4159/143920: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. I.7400, İstanbul, 18.10.1919.

[42] Sonyel 2, s. 153 vd.

İstanbul'a dönünce, merkezi hükümetle Ulusal Akım'ın önderleri arasında anlaşmazlıklar başgöstermeğe başlıyordu. 24 Ekim tarihli İngiliz istihbarat raporunda, bu görüşmeler ve Salih Paşa'nın hükümete gönderdiği gizli yazılar hakkında bilgi veriliyordu. [43]

30 Ekim tarihli istihbarat raporu, Salih Paşa'nın eylemleri hakkında bilgi veriyor; onun, 25 Ekim'de İstanbul'a döndüğünü ve Mustafa Kemal'in, kendisini temsil etmek üzere seçmiş olduğu Albay Kara Vasıf'ı da birlikte İstanbul'a götürdüğünü kaydediyordu. 'Kıdemli bir Türk yetkilisi', Mustafa Kemal'le İstanbul yönetimi arasında yapılan gizli görüşmeler hakkında İngiliz İstihbaratı'na bilgi veriyordu.

Aynı raporda, Türk halkının, Mustafa Kemal ve yanındakilerinin eylemlerine karşı sızlandıkları; Sivas halkının Salih Paşa'ya verdiği söylenen bir dilekçede, Ulusçu önderlerin, 'Halk üzerinde baskı kullanmak amacıyla başvurdukları usulleri' ayrıntılı olarak anlattıkları; halktan 'zorla topladıkları paraları' nasıl harcadıklarını açıkladıkları ve Mustafa Kemal'in Ulusal Akım'ın ulusaldan çok 'bencil bir akım' olduğunu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce başlatıldığını halktan gizleyerek 'halkı aldattığını' iddia ettikleri vurgulanıyordu. [44]

Türk askeri sırları İngiliz'lerin eline geçiyor

Türkiye'deki İngiliz işgal gücü Başkomutanı Sir G. F. Milne'nin 18 Ekim'de hazırladığı ve Türk İmparatorluğu'nun o günkü askeri durumunu ve kaynaklarını gösteren aşağıdaki rapor oldukça ilginçtir:

"*Liste A: Osmanlı Ordusu'nun gücü*

Kolordu	üs	(tümen de dahil) güç	tümen	üs	tahmini sayı
I	Edirne	2.700	49.	Kırkkilise	800
			60.	Keçan	700
III	Sivas	4.700	5.	Kafkas (Amasya)	1.800
			15.	Samsun	1.500
XII	Konya	3.000	11.	Niğde	6.000
			41.	Karaman	500
XIII	Diyarbakır	4.900	2.	Silvan	8.000
			5.	Mardin	1.100

[43] FO 371/4160/151996: Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 2033/M/2279, İstanbul. 30.10.1919; ilişikte, 'H' olarak anılan ajanın hazırladığı 24.10.1919 tarihli gizli istihbarat raporu; ayr. bkz., ibid., belge no. 156704: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 7.11.1919.

[44] FO 371/4160/151994: Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 2031/M/1167 K, İstanbul, 1.11.1919; ilişikte, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 40, 30.10.1919.

XIV	Bandırma	2.800	55.		Tekfurtaş	490
			61.		Bandırma	900
XVII	İzmir	5.700	56.		İzmir	1.500
			57.		Aydın	1.500
XV	Erzurum	13.000	3.	Kafkas	Tortum	2.000
			9.		Erzurum	2.500
			11.		Van	3.000
XX	Ankara	1.600	24.		Erekli	700
			23.		Afyon-Karahisar	600
XXV	İstanbul	3.800	1.		İzmit	1.400
			10.	Kafkas	İstanbul	1.200
					Toplam güç :	43.000

Liste C: İzmir dolaylarındaki Türk ulusal çeteleri

Bölge	kapsamı	bilgi kaynağı İngiliz istihbarat subayları	Yunan Karargâhı
Ayvalık	Edremit, Ayvalık	2.000	
Balıkesir	Balıkesir, Edremit, Kırağaç		3.000
Akhisar	Akhisar, Adalar, Sarıcan, Mormero		2.100
Akhisar	Saz Oba, Sarıcan, Mormero	3.700	
Salihli	Salihli, Sart, Alaşehir, Birge	2.600	
Aydın	Denizli, Nazilli, Ödemiş, Köşk	12.000	7.000
Söke	Söke, Ayasuluk		600
	Toplam:	20.300	12.700

İngiliz'lerce verilen rakamlar abartılmıştır, çünkü bunlar bizzat çete önderlerinden sağlanmıştır; ama Yunan karargâhlarının verdiği rakamlar da abartılmıştır. Yunan askeri birlikleri General Milne'nin komutası altına girdiği günden beri çetelerin sayısında bir azalma kaydedilmiştir. Ayvalı savaş kesimi 172. Osmanlı alayınca devralınmıştır; çetelerden silâhlar toplanıyor. Aydın savaş kesiminde, yaşadıkları yerlerden çıkarılan kişilerce oluşturulan çetelerin sayısında bir azalma kaydedilmiştir.

Liste F: Ulusçuların elindeki silâhların tahmini sayısı

Anadolu'da, XV. Kolordu bölgesi dışında ve düzenli orduya sağlananlar bir yana, Ulusçuların elinde görünürde pek çok makineli tüfek yok-

tur. Tüfek sayısını tahmin etmek olanaksızdır. Mermi: Avrupa Türkiye'sinde, İzmir bölgesinde, Derince ve İzmit'te depolanmış mermiler dışında şunlar vardır:

Yer	küçük çapta silâh mermisi	top mermisi
Ankara	10.000 adet	
Kastamonu	345.000 "	
Kayseri	300.000 "	
Konya	2.930.000 "	34.000
Niğde	1.000.000 "	5.000
Karaman	310.000 "	
Erekli	5.000 "	
Kolcuhan	142.000 "	
Afyon	496.000 "	5.600 sandık top mermisi; bir miktar patlayıcı madde ve bomba
Eskişehir	30.000 "	80.000 top mermisi
Erzurum	11.884.000 "	

Erzurum ve Van'da kesinlikle şunlar vardır: Erzurum - 300 ağır top, 66 sahra ve dağ topu olmak üzere toplam 366 top, 367 makineli tüfek, 13.771 tüfek, 131.453 ağır top mermisi, 25.383 sahra topu mermisi, 112.119 dağ topu mermisi; toplam olarak 268.955 top mermisi. Van - 2 ağır top, 21 dağ topu, 3.661 tüfek, 2.292 ağır top mermisi, 6.498 sahra topu mermisi, 14.024 dağ topu mermisi, toplam olarak 22.814 top mermisi. Diyarbakır'daki XIII. Kolordu'nun silâhlarının sayısı bilinmiyor, ama herhalde külliyetli miktardadır'. [45]

23-29 Ekim tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 19 ile 20 Ekim dolaylarında Salihli'ye 150 deve yüklü mermi götürülüyordu. Aynı rapora göre, Kütahya'daki silâh deposu, bir tünel yoluyla açılıyor ve birçok silâhlar alınıyordu. Yine bu raporda, Akhisar'daki milis gücünün yeni önderinin Nazilli'li Celâl Bey, düzenli güçlerin komutanının ise Sabri Bey olduğu açıklanıyordu. [46]

23 Ekim tarihli başka bir haftalık raporda, General Ali Fuat'ın Ankara-Bilecik bölgesinde ulusal çeteler için adam topladığı; Albay Rifat'ın

[45] Ibid.: belge No. 151221: Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 2014/M/2335, İstanbul, 30.10.1919; ilişikte, (İngiliz) Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Sir G. F. Milne'nin 18.10.1919 tarihli gizli yazısının sureti.

[46] FO 371/4223/15442: Robeck'ten Curzon'a yazı no. 2088/M/1913 (H), İstanbul, 8.11.1919; ilişikte, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 11, 23-29.10.1919.

ise Konya ve Beyşehir dolaylarında adam toplayarak onları silâhlandırdığı bildiriliyordu. Bunun üzerine, Türkiye'deki işgal gücü Başkomutanı, bu davranışın Bırakışma'ya karşıt olduğu ve illerde huzursuzluk yaratacağı yolunda, Osmanlı Savunma Bakanı'nı uyarıyordu. Adam toplama şöyle yapılıyordu: Ulusçu güçlere katılacak kişiler, çağrıldıkları zaman hizmete hazır olacakları yolunda and içiyor; sonra evlerine dönmelerine izin veriliyordu. Birçok bölgelerde köy taburları kuruluyordu.

Raporda, Türk Ordusu hakkında da gizli bir kaynaktan sağlanan şu bilgi veriliyordu:

> 'Savaş (Savunma) Bakanı, Türk Ordusu'nun örgütünde kimi değişiklikler yapmış bulunuyor. Niğde'deki 11. tümen şimdi Konya'daki XII. Kolordu'nun emrine verilerek Afyon Karahisar'da üslendirilmiştir. Böylece Reyval'daki (?) tüm Osmanlı askerleri bir komuta altına getirilmiş; XX. Kolordu ise iç Anadolu'da bırakılmıştır. Yunan haberlerine göre, İtalyan'lar, kendi bölgelerindeki Ulusçu murahhaslarla iyi ilişkiler kuruyor'.

Raporda, ayrıca, Yunan askeri üsleri ve ordu değişiklikleri hakkında da bilgi veriliyordu. Sağlanan son rapora göre, Anadolu'daki Yunan Ordusu şöyle oluşuyordu:

	subay	er
çarpışan güçler	1.284	59.217
tümen mensupları	441	9.790
Kolordu mensupları	410	9.108
Toplam:	2.135	78.115[47]

Kemalistlere karşı ayaklanmalar

Bu sıralarda Anadolu'nun kimi bölgelerinde Kemalistlere karşı çıkan ayaklanmalar, İngiliz İstihbarat Servisi'ni oldukça ilgilendiriyordu. 'H' parafeli bir ajanın bildirdiğine göre, özellikle Bozkır'da ve İzmit'le Adapazarı ilçelerinde Ulusal Güçler'e karşı bir direniş başgösteriyor; bunu, Çerkez'leri bu amaçla kullanan Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin örgütlediği sanılıyordu. Ancak, Harput ilçesinde de başgösteren bu akım başarılı olmuyordu.[48] 30 Ekim tarihli istihbarat raporuna göre, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bir temsilcisi, Samsun'da, Ulusçulara karşı koyacak çeteler örgütlemek için oraya gönderiliyordu.[49]

[47] FO 371/4160/149600: Haftalık Rapor no. 39, İstanbul, 23.10.1919.

[48] İbid.: belge no. 151996: Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 2033/M/2279, İstanbul, 30.10.1919; ilişikte, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 24.10.1919.

[49] İbid.: belge no. 151994: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 40, 30.10.1919.

Aynı rapora bakılacak olursa, 18 Ekim'de Küçük Cemal Paşa'ca bastırılan Nigehban Cemiyeti'nin Ulusal Örgüt'e karşı çalıştığı; Ankara ile Konya arasındaki köy sakinlerinin çoğunluğunun Ulusçulara karşı olduğu ve Ulusal Akım'a yardım yapılması taleplerine her köyün karşı çıktığı bildiriliyordu. İngiliz kontrol subayları ve Türk kaynaklarından sağlanan bilgi, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin özel örgütünce yaratılan akıma ek olarak, Anadolu'daki halkın, Ulusçuların adam ve para taleplerine gittikçe karşı koymaya başladığını gösteriyordu.

Yine İngiliz İstihbaratı'nın Ekim ortalarında sağlamış olduğu bilgiye göre, Celâl Nuri Bey'in Yeniköy'deki evinde yapılan bir toplantıda, İngilizler, kendi bölgelerinde yapılacak seçimlere Ulusçuların da katılmasına izin vermezlerse, Kürt aşiretlerini İngiliz'lere karşı kışkırtmak için tedbir alınması görüşülüyordu. Toplantıda bulunanlar arasında Kürt Cemiyeti üyesi Emin Ali, Mustafa Kemal'in temsilcisi Kara Vasıf ve Ulusçu Konsey'in üyelerinden Bekir Sami de vardı.

İngiliz İstihbaratı Albay Kâzım'ı nasıl aldattı

Orgeneral Kâzım Özalp'ın, Profesör Teoman Özalp'ça *Milli Mücadele, 1919-1922* başlığı altında derlenen ve 1971'de Türk Tarih Kurumu'nca yayımlanan özgeçmişinin birinci cildinin 74. sayfasındaki şu bölüm çok ilginçtir:

> 'Bu sırada İstanbul'da bulunan bazı Bolşevik Ruslar da bizimle temas kurdular. Balıkesir'e gelen salâhiyetli bir Rus'un yanında, tercümanlık yapmak ve bir taraftan da bize faideli olmak maksadıyle bu işe girdiği anlaşılan Emrullah Bey adında (sonradan maarif müfettişliklerinde bulunmuştur) bir tercüman vardı. Emrullah Bey'in tercüme etmekte olduğu, Bolşevik Rus'un bize yaptığı teklifte: "Mücadelemizi Rus dostluğuna dayanarak devam ettireceğimizi, kapitalist alemine karşı Ruslar ile aynı fikirde olduğumuzu ilân edersek, bize istediğimiz kadar silâh, cephane, para ve hattâ icabederse Türkistan'lı asker yardımı yapacaklarını" söyledi. Biz bunları kabul etmedik, ancak bize sorulduğunda Ruslara karşı bir düşmanlığımız olmadığını ve kendilerini dost bir komşu olarak tanıdığımızı ifade edeceğimizi belirttik. Ayrılır iken bize gizli olarak silâh ve cephane göndermeye çalışacağını vaat etti. Sonradan bu Rusun İstanbul'a dönüşünde, İngiliz'ler tarafından tevkif edilerek belirsiz bir yere gönderildiğini ve Emrullah Bey'in de bu işten dolayı İngilizler tarafından şiddetle takip edildiğini öğrendim'.

Bu bölümde kaydedilenlerin tarihi gerçekten ne kadar uzak olduğunu ve Albay Kâzım'ın, 1919 yılı Ekim'inde, Balıkesir'deki Ulusal Güçler'in tümen komutanı sıfatıyle İngiliz İstihbarat'ı tarafından nasıl aldatılarak Ulusal Güçler'in durumu hakkında kendisinden bilgi alınmaya çalışıldığını aşağıdaki İngiliz gizli belgeleri açıkça göstermektedir. Orgeneral Özalp, ayrıca, özgeçmişinin 68. sayfasında şu ilginç açıklamada bulunur:

> '... bazı ecnebi subaylar ve memurlar, kuvayı milliyenin kuruluş şekli, mevcudu ve faaliyeti hakkında bilgi almak için Balıkesir'e geldiler. Bunlardan bazılarını cephenin belirli noktalarına göndermekte ve milli kuvvetlerimizin harekâtını göstermekte bir zarar görmüyordum'.

Albay Kâzım'ın iyi niyetle giriştiği bu davranışların gerçekte ne kadar zararlı olabileceğini anlamak için, Nisan 1973 tarihli *Belleten*'in 27. cildinin, 146. sayısında, s. 235 vd., yayımlanan, 'Ölümünün 34. yılında Atatürk'ü anarken' başlıklı yazıma bakınız.

61. Tümen komutanı Albay Kâzım'ın İngiliz İstihbaratı'nca nasıl aldatıldığını gösteren İngiliz gizli istihbarat belgelerinin Türkçe çevirisi aynen şöyledir :

> 'İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhından (General Milne'den) Savaş Bakanlığı'na gizli yazı No. I. 7479, 29 Ekim 1919: ... Mustafa Kemal'in (Bolşevik'ler hakkındaki) kişisel görüşleri henüz sağlanmadı, ama XVI. Kolordu komutanı Kâzım'ın bir Bolşevik (!) delegesine açıkladığı görüşler şöyledir: Kâzım, Bolşevikler'in programına sempatisi olduğunu, ama onların görüşlerinin çevreye yayılmasının Türk'ler için olanaksız olduğunu, çünkü bunun Türk'leri zulme tabi tutmak için Kafkaslar'ın açılmasına yol açarak Türkiye'nin düşmanlarına yardımcı olabileceğini; Türk'lerin her yanda düşmanlarca çevrili bulunduklarını; sonra, Türk halkının henüz Bolşevik savından haberi bile olmadığını, yalnız ulusal ve dini duygularla etkilendiğini; dolayısıyla Bolşevik propagandasından yana olmadığını, çünkü bunun kendi yetkisini etkileyerek halkı, kendisinin bir hain olduğunu düşünmeye sevkedebileceğini söyledi. Sözlerini sürdüren, Kâzım, karşılıklı (? yardımlaşmaya) gereksinildiğine ve Bolşeviklerin silâh ve para sağlamaları gereğine değindi.
> Rus'larla Ulusçular arasındaki ilişkiler konusunda ek bilgi sağlamaya çalışılıyor'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds, 11 Kasım'da bu belgeye şu derkenarı not ediyordu:

> 'Türk'ler, Türkiye dışındaki Bolşevik'likten memnundurlar, ama kendi yetkilerinin egemen bulunduğu bölgelerde pek çok Bolşeviklik istemiyorlar'.

N.D. Peterson adlı başka bir yetkili ise şunları ekliyordu: 'Basın haberlerine göre Mustafa Kemal Moskova ile ilişki kurmuştur'. [50]

İstanbul'daki İngiliz İstihbarat subayı Binbaşı W.N. Hay'ın 18 Kasım'da Londra'daki İngiliz Askeri İstihbarat Şefi Tümgeneral Sir W. Thwaites'e gönderdiği şu gizli yazı oldukça ilginçtir:

> 'İstanbul'daki küçük bir zümrenin, görünürde Sovyet yönetimi adına Ulusçu önderlerle, özellikle Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmaya çalıştığı, 1919 Eylül'ü sonlarına doğru dikkatimize sunuldu. Bir ajan, bu zümrenin toplantılarına sokulmayı başardı. O ve bir başkası, İstihbarat Servisi'nin talimatıyla davranarak, bu zümrenin elçileri sıfatıyla Anadolu'ya gitmeyi gönüllü olarak kabullendiler. Ayrılmadan önce, Bolşevik ajanı olduklarına dair kendilerine takdim mektubu ve ayrıca Mustafa Kemal'e veya herhangi bir Ulusçu öndere verilmek üzere basit şifre ile yazılı bir mesaj verildi. Ajan, Balıkesir'de 61. tümen komutanı ve kolordu komutan vekili Kâzım Bey'e takdim edildikten sonra, 21 Ekim'de İstanbul'a döndü. Bolşevizm konusunda Kâzım Bey şu demeçte bulundu: "Kişisel olarak Bolşevik programına karşı sempatim vardır, ama Bolşevik görüşler bizce olanaksızdır"'.

Bu belge, 18 Aralık'ta İngiliz Askeri İstihbarat Şefi Tümgeneral Sir W. Thwaites'ce No. B. I./7152 (M.I.2) sayılı yazıya ilişik olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderiliyor; yazıda, Albay Kâzım'la görüşen ajanın raporu 'görünürde epeyi abartmalı olmakla birlikte, ilginç ve muhtemelen doğru' olarak nitelendiriliyordu. [51]

Muvahhidin (Tanrı'nın birliğine inananlar) Derneği

17 Aralık 1918'de Antep'i işgal eden İngilizler, 29 Ekim 1919'da Kilis, Antep ve Urfa'yı boşaltıyor; yerlerini Fransızlar'a bırakıyorlardı. Fransızlar, 30 Ekim'de Maraş'ı işgal ediyorlardı. Maraş'a giren Fransız askerleri arasında Ermeni'ler de vardı. Bu Ermeni'ler yüzünden, 31 Ekim'de Ma-

[50] İbid.: belge no. 150214: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na gizli yazı, no. I. 7479, İstanbul, 29.10.1919.

[51] FO 371/4161/163511; İngiliz Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. B. I./7152 (M. I. 2), Londra, 18.12.1919; ayr. bkz. S. R. Sonyel: 'Orgeneral Kâzım Özalp'ın anıları ile ilgili bir açıklama', *Belleten*, c. xxxvii, no. 146, Nisan 1973, s. 231-4.

raş'ta olaylar çıkıyordu. Bu arada (3 Kasım'da) İstanbul'da Karakol Derneği kuruluyordu. Anadolu'ya silâh kaçırmada etkin olacak bu örgütün kurucuları, Kara Vasıf, Galata'lı Şevket, Kemalettin Sami, Baha Sait, Çolak Sclâhattin, Abdülhak Adnan ve Edip Servet'ti.[52] Öteyandan, yönetimin Anadolu'da incelemeler yapmakla görevlendirdiği kurullar, 10 Kasım'da İstanbul'dan ayrılıyordu. Hurşit Paşa'nın başkanlığındaki kurul, trenle Haydarpaşa'dan, Fevzi Paşa başkanlığında olanı da, Şam vapuru ile Doğu Karadeniz doğrultusunda yola çıkıyordu.[53]

Mısır'daki İngiliz genel komutan vekilinin 10 Kasım tarihli raporuna göre, Arap kamuoyu Avrupalı'lara karşı dönüyor; Suriye'de Türk propagandası gittikçe artıyor; Yasin Paşa, Mustafa Kemal'le yazışıyordu.[54] 11 Kasım'da, Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Sömürgeler Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda, 'Suriye'li Yasin Paşa, Cafer Paşa, Halep'teki Şerif yandaşı subaylar, Mustafa Kemal'den yardım dilediler' deniyordu.[55] Tam bu sırada, İngiliz İstihbarat Servisi, Sivas'ta kurulduğunu iddia ettiği Pan-İslâm'ı yeni bir dernek hakkında İngiliz yöneticileri rahatsız etmeye başlıyordu.

2 Ocak 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporu, bir ajanın ele geçirmiş olduğu bir Türk belgesi hakkında bilgi veriyordu. Bu belge, Muvahhidin derneği adı altında yenile kurulmuş olan, İngiliz'lerin deyimince 'Pan-İslâm'cı' örgütün yönetim konseyince şübelere ve Babıali'ye dağıtılan bir bildirinin suretiydi. Belgenin birinci bölümünde, derneğin 11 Kasım 1919'da Sivas ilinde yapılan ilk genel toplantısının tutanakları veriliyor; ikinci bölümünde, tüm dünya Müslüman'ları, İslâm'ı ve Müslüman'ları ortadan kaldırmak amacı güden Hıristiyan devletlerin saldırılarına karşı koymak için bu derneğe katılmaya çağrılıyor; altıncı bölümünde ise derneğin, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için girişmiş olduğu eylemler hakkında bilgi veriliyordu.

Derneğin amaçları şunlardı: o sırada yabancı koruyuculuğu veya egemenliği altında bulunan tüm İslâm ülkelerinin ivedilikle kutuluşlarını sağlamak; onları, Osmanlı Halifeliği'nin başkanlığı altında, tüm dünyayı kapsayan bir İslâm Konfederasyonu içinde birleştirmek. Derneğin anayasasının başlıca ilkeleri Osmanlı Halifeliği'ne, Osmanlı hanedanına ve Türk İmparatorluğu'na bağlılığa dayanıyordu. Bu arada (eleştirilen Hicaz Kıralı dışında) tüm İslâm Dünyası'nın bu görüşler üzerinde anlaştığı varsayımı egemen oluyor; tüm dünya Müslüman'ları bu örgütün üyesi sayılıyordu.

[52] Tunaya, s. 520; TİH VII, s. 107.
[53] *Yeni Gün*, 9.11.1919; *Alemdar*, 10.11.1919; *Vakit, İkdam, İstiklâl*, 11.11.1919.
[54] Ulubelen, s. 198; Bayur II, s. 174.
[55] Şimşir I, s. 229.

İngiliz İstihbaratı'nın iddia ettiğine göre, bu dernek, bir tedhiş örgütüydü, çünkü 'hainlikle' suçlandırılacak üyeleri yargılamak için bir yargı örgütü vardı. Belgenin üçüncü bölümünde belirtildiği gibi, dünyanın her yanından gelmesi beklenen Müslüman delegelerden oluşacak birinci genel toplantı, örgütleyicilerin ümit ettiği gibi pek başarılı olmamıştı, çünkü adı verilen veya sözü edilen 37 delegeden 12'si (aralarında Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf da olmak üzere), Türk Ulusçularından oluşuyordu; geriye kalanların 9'u dışında hepsi de yerel Türkler'di. Sözü edilen 9 kişinin ise Mısır, Suriye, Arabistan, Güney Kafkasya ve Kırım'dan geldikleri söyleniyordu, ama İngiliz'ler onları da kuşkuyla karşılıyor ve muhtemelen, o sırada tesadüfen Türkiye'de bulunarak derneğin işlerine karıştırıldıklarına inanıyorlardı. İngiliz'ler, ayrıca, bu derneğin henüz kuruluş evresinde olduğunu; çalışmak istediği ve ileride İngiliz emperyalist çıkarlarına karşı ciddi bir tehlike oluşturabileceği ülkelerde henüz kök salmadığını kabulleniyorlardı.[56]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser vekili Amiral Richard Webb, kısa bir süre sonra Lord Curzon'a, bu dernek hakkında şu ek bilgiyi gönderiyordu:

> 'Muvahhidin Pan-İslâm Derneği'nin 11 Kasım 1919'da Sivas iline bağlı Zara'da Rüşdi Kolejinde yapılan toplantısına 37 delege katıldı. Bu delegeler arasında şu kişiler de vardı: Mısır'dan Akbaz Efendi Kardun ve Ahmet Attar Bey; Suriye'den Cilânizade Necip Efendi ve Tabara ailesine mensup Feyzullah Efendi; Şeyh Yahya'yı temsilen Şeyh Eburra; Necd ve El Hassa aşiretlerini temsilen Ahmet Zafer el Nebayi; Güney Kafkasya Türk'leri'ni temsilen Recep Zindebad ve Yahya Tehmasap; Erzincan'ı temsilen Molla Hasan (?) ve Behzat; Kırım Müslümanları'nı temsilen İsmet Bey Rahimof ve Türkiye'li ulema. Rauf Bey ve *Memleket* gazetesinin eski sahibi İsmail Hami sekreter olarak seçilmişlerdi.
>
> Bundan sonra, eski valilerden Bekir Sami, toplantının amacını açıklıyor; kısaca şöyle diyordu: "... Türkiye'nin son savaşta yenilgiye uğratılması bize tek bir gerçeği açıklamış bulunuyor: eski fanatikliğiyle davranan Hıristiyanlık Dünyası, dünya Müslümanları'nı müstebit boyunduruğu altına almayı diliyor. Müslüman Devletleri'nin hakları gaspedilmiş bulunuyor: Afrika'da, Mısır, Hindistan, Fas, Cezayir, Tunus ve Trablus (Tripoli)'nin durumuna bakınız. Tüm bu ülkeler İngiliz, Fransız ve İtalyan boyunduruğu altında inliyor. Bu halkın Müs-

[56] FO 371/4162/174168: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 2.1.1920.

> lüman olmaktan başka suçu nedir? Habeşistan ve Karadağ halkları kadar bağımsızlık kazanmaya hakları yok mudur? Hıristiyanlığın fanatik saldırılarına göğüs germek için İslâm'a bağlı olmalıyız. Peygamberin yönergelerine göre tüm Müslümanlar arasında birlik ve kardeşlik kurmalıyız, çünkü bundan başka güvenlik çaremiz yoktur. Pan-İslâmcılık, saldırganlık veya zulüm değildir; yasal savunmadır. Bu toplantıya delege göndermeyen Hindistan, Afganistan, Buhara, Cezayir, Fas ve Muskat'taki kardeşlerimizin İnşallah ikinci kongremize katılmalarını ümit ederiz'.

Toplantı sonunda, aşağıda adları verilen kişiler 6 ay süre ile yönetim kuruluna üye seçiliyorlardı: Mustafa Kemal, Rauf Bey, Ahmet Attar Bey, Cilânizade Necip, Ahmet Zafer el Nebayi, Yahya Tehmasap, Rauf Peşdilli, Cevherizade Ahmet Nimat (?).[57]

14 Kasım 1919 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, son günlerde, Azerbaycan Cumhuriyeti, Enver Paşa'nın askeri gücüyle Ulusçu güçlerin birleşmesini ve genel bir İslâm Federasyonu kurulmasını görüşmek üzere Mustafa Kemal'e bir temsilci göndermişti. Öteyandan, İstanbul'daki Ulusçu temsilci Kara Vasıf'ın 28 Ekim'de oradaki bir Gürcü delegesiyle görüştüğü ve Ermeni hak taleplerine karşı karşılıklı eylemlerde bulunmak için bir ön anlaşma imzaladığı bildirilmişti.[58]

20 Kasım tarihli istihbarat raporu da bunu doğruluyor; şöyle diyordu:

> 'Azerbaycan'ın özel diplomatik temsilcisi Yusuf Bey Vezirof, son günlerde, İstanbul'da, Mustafa Kemal'in temsilcisi Kara Vasıf Bey'in de varlığında, Ulusçu önderlerden biri olan Esat Paşa'ya, Azerbaycan'ın, 15 Eylül 1918'de Türk Ordusu'yla Azerbaycanlı'ların birlikte davranarak Batum'u (Bakü olacak) ele geçirdikleri tarihi günü asla unutmayacağını; soy ve din kardeşleri olan Türkler'le Azerbaycan halkının birbirlerini desteklemeleri gerektiğini ve Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan bir ittifakın bu kardeşliğin ilk esaslı kanıtını oluşturacağını bildiriyordu'.[59]

Bir Azerbaycan temsilcisinin İstanbul'da bulunuşuna içerleyen İngiltere Savaş Bakanlığı, 13 Aralık'ta İstanbul'daki İngiliz işgal ordusu baş-

[57] İbid.: belge no. 177629: Webb'den Curzon'a yazı, no. 122/M/2279, İstanbul, Ocak 1920; ilişikte, Muvahhidin Cemiyeti hakkında rapor.

[58] FO 371/4160/157495: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 14.11.1919.

[59] FO 371/4161/163857: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. 0152/5315 (M. I. 2), Londra, 19.12.1919; ilişikte İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 93, 20.11.1919.

komutanına gönderdiği kapalı telyazısında, Yusuf Bey Vezirof'a İstanbul'a gitmesi için hangi koşullar altında izin verildiğini bildirmesini buyuruyordu. Buna 26 Aralık'ta yanıt veren başkomutan, Yusuf Bey Vezirof'un 18 Ekim'de İstanbul'a ulaştığını; Odesa, Batum veya Poti'den hareket edip etmediğinin bilinmediğini; şimdi sıkı biçimde göz hapsine alınmış olduğunu bildiriyor, şunları ekliyordu:

> 'Maveray-ı Kafkas'a geri gönderilmemiştir, çünkü evinden önemli veya suçlayıcı bilgiler sağlamayı ümit ediyoruz. Gelişmeler hakkında size bilgi verilecektir.'

Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden George Kidston da, İstanbul'daki İngiliz istihbarat ajanlarının ondan 'oldukça ilginç ve değerli bilgi' sağlayabileceklerine inanıyordu. [60]

21 Kasım tarihli başka bir gizli istihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Ulusçular, Barış Konferansı'nın kararı Türkiye yararına olmazsa, Anadolu'da bir cumhuriyet kurulduğunu açıklayacak bir bildiri hazırlıyorlardı. Osmanlı İçişleri Bakanı'nın sağlamış olduğu bilgiye göre, Mustafa Kemal, Enver'le sürekli biçimde temas ediyordu. Ayrıca, Halep ve Şam'daki Arap'ları kışkırtmak amacıyla yakında o bölgeye iki subay gönderileceği bildiriliyordu. [61]

İstanbul'daki yeni İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 26 Kasım'da Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıya, İngiliz İstihbaratı mensuplarınca hazırlanan şu raporu iliştiriyordu:

> 'Mustafa Kemal, çeşitli Türk, Kürt ve Arap önderlerini, bir Ermeni devleti kurulmasını önlemek amacıyla Erzurum'da bir toplantıya çağırmıştır. Azerbaycan temsilcileri de Erzurum'a ulaşmış ve kongre başlamıştır. Kongreye şu kişiler de katılıyor: XIII. Kolordu komutanı Cevdet Bey, XX. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa, III. Kolordu komutanı Selâhettin Paşa ve XV. Kolordu komutanı Kara Bekir Kâzım Paşa...'

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds, 16 Ocak 1920'de belgeye şu çıkmayı not ediyordu:

> 'Türk'lerin, Moskova'daki Doğu Bürosu'nun yardımıyla Pan-İslâm'cı eylemlerde bulundukları ve Kürt'lerle Arap'ları bize karşı kullanmayı diledikleri kuşku kaldırmaz. Ama Mustafa Kemal'in "İslâm Güçleri" projesi, ciddi bir güç olmaktan çok, barış gö-

[60] FO 371/3672/162805 ve 16690: Savaş Bakanlığı'ndan Başkomutana kapalı telyazısı no. 82809, Londra, 13.12.1919; Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. I. 7841, İstanbul, 26.12.1919.

[61] FO 371/4161/161851: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 21.11.1919.

> rüşmeleri sırasında herhalde bizi korkutmak amacını gütmektedir. Bu anda var olan amaç için Moskova, Berlin ve İstanbul'ca yaratılmış olan bu Pan-İslâm'cı ve Ulusçu duygunun çoğu, Türkiye ve Rusya'yla barış imzalandıktan sonra herhalde yatışacaktır'. [62]

28 Kasım tarihli istihbarat raporu, 'güvenilir bir kaynağa' dayanarak, bir hafta sonra, Sivas'ta, Ulusal Akım'ın önderliği altında, Suriye, Mesopotamya (Irak) ve Azerbaycan'dan gelecek delegelerin de katılacağı bir toplantı yapılacağını; bundan amacın, Pan-İslâmcı eylemlere geçilmesi ve belki genel bir İslâm Konfederasyonu kurulması için plânlar hazırlamak olduğunu; XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir'in 20 Kasım'da Osmanlı Savunma Bakanı'na gönderdiği ve İngiliz'lerin eline geçen kapalı telyazısının da bunu kanıtladığını bildiriyordu. [63]

4 Aralık tarihli İstihbarat raporu, yapılması kararlaştırılan Pan-İslâmcı kongrenin Erzurum veya Sivas'ta düzenlenmesi konusunda anlaşmazlık çıktığını; sonuçta toplantı yeri olarak Sivas'ın seçildiğini; anlaşılan bu toplantıya kıdemli birçok Osmanlı komutanlarının da katılacağını; ancak Azerbaycan delegelerinin gelmelerinin halâ beklendiğini bildiriyor, şunları ekliyordu:

> 'İnanılır gizli kaynaklara göre, Kâzım Karabekir, 22 Kasım'da Arabistan delegasyonunun gelmesinin halâ beklendiğini; Rasül-Ayin'deki Kürt'lerin bu delegelere engel olmak için önlemler aldıklarını öğrenmiş olduğunu bildiriyordu. Delegelerin adları şöyleydi: İstanbul'u temsilen Fahri Baba, Salim Bey, Şerefettin Bey; Afganistan'ı temsilen Abdullah Mehalik Han, Habib Han; İran'ı temsilen Küçük Han. Kırım'dan da bir delegasyon bekleniyor; ama delegelerin adları verilmiyordu'. [64]

Bu arada, İngiliz İstihbaratı, Kâzım Karabekir'in 15 Aralık'ta Erzurum'dan Osmanlı Savunma Bakanı'na gönderdiği kapalı telyazısının suretini gizli bir kaynaktan ele geçiriyor; bu telyazısından, Osmanlı yönetimi, Ulusçular ve çeşitli Arap öğeleri arasında düzen çevrildiği sonucunu çıkarıyor; şu yorumda bulunuyordu:

> Şeyh İbn-i Raşit'in, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'yla görüşmek amacıyla Süleymaniye'ye ulaşması bekleniyor; onun önerilerini Türk'ler kabulleniyor. Arabi Paşa, iki ay önce Erzurum'a ulaşmış ve bölgedeki Ulusal Arap Güçleri komutan-

[62] İbid.: belge no. 170729: Robeck'ten Curzon'a gizli yazı no. 2399/M. 1994 (3), İstanbul, 26.11.1919.

[63] İbid.: belge no. 164001: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 44, 28.11.1919.

[64] İbid.: belge no. 168147: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 4.12.1919.

lığına atanmıştır. Bağdat'lı Sait Taha, Türk tutumunu desteklemediğinden Türk'lerce eleştirilmiştir... Baalbek ve Bunder Abbas'da camilerde yapılan iki toplantıda Müslüman'lar ve Hintli'ler Türkiye'nin bağımsızlığının sürmesini desteklemişler ve Osmanlı Halifeliği'ne bağlılık beyan etmişlerdir... Serdar Nasurullah Han'la Mahmut Han adında iki Afgan Bursa'ya gelmiş; saygıyla karşılanmış ve kısa bir süre sonra Sivas'a gönderilmiştir'.[65]

Vahdettin - Hamdi Paşa görüşmesi

14 Kasım tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, Padişah Vahdettin, birkaç gün önce Hamdi Paşa'yı huzura kabul ediyor; Paşa ona özetle şunları bildiriyordu.

> 'Fransa ve İtalya'daki durum oldukça kötüdür. Bu iki devlet, yabancı ülkelerle ilgilenecek kadar güce sahip değildir. İngiltere'deki hükümet güçlüdür. Bundan yararlanmalı; İngiliz'lerle kendi çıkarlarımızı incelemeli ve siyasetimizi ona göre çizmeliyiz. Büyük Britanya, hiçbir devlete, Haydar Paşa - Bağdat hattının iki yanında üslenmesi için izin vermeyecektir. Bu yüzden, Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun sürmesinde direnecektir. Dolayısıyla, İngiliz yandaşı güçlü bir Kabine kurarak İngiliz siyasasını güçle desteklememiz kesinlikle gerekmektedir. Dünyada tek bağlaşığımız olması gereken devletin İngiltere olduğunu anlamalıyız. Ötedeki Avrupa devletlerinin desteğine dayanmak büyük ve tehlikeli bir yanılgı olacaktır. Fransız'lar, bu ülkede Alman siyaseti izleyerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşip Türk'leri kendi etkileri altına almayı diledikleri için, buradaki Fransız yetkililer, sözde Ulusal Akım komedimizi ayrım yapmadan destekliyorlar... Fransızlar, Türkiye'de İngiliz etkisinin kurulmasının bu ülkedeki Fransız etkisini ebediyen ortadan kaldıracağını iyi anlıyor; bu yüzden Anadolu Ulusal Güçleri'ni destekliyorlar'.

Hamdi Paşa sözlerini bitirirken, Türkiye'nin alın yazısının pek yakında bir karara bağlanacağı göz önünde tutularak, İngiliz yandaşı güçlü bir Kabine kurmasını Padişah'a öğütlüyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle izlenen bu rapora, Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds 9 Aralık'ta şu derkenarı kaydediyordu:

> 'General Hamdi Paşa... "İngiliz Muhipler Cemiyeti"'nin başlıca üyelerinden biridir; ama annesi bir Fransız ajanıdır'.

[65] FO 371/4162/174168: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 2.1.1920.

N.D. Peterson adlı öteki bir yetkili de, 10 Aralık'ta şu derkenarı not ediyordu: 'İlginç; ama Generalin etkili olup olmadığı belirsizdir'.[66]

Bu arada, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin 27 Kasım'da Padişah'a sunduğu andırıya İngiliz İstihbaratı önem veriyordu. Bu andırıda, Anadolu'daki ihtilâl akımının önce İstanbul'da, Padişah'ın en yakınları arasında ortaya çıktığı ve şimdi birçok komplolar kurduğu iddia ediliyor; Damat Ferit'ten övgüyle söz ediliyor; 'İngilizler'ce nefret edilen' Ali Rıza eleştiriliyor; Reşit Paşa'nın Fransa'dan yardım gördüğü öne sürülüyor; şöyle deniyordu:

> 'Fransa şimdi kendi ülkesinde birçok güçlüklerle karşılaşıyor; dolayısıyla Doğu işlerine karışacak vakti bulamıyor. Fransızlar ilkin Ferit Paşa'yı kendilerinden yana çekmeye çalıştılar; sonra bundan vazgeçerek İttihat ve Terakki Cemiyetiyle Anadolu'daki akıma döndüler. Fransız'lar, aynı amaçları güden İtalyanlar'la da birleştiler. Çok para harcayarak Türk gazetelerini elegeçirdiler. Fransızlar'la İtalyanlar, Büyük Britanya'yı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine yönelik anlaşmaları uygulamaya zorlamak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kendilerinden yana çektiler ve Ulusal Akım'ı yarattılar.
> Büyük Britanya'ya dostluk göstermek, onun yardım ve koruyuculuğunu kazanmaya çalışmak, ondan, ülkemizi bölmeyi amaçlanan anlaşmadan çekilmesini ve bizi Dörtler Konseyi'nde korumasını dilemek amacıyla bir komite kurduk. Görüşlerimizi kabullenirseniz ülkemizin gönenci sağlanacaktır... Anadolu'daki akım, Devletler'in çıkarlarının çatışmasından doğmuştur. Ali Rıza Kabinesi erke geçer geçmez, Anadolu'daki akımın önderlerine komitelerini ivedilikle dağıtmalarını önermeli; âsi önderlerle barış yapmamalıydı. Mustafa Kemal, Rauf ve Kâzım Karabekir arasında güç ve saygınlık açılarından rekabet vardır; ama Ali Rıza, çekimserlik ve geciktirme siyasasıyla akıma gerçekte cesaret vermiştir. Hükümet, Zat-ı Şahanenize sadakatla hizmet eden Ahmet Anzavur Bey'e karşı gücünü kullanmıştır. İngiliz siyaseti izlenmesini buyurmanızı dileriz. Ferit Paşa'nın başkanlığı altında ivedilikle bir kabine kurulmalıdır'.[67]

[66] FO 371/4161/159449: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 2010/108 'I', İstanbul, 14.11.1919.

[67] FO 371/4227/166948: Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı, Londra, 1.1.1920; ilişikte, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin 27.11.1919'da Padişah'a sunduğu andırının sureti.

Nitekim, Damat Ferit de, bu sıralarda bir yönetim bunalımı yaratarak erke geçmek için düzen çeviriyor; Kürt'lerden yararlanarak Ulusçulara karşıcıl etkin bir direniş örgütlemeye çalışıyordu.[68]

Mustafa Kemal - Picot görüşmesi

Ulusal Akım'ın başlangıcından beri, Fransızların, Türk Ulusçuları'yla bir anlaşmaya varmayı diledikleri gözden kaçmıyordu.[69] Rakipleri olan İngiliz'lere karşı tek dayanak olarak Türk Ulusal Akımı'nı görüyor; bu Akım'ın önderleriyle bir anlaşmaya varmaya çalışıyorlardı.[70] Ancak, 1919 yılı Kasım'ında, İngiliz'lerce boşaltılan Kilikya (Çukurova)'nın, bu kez Fransız'larca işgaline Ulusçular cpeyi içerlemişlerdi. Kemalist'ler, bu konuda öylesine gürültü çıkarıyorlardı ki, Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri François Georges Picot, Mustafa Kemal'le resmi olmayan görüşmeler yapmak amacıyla, 1919 yılı Aralık ayında Sivas'a gidiyor; 7 Kasım Pazar günü onunla görüşüyor, ama görevi resmi olmadığından olumlu bir sonuç alınamıyordu.

İngiliz İstihbarat Servisi, Kemal - Picot görüşmelerini yakından izliyor; Mustafa Kemal'in, bu görüşmeler konusunda Balıkesir'deki 61. Tümen komutanı Kâzım Bey'e 17 Aralık'ta Hey'et-i Temsiliye adına gönderdiği ve III. Kolordu komutanı Selâhettin Bey'in de imzasını taşıyan kapalı telyazısının suretini ele geçiriyordu.[71] Öteyandan, Kemal-Picot görüşmesi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda iyi karşılanmıyordu. Doğu Masası yetkililerinden D.G. Osborne, bu görüşmeden, Fransız'ların İstanbul'a ve Kara Deniz kıyılarına kendi bayraklarını dikmeyi diledikleri sonucunu çıkarıyor; 'Fransız'ları örnek alarak niçin biz de Mustafa Kemal'le görüşmeyelim?' diye soruyor; Doğu Masası şefi George Kidston, Yarbay Rawlinson'un esasen onunla görüşeceğini hatırlatıyordu.[72] Daha sonra, Türk-Fransız görüşmelerinin başarısızlığa uğradığı öğrenilince, George Kidston şu yorumda bulunuyordu:

> 'Fransız'ları Anadolu'ya girmeye kışkırtmalıyız. Orada belki çok uğraşacak ve öteki bölgelerde itirazlara yol açan davranışlarını gevşeteceklerdir'.

[68] FO 371/4161/164001: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 44, 28.11.1919.

[69] FO 371/4158/124441: İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı E. C. Hole'un 5032/87 sayılı ve 15.8.1919 tarihli raporu; ayr. bkz. Gökbilgin I, s. 184.

[70] Sonyel 2, s. 195 vd.

[71] FO 371/5054/E 9380: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, Londra, 3.8.1920; ilişikte, General Milne'nin, Türk-Fransız ilişkileri konusunda yapılan telyazışmalarına ilişkin raporu.

[72] FO 371/4186/166876: İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gizli yazı, no. I. 7861, İstanbul, 23.12.1919 ve Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise şu notu ekliyordu: 'Başlarına neler geleceğini anlamıyorlar'.[73]

Bu arada, İngiliz İstihbaratı, Çürüksulu Mahmut Paşa'nın bir Ermeni gazeteciye, Ermeni hak iddialarının doğru olduğunu kabullenmekle birlikte, Türkiye'nin, hudutta kimi değişiklikler yapılmasını kabul edeceğine dair verdiği demeç üzerine, Mustafa Kemal'in ona göndermiş olduğu azarlayıcı telyazısının suretini de gizli bir kaynaktan ele geçiriyor; bunun, Mustafa Kemal'in 'diktatörlüğünü gösterdiği' iddiasında bulunuyordu.[74]

Ahmet Anzavur olayı

12 Kasım 1919'da Gönen'i basarak askeri kışlayı yağma eden Ahmet Anzavur, Kasım sonlarına doğru Kemalistlere karşı o denli tehlikeli bir durum yaratıyordu ki, 12 Aralık tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, 2 Aralık'ta oturum yapan Osmanlı Bakanlar Kurulu, Mustafa Kemal'in de dileği üzerine, Anzavur'a karşı kimi önlemler almak kararını veriyordu. Ona karşı bir jandarma gücü göndermek; Bandırma bölgesinde askeri mahkemeler kurmak; İstanbul'daki Çerkez'lere Anadolu'ya seyahat etme izni vermemek; alınan kararlar arasındaydı.

Anzavur'un yaratmış olduğu akımın amacının Çerkez'ler için özerklik sağlamak olduğu yolunda İstanbul'daki Çerkez çevrelerinde söylentiler dolaşıyordu. Ancak, Anzavur'un 21 Kasım'da yayımladığı ve Hüdavendigâr (Balıkesir) halkını 'Padişah adına cihada' çağıran bildirisinde bu konuya değinilmemişti. Bildiride, Ulusçularla İttihatçı'lara sert biçimde saldırılıyor; Padişah/Halife'ye 'derin bağlılık' beyan ediliyordu.[75]

Hey'et-i Temsiliye Ankara'ya taşınıyor

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Hey'et-i Temsiliye üyeleri, başta Mustafa Kemal olmak üzere, 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaşıyordu. 18 Aralık'ta Sivas'tan ayrılan kurulun gelişiyle Ankara, Türk Ulusal Akımı ve devriminin başkenti biçimine geliyordu. 6 Mayıs 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporu, Hey'et-i Temsiliye'nin Azerbaycan, Afganistan, Hindistan, Bolşevik Rusya, İtalya, Bulgaristan ve öteki ülkelerle ilişki kurmak için yapmakta olduğu gizli temaslar hakkında bilgi veriyor; Nuri Paşa aracılığıyla Azerbaycan yönetiminden 400.000 sterlin tutarında yardım sağlanmaya; Bolşevik'lerle ilişki kur-

[73] DBFP I/IV, belge no. 165694/2117/44A, s. 588; ayr. bkz. FO 371/4239/167401: M. Gribbon'dan George Kidston'a yazı, Londra, 1.1.1920.

[74] FO 371/4161/173267: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 47, 18.12.1919.

[75] İbid.: belge no. 168774: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, HA/228, 242, İstanbul, 12.12.1919.

maya; Azerbaycan'da Müsavat Partisi'nin erkten düşürülerek yerine İttihat Partisi'nin getirilmesine çalışıldığı bildiriliyor; Hey'et-i Temsiliye'nin örgütü ve Bakanlıkları hakkında bilgi veriliyordu.[76]

Bu arada, İngiliz İstihbarat Servisi, Türkiye ile Yemen arasında işbirliği sağlanması için çalışıldığını; Yemen Kolordusu eski komutanı General Tevfik Paşa'nın bu konuda Türk'ler nezdinde faaliyet gösterdiğini; öteyandan İmam Yahya'nın göndermiş olduğu bir delegasyonun İstanbul'a vardığını 29 Aralık 1919 tarihli gizli istihbarat raporunda bildiriyordu. Yine bu sırada, kamuflaj olarak Padişah'ın sarayına kütüphane sorumlusu atanan Veli Muhammed Han adlı bir Afgan'ın başkanlığı altında, İstanbul'da, gizli bir Afgan Komitesi'nin kurulduğu; komitenin Türk kurucularının, bu adam aracılığıyla Afganistan'da Türk yandaşı propaganda yaptırmayı tasarladıkları; aynı adamın Hindistan ve Afganistan'da Türk yandaşı komplolarda kullanılması olasılığının var olduğu ayrıca bildiriliyordu.[77]

25 Aralık tarihli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'in, Sivas'ta, İran, Hindistan, Afganistan v.s.'den gelecek delegelerin de katılacağı Pan-İslâm'cı bir konferans düzenlemekle uğraştığını bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'Bu konferans toplanırsa, hiç kuşkusuz, İngiltere'ye karşıcıl epeyi propagandaya girişecektir. Bu denli bir konferansa katılacak delegeler kendi ülkelerindeki gerçek İslâm görüşünü temsil etmemekle birlikte, çok zarar yapabileceklerdir... İngiliz yönetimi birşeyler yapmalıdır; İngiltere'nin, Müslüman'ların daima dostu olduğunu açıklamalıdır. Kıral Hüseyin, Emir Faysal, Ağa Han v.s.'yi kullanmalıdır. Oldukça İngiliz yandaşı olduğunu söyleyen sabık Senüsi Sidi Ahmet'i kendisinden yana çekmelidir'.[78]

1920 yılı Ocak ayında Damat Ferit'in yeniden Sadrazamlığa geçeceği yolunda çevrede söylentiler dolaşıyordu. 2 Ocak tarihli istihbarat raporu, İstanbul'dan III. Kolordu'ya ve Ödemiş'e cephane gönderildiğini; Ulusçuların giderlerinin 1.200.000 liraya ulaştığını; bunun büyük kısmının Anadolu halkından toplandığını bildiriyordu.[79] İngiliz istihbaratı, ayrıca, 'Ulusal Akım'ın Türkiye'de ilerlemesi; ordu ve halk arasındaki saygınlığı

[76] FO 371/5082/E 7721: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 6.5.1920; FO 371/5171/E 12472: 9.9.1919 tarihli Rapor; FO 371/4161/163857: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 43, 26.11.1919.

[77] FO 371/4161/170756: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.12.1919.

[78] FO 371/5178/E 851: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 25.12.1919.

[79] Şimşir I, s. 318.

ve mali kaynakları' konusunda 6 Ocak 1920'de uzun bir rapor hazırlıyordu.[80] 9 Ocak tarihli gizli raporda ise şöyle deniyordu:

> 'Bugüne dek güvenilen gizli bir kaynak, Savaş (Savunma) Bakanı Cemal Paşa'nın Osmanlı ordularına göndermekte olduğu telyazılarının suretlerini bize sağlamayı sürdürüyor. Bu telyazılarından anlaşıldığına göre, Bakan, silâh, cephane ve özellikle önemli tüfek parçaları ve top sürgüleri sevketmekle uğraşıyor'.[81]

Ulusal Akım'ı destekleyenler

10 Ocak tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, çeşitli ilçelerde Ulusal Akım'ı genellikle subayların, emekli subayların, toprak sahiplerinin, zengin tüccarların ve hukukçuların desteklediğini; başlıca kışkırtıcıların askeri kişiler olduğunu; aralarında birçok kolordu ve tümen komutanlarının bulunduğunu bildiriyor; şu adları veriyordu: Edirne - I. Kolordu komutanı Cafer Tayyar; Kırkkilise - 54. tümen komutanı Şükri Bey; Eskişehir - General Ali Fuat Paşa; Konya - XII. Kolordu komutanı Albay Fahrettin; III. Kolordu sabık komutanı Albay Refet; Afyon Karahisar'daki Ulusçu askerlere komuta eden Albay Arif Bey; Akhisar - bölgedeki ulusal güçlere komuta eden ve 'aşırı görüşlü bir İttihatçı olarak iyi bilinen' Celâl Bey.

Rapora göre, Ulusal Akım'ın başlıca faal muhalifi, bir süreden beri Balıkesir ve Bandırma dolaylarında, Çerkez ve Arnavut'lardan oluşan bir güçle Ulusçulara kafa tutan Çerkez Ahmet Anzavur'du. Belli başlı muhalifler, Ulusal Akım'ın başlangıcında İstanbul'a akın ederek Hürriyet ve İtilâf Partisi'yle İngiliz Muhipleri Cemiyeti çevresine katılmışlardı. Bu iki örgüt, geniş ölçüde siyasi propagandaya girişerek, erkteki yönetim arasında bulunan Ulusçu unsurların görevlerine son verdirmeye çalışıyordu.

Raporda, ayrıca, Ulusçuların asker kaydı ve silâhlandırması; ulusal çeteler, eşkiya sınıfı ve mali kaynakları hakkında bilgi veriyor; çeşitli yerlerde Ulusçuları destekleyen veya onlara karşı çıkan öğelerin adlarını açıklıyordu. Örneğin, Edirne'de, Karaağaç eski konsolosu Şükrü Bey, hukukçu Şeref Bey, belediye başkanı Şevket Bey, Hoca Mustan (Mestan ?) Efendi akımı destekliyor; Edirne müftüsü, emekli Albay Mustafa ve İstatistik Dairesi şefi Mihir Bey karşı çıkıyordu.

Kırkkilise'de, hükümetin tüm sabık memurları ve müftü; Uzun Köprü'de İttihatçı toprak sahibi Mustafa Efendi, Sofya'lı Hasan Bey ve hu-

[80] FO 371/5041/E 48: Genel Karargâh'ın 6.1.1920 tarihli ve İstanbul 5562/2 G.S. 1 sayılı raporu.

[81] FO 371/4161/171775: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. I. 7942, İstanbul, 9.1.1920.

kukçu İbrahim Bey; Moda'da Maliye Bakanlığı şeflerinden Osman Tevfik Bey, *Vakit* gazetesi yazı-işleri yönetmeni Emin Bey, şair 'Dr. Cenap Şahabettin', akımı destekliyor; General Ahmet Hamdi Paşa, Danıştay eski üyesi Nazif Sururi, Albay Sermet, Şeyhülislâm Haydarizade Efendi ve cinayet mahkemesi başkanı Ahmet Paşa karşı çıkıyordu.

Eskişehir'de Yarbay Abbas Bey akımı destekliyor; V. Kolordu komutanı Hamdi Paşa ve Belediye başkanı Mehmet Ali Bey karşı çıkıyordu. Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Paşa destekliyor; Sulh ve Selâmet Partisi'nin eski önderi ile çete reisi Hamit'li Rıza karşı çıkıyordu. Konya'da III. Kolordu eski komutanı Albay Rifat, XII. Kolordu komutanı Albay Fahrettin ve Bozkır'daki düzensiz güçlere komuta eden Yarbay Arif destekliyor; İstanbul'da Hoca Zeynel Abidin karşı çıkıyordu.

Bandırma'da tüccar Sabri, v.s. destekliyor; Hulki Beyzade Mehmet, Taşcızade Bey, Hüseyin Avni ve İsmail Hakkı karşı çıkıyordu. Samsun'da Mutasarrıf Hamit ve birçok diğerleri destekliyor; başyargıç Ali Nevzat, hukukçu Mustafa, hükümet defterdarı Fahri Bey, yüksek mahkeme başkanı Akil Bey, v.s. karşı çıkıyordu. Akhisar'da Ulusçu güçlere komuta eden Celâl Bey, yardımcısı Selâhettin Bey ve Albay Sabri Bey, Alaşehir'de toprak sahibi Tevfik Bey, o bölgedeki güçlere komuta eden Salihli'li Ethem, kardeşi Raşit Bey, Nazilli'li Mehmet Efendi v.s. destekliyordu.[82]

Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 11 Ocak 1920 günkü toplantısı

29 Ocak tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 11 Ocak'ta toplanan Osmanlı Bakanlar Kurulu'nda söz alan kimi Ulusçu Bakanlar, Padişah'ın ertesi gün açılacak olan Meclisi kişisel olarak açmaya karşı çıkmasını eleştiriyor; Veliaht ve şehzadelerden birinin onun yerini almasını öneriyorlardı. Bu arada, eski Sadrazam İzzet Paşa'nın, kendi yönetimi günlerinde imzalanan Mondros Bırakışması görüşmeleri hakkında sunduğu bir andıç kurulda okunuyordu. Ondan sonra, Savunma Bakanı'nın desteklediği Adalet Bakanı'nın önerisi üzerine, siyasi af yasası ele alınıyor ve Damat Ferit yönetimi günlerinde Konya, Ankara, Sivas, Eskişehir ve Tokat'ta Ulusçu Güçleri desteklemekten sanık olarak tutuklanan kimi siyasi suçluların affı için Padişah'tan bir İrade vermesini dilemek kararı alınıyordu. Raporda ayrıca şöyle deniyordu:

> 'Padişah, ülkenin durumu yüzünden oldukça kaygılıdır. Mustafa Kemal'in, Bağlaşıklar Türkiye'yi bölme ve İstanbul'u ondan koparma kararını alırlarsa ne denli önlemler alınması yolunda Padişah'a gönderdiği telyazıları da onu rahatsız ediyordu'.[83]

[82] FO 371/5041/E 8: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 5566/2, 10.1.1920.
[83] FO 371/5165/E 652: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 29.1.1920.

Yine 11 Ocak'ta, Karakol İhtilâl Derneği ve Uşak Kongresi Kurulu geçici ihtilâl yönetimi adına Baha Sait ile Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'nin bir temsilcisi arasında Bakü'de bir dostluk ve yardımlaşma anlaşması imzalanıyordu. Ancak bu anlaşma, Hey'et-i Temsiliye ve Sovyet yönetimince tanınmıyordu. Anlaşmaya göre, 'iç ayaklanmalara ve emperyalist müdahalelere karşı işbirliği yapılacak; İslâm ülkeleri sömürge olmaktan kurtarılacak; Sovyetler, Karakol Derneği'ne para, silâh ve cephane yardımı yapacak; Beyaz Ruslar'a karşı çarpışmak üzere silâhlı güçler sağlayacak; Batum, Hindistan, Afganistan ve İran'da İngiltere'ye karşı ayaklanmalar hazırlayacaktı'. [84]

İngiliz İstihbaratı'nın Ankara'daki eylemleri

Hey'et-i Temsiliye mensupları 27 Kasım 1919'da Ankara'ya ulaşınca, oranın eşrafı tarafından onurlarına verilen akşam yemeğinde bir İngiliz ajan da hazır bulunuyor; yemek sırasında yapılan konuşmalar hakkında kaleme aldığı rapor, 14 Ocak 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda Ek 'A' olarak yayımlanıyordu. [85] Öteyandan, 9 Haziran 1920 tarihli istihbarat raporunda şöyle deniyordu: 'Aşağıdaki kodlu telyazılar, oldukça gizli bir kaynaktan sağlanmıştır ve dağıtımları yapılmamalıdır'.

İngiliz İstihbaratı'nın elinde şu kapalı telyazıları geçiyordu: 61. tümen komutanı Kâzım'dan Edirne'deki I. Kolordu komutanına, Balıkesir, 14.1.1920; I. Kolordu komutanı Cafer Tayyar'dan Balıkesir'deki 61. tümen komutanlığına, Edirne, 15.1.1920; 61. tümen komutanı Kâzım'dan İstanbul'da Çanakkale istihkâmları komutanına, Balıkesir, 20.1.1920; Çanakkale istihkâmları komutanı Albay Şevket'ten Balıkesir'de 61. tümen komutanlığına, Beşiktaş, 21.1.1920; Çanakkale komutanı Albay Şevket'ten Edirne'deki I. Kolordu komutanına, Beşiktaş, 21.1.1920; Cafer Tayyar'dan Kâzım'a, Lüle Burgaz, 22.1.1920; Kâzım'dan Cafer Tayyar'a Balıkesir, 22.1.1920; Albay Şevket'ten Albay Kâzım'a, Beşiktaş, 24.1.1920; Cafer Tayyar'dan Kâzım'a, 25 ve 29.1.1920; Albay Kâzım'dan Albay Şevket'e, Balıkesir, 3.2.1920; Mustafa Kemal'den Bandırma'da XIV. Kolordu komutanı, Bursa'da 5. tümen, İzmit'te 1. tümen ve Balıkesir'de 61. tümen komutanlarına, Ankara, 9.2.1920; Albay Şevket'ten Albay Kâzım'a, Beşiktaş, 11.2.1920; Savunma Bakanı Fevzi Paşa'dan XIV. Kolordu komutanına, İstanbul, 12.2.1920; Mustafa Kemal'den XIV. Kolordu (Bandırma), 61. tümen (Balıkesir), 56. tümen (Bursa) komutanlarına, Ankara, 13.2.1920; Savunma (Savaş) Bakanı'ndan XIV. Kolordu komutanına, 23.2.1920; Albay Kâzım'dan XX. Kolordu komutanına, Balıkesir, 23.2.1920; Savunma Bakanlığı'ndan Albay Kâzım'a, İstanbul,

[84] Tunaya, s. 520; Uluğ, s. 267; Karabekir I, s. 591.

[85] FO 371/5165/E 30: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 51, 14.1.1920.

14.2.1920; Mustafa Kemal'den Bandırma'da XIV Kolordu komutanı Yusuf İzzet Paşa, Bursa'da 56. tümen komutanı Bekir Sami Bey, Albay Kâzım Bey, Albay Refet Bey (Nazilli), Konya'da XII. Kolordu komutanı Fahrettin Bey'e, çarpışan grupların yeniden düzenlenmesi ve üslendirilmesine dair uzun telyazısı, Ankara, 15.1.1920; Mustafa Kemal'den Yusuf İzzet Paşa, Fahrettin Bey, Bekir Sami, Kâzım ve Refet Bey'lere, Ankara, 14.1.1920.[86]

Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 21 Ocak 1920 günkü toplantısı

İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Ulusal Akım'a yardım ettikleri iddiasıyla, Osmanlı Savunma Bakanı Cemal Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevlerinden uzaklaştırılmaları için 20 Ocak'ta yönetimi sıkıştırmaya başlıyor; ertesi gün Cemal ve Cevat Paşa'lar görevlerinden çekiliyorlardı.[87] 5 Şubat 1920 tarihli istihbarat raporuna göre, Osmanlı Bakanlar Kurulu, 21 Ocak'ta yaptığı toplantıda bu iki Paşa'ya ilişkin Bağlaşık notasını inceliyor; İçişleri Bakanı, Ulusçuların siyasetine karşıcıl bir yöntem izliyor; Bakanlar Kurulu, Bağlaşıklar'ın taleplerini yerine getirmek kararını alıyor; öteyandan Padişah, Kabine toplantısında Şeyhülislâm'ın Cemal Paşa'ya karşıcıl bir yöntem izlemesinden ötürü memnun olduğunu belirtiyordu.[88] Aynı gün (21 Ocak), Maraş'ta Ulusçularla Fransızlar arasında üç haftadan çok sürecek kanlı çarpışmalar başlıyordu.

22 Ocak tarihli istihbarat raporunda, Ulusçuların, İstanbul'u yitirme olasılığına hazırlandıkları; sabotaj, grev ve genel kargaşalık çıkarmak için plânlar yaptıkları; bu davranışların, Kara Vasıf'la Mustafa Kemal'in yaveri Yüzvaşı Cevat'ça düzenleneceği bildiriliyor; şunlar ekleniyordu:

> 'Osmanlı Ordusu'nda teğmen olan Mahmut Hamdi, babasının yaşadığı Halep ve Musul'a Ulusçulardan önemli mektuplar götürmek üzeredir. Rauf Bey, bir ajanla görüşürken, Yasin Paşa'nın göndermiş olduğu bir delegasyonun, Ulusçulardan, Fransız askerlerini Suriye'den çıkarmak için Suriyeli'lere yardımda bulunmalarını dilediklerini bildirdi. Mahmut Hamdi Bey'in bu dilekle ilişiği olması olanaklıdır'.[89]

[88] FO 371/5169/E 7373: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 9.6.1920.

[87] Baytok, s. 48; Bıyıklıoğlu, s. 16; Gökbilgin II, s. 307; Karabekir I, s. 429; *Söylev* I, s. 263-9; TV 3757; *Alemdar*, 22.1.1920; *Yeni Gün*, 23.1.1920; Türkgeldi, s. 2 ve 112.

[88] FO 371/5165/E 1351: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 5.2.1920.

[89] İbid.: belge no. E 262: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.1.1920.

Ali Fuat Cebesoy da bunu doğrular. Ona göre, 24 Ocak'ta Mustafa Kemal'le Ali Fuat, Fransız'lara karşı birleşme önerisinde bulunan Halep'teki Arap ulusal örgütünden, Fransız askerlerinin iki ateş arasına alınmasını dilemişlerdi.[90] Esasen Mustafa Kemal, 25 Ocak'ta kolordu ve milis güçlerine gönderdiği buyruklarda, Fransız'lara karşı çete savaşı başlatılmasını yöneriyordu.[91] Ancak, Ocak sonunda I., XII. ve XIV. Ordularla 56. ve 61. tümenlere gönderdiği ve siyasi durumu inceleyen uzunca kapalı telyazısının bir suretinin daha sonra İngiliz İstihbarat Servisi'nin eline geçtiği anlaşılıyor.[92]

Akbaş baskını

Bu arada, Edremit eski kaymakamı Köprülü Hamdi Bey'in 30 kişilik çetesi, Gelibolu'nun Akbaş mevkiinde bulunan silâh deposunu basıyor; 8.000 tüfek, 40 makineli tüfek ve 2.000 sandık cephaneyi Anadolu yakasına geçiriyordu. 24 Şubat 1920 tarihli ve Edirne kaynaklı gizli bir rapora göre, baskına katılanlar arasında şu kişiler de vardı: Gelibolu jandarma komutanı Nail Bey, Dondurmacı Hafiz Efendi, Çanakkale'li John Mehmedof ve İstanbul'lu Eyüp Sabri.

Bu olay, Türkiye'deki İngiliz askeri katlarını kaygılandırıyor; İngiliz işgal ordusu başkomutanı General Milne, 1 Şubat'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, 300.000'e yaklaşık Türk tüfek sürgüleri, 200 makineli tüfek, 1.200 top kaması ve 100 milyonu aşkın küçük çapta silâh mermisinin kendi denetinde bulunduğunu; Türkiye'deki o günkü durum içinde bu 'önemli malzemeyi' korumanın ciddi bir askeri yükümlülük oluşturduğunu ve olay çıkarsa, askerlerin özgürce kullanılmalarını engelleyeceğini bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'Sağlamış olduğum bilgiye göre, Ulusçu önderler, bu silâhları ele geçirmek ve çalmak için plânlar hazırlıyorlar. Milislerden oluşan büyük bir çete, bir depoyu yağma etmiş bulunuyor. Türkmen'lerin sorumlu olduğu bu olay gözönünde tutularak, makamlardan, tüm bu silâhları denize atmak için yetki diliyorum'.

İngiliz Savaş Bakanlığı, General Milne'e iki gün sonra gönderdiği yanıtta, bu denli bir davranışın panik eseri olduğu izlenimi yaratılacağından, Kabine'nin, tüm bu silâhların denize atılmasını destekleyemeyeceğini; onların, Selânik veya Malta gibi güvenilir bir yere taşınmalarını yeğ tuttuğunu bildiriyor; ama yine de, bu silâhları 'düşmanın' eline ge-

[90] Cebesoy I, s. 291.
[91] HTVD 15, belge no. 383; Gökbilgin II, s. 384.
[92] FO 371/5168/E 6769: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.5.1920.

çirebilecek ani bir durum meydana gelmesini engellemek için gerekli önlemleri alması yolunda General Milne'e yetki veriyordu.[93]

Misak-ı Milli'nin Osmanlı Parlâmentosunda kabulü

Osmanlı Meclisi'nin 28 Ocak 1920 günkü gizli oturumunda, Misak-ı Milli (Ulusal And), tüm mebusların imzasıyla onaylanarak kabul ediliyordu.[94] 4 Şubat'ta Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal'e gönderdiği telyazısında, hükümetle Ulusçu mebuslar arasında yapılan görüşmeler hakkında bilgi veriyor, 7 Şubat'ta Ankara'da özel surette toplanan Hey'et-i Temsiliye, Rauf'un raporunu görüşüyor; 19 Şubat tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Kâzım Karabekir'e, Erzurum'a gönderilmiş olan Gürcü ve Bolşevik askeri kurulu mensuplarıyla askeri sorunları görüşmesi için yetki vermek kararını alıyordu.[95]

12 Şubat tarihli istihbarat raporuna göre, belli başlı İttihatçı'lardan biri olan ve Brest-Litovsk'u ziyareti sırasında Talât Paşa'ya eşlik ve danışmanlık yaptığı söylenen Reşat Hikmet, Meclis başkanlığına seçiliyordu. Raporda, onun son günlerde İsviçre'den döndüğü ve İsviçre'de iken İttihatçı'ların fonlarından Ulusçulara epeyi mali yardımda bulunduğu iddia ediliyordu. Yine bu rapora göre, Ulusçular, barış konferansı, kabullenemeyecekleri koşulları kendilerine zorla kabul ettirmeye çalışırsa, direnişte bulunmak için hazırlık yapıyorlardı. Bu yönde, o sırada İstanbul'da bulunan kimi subayları illere göndermeyi; İstanbul bölgesini, her biri sivil giysili subayların gözleminde çeşitli istihbarat bölgelerine ayırmayı plânlıyorlardı. Bandırma'da gizli bulunan savaş gereçlerini taşımak için 7 Şubat'ta önlemler alınmıştı. Ulusçular, Bayındırlık Bakanı Abuk Paşa'yı kendilerinden yana çekmişlerdi. İstanbul'daki Ulusçu önderlerle Mustafa Kemal arasındaki yazışmalar, Mebusan Meclisi'ndeki Telgraf Dairesi aracılığıyla yapılıyor; gönderilen mesajları Rauf Bey dikte ediyordu.[96]

3 Mart tarihli rapora göre, Osmanlı Bakanlar Kurulu, 15 Şubat günkü oturumunda, Ulusal Güçler'in dağıtılması konusunu görüşüyor; Maliye, Adalet, İç ve Eğitim Bakanları, bu güçlerin dağıtılmasını öneriyor; öteki Bakanlar, barış imzalanıncaya dek bu güçlerin varlıklarını sürdürmesini destekliyor; ama bu konuda kesin bir karar alınamıyordu.

[93] FO 371/4162/175779 ve 176945: General Milne'den Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. I. 8055, İstanbul, 1.2.1920 ve Savaş Bakanlığı'ndan General Milne'ye kapalı telyazısı, no. 83557, Londra, 3.2.1920; FO 371/5044/E 2292: Edirne kaynaklı, 147 sayılı ve 24.2.1920 tarihli gizli siyasi rapor.

[94] *Yeni Gün*, 29.1.1920; *Yakın Tarihimiz* III, s. 244; *Tarih* IV, s. 45.

[95] FO 371/5165/E 1428: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.2.1920.

[96] Ibid.: belge no. E 968: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 12.2.1920.

Son günlerde, Hurşit Paşa, Mustafa Kemal'le görüşerek, Ulusal Güçler'in dağıtılması konusunu halletmek üzere Anadolu'ya gönderilmiş; Eskişchir'de Mustafa Kemal'le görüşmüş; ama Ulusal Güçler'i teftiş etmesine izin verilmemiş; İstanbul'a dönmüştü. Padişah, Ulusal Güçler'in genel durum açısından tehlikeli bir unsur olduğuna inanıyor, ama şehzadeler onun bu görüşlerine katılmıyorlardı.[97]

Bu sırada, Ankara'da, Ulusçuların karargâhını gezen bir ajanın verdiği bilgiye göre, Ulusçular, bol sayıda silâh depo etmişler; Anadolu köylülerine 25.000 silâh dağıtmışlar; Afganistan ve Hindistan'a kurullar göndermişlerdi.[98] Mustafa Kemal, Halep ulusal örgütüne gönderdiği 24 Ocak tarihli yazısının örneğini 15 Şubat'ta Karabekir'e gönderiyordu. Bu yazıda, bağımsızlıklarını kurtaran Suriye, Irak ve Türkiye'nin bir konfederasyonda birleşmesi yolundaki öneri kabul ediliyor ve Arap'ların Fransız'lara arkadan saldırması isteniyordu. Karabekir, 22 Şubatta vereceği cevapta, bu görüşleri, 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivasta yaptıkları görüşmelerde alınan kararlara aykırı gördüğünü belirtecektir.[99]

Öteyandan, 61. tümen komutanı Albay Kâzım'ın 15 Şubat'ta, Mustafa Kemal'e verilmek üzere, Balıkesir (Karasi)'den XX. Kolordu komutanına gönderdiği kapalı telyazısı, İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu. Bu telyazısında, Mustafa Kemal'in 12-13 Şubat'ta göndermiş olduğu ve genel durumu inceleyen görüşlerini yanıtlıyor; ihtiyatla davranılmasını salık veriyor; şöyle diyordu: 'Böylece, iki ay önce bana baş vuran Bolşevik'lere olumlu bir yanıt vermedim'. Bu Bolşevik'ler, İngiliz İstihbaratı'nın göndermiş olduğu ajanlardı ve Kâzım Bey onlardan hiç kuşkulanmamıştı.[100] Bu sırada, İngiliz Askeri Genel Karargâhı'nın (17 Şubat 1920'de) Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, 'Anadolu'daki Ulusçular, Enver (Paşa'nın) İran'dan Maraş'a dek komuta ettiği yüce bir Bolşevik İslâm Ordusu'nun başında harekete geçmek niyetinde olduğuna dair epeyi propaganda yapıyorlardı'.[101] Bu haberi, o bölgede bulunan kimi İngiliz gözlemciler, örneğin Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Deniz Yarbayı Harry Luke de doğruluyordu. Bizzat Enver, 25 Şubat 1920'de Berlin'deki İngiliz askeri kurulu mensubu Binbaşı Ivor Headley'le görüşürken, tanınmamak için giysi değiştirerek İstanbul'a gidip 'oradaki önderlerle görüşeceğini' açıklamış bulunuyordu.[102]

[97] FO 371/5166/E 2611: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 58, 3.3.1920.

[98] Şimşir I, s. 375.

[99] Gökbilgin II, s. 351; Karabekir I, s. 452; ATTB, s. 202.

[100] FO 371/5168/E 6768: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 69, 19.5.1920.

[101] FO 371/5041/E 4686: Savaş Bakanlığı'ndan Genel Karargâh'a (İstanbul) kapalı telyazısı, 9.2.1920, Genel Karargah'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, İstanbul, 17.2.1920.

[102] FO 371/5211/E 1311: Binbaşı Ivor Headley'den Tümgeneral Neil Malcolm'a yazı, Berlin, 25.2.1920.

18 Şubat tarihli istihbarat raporuna göre, son günlerde Anadolu'yu gezen yüksek mevki sahibi 'güvenilir bir Türk ajan' şu bilgiyi veriyordu:

> '1. Barış koşulları tatmin edici olmadığı takdirde, Ulusçular, Halife'yi katından indirerek yerine Osmanlı hanedanından başka birisini geçireceklerdir. 2 ... Savaş Bakanı, (Mustafa Kemal'in) etkisi altındadır ... 3. Ankara'da Pan-İslâmcı bir kongrenin izine rastlanılmamıştır. Nuri, Mustafa Kemal ve Bolşevik'lerle yazışır. Nuri ve Enver, hiç kuşkusuz, Bolşevik'lerle ve Alman'larla işbirliği yapar. Mustafa Kemal'in maiyeti, Türk'lere sert barış koşulları verilirse, Bolşevik'lerle birleşmeyi diler; Bolşevizm'i, özgürlüğü yitirmeye yeğ tutarlar... 5. Azerbaycan ve İran'dan sağlanan silâhlar, Ankara ile Sivas arasında dağıtıldı. 6. Son zamanlarda Mustafa Kemal'e İstanbul'dan gönderilen mali yardım son günlerde durdu. Ulusçular, bizzat kendilerinin topladığı yerel gelir, vergi ve ianelere dayanırlar. Bolşevik'lerden, Alman'lardan, Enver veya Nuri'den mali yardım aldıklarını gösterecek bir belirti yoktur.
>
> Ajanın genel görüşleri: Ulusçuların Bolşevik eğilimleri yoktur; Mustafa Kemal'in Nuri ile yaptığı yazışmadan, Ulusçularla Nuri'nin eylemleri arasında bir bağ olduğu söylenemez... Mustafa Kemal, İttihatçı değildir, ama İttihatçı'ların kesin etkisi altındadır. Bağlaşıkları en iyi biçimde tehdit etme politikası olarak Pan-İslâmcı bir siyaset izlenmesini önerebilir'. [103]

İstanbul'un resmen işgali

1920 yılı Şubatında Çukurova (Kilikya)'nın her yanında olaylar çıkıyor; Ulusçularla Fransız'lar ve silâhlı Ermeni'ler arasında bir boğuşma başlıyordu. [104] Bu olaylar üzerine, İstanbul'daki Bağlaşık temsilcileri, merkezi hükümete daha çok baskı yapmaya başlıyordu. [105] İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, 1 Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda, gizli bir kaynaktan sağlamış olduğu bilgiye dayanarak, Maraş bölgesindeki Fransız güçlerine saldıran Ulusçu milis gücüne silâh ve mermileri Osmanlı Savunma Bakanlığı ile Osmanlı kolordu ve tümen komutanlarının sağladığını bildiriyordu. [106]

[103] FO 371/5042/E 840: General Milne'den Savaş Bakanlığı'na gizli yazı, no. I. 8147, İstanbul, 18.2.1920.

[104] FO 371/4162/177142; DBFP 1/IV, s. 1086-7.

[105] DBFP 1/IV, s. 990-991.

[106] FO 371/5044/E 1770: Robeck'ten Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 1.3.1920.

Bağlaşık Devletler'in Yüksek Komiserleri, Ali Rıza Paşa yönetimini düşürerek yine Damat Ferit'i iş başına getirmeye çalışıyor; sonunda, Ali Rıza Paşa Kabinesi erkten çekilmekten başka çıkar yol göremiyor;[107] 3 Mart'ta görevinden çekiliyordu. Bunun üzerine Padişah Vahdettin, Sadrazamlığı, Ali Rıza Paşa hükümetinde Deniz Bakanı olan ve Mustafa Kemal'le Amasya Protokolü'nü imzalamış bulunan Salih Paşa'ya önermek zorunda kalıyordu. Yine bu sırada Vahdettin'in yakınlarından biri ve eski Damat Ferit Kabinesi'nde Savunma Bakanı olan Süleyman Şefik Paşa, İstanbul'daki İngiliz İstihbaratı mensuplarıyla ilişki kuruyor ve onlara, dıştan hiçbir yardım gerekmeksizin, Ulusal Akım'a karşı etkili ve başarılı önlemler alınabileceğini bildiriyor; bunda Padişah'ın da parmağı olduğunu kanıtlıyordu.[108]

Çukurova'da vukubulan olaylar ve Ulusçuların Bağlaşık Devletler'e karşı açıktan açığa meydan okuması, hem İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiserleri'ni hem de hükümetlerini sinirlendiriyor; Doğu Sorunu'nu görüşmek üzere 10 Şubat'ta Londra'da Yüksek Konsey halinde toplanan Bağlaşık Devletler'in başkanları, İstanbul'un Bağlaşık güçlerince resmen işgaline karar veriyordu. Bu karardan hemen sonra davranan Bağlaşık güçleri, özellikle İngiliz askerleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ediyorlardı.[109] 15-21 Mart tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, bu işgalden ve başkentteki Ulusçuların ezilmesinden Padişah'ın çok memnun kaldığını kaydediyordu.[110] İşgal sırasında, İngiliz'ler, Osmanlı Savunma Bakanlığı'nı ele geçirerek altüst ediyor; Bakanlığın tüm sırlarını ve örgütüyle ilgili bilgileri İngiliz yönetimine gönderiyorlardı.[111]

31 Mart tarihli istihbarat raporuna göre, İstanbul'daki Ulusçularla Mustafa Kemal arasında yapılan yazışmalarda kadınlar kuryelik yapıyordu. Bu Türk hanımların çoğunluğu, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın kurmuş olduğu İslâm Kadınları İşçi Derneği'ne mensuptu. Kuryeler, Kartal-Samandra-Şeyhli-Dudurlu-Geyve-Adapazarı yolunu izliyorlardı.[112]

İstanbul'un Bağlaşıklar'ca işgali sırasında çıkan olaylar yüzünden, Padişah, kendisine karşı bir darbe yapılmasından ve yerine Veliahtın getirilmesi olasılığından kaygılanıyor; Saray muhafızları berkitiliyor; koridorlara bekçiler yerleştiriliyor; tüm giriş ve çıkışlar denet altına alınıyordu. Bağ-

[107] FO 371/5165/E 2611: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 3.3.1920.

[108] İbid.: belge No. E 2611: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 58, 3.3.1920.

[109] Sonyel 2, s. 205 vd.

[110] FO 371/5046/E 3253 ve E 3543: İngiliz Gizli Siyasi ve İstihbarat Raporu no. 17, 15-21.3.1920.

[111] İbid.: belge no. E 3608: İngiliz Gizli Donanma istihbarat Raporu no. B. S. 407/15, 15-21.3.1920.

[112] FO 371/5166/E 4270: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 31.3.1920.

laşıklar İstanbul'u Türklerden alırsa ne denli bir yöntem izleneceği konusunda Saray'da Padişah'la şehzadeler arasında görüşme yapılıyor; Veliaht, bu olursa, Padişah'la maiyetinin Anadolu'ya geçerek Konya'da ikamet etmesini öneriyordu.[113]

19 Mayıs 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Salihli'li Ethem, Kabine mensuplarını ve Padişah'ı öldürmek amacıyla İstanbul'a 40 kişi göndermek için komplo kuruyordu. Bu amaç için seçilen kişiler ayrı ayrı İstanbul'a ulaşacak ve oradaki gizli bir komiteyle ilişki kuracaktı. Kimileri Bandırma yoluyla ve yelkenli gemiyle İstanbul'a varacaktı. Mart ayında, Ethem Bey, gizli ajanı Athanasios Mihalas adlı Rum'u Afyon Karahisar yoluyla İstanbul'a gönderiyor; oradaki Ulusçu önderlere kendisini takdim eden mektuplar iletiyordu. 'Eskişehir ilçesindeki Ulusçu'ların şefi' Kuşcubaşızade Eşref'le sıkı ilişki kuran Mihalas, Bağlaşıklar'ın İstanbul'u işgal ettikleri gün başkente ulaşıyor; üzerindeki mektupları yok ediyor ve Ethem'in bir gün önce İstanbul'dan ayrılmış bulunan kardeşi Raşit Bey'i bulamıyordu. Biraz güçlük çektikten sonra, Mihalas, bir pasaport sağlayarak Sclânik'e gidiyor, ama oraya vardığı gün bir Yunan gemisiyle hareket ederek 11 Nisan'da İzmir'e ulaşıyor; Ethem'le ilişki kurmaya çalışıyordu.[114]

Bu arada, Salih Paşa hükümeti, her yandan gördüğü baskılara dayanamayarak 3 Nisan'da erkten çekilmek zorunda kalıyor; yerine, 5 Nisan'da, dördüncü Damat Ferit Kabinesi atanıyordu. Altı gün sonra, Şeyhülislâm Dürrizade El Seyid Abdullah'ın Ulusçulara karşıcıl fetvası basında çıkıyor;[115] buna 16 Nisan'da, Ankara'da, Börekçizade Mehmet Rifat Efendi'nin fetvasıyla karşılık veriliyordu.[116] Damat Ferit, Ulusal Akım'ı yok etmek amacıyla Ahmet Anzavur ve kimi Kürt önderlerini, özellikle Seyid Abdülkadir'i kullanmak yönüne gidiyor; bu konuda İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'e danışıyordu. Amiral Robeck, 'Kürdistan ve Anadolu'da Ulusal Akım'a karşı bir akım yaratır ve İngiliz hükümetinin Kürtler'le meskûn ülkelerini kışkırtmayacak olursa', buna yandaş görünüyordu.[117]

Damat Ferit, çevirdiği bu tehlikeli düzenlerle kalmıyor, 18 Nisan'da çıkardığı bir buyrukla Süleyman Şefik Paşa'nın komutasında, Ulusal

[113] İbid.: belge no. E 4270: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 31.3.1920.

[114] FO 371/5168/E 6769: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.5.1920.

[115] FO 371/5047/E 4281: Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 542/M. 1031, İstanbul, 17.4.1920; *Tasvir-i Efkâr*, *Yeni Gün*, *İleri*, *Vakit*, *İkdam*, 11.4.1920.

[116] ATTB, s. 278; Karabekir I, s. 597; *Öğüt*, 19.4.1920; *İrade-i Milliye*, 22.4.1920; FO 371/5052/E 7638: Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 860/M/100/4 İstanbul, 17.6.1920.

[117] FO 371/5068/E 3398: Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 400, ivedi, İstanbul, 17.4.1920.

Güçler'e karşı kullanılacak bir Kuvva-ı İnzibatiye kuruyordu.[118] İngiliz'ler, denetimlerindeki Türk silâh depolarından bu güce silâh dağıtılmasına izin veriyor; Ahmet Anzavur gibi kişileri destekliyorlardı.[119] Ama Ulusçulara karşı kurulan bu güçler başarısızlığa uğruyor; Bandırma bölgesindeki Anzavur akımı da kesinlikle yenilgiye uğratılıyordu.[120]

22 Nisan tarihli istihbarat raporuna göre, Ulusçulardan yana olan Prenses Ulviye, 16 Nisan'da Padişah'ı görmeye gidiyor; Ulusçuların Anzavur'u ezmeye hazırlandıklarını; onların elindeki kaynaklar ve insan sayısı gözönünde tutularak, Ulusçulara karşı direnişin boşuna Müslüman kanı akıtacağını; Anzavur'un, İngiliz'lerin siyasetine yardımcı olan akımının İslâm Dünyası'nda memnunlukla karşılanmadığını ve Ulusçuların başarılı olmaları sonucunda Padişah'ın tahtından indirilmesi olasılığından kaygılandığını hiç çekinmeden Vahdettin'e bildiriyordu.[121]

Büyük Millet Meclisi kuruluyor

İstanbul'un Bağlaşık Devletler'ce işgali yüzünden, orada oturumlarını sürdüremeyen Mebusan Meclisi'nin, bu kez, olağanüstü yetkiyle, Ankara'da ve Büyük Millet Meclisi (BMM) biçiminde toplanması için her türlü tedbir alınmış bulunuyordu.[122] İstanbul Mebusan Meclisi'nin Anadolu'ya geçen üyelerinin de katılacağı bu BMM, 23 Nisan 1920'den sonra Türkiye'de tek egemen yetkiye sahip Meclis olarak Hey'et-i Temsiliye'nin yerini alacak; iç ve dış düşmanlarla uzun ve kanlı bir boğuşmaya hazırlık yapacaktı.[123]

[118] TV 3835 ve 3842; *Alemdar*, *İleri*, 25.4.1920; *Peyam-ı Sabah*, 14.4.1919 ve 2.6.1920; FO 371/5169/E 6904; İngiliz Gizli İstihbarat Raporu.

[119] FO 371/5046/3415: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. 01'52/5458 (M. I. 2), Londra, 17.4.1920.

[120] İbid.: belge no. E 3540: Webb'den Curzon'a telyazısı no. 420, İstanbul, 20.4.1920.

[121] FO 371/5167/E 5072: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.4.1920.

[122] *Söylev* I, s. 287; *Speech*, s. 365

[123] Sonyel 2, s. 214.

BÖLÜM 4

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN KURULUŞUNDAN SEVR ANTLAŞMASI'NA KADAR (NİSAN-ARALIK 1920)

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı

Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine, Türkiye'nin işgal altında olmayan bölgelerinden ivedilikle seçilen milletvekilleri ve Bağlaşık Devletler'in İstanbul'u resmen işgali üzerine Anadolu'ya geçen kimi Osmanlı mebuslarından oluşan Büyük Millet Meclisi (BMM), 23 Nisan 1920'de Ankara'da resmen açılıyordu.[1] İngiliz İstihbarat Servisi, BMM'nin kuruluşuna büyük önem veriyor; Ankara'daki ajanları aracılığıyla onun çalışmaları hakkında bilgi topluyordu.[2] 23 Nisan'dan sonraki gizli oturumların çoğunda yapılan görüşmeler ve alınan kararlar, İngiliz Istihbaratı'nca İngiliz hükümetine duyuruluyordu.

Meclis-i Kebir-i Milli

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Milne'nin 6 Mayıs'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli raporda, BMM'nin açılışı hakkında ayrıntılı bilgi veriliyor; onun adının ilkin 'Meclis-i Kebir-i Milli' olarak saptandığı kaydediliyordu. Bu rapora göre BMM şu önemli kararları alıyordu:

> 'Herhangi bir barış antlaşması kabul edilmeden önce şu noktalara önem verilmelidir:
>
> 1. İstanbul'un işgali sona ermelidir;
> 2. Fransızlar, Yunanlı'lar ve İtalyan'lar Adana, İzmir ve Antalya'dan çekilmelidirler;
> 3. Sakinlerinin çoğunluğu Türk olan tüm bölgeler Osmanlı yönetiminin doğrudan doğruya denetiminde kalmalıdır;
> 4. 1914'de Osmanlı yönetiminde olup da şimdi düşman güçlerince işgal edilmiş bulunan öteki tüm bölgelerde plebisit (halk oylaması) yapılmalıdır;

[1] Sonyel 3, 1 vd.

[2] Sonyel: *Belleten* xlv/2, no. 179, Temmuz 1981, s. 220 vd.; FO 371/5049/E 5858: Robeck'ten Curzon'a yazı, no. 733/M. 3093, gizli, İstanbul, 22.5.1920.

5. Bu dört ilkeyi kapsamayan herhangi bir barış antlaşması, Türk ulusunca kabul edilmiyecektir;
6. Kabul edilmiyen barış koşullarını Türk ulusuna zorla kabul ettirmeye çalışacak herhangi bir davranışa ulusun karşı koymaya hakkı vardır'.[3]

Büyük Millet Meclisi Padişah'a baş vuruyor

26 Mayıs tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'in BMM adına Padişah'a gönderdiği tarihsiz yazının metnini veriyordu. Bu yazıda özetle şöyle deniyordu:

'Halife ve Padişahımız, saltanat haklarını ve ulusal bağımsızlığımızı korumak amacıyla bugün BMM olarak toplanmış bulunuyoruz'. İzmir'in işgaline ve ülkenin yıkılmasına değindikten sonra şöyle devam ediyordu: 'Bizzat zat-ı şahaneniz bu olaylar önünde duymuş olduğunuz acıyı tüm dünya basınına yansıtmış bulunuyorsunuz. Bu durum içinde, yüzyıllar boyunca Padişah'lara dünyanın en şahane tahtını getiren bu ulus ne yapabilirdi? Sefil bir savaş sonunda Padişah'ının kendi ordularını seferber etmekten menedildiğini görerek bizzat silâha sarıldı ve dinimizi, ulusal onurumuzu kurtarmak için, saldırıya uğrayan bölgelere koştu...
Haşmetpenahi, halkı aldatarak ulusal savunmamızı zat-ı şahanenize karşı bir isyan olarak göstermeye çalışan hainler vardır. Bu hainler, ulusumuzu sivil bir savaşa sürükleyerek yurdumuzun düşmanlarca istilâsı için ortam hazırlamaya çalışıyorlar... Düşman bayrakları yurdumuzdan kaldırılmayınca ulusal savunmamızı bırakamayız... Yoksul ve mutsuz olarak yönetimimiz altında yaşamayı, yabancı köleliğinin getireceği rahatlık ve zevke bin kere yeğ tutarız... Kalplerimiz zat-ı alinize karşı bağlılık ve sevgiyle doludur. Öncekine oranla daha sıkı bağlarla Padişah'lık katına bağlıyız. Meclis'imizin ilk sözleri Halife-Padişah'ımıza bağlılık olduğu gibi son sözleri de gene aynı olacaktır'.[4]

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, 22 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda şu bilgiyi veriyordu:

'Ulusal önderler Anadolu'da bir Padişah vekili (naibi) atamayı düşündüler, ama sonunda bu görüşten vazgeçtiler. Herhangi bir Osmanlı prensini böyle bir katı üstüne almaya inandırmakta herhalde güçlük çekeceklerini anlayarak bundan vazgeçtiler. Bununla birlikte, şimdi uygulamakta oldukları yönetimi izah

[3] FO 371/5052/E 7721.
[4] FO 371/5168/E 6768.

etmek için icat ettikleri nazariye (teori) pek ilginçtir. Ulusal Akım'ın önderleri Padişah-Halife'ye bağlılık beyan ediyor, ama onun baskı altında bulunduğunu öne sürüyorlar. Dolayısıyla bir Padişah naibi veya vekili atamakla düşmanların tuzağına düşmüş olacaklarını anlıyorlar, çünkü onlara göre, düşmanları olan Bağlaşıklar, Padişah'lıkla Halife'liğin görevlerini birbirlerinden ayırmak amacını güdüyorlar.

Bu duruma şöyle bir çözüm buluyorlar: normal durumda devletin çeşitli organlarında uygulanan ve Padişah'ın kişiliğinde toplanan tüm yetkiler, şimdiki durum içinde BMM'nde toplanıyor. Ankara'da kurulan yönetimin Meclis'e vekâlet ettiği açıkça bildiriliyor; dolayısıyla Bakanlara "vekil" ünvanı veriliyor. Yani başka bir organa veya kişiye vekâlet ediyorlar. Türe dışı birçok davranışları bir bakıma türe içi göstermeye çalışmak, Türk usullerine has bir şeydir. BMM, ulusal önderlerin sorumluluklarını kapsayacak sözde yasalar yapmak amacını güdüyor. Bu yasalar arasında, BMM'nin dileklerine karşı koyanların ölüme mahkûm edilecekleri uyarısında bulunan bir yasa da vardır'.[5]

Büyük Millet Meclisi'nin ilk gizli oturumu ve Mustafa Kemal'in bildirileri

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck, yine aynı yazıya 'gizli C eki' başlığı altında iliştirdiği raporda, BMM'nin 24 Nisan'da yaptığı ilk gizli oturumu hakkında bilgi veriyor ve Mustafa Kemal'in, başsız (padişahsız) bir yönetim kurma gereğine değindiğini bildiriyordu. Bu gizli oturumla ilgili bilgi, T. 25/2 sayılı kaynaktan sağlanmıştı. Bu kaynak da herhalde İngiliz'lerin hizmetinde bulunan, ama adı açıklanmayan bir Türk ajandı.[6]

İngiliz'ler, bu arada Mustafa Kemal'in BMM adına yayımladığı bildirilerle de çok ilgileniyorlardı. Onun 30 Nisan 1920 tarihini taşıyan ve Fransızca olarak daktilo edilmiş bulunan bildirisi, 23 Haziran'da doğrudan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un eline varıyordu. Bu bildiride, Mustafa Kemal, İstanbul'un Bağlaşık ordusunca resmen işgaline karşı çıkıyor ve Ankara'da kurulan BMM'nin, Halife-Padişah İstanbul'da yabancı baskısı altında kaldığı sürece Türkiye'nin keskisini kendi eline almak kararını verdiğini bildiriyor; İstanbul'daki yönetimin buyruk ve fetvalarının BMM'nde alınan bir kararla kabul edilmeyip tanınmıyacağını ve Türk halkının 'kendi kutsal haklarını savunarak onurlu bir barış için

[5] FO 371/5049/E 5858.
[6] İbid.: belge no. E 5858.

mücadele edeceğini' ekliyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge, bu bildiri ile ilgili olarak şu çıkmayı kaleme alıyordu: 'Bu, az çok Padişah'a karşı bir isyan bildirisidir'.[7]

İngiliz'ler, aynı zamanda, Mustafa Kemal'in, BMM adına, 1 Mayıs'ta, Padişah'lık ve Halife'lik katlarıyla başkentin ve Türk ülkelerinin kurtarılması için mücadele yapılacağı yolunda, tüm İslâm Dünyası'na seslenen bildirisini aynen İngilizceye çeviriyorlar; İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, bunu, 22 Mayıs'ta gizli bir yazıya ilişik olarak Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderiyordu. Bu bildiri, İngiliz'lerce T/10/12 sayılı kaynaktan sağlanmıştı.[8] Aynı gün, Mustafa Kemal'in Türk halkına seslenen bildirisini de 'Ek B' işaretli olarak aynı yazıya iliştiriyordu. Bu bildiride, İngiliz'lerce satın alınan, din ve ülke düşmanı kimi hainlerin, Halife-Padişah'a karşı isyan başlatıldığı yolunda çevreye söylentiler yaydıkları; bundan amacın, İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Antep ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm bölgelerini ordularıyla işgal etmiş bulunan din düşmanlarını ülkeden koğmakla Halife-Padişah'ın yetki ve saygınlığını iade etmek için silâha sarılan ve kanını döken ulus arasında ölümcül bir mücadele başlatmak olduğu bildiriliyor, şöyle deniyordu:

> 'Ulusun temsilcileri olarak, Tanrı ve Peygamber adına and içer ve deriz ki, Halife-Padişah'a karşı isyan yoktur. Casusların, hainlerin sözlerine inanmayınız... Halife'lik ve Padişah'lık katlarının kutsal başkentini, yetki ve saygınlığını iade etmek; düşmanı ülkeden koğmak için cihad açmış bulunuyoruz... BMM'nin buyruğuyla, Mustafa Kemal, 1.5.1920'.[9]

10 Haziran 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Mustafa Kemal, BMM adına 9 Mayıs'ta tüm İslâm Dünyası'na bir bildiri daha yayımlamıştı. Bu bildiri, 13 Mayıs 1920 tarihli Meclis tutanaklarında yayımlanmıştı. Bildiri, İslâm'ın birliğini parçalamaya çalışan İngiliz'lere saldırıyor; kötü niyetle davranarak İstanbul'u resmen işgal ettiklerini ve güçlerini kullanarak Damat Ferit'i sadrazam yaptıklarını; Ferit'in onlarla gizli bir anlaşma imzaladığını öne sürüyor; İngilizler 'ulusumuzu, yönetimimizi ve kendi Şeyhülislâm'ımızı bile bize karşı çeviriyorlar. Anadolu'daki tüm dinsel önderlerin, her Müslüman'ın görevi, Halife'yi yabancı boyunduruğundan kurtarmak için mücadele etmektir' diyordu.[10]

[7] FO 371/5051/E 7090.
[8] FO 371/5049/E 5858.
[9] İbid.: belge no. E. 5858; kaynak: T/10/12.
[10] İbid.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bu belgeler dikkatla izleniyor, yorumlara yol açıyordu. Bakanlık yetkililerinden Deniz Yarbayı Heathcote-Smith, 5 Haziran'da kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu:

> 'Bu yazılar oldukça ilginçtir... Ulusçular çok zekidirler; her davranışlarını yasaya göre yapmaya büyük dikkat gösteriyorlar. Tüm Bakanlar "vekil"'dirler ve İstanbul yönetimiyle birleşecekleri günü bekliyorlar. Padişah kabul ediliyor ve ona saygı gösteriliyor, ama şu koşulla: zavallı adam yabancılar elinde baskı altında olduğundan, geçici bir süre için sorumsuzdur ve onun Şeyhülislâm'ınca yayımlanan fetvalar geçersizdir...'

BMM'nin açılışından bir süre sonra, Mustafa Kemal'in başkanlığı altında yürütme yetkisini uygulayacak bir Bakanlar Kurulu seçiliyor; Doğu, Batı ve İslâm Dünyası'na yönelik siyasalar çiziliyordu. Bu siyasaları çizerken, Ulusçular, düşmanlarının düşmanı olan Sovyet Rusya'ya büyük önem veriyor; BMM hükümeti, 26 Nisan'da Sovyet Rusya yönetimine gönderdiği notada, onu, Anadolu yönetimini tanımaya; Türk topraklarını işgallerinde bulunduran 'emperyalist devletleri' Anadolu'dan kovmak amacıyla Türkiye'ye yardıma çağırıyordu.[11] Sovyet Rusya bu notaya otuz-yedi günde (2 Haziran'da) karşılık veriyor; Anadolu yönetimini ve *Misak-ı Milli*'yi tanıyor; diplomatik ilişkiler kurmayı üstleniyor; dostluk kurmak amacıyla görüşme önerisinde bulunuyordu. Bunun üzerine BMM Dışişleri Bakanı Bekir Sami başkanlığında bir kurul Temmuz sonunda Moskova'ya ulaşıyor; Sovyet önderleriyle görüşmeler başlıyor;[12] ama Ağustos'un sonuna dek, kimi nedenlerden ve özellikle Ermeni konusundan ötürü, kesin bir anlaşmaya varılamıyordu.[13]

Osmanlı Kurulu ve Sevr Antlaşması tasarısı

Bu arada, Bağlaşık Devletler'in başkanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye'ye kabul ettirilecek barış koşullarına son bir biçim vermek amacıyla, 19 Nisan'da San Remo'da oturumlarına başlıyor;[14] beş gün süren görüşmeler sonunda, ileride Sevr'de Türk'lere zorla kabul ettirilecek olan antlaşma tasarısının anahatlarını kaleme alıyordu.[15] İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiserleri, 20 Nisan'da Babıali'ye gönderdikleri ortak notada, Osmanlı yönetimini, barış koşullarını almak için bir kurul gön-

[11] Sonyel 3, s. 5-6.
[12] İbid.: s. 8 vd.
[13] FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 303, 20-28.7.1920.
[14] DBFP 1/VIII, s. 20-143.
[15] Sevr Antlaşması tasarısı için bakınız FO 371/5108/E 4333: İngiliz temsilcisi Robert Vansittart'tan Lord Curzon'a yazı, no. 21, Paris, 5.5.1920; BFSP, c. 113, s. 652-76; Cmd. 964 (1920).

dermeye çağırıyor;[16] 30 Nisan'da Paris'e hareket eden Osmanlı kuruluna 11 Mayıs günü, öğleden sonra, barış koşulları resmen veriliyordu.[17]

İngiliz İstihbarat Servisi, Paris'e gönderilen Osmanlı barış kuruluyla yakından ilgileniyor; İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Milne, bir İngiliz subayının delegasyonla ve özellikle Ahmet Reşit Bey'le ilişki kurmasını öneriyor; Reşit Bey'in, daha önce iddia ettiği gibi Fransız yandaşı olmadığını; 'ileri görüşlü, yurtsever ve iyi dengeli bir Türk' olduğunu; erke geçeli beri, İngiliz dostluğunu kazanmanın kendi ülkesinin çıkarları yararına olduğunu anladığını ve bu yönde İngiliz'lere 'doğru ve gizli bilgi verdiğini' ve bunu yapmayı sürdürmek dileğini yansıtmış olduğunu kaydediyordu. Ancak, İngiliz Ordu Konseyi, Osmanlı kuruluna bir subay atmaya niyetli olmadığını; bunu Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un tercihine bıraktığını 8 Mayıs'ta bildiriyordu.[18]

Öteyandan, barış konferansındaki İngiliz temsilcilerinden Robert Vansittart, 10 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, Albay Baker'in Türk delegasyonuna eşlik etmesini öneriyor; buna iki gün sonra yanıt veren Bakanlık, Albay Baker'in meşgul olduğunu; yerine Yarbay Sir Edward Grogan'ın gönderileceğini bildiriyordu.[19] Yarbay Grogan, Albay Gribbon'a 16 Mayıs'ta Versay'dan gönderdiği yazıda, o gün üç Türk delegesi Reşit, Fahrettin ve Cemil'le hep birlikte görüştüğünü bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'Başlıca sözcü ve en zekileri Reşit'tir; görüşlerini yetenekle öne sürdü. Görüşme sırasında Cemil pek az konuştu. Reşit, hepsinin de barış koşullarının sert olmasını beklediklerini; ama bu koşulların sertliklerinin kendi tahminlerini bile aştığını anlattı; Suriye ve Mesopotamya (Irak) hakkındaki koşullara görünürde pek üzülmediklerini, ama Yunanistan'ın Trakya ve İzmir'i almasının boğazlarında kaldığını; Türk'lerin şimdi kendi başkentlerinin güvenini sağlamak için gerekli güce sahip olamayacaklarını; öteyandan, İstanbul'daki Rum'ların Türk'leri, Bağlaşık'ların gözünden düşürmek için kışkırtmalarda bulunacaklarını; Yunan'lıların, ayrıca, Makedonya'da yaptıkları gibi, Trakya ve İzmir'deki Osmanlı'lara ezgi yaparak onları terke

[16] FO 371/5239/E 4406: Webb'den Curzon'a yazı, İstanbul, 24.4.1920.

[17] FO 371/5108/E 4614; DBFP 1/XIII, s. 70: Derby'den Curzon'a telyazısı, Paris, 11.5.1920.

[18] FO 371/5239/E 4433: Genel Karargâh'tan Askeri İstihbarat Şefi'ne kapalı telyazısı, no. I. 8525, İstanbul, 3.5.1920; Savaş Bakanlığından Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. 0152/5521 (M. I. 2), Londra, 8.5.1920.

[19] İbid.: belge no. E 4523: Vansittart'tan Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 54, Paris 10.5.1920; Dışişleri Bakanlığı'ndan Vansittart'a kapalı telyazısı no. 18, Londra, 12.5.1920.

> zorlayacaklarını ve İzmir'le ilgili olarak yapılacak plebisitin bir fiyaskodan öteye geçmeyeceğini vurguladı.
>
> Sözlerini sürdüren Reşit'e göre antlaşma tasarısı, Türk hükümeti için o denli sertti ki, halk üzerinde pek etki kullanamayacaktır. Durum, Türk'ler için daha kolay yapılır ve antlaşma tasarısı, onlarca kabul edilebilecek bir duruma sokulursa, bizzat kendisi (Reşit), küçük birliklere ayrılacak 15.000 yetenekli Türk erinin, Anadolu'yu iki ay içinde yatıştırıp eski haline getirebileceği yolunda kişisel olarak güvence veriyor. Aksi durumda, bu işi yapmak için 150.000 yabancı ere gereksinileneceğini vurguladı. Yine Reşit'e göre, Türk köylüsü, "Mustafa Kemal'in kendilerini tedhişe tabi tutan eşkiyalarından nefret ediyor; dolayısıyla hükümetin askerlerini iyi karşılayacaktır.." Ama Reşit, görünürde Mustafa Kemal'in "eşkiyalarına" pek önem vermiyor; Türk'lerin, gerek antlaşma koşullarına ilişkin olarak, gerekse ileride, İngiliz'lerin yardımını sağlamayı "dilediklerini" açıklıyor'.

Reşit, 18 Mayıs'ta Yarbay Grogan'la yaptığı ikinci görüşmede aynı görüşleri yansıtıyordu.[20]

Bu arada, 15, 17 ve 18 Mayıs'ta İstanbul'da oturum yapan Osmanlı Bakanlar Kurulu, barış koşullarını görüşüyordu. 27 Mayıs tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, bu görüşmeler, yönetimle Ulusçular arasındaki ilişkiler ve Padişah'ın barış koşullarına karşı tutumu hakkında ayrıntılı bilgi veriyor; Kabine'nin 22 Mayıs günkü oturumunda Sadrazam Damat Ferit'in şu açıklamayı yaptığını kaydediyordu:

> 'Ulusçulara karşı kurulan hükümet güçlerine komuta eden Süleyman Şefik Paşa, askeri amaçlar için kendisine ayrılan TL. 10.000'nın nasıl harcandığına dair hesap göstermediğinden, görevinden uzaklaştırılmış; yerine Tümgeneral Suphi Paşa atanmıştır'.[21]

Büyük Millet Meclisi ve Sevr Antlaşması

8 Temmuz 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporundan öğrenildiğine göre, Sevr Antlaşması'nın koşulları 22 Mayıs'ta BMM'nde açıklanınca büyük bir gürültü kopuyor; tüm milletvekilleri, bu koşullara karşı söz söylemede ve özellikle İngiltere'ye ve Sadrazam Damat Ferit'e saldırmada birbirleriyle yarış ediyorlardı. Karahisar-ı Şarki milletvekili Nebil Efendi, alaycı bir edayla: 'Çok emek etmişler; Türkiye'nin artık

[20] FO 371/5240/E 5254: Yarbay Sir Edward Grogan'dan Albay Gribbon'a yazı no. 3, Versay, 16.5.1920.

[21] FO 371/5169/E 6939: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 27.5.1920.

var olmadığını söyleseler daha iyi ederlerdi' diyor; Erzurum milletvekili Necati Bey, bu antlaşma ile 'Avrupa'nın çirkin, şeytan çehresinin' meydana çıkmış olduğunu; Başkan Wilson ilkelerinin 'bizim gibi safdil ve içten kişileri aldatmak için bir kamuflaj olarak kullanıldığını' öne sürüyor; Antalya milletvekili Rasih Efendi, Konya milletvekili Refik Bey, Trabzon milletvekili Ali Şükrü ve Saruhan milletvekili Mustafa Necati, İngiliz siyasasına, özellikle İngiltere Başbakanı Lloyd George'a saldırıyor; onu, 'insanlığa, herkesin utanacağı bir belge sunmakla' suçluyor; söz konusu antlaşmanın, 'İngiltere'nin, Türk, özellikle Müslüman dostu olduğu yolunda çevreye yayılan yanıltıcı izlenim ve propagandayı ortadan sileceğini' öne sürüyorlardı. Antalya milletvekili Hamdullah Suphi, dışarıdan yardım sağlanmasını öneriyordu. Bulgaristan'la bir anlaşma yapılırsa, Yunan'lıların Trakya'ya girmelerini önlemek için Türk'ler Bulgar'larla birleşebilirlerdi. 'Rusya'da bizden yana olanlarla birleşeceğiz. Bize bir ordu gönderiyorlar. Kardeşlerimiz yeşil bayrak taşıyarak geliyorlar. Kırgız'lar geliyor! Başkır'lar geliyor; Kafkasya Müslüman'ları geliyor!' diyordu. Mustafa Kemal de Sevr Antlaşmasına karşı çıkıyor; barış koşullarının ulusal onura bir hakaret olduğunu öne sürüyordu. Öteki Ulusçu milletvekilleri de benzer görüşler öne sürüyorlardı. [22]

Büyük Millet Meclisi ve Türk-Rus ilişkileri

Aynı raporda, Mustafa Kemal'in 26 Nisan'da Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e göndermiş olduğu ve Rus'larla dostluk ve ittifak anlaşması yapılması önerisinde bulunan mektubu; 11 Ağustos 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda ise, Çiçerin'in 2 Haziran'da Mustafa Kemal'e vermiş olduğu karşılık özetle yayınlanıyordu. [23] 3 Haziran tarihli istihbarat raporunda, 'Türkiye ve Bolşevizm' başlıklı raporda ise şöyle deniyordu:

> 'Türkiye'de Eskişehir'in Bolşevizm'in merkezi biçimine geldiği yolunda daha önceki raporlarda söz edilmişti. Son günlerde oradan alınan haberlere göre, Şerif Manatof adlı tanınmış İslâm Bolşeviği, orada, Bolşevizm üzerine bir konferans vererek, Türkiye'nin güvenliği adına BMM'nin Bolşevizm ilkelerine bağlı olduğunu açıklaması gerektiğini öne sürüyor; Erzurum'da Rus Bolşevik'leriyle Türk Kolordusunun birleştiklerini iddia ediyordu. Bunun üzerine, konferans sonunda kaleme alınan bir telyazısında, BMM bu biçim bir bildiri yayınlamaya çağrılıyor, ama bildiri, BMM'nin gizli oturumlarından birinde okununca, milletvekilleri arasında büyük bir gürültü kopmasına neden oluşturuyordu'. [24]

[22] FO 371/5170/E 8567; kaynak: HA 1098.
[23] İbid.: belge No. E 9978 ve E 10779.
[24] FO 371/5169/E 6955; kaynak: HA/1024, 1025.

Büyük Millet Meclisi'nde hazır bulunan bir İngiliz ajanın İngiliz'lere verdiği rapor

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'in 22 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirdiğine göre, BMM'nde hazır bulunan bir ajan (HA/928), şu raporu gönderiyordu:

'BMM 174 üyeden oluşuyor. Aralarında Celâlettin Arif, Rıza Nur, Yunus Nadi ve Cami Bey'ler gibi İstanbul'dan gelen 24 milletvekili de vardır. Benim hazır bulunduğum oturumda başkanlık seçimiyle ilgileniliyordu. İlkin Mustafa Kemal söz alarak, ulusal örgütün on iki aydan beri yaptığı çalışmaları anlattı. BMM ondan sonra Mustafa Kemal'i birinci Başkan, Celalettin Arif'i ikinci Başkan, Abdulhalim Çelebi'yi birinci Asbaşkan, Kırşehirli Hacı Veli Çelebi Cemalettin Efendi'yi ikinci Asbaşkan seçti. Sonra BMM, üyeleri arasından bir yönetim konseyi (vekiller heyeti) seçti. Bunların arasında Mustafa Kemal, Celâlettin Arif, Dr. Adnan, Hakkı Behiç, Bekir Sami, Hamdullah Suphi, Cami Bey, Fevzi Paşa ve Genel Kurmay Başkanı olarak Albay İsmet vardır.

Yönetimin geçici olduğu açıklanıyor... BMM'ni Ankara'da kurma kararı, Hey'et-i Temsiliye'nin 28.3.1920'de Karasu'da yapmış olduğu toplantıda alınmıştı. BMM ve Bakanlar Kurulu Başkanı Mustafa Kemal, Şeyhülislâm ve Evkaf Bakanı Müftü Fehmi Efendi, Ulusal Savunma, Savaş ve Deniz Bakanı Fevzi Paşa, İçişleri Bakanı Cami Bey, Dışişleri Bakanı Bekir Sami, Adalet Bakanı Celâlettin Arif, Maliye Bakanı Hakkı Behiç, Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur, Ekonomi ve Tarım Bakanı Yusuf Kemal, Sağlık Bakanı Dr. Adnan ve Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet'tir.

Orada kurulan geçici yönetim gerçekte cumhuriyet biçimindedir, ama halkın Padişah'a olan duyguları gözönünde tutularak, bu açıkça söylenmiyor. Merkezi yönetimce yayımlanan fetvalar halk üzerinde o kadar etkin olmuştur ki, egemen olan görüşlere göre, İstanbul'dan Anadolu'ya gerçekten yetenekli bir güç gönderilirse, Ulusçular kolayca yenilgiye uğratılacaklardır... Mustafa Kemal'in İtalyan'larla ilişkileri oldukça iyidir. BMM'nde İtalyan'lardan yana konuşmalar yapılmış ve İtalyan askerlerinin işgalinde bulunan bölgelerin büsbütün boşaltıldığı iddia edilmiştir. Eskişehir, 6.5.1920; Kaynak: T. 25-2'.[25]

[25] FO 371/5049/E 5858.

Tutuklanan İngiliz ajan

1920 yılı Mayıs sonlarına doğru, Ulusal Güçler Batı Anadolu'da ani olarak saldırıya geçiyor, 23 Mayıs'ta Sabanca, Arifiye ve Adapazarı'nı ele geçiriyorlardı. 26 Mayıs tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Adapazarı'ndaki İngiliz istihbarat sorumlusu, bu ani Türk ilerleyişinden habersiz olduğundan kaçmak fırsatını bulamıyor; Türk süvari birliğinin kente girmesi üzerine, o bölgenin tanınmış milis gücü komutanı Kuşcubaşı Eşref Bey'ce tutuklanıyor; silâhlarından yoksun bırakılıyor; göz hapsine alınıyor; ama kendisine iyi işlem yapılıyor; 25 Mayıs'ta özgür bırakılarak bir muhafız birliğinin eşliğinde İzmit'e gönderiliyordu.[26]

Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in bilmeden bir İngiliz ajanına verdiği bilgi

Bir süreden beri, Ulusçularla anlaşmayı dilediklerini belirleyen Fransız'lar; General Gouraud'un sekreteri Robert de Caix, İstanbul'daki Fransız ajanı M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan bir kurulu, Van valisi Haydar Bey ve Mazhar Müfit'in eşliğinde 20 Mayıs'ta Ankara'ya gönderiyor; Ulusçularla yapılan görüşmeler sonunda, 23 Mayıs'ta bir bırakışma koşulları üzerinde anlaşmaya varıyorlardı.[27] 29 Mayıs'ta gece yarısı, yirmi gün süre ile yürürlüğe giren bırakışma, İngiliz İstihbaratı'nı çok ilgilendiriyor; İngiliz'lerle Rus'ların canlarını sıkıyor, ama 8 Haziran'da tümüyle bozuluyordu.[28]

19 Ağustos 1920 tarihli İngiliz istihbarat raporunda şunlar iddia ediliyordu:

> 'Ajan, Ulusçu Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey'le görüştü. İsmet Bey, Fransız'larla imzalanmış olan bırakışmanın sona erdirildiğini ve durumun telyazısıyla General Gouraud'ya duyurulduğunu söyledi. Fransız'ların bırakışma koşullarına uymamaları, neden olarak gösterildi. İsmet Bey, ayrıca, bırakışmayı imzalamadaki gerçek nedenin, "Fransız yetkilisi M. de Caix'e, Fransa ile bizim aramızda siyasi görüşmeler başlatabilmesi amacıyle Paris'e gidip dönmesi için gerekli olan ve dilediği on günlük süreyi sağlamak olduğunu" da açıkladı. Fransız'larla yapılacak görüşmeler hakkında bilgi sağlanamadığı gibi, Fransız'ların sık sık bırakışma koşullarını bozmaları da protesto edildi...

[26] FO 371/5168/E 6768: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 70, 26.5.1920.

[27] FO 371/5052/E 7993; DBFP 1/XIII, s. 80-81; *L'Echo de Paris*, 4.6.1920; Kansu II, s. 579-80; *Söylev* II, s. 316-7; *Speech*, s. 391-2; Sonyel 3, s. 69 vd.

[28] Sonyel 3, s. 74.

Sonuçta, Fransız'lar, Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkararak orada yeni bir savaş kesimi kurdular... Fransız basını, M. Lebon'un Ankara'da İsmet Bey'le görüştüğünü, ama Ulusçu Genel Kurmay Başkanı'nın bırakışmayı yenilemeye karşı çıktığını bildirdi. Bu görüşmeye değinen İsmet Bey, M. Lebon'un herhangi bir güvenlik belgesi olmadığı gibi, Fransız'ların Adana bölgesini boşaltmalarını görüşmeye de karşı çıktığını; Zonguldak Ereğlisi'nin, General Gourad'un harekât kesimi içine girmediğini ve söz konusu çıkartmanın, tehlike içinde bulunan iki Fransız'ı korumak amacıyla yapıldığını öne sürdüğünü kaydetti; Fransız'larla Türk'ler arasında anlaşmazlık olmadığını ve aralarındaki düşmanlığın uzamasına, en çok, İngiliz'lere yaltaklanan kimi Fransız yetkilileri ve kendi çıkarlarını gözeten ordu kontraktörleri (müteahhitleri)'nin neden olduğunu vurguladı'.[29]

Türk-Rus ilişkileri

9 Haziran tarihli istihbarat raporunda, 'güvenilir bir ajan'ın Anadolu'daki Ulusal Akım'la ilgili raporu hakkında bilgi veriliyordu. Bu raporda, Ulusal Güçler'in yenibaştan örgütlenmesi, yedek güçler, silâhlar, mekanizmaları, top mermileri, jandarma asker kaydı, kaçaklar, disiplin, taşıt servisleri; İzmir, İstanbul ve Adapazarı savaş kesimlerinde yapılan ve yapılması tasarlanan askeri eylemler; BMM, Ulusçu Bakanlar Kurulu, BMM'ndeki gruplar, ulusal önderler, Yeşil Ordu v.s. hakkında ayrıntılı bilgi veriliyor, şöyle deniyordu:

'BMM, İngiliz'lerle bir anlaşmaya varılması olanağını görmüyor. İngiliz'ler, Türk amaçlarına karşı koyuyorlar. Onlarla anlaşmaya varmak dilenmiyor. Bolşevizm, İngiltere'ye karşı koyabilecek bir güçtür; onunla birleşmekle Türkiye'nin dilekleri gerçekleşebilir. Bolşevik'lerle ilişki kurmak amacıyla, Dışişleri Komiseri Bekir Sami, Ticaret Komiseri Yusuf Kemal ve Kâzım Karabekir'den oluşan üç kişilik bir kurul seçilmiştir. Bekir Sami ile Yusuf Kemal, 5.5.1920'de Ankara'dan hareket etmişlerdir. Şimdi Erzurum'da olmalıdırlar. 12 Mayıs dolaylarında Sivas'a varmışlardı ve ayın 22'sine dek orada kalmışlardı. Yusuf Kemal Samsun'a da uğramıştı. Bu kurul, Erzurum'da herhalde bir Bolşevik kuruluyla görüşecek ve bir ön anlaşma yapılırsa, ek görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gidecektir'.[30]

[29] FO 371/5171/E 12228: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.8.1920.
[30] 371/5169/E 7373.

Amiral Sir John de Robeck de, 19 Haziran 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, BMM'nin iki üyesinin, Bolşevik'lerle görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya hareket ettiğini 20 Haziran 1920 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine atfen bildiriyordu. [31]

15 Temmuz tarihli istihbarat raporunda, o sırada Bursa'da yayımlanan *Millet Yolu* adlı gazete aracılığıyla Anadolu'da Bolşevik propagandası yapıldığı; bu gazetede Bolşevizm'in ne olduğu, neyi gerektirdiği ve belli başlı ilkeleri konusunda yan güdücü bilgi verildiği öne sürülüyor, şöyle deniyordu:

> 'Bu yazıları bir Türk yazıyor ve amacı, Anadolu köylüsü ve cahil kitlelerine seslenmektir... Rusya'ya kaçan Osmanlı Türkleri, Anadolu'da Bolşevik propagandası yapması için Şerif Manatof'a yardımcı olan Bolşevik Doğu Dairesi'nden dolaysız biçimde buyruk alan Mustafa Suphi'nin başkanlığı altında bir Türk Komünist Bolşevik Partisi kurmuşlardır'. [32]

28 Temmuz tarihli istihbarat raporu ise, Bolşevik'lerle yanaşma konusunda Mustafa Kemal'le Karabekir arasında sürtüşme husule geldiğini bildiriyor; Mustafa Kemal'in, BMM başkanı sıfatıyla 20 Haziran'da Çiçerin'in 2 Haziran 1920 tarihli yazısına karşılık olarak gönderdiği yazının İngilizce çevirisini veriyordu. [33]

15, 27 ve 28 Temmuz, 11 Ağustos ve 9 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarında, Ulusçularla Bolşevik'ler arasındaki ilişkilerin nasıl başlayarak geliştiğini anlatan bilgi veriliyordu. [34] İslâm Dünyası'ndan yeterince yardım sağlayamayan Ulusçu'lar, Avrupa'daki İttihatçı'lar Moskova'da Sovyet yönetimiyle sıkı ilişki kurduktan sonra, Sovyet Rusya'yla görüşmelere başlıyorlardı. Bolşevik'lerle ilk ilişki, Bakü (Azerbaycan)'da Nuri Paşa aracılığıyla kuruluyordu. İlk Bolşevik kurulu, muhtemelen Albay İlyashev adlı birisinin başkanlığında 20 Haziran'da Erzurum'a ulaşıyordu. Bu adam görünürde önemli birisi değildi; esasen adı da pek iyi bilinmiyordu; sonra Anadolu'da uzun süre kalmadı. Türk'lerin Ermenistan'a saldırması olasılığından kaygılanan Bolşevik'ler, onu ivedilikle Ankara'ya göndermişlerdi.

1920 yılı Temmuz'unda Ankara ile Moskova arasında kimi kurullar gidip geliyordu. Ancak, düzenli ilk Sovyet kurulu, Anadolu'ya, 1920 yılı Ağustos'unda ulaşıyordu. Kurul gelmeden önce, sivil ve askeri öğeleri

[31] FO 371/5052/E 7579.

[32] FO 371/5170/E 9649: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 15.7.1920.

[33] İbid.: belge no. E 9978: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 2737 (I), İstanbul, 28.7.1920.

[34] Sonyel 3, s. 5 vd.

Bolşevik'lerle bir anlaşmaya, hattâ ittifak görünüşüne, alıştırmak için Bolşevik'lerden yana bir propaganda başlatılıyordu. Tüm ülke, yakında Ulusçulara İstanbul ve İzmir'i geri almada yardımda bulunacak yeni Rus dostlarının gelişini ilgiyle beklemeye başlıyordu. Ama Bolşevik kurulu geldikten sonra, onu, düş kırıklığı izliyordu, çünkü, getirilen 200 kilogram ağırlığındaki altın oldukça sevindirici olmakla birlikte, kurulun personeli pek üzücüydü. Kurul arasında saygın tek bir kişi dahi yoktu.

Büyükelçinin daha sonra geleceği anlaşılıyordu. Kurulun üyeleri şunlardı: Ekim ihtilâlinc katılan ve oldukça kötü ad yapmış olan Upmal adlı bir Let (kurulun sekreteri); Rusca ve Almanca konuşuyordu; hiçbir eğitim görmemişti ve kendine hiç güveni yoktu. Bakü'lü yaşlı bir komünist Tatar olan Bagirof (çevirmen olarak çalışıyordu); o da eğitim görmemişti, ama kurnazdı ve kendinc güveni vardı. Yapma adı Danilov olan bir Musevi, istihbarat bölümünü yönetiyordu. Onun karısı, Madam Danilova da bir komünistti ve Sovyet gizli polisi Çeka'nın üyesiydi. 50 kişilik grubun geriye kalanları propagandacı, telgrafcı, deniz gücü temsilcisi ve muhafızlardan oluşuyordu. Kurul, propaganda ve kışkırtma amaçları için Rusca ve Türkçe birçok yayınları da birlikte getirmişti; ama Türk katları, bunların dağıtılmasını önlemişti.

Getirilen altınların bir kısmının propaganda amaçları için olduğu meydana çıkarılıyor, ama Karabekir, bunların içeriye götürülmesinin tehlikeli olacağını öne sürerek, altınların Erzurum'da bırakılmasını öneriyordu. Bunun üzerine, Bagirov, Türk komutana o denli aşağılayıcı biçimde karşılık veriyordu ki, Karabekir, dileklerine boyun eğiyor, ama kurula bir muhafız birliği sağlamaya karşı çıkıyor ve onlarla olan ilişkilerini kesiyordu. Kurul, istihbarat ve tahrik grubunu Danilov'un başkanlığında Erzurum'da bırakarak Trabzon'a gidiyor ve orada bir Sovyet konsolosluğu kuruyordu. Bir ay sonra Danilov, Türk katlarının dileği üzerine Rusya'ya geri çağrılıyor; onun yerini, daha sonra, Kagirov alıyordu. Kısa bir süre sonra Ulusçu bir kurul Moskova'ya gidiyordu. Bu kurul, Büyükelçi Ali Fuat Paşa, yaveri İdris Çora, askeri ataşe olarak Kurmay Albay Yusuf Kemal (?), onun yardımcısı Yüzbaşı Kemal Bey ve çevirmen Sait Alimov'dan oluşuyordu. Kurula, BMM'nden, solcu sosyalistlerin önderi (?) Dr. Tevfik Rüştü başkanlığında on mebus eşlik ediyordu. Kurul, Sivas yoluyla Erzurum ve Kars'a gidiyor; orada, Sovyet temsilcisi Budu Mdivani'nin gelmesini bekliyor; sonra Bakü'ye hareket ediyordu. [35]

Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabaları

Bu arada, Sevr Antlaşması tasarısından oldukça kaygılanan Babıali, Ulusçularla ivedilikle bir anlaşmaya varmak yoluna yöneliyor; Sadra-

[35] FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 303, İstanbul, 20-28. 7.1920: 'Türk-Bolşevik ilişkileri'.

zam Damat Ferit, kendi yakınlarının Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına göz yumuyordu.[36] İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, 5 Haziran'da Lord Curzon'a gönderdiği yazıya, 'oldukça gizli bir kaynaktan' sağladığı ve Ankara ile İstanbul'u birbirlerine yaklaştırma yönünde Mustafa Kemal'ce Nurettin Paşa'ya gönderildiği iddia edilen telyazısının İngilizce çevirisini iliştiriyor; şöyle diyordu: 'Bu telyazısının 17 Mayıs'ta Sadrazam'a gönderildiği ve ondan ek yönergeler dilenildiği iddia ediliyor. Bu telyazısının mevsuk olup olmadığını doğrulayamayacağımdan ötürü üzüntü duyuyorum; ama mevsukiyeti kanıtlanırsa çok ilginç olacaktır'.

Mustafa Kemal'den Nurettin'e telyazısı:[37]

> 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'nin tüm önderleri ve üyeleri, ve son günlerde Ankara'da Padişah adına toplanan BMM'nin üyeleri, ülkenin ve ulusun bozulmaz haklarını savunmak tek amacı için varlıklarını sürdürüyorlar... Kutsal anavatanın korkunç bir bunalım içinde bulunduğu bu anda, tüm ulusun, güçlü ve birleşik bir kitle halinde Padişah'lık yüksek katının çevresinde toplanması gerekmektedir, ve ulusu, bunu yapmaya çağıran Padişah'lık İradeleri'nin yayınlanmasını bekliyorlar... Önerilen barış koşulları, Osmanlı Saltanatı'nı tüm varlık haklarından yoksun bırakmaktadır. Ulus ve ülkemizin en kutsal hakları, zaferde payı olmayan muhteris, kibirli ve arsız Yunanistan'a kurban edilecektir. Osmanlı ulusu, bu denli onur kırıcı işleme asla boyun eğmez ve varlık haklarını her fırsatta savunarak canlılığını kanıtlayacaktır... Yenen Devletler, bize takdim ettikleri barış koşullarını güç kullanarak kabul ettirmek zorunda kalacaklardır... Tuğgeneral Mustafa Kemal, III. Ordu Müfettişi'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Lord Hardinge, belgeye şu derkenarı not ediyordu: 'Mustafa Kemal'in telyazısının son cümlesi çok doğrudur'.[38]

İngiliz İstihbarat Servisi, bu sırada Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına büyük önem veriyordu. 9 Haziran tarihli istihbarat raporuna göre, Suphi Paşa'ya, Ulusçulara başvurarak, ulusal birlik adına merkezi yönetimin yetkisini tanımaya çağırması için 25 Mayıs'ta yönerge verilmişti. Ulusçulardan, bir anlaşmaya varmak için görüşmelerde bulunmak amacıyla, İstanbul'a bir kurul göndermeleri ve bir bırakışma kabullen-

[36] FO 371/5169/E 7375.

[37] İngilizceden kısaltılarak çevrilmiştir.

[38] FO 371/5049/E 6376: Robeck'ten Curzon'a yazı no. 794/M. 3116, İstanbul, 5.6.1920.

meleri dilenilmişti. Suphi Paşa'nın buyruğu üzerine, Kurmay Albay Ahmet Şefik Bey, Ankara ile temas kurmuş ve Sadrazam'ın önerilerini, 1 Haziran'da, Bilecik'ten telyazısıyla iletmişti. Ancak, bu görüşmelerden bir sonuç alındığını gösterecek herhangi bir belirti yoktu. Aynı zamanda, Mareşal Zeki Paşa, Ankara'ya iki mektup götüren Binbaşı Sezai aracılığıyla Mustafa Kemal'le ilişki kurmuştu. İstihbarat raporu, burada, Mustafa Kemal'e gönderilen 28 Mayıs tarihli iki mektubun ve buna 30 Mayıs'ta karşılık veren BMM Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in yanıtının İngilizce çevirilerini veriyordu.

1 Temmuz tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, o sırada Sadrazam'ın yokluğundan yararlanan İçişleri Bakanı Reşit Bey, Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına katılıyor; 18 Haziran'da Padişah'a sunduğu andırıda, merkezi hükümetle Ankara arasındaki ayrılığın Osmanlı barış kurulunun görevini güçleştirdiğini; birleşik bir cephe yaratmak için uzlaşma yoluna gidilmesi gerektiğini öne sürüyor; Padişah'ı, Anadolu'yla uzlaşılmasında kişisel olarak bir rol oynamaya çağırıyor; herşeyin Padişah'ın davranışına dayandığını vurguluyordu.

Reşit Bey, 20 Haziran'da, Bursa'da bulunan Bekir Sami aracılığıyla Mustafa Kemal'e hükümetin mukabil önerilerinin bir özetini gönderiyor; Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 21 Haziran günkü toplantısında, hükümetle Ulusçuların uzlaşmaya varmak amacıyla Anadolu'da bir görüşme yapmasını; Anadolu'nun desteği sağlanırsa, Osmanlı kurulunun Paris'teki görevinin hafifleyeceğini öne sürüyordu. Ona sertçe karşı çıkan Tarım Bakanı Remzi Paşa, Ulusçuların 'gemi ağıza aldıklarını' vurguluyor; İngiliz'lere yaklaşılarak, hangi koşullar ve hangi evreye dek Türkiye'yi desteklemeye hazır olduklarının onlardan sorulmasını öneriyordu. Bakanlar Kurulu'na başkanlık eden Şeyhülislâm, sorunun Padişah'a sunulması kararını alıyor, ama 28 Haziran'da Remzi Paşa görevinden çekiliyordu. İstihbarat raporu, ayrıca, Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 23 ve 24 Haziran günkü toplantıları hakkında da bilgi veriyor; Bağlaşıklar'ın, antlaşma tasarısına 26 Haziran'a dek yanıt verilmesinde direnişinin büyük kaygı yarattığını kaydediyordu.[39]

Büyük Millet Meclisi ve Yunan saldırısı

9 Haziran tarihli istihbarat raporuna eklenen 'C' işaretle ekte şu bilgi veriliyordu:

> 'Mustafa Kemal'in tasarladığı harekât. Not: Mustafa Kemal'in harekâta ilişkin olarak yayınladığı iki plân - bu belgelerin mevsukiyeti hiç kuşku götürmez. Bunlar, (İstanbul'daki) son Ulus-

[39] FO 371/5170/E 8567: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.7.1920.

çu hükümetin arşivlerinden sağlanan çok sayıda belgeler arasında bulunmuştur. O kadar çok belge ele geçirilmiştir ki, bunlar için ödenen para, kodları açanların maaşlarını asla karşılamayacaktır... Çok sayıda memurları birçok aylar uğraştıracaktır.

Mustafa Kemal'le XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir'in arasındaki ilişkiler pek içten değildir; Karabekir'in, Mustafa Kemal'in buyruklarını aynen yerine getirmesi kuşkuludur. Ermenistan'a karşı saldırıya geçilmesi herhalde bu nedenden ötürü proje dışında bırakılmıştır'.

Yine aynı istihbarat raporunun 'C' ekinde, Türk-Fransız ilişkileri, Georges Picot, Amiral Lebon, Kardinal Dubois, Komutan Brisseaud, M. Sava, v.s. Fransız öğelerinin misyonları; ve Mustafa Kemal - General Gouraud ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Buna, BMM, Bakanlar Kurulu, Bakanlar, Kemalist - Bolşevik ilişkileri, Moskova'ya gönderilen Bekir Sami - Yusuf Kemal kurulu ve Türk-İtalyan ilişkileri hakkında bilgi ekleniyordu. [40]

Bu arada, 21/22 Haziran 1920'de Fransa'da, Boulogne'da toplanan Bağlaşık Yüksek Konseyi, Kemalist askeri gücünü Boğazlar'dan uzaklaştırmak; bu güce büyük bir çarpıda bulunarak Kemalist'leri, ileride Sevr'de Türk'lere vereceklerı barış koşullarını kabule zorlamak amacıyla, İzmir bölgesindeki Yunan ordusunun kuzey-doğu doğrultusunda saldırıya geçmesi için Yunan yönetimine izin veriyor; bu ordu, Kemalist askeri birliklerini dağıtmak ve İzmir-Bandırma demiryolunu ele geçirmek amacıyla 22 Haziran'da saldırıya geçiyor; [41] bunun ardından, yarı örgütlenmiş ve güçsüz Kemalist birlikleriyle Yunan ordusu arasında kanlı bir boğuşma başlıyor; Temmuz sonlarına doğru Yunanlı'lar, Bursa, Bandırma, Alaşehir ve Balıkesir'i işgal ediyor; daha sonra Doğu Trakya'yı ele geçiriyorlardı. Kemalist'lerin askeri durumu o kadar tehlikeli idi ki, Bakanlar Kurulu, başkenti Ankara'dan Sivas'a taşımak kararını alıyor; durumu BMM'inden gizli tutuyordu.

15 Temmuz tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu şu haberi veriyordu: 'BMM'nin 27 Haziran 1920 günkü oturumunda oldukça önemli şu kararlar alınmıştır:

1. Yunan istilâsı göz önünde tutularak, Mustafa Kemal diktatör ilân edilmiştir;

2. durum iyileşinceye dek ona sınırsız yetki verilmiştir;

[40] FO 371/5052/E 7993: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 72, 9.6.1920.
[41] FO 371/5133/E 7019: Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 22.6.1920.

3. Mustafa Kemal, ülkenin savunmasını sağlamak amacıyla komşu ülkelerle antlaşmalar imzalayabilecektir;
4. Mondros Bırakışması kaldırılarak, bırakışma günlerinde yapılan tüm anlaşmalar geçersiz sayılmıştır'.[42]

Mustafa Kemal'in Ulusal Güçleri örgütlemesi

Türkiye'deki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Milne'nin 26 Haziran tarihli kapalı telyazısına göre, Kemalistlerin İstanbul doğrultusunda yapmayı tasarladıkları saldırı, onlara karşıcıl güçlerin 'henüz bilinmeyen nedenlerden ötürü' ayaklanması üzerine engelleniyor; bu ayaklanma, Ethem'in süvari birliklerince bastırılıyordu. Telyazısında ayrıca şunlar yansıtılıyordu:

> 'Ethem'in şimdi Alaşehir'de olduğu bildiriliyor. 1. tümen kuzeyden demiryoluyla ve 2. tümen Konya doğrultusundan Alaşehir'e ilerliyor. Bursa'da, Ulusçuların güvendiği (İngiliz) ajan, orduyu Alaşehir'de toplamak kararının 21 Haziran'da alındığını bildiriyor. (Mustafa Kemal'in, 72 sayılı gizli istihbarat raporundaki "C" ekinde açıklanan harekât plânına bakınız). Ayın 24'üne dek, Yunanlı'ların ilerlemeye başladığına dair İstanbul'da herhangi bir haber alınmamıştır; dolayısıyla, Ulusçuların yol ve demiryolu üzerinde büsbütün şaşırtılmaları ümit edilir'.[43]

28 Temmuz tarihli istihbarat raporuna göre, Yunan saldırısının başladığı sırada, Mustafa Kemal, Ulusal Güçler'i başlıca iki gruba ayırıyor; şöyle örgütlüyordu:

> 'Batı Savaş Kesimi ve Doğu Ordusu. Batı Savaş Kesimi, Ali Fuat Paşa komutasında: XII. Kolordu (23., 41. ve 57. tümenler); XIV. Kolordu (56. ve 61. tümenler); XX. Kolordu (11. ve 24. tümenler). Doğu Ordusu: Kâzım Karabekir Paşa komutasında: III. Kolordu (5. Kafkas ve 15. Kafkas tümenleri); XIII. Kolordu (2. ve 5. tümenler); XV. Kolordu (3. Kafkas, 9. Kafkas. 11. Kafkas ve 12. tümenler). 61. tümen komutanı Kâzım Paşa, "İzmir Kuzey Kolordusu" yeni adını alan kolordunun komutanı atanmıştı." Doğu Savaş Kesimi'ndeki tümenlerin hiçbiri Batı Savaş Kesimi'ndeki tümenlerin yardımına gönderilmemiştir. Mustafa Kemal, top sürgüleri ve silâh gönderilmesini talep etmiş, ama Karabekir'in buna karşılık vermemesi yüzünden araları açılmıştı.

[42] FO 371/5170/E 9649: kaynak: 1144 ve 1155.
[43] FO 371/5051/E 7400: Başkomutandan Askeri İstihbarat Şefi'ne kapalı telyazısı, no. I. 8869, İstanbul, 26.6.1920.

> Ulusçu Güçler'in dağıtımı: XII. Kolordu'ya bağlı 23. tümen Alaşehir'de yok edilmiştir. Onun kalıntıları askerler, Adapazarı bölgesinde eylemlerde bulunan milis gücü önderi Kuşcu Başı Zade Eşref'in komutası altına yerleştirilmiştir. 41. tümen, XII. Kolordu'dan alınarak yedeğe alınmıştır. Ulusçuların başlıca askeri güçleri Eskişehir dolaylarında Anadolu demiryolu boyunca üslendirilmiştir. Asker kaçakçılığı zirveye erişmiştir. Savaşan erlerin morali ciddi biçimde sarsılmıştır... Alınan gizli bilgiye göre, savaşan kesimlerin ardındaki güçleri teftiş eden Mustafa Kemal, oralarda gördüğü durumdan hiç de memnun olmamıştır... Ulusçular, halkı denetlemede çok güçlük çekiyorlar'.[44]

4 Ağustos tarihli istihbarat raporu da son haberi doğruluyor, şöyle diyordu :

> 'Mustafa Kemal'le on milletvekilinin, 19 ile 23 Temmuz tarihleri arasında savaş kesimini teftişleri sırasında, durumun oldukça kötü olduğu saptanmış; teftişi yapan grup Ankara'ya dönünce, BMM gizli oturuma çağrılmış ve İçişleri Vekili (Komiseri) Cami Bey'le milletvekillerinden Ferit ve Hamit görevlerinden çekilmişlerdir. Maliye Vekili Hakkı Behiç geçici olarak İçişleri Bakanlığı'nı üstlenmiştir'.[45]

Öteyandan, İngiliz Hava Tuğgenerali Fitzmaurice, 27 Ağustos tarihli gizli yazısında, Demirci Mehmet Efe, Çerkez Ethem ve tüm öteki önderlerin komutası altındaki Ulusal Güçler'in nerelerde üslendirilmiş oldukları hakkında bilgi veriyordu.[46]

Damat Ferit, gizli ajanlarını Venizelos'a gönderiyor

1 ve 2 Temmuz tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarına bakılacak olursa, Sadrazam Damat Ferit, Haziran ayında, İstanbul'da yayımlanan *Bosphore* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni M. Paillares ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Trakya eski mebusu bulunan M. Kozmidis aracılığıyla, Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'la İzmir konusunda gizli bir görüşme sağlamaya çalışıyordu. Bununla ilgili olarak, Haziran sonunda, İsviçre'nin Montreaux kentinde, Osmanlı eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali, Bern'deki eski Osmanlı Büyükelçisi Fuat Selim ve M. Kozmidis arasında bir ön görüşme yapılıyor; ama bir anlaşmaya varılamıyordu, çünkü

[44] FO 371/5170/E 9978: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 79, 28.7.1920.
[45] İbid.: belge no. E 10335: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 4.8.1920.
[46] FO 371/5135/E 11787: Hava Tuğgenerali Fitzmaurice'in raporu, no. 135/040/64/30, 27.8.1920.

Kozmidis, Yunanistan'ın Trakya'ya ilişkin olarak özveride bulunduğunu, ama İzmir'den vazgeçemeyeceğini kestirip atıyordu.[47]

8 Eylül tarihli istihbarat raporuna göre, Ağustos sonlarına doğru, Sadrazam Damat Ferit, kendisiyle Yunanistan Başbakanı Venizelos arasında gizli bir görüşme düzenlemesi için Atina'ya bir ajan göndermek kararını alıyor; İstanbul yönetimi, sırf vergi toplamak amacıyla, Yunan işgali altındaki bölgelerin yönetimini üstlenmeyi diliyordu.[48]

22 Temmuz tarihli istihbarat raporu, 'iyi bilgi alan bir Türk kaynağına dayanarak', Paris'te iken, Damat Ferit'le Reşit Bey arasında görüş ayrılığı meydana geldiğini; Ferit'in aklî yorgunluktan mustarip olduğunu; *(Regie de Tabaco)* tütün kurumuna mensup Weyl'in ve kötü ad yapmış olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti önderlerinin etkisi altında kaldığını bildiriyor; Reşit Bey'in, kendi çıkarlarından başka birşey düşünmediği ve Ulusçuların karşı tutumundan ötürü elçştirilince şunları söylediği iddiasında bulunuyordu:

> 'Kendimi kurtarmak zorundayım. Fransız'lar, bana, bir gün Fransız Suriyesi'nde Ortak Müslüman Genel Valisi olmak ümidini verdiler. Devletin genel yıkımını gözönünde tutarak, kendi kişisel çıkarlarımı korumamam için bir neden yoktur. Kimse için, emeklilik maaşıyla geçinmeye çalışan bir emekli olmıyacağım'.[49]

Kemalistlere ve Yunanlılara yapılan yardım

Bu sırada, Londra'daki Yunan elçiliği, Türkiye'ye yakın ülkelerdeki Yunan konsolosluklarından sağladığı bilgiyi İngiliz yönetimine iletiyordu. Elçiliğin, 2 Temmuz'da, Batum'daki Yunan konsolos yardımcısından, Atina hükümeti aracılığıyla aldığı ve 23 Temmuz'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bilgiye göre, Novorossisk'ten kaçan yolcular, Bolşevik'lerin Anadolu'daki Türk'lere Sürmene ve Rize'ye giden kayıklarla sık sık mermi ve altın para gönderiyorlardı.[50] Öte yandan, Atina'daki İngiliz ortaelçisi Lord Granville, 4 Temmuz'da Lord Curzon'a gönderdiği 'oldukça ivedi' işaretli kapalı telyazısında şöyle diyordu:

> 'İvedilikle 200.000 el bombası sağlamak için Yunan Savaş Bakanlığı'ndan "ivedi" işaretli bir dilekçe almış bulunuyorum.

[47] FO 371/5170/E 8567 ve FO 371/5272/E 8975: İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 1 ve 2.7.1920.

[48] FO 371/5171/E 12327: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 85, 8.9.1920.

[49] FO 371/5170/E 10014: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.7.1920.

[50] FO 371/5178/E 8842: Yunan Elçiliği'nden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. 3730/St./20, Londra, 23.7.1920.

> Bunların 100.000'inin İzmir'deki Yunan üssüne teslim edilmesini rica ediyorlar. İngiltere'den daha yakın bir yerde İngiliz stoku var mıdır? Varsa, onların gönderilmesini öneririm. Ödemenin nasıl yapılacağını da lütfen bildiriniz. Bu konuda başvurulan Fransız yönetimi, bunları yedi veya sekiz aydan önce teslim edemiyeceğini bildirdi'.

Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden John A.C. Tilley, bunu Ordu Konseyi'nin dikkatine sunarak, Lord Curzon'un desteklediğini ve olanak içinde en erken vakitte yanıt verilmesini dilediğini bildiriyordu.[51]

Ordu Konseyi'nin onayı üzerine, Dışişleri Bakanlığı, Ortaelçi Granville'e 16 Temmuz'da gönderdiği kapalı telyazısında, el bombalarının sağlanabileceğini ve bunların, indirilmiş fiyatlar üzerinden Yunan yönetimine sağlanması için Mühimmat Bakanlığı'nca, Kahire'deki Komiserliği'ne yönerge gönderildiğini bildiriyordu.[52] Öteyandan, Çanakkale dolaylarındaki Yunan askerlerine, İngiliz Ordu kaynaklarından yiyecek dağıtılıyordu.[53] İngiliz'ler, ayrıca, Yunanlı'lara, 6 inçlik Howitzer sahra topu mermisi de satabileceklerini bildiriyorlardı.[54]

Kemalistleri bölme davranışları

İngiliz İstihbarat Servisi, geleneksel İngiliz siyasasına uygun olarak, Anadolu'daki Kemalisleri bölmeye çalışıyordu. İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan Askeri İstihbarat Şefine gönderilen 6 Temmuz tarihli gizli telyazısında şu bilgi veriliyordu:

> 'Ankara'daki Ulusçu önderler arasında görüş ayrılıkları başgöstermeye başlamıştır. Aşırı siyasanın tehlikeli ve Rusya'dan yardım sağlamanın bir aldatma olduğu özürünü öne süren ve son günlerde İstanbul'dan gelen Küçük Paşa ve Amiral (?) Fevzi Paşa'ca desteklenen kimi ılımlıların Mustafa Kemal'den uzaklaşmaya başladıkları bildiriliyor. Bu parti belki Damat Ferit'i önder olarak kabullenmez, ama Ahmet İzzet Paşa bir hükümet kurarsa, onu muhtemelen kabullenebilir'.[55]

8 Temmuz tarihli istihbarat raporuna göre, Yunan ordusunun Anadolu'da olağanüstü bir çabuklukla ilerleyişi, Türk çevresinde bir ümitsizlik ve gerginlik havası yaratmıştı. Raporda şöyle deniyordu:

[51] FO 371/5266/E 7696: Granville'den Curzon'a kapalı telyazısı, no. 166, oldukça ivedi, Atina, 4.7.1920.

[52] İbid.: belge no. E 8229: Dışişleri Bakanlığın'dan Granville'e kapalı telyazısı no. 117, Londra, 16.7.1920.

[53] FO 371/5270/E 8505: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. QA 691, İstanbul, 17.7.1920.

[54] FO 371/5266/E 9224: Levazım Encümeni'nden Levazım Komiserliği'ne (Kahire), yazı no. Sec/dis./3928, Londra, 29.7.1920.

'Ulusal Güçler'in Yunan ordusunu durduramaması, onların son ümidini de suya düşürmüştür. Bolşevik propagandası görünürde Anadolu'da ilerliyor. Ulusçular, ümitsizliğe kapılarak, Azerbaycan'ın mahfına giden yola sapabilirler. (Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, 1920 yılı Nisan'ında Bolşevik'leştirilmişti). Bu arada, Ulusçu parti arasında ayrılıklar başgöstermiştir. Aralarında Ali Fuat Paşa, Albay İsmet Bey ve Nurettin Paşa gibi adamlar da bulunan ve tanınmış subaylardan oluşan daha ılımlı bir grup meydana gelmiş görünüyor. Bu grubun önderi yoktur ve başlıca amacı olan Mustafa Kemal'in diktatörlüğüne son verecek yetenekte değildir. Programı arasında şunlar da vardır: 1. yürütme yetkisinin yasama yetkisinden ayrılması; 2. Damat Ferit erkten çekilirse, merkezi yönetimle uzlaşmaya varılması; 3. Halife'lik ve Sultan'lık katlarının saygınlığının güçlendirilmesi; 4. Türkiye'ye bırakılacak toprakların kesin bağımsızlığı esasına dayanarak, en iyi koşullara göre, ivedi barış sağlamak amacıyla, Bağlaşık Devletler'le dolaysız olarak görüşmelerde bulunulması; 5. Bolşevik'lerle ve yurt dışındaki İttihatçı'larla tüm ilişkilerin derhal kesilmesi.

Bu daha ılımlı parti, Mustafa Kemal'in yandaşlarını kazanmak amacıyla, son günlerde, Eski Şehir'de bir konferans düzenlemiştir. Ahmet İzzet Paşa'dan, bu grubun İstanbul'da önderi olması ve başarı sağlanırsa, Sadrazamlığa yükseltilmesi rica edilmiş; ama, politikaya karışmayı dilemediği ve Padişah'ın tam bilgisi ve onayı olmadan herhangi bir davranışta bulunamayacağı özürüyle buna karşı çıkmıştır'.[56]

Bu arada, İngiliz İstihbaratı, Erzurum'da Kâzım Karabekir ve Sivas'ta Selâhettin Bey'le Mustafa Kemal arasında ayrılıklar başgösterdiğine inanıyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G.H. Fitzmaurice, 19 Ağustos'ta kaleme aldığı derkenarda şöyle diyordu:

'Merkezi hükümet, sadık veya tutucu Kürt'lerin sempatisini kazanırsa, (Karabekir ve Selâhettin) Ulusçular için gerçekten tehlikeli olabilirler, çünkü onların sahasını daraltmakla kalmayıp, Bakü Bolşevik'leriyle olan bağlantılarını da kesebilirler'.

Yine İstihbarat Servisi, Ulusçuların 'büsbütün yıkılmalarının' ayıltıcı bir etkisi olduğuna ve Sevr Antlaşması'nı imzalamaktan yana olan partinin

[55] FO 371/5052/E 7951: Genel Karargâh'tan Askeri İstihbarat Şefi'ne gizli telyazısı, no. 947, İstanbul, 6.7.1920.

[56] FO 371/5170/E 8940: Robeck'ten Curzon'a gizli yazı, no. 1003/M. 2279, İstanbul, 13.7.1920.

resmi çevrelerde başarı sağlamaya başladığına; öteyandan, Ulusçuların halâ aşırı eğilimli partinin etkisinde ve kararlarında uzlaşmaz olduğuna inanıyordu.

15 Temmuz tarihli istihbarat raporu, barış antlaşmasına ilişkin olarak 10 ve 11 Temmuz'da Osmanlı Bakanlar Kurulu'nda yapılan görüşmeler hakkında bilgi veriyor; Padişah'ın, bu konuda, 25 Haziran'da Mustafa Kemal'e gönderdiği söylenen mektubun İngilizce çevirisini ve Reşit Paşa'nın, Nurettin Paşa aracılığıyla, Ulusçulara yapmış olduğu başvuru hakkında bilgi veriyordu.

Saltanat Konseyi (Şuray-ı Saltanat)

İstanbul yönetimi, barış antlaşmasını Ankara'nın onaylamaya yanaşmayacağını anlayınca, Padişah, 22 Temmuz'da, Yıldız Sarayı'nda bir Saltanat Konseyi (Şuray-ı Saltanat) çağırıyor; buna katılan kimi Osmanlı ileri gelenleri, Mareşal Rıza Paşa dışında, antlaşmayı kabulleniyordu. 22 Temmuz tarihli İngiliz istihbarat raporu, bu Saltanat Konseyi hakkında ayrıntılı bilgi veriyordu.[57] Toplantıda hazır bulunan Aristidi Paşa, daha sonra İngiliz'lere verdiği demeçte, Padişah'la Damat Ferit'in, Saltanat Konseyi'ni düzenlerken, antlaşmayı, durumun gerektirdiği özürüyle imzalama sorumluluğunu dağıtacak bir biçimde oluşturduklarını açıklıyordu.[58]

Türk Kurtarış Derneği

19 Ağustos 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, aşağıdaki oldukça ilginç haberi veriyordu: 'BMM, 23 Temmuz günkü oturumunda, Türk Kurtarış Derneği'nin kurulmasını hiç görüşme yapmadan oybirliğiyle kabul etti. Derneğin amaçlarını açıklayan önsözde, Ulusal Akım'dan yana olumlu noktalar öne sürülüyor ve "yüzyıllardan beri kılıcının ucunu sezen düşmanın hak ettiği cezayı göreceği gün uzak değildir; tüm hazırlıklar bütünlenmek üzeredir" deniliyordu. Bu derneği kurmaktan amaç, yapılacak olan askeri harekâtı kolaylaştırmaktı. İşgal altındaki ülkelerde bulunan Müslüman çoğunluk bunun başarılı olmasını sağlayacaktı. Önsözün altında, Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa ve İçişleri Bakanı Hakkı Behiç'in imzaları vardı.

Derneğin amaçları şunlardı:

' 1. İstilâ edilmiş bölgelerde huzursuzluk yaratmak ve sürdürmek; daha başka yerlerin istilâlarına karşı direnmek; istilâ gücünün

[57] İbid.: belge no. E 10014: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.7.1920; ayr. bkz. Sonyel 3, s. 83-4.

[58] İbid.: belge no. E 10707: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 29.7.1920.

ulaştırma ve irtibat hatlarını arkadan hırpalamak; sürekli olarak ayaklanmalar kışkırtmak; ivedi saldırı ve baskınlarda bulunarak tehlikeli durumlar yaratmak;

2. Derneğin Ankara yönetimiyle açıktan ilişiği olmamakla birlikte, gerçekte Ulusal Savunma Bakanlığı'nın gizli bir şübesi olacaktır. Askeri harekât ve levazım dairesinden yönerge alacaktır. (İngiliz'lere göre, bu dernek, 1914'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce kurulan ve Bahaettin Şakir'in yönetiminde bulunan meşhur Teşkilât-ı Mahsusa'ya benziyordu);

3. Derneğin, Ulusal Savunma Bakanı'nca atanacak, bir başkan ve beş üyeden oluşan bir yönetim konseyi ve bu konseyin buyruğunda, bir başkan ve iki üyeden oluşan, bir askeri konseyi olacaktır;

4. Derneğin başlıca görevleri şunlar olacaktır:

   a) işgal altında olmıyan bölgelerde örgüt kurmak;

   b) işgal altındaki bölgelerde örgüt kurmak; bu örgütü, her biri yönetim ve askeri konseylerce atanacak bir başkan ve üç üyeden oluşacak iki konsey yürütecektir;

5. işgal altında olmıyan bölgelerdeki örgüt şunlardan oluşacaktır:

   a) dilenildiği vakit, işgal altındaki bölgelerde çalışacak 20 ve 30 kişilik birlikler;

   b) bu birlikler çeşitli patlayıcı madde ve silâhlarla donatılacaktır; levazım birliklerine, depo, köprü, telgraf, telefon, yol, demiryolu ve uçak alanlarına baskın yapacaklardır;

   c) işgal altındaki Müslüman köyleri yıkılırsa, gayri-Müslimlerin köyleri de misilleme olarak yıkılacaktır;

   d) gerekirse, işgal altındaki bölgelerde kurulacak örgütlere yardımda bulunacaklardır;

6. işgal altında olmıyan bölgelerde kurulacak birliklere yetenekli bir teğmen komuta edecek ve ona, mühendis olan bir asteğmen yardımcı olacaktır;

7. faal hizmet gören subayların ve erlerin maaşları, normal maaşlardan üç misli çok olacaktır, şöyle ki, erler ayda 60 Türk Lirası alacaklardır. Birlikler, kendi harekât bölgeleriyle yatım ve bakım yerlerini bizzat kendileri sağlayacaklar, ama örgütçü konseyler onlara bu hususta yardımcı olacaktır;

8. görev sırasında ölen subay ve erlerin ailelerine sırasıyla 1.000 ve 2.000 Türk Lirası ödenek verilecektir. Normal duruma dönüldüğünde, dul kalan kadınlara ve yetimlere sürekli ödenekler bağlanacaktır;

9. bilerek ihanette bulunanları komutan ölüme mahkûm edecektir;

10. işgal bölgesindeki örgütler şöyle kurulacaktır:

    a) Müslüman toplumlarıyla ilişki kurmak için müftüler, hocalar, öğretmenler, din kuruluşları, yetkililer ve eşrafca kurulacaktır. Müslüman halk arasına öç duyguları ve kurtuluş özlemleri yayılacak; düşman propagandası etkisiz bırakılacak; göçlere cesaret verilmeyecek; bir tedhiş akımı için hazırlık yapılacaktır;

    b) örgütün merkezi, işgal bölgesinin dışında olacak ve yukarıda anılan amaçlar, meslek sahibi, müftü, imam, işadamı ve göçmen kılığına girecek elçiler aracılığıyla sağlanacaktır;

    c) Müslüman komitelerce yapılacak mali bağışlar, bu elçiler eliyle yönetim konseyine gönderilecektir;

11. elçiler, düşman hesabına casusluk veya propaganda yapanları bizzat kendileri öldürmezlerse, en yakındaki tedhiş örgütü komutanına bu konuda bilgi vermekle görevlidirler;

12. elçiler, tedhişçi birliklere yiyecek sağlamalıdır; bu konuda ihmalkârlık gösteren veya buyruklara karşı koyan köyler düşman olarak bilinecektir;

13. Türk Kurtarış Derneği, düşman işgali sona erinceye dek varlığını sürdürecektir;

14. silâh ve mermiler, Ulusal Savunma Bakanlığı'nca sağlanacaktır; maaşlar, derneğin sandığından ödenecektir; gelir şöyle sağlanacaktır:

    a) Ankara yönetiminden ödenek;

    b) işgal altında olan ve olmayan bölgelerden bağışlar;

    c) hayırseverlerin bağışları;

    d) düşmandan veya benzeri kaynaklardan alınacak ganimet;

15. gelirin dörtte biri olağanüstü fona yatırılacaktır; her yıl, mali konularda, Ulusal Savunma Bakanlığı'na ayrıntılı bir bütçe sunulacaktır;

16. yönetim ve askeri konseylerin kuruluşlarından iki hafta içinde, bazı maddelerle ilgili özel kararlar hazırlanacaktır;

17. ağızlarını pek tutmayan subay ve erlere, Yurda İhanet Yasası'nın hükümleri uygulanacaktır.
Yönetim konseyi şunlardan oluşacaktır: Başkan - Kurmay Albay Hilmi; Üyeler - Bursa eski valisi Hazım Bey, BMM üyesi Ahmet Kemal, Yarbay Nuri Recep, Salihli savaş kesimi komutanı Ethem Bey, Yarbay Ahmet Ferit; Askeri Konsey şunlardan oluşacaktır: Başkan - Kurmay Yarbay Kemal Veysi; Üycler - Kurmay Binbaşı Münir, Kurmay Binbaşı Remzi. Bu kişiler, Ulusal Savunma Bakanlığı'nca onaylanmışlardır'. [59]

İngiliz'ler, Kemalistlerin eylemlerinden kaygılanıyor

Öteyandan, İngiliz Ordu Konseyi'nin buyruğu üzerine, Savaş Bakanlığı, 24 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, resmi olan ve olmayan kaynaklardan alınan çeşitli haberlere göre, Kemalistlerin Anadolu'nun her yanında İngiliz'lere karşı oldukça sert bir propagandaya giriştiklerini Lord Curzon'a bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'Bu Türk propagandasının Anadolu halkı üzerindeki etkisine karşı koyacak veya buna bir çözüm bulacak yetenekte bir İngiliz örgütü şimdilik yoktur. Ordu Konseyi'nin görüşünce, bu denli bir İngiliz propaganda servisi konusunun en az gecikmeyle ele alınması gerekmektedir'.

Ordu Konseyi, ayrıca, Türkiye'deki işgal gücü başkomutanı pek meşgul olduğu için, bu denli bir servisin Dışişleri Bakanlığı'nca kurulmasını salık veriyordu.

Dışişleri Bakanlığı buna 4 Ağustos'ta verdiği yanıtta, Lord Curzon'un, Türk Ulusçularının, bir yıldan çok bir süreden beri, yalnız Anadolu'da değil, daha öncceki yönetim değişmeden önce, Türk başkentinde dahi İngiliz'lere karşıcıl propaganda yaptıklarını müdrik bulunduğunu; esasen, bunun sonucu olarak, 16 Mart'ta İstanbul'un kimi kesimlerinin Bağlaşıklar'ca işgal edildiğini bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'Bu denli propaganda, alınan sert önlemlerle önlenebilir; örneğin, Ulusçulardan geri alınan bölgelerde İngiliz'lere karşıcıl propaganda yapılmıyor. Sonra, bu denli bir propaganda örgütü kurabilmek için şimdi var olmıyan çok miktarda paraya gereksinme vardır. Hem de, Ulusçu propaganda İslâm'cı bir nitelik taşıdığı için, buna karşıcıl antidotun gayri-Müslim bir örgütten çok bir Müslüman örgütünce sağlanması görünürde daha

[59] FO 371/5171/E 12228; kaynak: HA/1260.

etkindir. İzlenecek en uygun yöntem şu olabilir: Antlaşma (Sevr) imzalanır imzalanmaz, örgütlenmiş bir İslâm merkezi olarak Padişah'ın hükümetine gereken desteği vermeli; onun, barış koşullarının uygulanmasına karşı direnen Ulusçuların bu direnişini ortadan kaldırmak amacıyla etkin önlemler almasını sağlamalı ve böylece, bu propagandanın etkisini ortadan kaldırmalıdır'.

Dışişleri Bakanlığı'nın öne sürdüğü bu görüşlerin çoğu, Doğu Masası yetkililerinden G.H. Fitzmaurice'in önerileriydi.[60]

Büyük Millet Meclisi ve Bolşevizm

Bu arada İngiliz'ler, Yunan ordusunun Anadolu'da Kemalist'lere karşı kazanmış olduğu başarıların etkisini yakından izlemeye çalışıyorlardı. 28 Temmuz ve 4 Ağustos tarihli İngiliz gizli istihbarat raporlarında şu haber yer alıyordu:

> 'Yunan ordusunun Anadolu'da kazandığı başarılar, Ankara'daki BMM'ne hiç kuşkusuz büyük bir çarpıda bulunmuştur. Bu durum, onları Bolşevik'lere yanaştırıyor. BMM, askerlerinin moralini yükseltmek için propaganda yapıyor ve Bolşevik'lerden silâh yardımı göreceği iddiasında bulunuyor. Son günlerde, Ulusçular, Bolşevik yandaşı oldular; bu konuda Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir arasında görüş ayrılıkları vardır: Karabekir, esasen, bizzat geçmişte, kimi Bolşevik'lerle ilişki kurarak görüşmelerde bulunmuştu.
>
> BMM'nin kimi üyeleri, tek umudun şimdi Bolşevik Rusya'da olduğunu öne sürüyorlar. Türk Ulusçuları, kendileriyle Bolşevik'ler arasında sıkı işbirliği yapıldığı yolunda sürekli propaganda yayıyorlar. Dahası, BMM yönetimiyle Sovyet Rusya arasında bir anlaşma yapıldığı söyleniyor'.[61]

Raporda, sözde anlaşmanın metni veriliyordu. Herhalde Bekir Sami kurulunun Moskova'da parafe ettiği, ama henüz imzalamadığı anlaşma kastediliyordu.

Veliaht Abdülmecit Anadolu'ya kaçmaya niyetleniyor

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanının, 'oldukça güvenilir bir kaynağa' dayanarak, 5 Ağustos'ta Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Veliaht Abdülmecit Efendi, Fransız'ların veya İtalyan'ların yardımıyla

[60] FO 371/5272: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. 0152/5608 (M. I. 2), Londra, 24.7.1920; Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na yazı, 4.8.1920.

[61] FO 371/5170/E 9978 ve E 10335.

İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmaya niyetlendiğini söylüyor; bu denli yardımın sağlanması için büyük bir siyasi yarar verilmesi gerektiğine inanıyor; Mustafa Kemal kendisine güçlü bir süvari muhafız birliği sağlarsa veya uçak ya da denizaltıyla seyahat edebilmesi için güvenliği kesinlikle güvence altına alınırsa, kaçmaya gönüllü olduğunu ima ediyordu.

Bu haber, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgi uyandırıyor; Doğu Masası yetkililerinden G.H. Fitzmaurice, buna ilişkin olarak şu yorumda bulunuyordu:

> 'Sultan Abdülaziz'in ikinci oğlu olan Prens Abdülmecit, şimdiki Padişah'ın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden uzak durmasına oranla, son on yıldan beri bu Cemiyet'in öğeleriyle sıkı ilişki kurmuştur. Bu davranışının amacı, Ankara'da Padişah ilân edilmektir'.

J.A. Tilley adlı başka bir yetkili şunları ekliyordu: '... Onun (Anadolu'da) bulunuşunun Mustafa Kemal için pek iyi olacağından kuşkuluyum: gerçek Padişah halâ İstanbul'da olacağına göre, yeterince saygınlığa sahip olmıyacaktır'. [62]

Yine işgal gücü başkomutanının 13 Eylül'de Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Veliaht Abdülmecit Efendi, Ankara'ya kaçırılır olasılığı gözönünde tutularak, 16 Haziran'da, ikamet ettiği Çamlıca'dan Dolma Bahçe Sarayı'na taşınmaya inandırılmıştı. Son günlerde Damat Ferit, onun mutat olarak yaptığı yat gezilerine engel olmuştu. Veliaht, 7 Eylül'de, özel gemisinin ivedilikle hazırlanmasını buyuruyor; bu buyruğu derhal hükümete duyuruluyordu, çünkü Mustafa Kemal'in onu Anadolu'ya kaçırmaya çalıştığı yolunda çevrede söylentiler dolaşıyordu. Bunun üzerine, İngiliz savaş gemileri denizde devriye gezmeye başlıyor; bu konuda Sadrazam Damat Ferit'e güvence veriliyordu. Abdülmecit'in kişisel düşmanı olan Damat Ferit, bu olaydan yararlanarak Veliahtın evini güçlü bir muhafız birliğiyle abluka ediyor ve bu önlemlerin İngiliz'lerin dileği üzerine alındığı özürünü öne sürüyordu; oysaki bu iddialarında hiçbir gerçek payı yoktu. [63]

Bu arada, 'oldukça güvenilir' bir İngiliz ajanın bildirdiğine göre, Ankara'daki Ulusçu önderler, Prens Abdülmecit'in Ankara'ya gitmesini ümit ediyorlardı. Onların görüşünce, Veliahtın Ankara'da oluşu, Ankara yönetimine olan bağlılıkları kuşkulu bulunan kimi komutanların sadakatlarını koparmalarına engel olacaktı. Ajan şöyle diyordu: 'Mecit'i Anka-

[62] FO 371/5277/E, 9693: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na, kapalı telyazısı, no. I. 9077, İstanbul, 5.8.1920.

[63] İbid.: belge No. E 11554: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na, kapalı telyazısı no. I. 9276, İstanbul, ivedi, 13.9.1920.

ra'ya gitmeye inandırmak için Ankara'da her gayret gösteriliyor. Ulusçu önderler, bu amacı sağlamak yolunda 50.000 Türk Lirası harcamaya hazır olduklarını bildirmişlerdir'.[64]

Eylül ortalarına doğru, Padişah'ın özel bir doktoru, Vahdettin'le Abdülmecit'in arasını bulmaya çalışıyordu.[65] Bu arada İngiliz yönetimi de Veliahtın Ankara'ya kaçması olasılığından kaygılanıyor; Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 12 Ekim'de İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'e gönderdiği kapalı telyazısında şöyle diyordu:

> 'Eğer, olanaklı göründüğü gibi, Padişah tahtından çekilirse ve aynı zamanda Veliaht Ankara'da bulunursa, oldukça güç bir durum meydana gelmiş olacaktır. Dolayısıyla, Damat Ferit'e, prensin firarına karşı her türlü önlemi alması için cesaret veriniz, ama alınacak önlemlerin bizim (İngiliz'lerin) değil, Türk yönetiminin yetkisine dayandığının anlaşılmasına büyük dikkat gösteriniz'.[66]

Osmanlı Bayındırlık Bakanı Dr. Cemil Paşa'nın Sadrazam Damat Ferit'e gönderdiği yazı

Sadrazam Damat Ferit Kabinesi'nde Bayındırlık Bakanı bulunan ve Sadrazam'ın diktatörce davranışlarına dayanamayarak istifa eden Dr. Cemil Paşa, 27 Temmuz 1336 (9 Ağustos 1920)'de, Damat Ferit'e, oldukça ilginç ve açıklayıcı bir yazı gönderiyor; bu yazının bir sureti İngiliz İstihbarat Servisi'nin eline geçiyordu. 22 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Dr. Cemil Paşa, mektubunda, İstanbul valisi olarak yaptığı görevden yorgun düşerek, biraz dinlenmek için İsviçre'ye gitmeyi dilediğini; ama Salih Paşa Kabinesi erkten düştükten sonra, ülkenin yönetimsiz kalmak tehlikesini gözönünde tutarak, Damat Ferit'le işbirliği yapmayı ve kimi koşullarla Bayındırlık Bakanlığı'nı kabullendiğini kaydediyor; koşulları şöyle açıklıyordu:

> 'Bu koşullara göre, bir yandan gerçek ulusal çıkarlarla, öteyandan kişisel hırs ve çıkarlar arasında ayrım yapılmalıdır. Bu denli bir politika izleyenler doğru yola getirilmeli veya cezalandırılmalıdır. İç güven sağlanmalı ve dış ülkelerde sağlanacak en iyi koşullara göre barış yapılmalıdır. Bu koşulları sağlamak için Sadrazam'ın tek başına eyleme geçmemesi; öteki

[64] FO 371/5277/E 12153: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na, gizli telyazısı no. I. 9293. İstanbul, 16.9.1920.

[65] FO 371/5171/E 13552: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 82, 29.9.1920.

[66] FO 371/5277/E 12258: Curzon'dan Robeck'e, kapalı telyazısı no. 945, Londra, 12.10.1920.

Bakanlar'la danışmalarda bulunması gerekiyordu. Ama siz bu koşulların hiçbirini yerine getirmediniz ve çoğu kez, meslektaşlarınıza danışmadan, hattâ bilgi vermeden davrandınız. Böylece, hükümetin etkisini yıktınız ve onun mali durumunu büyük bir tehlikeye düşürdünüz'.

Yazısını sürdüren Cemil Paşa, Sadrazam'ın beğendiği kişileri önemli görevlere atayarak onlara büyük maaşlar verdiğini öne sürüyor, şöyle diyordu:

'O kadar çok usulsüzlükler ve hatalar işlediniz ki, hükümetin saygınlığı, gerek içeride gerekse dışta, büyük bir darbe yemiştir. *Kuvva-i İnzibatiye*, komutan olarak yetenekli adamlara gereksiniyordu, ama tek başınıza davranarak, eşkiyalardan oluşan bir güç topladınız. Buna karşı sık sık protestoda bulundum, ama dinlemediniz. Padişah'ın saygınlığına zarar getirdiniz. Bu *Kuvva-i İnzibatiye*'nin başarısızlığa uğraması oldukça kötü bir izlenim yarattı.

Siz Paris'te iken, İçişleri Bakanı'na danıştıktan sonra, konuyu Bakanlar Kurulu'na sundum; Bakanlar Kurulu ve Padişah, bu gücün kaldırılması kararını verdiler. O anda Paris'ten döndünüz ve Kabine'nin ilk toplantısında, *Kuvva-i İnzibatiye*'nin devamında direndiniz. Bugüne dek bu güce 600.000 lira harcanmıştır; ayrıca 1.200.000 liraya daha gereksiniliyor. Bu parayı, kişisel olarak atadığınız adamlara dağıtmayı diliyorsunuz. Devlet bütçesini kurutuyorsunuz. *Şirket-i Hayriye* olayı da hissedarlara 2 milyon lira kaybettirecekti, ama işin farkına varan Padişah buna son verdi.

Halkı, barış koşulları ve genel af konularında aydınlatmak amacıyla Anadolu'ya bir öğüt kurulu gönderilmesini önermiştim. Buna karşı çıktınız ve yaptığınız işler hakkında bizi karanlıkta bıraktınız. Basın sıkı bir sansüre tabi iken, size yaltaklanan *Peyam-ı Sabah* gazetesi, size övgüler yağdırıyor; sanki Ulusçularla gizli bir anlaşmamız varmış gibi bize ve öteki Bakan'lara saldırıyor ve siz buna göz yumuyorsunuz. Buna bir son vermenizi diledim, ama bunu yapmadınız. Sizinle işbirliği yapmak olanaksız olduğundan, görevimden çekilmek kararını aldım. İzlediğiniz yöntem, gerek içeride gerekse dışarıda, halk ve ulus için oldukça ciddi sonuçlar yaratacaktır'. [67]

'NOT: Ferit bu belgeyi alınca, onu Padişah'a sunmamış; Arşivlere yerleştirilmesi için Babıali sekreterliğine tevdi etmemiştir. Yazının aslı

[67] İngilizceden çevrilmiştir.

halâ Sadrazamlık Dairesi'nde, Damat Ferit'in özel masasında korunmaktadır'.[68]

Sevr Antlaşması imzalanıyor

23 Temmuz'da, İstanbul yönetimi, senatörlerden Hadi Paşa ve Dr. Rıza Tevfik'le Bern'deki Osmanlı Büyükelçisi Reşat Halis'e, Osmanlı murahhasları olarak Barış Konferansı'na gidip antlaşma tasarısını imzalamaları için yetki veriyordu.[69] İstanbul kurulu Fransa'ya hareket ediyor ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzalıyordu.[70] Türkiye'yi bağımsız ve egemen bir devlet olarak ölüme mahkûm eden bu antlaşma ile Avrupa'daki sınır, yaklaşık olarak Çatalca hattına dek kırpılıyor; İstanbul, Türk egemenliğinde kalmakla birlikte, Türkiye, antlaşma koşullarını uygulamazsa, Türk'lerden alınmak tehdidine uğruyor; Boğazlar yüce devletlerin denetine veriliyor; İzmir kenti ve dolaylarındaki egemenlik hakları ve Ege Denizi'ndeki kimi adalar Yunanistan'a veriliyor; Türkiye'nin Doğu İlleri'nden Ermenistan'a ve Kürt'lere toprak veriliyor ve Türk devleti, Anadolu içerilerinde nefes bile alamayacak, küçücük ama güdümlü bir devlet biçimine getiriliyordu.[71]

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı haberi Türkiye'nin her yanında üzgünlük yaratıyor, öfkeyle karşılanıyordu. Ulusçular, bu antlaşmanın uygulanmasını önlemek için savaşmak yürekliliğini zaten göstermişler; Sevr Antlaşması'na karşı *Misak-ı Milli*'yi seferber etmişlerdi.[72]

Yeşil Ordu

Bu sıralarda, İngiliz İstihbaratı, Bolşevizm'in Anadolu'ya yayılması olasılığına büyük önem veriyor; Yeşil Ordu hakkında ayrıntılı bilgi topluyordu. 12 Ağustos tarihli ve 'Anadolu'daki durum' başlıklı gizli bir raporda şöyle deniyordu:

> 'Mustafa Kemal'in önderliğindeki Ulusal Akım ciddi boyutlara ulaşmak belirtileri gösterince, İttihatçı'lar, bu denli güçlü ve potansiyel sahibi bir aracı denetlerine almak için ivedilikle davrandılar. Aşağıdaki bilgi, Ankara'dan henüz dönen, iyi öğrenim yapmış ve zeki bir Türk efendisince (centilmen) sağlanmıştır. Kendisi, başlıca Ulusçuları kişisel olarak tanır; dolayısıyla,

[68] FO 371/5172/E 13190: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 87, 22.9.1920.
[69] FO 371/5053/E 8788: Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 23.7.1920.
[70] FO 371/5111/9709 ve E 9750: Ronald Graham'dan Curzon'a kapalı telyazısı, Paris, 10.8.1920; Sonyel 3, s. 84; *Belleten*, s. 235.
[71] Cmd. 964 (1920).
[72] Toynbee ve Kirkwood, s. 76; G. Lewis, s. 242.

verdiği bilgiye güvenilebilir'. (Onun, ılımlı bir Ulusçu olduğu daha sonra açıklanıyor, ama adı verilmiyordu).

Raporu şudur:

'Bugün Anadolu'da en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, Bolşevizm akımıdır. Mustafa Kemal'e bağlı bulunan gerçek Ulusçular, İttihatçı kola şu nedenlerden ötürü karşıcıldırlar: 1 Ulusçular, Bolşevik yardımını kendi maksatları için ve topluma Bolşevik örgütü uygulamadan kullanmayı diliyorlar; (2) Eyüp Sabri'nin başlıca önderlerinden biri olduğu İttihatçı kol, Bolşevizm tüm sonuçlarıyla birlikte kabul edilmezse, Bolşevik'lerden yardım beklemenin boşuna olduğu görüşünde direniyor: İslâm ilkelerinin Bolşevik öğretileriyle büsbütün bağdaştığını iddia ediyor; (3) Bolşevik savına kazanılmış olan yüze yakın milletvekili yavaşça güçleniyor'.

Yeşil Ordu'nun İttihatçı'ların yapıtı olduğunu belirten ajan, Şerif Manatof'la[73] Vakkas'ın onun öncüleri olduğunu ve Sovyet hükümetinin tüm İslâm Dünyası'nı Avrupa'ya, özellikle Büyük Britanya'ya karşı kışkırtmak kampanyasını gerçekleştirmek yönünde kullanılan bir İslâm-Bolşevik kuruluşu olduğunu iddia ediyor, şöyle diyordu:

'Bolşevizm'i coşkuyla benimseyen Türk'lerden biri de, Malatya'lı ilâhiyat doktoru Şeyh Servet'tir. İslâm ve Bolşevizm öğretilerinin aynı olduğunu kanıtlamak için *Asr-ı Saadetten Bir Yaprak* adlı bir yapıt kaleme almıştır'.

Ajana göre, Yeşil Ordu akımı başlamadan önce, Sovyet yönetimi, Haziran'ın sonlarına doğru, bu akımla ilgili son hazırlıkları yapması için Anadolu'ya bir müfettiş göndermişti. Bu adam, daha önce Harkof ilçesinde halk komiseri görevi yapmış olan Derbof'tu. Kendisi Ankara'yı ziyaret etmiş ve bir aya yaklaşık bir süre Anadolu'yu dolaşmıştı. Bu arada, Mustafa Kemal'in durumu pek sağlam değildi. Nisan'da, Ankara'dan Moskova'ya hareket eden iki temsilci, İngiliz ajan Ankara'ya ulaşınca hedeflerine henüz varmamışlardı. Moskova'ya ulaştıklarını duyuran telyazılarında, yolda karşılaşmış oldukları güçlüklerden acınarak yakınıyorlardı. Ondan sonra iki temsilci daha Ankara'dan Moskova'ya hareket etmiş; hedeflerine kolayca ve güven içinde ulaşmışlardı; ama, o sırada Halil ve Cemal da Moskova'ya ulaşmıştı. Temsilcilerden birinin adı Osman, öteki iki temsilci ise milletvekili Bekir Sami ve Seyfi olarak veriliyordu.

[73] HTDA 1/4283, belge no. 34; Tengirşenk, s. 146-7; Cebesoy II, s. 61; Apak, s. 170; Aydemir II, s. 421; Tuncay, s. 71; Carr III, s. 123; Spector, s. 69; Rawlinson, s. 295; Harris, s. 70-7.

Kemalistlerle Sovyet yönetimi arasındaki ilişkilerin biçimi, Mustafa Kemal'le Çiçerin arasında Temmuz'da yapılan ve 8 Temmuz tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde çıkan yazışmaların çevirisinden anlaşılabiliyordu. Ajana göre, görüleceği gibi, Bolşevik Dışişleri Komiseri, Ulusçulara maddi (edimsel) yardımda bulunulması konusunda herhangi bir üstlenmeye girişmiyor; sonra yazısının, 'Türkiye halkına başarı dileriz' biçimindeki son sözcüklerinin özel önemi vardı. Çiçerin, 'halk' sözcüğünü, Mustafa Kemal ise 'ulus' sözcüğünü kullanmıştı. Bolşevik'lerin yalnız kendi çıkarlarını düşündükleri ve Mustafa Kemal'in 'kestanelerini ateşten çıkarmaya' (yani onu güç durumdan kurtarmaya) niyetli olmadıkları, yorum gerektirmeyecek kadar belirliydi. Bolşevik'ler, herhangi bir silâh yardımında bulunurlarsa, geçici Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yapmış oldukları yardım biçiminde olacaktı (yani Anadolu Bolşevik'leştirilecekti).

Ajan, ayrıca, Yeşil Ordu'nun başlıca üyeleri olarak şu adları veriyordu:

> 'İttihat ve Terakki yönetiminin eski üyesi, Talât'ın yakın dostu ve savaş tutsağı Eyüp Sabri, Harput'un eski valisi Nazım, kötü ad yapmış İttihatçı, kapatılan *Yeni Gün* gazetesinin yazışlcri yönetmeni Yunus Nadi, Müslüman Bolşeviği Şerif Manatof, Orta Asya'yı gezen Kürt Vakkas, Trabzon'lu baytar Süleyman, Şeyh Servet.
>
> Şerif Manatof şimdi kendi durumundan o denli güven duyuyor ki, son günlerde oldukça mertçe konuşmaya başlamıştır. Bir akşam, benim de varlığımda yapılan bir görüşme sırasında, "yaşasın yeni peygamber Lenin" diye haykırmış, ama görüşmede hazır bulunan kimi kişilerin duygularını incitmiş; bu sözleri "ahmaklık ve kabalık" olarak nitelendiren öteki kimi kişilerin canları çok sıkılmıştır. Şerif Manatof oldukça kötü ad yapmış bir Bolşevik'tir. 1919 yılı yazının başlarında Türkiye'ye gelmiş; Fransız'larca tutuklanmış, ama 15 Ağustos'ta kaçmayı başarmış ve ancak bu yılın ilkbaharında Eskişehir'de meydana çıkarak Bolşevizm propagandası yapmaya başlamıştır'.

Bu Türk ajanın raporu, İngiltere Dışişleri Bakanlığın'da büyük ilgi topluyor; Doğu Masası yetkililerinden W.J. Childs, 20 Eylül'de belgeye not ettiği çıkmada 'Bolşevizm'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun çabalarıyla Anadolu'da ilerlediğini vurgulayan bu raporun oldukça önemli olduğunu' kaydediyor; şöyle diyordu:

> '... İttihatçı'ların başlatmış olduğu kampanyanın bir bölüğü olarak, Anadolu'da, öteki adıyla "Halk Partisi" olan Bolşevik-

Müslüman ve gayri-askeri "Yeşil Ordu" kurulmuştur. Bu arada yapılacak olan Pan İslâmcı kongre, her türlü denetten yoksun bulunacak bir Halife seçmek amacıyla çağrılacak olan Hilâfet Kongresi'nin toplantı tarihini ve yerini saptayacaktır. Bolşevik İttihatçı'ların en olası adayları, Afganistan Emiri'dir. Ulusçuların adayı ise Prens Abdülmecit'tir. Mustafa Kemal'in sonuçta İttihatçı'larca yenilgiye uğratılacağına inanılmaktadır. Moskova'nın, İttihatçı'ların kampanyasını finanse ettiği söylenmektedir'.

Öteki yetkililerden D.G. Osborne, 23 Eylül'de belgeye şu çıkmayı not ediyordu:

'Bu, Anadolu'da bir tek değil, iki parti olduğunu gösteriyor. Bunların daha zayıf olanı, Mustafa Kemal ve Ulusçuların partisidir. Yurtseverlik ve din duygularıyla davranan bu parti, barış koşullarına ve onların getireceği Türkiye'nin parçalanmasına ve Osmanlı Halifeliği'nin saygınlığının azalmasına karşı direnmeye çalışmış ve çalışmaktadır. Ancak, başarısızlığa uğramıştır; dolayısıyla bu partinin üyeleri, Enver, Talât, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşturduğu Musevi-Alman-Bolşevik kombinezonu ve daha tehlikeli olan öteki partiye geçiyorlar. Bu parti, Türkiye'nin savunulmasıyla değil, Bolşevizm'in tüm Doğu'da, özellikle Büyük Britanya'ya karşı yöneltilmiş olan Pan-İslâmcı saldırıyla ilgileniyor...

Enver ve çevresindekiler, Türkiye'yi Bolşevik'lerin anlamındaki Pan-İslâmcı'lığa kurban etmişler; Lenin'in ilkelerini kabullenmişler ve bu ilkeleri, Yunan propaganda ordusu aracılığıyla yaymaya başlamışlardır.

Öteyandan, Mustafa Kemal, Lenin'in ilkelerine karşı çıkmıştır; bu yüzden erkten düşürülmek üzeredir ve yerini Enver'le Talât alacaktır... Mustafa Kemal, kendi savının yitirilmiş olduğunu anlamış olmalıdır; dolayısıyla, güç bir durumda olduğu bu sırada, Türkiye ve Padişah yararına Antlaşma'yı (Sevr'i) ve onunla birlikte Büyük Britanya ve Bağlaşıkları'nın desteğini kabullenmeyi akla daha yakın olarak görebilir; çünkü bunun öteki yolu, Bolşevizm'in yayılması ve İngiliz gücünün Doğu'da yıkılması gibi oldukça kuşkulu bir olasılık yararına Türkiye ve Osmanlı Hanedanı'nın büsbütün sönmesine baş eğmek olacaktır. Bu durumu ona anlatmak iyi olacaktır. Gerek Prens Abdülmecit aracılığıyla, gerekse doğrudan kendisine başvurularak, durumu kabullenmeye, eylem ve etkisini Ankara'dan İstanbul'a nakletmeye inandırılabilirse, Ankara'da

Enver'ce devrilinceye dek direnişi sürdürmekle sağlayamayacağı Türkiye'nin kurtuluşunu daha etkin biçimde sağlamış olacaktır. Ona, Damat Ferit'in yerini alacak en iyi varis olduğu anlatılabilir; durum, onu, bu görevi (Sadrazamlık) kabullenmeye gönüllü yapabilir. Bu da Anadolu'yu muhtemelen yatıştırabilir ve birçok sorunları çözümleyebilir'.

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge şu yorumda bulunuyordu:

'Bu, Fransız'ların önerdiği gibi, Mustafa Kemal'e bir kurul gönderilmesi konusuyla ilgilidir... Sayın Osborne'nun önerdiği siyasa gözönünde tutulabilir'.

İki gün sonra, D.G. Osborne şu ek yorumda bulunuyordu:

'Oldukça gizli bir kaynaktan alınan bilgiye göre, Mustafa Kemal, itiraza yol açmayacak kimi koşullara göre Antlaşma'yı (Sevr'i) kabule hazırdır; ama bu bilgi dolaylı biçimde sağlanmıştır ve onun doğruluğunu saptamak güçtür'. [74]

Bolşevik Rus'ların Mustafa Kemal'i bir çarpıyla erkten düşürmeyi tasarladıkları bu dönemde, İngiliz Deniz İstihbaratı Şefi, Akdeniz Filosu başkomutanınca gönderilen 3 kapalı telyazısının suretlerini 28 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'na iletiyordu. Bu telyazılarında şu bilgi veriliyordu:

'Moskova ile Mustafa Kemal arasında, ortak düşman Büyük Britanya'ya karşı, Anadolu'da hizmet açısından, Moskova'ca askeri yardım yapılması konusunda Ağustos başlarında açık bir anlaşmaya varılmıştır. "Anadolu'nun Sovyet'lerce kurtarılması" adı altında, Rus piyade ve süvari tümenlerinin bir bölüğünün Erzurum'a ulaşmış olması muhtemeldir. Bu olaylar, daha önce cesaretleri kırılmış olan Kemalist'lere cesaret vermekten geri kalamaz. Polonya ve Güney Rusya savaş kesimlerindeki Sovyet askerleri görevlerinden alınarak Türk'leri berkitirlerse, Mesopotamya (Irak), İran ve dahası, İstanbul'daki çıkarlarımız bizi ciddi surette kaygılandırmaya başlayacaktır.

Bizi bu denli kaygılı ve tehlikeli bir durumdan ancak Wrangel, Kafkasya'daki Sovyet işgaline bir darbe indirerek kurtarabilir. *Ark Royal* adlı İngiliz savaş gemisinden kalkan deniz uçakları, Kuzey Anadolu sahili boyunca uzanan başlıca limanlara Türkçe yazılı broşürler atıyor. Mustafa Kemal'e deniz yoluyla gereç sağlanmasını önlemek için gerekli hazırlıklar da bütünlenmek üzeredir'. [75]

[74] FO 371/5178/E 11702: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 12.8.1920.

[75] İbid.: belge no. E 10596: Deniz İstihbaratı Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı no. 396 Z, 28.8.1920.

Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen gensoru

11 Kasım 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Oltu milletvekili Yasin Efendi ve Erzurum milletvekillerinden Avni Efendi, Necati ve Mustafa Durak Bey'ler, 14 Ağustos'ta BMM'ne sundukları bir gensoruda, Gürcü ve Ermeni'lerin Doğu sınırında Müslüman'lara karşı girişmiş oldukları davranışlara Türk ordusunca karşı konulmasının siyasal nedenlere dayanıp dayanmadığını ve Türk ordusu duruma egemen olabilecek bir halde olmakla birlikte, Erzurum'a Bolşevik gücünün gelip gelmediğini soruyorlardı.

Bu gensoru, Temmuz'un sonlarına doğru, Mustafa Kemal Batı Savaş Kesimi'ni teftiş ederken öne sürülmüştü. Buna karşılık veren Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in, o sıralarda Erzurum'da bulunan Türk kurulunun (Bekir Sami kurulu) Kars-Batum demiryoluyla Moskova'ya hareket etmesi; Ermeni'lerin Müslüman'lara karşı girişmiş oldukları kırım davranışlarına son vermek için gerekli önlemleri alması ve saldırıya hazırlanan Ermeni ordusuna karşı Türk ordusunun uygun ve egemen bir pozisyon alması için, esasen Brest Litovsk ve Batum Antlaşmaları'yla Türkiye'ye verilen üç Doğu İli'ndeki (Elviye-i Selâse) Sarıkamış ve Doğanlı dağlarını ve geçitleri işgal etmesi için 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920'de BMM'ne başvurduğunu; ama Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, Türk-Ermeni sorununda arabuluculuk önerisinde bulunan mektubunun alınması üzerine, Ermenilere karşı uygulanması düşünülen önlemlerin ertelendiğini; esasen Ermenistan'a yapılacak saldırının o sırada Sovyet Rusya yönetimini memnun bırakmıyacağını; o arada bir Sovyet kurulunun (Upmal Angarskii kurulu) Ankara'ya gelmek üzere olduğundan, Ermeni'leri tedibin geçici bir süre için ertelendiğini bildiriyordu.

Daha önce, Erzurum'da üslenmiş bulunan Doğu Ordusu'nun Ermeni'lere karşı mı seferber edilmesi, yoksa Batı savaş kesimini mi berkitmesi konusunda Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Karabekir, Ermenistan'ın ezilmesine büyük önem veriyor ve bu ülkeye saldırmak dileğini birkaç kez belirtiyordu. İngiliz istihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Mustafa Kemal, söz konusu oturumda Bolşevizm'den övgüyle söz ediyor, şöyle diyordu:

> 'Rus ihtilâli, sosyalizmin gerçek ideallerini güçle yaydı ve genellikle insanlığı kapitalizmin ve emperyalizmin istibdadından kurtarmayı üstlendi... İslâm'ın en yüksek ilkelerini kendinde toplayan Bolşevik'lik, ortak düşmana karşı bir zafer kazandı. Bağlaşık Devletler, ancak Doğu'da egemen olmakla kendi yaşamsal çıkarlarını koruyabileceklerini anladılar ve bu yüzden, özellikle İngiltere, bir yandan Türkiye'yi yıkmak, öte yandan Bolşevik'lerin Türkiye'ye yardımlarını önlemek için her çabaya

baş vurdu. Ama Bolşevik'ler, Türk'lerin uzattığı eli ivedilikle yakaladı. Türk'ler, Bağlaşık'ların pençesinden kurtulursa, dünya ihtilâlinin amaçlarına büyük destek olabilirler. Bolşevik'ler, X. ve XII. Kolordu'larını Kafkaslara göndererek, Türk'lerin yardımlarıyla Azerbaycan'a girdiler; ama Polonya'daki durumları güçleştiğinden, geri çekilmek zorunda kaldılar... 11 Ağustos'ta Kızıl Ordu ile Türk Ordusu buluştu'.

Bakü Kongresi'ne de değinen Mustafa Kemal, İngiliz İstihbaratı'nın iddiasına göre, şöyle diyordu:

'İlkelerimizi tüm dünya bilir; bunlar Bolşevizm ilkeleri değildir. Ulusu, Bolşevizm ilkelerini kabule zorlamak asla söz konusu olmamıştır. Türk görüşü, işçi görüşüdür ve halka egemenlik kazandırmak amacı gütmektedir. Bu ilke Bolşevizm'e karşı değildir. Türk'ler Ulusçudur ve kendileriyle işbirliği yapan öteki uluslara saygıları vardır. Aynı zamanda Müslüman'dırlar ve Müslüman'lık, Ulusçuluğu, sert (şövenist) Ulusçuluğun üstünde bir düzeye çıkardığından, Türk Ulusçuluğu, Bolşevizm'in gelişmiş biçimi sayılabilir. Bolşevizm ancak bir sınıfı kapsar; oysaki Türk ulusu, genellikle baskı altındadır. Yetkisiz ve sorumsuz herhangi bir kişinin ülkeye Bolşevik ilkelerini sokmağa çalışması hata olacaktır. Bakü Kongresi'ne ancak BMM temsilcileri olarak gidilecektir. Ulus adına ancak ulusun resmi ve yetkili temsilcileri söz söyleyebilirler'.

Burdur milletvekili İsmail Suphi, Bolşevik askerlerinin Ankara'ya gelip gelmeyeceklerini soruyor; Mustafa Kemal, ona sert biçimde karşılık vererek, bu denli hiçbir öneri yapılmadığını ve konuyu incelemek istemediğini söylüyor; bu gibi soruları sormadan önce, ona, iyice düşünmesini salık veriyordu.[76]

Cami Bey'in bir İngiliz ajana söyledikleri

19 Ağustos tarihli İngiliz istihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Ankara yönetiminde İçişleri Bakanlığı yapmış olan Cami Bey, Ulusçuların dış siyaseti konusunda 'son günlerde' (tarih yok) bir İngiliz ajana (herhalde onun ajan olduğunu bilmeden) görüşlerini açıklıyordu. Ajanın raporu şöyledir:

'Cami Bey, Türk tutumunun daima Büyük Britanya'nın Rusya ve Türkiye'ye karşı uyguladığı tutuma dayandığını göstermek için, tarihe değiniyor. Yüce Savaş'ın sonunda, Türk'ler, İngiltere ile İngiliz'lerin, Arabistan'ın bağımsızlığını tanımış olan

[76] FO 371/5172/E 15112; kaynak: HC/1490.

yeni Türkiye'nin artık bir tehlike oluşturmadığını anlayacaklarına inanıyor; İngiltere'nin, Türkiye'yi, kendi ulusal sınırları içinde, Kuzey'den gelecek tehlikelere karşı güçlü bir tampon bölge olarak bırakmak ilkesini kabulleneceğini ümit ediyorlardı. Türkiye, karşılıklı yarara dayanarak, Büyük Britanya'nın koruyuculuğu altında ve onun yardımıyla, çok gereksindiği uzun süreli barışa kavuşacaktı. Ama Büyük Britanya, onun tüm ümitlerini altüst etmiş ve ulusu imha etmek belirtisi göstermiştir. Dolayısıyla, Türk'ler, ümitsizlikle gereksindikleri o uzun barış evresini sağlamak amacıyla yeni bir güç ve destek aramak zorunda kalmışlardır. Bu yeni gücü, alı denizlere gereksinen ve ürünlerini güven içinde ihraç etmek için güvenilir yollar arayan, önlerindeki yüce ve geniş Rus ulusu oluşturmuştur. O yüce ülkenin gereksinimlerinin karşılanmasını, Rusya'nın ve Türkiye'nin şimdiki düşmanlarının en güçlüsü olan Büyük Britanya önlemiştir. Bize, Rusya ile birlikte ortak bir güvenlik için çarpışmak ve yaşamlarımızı birlikte sürdürmekten başka birşey kalmıyor; çünkü bizim için başka bir barınak kayası veya uzatılan dost bir el yoktur'.[77]

21 Ağustos, 1, 7, 12 ve 29 Eylül 1920 tarihlerinde yapılan Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantıları

2 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, 21 Ağustos'ta yapılan Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantısı hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Bu toplantıda, Anadolu'ya gönderilecek olan tedib kuvvetleri (ceza güçleri) konusu görüşülüyor; Savunma ve Maliye Bakanları'nın önerileri üzerine, bu güçler için, Savunma Bakanlığı bütçesine TL 30.000 tutarında bir masraf kalemi konulması oybirliğiyle kabul ediliyordu.[78] 24 Eylül tarihli istihbarat raporu, 1 ve 12 Eylül günlerinde yapılan Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantıları hakkında bilgi veriyordu. 1 Eylül günkü toplantıda, Ulusçulara karşı bir tedip gücü gönderilmesi ve genel af konusu görüşülüyor; Padişah'ın, Ulusçulara, karşı askeri harekâta başlanmadan önce genel af ilân edilmesinden yana olduğu açıklanıyordu.

Aynı toplantıda, Şeyhülislâm'ın Padişah adına yayınlayacağı bir bildiri okunuyordu. İslâm ülkelerinin sivil ve ruhani önderlerine seslenen bu bildiride, Türk yönetimini Sevr Antlaşması'nı imzalamaya zorlayan nedenler ve Halifeliğin Kutsal Yerler üzerindeki haklarının nasıl açımlanması gerektiği hakkında bilgi veriliyor; Anadolu ihtilâlini desteklemenin yaratacağı kötülüklere değiniliyor; tüm müminler (İslâm'a ina-

[77] FO 371/5171/E 12228: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.8.1920.
[78] İbid.: belge no. E 12227: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 2.9.1920.

nanlar), bu akımı bastırmak için birleşmeye çağrılıyor; Kabine, bu bildiriyi onaylayarak, Padişah'ın İradesi'ne sunmak kararını alıyordu.[79]

7 Eylül günkü oturumda, Tarım Bakanı, genel af zayıflık belirtisi olacağından, buna karşı çıkıyor; ama Şeyhülislâm bunu destekliyordu. Aynı günkü toplantıda Dr. Rıza Tevfik, 'asi önderlerin idam edilmesi' koşuluyla genel affı kabulleniyordu. 12 Eylül günkü toplantıda, Dışişleri Bakanı'nın Londra ve Paris'e elçiler gönderilmesi hakkındaki önerisi ele alınıyor; Dr. Rıza Tevfik'in Paris'e, Ali Kemal'in de Londra'ya gönderilmesi karara bağlanıyordu. Ancak, Ali Kemal, yılda altı ay süre ile İstanbul'dan uzakta kalabileceğini açıklıyordu. Damat Ferit Kabinesi'nde Danıştay (Şuray-ı Devlet) başkanı bulunan Dr. Rıza Tevfik, Eylül sonlarına doğru, Türkiye'nin yenilenmesi davranışlarına sempatizan kazandırmak amacıyla, İngiltere ve Amerika'ya hareket ediyor; 29 Eylül tarihli istihbarat raporu, onun, 'gerekirse İngiliz denetci de dahil, İngiliz yolgöstericiliği üzerinde direneceğini' kaydediyordu.[80]

14 Ekim tarihli istihbarat raporuna göre, kendisine pek saygı gösterilen, İstanbul'lu hukukçu ve politikacı Lütfi Fikri, Damat Ferit'e, Ulusçularla Babıali arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışmak amacıyla Ankara'ya gitmeyi öneriyor; Osmanlı Kabinesi, bu öneriyi, 29 Eylül günkü toplantısında görüşüyor; Damat Ferit, Ankara ile görüşmek niyetinde olmadığını, ama Lütfi Fikri'nin önerdiği gibi, gayri resmi bir kurul gönderilmesine yandaş olduğunu açıklıyor; Lütfi Bey'le görüşerek Kabine'ye bildirmeye söz veriyordu. Ama bunun arkası gelmiyor; daha sonra Lütfi Fikri, önerisinden vazgeçiyordu.[81]

Türkiye-Rusya ilişkileri

24 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, 'kötü ad yapmış Türk Bolşeviği' Mustafa Suphi'nin, Bakü'de, *Yeni Dünya* adı altında bir gazete yayınlamaya başladığını; onun, eskiden, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin bir üyesi olduğunu ve Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinde parmağı olmakla suçlandırıldığını kaydediyor, şöyle diyordu: 'Bu tehlikeli kişinin eylemleri hergün dikkati çekiyor'.[82] 27 Kasım tarihli istihbarat raporu, 14 Ağustos'ta BMM'nde yapılan görüşmeler sırasında Eyüp Sabri'nin, 'halk zümresine' ve halkçılık akımına karşılık olarak, Mustafa Kemal partisin de 'geniş kapsamlı propaganda olarak' bir 'halk programı' ortaya attığını öne sürüyordu.[83]

[79] İbid.: belge no. E 12803: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 24.9.1920.
[80] İbid.: belge no. E 13552: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 82, 29.91920.
[81] İbid.: belge no. E 13846: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 14.10.1920.
[82] İbid.: belge no. E 12227: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 2.9.1920.
[83] FO 371/5179/E 15196: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, no. CX/1205/V, 27.11.-1920, Kafkasya, kaynak: T. 10/12, İstanbul, 10.11.1920: 'Ulusçular ve Bolşevik'ler'.

5 Ekim 1920 tarihli ve T/26/30 kaynaklı İngiliz gizli istihbarat raporunda, 'BMM'nde Bolşevik'lere Karşıcıl Parti' başlığı altında, BMM'nin 4 Eylül'de yaptığı gizli oturumda tutulan tutanakların İngilizce çevirisi veriliyordu. Bu tutanaklardan anlaşıldığına göre, aralarında Kütahya milletvekili Besim Atalay'ın da bulunduğu kimi milletvekilleri, Ankara yönetimine karşı bir gensoru sunuyorlardı. 8 Temmuz'da Meclis'te Bolşevizm'e karşı konuşan Besim Atalay'a, bu gensoruda Afyon Karahisar, Uşak, Bilecik ve Eskişehir milletvekilleri, 2 Eylül'de sundukları öncriyle eşlik ediyorlardı. Bunun üzerine BMM, 4 Eylül günü ö. s. saat 2'de, ikinci asbaşkan Hüsamettin Bey'in başkanlığında toplanıyordu. Maliye Bakanı dışında tüm Bakanlar (vekiller) Meclis'te hazır bulunuyorlardı. Başkan, önerilen gensoruyu okuyor; bunun ilk bölümünde, İstanbul'un işgaline yol açan olaylardan söz ediliyor; Padişah'ın tutsak edilmesinden dem vuruluyor; Ankara yönetiminin niçin ve nasıl kurulduğu anlatılıyor; şöyle deniyordu:

> 'Bu komite (yönetim) ulusal bağımsızlığımızı etkin önlemlerle korumak ve Yunan istilâsına karşı koymak için Ankara'da geçici bir yönetim olarak kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Yunan ilerlemesinin durdurulduğunu ve askeri hazırlıklar bütünlenir bütünlenmez, ordumuzun saldırıya geçerek, Yunanlıları, eski hatlarına dönmek zorunda bırakacağı yolunda bize güvence vermişti. O tarihten altı ay geçmiş olmasına karşın ve yönetimin, içeride sağlanan başarılar, İslâm Dünyası'yla Sovyetler'den sağlanan ve sağlanması sürdürülecek olan yardımlar konusunda bize verilen tüm güvencelere ve bu güvenceler sonucunda katlanılan tüm özverilere karşın, kalbimizi sevindirmek için başarı sağlamamakla kalınmamış; aynı zamanda, Padişah adına davranan merkezi yönetim, feci bir barış antlaşması (Sevr) da imzalamış bulunuyor.
>
> İzmir'e çıkan Yunan askerleri, hiçbir yerde ciddi bir direnişle karşılaşmayarak, işgal bölgelerini İzmir ve Bursa illerinin yaklaşık olarak dörtte üçünden çok bir bölüğünc yaymış bulunuyorlar. Yönetim, Yunanlı'ların ülkeden koğulabileceklerine halâ inanıyor mu? Yunan ilerleyişine karşı niçin direnişte bulunulmadı? Aynı konuyla ilişkin olarak sormuş olduğumuz bir soruya 12 Ağustos 1920'de karşılık veren İçişleri Bakanı, ... Azerbaycan Sovyet ordularını oluşturan tümenlerin öteki bölüklerinin Türk sınırından içeriye girmek üzere olduklarını ve ulusal emellerimizin pek yakında gerçekleşeceğini bildirmişti. Aradan bir ay geçtiği halde bunlar da gerçekleşmedi. Yunanlı'lar ilerlemeyi sürdürüyorlar. Yunan ilerlemesi niçin durdurulmuyor?

Yönetimin ağır ve güç görevini başarıyla sonuçlandırabilmesi için yabancı bir devletten alacağına güvendiği yardım nedir? Bu denli yardımla, şimdiye dek esaslı ne gibi sonuçlar alınmıştır? Yönetim, almış olduğu kararların kabul edilerek uygulanmasını sağlamada ne gibi güçlere dayanmaktadır? Bu bunalımlı günlerde, ulusun, birbirine düşman iki bölüme ayrılmış bulunmasının yaratmış olduğu ciddi durumu göz önünde tutarak, bunu düzeltmek ve normale döndürmek amacıyla, Bakanlar Kurulu, merkezi yönetimle bir anlaşmaya varmayı gerekli görmüyor mu ve bu konuyla ilişkin olarak gerekli önlemleri aldı mı?

Usulleri İslâm'ın ilkelerine büsbütün karşıt olan Bolşevik'lerle yönetimin ilişkileri hangi noktadadır? Bolşevik ordularının bize yardımlarını sağlamak için ne denli sözler verilmiştir? Orta Anadolu'nun bölgeleri olan Tokat, Zile, Amasya, Bolu, Adapazarı ve dahası, Harmana'daki halkın Ankara yönetimine karşı takınmış olduğu düşmanca tutumun nedeni nedir?

Bütün bu sorulara tatmin edici karşılıklar diliyoruz. Bu karşılıklar verilmezse, Millet Meclisi'nin, yönetimin çalışmalarını denetleme hakkını uygulaması ve bu karışık duruma bir son vermesi gerektiği görüşündeyiz'.

Gensoru okunduktan sonra, Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey buna karşılık vermek için ayağa kalktı. Bu bunalımlı günlerde, BMM içinde, bu denli ayrılıklar olmasından üzüntü duyduğunu ve önergenin hangi düzen ve entrikalar sonunda Meclis'e sunulmuş olduğunu bildiğini, ama buna bir son vereceğini ve askeri harekât sona ermeden önce askeri sorunlar konusunda konuşmak zorunda olmadığını söyledi. Yönetimin tüm bu sorulara karşılık vermesi için vakte gereksindiğini; oturumun 6 Eylül'e ertelenmesini diledi. Meclis başkanı bu tarihin kabul edilip edilmediğini sordu. Kütahya milletvekili ayağa kalkarak, İsmet Bey'in 'savurmuş olduğu tehditlere' değindi ve milletvekillerinin bağımsız olduklarını hatırlattı. Konuşması, Meclis'in çoğunluğunca alkışlarla karşılandı. Erzurum, Gümüşhane, Karahisarışarki ve İstanbul milletvekilleri adına söz alan Hoca Haydar Efendi, BMM'nde bu denli sahnelere görgü sahibi olmaktan üzüntü duyduğunu belirtti ve oturumun 6 Eylül'e ertelenmesi önerisini destekledi. Bu tarih genellikle kabul edildi.

6 Eylül 1920 günkü gizli oturum

6 Eylül günkü gizli oturumda İsmet Bey, ayağa kalkarak, yazılı olan konuşmasını okumaya başladı. Milletvekillerinin umutsuzluk ve kötümserliklerini gidermeye çalıştı. Yunanlı'ların İzmir'i işgal ettikleri günden

beri Türk ordusunun önemli bir başarısı olmadığını kabul etmekle birlikte, o sırada ordunun gelişmekte olduğunu söyledi; sözlerini şöyle sürdürdü:

> 'Ankara yönetimi, İslâm Dünyası'nda haklı savımıza karşı etkin bir akım yaratmayı başardı. Aynı zamanda, Türk ve Rus ulusları arasında bir yakınlaşma sağladı. Bu ulusların her ikisi de aynı amaçlar için mücadele ediyorlar. Yıllarca düşmanlık dünyasına karşı haklarını başarıyla savunarak denge, güç ve yeteneklerini kanıtlamışlardır. Sovyet Rusya ile bir saldırı ve korunma ittifakı imzalanmıştır... Ruslar Kafkas'larda başarı sağladıktan sonra, Azerbaycan'da üslenmeyen Sovyet orduları, Ermeni'lerin bize karşı düşmanca davranışlarda bulunmalarına engel oldular. Aramızda imzalanan ittifak anlaşması gereğince, kendi güçlerinden, bizim buyruğumuzda çarpışacak bir tümen göndermeye bile hazırlanıyorlar.
>
> Hepimizin de uygulanmasını dilediğimiz siyasa, Anadolu ve Rumeli Ulusal Hakları Koruma Derneği (Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti)'nin ilk kongrelerinde kararlaştırılmıştı. Başka bir ulusa karşı saldırgan amacımız yoktur. Tek gayemiz: kendi ulusal sınırlarımız içinde, hiçbir tehlike ve tehdit altında kalmadan, tam bağımsızlığımızı sürdürmektir. Kimseyi kıskanmıyoruz; öteki uluslar gibi biz de yönetimimizde kalacak azınlıkların haklarını güvence altına almaya gönüllüyüz. Düşmanlarımızın önermekte oldukları askeri koşulları da kimi değişikliklerle kabule hazırız. Ülkemizin güvenliğinin artık silâh gücüyle değil, bilim ve iktisadiyatla güvence altına alınabileceğine inanıyoruz; ama bunu gerçekleştirirken, herhangi bir saldırıdan ve barışçı uğraşmalarımıza müdahaleden masun bulunacağımıza emin olmalıyız. Yansızlığımızın büyük devletlerce tanınmasından emin bulunmalıyız.
>
> Ticari ve ekonomik mücadelelerde, halkımıza, ötcki uluslar gibi eşit haklar verilmelidir. Bütün bunları alırsak, ülkemizin kalbi olan İzmir ili bize geri verilirse ve başkentimiz korunabilecek sınırlar içinde bize bırakılırsa, savaş ve kavgalardan bıkan Türk halkı, hiç kuşkusuz, Yakın Doğu'da bir barış ve dostluk unsuru olacaktır'.

BMM, Albay İsmet Bey'ce verilen bu açıklamayı 7 Eylül günkü oturumunda görüşmek kararını alıyordu; ama o günkü gizli oturumla ilgili belgeler İngiliz Devlet Arşivi'nde bulunamamıştır.[84]

[84] FO 371/5057/E 14050 ve FO 371/5172/E 13846; kaynak: T/26/30.

8 ve 9 Eylül tarihli istihbarat raporlarında, Mustafa Kemal'in Bolşevik'lerden silâh ve para olarak askeri yardım sağlamak zorunda kalmakla birlikte, Bolşevizm'in Anadolu'da yayılmasını önlemek amacında olduğu vurgulanıyordu.[85] 9 Eylül tarihli istihbarat raporunda şu ilginç bilgi veriliyordu:

> 'Enver'in kardeşi Nuri Paşa, 1919 yılı Haziran'ında, Batum'da, İngiliz'lerce tutuklu bulunurken kaçmayı başarıyordu. Ajanın anlattığına göre, Bakü zenginlerinden Musa Bey Aşırbekof ve Trabzon eski mebusu Nail Bey, onu kaçırmak amacıyla çok para harcadılar. Kaçırma plânını, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne oldukça sadık, Ahmet Bey Abbashidze adlı Gürcü bir Müslüman örgütledi. Nuri Paşa Bakü'ye giderek, "Halk İştirakiyun Fırkası'"nı kuruyor; Azerbaycan'da gayri-resmi bir Türk konsolosu olarak görev yapıyor; Rusya ile Türkiye arasında ilişki kuruyor; Azerbaycan yönetimindeki önemli boş görevlere Türkiye'den gelen İttihatçı'ların atanmasını gizlice sağlıyor; Azerbaycan'ı denetine geçirmek amacını güdüyordu. O sırada erkte bulunan Müsavat Partisi, daha sonra kendisini erkten düşürmede araç olarak kullanılacak olan bu partinin masraflarını karşılıyordu.
>
> Nuri Paşa'nın, İttihatçı'larca hazırlanan bu Azerbaycan'a sızma projesinde başlıca işbirlikçileri, Enver'in amcası Halil Paşa, Küçük Talât Bey, Trabzon eski mebusu Nail Bey ve 1919'da Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde Mustafa Kemal'e yardımcı olan Dr. Fuat Sabit'ti. Türkiye'deki Ulusçular, Azerbaycan ve Sovyet Rusya ile olan gayri-resmi ilişkilerini, bir süre, bu komitenin (partinin) üyeleri aracılığıyla sürdürüyorlardı; ama 1920 yılı Mart'ında Bağlaşıklar İstanbul'u işgal edince, Rus'larla ciddi biçimde görüşülmesi gerektiğine inanan Mustafa Kemal, kendi temsilcisi Naim Cevat Bey'i, Temmuz sonunda Bakü'ye gönderiyordu.
>
> (1920 yılı Nisan sonlarına doğru) Azerbaycan'da bir komünist darbesi oluyor ve Müsavat yönetimi, Türk İttihatçı grubunun da yardımıyla, erkten düşürülüyordu. Öteyandan, Türk Komünist Partisi'ni Ufa, Orenburg ve Taşkent'te kuran ve halis bir Osmanlı Türk Bolşeviği olan Mustafa Suphi'nin Bakü'ye varmasıyla, oradaki İttihatçı'lar, güç bir seçenekle karşılaşıyorlardı: ya Bolşevizm'i büsbütün kabullenmeli veya ona karşı cephe almalıydılar. Nuri Paşa, Bolşevizm'e karşı cephe almak kararını

[85] FO 371/5171/E 12327: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 85, 8.9.1920.

veriyor, ama yenilgiye uğratılarak, Hasan Kale'ye kaçıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geriye kalan grubu, Bolşevik oyununu oynamaya karar veriyordu. Mustafa Kemal'in Bakü'deki resmi temsilcisi, Naim Cevat, Halk İştirakiyun Fırkası'nın bir üyesi olmakla, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle Sovyet yönetiminin bir aleti biçimine geliyordu.

Mustafa Kemal'in Moskova'ya göndermiş olduğu ilk temsilcisi, daha önce kimliği bilinmeyen, Trabzon'un eski mevki komutanı İbrahim Bey'di. Ajan, bu temsilcinin hangi tarihte yola çıktığını bildirmiyor, ama 1920 yılı Mayıs ayı başlarında hareket ettiğine inanılmaktadır. Ondan uzun süre bilgi alınmadığından, Bayazit'teki 11. tümene mensup Teğmen Celâl Bey ve ikinci teğmen Kâmil Bey adlı iki kurye daha gönderiliyordu. Bu kuryeler, 5 Haziran'da Bakü'ye varıyor ve üzerlerinde komünist propagandası yapan matbuat taşıyarak Anadolu'ya dönmek için yola çıkıyor; ama Şusa'da, Teki Han aşiretine mensup eşkiyalarca soyularak öldürülüyorlardı. Bakü'ye götürdükleri yazılarda, Sovyet yönetimiyle kesin bir askeri ve siyasi ittifak kurulması için sondajda bulunuluyor; Sovyet yönetiminden mermi, altın olarak 50 milyon Türk Lirası avans; bu avansın 5 milyonluk ilk taksidinin ivedilikle gönderilmesi rica ediliyordu. Buna karşılık olarak, Mustafa Kemal, Sovyet Rusya Gürcistan'a saldırırken, aynı zamanda, Kemalistlerin de Ermenistan'a saldırmasını üstleniyordu. Sovyet yönetimi, bunu, Temmuz ayında Upmal (Angarski) aracılığıyla yanıtlıyor; ilke olarak Kemalistlerin taleplerini kabulleniyor, ama Ulusçuların güvenilir olup olmadıklarını saptamak amacıyla, 5 milyon yerine yalnız altın olarak 500.000 lira gönderiyordu. Bu bilgi, Bahaettin Şakir'in Bakü'den, Berlin'de bulunan Talât Paşa'ya gönderdiği orijinal bir mektupla da doğrulanmaktadır. Bu mektupta, söz konusu meblâğ 20 pod ağırlığında altın olarak gösterilmektedir ki, bu da, yaklaşık olarak 41.000 sterlin tutarındadır. Paranın geriye kalan kısmı, Türkiye'ye "büyükelçi" olarak atanan (Shalva) Eliava eliyle Ankara'ya gönderilecekti. Aralarında 60 Rus kurmay subayı da bulunacak olan bu Sovyet kurulu, Novorossisk ve Trabzon yoluyla seyahat edecek ve yakında yola çıkacaktı. Kurulun öncüsü olarak gelen Upmal, onun birinci sekreteri atanacaktı. Taşkent'te Türkistan Komisyonu'nun başkanı olarak iyi bilinen ve geniş yetkileri olan Eliava'nın atanması, Sovyet Rusya'nın kendi Anadolu serüvenine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bu raporun doğruluğunu kanıtlayacak belgesel kanıtlar vardır.

Bu kurula karşılık olarak da, Anadolu'dan Moskova'ya, Türk milletvekili Bekir Sami, Dr. Tali Bey, onun kardeşi ve eskiden Osmanlı Savunma Bakanlığı'nda askeri istihbarat şefi bulunan Seyfi Bey ve Kastamonu eski mebusu Yusuf Kemal Bey'den oluşan bir kurul gönderilmiştir. Bu arada, Polonya savaş kesiminde başgösteren karışıklıklar, Gürcistan ve Ermenistan'a karşı aynı vakitte saldırıya geçilmesini önlemiştir. Türk'lere kimi tüfek ve öteki silâhlar verilmiştir. 16 Temmuz'da, Kızıl Ordu'nun XI. Kolordusuna, Ermenistan'ın içerisine ilerlemesi için buyruk verilmiş; aynı zamanda, Bayazit'te bulunan ve Albay Cavit Bey'in komutası altında olan 11. Türk tümeni ilerleyerek Nahcıvan'ı işgal etmiş; Sovyet ve Türk süvari birlikleri, İran-Afganistan hududunda, Nahcivan'ın Doğu ve Güney-Doğusu'nda, 40 mil uzakta bulunan Ordubat'ta irtibat kurmuştur'.[86]

Kemalistler arasında görüş ayrılıkları

24 Eylül tarihli İngiliz raporu, 'Anadolu'dan alınan gizli haberlere' dayanarak, Kemalistler arasında görüş ayrılıkları baş gösterdiğini ve o sırada şu üç gruba ayrıldıklarını öne sürüyordu:

1. İçeride Bolşevizm ilişkilerinin kabulünü öne süren İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşları;
2. Rus'lara karşı gelcneksel korku ve nefret duygularını kamçılamaya çalışan Bolşevik düşmanları;
3. Bu ikisi arasında bir ortam bulmaya çalışan Mustafa Kemal ve yandaşları.'

Raporda ayrıca şöyle deniyordu:

'Eyüp Sabri'nin başkanlığı altındaki İttihatçı'lar günden güne daha da güçleniyorlar. Halk Partisi'nin (firka) bu önderi, son günlerde, İstanbul'da bir dostuna gönderdiği yazıda, BMM'ndeki yandaşlarının sayısının 165'e çıktığını bildirdi. Bolşevik aleyhtarlarının başında Halide Edip ve Hamdullah Suphi geliyor...

Mustafa Kemal'in durumu günden güne güçleşiyor; çok geçmeden İttihatçı'lar onu erkten düşürebilirler. Onun yerini alabilecek en uygun önder Karabekir görünüyor. Bolşevik'ler, Mustafa Kemal'in Ulusal Akım'a önderlik etme yeteneği olmadığı iddiasıyla, yakında, onun yerine Enver Paşa'yı geçirmeyi

[86] İbid.: belge no. E 12472: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 9.9.1920.

tasarlıyorlar. Gerçekte Mustafa Kemal, Bolşevik ilkelerinden nefret ediyor, ama duygularını gizlemeye çalışıyor'.[87]

27 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, Mustafa Kemal'in durumunun açıktan açığa güçleştiği; bir yandan Eyüp Sabri'nin Bolşevik Partisi'nin, öte yandan, başta Halide Edip ve Hamdullah Suphi olmak üzere, Bolşevizm düşmanlarının, onun gücünü aşındırmakta oldukları öne sürülüyor, şöyle deniyordu:

'Bu iki aşırı gruplar arasında benliğini daha ne kadar sürdürceği bellisizdir. Herhalde, yakında, ya merkezi yönetimle birleşmek veya buyruklarını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden almak zorunda kalacaktır'.[88]

İngiliz İstihbarat Servisi, kimi İttihatçı'ların mektuplarını ele geçiriyor

1920 yılı Eylül'ünde, İngiliz İstihbarat Servisi, Bakü ve Doğu Anadolu'da bulunan kimi İttihat ve Terakki Cemiyeti öğelerinin mektuplarını ele geçiriyordu. 16 Eylül tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, bu mektuplar, Bakü'den İstanbul'a gelen ve kısa bir süre sonra tutuklanan bir Bolşevik Türk temsilcisinin üzerinde bulunan belgeler arasındaydı. Bu mektupların en ilginç olanları şunlardı: Enver Paşa'nın eski yaveri Kâzım Bey'den İstanbul'daki eşi ve Enver Paşa'nın kızkardeşi Mediha Hanım'a, Erzurum, 10.8.1920: Nuri ve Enver'in nerde oldukları ve eylemleri hakkında bilgi veriyor; Enver'in eski askeri istihbarat şefi Seyfi Bey'in, Temmuz'da, Ulusçu kurulla gitmiş olduğu Moskova'da bulunduğunu bildiriyordu.

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'dan İstanbul'daki eşine, Nahcivan, 3.8.1920: 'Ermenistan yoluyla Moskova'dan Bakü'ye döndüm; Nahcivan'a ulaştım. Bolşevik'lerle birlikteyim... Trabzon'a dek gelebilirseniz görüşmemiz kolay olur' diyordu. (Halil Paşa'nın eşi, son günlerde, Nis'e gitmek için vize dilemişti; ama gerçek amacının Anadolu'da kocasıyla görüşmek olduğunu gizlice açıklamıştı. Onun nerde olduğu sorusuna, 'Yeşil Ordu'yla birlikte olduğunu' söylüyor; ama yerini açıklamıyordu. Halil Paşa mali sıkıntı içinde bulunuyordu).

Bahaettin Şakir'den, 4 Hardenberg sokağı, Berlin, adresinde bulunan ve Sait Bey takma adını kullanan Talât Bey'e, Bakü, 27.7.1920. Acele ile yazılmış kısa bir not; Afganistan'a giden Bedri ve Cemal'i sert bir dille eleştiriyor; onların eskisi gibi 'vicdansız' ve 'kötü kafalı' olduklarını; hiç de içten olmadıklarını öne sürüyordu. Kendilerine verilen görevi yapmak

[87] İbid.: belge no. E 12803; kaynak: HC/1360.
[88] İbid.: belge no. E 12473.

için onlara ayrılan fonlara ek olarak, Cemal'a, ayda 2.000, Bedri'ye de 1.500 altın ruble maaş verilecekti. Bahaettin, ayrıca, Ali'den de söz ediyor; şöyle diyordu: 'Ali ve ben, daha önce gelmiş olsaydık, epeyi iş yapmış olacak, Doğu, Anadolu ve Rus'lar için çok yararlı olacaktık. Bugün bile Ali gelse, biraz yararlı olabilir, ama en iyi fırsatlar yitirilmiştir.' (Gerçekte Ali'nin, Litvanya'da bulunan Enver olduğu kesindir). Mektup şöyle sürüyordu: 'Ali gelmeyecekse, Halil'le birlikte çalışmak niyetindeyiz'.

'Trabzon komutanı Rüşdi Bey, kendisine, Türkiye içinde çalışmak fırsatını vermişti. Halil Bey'in, "Rusya'nın Türkiye büyükelçisinin sekreteriyle" birlikte Türk hududuna gittiği bildiriliyor. Yollar açıldığında, verilecek olan borç paranın bir bölüğünü oluşturan 20 pod tutarında altın parayı da birlikte götürüyorlar... Küçük Talât, komünist yayınlarını Türkçeye çeviren bir büronun şefliğini yapıyor. Mustafa Şeref, komünizmi incelemek üzere Moskova'ya gitmelidir. Sovyet Dışişleri Komiseri ona bir çevirmen verebilir; dahası, Talât'ın önerisi (tavsiyesi) üzerine ödemede bulunabilir'.

Bahaettin Şakir Bolşevizm'i yadsıyor, şöyle diyordu: 'Onların ilkelerinin uygulanması iyi gitmiyor. Merkezin (Moskova'nın?) iyi niyetine karşın, sistem iyi çalışmıyor. Nuri, kimi çılgınlıklarda bulunmuştur (herhalde Dağıstan ve Azerbaycan'da Bolşevik'lere saldırması kastediliyor). Anadolu'ya komünizmi sokma deneyleri hatadır ve düşmana karşı Anadolu'nun birliğini yıkabilir. Sosyalizmin anlaşılmadığı bir ülkede komünizmi kurmaya çalışmak hatalı olacaktır... Görünürde, Türk Komünist Partisi'nin kötü ad yapmış şefi Mustafa Suphi, İttihatçı öğelerle kavga etmiştir; ama daha sonra onlarla barışarak kendi düğününe davet etmiştir'.

Eski Deniz Bakanı Cemal Paşa, 27 Haziran'da Moskova'dan İstanbul'daki annesi Nebile Hanım'a gönderdiği yazıda, ona üç hafta önce göndermiş olduğu mektubu alıp almadığını bilmediğini açıklıyor; o mektupta, Almanya'dan Rusya'ya hareket ettiğini; Türkistan ve Afganistan'a gitmek niyetinde olduğunu bildiriyor; annesinden, şu kişilere, olanaklı ise Bakü'ye gitmelerini söylemesini diliyordu: eskiden Cemal Paşa'nın başyaveri olan kurmay yüzbaşı İsmet Bey, İstanbul'da yayınlanan *Akşam* gazetesinin tanınmış 'İttihatçı' yazı-işleri yönetmeni Falih Rıfkı ve Selâhettin (?) Bey. Bu kişilere, Bakü'ye vardıklarında, Cemal Paşa'ya nasıl katılabilecekleri hakkında bilgi verilecekti. Bundan sonra, Cemal Paşa, Berlin'den ayrılalı beri eşi Seniha Hanım'dan hiç bir haber almadığını öne sürerek yakınıyordu. Bu hanım, 1920 yılı Haziran'ında İstanbul'dan Avrupa'ya hareket etmişti.

Eski İttihatçı polis şefi Bedri Bey, 1 Temmuz'da Moskova'dan İstanbul'daki eşi İrfan Hanım'a gönderdiği yazıda, Fransız'lara biraz sem-

pati gösteriyor, ama İngiliz'leri sertçe eleştiriyor; Yunanlı'lara ise 'köpekler' olarak değiniyordu. Yakında Doğu'ya gitmek üzere Moskova'dan ayrılacağını bildiriyor; karısından, İstanbul'dan ayrılmasını diliyor; Berlin'e giderse, (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski Trabzon valisi) Cemal Azmi'yi iyi bir dost olarak bulacağını; Talât ve ailesiyle Cemal Paşa'nın ailesinin de Berlin'de bulunduğunu ekliyordu.

Beha Bey, 4 Ağustos'ta Novorossisk'ten İstanbul'da Lütfi Bey'e gönderdiği yazıda, Hüseyin ve Lütfi'yle birlikte Moskova'ya gittiğini bildiriyordu. Moskova'daki Doğu Komünistleri Bürosu şefi Sait Galicf'in Mustafa Suphi'ye gönderdiği ve bir sureti İngiliz İstihbaratı'nın eline geçen mektuba göre, Mustafa Suphi, 1920 yılı Mayıs'ında, İstanbul'dan gelen üç 'yoldaşı', Hüseyin Sait, Beha Ali ve Lütfi'yle görüşmek için Moskova'ya çağrılmıştı. 1919 yılı başlarında, Hüseyin Sait, Odesa'dan Türkiye'ye giderken tutuklanmış ve özgür bırakılmadan önce İstanbul'da bir süre hapsedilmişti.

Bu üç 'yoldaş', Mustafa Suphi Türkistan'da çalıştığı ve Cemal, Bedri ve Bahaettin Şakir Moskova'ya ulaştıkları için, Rus başkentinde iki ay beklemek zorunda kalmışlardı. Beha Bey, ayrıca, Ulusçu bir kurulun da Moskova'ya ulaştığını; bundan sonra Rus yönetimiyle Anadolu yönetimi arasında siyasi ilişkiler kurulduğunu ve Ankara'ya bir Rus büyükelçisinin atandığını; adının yoldaş Eliava olduğunu bildiriyordu. Beha Bey'e bakılacak olursa, Cemal Paşa, Rus büyükelçisinin sekreterleriyle Afganistan'a gitmeye karar vermişti. Bedri'nin komünistler adına Bakü'ye gitmesi kararlaştırılmış; orada, Türkistan'dan gelen Mustafa Suphi'yle görüşmüştü. [89]

'Mustafa Kemal'in durumu daha da zayıflıyor'

İngiliz İstihbarat çevreleri, 1920 yılı Eylül ortalarında, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki durumunun gittikçe zayıfladığına inanıyorlardı. 24 Eylül tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, Bolşevik'lere karşıcıl grubun önderleri olan Halide Edip ve Hamdullah Suphi, Ulusçu ideallere bağlı olmalarına ve merkezi hükümetle herhangi bir uzlaşmaya varılmasına karşı çıkmalarına karşın, görünürde Mustafa Kemal'le artık işbirliği yapmıyorlardı. Halide Edip, Amerika'lı bir hanımla görüşürken, Mustafa Kemal'e karşıcıl bir grup bulunduğunu itiraf ediyor, ama bunun 'iç yönetim' konusunda görüş ayrılığı olduğunu; Türk'leri ortadan kaldırmaya and içen İngiliz'lere karşı uygulanan ulusal siyasa ilkelerinde tümüyle görüş birlikleri olduğunu söylüyordu.

Bu arada Mustafa Kemal'in durumu günden güne güçleşiyordu. Çok geçmeden onun yerini İttihatçı bir partizanın alabileceğine inanılıyordu.

[89] İbid.: belge no. E 12473: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 16.9.1920.

İttihatçı'lar, Talât'ın Anadolu'ya gitmesi olanağını kendi aralarında tartışmışlardı; ama onun Avrupa'da kalmasının daha önemli olduğu görüşü öne sürülmüştü. Anadolu'daki ihtilâlin önderi olan Mustafa Kemal'in yerini alacak en uygun aday olarak Karabekir görünüyordu. Bolşevik'ler, en erken vakitte Mustafa Kemal'in yerine Enver'i geçirmek niyetindeydiler. Enver, kongreye katılmak üzere o sırada Bakü'de bulunuyordu.[90] Mustafa Kemal'in, Ulusal Akım'a önderlik yapacak gerekli enerjiye sahip olmadığı iddia ediliyordu; ama bu Bolşevik önerisinin altında yatan gerçek nedeni İngiliz'ler şöyle tahmin ediyordu: Mustafa Kemal, Bolşevik ilkelerine gerçekten karşıydı, ama bu denli duygularını ustalıkla gizliyordu.[91]

3 Şubat 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Enver Paşa, Anadolu ve Azerbaycan'ı 'bir Bolşevik ordusuyla istilâ etmek görevini üstlenmeden önce', bu yöndeki tüm çabaları koordine etmek amacıyla, Alman'larla Bolşevik'ler arasında bir askeri ittifak kurulması ve Arap, Türk ve Mısırlı'lar arasındaki akımların birleştirilmesi yolundaki davranışlara büyük ölçüde katkıda bulunuyordu.[92] İngiliz'lere işbirliği öneren, ama önerisi kabul edilmeyen Enver,[93] bu kez de Bolşevik'lerle işbirliği yapmak için 15 Ağustos'ta Moskova'ya ulaşıyor; İngiliz'lere karşı Bolşevik'lerle işbirliği yapmaya başlıyordu.[94]

1920 yılı Eylül'ünde Bakü'de düzenlenen Doğu Halkları I. Kurultayı'na Enver Paşa da İslâm ülkelerini temsil ettiği iddiasıyla katılıyordu. Onun bu kongreye katıldığını duyan Mustafa Kemal, Bolşevik emellerinden çok kuşkulanmaya başlıyordu, çünkü Rus'ların Enver Paşa'yı desteklediklerini; gizli amaçları uğrunda onu gerek Anadolu'da gerekse Orta Asya'da kullanmayı;[95] Ulusal Akım'ın önderi olarak kendinden hoşlanmadıklarını ve yerine Enver'i geçirmek istediklerini iyi biliyordu. Komünistlerin ülkeyi devralmalarını engellemek için de, 18 Ekim'de, en yakın dostlarının üye olarak katıldıkları resmi Türkiye Komünist Partisi'ni kurduruyor; aynı zamanda, Anadolu'daki öteki tüm komünist akımlarını

[90] FO 371/5178/E 13412: Gizli Siyasi Rapor CX/5233/V, 29.9.1920 - 5.10.1920; *Komunist*, Baku, 5.9.1920.

[91] FO 371/5171/E 12803: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 24.9.1920.

[92] FO 371/5137/E 119: Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gizli yazı, Londra, 13.2.1920; ilişikte, 3.2.1920 tarihli gizli raporun sureti.

[93] FO 371/5211/E 1311: Askeri İstihbarat Şefi W. Thwaites'den Curzon'a gizli yazı, Londra, 17.3.1920.

[94] S.R. Sonyel: 'Mustafa Kemal and Enver in conflict, 1919-22' (Mustafa Kemal ve Enver çatışması, 1919-22), *Middle Eastern Studies*, c. 25, no. 4, Ekim 1989, s. 506-515; Sonyel: 'Enver Pasha and the Basmaji Movement in Central Asia' (Enver Paşa ve Orta Asya'da başlayan Basmacı Akımı), *Middle Eastern Studies*, c. 26, no. 1, Ocak 1990, s. 52-64.

[95] FO 371/5171/E 12803: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 24.9.1920.

yasaklıyor; yeraltı komünist örgütünün üyelerinin tutuklanmalarını buyuruyordu.[96]

Mustafa Fevzi Paşa'nın kendi eşine verdiği öğüt

20 Ekim tarihli istihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Anadolu yönetiminin Savunma Bakanı General Mustafa Fevzi Paşa, İstanbul'da bulunan eşine, Anadolu'daki durumun daha da kötüye gitmesi olasılığını düşünerek, Eylül sonlarına doğru bir mesaj gönderiyor ve İstanbul'da kalmasını yeğ tutmasını öğütlüyordu. İngiliz istihbarat raporu bu konuda şu yorumda bulunuyordu: 'Bu davranış, iyi bilgi alan Ulusçu önderlerin genel akli durumlarının ilginç bir örneğini yansıtmaktadır'.[97]

İtalyan'ların Kemalistlere yaptığı yardım

Anadolu'daki kendi çıkarları Yunan çıkarlarıyla çatışan İtalyan'lar, Ulusal Akım'a, bu akımın başlangıcından beri, yine kendi çıkarları adına yardımda bulunmaya çalışıyorlardı. 27 Haziran tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, İtalya'da yaşayan kimi Ulusçu Türk öğelerinin İtalyan konsolosluk kuryelerinden yararlanmalarına; Roma'daki Sömürgeler Enstitüsü aracılığıyla gizli belgelerini Anadolu'ya göndermelerine; Antalya'daki İtalyan askeri bürosundan ve İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiserliği'nden faydalanmalarına izin veriliyordu.[98] 1 Temmuz tarihli istihbarat raporu ise şu bilgiyi veriyordu:

> '(Ulusçular) Avrupa ile olan münakalatı Antalya ve İtalya yoluyla sürdürüyorlar. Mustafa Kemal'in, İtalya'da, öteki adı Servet Cihat olan, Edip Bey adlı, eskiden kurmay albay olan bir temsilcisi vardır'.[99]

5 Eylül'de Roma'ya ulaşan eski Osmanlı diplomatlarından Galip Kemali, aynı gün Mustafa Kemal'e bir yazı gönderiyor; bu yazının bir sureti İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu. Bu yazının, İtalyan ajan Vlora eliyle Mustafa Kemal'e gönderildiğine inanılıyordu. O sırada, Fago adlı İtalyan yetkilisinin, Mustafa Kemal'le İstanbul yönetiminin arasını bulmayı başaramayarak Anadolu'dan döndüğü bildiriliyordu. Galip Kemali, Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda, 5 Eylül'de Roma'ya ulaştığını, 6 Eylül akşamı İtalya Dışişleri Bakanlığı siyasi daire şefince, Konsey başkanı M. Giolitti adına ziyaret edildiğini; kendisine, İtalya'nın Yakın Doğu'da güçlü bir Türkiye görmeyi dilediğini; Ankara ile İstanbul'-

[96] FO 371/6497/E 138; İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 97, 4.12.1920.
[97] FO 371/5172/E 14331: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 91, 20.10.1920.
[98] FO 371/5216/E 8277: Gizli Siyasi Rapor, CX/4014/V, Cenevre, 27.6.1920.
[99] FO 371/5170/E 8567: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.7.1920.

un arasını bulmaya hazır olduğunu söylediğini bildiriyordu.[100] Ekim'in sonuna doğru Galip Kemali'yi görmeye giden İtalya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı, Kemalistler 'akıllıca davranırlarsa', İtalyan yönetiminin, barış koşullarının değiştirilmesi için elden geleni yapmaya çalışacağını bildiriyordu.[101]

6 Ekim tarihli istihbarat raporu, İtalyan'ların Erekli'ye yüzlerce tüfek indirerek Ulusçulara sattıklarını bildiriyordu. 18 Ekim tarihli istihbarat raporuna göre, Fransız'lar, *Gaspari* adlı bir İtalyan gemisinin, Mustafa Kemal'e silâh ve mermi götürmek için Zonguldak'a gitmek üzere 15 Ekim'de Varna'dan hareket ettiğini; Fransız destroyerlerinin bu gemiyi bulmaya çalıştığını ve Zonguldak'taki Fransız yetkililerine de bu konuda bilgi verildiğini kaydediyordu.

Mısır'daki İngiliz başkomutanının 23 Ekim'de İngiliz İstihbarat Şefi'ne ivedilikle bildirdiğine göre, İtalyan'larla olan Fransız irtibat subayı, Fransız Savaş Bakanlığı'na gönderdiği bir raporda, bir İtalyan askeri kurulunun Ankara'da Mustafa Kemal'i ziyaret etmekte olduğunu; bu kurulu oluşturan subaylar arasında, Osmanlı Mebusan Meclisi eski üyesi ve Viyana'da Arnavut orta elçisi bulunan Sürreyya Bey'in oğlu Sefa Bey (takma adıyla Teğmen Vlora)'nın da bulunduğunu bildiriyordu. Bu arada, İtalyan kaynaklarından sağlanan fıçılar dolusu petrol, Antalya'dan Anadolu içerilerine sevkediliyor; İtalyan'lar, ayrıca, Mustafa Kemal hesabına Antalya'ya iki sahra topu çıkarıyorlardı.[102] 30 Ekim tarihli istihbarat raporu, İtalyan yardımının halâ Antalya yoluyla sürdüğünü; oraya kamyon ve petrol çıkarıldığını; son günlerde bir İtalyan gemisinden 25.000 tüfek ve birçok dağ topları indirildiğini bildiriyordu.[103] Bu haberleri, Harput'tan İstanbul'a dönen bir gezginci de doğruluyor; her yanda, İtalyan'ların Ulusçulara Antalya yoluyla yardımda bulunduklarını işittiğini söylüyordu.[104]

Türk-İtalyan ilişkileri İngiliz'leri o denli kaygılandırıyordu ki, İstanbul'daki yeni İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 2 Aralık'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıya, bu ilişkilere ilişkin bir raporun suretini ekliyor, şöyle diyordu :

> 'Bilginin büyük bir bölümü oldukça gizli bir kaynaktan sağlanmıştır... Bunun genellikle doğru olduğuna güvenmekle birlikte, çeşitli konuları doğrulamak olanaksızdır'.

[100] FO 371/5057/E 13497; İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 2.10.1920; kaynak: T/26/30, İtalya (Doğu Düzenleri); Sonyel 3, s. 95.

[101] FO 371/6497/E 135: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 2.12.1920.

[102] FO 371/5057/E 13183: Genel Karargâh'tan (Mısır) Askeri İstihbarat Şefi ve İstanbul'a kapalı telyazısı no. 1174, G. I., 23.10.1920.

[103] FO 371/5172/E 14558: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 92, 30.10.1920.

[104] İbid.: belge no. E 15366: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 92, 6.11.1920.

Raporun özeti şöyleydi : 'İtalyan yönetiminin, Türk Ulusçuları ve onların Avrupa'daki dostlarıyla içten ilişkileri vardır. 1920 yılı Şubat'ında, Katanya (Catania) milletvekili Signor Vassalo başkanlığındaki bir kurul, diğer şeyler arasında, Türkiye ile İtalya arasında bir anlaşma yapmak amacıyla İstanbul'a gelmişti.' Rapor, Vassalo'nun çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi veriyor; 1920 yılı Mart'ında, Signor Gaito adlı bir İtalyan'ın, Türk Deniz Bakanlığı'na uzman-öğretmen olarak atandığını; bu atamanın, 2 Mart 1920 günkü resmi gazetede yayınladığını bildiriyor; Türk-İtalyan Dostluk Derneği'nin çalışmalarına büyük önem veriyor; şöyle diyordu: 'Eskiden Osmanlı milletvekilleri olan Şahin ve Ahmet Dino adlı Arnavut kardeşler, bu derneğin başlıca üyeleridir. Derneğin geçen Mart ayında kuruluşunda İtalya Yüksek Komiseri ve Dr. Pelegrini'nin de rolleri olmuştur. Damat İsmail Hakkı, bu kişilerle Ulusçular arasındaki irtibatı sürdüren kişidir. Albay Roletto, Yüzbaşı Vlora ve eski Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın oğlu da bu dernekle yakından ilgilidir. Dernek, İstanbul'daki Arnavut Kulübü aracılığıyla çalışmaktadır... Dolaysız biçimde Roma'dan yönergeler alınmaktadır. Roma'daki kimi İtalyan politikacıların Türk İttihatçı'larıyla sıkı ilişkileri vardır ve bu, İtalyan yönetimince zımnen desteklenmektedir. İpleri çeken başlıca kişi Kont Sforza'dır...

'Antalya'da Ulusçuların savaş kesimi yoktur; liman ise silâh, mermi ve ürün taşımada ve münakalâtı korumada Ulusçularca kullanılmaktadır. Gemiyle İtalya'dan getirilen silâh ve mermiler, Antalya yoluyla Ulusçulara gönderilmektedir. *Societa Italiana Servizi Marittimi* ve *Lloyd Trestino* adlı firmalara ait gemilerle de malzeme taşınmaktadır. Bu denli malzemelerin İtalya'dan sevkiyatıyla uğraşan Türk'ler, İshak Paşa ve Hüseyin Ragıp Bey'dir. Onlara Teğmen Franciosi yardımcı olmaktadır. Malzemeleri Ulusçular hesabına satın alan kişi, Mayıs ayında, Server Vedat takma adıyla Roma'daki Boston otelinde kalan Kurmay Yüzbaşı Edip Bey'dir. O ve Galip Kemali, Mustafa Kemal'in Roma'ya akredite edilmiş temsilcileridir. Galip Kemali diplomatik konularla ilgilenir ve İtalyan yönetimiyle Mustafa Kemal arasındaki yazışmalara aracılık eder.

'O sırada Osmanlı Savunma Bakanlığı müsteşarı bulunan İbrahim Ethem, 28 Nisan'da Padişah'ın baş mabeyincisine gönderdiği yazıda, İtalyan'ların Ulusçulara yaptıkları edimsel (maddi) yardımdan ötürü resmen yakınmıştı... 7 Mayıs'ta Osmanlı İçişleri Bakanlığı, İtalyan'ların eylemleri konusunda Bakanlığa bilgi sağlaması için Türk gizli polisine özel yönergeler vermişti. 10 Mayıs'ta Osmanlı Dışişleri Bakanı, bu konuda İtalya Yüksek Komiserliği'ne gönderilecek bir protesto notasının müsveddesini hazırlamıştı; ama bu notanın gönderilip gönderilmediği bilinmiyor. Türk hükümeti, olup bitenlerden bilgi sahibidir.

'8 Eylül'de Kurmay Binbaşı Aşit (?) Efendi, öteki Ulusçu yetkililerle birlikte Ankara'dan Antalya'ya gidiyor; orada, İtalyan komutanı ve yetkililerince karşılanıyordu. Yapılan görüşmelerden sonra, Binbaşı Aşit, Mustafa Kemal'e bir telyazısı gönderiyor; bunun üzerine Mustafa Kemal, 200 kişilik bir muhafız birliğiyle ivedilikle Antalya'ya geliyor ve oradan, *Lloyd Trestino* hattına ait *'Galicia'* gemisiyle Rodos'a geçiyordu. Rodos'ta üç gün kalan Mustafa Kemal, Ahmet Dino ve onun seviyesinde kimi öteki Türk'ler ve İtalyan siyasi murahhaslarıyla görüşüyordu.

'Ajanlar zincirinin en önemli bağlarını Yarbay Edip ve Emanuel Carasso (Karasu) oluşturur. Edip Bey, Roma'da, gemiyle Anadolu'ya gönderilmek üzere savaş gereci satın aldı. Bu gereçin kolayca sağlanması için kendisine İtalyan yönetimi nezdinde Galip Kemali, mali konularda ise Emanuel Carasso yardımcı oldu. İlk baharda Roma'da bulunan Edip, kendisiyle ve Carasso'yla bizzat görüşmek üzere oraya gelen Talât'la ilişki kurdu. Edip'in en faal İtalyan yardımcılarından biri de halen Roma'da bulunan Signor Dinari'dir. Dinari, savaş günlerinde, İstanbul'da bulunan bir makine mühendisidir. Onun İstanbul'daki ajanı, Başkentle Ankara arasında kuryelik yapan Simon Danone adlı bir Musevi'dir. Emanuel Carasso, Yakın Doğu'da Musevi-Mason etkisinin birleşimidir. Şimdiki İtalya Cumhurbaşkanı Giolitti'nin de bununla yakından ilişiği vardır. Carasso; Edip, Talât, Dinari, Giolitti, Marquis Garroni ve Kont Sforza'yla faal biçimde işbirliği yapmaktadır. 1920 yılı başlarında, onun gayretleri sayesinde, Edip, önemli savaş gereçlerini satın alabilmek için gerekli parayı sağlayabilmiştir.

'Bu arada, Yarbay Fago başkanlığında Ankara'ya önemli bir İtalyan kurulu gönderiliyordu. Ankara'ya gönderilen öteki İtalyan murahhaslar şunlardı: 1920 yılı Haziran'ında M. Caputo, St. Antoine adlı İtalyan katedralinin emini Rahip Giuliano. Yarbay Fago, San Remo Konferansı'na katılan İtalyan delegelerinden biriydi. Bu kurulun Ankara'ya gitmesi için gerekli hazırlıkları şunlar yapmıştı: Türkiye'nin eski Washington büyükelçisi Ahmet Rüstem, halen Ulusçu Dışişleri Bakanı bulunan Ahmet Muhtar ve eskiden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez komitesi üyelerinden Memduh Şevket. Her üçü de, İstanbul'un Bağlaşıklar'ca işgal edildiği 16 Mart 1920 günü tutuklanmaktan kurtuluyor ve İtalyan yetkililerince gizlice Antalya'ya götürülüyorlardı.

'Fago kurulunun amaçları şunlardı: Anadolu'dan İtalya'ya hububat ve ham madde ihraç edilmesi için hazırlık yapmak; kimi İtalyan ticari kuruluşlarının dilediği iktisadi ayrıcalık hakları hakkında görüşmelerde bulunmak; buna karşılık olarak, Ulusçulara, 3 milyon Türk Lirası avans, savaş gereci, teknik danışmanlar, Türk savı için tinsel (manevi) ve diplomatik destek sağlamayı önermek. Fago, 8 Haziran 1920 dolaylarında Ankara'dan ayrılıyordu.

'M. Caputo, Mustafa Kemal'e takdim edilmek üzere, kendisine Yarbay Vitali'ce verilen tanıtma yazısını da birlikte taşıyarak, Haziran'da Ankara'ya ulaşıyordu. Oradaki görevi büsbütün ticari idi. Ankara'da kaldığı süre içinde, Mustafa Kemal ve tüm Ulusçu önderlerle sıkı ilişki kuruyordu. Rahip Giuliano, görünürde İtalyan dinsel kuruluşlarını teftiş etmek amacıyla, Eylül ayında, İnebolu yoluyla Anadolu'ya gidiyor; İstanbul'da, Mustafa Kemal'e danışan Ulusçu yetkililerce geciktiriliyor; ama Ankara'ya gitmesine izin verilmesi için buyruk veriliyordu. Ankara'da büyük içtenlikle karşılanıyor; Mustafa Kemal, ona, ülke oldukça karışık bir durumda olduğu sürece seyahat etmesinin tehlikeli olacağını söylüyor; rahip Giuliano dinsel kuruluşları teftişten vazgeçiriyordu.

'Eylül'de Fago yine Ankara'ya gidiyor; aynı ayın başlarında, on İtalyan, İnebolu yoluyla Anadolu'ya gönderiliyordu. Fago'ya yüzbaşı Vlora'nın eşlik ettiğine inanılmaktadır. Fago, bu ikinci gelişinde, Ankara ile Babıali'nin arasını bulmaya çalışıyor, ama Ulusçular, Damat Ferit'le görüşmeye kesinlikle karşı çıkıyorlardı.'

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bu raporu ilgiyle izliyor ve 18 Aralık'ta Yüksek Komiser Rumbold'a, Mustafa Kemal'in Rodos'u ziyaret ettiğini gösterecek herhangi bir kanıt olup olmadığını soruyor; ama Yüksek Komiser kanıt sağlıyamıyordu.[105]

13 Aralık'ta, İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşar yardımcılarından Sir Eyre Crowe'u görmeye giden Londra'daki İtalyan maslahatgüzarı Signor Preziosiona, içeriği Lord Curzon'a bildirilmek üzere Kont Sforza'nın göndermiş olduğu bir telyazısını okuyordu. Bu telyazısında iddia edildiğine göre, Mustafa Kemal, sabık Senüsi'yi, düzensizlik ve kargaşalık çıkarmak amacıyla 'Kuzey Mesopotamya (Irak)'ta Mardin'e! göndermişti'. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bu konuda, 15 Aralık'ta, Beyrut'taki İngiliz konsolosu Fontana ve 17 Şubat 1921'de, Hindistan ve Savaş Bakanlıkları'na bilgi veriyordu.[106]

Roma'daki Türk Ulusçularının eylemleri

9 Şubat 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, 28 ile 31 Ocak 1921 dönemini kapsayan, Roma kaynaklı şu bilgi veriliyordu: '8 ile 15 Ocak (1921) tarihleri arasında çeşitli yerlerden gelen Türk Ulusçuları, Roma'da, *Palace* ve *Excelsior* otellerinde konferanslar düzenlediler. Talât da Romadaydı, ama ayın 11 veya 12'sinde ayrıldı. Orda hazır bulunanlar şunlardır: Sudi, Ahmet Rıza, Hüseyin Hilmi Paşa, Cavit, Cami Münir, Reşit Safvet,

[105] FO 371/5058/E 15528: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, no. 1594/M/2386, İstanbul, 2.12.1920: İtalyanlarla Ulusçular arasındaki ilişkiler konusunda rapor; Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a kapalı telyazısı no. 1175, Londra, 18.12.1920.

[106] FO 371/5041/E 15678: Sir Eyre Crowe'un andırısı, Londra, 13.12.1920.

Sait, Çürüksulu Mahmut Paşa, Galip Kemali ve Ali Nizami Paşa. Konferansın amacı, Paris'te düzenlenecek olan Bağlaşık Konferansı'na sunulmak üzere bir andırı hazırlamak ve ileride yapılacak eylemler konusunu görüşmekti. Sevr Antlaşması'nda değişiklik yapılması için İtalyan yönetiminin yardımını sağlamayı ümit ediyorlar. Ahmet Rıza, Roma'daki bir ajana, Kont Sforza'yla görüştüğünü ve İtalya'da pek iyi karşılandığını söyledi.

'Abusad olarak bilinen Cami Münir, Ulusçuların Roma'daki özel elçisidir. Kendisi ılımlı bir Ulusçudur. Roma'ya gelmeden önce Erzurum'a gönderilmişti; oradan da, yaklaşık olarak dört ay önce yapılan Türk-Sovyet konferansına Türk delegesi olarak katılmak üzere Batum'a gitmişti. Rodos'ta, o adayla İstanköy ve Ankara arasında bağlantı kurmuştur. Önemli yazılar, Rodos'tan, Bakırköy (Makri) veya Marmaris'e telle, oradan da telyazısıyla Ankara'ya gönderilir. Roma'da Cami Münir, iki tür faaliyet gösterir: (a) Ulusal Ordu için silâh, mermi ve giysi satın alır. Baytar Binbaşı İzzet ve Rafet Bey adlı kişilerin oluşturduğu bir satın alma (mübayaa) komisyonu onun buyruğu altındadır ve ona yardımcı olur. Bir işlem yapılmadan önce Cami'nin izninin alınması gerekir. Paranız varsa İtalya Savaş Bakanlığı'nı dahi satın alabilirsiniz... (b) Merkezi Roma'da, şübeleri de Paris, Berlin, Münih ve Lozan'da olmak üzere, bir enformasyon ve basın bürosu kurup örgütlemek. Paris şübesi, Dr. Reşat Nihat'ın yönetimindedir; onunla Reşit Safvet işbirliği yapar. Muhtemelen yakında adını *Moslem News* olarak değiştirecek olan *Moslem Outlook* adlı yayının yazışleri yönetmenleriyle sıkı işbirliği içinde çalışacaktır.

'22 Ocak dolaylarında Roma'dan Lozan'a hareket eden Yarbay Edip Servet, onun daha önce görevine son veren Ankara yönetiminin onayıyla, örgütün Berlin veya Münih şubesini yönetecektir. Cami, onu Ankara'ya yeniden önermiştir. Edip, oldukça faal bir Ulusçu ve Talât yandaşıdır. Türkiye'ye silâh kaçıran başlıca İttihatçı'lardan biri olduğu bildirilmiştir. Hintli Ulusçu Mehmet (Muhammed) Ali'yle ilişki kurmuştur.

'Roma'da bulduğum ve yönergelerini Cami'den alan Harun Alıca, ayın 24'ünde Lozan'a döndü. İsviçre'deki örgütün başına geçecek. Lozan'daki '*Turkia*' derneğinin başkanıdır. Cami, İtalyan yönetiminden gayriresmi olarak her çeşit yardımı alır. İtalya Dışişleri Bakanlığı mensubu ve eskiden Türkiye konsolosu bulunan Signor Kuize'ye, Cami'nin işlerini kolaylaştırması için yönerge (direktif) verilmiştir. İtalyan'lar, Ankara'ya oldukça önemli mesajlar gönderilmesi için, Cami'ye, Roma'daki telsiz merkezini kullanma izni vermişlerdir. Ulusçuları memnun etmek için ellerinden geleni yapıyorlar... Cami'ye gösterilen dostluğun son kanıtı olarak, İtalyan'lar, ona, Roma ile Ankara arasında kurye görevi yapacak bir uçak ayırmışlardır. Bu uçak, ayın 21 veya 22'sinde, bir İtalyan pilotun ve bir Türk makinistin denetinde Roma'dan ayrılmış; resmi posta ile

birlikte şu öneriyi götürmüştür: her tüfek 8 Türk Lirası'na olmak üzere, 100.000 İtalyan tüfeği ve her tüfek için 200 mermi satışa hazırdır.

'Ulusal Meclis'in (BMM) üyesi bulunan Cevat Bey, pek yakında, Anadolu'da, 200.000 veya 300.000 kişilik bir orduyu donatmaya yetecek kadar silâh ve mermi imal edebileceklerini bana söylemiştir. Bir miktar mermi imal eden Eskişehir fabrikalarını herhalde geliştirmişlerdir. Her ay, özel kurye ile, Cami'ye Ankara'dan para gönderilir. Bir kısmı *Banca Commerciale d'İtalia* (İtalya Ticaret Bankası) ve bir kısmı da başka bir bankaya yatırılmış olan ve dilediğinde kullanabileceği epeyi para vardır. Kendisine, herhalde, Rusya'dan alınan altın da gönderilir ve böylece, dövizden yararlanmış olur'. [107]

Konya ayaklanması

13 Ekim tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 7 Ekim'de Konya bölgesinde bir ayaklanma oluyor; tüm Konya Sancağı'na ve bu Sancağa bitişik olan Isparta Sancağı'nın bir bölümüne yayılıyordu. Ulusçular, ayaklanmayı bastırmak amacıyla ivedilikle davranarak, Afyon Karahisar'da bulunan ve dört piyade taburundan oluşan XII. Kolordu'ya mensup askeri birlikleri bir topla birlikte olay yerine gönderiyorlardı. Bu askeri harekât kısmen başarılı oluyor, ama Ulusçular, isyan bölgesinin tümünü denetlerine geçiremiyorlardı. Ulusçularca gönderilen ama İngiliz İstihbaratı'nın eline geçen bir belgede, XII. Kolordu erlerinin disiplin ve yeteneken yoksun olduğu kaydediliyordu. Raporda ayrıca şöyle deniyordu: 'Mustafa Kemal, buyruğu altındaki erlerin azlığı yüzünden, Yunanlı'lara karşı kesinlikle ilerleyemediğini, ama gerilla savaşı yapmak niyetinde olduğunu açıklıyor; Ulusçular, şimdiki durumun güçlüğünü ve askeri bir başarı sağlama şanslarının küçüklüğünü iyi anlıyorlar'. [108]

18 Ekim tarihli İngiliz Deniz İstihbaratı raporuna göre, Konya, Ankara, Sivas ve Kastamonu bölgelerinde genel seferberlik için buyruk verilmişti. Trabzon ve Samsun bölgelerinde seferberlik ilân etmek için yeterince mali kaynak olmadığından, seferberlik ilân edilmiyor, ama askere alınacak yaşta olanların İstanbul'a gitmelerine izin verilmiyordu. Bu arada Konya ayaklanması kısmen bastırılıyor ve elebaşlar ele geçirilerek idam ediliyordu. [109]

30 Ekim tarihli istihbarat raporu, o sırada İzmit bölgesinde eylemlerde bulunan en önemli iki çetenin, Değirmendere yakınlarında üslenmiş

[107] FO 371/6507/E 2139: 'Türkiye hakkında gizli rapor', no. 15, 9.2.1921: 'Roma'daki Ulusçuların eylemleri'; başlıca kaynak: SE/3, Roma, 28 ve 31.1.1921.

[108] FO 371/5172/E 14131: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 90, 13.10.1920.

[109] İbid.: belge no. E 14705: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 21, 18.10.20.

bulunan Arnavut Kâzım ve Sabanca dolaylarında üslenmiş bulunan Laz Kara Mustafa çeteleri olduğunu kaydcdiyordu.[110] Aynı istihbarat raporu, Ulusçuların Sinop'un üst kısmına 5½ kilovatlık bir telsiz santrali kurduklarını; bunun Ankara'yla bağlantı kurduğunu; Erzurum ve Bakü'yle çalışabildiğini bildiriyordu.

Türk-Ermeni savaşı

1920 yılı Haziran'ında Oltu ilçesini istilâ eden Ermeni'ler, Türk halka cziyet yapıyor; Ulusçuları adeta savaşa kışkırtıyorlardı.[111] Geri çekilmcleri için kendilerinc 7 Temmuz'da gönderilcn kesin süreli öneriyc kulak asmıyor; Sevr Antlaşması gerçğince Anadolu'nun Doğu İlleri'ni istilâya hazırlanıyor;[112] 24 Eylül'de Kötek ve Bardiz ilçelerindc saldırıya geçiyor; kısmen başarı sağlıyorlardı. Dört gün sonra, General Karabekir komutasında karşı saldırıya geçen Türk Ordusu, Ermcni ordusunu yenilgiye uğratıyor; 2 Aralık'ta Gümrü Antlaşması'yla barış imzalanıyor;[113] Ermeni'ler, Rusya'nın da baskısıyla, Sevr Antlaşması'nı yadsıyordu.[114]

Bu arada, Bağlaşık destroyerleri, Batum açıklarında devriye gezerek birçok kayıkları durdurup arıyor, ama silâh bulamıyordu. Yerel halkın (hcrhaldc Rum ve Ermeni) İngiliz İstihbaratı'na bildirdiğinc göre, Giresun açıklarında görülcn motorlu bir gemiden tüfek ve mitralyöz taşıyan 8 Bolşcvik ve 50 Türk, Osman Ağa'yla birlikte sahile çıkıyordu. Rus kaynaklı bir habere göre, *Djigit* adlı küçük bir gcmi, Trabzon ile Novorossisk arasında sık sık seferler yapıyordu. Bu gemi kızıl bandıralıydı ve her iki liman arasında küçük rütbeli yetkili ve erzak taşıyordu.[115]

Tevfik Paşa Kabinesi ve Anadolu'ya gönderilen Mareşal Ahmet İzzet Paşa Kurulu

Sevr Antlaşması, İngiliz'lcr, Yunanlı'lar, Rum'lar, Ermeni'ler ve Kürtlerden başka kimseyi tatmin etmemişti. Fransız'larla İtalyan'lar bu antlaşmadan arslan payı almadıkları için sızlanıp duruyorlar; antlaşmanın dcğiştirilmesi için bir akım başlatıyorlardı. Bu akıma Türk yandaşı kimi İngiliz öğelcri ve basın araçları da katılıyordu.[116] Bu arada, Beyaz Rus ordusunun General Wrangel komutasındaki son kalıntıları Bolşevik ordu-

[110] İbid.: belge no. E 14558: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 92, 30.10.20.
[111] Papasian, s. 41.
[112] Sonyel 3, s. 25 vd.
[113] İbid.: s. 34 vd.
[114] FO 371/5172/E 15971: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 95, 20.11.1920. Türk barış önerileri.
[115] İbid.: belge no. E 14734: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 22, 25.10.1920.
[116] FO 371/5109/E 6335; *Sunday Times*, 30.5.1920.

sunca yenilerek Kırım'dan çıkarılıyor; Bolşevik'ler Kafkas'lara inerek Kemalist'lerle doğrudan doğruya ilişki kuruyorlar;[117] Kâzım Karabekir komutasındaki Kemalist Ordusu, Erivan Ermeni ordusunu yenerek, Sevr Antlaşması'nın Büyük Ermenistan'la ilgili 4. maddesini etkisiz bırakıyor; Yunanistan'da yapılan genel seçimi Venizelos partisi yitiriyor; İstanbul'da Damat Ferit erkten çekilerek yerini Tevfik Paşa Kabinesi'ne bırakıyordu. Eski Sadrazam'lardan Ahmet İzzet Paşa, bu Kabine'de içişleri Bakanlığı'na getiriliyordu.[118] İngiliz'ler, onun yeni Kabine'ye atanmasına çok önem veriyorlardı, çünkü Kemalist'lere karşı sempatisi olduğuna, yeni Kabine antlaşmayı onaylar ve 'ılımlı Kemalist'lerin' yurtseverlik duygularına başvurursa, Sevr Antlaşması'nı kabullenerek direnişlerinden vazgeçeceklerine inanıyor; Ahmet İzzet Paşa'yı bu oyunlarında alet olarak kullanıyorlardı.[119]

Son ana dek Sadrazamlığa bağlı bulunan, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin kimi üyeleri dışında, tüm siyasi partilerin düşmanlığını kazanan, Bağlaşık'larca dahi artık desteklenmeyen Damat Ferit, 16 Ekim'de erkten resmen çekilmek zorunda kalmıştı.[120] Beş gün sonra onun yerini Tevfik Paşa alıyordu. Bu arada İngiliz İstihbarat Servisi, İstanbul'la Ankara Arasında anlaşmaya varmak için yapılan tüm sondaj ve eylemleri büyük bir dikkatla izliyor; bu konuda bilgi toplamak için ajanlarını seferber ediyor; Ankara ile İstanbul arasında yapılan gizli yazışmaları ele geçiriyordu.

Yeni Tevfik Paşa Kabinesi ilk toplantısını 22 Ekim'de yapıyor; Ulusçulara karşı uygulanacak siyasayı gözden geçiriyordu. Bu Kabine, Ulusçularla bir anlaşmaya varmadan önce Sevr Antlaşması'nı onaylamaya yanaşmıyordu; ama Ulusçuların bu konuda birçok dilekleri vardı.[121] Kabine'nin 23 Ekim'de yapılan ikinci toplantısında, Ulusçuların dileklerini inceleyecek bakanlardan oluşan bir kurulu Anadolu'ya göndermeden önce gizli bir kurul göndermek kararı alınıyordu.[122]

10 Kasım tarihli istihbarat raporu, Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 24, 25, 28 Ekim ve 1 Kasım tarihli toplantıları hakkında bilgi veriyordu. Bu toplantılarda, İstanbul-Ankara ilişkileri, genel af, v.s. konular ele alınıyor, 1 Kasım tarihli toplantıda, Mustafa Kemal'in İzzet Paşa'ya

[117] FO 371/8378/E 8378: Kafkasya gizli raporu, 1917-1920.

[118] TV no. 3988.

[119] FO 371/5057/E 13178: Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 22.10.1920.

[120] Sonyel 3, s. 99 vd.; FO 371/5172/E 13945: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 21.10.1920.

[121] Sonyel 3, s. 107 vd.

[122] FO 371/5172/E 14269: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 28.10.1920.

göndermiş olduğu ve kimi koşullar öne süren mektubu ele alınıyor; İzzet ve Salih Paşalar, bu mektuba bir yanıt yazmaya yetkili kılınıyor; 2 Kasım'da Binbaşı Seyfettin Bey, bu yanıtı ve Veliaht'ın Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektubu Ankara'ya götürüyordu.[123] Bu raporla yakından ilgilenen Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds, 4 Aralık'ta şu çıkmayı kaleme alıyordu:

> 'Türk Kabinesi'ndeki bu görüşmelerin doğru olduğunu kestirmek olanaksızdır. Bunların, Kabine'nin dileği olmadan bizim elimize geçmesi olanağına inanmak biraz güçtür. Ne olursa olsun, İzzet Paşa'nın, bildirildiği gibi, Ulusçulara gerçekten yazı göndermiş olsun veya bizi göndermiş olduğuna inandırsın veya inandırmasın, Mustafa Kemal'e vakitsiz olarak bildirdiği gibi, Antlaşma'da, Bağlaşık'larca kabullenileceği biçimde yapılması önerilen değişiklik, Yunanlı'lar mevzilerini korumazlarsa, bizim ileride kabullenecceğimiz değişiklikten pek ayrı değildir'.[124]

Bu sırada, Tevfik Paşa Kabinesi'nde İçişleri Bakanı olarak görevlendirilen İzzet Paşa, Mustafa Kemal'e başvurarak görüşme önerisinde bulunuyor;[125] buna olumlu biçimde karşılık veren Mustafa Kemal, Türk Ulusçuların, Wilson ilkelerine göre ülkenin bütünlüğünü sağlayacak bir yönetim kurulması amacını güttüklerini ve ulusal birliğin ancak BMM'nce saptanan koşullar uygulanırsa sağlanabileceğini öne sürüyordu. Bu koşullar, Sevr Antlaşması'nı etkisiz bırakıyordu.[126] Mustafa Kemal'in mektubunu, 30 Ekim'de İnebolu yoluyla Ankara'dan İstanbul'a ulaşan Kurmay Binbaşı Seyfettin Bey getirmişti.

4 Kasım ve 10 Aralık tarihli istihbarat raporlarında, hükümetle Ulusçular arasında yapılan görüşmelere değiniliyor; İstanbul Kabinesi'nin 4, 5, 8, 11, 14, 22, 24-25 ve 27 Kasım'da yaptığı gizli toplantılardaki görüşmelerin seyri incelenyordu. 4 Kasım tarihli raporda, 'Tevfik Paşa ve İzzet Paşa'nın göstermiş oldukları son derece iyi niyete karşın', Ulusçuların Sevr Antlaşması'na ilişkin tutumlarında herhangi bir değişiklik yapmalarına pek az ihtimal olduğu bildiriliyor; tüm bu toplantıların tutanakları veya yapılan görüşmeler ve alınan kararlar, İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu.[127]

[123] FO 371/5058/E 15274: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 10.11.1920.

[124] FO 371/5172/E 15112: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 11.11.1920.

[125] *Söylev* II, s. 352; *Speech*, s. 432.

[126] Bkz. FO 371/5058/E 14918: Mustafa Kemal'den İzzet Paşa'ya, Ankara, 26.10.1920: Gizli İstanbul Raporu: 'Ulusçuların plânları', CX/299/V, İstanbul, 3.11.1920.

[127] İbid.: belge no. E 14853 ve E 15778: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 4.11.1920 ve Gizli Siyasi Rapor, CX/1424, 10 ve 16.12.1920.

25 Kasım tarihli istihbarat raporuna göre, o ayın ilk yarısında İstanbul'la Ankara arasında gayri resmi görüşmeler sürüyordu. Raporda ayrıca şu bilgi veriliyordu:

> 'Şimdiki Kabine erke geçtiğinde, Kurmay Binbaşı Ali Rıza Ankara'ya gönderilmişti. Ali Rıza'nın Kızıl Toprak'taki evi, Ulusçuların sürekli bir randevu yeriydi, ama kendisi ayrıldıktan sonra, toplantılar Naci Bey'in Toztepe'deki evinde yapılmaya başlandı. Naci, şimdi Malta'da bulunan Prens Abbas Halim Paşa'nın damadıdır ve İzzet Paşa'nın yaverlerinden biridir.
>
> Binbaşı Ali Rıza 3 Kasım'da Ankara'dan döndü ve tüm geceyi İzzet Paşa ile geçirdikten sonra ertesi sabah yine ayrıldı. İzzet'in, Edip Kemal aracılığıyla Mustafa Kemal'e bir mektup daha gönderdiği ve bu mektubunda, Ulusçu önderleri, işlemi çabuklaştırmaya çağırdığı söyleniyor'.

İngiliz İstihbarat raporu, bundan sonra Mustafa Kemal'in İzzet Paşa'ya verdiği cevabı, bu cevabın Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun 4 Kasım günkü toplantısında görüşüldüğünü bildiriyor; Kabine'nin 8, 9 ve 14 Kasım günkü toplantılarında yapılan görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi veriyordu.[128]

16 Aralık tarihli istihbarat raporunda, 'İzzet Paşa Kurulu'nun Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Anadolu'ya gidişi' başlığı altında verilen bilgi oldukça ilginçtir. Bu bilgiden, İngiliz İstihbaratı'nın, İstanbul'da, Kabine gizli toplantılarına kadar girerek, Osmanlı yönetiminin devlet sırlarını ele geçirdiği kesinleşmektedir. Bu raporda bildirildiğine göre, Ahmet İzzet Paşa, 22 Kasım'da yapılan Kabine toplantısında, Mustafa Kemal'den bir yazı aldığını açıklıyordu. Kendisiyle Mustafa Kemal arasında kuryc görevi yapan Neşet Bey'in sözlü olarak kendisine bildirdiğine göre, Yunanistan'da Venizelos ve partisinin genel seçimi yitirmesi üzerine, Türk Ulusçuları arasında umut ve güven artmış bulunuyordu. Buna, Kırım'da Beyaz Rus Generali Wrangel'in Bolşevik Kızıl Ordusu'nca yenilgiye uğratılması ve Türk'lerin, Ermenistan'da, Kâzım Karabekir komutasında sağladıkları başarılar, bu iyimserliği arttırmıştı. Ulusçu önderler, merkezi yönetimin, bu yeni koşullar içinde Bağlaşık Devlet'lerle yeniden görüşerek daha yararlı barış koşulları sağlayabileceklerine inanıyorlardı.

İngiliz İstihbarat raporunda iddia edildiğine göre, Mustafa Kemal'in Ahmet İzzet Paşa'ya göndermiş olduğu gizli yazının içeriği şöyleydi:

[128] FO 371/5172/E 15925: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 25.11.1920.

'İrtibat subayı Reşit Bey, merkezi yönetimle Anadolu arasında yapılacak görüşmelere esas oluşturacak koşulları kendisine bildirmemi diledi. BMM'nin tarafımca bugün çağrılan gizli oturumunda alınan kararları, dileğiniz üzerine size bildiriyorum:

1. Ulus arasındaki ikiliği ortadan kaldırmayı dileyen BMM, merkezi yönetimin bu amaç doğrultusunda yapacağı her türlü davranışı desteklemeyi yurtseverlik görevi sayar;
2. BMM, kendi ilkelerine sadık kalır ve merkezi yönetimle ancak şu koşula göre görüşmelere girişebilir: Sevr Antlaşması'nda, Wilson ilkelerine uymayan maddelerin uygun bir biçimde değiştirilmesinin sağlanacağı yolunda gerekli güvenceyi sağlamalı; bu konuda bizimle görüşmelere başlamadan önce, ayrıntılarda değilse bile, önemli konularda bu güvenceyi sağlamalıdır;
3. Bağlaşık Devletler, yapmış oldukları haksızlığı ortadan kaldırmak kararını aldıktan sonra, BMM, söz konusu görüşmenin ivedilikle yapılması ve bir anlaşmaya varılması için elinden geldiğince uğraşacaktır;
4. BMM, ulusal bağımsızlık ve birlik konularıyla ilişkin emellerinde tatmin edildikten sonra, dünya barışı için ve Yakın Doğu'da Bağlaşık Devletler'in tüm siyasal sorunlarında çıkarlarına uygun biçimde davranmayı üstlenir;
5. Görüşmelerde başarı sağlanınca, ulusal örgüt, merkezi yönetimin buyruklarına boyun eğmekle birlikte, söz verilen hükümler yerine getirilinceye dek örgütünü sürdürecektir. Normal durum yeniden kurulunca, örgüt büsbütün dağıtılacak veya siyasi bir parti biçimine getirilecektir... (6. ve 7. maddeler pek önemli değil; yazar dışarda bıraktı).
8. Bağlaşık Devletler'le anlaşmaya vardıktan sonra, merkezi yönetim, BMM'nin, ulusal güvenliği için almış olduğu siyasal ve mali önlemleri büsbütün veya kısmen onaylamayı üstlenmelidir;
9. Hiç bir koşula tabi tutulmayacak genel af ilân edilmelidir'.[129]

Türk-Rus ilişkileri gerginleşiyor

Bolşevik yönetimiyle görüşmelerde bulunmak üzere 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan ayrılan ve 29 Temmuz'da Moskova'ya varan Bekir Sami başkanlığındaki Türk kurulu, uzun süren çetin görüşmelerden sonra, 24 Ağus-

[129] FO 371/5058/E 15778.

tos'ta Bolşevik'lerle bir dostluk antlaşması parafe ediyordu. Tüm bu görüşmeler sırasında, Bolşevik'lerin Kemalist'lere, Kemalist'lerin de Bolşevik'lere pek güvenleri olmadığı açıkça meydana çıkıyordu.[130] Kâzım Karabekir komutasındaki Türk Ordusu'nun, Kafkas'larda, Daşnak Ermenistan'a bir çarpıda bulunmasından Bolşevik'ler hiç de memnun kalmamışlardı, çünkü bizzat kendileri, Ermenistan'ı Bolşevik'leştirmeyi plânlıyorlardı. Türk-Ermeni savaşının sonuna doğru, Kemalist'lerle Bolşevik'lerin arasındaki ilişkiler adeta kesilecek bir kerteye geliyordu. Kemalist'lerin Kafkas'larda ivedilikle ilerlemeleri; Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da onlara karşı gittikçe artan iyi duygular;[131] Bolşevik'lerin sinirlerini bozuyordu.

Kafkas'lardaki Daşnak önderler ve Müslüman 'zenginler', Türk'lerin Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'daki İslâm ülkelerini Bolşevik etkisinden uzaklaştırmak amacıyla, Bolşevik'lere karşı Bağlaşık Devletler'le birleştikleri söylentilerini çevreye yayıyorlar; Kemalist'leri, bağımsız bir Azerbaycan devleti kurmak çabalarıyla ilişkin gösteriyorlardı. Bu ve buna benzer söylentiler, Bolşevik ihtilâl çevrelerinde Kemalist'lere karşı kuşku yaratıyor; Stalin, Bağlaşık Devletler'in, sağa kayan Kemalist'lerle düzen çevirmeye çalıştıklarından ve Kemalist'lerin, 'ezgi altındaki halklara ve kurtuluş sorununa ihanet etmeleri, gerekirse, Bağlaşıklar'dan yana geçmeleri olasılığından' söz ediyordu.[132]

Bu arada, Sevr Antlaşması'nın Türkiye'den yana değiştirilmesi için Fransız ve İtalyan çevrelerinde başlatılan mücadele; Kemalist'leri, Bağlaşıklar'ın koşullarını kabule inandırmak amacıyla, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında Anadolu'ya gönderilen İstanbul kurulu ve Kemalist'lerin, Anadolu'da komünistlere karşı aldıkları sert önlemler, Sovyet kuşkularını daha da arttırıyordu. Öteyandan Bolşevik'ler de Enver Paşa ile ve Mustafa Kemal'in düşmanlarıyla düzen çeviriyordu. Anadolu'nun her yanına ücretli Bolşevik ajanlar gönderiyorlardı. Tüm bu gelişmelere karşın, gene de aralarında iyi ilişkiler kurulmasının önemini kavrıyor; Kemalist'ler, Bolşevik'lerle olan anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı, çünkü o sıralarda başka bir umut kaynakları yoktu.

Mustafa Kemal'in, Osmanlı yönetiminin gizli bir ajanına açıkladığı görüşler

28 Ekim tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun iddia ettiğine göre, Mustafa Kemal'in, eski yönetimin bir gizli ajanına açıklamış olduğu görüş-

[130] S.R. Sonyel: 'Kurtuluş Savaşı günlerinde Doğu siyasamız', *Belleten*, xli, no. 164, Ekim 1977, s. 673 vd.

[131] FO 371/5172/E 16089: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 96, 28.11.1920.

[132] Carr III, s. 303; Spector, s. 72-3.

lerde hiçbir değişiklik yoktu. Kemal, sonuçta başarı sağlayacağına zerre kadar kuşkusu olmadığını vurguluyor ve tüm Türk ordularının gayretlerine karşın, 75 yıl önce gerilla savaşı vererek bağımsızlıklarını kazanan Sırp'ların kahramanlıklarını anımsıyordu. Yunanistan ve Bulgaristan da aynı yolu izlemişlerdi; şimdi sıra Türkiye'ye gelmişti. O günkü durum ne kadar sürerse, Türkiye'nin düşmanları için bir o kadar tehlikeli olacaktı; sonra, tüm Asya ile birlikte, Sovyet Rusya da Türk'leri destekliyordu. Yunan erleri, kendi ailelerini desteksiz bırakarak yabancı bir ülkeyi istilâ etmeye zorlanmışlardı; oysaki Türk gönüllüler, kendi yurtlarını savunuyorlardı. Bunların hangisi kazanacaktı? Ajan, şunları ekliyordu:

> 'Venizelos, Lloyd George'un buyruğuna uyarak 500.000 kişiyi kurban etmeyi diliyorsa, hiç kuşkusuz, sonuçta Ankara'yı işgal edebilir; ama Türk'ler, o zaman, Sivas'a çekilecek ve gerilla taktiklerini daha da arttıracaklardır. Padişah'a gelince, tüm halk kitleleri, Halife'nin kutsal toprağını savunmada ölmeye hazırdır. Mustafa Kemal'in, hırsa karşı adaleti temsil eden kutsal savın son zaferi kazanacağına adeta kısa görüşlü bir inancı vardır'.

Yine bu sırada, Ankara'daki Dışişleri Bakanı Muhtar Bey, Ulusçuların dış politikasını aynı ajana şöyle anlatıyordu:

> 'Ulusçuların görüşü, Başkan Wilson'un programına dayanır; esasen bırakışma da bu ilkelere göre imzalanmıştı. Ancak, Wilson'un ilkeleri utanmadan ayaklar altına alınmıştır; ama ulus son nefesine dek buna direnmek kararındadır... Ulusçular, hiç kuşkusuz, Bolşevik yardımına güveniyorlar. Bir halkın kendi kaderini yine kendisinin kararlaştırmasını Brest Litovsk'ta onaylayan ilk Bolşevik'ler olmuştur; zaferi kazanınca sözlerinde durmayan Bağlaşık Devletler gibi görüşlerini değiştirmediler. Ulusçular, Doğu'nun zulme uğramış halklarının, Avrupa'lı kapitalistlere karşı yürüttükleri mücadelede Sovyet Cumhuriyeti'ne güvenebileceklerine inanıyorlar'. [133]

6 Kasım tarihli istihbarat raporuna göre, BMM'nin gerçek gücünün, başta Mustafa Kemal olmak üzere, küçük bir grubun eline geçtiğini gösteren belirtiler vardı. Rapor, şöyle sürüyordu:

> 'Trabzon yoluyla Bolşevik'lerden alınan mali yardıma karşın, Ulusçuların şimdiki mali durumu oldukça kötüdür. Halka ağır vergiler koymak için BMM'nce yasalar yapılmıştır, ama bu vergilerin toplanmasında epeyi güçlüklerle karşılaşılıyor;

[133] FO 371/5172/E 14269 ve E 15366: İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, İstanbul, 28.10.1920 ve 6.11.1920.

kimi bölgelerde, ağır vergileri toplama deneyleri kargaşalıklara yol açmıştır. Trabzon halkı, Müslüman'ların adet, gelenek ve dinsel ilkelerine karşıcıl olan Bolşevik ideallerine düşmandır. Trabzon'da bir Bolşevik misyonu ve konsolosu vardır'.

18 Kasım tarihli istihbarat raporuna göre, Trabzon'daki Sovyet temsilcisi, deniz yoluyla Novorossisk, Kırım, Batum, Trabzon ve İstanbul arasında sürekli bir posta sistemi kurmuştu. Bu amaç için altı motorlu gemi kullanıyordu. Son günlere dek, Trabzon'daki Sovyet temsilcisi Danilov'du, ama bir habere göre, onun yerine Gürcü bir komünist olan Kvanchad-Zaradze atanmıştı.[134]

Venizelos ve Kemalistler

15 Kasım'da Yunanistan'da genel seçim oluyor; Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, seçimi kazanacağına inanarak iyimser olmasına karşın,[135] 'büyük bir yenilgiye uğruyor';[136] ertesi gün Yunanistan'dan ayrılıyordu.[137] 20 Kasım tarihli İngiliz istihbarat raporu, Venizelos'un yenilgiye uğratılmasının Türk'leri oldukça sevindirdiğini; Yunanlı'ların Karadeniz kıyılarına çıkarma yapmaları tehlikesinin ortadan kalktığına inandıklarını; İstanbul'daki kimi Bakanların, Sevr Antlaşması'nın ülke koşullarında şimdi kimi değişiklikler yapılmasından ümitli olduklarını ve bunun da, Kemalistlerle bir uzlaşmaya varılmasına yardımcı olacağına inandıklarını bildiriyor, şöyle diyordu:

'Venizelos'un erkten düşmesi, Kemalistleri, şimdi daha güçlü bir durumda olduklarını hissetmeye sevketmiştir. İzmir ve Trakya'yı geri almanın ve Bağlaşıklar'ı İstanbul'dan çıkarmanın olanaklı olduğunu sanıyorlar. Mustafa Kemal, merkezi hükümetle görüşmeye gönüllüdür, ama Kemalistlerin, son günlerde, Ermenistan'da ve Sovyet'lerin Kafkasya'da sağladığı başarılar, onlarda şu inancın egemen olmasına yol açmıştır: Bağlaşık'ların işgali sürdükçe ve Bağlaşıklar, hükümete, Kemalistlerin yapacağı önerileri kabullenme izni vermedikçe, İstanbul'la görüşmek pek az yarar sağlayacaktır'.[138]

Mustafa Kemal ve İngiliz'ler

Sofya'daki İngiliz ortaelçisi Peel'in 22 Kasım'da Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'in yakın bir dostu olduğunu

[134] İbid.: belge no. E 15525: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 18.11.1920.

[135] DBFP 1/XIII, s. 437.

[136] FO 371/4682/C 11246: Granville'den Curzon'a kapalı telyazısı, Atina, 15.11.1920.

[137] Sonyel 3, s. 104.

[138] FO 371/5174/E 15971: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 95, 20.11.1920.

öne süren Dimitri Atchkoff adında eski bir Bulgar milletvekili, Sofya'daki İngiliz ortaelçisine giderek, Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmak ve onu Bolşevik'lerden uzaklaştırmak amacıyla Ankara'ya gizli bir kurul gönderilmesini, ya da bizzat kendisinin gizlice Ankara'ya gitmesini öneriyor; vakit vakit Mustafa Kemal'ce misafir edildiğini; onu 1919 yılı Mart'ında ziyaret ettiğini; üç ay kadar önce ondan mektup aldığını ve onunla herhangi bir anda yazışabileceğini iddia ediyordu;[139] ama İngiliz'ler ona inanmıyor ve önerisini kabullenmiyorlardı.[140]

İngiliz İstihbarat Servisi hizmetinde Rum ve Ermeni çevirmenler (tercümanlar)

İngiliz İstihbarat Servisi, İstanbul ve Anadolu'daki eylemlerini sürdürürken, kimi Rum ve Ermeni çevirmenlerden geniş ölçüde yararlanıyordu. FO 371/6506/E 2530 sayılı İngiliz belgesine göre, 1 ve 6 Haziran 1920 tarihleri arasında, Basın Sansür Dairesi ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Ermeni-Rum bölümünde şu çevirmenler çalıştırılıyordu: P. Mağakyan, S. Takvoryan, A. Karagözyan, M. Pilavcıyan, N. Halepciyan, N. Bedrosyan, P. Anastasiadis, A. Guidoğlu, P. Dimopulos. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 23 Aralık'ta Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, o sırada, Yüksek Komiserlik'te şu çevirmenlerin çalıştırıldığını bildiriyordu: Karagözyan (Rum-Ermeni bölümü), Guidoğlu, Pilavcıyan ve Nuriyan (Bağlaşıklar-arası Sansür Dairesi).[141]

Kemalistlerin dış siyaseti

30 Aralık tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 4 Aralık 1920 günkü oturumunda, Mustafa Kemal, Dışişleri Bakanı vekili Ahmet Muhtar ve Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet, Kemalistlerin dış siyasasını anlatıyorlardı. Mustafa Kemal, İstanbul Kabinesi, yurtseverlikleri kuşku götürmeyen kişilerden oluştuğu ve BMM'nin ilkelerinden birinin ulusu birleştirmek olduğu için, İstanbul yönetimiyle görüşmelere girişmenin olanaklı olduğunu söylüyordu. Ama merkezi yönetimin temsilcilerine bu konuda yeterli yetki verilmemesine üzülüyor; genc de görüşmelerin, BMM'nin dileklerine göre yapılacağını; şu veya bu yolda kesin bir sonuç alınmadan ek bilgi verilemiyeceğini; BMM'nin almış olduğu karar ve prensiplerden zerre kadar ayrılınmayacağını; Avrupa'da du-

[139] FO 371/5291/E 15295: Peel'den Curzon'a yazı, Sofya, 22.11.1920; ayr. belge E 14573 ve E 15358: İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 22.11.1920; E 15753: Gizli Rapor, Sofya, 6.12.1920.

[140] Sonyel 3, s. 98.

[141] FO 371/6506/E 133 ve E 2530: Rumbold'dan Curzon'a yazı, no. 1683/R. 1035/4, İstanbul, 23.12.1920.

rumun daha uygun bir biçime geldiğini; görüşmeler uzayacaksa da, kötümser olunmamasını salık veriyordu.

Ahmet Muhtar, dış ilişkilere değinerek, Kemalislerin, kimi Avrupa devletleriyle ilişki kurduğunu; Fransa ile İtalya'nın, Türk Ulusçularının iyi niyetlerine inandıklarını bildiriyor, şunları ekliyordu:

> 'Venizelos'un erkten düşmesi, anlaşma umuduna yol açmıştır. Venizelos'a karşı olanlara yardımda bulunmak için her çaba harcanmıştır, ama Venizelos aleyhtarları erke geçince, Venizelos'cular gibi aynı şövenizmi gösterdiler. Onların tutumlarının bir manevra olup olmadığı yakında anlaşılacaktır... Venizelos'a karşı olanlara verilen desteğin başarılı olup olmadığına bir karar verebilmek için beklemek gerektir... Sovyet Rusya ile olan ilişkiler eskisinden daha dostçadır. Moskova yönetiminin bize karşı düşman olduğu söylentileri yalandır. Sovyet Dışişleri Komiserinden alınan notada dostça olmayan hiçbir şey yoktur. Gerçekte her iki yönetim de, Ermenistan konusunda, uzun bir süreden beri anlaşmış durumda idiler ve Ankara yönetimi, Rus Bolşevik'lerinin, kendilerine, belirli bir zamanda bu denli bir notayı göndereceklerini biliyordu. Gürcistan da bizimle iyi ilişkiler kurmak dileğini belirtmiştir. Ona, bizden herhangi bir saldırı gelmiyeceği yolunda güvence verilmiştir'.

Bundan sonra İsmet Bey, kurulan ordunun durumu hakkında bir konuşma yapıyordu.[142]

Büyük Millet Meclisi'nin 8.12.1920 günkü gizli oturumu

Aynı rapora göre, BMM'nin 8 Aralık günkü gizli oturumunda söz alan Dışişleri Bakanı vekili Ahmet Muhtar şöyle diyordu:

> 'İstanbul kuruluyla görüşmelere başlamadan önce ve esasen Osmanlı kurulunun başkanı, gercken güvenceyi Bağlaşıklar'dan sağlamadığından, bu görüşmeler konusunda Moskova yönetiminin görüşünün alınması gerekli görülmüştür. Ankara yönetimi, bu konuda, Sovyet yönetimine bir yazı göndermiştir ve buna cevap aldıktan sonra görüşmelere başlanacaktır. Tüm gelişmeler konusunda BMM'ne bilgi verilecek ve bir anlaşmaya varılırsa, BMM'nin onayına sunulacaktır. Osmanlı kurulunun İstanbul'a dönmesine izin verilmediği yolundaki söylentiler yalandır'.

7 Aralık'ta Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e gönderilen yazıda, Türk Ulusçularının, kabul etmiş oldukları üstlenmeleri yerine getirmek

[142] FO 371/6497/E 840; kaynak: HC/1571.

azminde oldukları; ancak onurlu bir barış yapılabileceğine emin oldukları takdirde, merkezi yönetimin önerilerini görüşmeye hazır olabilecekleri; Ahmet İzzet Paşa kuruluyla yapılacak görüşmeye büyük önem vermekle birlikte, bu konuda Sovyet yönetiminin de ortak çıkarlarını koruyabilmeleri için ne denli bir siyasa uygulanması hakkında Sovyet yönetimine de danışılması gerekli görüldüğü bildiriliyordu.[143] Böylece, Kemalist'ler, Tevfik Paşa yönetiminin Anadolu'ya gönderdiği Ahmet İzzet Paşa kurulunun, Bağlaşıklar'ın, özellikle İngiliz'lerin elinde alet olması ve kendilerini, başka bir kaynaktan umud olmayan o sıralarda Sovyet Rusya'dan ve onun sağlayabileceği yardımdan yoksun bırakması olasılığından çok kaygılanıyor; bu amaçla, söz konusu görüşmeler konusunda Moskova yönetimine bilgi vermek zorunda kalıyorlardı. Gerçekten de Ahmet İzzet Paşa kurulunun İngiliz'lerin elinde alet olduğu, yukarıda sözü geçen İngiliz gizli belgelerinden saptanmıştır.

Kürt önderler İngiliz'lere işbirliği öneriyor

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 29 Aralık'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği yazıya, Yüksek Komiserlik ikinci siyasi memuru Andrew Ryan'ca hazırlanan ve Bolşevik tehdidine karşı koymak amacıyla İstanbul'daki kimi Kürt önderlerince yapılan önerileri içeren bir raporun suretini iliştiriyor, şöyle diyordu:

> '(Mustafa Kemal'in eylemlerine) karşı koymak amacıyla Kürt öğelerini kullanmak, Majeste Kıral Yönetimi'nin politikasının bir kısmını oluşturursa, bunda, İstanbul'daki Kürt ileri gelenleri bir röl oynayabilir; ama oldukça bölünmüş bir durumdadırlar. Seyid Abdül Kadir ve belki Bedirhan ailesinin kimi üyeleri dışında, buradaki başlıca Kürt'ler, pek güvenilemiyecek kadar Türk geleneklerinden esinlenmektedirler'.

Andrew Ryan'ın 23 Aralık'ta kaleme aldığı rapor şöyleydi:

> 'Eski Deniz Bakanı Hamdi Paşa, birkaç gün önce beni görmeye gelerek, Bolşevik'lerin Mesopotamya (Irak)'a inmelerini önlemek için Kürt'lerin bir engel olarak kullanılması konusunu öne sürdü... Bu, yeni bir öneri değildir. Bursa'daki en etkili Kürt olan Seyid Abdülkadir, sık sık, Bolşevik tehlikesinden söz etmiştir. Birkaç ay önce Abdülkadir şu inancı öne sürmüştü: "Kürt'ler, Kemalist'leri ortadan kaldırmada ve Bolşevik'lerin ilerlemesini engellemede kullanılabilir". Ferit Paşa, bu varsayımı (nazariyeyi) benimseyerek, Kemalist'leri bastırmak için, Kürdistan'da, onlara karşıcıl bir akım örgütletmişti. Ancak,

[143] İbid.: kaynak: HC/1573.

> Lord Curzon, 24 Nisan'da San Remo'dan gönderdiği telyazısında, bu öneriyi o sırada onaylamamış; Dışişleri Bakanlığı da, 31 Temmuz 1920 tarihli telyazısında, buna kesinlikle karşı çıkmıştı'. [144]

Tam bu sırada, kimi Kürt önderlerin Ulusçulara karşı çevirdikleri düzenler, İstanbul'daki İngiliz işgal gücü yeni başkomutanı General Harington'la Savaş Bakanlığı arasındaki yazışmalara konu oluşturuyordu. General Harington, 29 Ocak 1921'de Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında şöyle diyordu:

> 'Burada, güvenilir bir kaynaktan sağlanan rapora göre, geçen yıl (1920) Mart ile Mayıs arasında, İstanbul'lu Ulusçu iki ajan, Kürt'leri Mustafa Kemal'e karşı kışkırtmak amacıyla bir kurul gönderilmesi için (İngiliz) Genel Kurmayı İstihbaratı'nca Mısır'daki Kürt siyasi önderi Bedirhan Zade Süreyya'ya verilen belgelerin suretlerini sağlamayı başarmıştı. Herhalde, Mısır'daki Genel Kurmay İstihbaratı kastediliyor. Bu belgeler, herhalde, geçen Kasım-Aralık (1920) arasında Mustafa Kemal'in eline geçmiştir'.

Bu telyazısı üzerine harekete geçen Mısır'daki İngiliz Genel Karargâhı, 9 Şubat 1921'de Savaş Bakanlığı'na şu kapalı telyazısını gönderiyordu:

> 'Bizim bilgimiz içinde olan tek kurul, Binbaşı Noel'inkidir. Süreyya Bedirhan Halep'ten öteye gitmemiştir. Mısır'daki İngiliz askeri gücüne bağlı Genel Kurmay İstihbarat Servisi'nin ona herhangi bir belge verdiği saptanamamıştır. O sırada Kuzey Bölgesi'nin Siyasi İşler Şefi yardımcısı bulunan Binbaşı Bell, bilgi verecek bir durumda olmalıdır. Gizlice sorguya çekilen Süreyya Bedirhan, verilen tüm yönergelerin (yazılı değil), sözlü olduğunda direniyor'. [145]

Bu belgeler, kimi Kürt önderlerin Türkiye'ye ve Ulusçulara karşı çevirdikleri düzenleri açıkça kanıtlar.

Mustafa Kemal - Ahmet İzzet görüşmesi

İngiliz İstihbarat Servisi'nin pek yakından izlediği, Anadolu'ya gönderilecek Ahmet İzzet Paşa kurulu, henüz yola çıkmadan başarısızlıkla karşı

[144] FO 371/6346/E 342: Rumbold'dan Curzon'a yazı, no. 1701/M/1743/5, İstanbul, 29.12.1920; ilişikte, Andrew Ryan'ın 23.12.1920 tarihli andırısı.

[145] İbid.: belge no. E 1844: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. I. 9812, İstanbul, 29.1.1921; Mısır'daki Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 5506, Kahire, 9.2.1921.

karşıya kalıyordu, çünkü Kemalist'leri, Sevr Antlaşması'nı kabule inandıramayacağını biliyordu.[146] Durum bu iken, bu sıralarda büyüklük (megalomani) taslayarak, kendisini Türkiye'nin birleştiricisi; belki geleceğin Sadrazamı olarak gören Ahmet İzzet Paşa, herşeyi şansa bırakarak, Deniz Bakanı Salih Paşa, Tarım ve Ticaret Bakanı Hüseyin Kâzım, ulemadan Fatin Efendi, Stokholm eski büyükelçisi Cevat Bey ve Babıali hukuk danışmanı Münir Bey'le birlikte, 3 Aralık 1920'de, bir kararsızlık ve kuşku havası içinde, İstanbul'dan Anadolu'ya hareket ediyordu.[147] 30 Aralık tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'le İzzet Paşa arasında, 5 Aralık'ta (rapor 7 Aralık tarihini veriyor), Bilecik'teki garda yapılan görüşme hakkında, bizzat İzzet Paşa'nın göndermiş olduğu telyazılarına dayanarak bilgi veriyor; kurulun coşkun bir gösteriyle karşılandığını; her kent ve köyde halkın Padişah'a bağlılık beyan ettiğini iddia ediyor; İzzet Paşa'nın, Ulusçuların dileklerini kapsıyan 11 Aralık ve Celâlettin Arif Bey'le yaptığı görüşmeyi anlatan 14 Aralık tarihli telyazılarının İngilizce çevirilerini veriyordu.[148]

Bu arada, Mustafa Kemal, ustalıkla davranarak, İzzet Paşa kurulunun yaratmış olduğu kötü etkiyi gidermek amacıyla, kurulun İstanbul'a dönmesine izin vermiyor; İstanbul'lu önderlerin, Ulusal Akım'a katılmaya geldiklerini basın aracılığıyla yayımlıyor ve onları, kendisiyle birlikte Ankara'ya götürüyordu. Böylece, bu kurul, Bağlaşıklar'ın açısından büyük başarısızlığa uğruyor; Kemalist açısından ise, Ulusal Sav'a büyük ölçüde katkıda bulunuyor; Kemalist'ler ustaca davranarak düşmanlarını tuşa getiriyorlardı.[149]

Bekir Sami'nin bir İtalyan albayına söyledikleri

1921 yılı Ocak ayında Tiflis'den dönen Bodrevo adlı bir İtalyan albay, İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiseri'nin öncrisi üzerine, 5 Ocak'ta İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'u görmeye gidiyor; Tiflis'den dönerken, yolun bir kısmında, Mustafa Kemal'in Moskova'dan dönmekte olan Dışişleri Bakanı Bekir Sami'yle birlikte yolculuk ettiğini bildiriyor; onun, kendisine, Ulusçularla Bolşevik'ler arasındaki anlaşmanın henüz imzalanmadığını, çünkü Bolşevik'lerin, Bağlaşıklar'ın Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunması olasılığını gözönünde tutarak, içinden sıyrılıp çıkabilecek bir yol korumayı dilediklerini söylediğini kaydediyordu.

[146] FO 371/6497/E 138: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 97, 4.12.1920.

[147] FO 371/5058/E 15535; DBFP 1/XIII, s. 196-8: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 6.12.1920; Sonyel 3, s. 115 vd.

[148] FO 371/6497/E 840: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 30.12.1920.

[149] FO 371/6464/E 346; DBFP 1/XIII, s. 213-4: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 31.12.1920; Sonyel 3, s. 116-7.

Rumbold, bunu 6 Ocak 1921'de Lord Curzon'a duyuran yazısını şöyle sürdürüyordu:

> '...Albay Bodrevo'nun bana bildirdiğine göre, son günlerde, kendisi Afganistan'da bulunan Cemal Paşa'yı görmeye gitmekte olan Kemalist bir murahhasla Tiflis'de görüşmüştür. Bekir Sami'nin söylemiş olduğu sözlere benzer bir biçimde konuşan murahhas, Ulusçuların, Bağlaşık Devletler'le barış yapmayı dilediklerini ve barışa çok gereksindiklerini; ama, Avrupa'da, 1914 hudutları üzerinde ve yabancıların ülke haklarını ortadan kaldırmada direnmek zorunda olduklarını; İzmir'de özel bir rejim kurulmasını kabullenmeye hazır olduklarını söylemiş'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds, 7 Ocak'ta belgeye şu derkenarı not ediyordu:

> 'Bir Türk-Bolşevik anlaşmasının imzalanmasına gerçek engeli, herhalde, her iki yan arasında Kafkasya ve Boğazlar sorunlarındaki rakip emeller oluşturmaktadır. Kendi politikalarına sadık kalan İtalyan'lar, durumu, Mustafa Kemal'le dolaysız olarak bir anlaşma yapılmasını sağlayabilecek biçimde gösteriyorlar'.

Lancelot Oliphant adlı öteki bir yetkili ise şunları ekliyordu: 'Tipik İtalyan'. [150]

İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türk ve Ermeni ajanları yine sahnede

15 Ocak 1921'de, İngiltere Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıya, Türkiye'deki İngiliz işgal gücünün yeni başkomutanı General Harington'un istihbarat şübesi şefi bulunan Yarbay W.H. Gribbon'un bir yazısını ve İstanbul'da hazırlanan, H.C./1593 referanslı bir gizli istihbarat raporunun suretini iliştiriyordu. Bu raporda, İstanbul'daki merkezi hükümetle Ankara'daki Ulusçu yönetim arasında yapılmakta olan görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Savaş Bakanlığı, ayrıca, şu ihtiyatı da kaydediyordu: 'Ordu Konseyi, bu rapordaki bilginin doğru olduğunu tasdik edemez. Bu bilgiyi, daha önce Sadrazam'ın dairesinde çalışan ve şimdi siyasi konularda yazılar yazmakla uğraşan, iyi aileye mensup ve iyi ilişkileri olan bir Türk sağlamıştır. Ulusçulara karşıcıl ve İngiliz yandaşıdır. Bilgiyi nasıl sağladığını söylemeyi reddediyor, ama geçmişte sağlamış olduğu bilginin yüzde 80'inin doğru olduğu

[150] İbid.: belge no. E 349: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 13, İstanbul, 6.1.1921.

saptanmıştır. Daşnak (Ermeni) Derneği'nin tanınmış bir üyesi bulunan bir Ermeni, bu bilgiyi sağlamada araç olarak kullanılmaktadır...

'Ordu Konseyi'nin görüşü şudur: bu rapora inanılacak olursa, İstanbul'daki Türk yönetimi, Ulusçu yönetimin, siyasi durumu açıkça anlamasına yardımcı olmak amacıyla, gerçekten epeyi gayret harcamaktadır. İstanbul yönetimi, vakit geçtikçe, Bolşevik Rusya'nın Anadolu'daki etkisinin egemen olmasından korkmaktadır; esasen bu tehlikeyi, aralarında Mustafa Kemal de bulunan Ulusçu partinin kimi önderleri de anlayıp bundan kaygılanmaktadır... Sonra, Ulusçuların mali durumu da gittikçe daha kötü oluyor ve bu da Rusya veya Bağlaşıklar'dan sağlanacak yardımla çözümlenebilir. Eğer Bağlaşıklar, Mustafa Kemal'le herhangi biçimde bir anlaşmaya varmak için yakında harekete geçmezse, Bolşevik Rusya'nın kucağına sürüklenecektir; bu da hem Mustafa Kemal'i üzecek, hem de Bağlaşıklar açısından felâket olacaktır'.

Yarbay W.H. Gribbon'un yazısı: İstanbul, 7 Ocak 1921:

> 'Askeri İstihbarat Şefi'ne... General Harington, bu raporun, Paris'deki konferanstan önce Başbakan'ın eline varması gerektiği görüşündedir; dolayısıyla, eğer bu rapor kullanılacaksa, kaybedilecek vakit yoktur. Raporda, Mustafa Kemal'in, İzzet Paşa aracılığıyla İstanbul'daki Türk yönetimine göndermiş olduğu iddia edilen barış koşullarına yer verilmektedir. Bu, Ankara'da yapılmakta olan görüşmelerin buraya yansıtılan ilk haberidir. Bu bilgi, Türk hükümetinin belgelerini gören, ama bunları nasıl gördüğünü açıklamayı reddeden bir Türk tarafından, yerel ve etkili bir Ermeni aracılığıyla sağlanmıştır. Kendisi, ülkesinin geleceğinden tüm ümidi kesmiş olan bezgin bir politikacıdır; bilgiyi de sırf para kazanmak için toplamaktadır. Bilgiyi o denli ivedilikle topluyor ki, vermiş olduğu raporlara çoğu kez karşı çıkılmıştır. Bu rapor da, belgenin hangi koşullar altında sağlanmış olduğu saptanmadan kesinlikle kabul edilemez; ama onun geçmişte vermiş olduğu bilginin doğruluğu çoğu kez saptanmıştır... Bu konuda Binbaşı Vivian bana güvence veriyor..
>
> Binbaşı Vivian'ın görüşü şudur: başlıca ajan, muhtemelen, söz konusu belgeleri kısa bir süre için görüyor; onların içeriğini ezberliyor; daha sonra da metne en yakın biçimde hatırlayıp rapor biçimine sokuyor. Hazırladığı raporlar orijinal belgelerin tıpkı olmamakla birlikte, o belgelerin doğru bir özetini oluşturur... İlginç olanı şudur: ikinci belgeden de görüleceği gibi, İstanbul yönetimi, Mustafa Kemal'in koşullarını oldukça aşırı

buluyor ve Bağlaşık Devletlere sunmadan önce, onlarda değişiklik yapılmasını sağlamaya çalışıyor. Kendi görüşümce, Mustafa Kemal'in, Türk hükümetine oranla kendisini daha sağlam bir durumda hissetmesi olanaklıdır; dolayısıyla kendi görüşlerinin bilinmesini diliyor; Paris toplantısı yapılmadan önerilemiyeceğini bildiği bir çözüm için acele etmiyor; belki de bu yüzden, kabullenme şansı pek az olduğunu bildiği kimi koşulları öne sürüyor'.

Raporda, ayrıca, Osmanlı Kurulu'nun 18 Aralık 1920 günkü toplantısı hakkında bilgi veriliyor; bu toplantıda, İzzet Paşa'nın, 11 Aralık'ta Ankara'dan göndermiş olduğu yazının görüşüldüğü kaydediliyordu. 19 ve 23 Aralık günkü Kabine toplantıları hakkında da bilgi veriliyor; Yüzbaşı Kadri Bey'in, Ankara'dan, İzzet Paşa'dan getirdiği mektupların görüşüldüğü kaydediliyordu.[151]

Türk-Rus ilişkileri

1921 yılı Ocak ayının ortalarında, İngiliz İstihbarat Servisi ve İstanbul'daki İngiliz askeri karargâhı mensupları, Mustafa Kemal'in, İngiltere'ye gizli sondajlar yaparken, kendi durumunu Bağlaşık Devletler'e ve Osmanlı yönetimine kabul ettirmek için Rus tehditlerini özür olarak kullanacağını gösteren belirtiler olduğuna; aynı zamanda, İzzet Paşa'ya düşmanca davranarak ve kendi askeri gücünü abartarak, görünürde Sovyetler'e blöf yapmaya çalıştığına inanıyorlardı. Bu arada, 1920 yılı Aralık ayında, Sovyet Büyükelçisi Budu Mdivani, tam yetkiye sahip olarak ve 12 kişilik bir personel kadrosuyla Ankara'ya ulaşıyor; 125.000 on-Rublelik altın parayı birlikte getirip Ankara yönetimine teslim ediyordu. Erzurum halkı ona karşı düşmanca davranıyor; büyükelçinin trenden inmesine engel olmaya çalışıyor; ona küfürler savuruyor; Bolşevik'lerle bir ittifak imzalanmasına karşı gösteri yapıyor; ama jandarma müdahale ederek duruma egemen oluyordu. Bolşevik'lerin Azerbaycan'daki aşırılıkları, bu gösterilere yardımcı oluyordu.[152]

18 Ocak 1921'de, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na gönderilen şu kapalı telyazısı oldukça ilginçtir:

> '14 Ocak (1921)'de, Ulusal Akım'ın İstanbul komitesi, Ulusal Ukrayna Birliği'nin Bolşevik düşmanı ve İngiliz yandaşı başkanı M. Addisievitch'e yanaşarak, Türkiye, Rusya ve tüm dünyanın çıkarları adına, Mustafa Kemal'le İngiliz katları arasında

[151] İbid.: belge no. E 743: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı, no. 0152/5773 (M. I. 2), Londra, 15.1.1921.

[152] FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 303, 20-28.7.1921.

> temas aracı olmayı kabul edip etmiyeceğini soruyor; ona, en erken vakitte Ankara'ya gitmesi öneriliyordu...'

Öteyandan, Türkiye'deki İngiliz işgal gücünün başkomutanı General Harington, 21 Ocak'ta Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, İstanbul yönetiminin, Bağlaşık görüşleriyle Ulusçuların kabulleneceği koşullar arasında bir uzlaşma (kompromi) yaratacağına inandıkları 20 maddelik öncriler hazırladıklarını; bu önerilerin Nabi Bey'ce Ankara'ya sunulacağını gösteren güvenilir haberler aldığını bildiriyordu. Neşet Bey'in getirdiği telyazılarında şu ulusal duygular yansıtılıyordu: 'Sovyet'ler gibi, egemen haklarımızı tanıyan herhangi bir ülkeye ayru dostluk elini uzatmaya hazırız'.[153]

2 Mart tarihli istihbarat raporuna göre, Tiflis'de yayımlanan *Şafak* adlı gazetenin 13 Şubat 1921 günkü sayısında, 'Rusya Türk Komünist Partisi'nin başkanı Mustafa Suphi'nin, Ocak başlarında, öteki 16 Türk 'yoldaşıyla' birlikte Anadolu'da bir propaganda turu yapmak üzere Bakü'den ayrıldığı bildiriliyor, şöyle deniyordu:

> 'Aşağıdaki kişilerin onun partisine mensup olduğu bildiri'iyor: Azerbaycan Sovyeti yönetiminin eski Kamu Sağlığı Komiseri Alimof, Mehmet Emin ve Süleyman Sami. Makalenin yazarı Azamet Bey'e göre, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının vermiş oldukları tüm söylevlere karşın, daha Erzurum'a ulaşmadan oldukça kötü bir biçimde karşılanıyorlardı. Hele Erzurum'da daha kötü bir işleme tabi tutuluyor. ve kent dışında konuklamak zorunda kalıyorlardı. Erzurum'dan hareketle, 28 Ocak'ta Trabzon'a ulaşıyor; ama onların oraya varmaları halk üzerinde o denli kötü bir izlenim yaratıyordu ki, düzeni korumak için polis gücü, süvari ve piyade birlikleriyle berkitiliyordu. Bu grup, konferans vercmeyeceğini ve herhangi bir eylemde bulunamayacağını anlayınca, ivedilikle Trabzon'dan ayrılarak Tuapse ve Novorossisk'e dönüyordu. Yazar, bu delegasyonun başarısızlığını, onun başkanı ve üyelerinin Türkistan ve Rusya'nın öteki İslâm ülkelerinde Bolşevik'lerce yapılan kıyımlarda suç ortağı olmalarına atfediyordu.'[154]

Oysaki Mustafa Suphi ve 15 komünist yoldaşı, Trabzon açıklarında denizde boğulmuş veya boğdurulmuşlardı.[155]

[153] FO 371/6464/E 1127: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. I. 9785, İstanbul, 18.1.1921; General Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. I 9792, İstanbul, 21.1.1921.

[154] FO 371/6467/E 3343: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 79, 25.2.1921.

[155] Laqueur, s. 210-211; G. Lewis, s. 115; Sonyel 3, s. 43.

Londra Konferansı'nın öngününde Türk Ulusal Akımı

1921 yılı girerken, Türkiye'deki İngiliz işgal gücü başkomutanı ve İstihbarat Servisi, Türk Ulusal Akımı'na olan ilgilerini bir kat daha arttırıyor; bu akım hakkında, çeşitli ajanları aracılığıyla ek bilgi sağlamaya çalışıyordu. 11 Ocak'ta, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'nca Savaş Bakanlığı'na gönderilen kapalı telyazısında, bu konuda şu bilgi veriliyordu:

> '1 Ocak 1921'e dek olan dönemde Mustafa Kemal'in, 9 süvari alayı dışında, aralarında 12.000 milis gücü ve taşınabilecek 170 top bulunan 50.000 kişilik bir "tüfek tugayına" sahip olduğu tahmin ediliyor. Bu toplara, son günlerde, Ermeni'lerden ele geçirilen sahra topları dahil değildir. Bugüne dek bildirilen makineli tüfek sayısı (Yunan ve Fırat-Dicle savaş kesiminde) 120'dir. Öteki savaş kesimlerindekilerin sayısı bilinmiyor. Bunlara ek olarak Konya, Ankara, ve Erzurum'da 18.000'e yaklaşık piyade ihtiyat gücü vardır; buna Sivas, Kayseri ve Çorum'da kurulmakta olan 3 Bolşevik (?) (alayı ?) dahil değildir. Kemal'in, 4 savaş kesiminde savaşan, ya da ihtiyat gücünü oluşturan erleri, yaklaşık olarak 50.000 ile 80.000 arasındadır; ordu kaçaklarının sayısı bu rakamdan çıkarılmıştır. Bunların yüzde 70'i, yani 50.000 kadarı, yerel taşıt araçlarına el konularak seferber edilebilir'.

Raporda, ayrıca, İsmet, Karabekir ve (N...) Paşa komutasındaki savaş kesimleri hakkında bilgi veriliyordu.

Yine 11 Ocak tarihli bir başka telyazısında şu bilgi ekleniyordu:

> 'Kemal, İstanbul'daki en iyi subayları kendinden yana çekmek için onları yeterince teşvik edebiliyor, ama mali durumu, görünürde şöyledir: 1920 Nisan'ında kurulan BMM bir bütçe hazırlamaya çalıştı. Kasım sonunda sağlanan bilgiye göre, Mayıs ile Kasım arasındaki altı aylık dönem için saptanan yaklaşık olarak 30 milyon Türk Lirasına karşılık olarak, yine yaklaşık olarak 10 milyon Türk Lirası gelir sağlanabilmiştir; dolayısıyla, ortada 20 milyonluk bir açık vardır. Ulusal savunmaya 13 milyon ayrılmıştı. Vergi artışıyla olağanüstü 15 milyonluk kredi sağlamak için bütçeye madde konulmuştu. Gelir kaynakları şunlardır: a) 'şantaj' olarak nitelendirilen vergi, b) ithalât ve ihracattan alınan gümrük resmi, c) Zonguldak'tan sağlanan kömür, d) hükümet daireleri ve tütün denetiminden alınan, e) iç borçlanmayı da kapsamak üzere, zorla toplanan ianeler.

Ulusal yönetim, Kürdistan'da zorla vergi toplamada başarılı olmadı; Ulusçular, kişilerden zorla para topluyor, kent ve köyleri vergiye tabi tutuyorlar. Ekim ayında, Konya'da, Ulusçulara karşı çıkan ayaklanmanın nedenini 150.000 T.L. vergi talebi oluşturduğu söyleniyor. Ayaklanma bastırıldıktan sonra, 150.000 Türk Lirasına ek olarak 200.000 T.L. vergi daha konulmuştur. Temmuz ayında, Ulusçu Maliye Bakanı Ferit, Ankara'da bir maliye dairesinin kurulmasında büyük güçlüklerle karşılaşıldığını ve Ulusçuların, dış kaynaklardan mali yardım sağlayamayacaklarını iyi bildiklerini itiraf etmişti. İtalyan'ların Ulusçulara mali yardım yaptığını gösterecek kanıt yoktur; ama malzeme yardımı yapmış olabilirler; Bolşevik'lerden de 20 pot altına ek olarak herhangi bir yardım aldıkları bilinmiyor. Ankara'daki Bolşevik Büyükelçiliği birinci sekreteri (?) Upmal Angarskii'nin, bu meblağı Temmuz veya Ağustos (1920)'de oraya götürdüğü biliniyor. Son günlerde, Ankara yönetimine Bolşevik'lerce çok miktarda altın dolar gönderildiği doğrulanmıştır. Mustafa Kemal'in mali siyaseti, ona şimdiki durumda yardımcı olacak fırsatçı *(opportunist)*'tir. Onun şimdiki mali durumu ve askeri bakımdan zayıflığı çok süremez; sonuçta, para torbalarını tutan ve bağımsız yönetiminin sürmesini olanaklı yapanın kolları arasına sürüklenmekten kaçınamaz'. [156]

Yine Londra Konferansı'nın öngününde, İstanbul'daki İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı İngiliz İstihbarat Servisi, Mustafa Kemal'in kişiliği ve özgeçmişi hakkında, onun eski komutanı, okul ve akademi dostları, onu iyi bilen İstanbul'daki Ulusçu temsilci, eski Osmanlı Maliye Bakanı, Bırakışma Komisyonu üyesi v.s.'nin vermiş olduğu bilgilere dayanarak uzunca bir rapor hazırlıyordu. [157] 20 Şubat tarihli rapor, 'kötü ad yapmış olan ve son zamanlarda Ermenistan'da faaliyet gösteren Bolşevik ajan' Budu Mdivani'nin Bolşevik Büyükelçisi olarak Ankara'ya ulaştığını ve oradaki eylemlerinin, Ulusçuların barışçı bir çözüme ulaşmalarına engel oluşturacağını bildiriyordu. Budu Mdivani, Shalva Eliava'nın yerine atanmıştı. İngiliz İstihbarat Servisi, Ankara'nın aşırı eğilimleriyle Bolşevik'lerin, İngiliz'lere karşı geniş çapta bir akım başlatmak amacıyla Doğu'yu bir kaynaşma içinde tutmaları olasılığı veya olanağı-

[156] FO 371/6506/E 820: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. I 9794, İstanbul, 11.1.1921.

[157] S.R. Sonyel: *Atatürk, the Founder of Modern Turkey*, (Modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk), TTK, Ankara 1989, s. 68; FO 371/6464/E 1360: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. I 9821, 29.1.1921.

nın, durum değerlendirilirken, gözönünde tutulması gerektiğine inanıyordu.[158]

25 Şubat tarihli istihbarat raporuna bakılacak olursa, 16 Şubat'ta, Mustafa Kemal, Batı savaş kesimi komutanı İsmet Paşa, Ulusal Savunma örgütünü temsilen Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ve onun birinci yaveri Salih Bey'le birlikte, Yunan savaş kesimini gezmek amacıyla Ankara'dan ayrılıyor; Eskişehir ve çevresini teftişten sonra, Genel Karargâh'ta yaptığı konuşmada şöyle diyordu:[159]

> 'Kahraman erlerimizin süngülerinden akan kan, Türkiye'nin kutsal toprağına hayat verir ve sevgili ulusumun bağımsızlığı için bir üstlenme oluşturur. Tarih, Türk'ün köle olduğundan hiç söz etmiyor ve etmiyecektir. İstanbul'da (kimi istisnalarla) Padişah'tan en küçük yetkiliye dek, Anadolu'nun bağımsızlık umutlarını boğmak için düzen çevirenler, ordumuzun gücü, dinçliği ve azmi önünde başarısızlığa uğramıştır. Yaşasın mert askerlerimiz'.[160]

Öteyandan, İstanbul'daki Genel Karargâh'a bağlı İngiliz istihbarat memurlarından Yüzbaşı Bennett, 24 Şubat'ta, 'Anadolu'daki askeri durum hakkında notlar' başlığı altında hazırladığı bir raporda şöyle diyordu:

> 'Anadolu'daki Türk güçlerinin bugünkü sayıları hakkında Yunan (Rum) ve Ermeni istihbarat kaynaklarınca ve Savaş Bakanlığı ajanlarınca sağlanan bilgiye göre şu tahminler yapılabilir: Doğu Savaş Kesimi: 10.000-12.000; Mesopotamya (Irak) Savaş Kesimi: 6.000; Orta Anadolu (ihtiyat ordusu): 10.000 (eğitilmemiş asker dışında); Güney-Batı Savaş Kesimi (Fransız'lara karşı): 4.000 düzenli er, 15.000 gönüllü er; Batı Savaş Kesimi (Yunanlı'lara karşı): 60.000. Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun sayısı 110.000 olarak veriliyor'.[161]

Londra Konferansı'na çağrı

1921 yılı Ocağı'nda, Ulusçuların gerek Doğu, gerek Batı görüşünce saygınlıkları artmış bulunuyordu. Damat Ferit'le Eleftherios Venizelos'un erkten düşmesi; Anadolu'ya gönderilen Ahmet İzzet Paşa kurulunun başarısızlığa uğraması; Türk'lerle Rus'ların genç birbirlerine yanaş-

[158] FO 371/6466/E 2919: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 49, Anadolu, kaynak: T. 26/14, İstanbul, 10.2.1921.

[159] İngilizceden çevrilmiştir.

[160] FO 371/6467/E 3343: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 79, 25.2.1921.

[161] FO 371/6568/E 2445: Yüzbaşı Bennett'in, 'Anadolu'daki askeri durum hakkında notlar' başlıklı raporu, İstanbul, 24.2.1921.

maya başlaması; Ulusçuların Ermeni'leri yenilgiye uğratması; Çukurova'da Fransız'lara karşı büyük askeri başarılar sağlamaları; Çerkez Ethem'i yenerek milis gücünü bastırmaları ve 10 Ocak 1921 günü, Albay İsmet'in komutasındaki Ulusçu gücün, I. İnönü Savaşında Yunan ordusuna büyük bir darbe indirmesi; Bağlaşık Devletler'i, özellikle İngiltere'yi, Sevr Antlaşması ve Türk Ulusal Akımı'yla ilgili siyasetlerini yenibaştan gözden geçirmek gereğine inandırıyordu.[162] Buna zaten çoktan inanmış bulunan Fransa ile İtalya'nın da onayıyla, 21 Şubat'ta, Doğu Sorunu'nu görüşmek üzere, Londra'da bir konferans düzenlenmesi, 21 Ocak tarihli Paris konferansında karara bağlanıyor; Türkiye ile Yunanistan bu konferansa katılmağa çağrılıyordu.

Bu sırada, Ahmet İzzet Paşa kurulunun, Anadoluda yarattığı 'Sevr Antlaşması'nın kabulüyle gerçek barış' tehlikesi, Ulusçuların ileri görüşlülüğüyle etkisiz bırakılmakla birlikte, oyunlarında başarı sağlayamayan İngiliz'ler, Kemalist'lerin Bolşevik'lerle yeniden kurmaya çalıştıkları iyi ilişkilerden kaygılanarak, İtalya ve Fransa'nın da baskısıyla, onları, özellikle İstanbul yönetimini, Londra'da yapılacak bir barış konferansına çağırmayı kabulleniyordu. Bu konferanstan pek birşey çıkmıyacağını anlayan Kemalist'ler, Rus'larla olan ilişkilerini daha sağlam bir düzene koymak için, Yusuf Kemal başkanlığında bir kurulu da Moskova'ya gönderiyorlardı.

[162] Sonyel 3, s. 117 vd.

BÖLÜM 5

LONDRA KONFERANSI'NDAN SAKARYA SAVAŞI'NA KADAR (OCAK - EYLÜL 1921)

Londra Konferansı

16 Ocak 1921'de M. Leygues'un yerini alan yeni Fransız Başbakanı Aristide Briand, Paris Konferansı'nın başkanı olarak, 22 Ocak'ta, İstanbul ve Atina'daki Fransız diplomatik temsilcilerine gönderdiği benzer telyazılarında, onlara, akredite edilmiş bulundukları yönetimleri, Şubat 1921'de Londra'da toplanacak bir konferansa çağırmalarını bildiriyor; konferans'ın, Sevr Antlaşması'nı esas tutarak, son olayların ışığında kaydedilen gerekli değişiklikleri yapmak amacıyla Doğu Sorunu'nu görüşeceğini; Türk yönetimine gönderilecek çağrıda, Mustafa Kemal'in veya Ankara yönetiminin yetkili bir temsilcisinin de Osmanlı murahhas kuruluna katılması koşulunun öne sürülmesi, ama bu konuda Ankara'ya Bağlaşıklar'ın değil, İstanbul yönetiminin bilgi vermesi ve karşılık alması gereğine değiniyordu.[1]

İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiserleri, Londra Konferansı'na ilişkin olarak, 26 Ocak'ta Tevfik Paşa'ya ortak bir çağrı gönderir göndermez,[2] Osmanlı Sadrazam'ı çağrıyı kabulleniyor; Osmanlı kuruluna katılmak üzere, tümüyle yetkili bir kurul göndermesi için ivedilikle Mustafa Kemal'e başvuruyordu.[3] Ulusçuların Londra Konferansı'na ayrı olarak çağrılmamalarına canı sıkılan Mustafa Kemal'le Tevfik Paşa arasında sert bir yazışma ve telefon görüşmesi başlıyor; İngiliz İstihbarat Servisi, bunları yakından izliyor; en önemli yazışmaları ele geçiriyordu.[4] 22 Şubat tarihli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'in bu davranışını şöyle yorumluyordu:

> 'Mustafa Kemal, uzun süreden beri tadını tattığı gücü gönüllü olarak bırakmayı dilemiyor; BMM ise, Bolşevik'lere ve İttihatçı'lara o denli bağlanmıştır ki, Anadolu'yu onların pençesinden kurtaramaz. Ankara, muhtemelen, BMM'nin tanın-

[1] FO 371/6464/E 1208; DBFP; 1/XVII, s. 29.
[2] İbid.: belge no. E 1227; DBFP 1/XVII, s. 29-30.
[3] Sonyel 3, s. 120 vd.
[4] FO 371/6464/E 1360: İstanbul'daki İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı'ndan İngiliz Savaş Bakanlığı'na, 'oldukça gizli' işaretli kapalı telyazısı, İstanbul, 28.1.1921.

> ması için bir delegasyon gönderiyor; konferansta aşırı talepler öne sürerek konferansı kesintiye uğratacaktır...'[5]

Bu sırada, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine, Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin başkanlığında, Osmanlı kurulundan ayrı ve bağımsız bir kurul seçiliyor; resmen çağrılırsa konferansa katılmak koşuluyla ve vakit kazanmak için, Antalya yoluyla Roma'ya gidiyor; orada, resmen konferansa çağrıldıklarını İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'dan öğrendikten sonra, Londra'ya hareket ediyordu.[6]

İngiliz İstihbaratı'nın çalışmaları

Londra Konferansı günlerinde, İngiliz'ler, BMM gizli ve açık oturumlarını büyük bir titizlikle izliyor; Ankara kurulu başkanı Bekir Sami'yle BMM başkanı Mustafa Kemal arasında alınıp verilen gizli yazıları ve kapalı telyazılarını, kendi ajanları aracılığıyla, yolda kesip, içeriğini öğreniyorlardı.[7] Mart 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 'genellikle iyi haber alan Ulusçu bir kaynak', Mustafa Kemal'in, BMM'nin 19 Şubat günkü gizli oturumunda, İçel, Şaban Karahisar, Sivas ve Tokat milletvekillerinin sunmuş oldukları ortak bir gensoruya karşılık şu konuşmayı yaptığını bildiriyordu:

> 'Londra Konferansı'na katılacak olan temsilcilerimiz henüz oraya varmadı; belki Roma'dan hareket etmedi. Kurulumuz buradan ayrılırken, görevleri ve savunma tutumu hakkında ona yönerge verilmişti; özellikle Roma'da, ayrı bir kurul olduğu için, konferansa ayrı olarak çağrılması hususunda sıkı tembihde bulunulmuştur. Kurulumuz Roma'ya ulaşınca, İtalyan yönetimince ciddi ve resmi biçimde karşılanmıştır. Böylece, İtalyan yönetimi, ulusumuza karşı olan dostluk duygularını bir kez daha kanıtlamıştır.
>
> Bekir Sami Bey'den alınan bir telyazısına göre, Roma'ya varıldıktan bir gün sonra, kurulumuz üyeleri, oradaki Türk Kongresi'yle ve İtalyan siyasal kişileriyle ilişki kurdu. Bekir Sami Bey burada iken, tutumunu, İtalyan yönetiminin önerilerine göre çizmesini ve ne yaptığı konusunda bize ivedilikle bilgi iletmesini tembihlemiştik. Bekir Sami Bey, Roma'daki Türk Kongresi üyelerine, Doğu'da düzenin iadesi için konferansa sunacağımız koşullardan söz etti. Kongre üyeleri, koşullarımızı

[5] FO 371/6549/E 2326: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 37, 22.2.1921.

[6] FO 371/6466/E 2767: Harington'da Askeri İstihbarat Şefi'ne kapalı telyazısı no. I.E. 335, İstanbul, 23.2.1921.

[7] FO 371/6467/E 3343; kaynak: R/26/39.

ılımlı ve makul buldu. Kâmil Paşa'nın Kabine'sinde Deniz Bakanı bulunan Mahmut Paşa, Ankara kurulunun, İstanbul kurulunu resmi temsilci kurul olarak tanımıyacağı yolunda Bekir Sami Bey'in görüşlerine katılmamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bu konferansta desteklemek hakkının İstanbul kuruluna ait olduğunu; Ankara kurulunun onlara katılması gerektiği görüşünü öne sürmüştür. Ama bu görüşe katılmadık. Galip Kemali Bey, her iki kurulun hak iddiaları arasında pek az değişiklik olduğunu; Türk haklarını, ismi bir kurul yerine gerçek bir kurul savunursa, konferansta daha başarılı olunacağını söylemiş. Bekir Sami Bey, kendisine verilen kesin yönergelerin, bu konuyu görüşmesini dahi yasakladığını, ama İstanbul kurulu iyi niyet gösterirse, iki kurulun savunma noktalarını birleştirmede daha uzlaşıcı bir yöntem izleyeceğini söylemiş'.

Büyük Millet Meclisi'nin 12 Şubat 1921 günkü gizli oturumu

25 Şubat 1921 tarihli ve 'Anadolu No. 79' sayılı İngiliz gizli istihbarat raporu oldukça ilginçtir. 'Bu güne dek denenmemiş olan, ama güvenilir olduğuna inanılan Ulusçu bir kaynaktan alınan bilgiye göre', BMM, 12 Şubat 1921'de gizli bir oturum yapıyordu. Oturumda, Mustafa Kemal söz alarak şöyle diyordu:

'Dış işlerle ilgili olarak, eskisine oranla, daha çok tutumlu (tedbirli) davranmalıyız. Doğu'da İngiliz-Rus rekabetinin yeni bir devreye girmekte olduğunu herkes biliyor. İngiliz'ler, Rus'larla bir ittifak yapmak işlemini çabuklaştırmak amacıyla, bizi Londra Konferansı'na çağırmış bulunuyorlar. Biz de kendi kurulumuzu oraya göndermiş bulunuyoruz'.

Tevfik Efendi (Dersim):

'İstanbul kuruluyla bir anlaşmaya varmadan önce, bizim konferansa kabul edilmeyeceğimiz yolundaki söylentiler doğru mudur?'

Mustafa Kemal:

'Efendim; yönetim, gereken her şeyi yapmıştır. Fransa ve İtalya ile resmen ilişki kurduk ve İngiltere'nin emelleri konusunda aydınlatılmış bulunuyoruz. İtalya'nın bize verdiği karşılık şu olmuştur: "Bağlaşık Devletler, bizzat Ankara kuruluyla görüşmelerde bulunmayı diliyor. İstanbul yönetimi aracılığıyla yapılan çağrı daha çok formalite gereğidir. Buna önem vermeyiniz, ama temsilcilerinizi ivedilikle seçiniz". Fransız'lardan hiçbir karşılık almadık... Başbakan Briand'dan bir yanıt bekliyorum'.

Ahmet Hamdi (Ertoğrul) :

'Londra Konferansı'ndan herhangi bir sonuç sağlanabileceğini düşünüyor musunuz?'

Mustafa Kemal:

'Buna büyük umut bağlamıyorum. İngiltere'nin iyi niyetinden emin değilim. Hele Ağa Han gibi bir casusun da Hindistan temsilcisi olarak konferansa katılması, bence İngiltere'nin bize bir oyun dönmeye çalışacağını kanıtlamaktadır. Rusya'ya karşı olan siyasamıza gelince; Rusya, Anadolu'da bir Sovyet yönetimi kurmayı diliyor ve Rus'ların, son günlerde, Anadolu içerilerindeki kimi komiteleri finanse etmiş olduklarını duymuş bulunuyorum. Bu komiteleri oluşturan kişilerin adlarını taşıyan bir liste sağladım ve şimdi onları gizlice ele geçirmekle uğraşıyoruz.

Hiç şüphe yoktur ki, Rusya, hangi rejim altında olursa olsun, evrensel siyasasını değiştirmemiş ve ilk fırsatta bize saldırmak dileğinden vazgeçmemiştir. Ama ulusal yönetimimiz, tüm bu noktaları dikkatle incelemiş ve gerekli önlemleri almıştır. Doğu ordumuz iyice silâhlıdır ve buyruğumu bekliyor. Dağıstan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri emirlerimize itaate hazırlanıyor. Nuri ve Halil Paşa'lardan alınan raporlara göre, Rus'ların, Kafkas'larda herhangi bir işgal plânlarına karşı direnişte bulunacak silâhlı güçler hazırdır. Sabır ve güveniniz olmasını salık veririm. Zannedersem Rus'lar, yakında, Gürcistan'a saldırarak bizi bir olup bitti önünde bırakacaklar. Bu konuda kendi yönetimimiz de önlem almıştır ve Gürcistan'ın, TBMM'nin koruyuculuğu altında olduğu gerçeğini hatırlatmıştır... Yunan savaş kesimindeki tümenlerimiz berkitilmiştir. Şimdi, Londra Konferansı'nın sonucunu bekliyoruz. Dün, İstanbul'dan öğrendiğime göre, Yunanlı'lar, 28 Şubat'ta, Afyon Karahisar savaş kesiminde, beklenmedik bir saldırıya geçecek. Gerekli tüm önlemlerin alınmış olduğuna kesinlikle emin olabilirsiniz. Adana ve Antep savaş kesimleri hakkında şimdilik bir şey söylemeyi dilemiyorum'.

Bu önemli belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda dikkatle izleniyor; Bakanlık yetkililerinden W.S. Edmonds, 16 Mart'ta belgeye şu çıkmayı not ediyordu:

'Hava izin verirse, Yunanlı'ların bu hafta saldırıya geçecekleri, bu telyazılarından açıkça anlaşılmaktadır. Türk'ler, Trakya ve İzmir konularında, Yüksek Konsey'in önerdiği uzlaştırıcı

koşulları kabullenmeye hazır olduklarını göstermiş olsalar, bu saldırıyı durdurmaya çalışmak gerekli olacaktı. Ama şimdiki duruma göre, Yunanlı'lar, ancak kaçınabilirlerse savaşmıyacaklardır'.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise şunları not ediyordu:

'Bu saldırının yapılması için verilen cesaret (İngiltere Başbakanı, saldırmaları için Yunanlı'ları yüreklendirmişti) doğrusu pek yazık... çünkü bir anlaşmaya varılmasına hiç de yardımcı olamaz: tabii, yanlardan biri büsbütün yenilmezse'.[7]

Büyük Millet Meclisi'nin 19 Şubat 1921 günkü gizli oturumu

16 Mayıs tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, 'Türk Ulusçu yönetimin İngiltere'ye karşı tutumu: 1920 Aralık - 1921 Nisan' başlığı altında yayınlanan yazıda, Mustafa Kemal'in, BMM'nin 19 Şubat 1921 günkü oturumunda, ulusal dış siyasa konusunda açıklamada bulunduğu; İstanbul ve Ankara delegasyonlarının Roma'da yaptıkları ortak bir toplantı sonunda Bekir Sami'nin gönderdiği gizli bir telyazısına değindiği bildiriliyordu. Bu telyazısında, her iki delegasyonun da, Londra Konferansı'nda, görüşlerini ortak ve ılımlı olarak öne sürmeleri öneriliyordu. Mustafa Kemal, prensip olarak bu görüşe karşı çıkmadığını; ılımlı davranış sonunda bir sonuç alınmazsa, harekât özgürlüğü olduğunu bildiriyordu.

Bekir Sami, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile görüşmüştü. İtalyan Bakan, Bağlaşık Devletler'in İzmir ve Trakya sorunlarında bir soruşturma komisyonu kurulmasını önereceklerini Bekir Sami'ye gizlice bildiriyor ve Türk'lerin, bu öneriye karşı çıkmamalarını; soruşturma yansız bir biçimde yapılmak koşuluyla bunu kabullenmelerini salık veriyordu. Mustafa Kemal'in anlattığına göre, bunun üzerine, Ankara yönetimi, Bekir Sami'ye gönderdiği kapalı telyazısında, Kont Sforza'nın bu denli sözlerini bir senet saydığını ve ulusal sorun açısından, İstanbul yönetimiyle Ankara kuruluna verilen yönergelerin çerçevesi içinde işbirliği yapılmasına karşı çıkılmayacağını bildiriyor, şunları ekliyordu:

'Bu konuda zat-ı alinize verilen yönerge dışına çıkmayınız ve yalnız başkanı bulunduğunuz kurulun Türk ulusu adına söz söylemek hakkı olduğunu unutmayınız; gerekirse bunu konferansta açıklayınız.

Kont Sforza'nın tahminince konferansın önermesi olanaklı öteki noktalarına gelince; anlaşmazlık konusu olan bölgelerde yansız bir kuruluşca araştırma yapılmasına karşı çıkmayacağız, çünkü söz konusu bölgelerdeki Müslüman Türk nüfusun, ezici

çoğunluğu oluşturduğuna inanıyoruz. Böyle bir araştırma komisyonu, savaşa katılmayan yansız devletlerin üyelerinden oluşmalıdır; ama söz konusu komisyonlar anlaşmazlık konusu olan bölgelere girmeden önce, bu Türk illerindeki yabancı yönetim ve işgal etkisiz bırakılmalıdır. Araştırma sırasında, yansız devletlerin askeri birliklerinden oluşacak karma bir güç, söz konusu bölgelerde güvenliği sağlamalıdır. Söz konusu bölgeler yabancı işgalinden kurtulursa, soruşturma komisyonları görevlerini yapıncaya dek BMM ordularının o bölgelere girmeyecekleri yolunda konferansa güvence verebilirsiniz. Öteki yanda, bu bölgelerde yabancı işgali sürdürülürse, BMM, böyle bir soruşturmanın sonuçlarını geçerli, adil ve haklı olarak kabul edemeyecektir'.[8]

Londra'ya gönderilen Türk kurulları

23 Şubat tarihli istihbarat raporunda, Osmanlı kurulu üyeleri hakkında, İngiliz yüzbaşı Bennett'çe hazırlanan şu bilgi veriliyordu:

'Tevfik Paşa: Londra'da iyi biliniyor. Sahip olduğu az enerjinin çoğunu yitirdi ve oğlu Damat İsmail Hakkı Bey'le eski sekreteri, şimdi Stokholm'da Türk orta-elçisi bulunan Şevki Bey'in etkisindedir. Bu ikisinin Ulusçulara karşı sempatisi vardır ve herhalde Ankara yönetimiyle ilişki kurmuşlardır... İzmir üzerinde koşulsuz Türk egemenliği ve Üçlü Sözleşme'nin değiştirilmesini destekliyorlar.

Osman Nizami Paşa: delegasyonun en üstün üyesi; iyi savaş saygınlığı olan bir Türk generali; Roma ve öteki yerlerde askeri ataşelik de yaptı. Güçlü bir karakterе sahiptir ve oldukça yurtseverdir. Son iki aydan beri Roma'daki Türk çıkarları için pek çalışmıştır; Anadolu'yla ve Avrupa'daki belli başlı Ulusçularla ilişki kurmuştur. Roma'da iken, İtalyan yönetiminin Londra'ya getirmeyi dilediği Osmanlı eski Maliye Bakanı'yla sıkı ilişki içindeydi. Cavit'in, Anadolu üzerinde güçlü tinsel etkisi ve ılımlı bir kişi olduğuna inanır. Osman Paşa'nın İtalya Dışişleri Bakanlığı'yla da ilişkileri oldukça iyidir.
Reşit Paşa: politika açısından önemsiz birisi. Padişah'ın adamıdır; Padişah, ona, delegasyonların kendisini tahtından indirme konusunu ele alıp almıyacaklarını yakından izlemek görevini vermiştir.

[8] FO 371/6470/E 6129.

Yarbay Kadri Bey: Veliahtın baş yaveri; Türk kurmay subaylarının en iyilerinden biri; Anadolu'da etkisi geniştir; Veliahtın çıkarlarını gözetir.

Kâzım Bey: Maliye Bakanlığı baş müfettişi; maliye uzmanı delege olarak son günlerde Paris'e giderek Fransız bankerleriyle ilişki kurmuştur... Kişisel olarak sevilmiyor; Damat İsmail Hakkı ve Şevki Bey, onun görüşlerine karşı çıkıyorlar. Deniz Yüzbaşısı Ali Rıza Bey: Deniz Bakanlığı'nın temsilcisidir; Anadolu'daki etkisi yüzünden ve iki delegasyon arasında iyi bir anlaşmaya varılmasına yardımcı olması umuduyla seçilmiştir.

Cemil Bey: Cenevre'deki başkonsolos; şimdiki Osmanlı Dışişleri Bakanı Sefa Bey'in yeğenidir; Osman Nizami ile pek içten ilişkileri vardır.

Blacque Bey: Karısı İngiliz olan bir Musevi'dir; Londra'daki Türk yandaşı çevrelerle ilişki kurmak ve mümkünse Türk'lerden yana propaganda örgütlemek için gönderilmiştir'.[9]

1 Mart tarihli raporda ise, Londra'ya gönderilen Ulusçu kurul üyeleri hakkında şu bilgi veriliyordu:

'Bekir Sami: İngiliz yandaşı; Yunanlı'ların İzmir'i işgalinden sonra İngiliz aleyhtarı oldu; Moskova'yı ziyaretini müteakip Bolşevik'lere muhasım oldu; 1920 yılı sonunda Moskova'dan dönerken, Kafkasya soylarına, Rusya'dan bağımsız siyasi bir varlık için çalışmalarını öğütledi; dürüst bir adamdır; babasından kendisine miras olarak Anadolu'da birçok gayri menkul mal kalmıştır; yine Anadolu'da, özellikle Çerkez'ler arasında geniş etkisi vardır, ama Ulusçu konseylerde yetkisi azdır. Dalkavukluktan hoşlanır ve onun bu zaafını bilen Osman Nizami Paşa, iki delegasyonun Londra'da kısmen birleşmesini onun bu zaafı üzerinde çalışarak sağlamıştır. Dıştan inatçı görünmekle birlikte, iyi yönetilen bir tartışmayla etkilenebilir. Cami ve Nihat Reşat'ın etkisi altındadır. Zekidir ve lâtifeden hoşlanır. Giysi ve usul açılarından parlaktır. Fransızca ve Ruscayı iyi bilir; Farsca ve Çerkez dilini anlar. Cenevre kaynaklı ve 19 Şubat 1921 tarihli bir raporda, Bekir Sami hakkında şöyle deniyordu: Bekir Sami, ılımlı siyasi görüşleri olan bir adamdır. Hayatın rahatlıklarından çok hoşlanır ve o amaç için epeyi para harcar. Aynı zamanda kumarbazdır; dolayısıyla, kimi

[9] FO 371/6549/E 2326: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 37, 22-23.2.1921.

zamanlar, onun para sıkıntısı çekmesi şaşırtıcı değildir. Halep valisi iken, bir ara, bir Amerikan veya İngiliz hayır örgütünden 100 sterlin borçlanmak zorunda kalmıştı. Ulusçular, onu, bu sürekli para ihtiyacından dolayı tutabiliyorlar'.[10]

Cami Bey: Ulusçularca ılımlı olarak nitelendirilir. Yunan işgali, onu, kişisel olarak mutazarrır etmiştir; dolayısıyla, Yunanlı'lardan çok nefret eder. Kişi olarak içten ve yeteneklidir. Gerçekten Sevr Antlaşması'nın bir çözüme bağlanmasından yanadır, ama İzmir'in boşaltılmasını talep eder. Ankara yönetimi üzerinde büyük etkisi vardır. Türk tarihinin büyük öğrencisidir; iyi Fransızca konuşur.

Yunus Nadi: Karakteri bellisiz bir kişi: daima gazetecilikle uğraşmıştır; keskin, siyasi makaleler yazan zeki bir yazardır. Savaştan önce, Almanya'dan ve Pan-Turanizm idealinden yana yazılar yazmıştır. Bırakışma'dan sonra, savaş günlerinde çıkmaya başlayan *Yeni Gün* gazetesinin yazı-işleri yönetmenliğini sürdürmüştür. Genellikle İngiliz'lere karşıcıldır; Ulusal Akım'ı içtenlikle destekler. 1920 yılı Ağustos'unda, *Yeni Gün* gazetesini Ankara'da çıkarmaya başlamıştır; Anadolu'nun başlıca gazetesi olmuştur. Bolşevik ittifakı lehinde yazılar yazdı, ama Bolşevik ideallerine muhaliftir; Fransızca ve Almanca konuşur. İngiliz istihbaratına bakılacak olursa, o sırada Moskova'da bulunan Rusya'nın Londra temsilcisi M. Krassin, Londra'da kendisine vekâlet etmekte olan Klishko'ya, 19 Mart'ta, Enver Paşa'nın Yunus Nadi'ye gönderdiği şu telyazısını ona iletmesini buyuruyordu: "Londra görüşmeleri konusunda kesin bilgimiz yoktur. Rus yoldaşlarımız da kararsızdır. Lütfen sürekli bilgi gönderiniz. Olağan bağlaşığımız olan Sovyet Rusya yönetimiyle olan ilişkilerimize zarar getirecek herhangi bir üstlenmeyi kabullenmemenizi öğütlerim".[11]

Sırrı Bey: İzmit milletvekili; Kıbrıs kökenlidir; eskiden Amasya valisiydi. Dr. Nihat Reşat: Çekici bir kişiliği vardır; vazih, kısa ve akıcı biçimde konuşur; tıp doktorudur. Paris'te on dört yıl doktorluk yapmıştır. Anglo-Sakson sosyal sisteminin büyük hayranıdır. Zeki ve yetenekli; içten bir devrimcidir. Fransa'da birçok çevrelerde iyi bilinir; Türkiye'de büyük etkisi vardır. Fransızcası pek iyi, İngilizcesi yeterlidir.'[12]

[10] FO 371/6466/E 2919: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 49, 19.2.1921.

[11] FO 371/6513/E 5778: Krassin'den Klishko'ya kapalı telyazısı no. 37, Moskova, 19.3.1921.

[12] FO 371/6467/E 3034: BMM delegasyonu hakkında notlar, Londra, Savoy Oteli, gizli, 1.3.1921.

Londra Konferansı ve Türk-Sovyet ilişkileri

Kemalistlerin Londra'ya çağrılışı, Bolşevik Rusya üzerinde olumsuz tepki yaratıyor; Moskova'daki Afgan elçisinin 8 Şubat'ta Afganistan Dışişleri Bakanına bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'in Bağlaşıklarla bir anlaşma imzalaması olasılığından kaygılanan Sovyet önderleri, Bakü'ye askeri yığınak yapmaya başlıyordu.[13] Öteyandan İngiliz Kıralı, Dışişleri Bakanlığı'na 21 Şubat'ta gönderdiği bir yazıda, Ankara delegasyonunun, görüşmelerin seyri konusunda Rusya'ya bilgi vermesinin önlenmesi umudunu dile getiriyor; Dışişleri Bakanlığı, 26 Şubat'ta Posta Dairesi sekreterine gönderdiği 'ivedi ve oldukça mahrem' işaretli bir yazıda, Bekir Sami'nin, konferansın görüşmeleri konusunda Rus'lara bilgi vereceğinin öğrenilmiş bulunduğunu öne sürüyor; bunun önlenmesi için etkin önlemler alınmasının siyasi nedenlerden ötürü dilenildiğini bildiriyor; Lord Curzon'un, aynı zamanda, Türk delegelerinin Moskova yönetimine göndermeye kalkışacağı herhangi bir telyazısının gönderilmesine izin verilmeden önce, Dışişleri Bakanlığı'nın izninin alınmasını buyurduğunu bildiriyordu. Ancak, Bakanlık yetkililerinden W.S. Edmonds, D.G. Osborne ve R.C. Lindsay, Bekir Sami'nin Moskova'yla dolaylı biçimde ve muhtemelen Roma yoluyla ilişki kurabileceğine inanıyorlardı.[14]

Konferansın öngününde, Bekir Sami başkanlığındaki Ulusçu kurulla Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul kurulu, aralarındaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakarak birleşiyorlardı. Savoy otelinde konuklanan her iki kurul, Sadrazam Tevfik Paşa'nın İngiliz yandaşlığına karşın,[15] o sırada göstermiş olduğu yurtseverlik duygusu sayesinde birleşiyor ve böylece, konferansta, Türk ikiliğinden yararlanmaya hazırlanan İngiliz-Yunan blokunu 'böl ve yönet' siyasetinden yoksun bırakıyordu.[16]

Londra Konferansı[17] 21 Şubat 1921'de açılıyor ve pek başarı sağlamadan 10 Mart'ta sona eriyordu. Konferans sırasında, Türk kurulları ile Ankara ve İstanbul yönetimleri arasında yapılan telyazışmalarının konuları İngiliz İstihbaratı'nca öğreniliyor; günü gününe İngiliz yetkililerine

[13] FO 371/6465/E 2031: Hindistan'daki İngiliz orduları başkomutanından Askeri İstihbarat Şefi'ne kapalı telyazısı no. X 2089, 11.2.1921.

[14] FO 371/6465/E 2360: Buckingham Sarayı'ndan Sir Eyre Crowe'a yazı, Londra, 21.2.1921 ve Bakanlık derkenarları.

[15] İbid.: belge no. E 1795: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 9.2.1921. Tevfik Paşa Rumbold'u ziyaretle, Londra'ya hareket etmeden önce İngiliz'lerin yönergelerini beklediğini söylüyordu.

[16] FO 371/6507/E 348: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 3.3.1921.

[17] Sonyel 3, s. 126 vd.

bildiriliyordu.[18] Aynı zamanda, Bekir Sami'nin, Londra'da iken Fransız, İtalyan ve İngiliz baş murahhaslarıyla yapmış olduğu gizli görüşmeler ve imzalamış olduğu gizli anlaşmalar da İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu.[19] 26 Ağustos 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, bu anlaşmalarla ilgili olarak şöyle diyordu:

> 'Aşağıdaki bilgi, Mustafa Kemal'in yakın bir dostu ve Ankara yönetiminin kıdemli bir yetkilisi olan bir kişiden, oldukça gizli olarak sağlanmıştır: Fransız'lar ve İtalyan'larla imzalanan (Bekir Sami) anlaşmaları, *Misak-ı Milli*'ye uymadıkları için onaylanmamıştır; ama Bolşevik teveccühü ve yardımı da yitirilmek istenmemiştir. Sovyet yönetimi, tasarlanan anlaşmalarla ilgili görüşmelerden hiç de memnun olmadığını açıkça belirtmiştir. Bizzat Ulusçular, Bolşevik olmamakla birlikte, Ankara yönetimi onlarla işbirliğini sürdürmeyi yeğ tutmuştur...
>
> Ajanın açıkladığına göre, 1921 yılı ilkbaharında, ulusal kurulun resmi üyesi olarak Rusya'da üç ay geçirmiş ve geri dönerken, Bolşevik'lerin Ankara yönetimine göndermiş oldukları altınlara kişisel olarak gözcülük etmişti. Bu paraya ve Sovyet'lerin çok miktarda yapmış oldukları savaş gereci yardımına karşılık olarak, Ulusçular, Rus'lara bir miktar un vermişlerdi'.[20]

Yine Londra Konferansı günlerinde, BMM'nin 26 Şubat günkü gizli oturumunda, Bağlaşık'ların konferansa yaptıkları öneriler görüşülüyordu. Bu öneriler, ülkelerle ilgili hükümler bir yana, Sevr Antlaşması'nın öteki hükümlerinin kabülünü gerektirecekti. Milletvekillerinin çoğunluğu buna karşı söz alıyor, ama Mustafa Kemal söze karışarak, onları, konuyu ağırbaşlılıkla ve duygulara kapılmadan görüşmeye çağırıyor; Bağlaşık'lara kesinlikle olumsuz karşılık vermenin akıllılık olmıyacağını; Türkiye'nin ekonomik ve mali bakımdan bağımsız olmasının gerektiğine Bağlaşık'ları inandırmanın pek önemli olduğunu; Bağlaşık'lar bu konudaki kanıtları kabul etseler de etmeseler de, Ulusçuların, görüşlerinde bir değişiklik yapmıyacaklarını ve esasen Ulusçuların, eninde sonunda, kılıç gücüyle kazanabilecekleri toprakları koz olarak kullanan Bağlaşık'ların, Kemalist'leri aldatamayacaklarını söylüyordu. Sonunda, BMM, Mustafa Kemal'in görüşlerini oybirliğiyle onaylıyordu.[21]

[18] FO 371/6466/E 2919: Bekir Sami'den Mustafa Kemal'e kapalı telyazısı, Londra, 26.2.1921 ve 27.2.1921; Mustafa Kemal'den Bekir Sami'ye kapalı telyazısı, Ankara, 1.3.1921; Ahmet Muhtar'dan Bekir Sami'ye kapalı telyazısı, Ankara, 1.3.1921; FO 371/6470/E 6129.

[19] Sonyel 3, s. 132 vd.

[20] FO 371/6464/E 10261: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Anadolu, 356, B. T/1, İstanbul, 26.8.1921.

[21] FO 371/6507/E 3487; kaynak: R/26/39.

Bu sırada, Cami Bey'in Londra'da Emir Faysal'la yaptığı görüşme, 24 Şubat'ta, K. Cornwallis adlı yetkilice Dışişleri Bakanlığı'na duyuruluyordu. Emir Faysal'ın o gün Cornwallis'e bildirdiğine göre, Ankara delegelerinden Cami Bey, bir gün önce kendisiyle görüşmeye gidiyor; Arap'larla Türk'ler arasında bir yanaşmadan söz ediyordu. [22]

Mustafa Kemal'in Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı oldukça önemli konuşma

18 Mart 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, 'İstanbul'da oldukça Ulusçu olan ve Ankara ile ilişkisi bulunan bir basın kaynağından sağlanan bilgiye göre', Mustafa Kemal, BMM'nin 3 Mart günkü oturumunda özetle şu konuşmayı yapıyordu:

> 'Ankara yönetiminin dış durumu oldukça iyidir. Doğu Ordumuz'un, Rusya'nın bilgi ve onayıyla, Doğu'da yapmış olduğu harekât sonunda, Kafkas'larda yeni bir durum meydana gelmiştir. Bu, ülkemizin o sınırlardaki güvenliğini sağlamış olup, o yandan bize şimdilik hiçbir tehlike yoktur... Bu durum, son olaylar yüzünden bir süre ertelenmiş bulunan Moskova Konferansı'nda teksif edilecektir...
>
> Londra'daki görüşmelere gelince: Ankara yönetimi, şimdiye dek yapılan özverilerle bağdaşabilecek biçimde, orada, barışçı ve ılımlı bir tutum izlemiştir ve dolayısıyla, en az dilekleri konusunda kendi kuruluna kesin yönergeler vermiştir. Bekir Sami Bey'in Londra'dan göndermiş olduğu iki telyazısından anlaşıldığına göre, özellikle İngiliz yönetimi, düşmanlarımızla gizlice veya açıktan açığa düzen çeviriyor; dolayısıyla, dost devlet adamlarının ülkemize karşı olan iyi niyetleri başarısızlığa uğramaya mahkûmdur. Kurulumuz, olanak içinde, barışçı tutumunu sürdürecektir, ama bize karşı bir sonuç alınırsa, sorumluluk, böyle bir sonucu getirenlere ait olacaktır'.

Bundan sonra, konferansta, işgal altındaki bölgelerdeki nüfusu saptamak amacıyla, bağımsız soruşturma komisyonları kurulması yolunda, Kont Sforza'ca öne sürülerek konferansca kabul edilen öneriye değinerek şöyle diyordu:

> 'Bu denli soruşturmanın sonucundan pek umutlu olmayan Yunanlı'lar, bu öneriye karşı çıkmışlardır. Onların bu karşı çıkmaları, Yunanistan'ın, Türk bölgelerini zorla işgalinde tutmayı dilediğini gösterir. Bu anda BMM'nin ordusu, eskisine oranla

[22] FO 371/6467/E 3083: K. Cornwallis'in raporu, Londra, 24.2.1921.

daha güçlüdür... Kilikya ve Suriye sorunlarında Fransa ile yapılan görüşmeler sona erer ermez, o bölgelerdeki kahraman ve gönüllü iki tümenimiz özgür kalacaktır. Avrupa, yalnız Yunan tehdidini öne sürerek bizi korkutamaz. Ama Türk ulusunu barış yoluna götürmek kararını almış olduğumuzdan, olanak içinde uzlaşma yolunu yeğ tutmuş bulunuyoruz.
Bekir Sami Bey'in göndermiş olduğu son telyazısına karşılık olarak, yönetimimiz, ona şu yönergeleri göndermek kararını almıştır; bu yönergelerdeki koşullar, en son çözüm olarak öne sürülecektir:

1. Halifelik ve Saltanatın hakları ve İstanbul yönetimi güçlendirilerek, onların dokunmazlığı güvence altına alınmak koşuluyla, Boğazlar, uluslararası denete tabi olabilir;

2. Trakya, özellikle Doğu Trakya, Osmanlı egemenliği altında özerk bir yönetime sahip olmalıdır. Orada bulundurulacak tek yabancı güç, orada yaşayan yerel halkın sayılarına göre oluşturulacak karma bir jandarma gücü olmalı ve Bağlaşık, Türk ve Yunan subaylarının buyruğunda bırakılmalıdır;

3. İzmir, Bursa, Balıkesir ve halâ Yunan askeri işgali altındaki öteki tüm bölgeler boşaltılmalıdır. İzmir sancağında Türk askeri gücü olmıyacak ve İzmir kenti hür ve yansız bir liman ilân edilecektir. Bu il, Padişah'ın seçeceği ve Bağlaşık Devlet'lerin onaylayacakları bir valice yönetilecektir. Yardımcısı Hıristiyan olacaktır. İldeki nüfusun oranına göre seçilecek bir yönetim konseyi bulunacaktır. Bağlaşık subayların komutasında yerel bir jandarma gücü bulunacaktır. Bu il, her yıl, kendi gelirinden sağlayacağı ve toplamı ileride uzmanlarca saptanacak bir meblağı Türk hazinesine ödeyecektir.

4. Mali, askeri, donanma ve hukuk sorunlarında, daha önce verilen yönergelere bağlı kalınacaktır, çünkü bunlar kabul edeceğimiz en az haklardır.

Türk ulusunun geçmiş yıllarda çekmiş olduğu tüm ıstıraplara karşın, bunlar, BMM'nin kendi dileklerini ne kadar kısıtladığını kanıtlamaktadır. Türk Ordusu Doğu İlleri'nde gereklidir. Ordunun olmadığı yerlerde anarşi vardır... Bunlar son dileklerimizdir ve kurulumuz, en son çare olarak bunları konferansta öne sürecektir. Bu dileklerimiz de reddedilirse, kurul, ivedilikle

Ankara'ya dönecektir, ama koordine amaçları için Londra ve Paris'te birer temsilci bırakmalıdır'.[23]

Londra Konferansı, Yunanlı'ların inatçılığı yüzünden başarısızlığa uğruyordu. Öteyandan Ulusçu temsilciler, 1 Mart 1921'de Moskova'da Afganistan'la ve 16 Mart'ta Sovyet Rusya ile dostluk antlaşmaları imzalamayı başarıyorlardı. Bu arada, Cami Bey'in, 24 Şubat'ta Londra'dan, İstanbul yoluyla Ankara'ya gönderdiği şu telyazısının içeriğini de İngiliz İstihbarat'ı öğreniyordu:

'İtalya'dan silâh satın alarak ihraç etmek için Kont Sforza'nın iznini almış bulunuyoruz. Size daha önce de bildirdiğim gibi, Alman Mauser tipi silâhlar için 20 milyon ile 30 milyon arasında küçük çapta mermileri satın alabilmemiz için, uzun bir süreden beri dilemekte olduğum gerekli parayı ivedilikle gönderiniz. Konferans sona erdiğinde, elimdeki parayla Alman Mauser mermilerini satın alarak göndermek için derhal Roma'ya gideceğim'.

10 Mart tarihli bir telyazısında, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı, Savaş Bakanlığı'na şu bilgiyi veriyordu:

'Ulusçulara satılması beklenen iki İtalyan uçağının İstanbul'a ulaşmasının beklendiğine dair son günlerde güvenilir bilgi aldım. Yunanlı'ların bildirdiğine göre, bunlardan birisi Dedeağaç'a varmıştır ve İstanbul yoluyla Bükreş'e uçacağı iddia ediliyor. Kimi uçakların Anadolu'ya gönderilmek üzere olduğuna inanan Yunan misyonu, bu uçağı alıkoymuştur. 30 Mart'ta, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Roma'daki büyükelçisi Buchanan'a gönderdiği kapalı telyazısında, bu bilgiyi İtalyan yönetiminin dikkatine sunmasını buyuruyordu'.[24]

İtalyan'ların bu davranışlarına içerleyen İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 18 Mart'ta, meslektaşı Nobile Cav. Giacomo de Martino'ya gönderdiği yazıda, İtalyan'ların Türk Ulusçularına silâh sağladıklarını bildiriyor; şöyle diyordu:

'Cami Münir Bey, Roma'da, silâh, mermi v.s. satın almak için geniş ölçüde görüşmelerde bulunmakta; kendisine sırf bu konuda yardımcı olmak için, Ankara'dan Roma'ya giden BMM'nin iki üyesi, Nuri Aziz (veya Süreyya) ve Fikri Beha yardımcı

[23] FO 371/6508/E 4193: 126 sayılı rapor, 'Anadolu', R. 26/30; FO 371/6481/E 2959: Genel Karargâh'tan Askeri İstihbarat Şefi'ne kapalı telyazısı no. I.E. 340, İstanbul, 25.2.1921.

[24] FO 371/6481/E 2959 ve E 3498: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 57, İstanbul, 10.3.1921.

olmaktadır. İşlem, patlayıcı madde imal eden bir temsilci olan Sanardi Manfredo Lamberti adlı birisi aracılığıyla yapılmaktadır. Yüksek rütbeli bir İtalyan yetkilinin dahi Ulusçu delegasyonlara yardımcı olduğu iddia edilmiştir. *Banca Commerciale* adlı bankanın Antalya şübesinde 300.000 Türk Lirası tutarında bir kredi açıldığı; Milano'daki başka bir banka aracılığıyla da ek para gönderildiği; ayrıca, silâhların kömürle değiş tokuş edildiği bildirilmektedir. Bu sözde görüşmelerin ilk sonucu olarak 20 milyona yaklaşık Mauser mermisi satın alınmıştır'.

Curzon, Signor de Martino'yu, bu ve buna benzer söylentilerin kökünü bulmaya ve ona göre bir yalanlama yayınlamaya çağırıyordu.[25]

İstanbul Rum'larının eylemleri

Osmanlı Rum'ları daima Patrikhane'nin izinden gitmişlerdir. 1921 yılı Mart'ında Patrik vekili bulunan M. Dorotheos, aşırı bir Venizelos'cuydu ve bu bakımdan Osmanlı Rum'larının duygularını yansıtıyordu. Patrikhane, Sen Sinod olarak bilinen ruhani bir konsey ve Solon Kazanova'nın en önemli üyesi bulunduğu sivil konseyce yönetiliyordu. Eleftherios Venizelos, Yunanistan'da yapılan genel seçimi yitirdikten sonra ülkeden ayrılıyor; eski kıral Konstantin tahtına dönüyordu. Bundan sonra, İstanbul'daki Venizelos'cular, 'Ulusal Savunma Komitesi' olarak anılan bir örgüt kuruyorlardı. Bu örgüt, Yunan (Rum) Siyasi Kulübü'nün ürünüydü ve Patrikhane'yle sıkı ilişki halindeydi. Örgütün başkanlığını *Neologos* gazetesinin yazı işleri yönetmeni Aleksandros Vutiras yapıyor; onunla kimi zengin iş adamları ve gazeteciler işbirliği yapıyordu. Komitenin, Venizelos'cu birçok eski subaylardan oluşan askeri bir bölümü vardı; ayrıca, iki gizli istihbarat şübesi kurulmuştu. İstanbul'daki Yunan yüksek komiseri Kanellopulos, komite üzerinde bir evreye dek başarılı olan etkisini kullanıyor; bunu yaparken saygınlığını yitiriyor; ama Venizelos'a olan bağlılığını sürdürüyordu.

Komitenin amacı, Yunanistan'daki rejime karşı bir ihtilâl akımı başlatmaktı; dolayısıyla, bir Bizans Cumhuriyeti kurmayı öngören yeni bir proje görüşülerek kabul edilmişti. Komitenin başlıca öğesi, savaş sahasındaki cesareti ve başarıları nedeniyle askerler üzerinde büyük ölçüde etkisi olan, Yunan ordusu eski albaylarından Kondilis idi. Komiteyi İstanbul'da örgütlemesi için Venizelos'un partizanlarınca seçilmişti. 1921 yılı Ocak ayında, Albay Kondilis, Venizelos'u Nis'de görmeye gidiyor; Venizelos, ona, izlenecek siyaset konusunda Lloyd George'la bir anlaş-

[25] İbid.: belge no. E 3218: Curzon'dan Martino'ya yazı, Londra, 18.3.1921.

maya varıldığını söylüyor; komitenin herhangi bir olay çıkarmasından veya saldırganlıkta bulunmasından kaçınmasını öğütlüyor; bu önerisi görünürde kabul ediliyordu. Bu arada komite, Kıral Konstantin'e karşı propaganda yapıyor ve ileride askeri amaçlar için kullanılacak erler kaydediyordu. [26]

İstanbul'daki Muhalefetin eylemleri

Londra Konferansı günlerinde ve konferanstan hemen sonra, İstanbul'daki muhalefet önderleri, Damat Ferit'in Balta Limanı'ndaki köşkünde toplantılar yapıyor, ama kesin kararlar alamıyordu. 1 Nisan tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 13 Mart'ta Damat Ferit'in başkanlığı altında yapılan toplantıya, Mustafa Sabri, Zeynel Abidin, Senatör ve eski İçişleri Bakanı Adil, eski Savunma Bakanı Hamdi Paşa, Vasfi Efendi, Senatör Albay Sadık, eskiden Dolaylı Vergi Dairesi müdürlüğünü yapan Mahir Sait, Gümülcine'li İsmail, Darphane eski müdürü Hakkı Halit ve eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali katılıyordu.

Ankara yönetiminin uygulaması olası siyasal yöntem görüşüldükten sonra, o sıradaki koşulların, muhalefetin eylemlerini yenilemesi için oldukça uygun bir ortam hazırlamış olduğu kararına varılıyordu. Zeynel Abidin, Londra görüşmeleri sona erer ve Ulusçular, önerilen koşulları kabullenirse, Anadolu'da kargaşalık çıkacağını ve Ordu'nun çoğunluğunun isyan edeceğini; Anadolu'dan sürekli olarak almakta olduğu bilginin bu görüşü doğruladığını iddia ediyor; dolayısıyla, muhalefetin, durumu kendi çıkarları açısından kullanması gerektiğini öne sürüyordu.

Toplantı sonunda aşağıdaki hususların gerçekleştirilmesi için önlem alınması kararlaştırılıyordu:

1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşıcıl partiler, özellikle Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin çeşitli hizipleri arasında kesin bir anlaşma yapılmalıdır;
2. Son başarıya dek, örgüt, varlığını bir parti biçiminde değil, bir federasyon biçiminde sürdürmeli ve çeşitli partilerin eylemleri koordine edilmelidir; muhalefet mensupları birlik halinde davranmalı ve var olan veya yeni bir gazeteyi desteklemelidir.

Mustafa Sabri, Cemal, Mahir Sait, İsmail ve Sait Molla'ya, örgütün içtüzüğüyle siyasi programını hazırlamak ve bir basın kampanyası başlatmak görevi veriliyordu. Esasen Mustafa Sabri, İsmail ve Mahir Sait, *Alemdar* gazetesinin sahipleriyle ilişki kurmuştu. Bu bilgi, Saray çevreleriyle

[26] FO 371/6507/E 3487: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 100, 'İstanbul'daki Rum'lar', RV/1, İstanbul, 4.3.1921.

sıkı ilişkisi bulunan öteki bir kaynakça da doğrulanmıştı. Bu kaynağa göre, muhalefet, Padişah'ı, Tevfik Paşa İstanbul'a döndükten sonra yeni bir kabine kurmaya inandırmaya çalışıyordu. Yeni Kabine'nin amacı, Padişah'ın yetkilerini Ulusçulara karşı savunmak; Ulusçular'ın ülkeye egemen olmalarını önlemek ve Yunanlı'larla Ulusçular arasında savaş yeniden başlarsa, kesin biçimde yansız kalmak olacaktı. [27]

Ahmet İzzet Paşa Kurulu İstanbul'a dönüyor

Bu arada, 7 Nisan tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Ahmet İzzet Paşa kurulunun, Mart içinde, ani ve beklenmedik bir sırada İstanbul'a dönmesi, Türk çevrelerinde çeşitli yorumlara yol açıyordu. Kurul üyelerinden Fatin Efendi'nin bilmeden bir İngiliz istihbarat ajanına söyledikleri, bu konuya ilginç ışık serper. İstihbarat raporunda şöyle deniyordu:

> 'Eskiden ılımlı görüşlere sahip olan Fatin Efendi, azılı Pan-İslâmcı'ların etkisi altına girmiştir. Kurulun dönüşünün gerçek nedeninin, Padişah'tan, Mustafa Kemal'in hazırladığı ve 31 Ocak'ta Tevfik Paşa'ya telyazısıyla gönderdiği koşulları desteklemesini sağlamak olduğunu itiraf etti'.

Başka bir kaynaktan sağlanan bilgiye göre, Moskova'daki Sovyet yönetimi, Türkiye'ye, o sırada komünizmi sokmaya çalışmanın boşuna olduğunu anlamış bulunuyordu. Bolşevik'ler, istikballe ilgili kendi plânlarında Türk'lere halâ önemli bir yer veriyorlardı. Ulusçu önderlerin de, yakın gelecekle ilgili plânlarını yaparken, Moskova'ya danışmış olmaları muhtemel olarak görülüyordu. [28]

7 Nisan tarihli istihbarat raporuna göre, İzzet Paşa, İstanbul'a döner dönmez yönetimden çekileceğini, 'baskı altında' kalarak Ulusçulara söz veriyor; o ve Salih Paşa İstanbul'a dönünce, Padişah'a istifalarını sunuyor, ama Padişah, Tevfik Paşa dönünceye dek onların istifalarını kabullenmiyordu. Raporda, ayrıca, şu bilgi veriliyordu:

> 'Padişah'ın, Ulusçulara yaltaklandığı özürüyle, erkteki Kabine'ye olan güvenini yitirdiği biliniyor; ama, İzzet'in dönüşünden bu yana, Padişah, görünürde İzzet, Salih ve Hüseyin Kâzım'ın, kimi konularda Ulusçulara karşıcıl tutumlarından ötürü yine çekinmeye başlamıştır. 28 Mart akşamı İzzet'i huzura kabullenen Padişah, ona, geniş yetkilere sahip bir Sadrazam olarak, yürürlükteki anayasaya göre ve Padişah'lıkla Halife'lik katlarının yetkilerini koruyarak, Ankara ile bir uzlaşmaya

[27] FO 371/6508/E 4193: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 126, 1.4.1921 - 'Muhalefetin politikası'; kaynak: R/25, R/26/30, İstanbul, 18.3.1921.

[28] FO 371/6509/E 4448: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 137, 7.4.1921.

varabilip varamayacağını soruyor; İzzet, ona verdiği yanıtta, o sıradaki bunalım sürdükçe Padişah'ın önerilerini yerine getiremeyeceğini söylüyordu.

Bu bilgi, İzzet'in yakın bir dostundan sağlanmıştır. Bu kişi, sözlerine şunları eklemiştir: "İçişleri Bakanı, Padişah'a, Mustafa Kemal'den şu güvenceyi getirmiştir: Ulusal Kurultay (BMM), Padişah'a ve Hanedanına bağlıdır. Tüm söylentilere karşın, Padişah, bu konuda kesinlikle rahat olabilir; Ulusçuların bağımsız bir tutum izlemelerinin tek nedeni, Padişah'la merkezi yönetimin özgür olmadıklarıdır. BMM'nce, anayasaya ilişkin olarak geçirilen yasalar geçicidir ve sırası geldiğinde bir anayasa kurultayınca değiştirilecektir; sonra, BMM'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle bir ilişiği olduğu iddiası da doğru değildir". İzzet, bundan sonra Ulusçu yönetimin dileklerini Padişah'a sunuyordu.

Sözlerini sürdüren İzzet, Anadolu'daki durum hakkında kendi kişisel görüşlerini açıklıyor; Ulusçu çevreler, bu görüşlerin büsbütün Ulusçulardan yana olduğunu söylüyordu, ama Saray çevreleriyle yakın ilişkisi olan başka bir kaynaktan sağlanan bilgiye göre, bunun tam aksine, İzzet, Padişah'ı ciddi biçimde uyararak, ona, söz ve iş bakımından en büyük ihtiyatla davrandığı takdirde, Padişah'lık ve Halife'lik katlarına oldukça ciddi bir sonuç gelecceğini; Padişah, muhalif bir Kabine kurarsa, belki de Ankara'da, Padişah'la olan tüm bağları kesecek büsbütün değişik bir yönetimin erke geçeceğini bildiriyordu. Yine İzzet'e bakılacak olursa, birbirlerine karşıcıl ve Ulusçulara muhalif başlıca iki siyasi parti vardır: 1. ılımlı ve barışsever, 2. aşırı eğilimli ve savaş yanlısı. Damat Ferit'in erke dönmesi, aşırı eğilimlilerin kesin zaferi olarak sayılacak; öteyandan, erkteki Kabine gibi ılımlı bir yönetimin varlığını sürdürmek, ılımlı partiyi daha da güçlendirecektir.

İzzet, 4 Nisan'da Padişah'la yeniden görüşüyor ve ona, kişisel olarak Anadolu'ya gidip, kendisini, mertçe Ulusal Akım'ın önderi ilân etmesini öneriyordu. Böylece, aşırı eğilimlerin ayakları kaydırılacak ve Padişah'ın durumu kesinlikle güvence altına alınacaktır. Ama Padişah bu öğütü dinlemiyor; İzzet ise, huzurundan çıkarken heyecanlı görünüyordu. Yüce yargıtaya mensup bir yetkiliye göre, Padişah, kendisine sadık kalacak, ama Ulusçuları aşağılamayacak bir koalisyon Kabine'si kurulması görüşünden yanadır. Bu yetkili, İzzet'in Sadrazamlığı kabullenmesini kuşkuyla karşılıyor; Cemil Molla'nın, yeni

bir yönetimin başına geçmesi olasılığına inanıyordu. Ona göre, Cemil Molla, görünürde büsbütün Ulusçulardan yana geçen Fatin Efendi'nin büyük ölçüde etkisi altındaydı. Sonra, bir müsrif olarak borç içinde olan ve yüksek ilkeleri olmayan Cemil Molla'yı etkilemek daha kolaydır'.

Aynı raporda, Anadolu Ajansı'nın, 14 Mart'ta, Padişah'la ilgili olarak ve *Yeni Gün*'le *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerine dayanarak yaptığı yayına değiniliyordu. [29]

Türk-Rus dostluk antlaşması ve Yunan saldırısı

1920 yılı Temmuz ve Ağustos'unda, Moskova'da, Kemalist ve Bolşevik temsilcileri arasında görüşmeler yapılıyor, ama çeşitli nedenlerden ötürü bir anlaşmaya varılamayarak görüşmeler kesintiye uğruyor; iki yanın arası açılıyordu. Ancak bu arada, Ulusçuların Ermeni'lere ve Yunanlı'lara karşı kazandıkları zaferler; ayaklanan Çerkez Ethem'in milis gücünü yenilgiye uğratmaları ve Londra Konferansı'na çağrılmaları, Bolşevik'leri oldukça etkiliyor; Ulusçu Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirmeye başlıyorlardı. [30] Bu yeni gelişmelerin ışığı altında, Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal başkanlığında Ulusçu bir kurul, 18 Şubat 1921'de Moskova'ya vararak, Sovyet önderleriyle yeniden görüşmelere başlıyor; [31] 1 Mart'ta Afganistan'la ve 16 Mart'ta Rusya ile bir dostluk antlaşması imzalanıyordu. [32]

16 Nisan 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan anlaşma ile ilgili olarak Ahmet Muhtar, BMM'nde şöyle konuşuyordu:

> 'Yüzyıllar boyunca bağımsızlıklarını korumuş bulunan ve halkı, güçlü karakter sahibi bulunan ve İslâm Devleti olan Afganistan'la yönetimimiz arasında bir ittifak antlaşması imzalanmış bulunuyor... İslâm ve Türk'lük, ulusal ve dinsel özgürlük ve bağımsızlık için mücadele yürütüyorlar ve çabalarında başarı sağlayacaklardır... Londra Konferansı'nda, Batı'lı Devletlerin, özellikle İngiltere'nin, caniyane ve sinsi emellerini anlamışlardır. Yunan ordusuna, hazırlıklarını bütünlemesi fırsatını vermek amacını güden bu konferansın, bu konuda tüm kuşkuları ortadan silmiş olmasını umut edelim.
> Temsilcilerimizin oldukça uzlaşıcı tutumlarına karşın, Batı

[29] FO 371/6573/E 4854: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 169, 7.4.1921.
[30] Sonyel 3, s. 43 vd.
[31] İbid.: s. 52 vd.
[32] FO 371/6468/E 3932: Radyo haberi no. 737, 21.3.1921.

Dünyası halâ, Doğu'nun, özellikle İslâm'ın gücünü kemirmek istiyor. Bağlaşıklar, özellikle İngiltere, bizim ve İslâm Dünyası'nın haklarını asla kabul etmiyor... Moskova Konferansı'nda imzalanan antlaşma, bizim Doğu'da kazanacağımız zafere doğru önemli bir adımdır. Batı Dünyası bir karışıklık içindedir ve her geçen gün durumu daha da kötüye gitmektedir. Kölelik altında inleyenler baş kaldırıyor. Afganistan'la imzalanan ittifak, İslâm Dünyası'nın iyiliği için bir güvencedir. Afganistan yönetimi güçlü bir İslâm yönetimidir ve Afganistan, Orta Asya'nın Türkiye'sidir... Afgan'lar, kendi dinlerine ve özgürlüklerine güçle bağlıdır. Pan-İslâm'cı projenin gerçekleşmesi yolunda pratik bir adım atmış olduğumuzu sanıyorum. Türkiye ile Afganistan arasındaki bu işbirliği, İngiltere'de kaygılara yol açacaktır. Yönetimimiz, Afganistan'ın ordusunu ve maliyesini geliştirmek için her türlü çabayı harcamaktadır. İslâm Dünya'sının, eski büyüklük ve gücünü bu yaz yeniden kazanacağına inanarak umud ederim... Çok geçmeden, Batı'lı Emperyalist'lere karşı, bir anda isyan edebilecek bir İslâm Federasyonu kurulacağına inanıyorum. Böylece, Hindistan İmparatorluğu'na son verecek ve güçlü bir İslâm doğmasına yardımcı olacağız'.[33]

Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün sonra, Anadolu'da Ulusçulara karşı Yunan saldırısı başlıyor; ama Ulusal Güçler, Eskişehir'de mertçe direniyor; Yunanlı'ları geri çekilmeye zorluyor ve böylece İkinci İnönü Zaferi'ni kazanıyordu. Oysaki, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'nın, 26 Mart'ta Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Yunan ordusunda irtibat subayı görevi yapan ve Bursa'da üslenen İngiliz Binbaşı Heywood, Yunan başkomutanı General Papulas ve kolordu komutanıyla görüştükten sonra, Yunan saldırı plânının şöyle olduğunu bildiriyordu:

'1. III. Bursa Ordusu, Bozhöyük-Söğüt hattına ve sonra Eskişehir'e ilerleyecek;

2. I. Kolordu, Uşak'tan Doğu'ya ilerleyecek;

3. Aydın-Nazilli demiryolu dolaylarında bulunan 1. tümen, Denizli-Eğerdir demiryolu boyunca, Afyon Karahisar yolunun doğusundaki bir noktaya ilerleyecektir.

Yunanlılar, askerlerinin, beş veya altı gün içinde Eskişehir'de olmalarını; ondan sonra da Eskişehir-Afyon Karahisar'ın doğusundaki hattın kuzey ve güney bölgelerini işgal etmelerini

[33] FO 371/6469/E 5231.

umud ediyorlar. Onların amacı, iki hafta sonra Ankara'ya baskın yapmaktır...' [34]

Ama Yunanlı'ların plânları suya düşüyordu.

Bu arada, 14 Nisan tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu şu ilginç bilgiyi veriyordu:

'S.E. 3, Cenevre, 13.4.1921. İtalyan Genel Kurmayı, Yunan askerlerinin hareketleri hakkında, İstanbul'daki ve Yunan ordusundaki İtalyan subayları aracılığıyla sağlamakta olduğu bilgiyi Cami Münir Bey'e veriyor. Bu bilgi, Roma'dan Ankara'ya gönderiliyor; ama onun değerini azaltmak için geç gönderiliyor'.

Aynı raporda, Berlin kaynaklı şu bilgi veriliyordu:

'B.S. 3. Berlin, 5.4.1921. Bugün, Emir Arslan ve Madam Talât'la görüştüm. Moskova'da bulunan Enver'den gelen bir mektubu bana gösterdiler ve Fransızcaya çevirdiler. Mustafa Kemal'le Çiçerin arasında alınıp verilen notaların özetini içeriyordu. Çiçerin, Mustafa Kemal'e gönderdiği notada, Londra Konferansı'nda yapılan görüşmelere karşı çıkıyor; bunların, Rusya'dan Ankara'ya gönderilen silâh ve malzeme yardımının kesilmesine yol açabileceği tehdidini savuruyordu. Mustafa Kemal, buna verdiği karşılıkta, Türk'lerin, sırf silâh ve malzeme eksikliği yüzünden, delegelerini Londra Konferansı'na göndermek zorunda kaldıklarını bildiriyordu. Yunanlı'ların yeniden saldırıya geçmesi üzerine, Ulusçuların silâh ve malzeme ihtiyaçları daha da artmış bulunuyor'. [35]

30 Mart tarihli İngiliz istihbarat raporu da buna değinmişti. Bu raporda, Ankara yönetiminin Ulusal Savunma Dairesi öğelerinden Behiç Bey'in, 17 Mart'ta, İstanbul'daki Ulusçu örgüte gönderdiği ve silâh ve malzeme eksikliğinden yakınan gizli telyazısının içeriği veriliyordu. [36]

İstanbul'da kurulan Ulusal Örgüt

31 Mart tarihli istihbarat raporunun iddia ettiğine göre, Tevfik Paşa Kabinesi erke gelir gelmez, Ulusçular, İstanbul'da, bir komite biçiminde, geniş kapsamlı ve yetenekli bir örgüt kuruyorlardı. Bu örgüt, askeri, siyasi ve ticari olmak üzere başlıca üç bölüme ayrılıyordu. İlk ikisi, Savunma Bakanı Ziya Bey'in de yardımıyla, tümüyle subaylarca denetleniyor;

[34] FO 371/6507/E 3672: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 108, İstanbul, 26.3.1921.

[35] FO 371/6509/E 4448: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 151, 14.4.1921.

[36] FO 371/6573/E 4858: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 30.3.1921.

telyazısı ve öteki araçlarla Ankara'yla sıkı ilişki sürdürüyordu. Raporda, ayrıca, şu bilgi veriliyordu:

'Komite, Damat Ferit yönetimi günlerinde yürürlükte bulunan baskı rejiminden yararlanarak, nerde olduğu ve eylemleri hakkında Türk'lerin veya Bağlaşık'ların bilgi sahibi olmalarını engellemek için, özenimle hazırlanmış önlemler almıştır. Merkezinin saptanmış bir yeri yoktur; tüm üyeler, birbirlerini bilmiyorlar. Dikkatla seçilen ajanlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geriye kalan çeşitli örgütlerinin koruyuculuğu altında çalışırlar. Bunun sonucu olarak, komitenin örgütü, geniş ölçüde dağınıktır; çeşitli merkezleri ve tali merkezleri vardır. Askeri grup, örgütün karargâhını oluşturur ve genellikle kötü ad yapmış olan "Teşkilât-ı Mahsusa"'nın eski üyelerinden oluşur. Yarbay Mustafa Bey, Kurmay Binbaşı'lardan Ali Rıza ve Mustafa İzzet, ikinci Teğmen Şeref Bey ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın tüm eski öğelcri onun başlıca üyeleridir. Bu grubun toplandığı en önemli yerlerden biri, İstanbul'da, Anadolu'dan gelen kurye ve gizli ajanların sık sık uğradığı Meserret Oteli'dir. Çeşitli bölümlerin görevleri şöyledir:

(a) askeri bölümün başlıca görevleri: 1. subay kaydederek Anadolu'ya sevketmek; 2. Anadolu'ya askeri gereç ve malzeme göndermek; 3. kurye göndermek; 4. bilgi toplamak (istihbarat) ve mukabil casusluk. Bu bölüm, yönergelerini İstanbul askeri komutanı Albay Esat'a gönderen Ziya Paşa'yla sıkı işbirliği yapmaktadır. İstihbarat bölümü, Binbaşı Ali Rıza'nın yönetimindedir. Ankara'ya askeri ve siyasi bilgi iletir; Anadolu için pasaport verir ve propaganda yapar. Bu bölümün vize etmediği bir pasaportla Ankara'ya gitmek hemen hemen olanaksızdır; gezginin siyasi eylemleri, subaysa, onun yetenekleri hakkında dikkatla soruşturma yapılmadan pasaport verilmemektedir. Yaptığı propagandalardan biri de, Bağlaşık askeri güçlerine sahte bilgi sağlamaktır. Bir zamanlar Ankara'da enformasyon ve propaganda dairesi müdürü olarak görev yapan Muhittin Bey, bu bölümde propaganda işleriyle uğraşıyor. Kendisine emanet edilen parayı suistimal ettiği için eski görevine son verilmişti. Bol fonları olan bu bölüm, baştaki yönetici tarafından yetenekli bir düzeye getirilmiştir.

(b) siyasi bölüm de subayların yönetimindedir. Başlıca yönetici, eskiden askeri malzemeler dairesinin müdürü bulunan Binbaşı Hüseyin Hakkı'dır. Öteki üyeler şunlardır: eskiden Beyoğlu askeri valisi bulunan Kurmay Yarbay Hafız Besim, İttihat

ve Terakki Cemiyeti'nin eski sekreterlerinden Muhlis Bey, eskiden "Teşkilât-ı Mahsusa"nın üyesi ve Enver Paşa'nın koruduğu bir kişi olan Yüzbaşı Edip Bey. Bu bölüm, askeri bölümle işbirliği içinde yürüttüğü siyasi eylemlerine ek olarak, tüm örgütün mali işleriyle de uğraşır ve doğrudan doğruya Ankara'dan finanse edilir.

(c) Ticari bölüm, öteki iki bölüme oranla görünürde daha gevşek bir biçimde örgütlenmiştir. Birçok Türk tüccar ve bankerlerinden oluşur. Onların da çoğunluğu Selânik'li ve Musevi asıllıdır. Emanuel Carasso (Karasu), üyelerinden biridir. Bu bölümün çalışmalarını izlemek güçtür; ama, onun, vakit vakit Ankara yönetimi adına birçok malzemeler satın aldığına kuşku yoktur. En azından, bir defasında, ödeme pek açık olarak Osmanlı Bankası aracılığıyla yapılmıştı'.

12 Nisan tarihli istihbarat raporunda şunlar ekleniyordu:

'Komite ile Savaş (Savunma) Bakanlığı arasında varılan tam bir anlaşma sonucunda, Ankara kurulu, subay ve askeri malzemenin Anadolu'ya sevkiyatını sağlamak amacıyla, Raif Bey adında bir kurmay yarbayı İstanbul'a göndermiştir. Raif Bey'in, Ankara'da, Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa'ca, İstanbul'daki tüm subayları, Ulusçulara katılmaya çağıran ve yeni kurulmakta olan ordulara ivedilikle subay ihtiyacı olduğunu vurgulayan bir çağrısını da birlikte getirdiği bildirilmektedir. Raif Bey, ayrıca, yedek subaylar konusunda, Savunma Bakanlığı, Personel Dairesi şefiyle gizli ilişki kurmuştur.

Yine bildirildiğine göre, 2 Nisan'da, Komite'ye, Ankara'dan gönderilen telyazısında, İstanbul'da çıkarılan pasaportların verilmesinde kaydedilen uyanıksızlık yüzünden, gönüllü adı altında kimi ajanların Anadolu'ya geçtiği; isyan ve kargaşalık çıkararak BMM'nin yetkisini sarsmaya çalıştığı bildiriliyordu. Komiteye ayrıca bildirildiğine göre, onun yeniden örgütlenmesi için bir genel müfettiş atanmıştı. Bu arada, Anadolu'ya gönderilecek kişiler konusundaki yönergelere sıkıca riayet edilmeliydi.

Son günlerde, siyasi bölüm adına, İstanbul Üniversitesi'nce örgütlenen bir grup, tüm iyi Müslüman'ları ve Ulusçuların sempatizanlarını, Anadolu'da şehit düşenleri anmak için, Aya Sofya camiine çağırmıştır. Dua edildikten sonra, İstanbul'da yayımlanan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni Peyami Safa mihraba çıkarak, Mustafa Kemal'in marşını oku-

maya başlamıştır. Ulusçular, bunu gürültüyle alkışlarken, ulema ve yardımcıları, Peyami Safa'ya ve onu alkışlayanlara saldırıyor; Peyami Safa linç edilmekten zor kurtuluyordu. Orada hazır bulunan Prens Ziyaettin Efendi ve Binbaşı Ali Rıza, bu olaydan çok kaygılanmışlardır. Bu olay, komitenin, dini toplantılar kamuflesi altında kimi kamu mitingleri düzenlemesi plânlarını epeyi etkileyecektir'.[37]

Kemalistlerin mali durumu

Osmanlı Kamu Borçlarını Yönetme Konseyi (Düyun-u Umumiye) mensubu, İngiliz maliye uzmanı Adam Block, 12 Nisan 1921'de Ulusçu yönetimin mali durumu hakkında uzun bir rapor hazırlayarak, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a gönderiyordu. Bu raporda, Ulusçuların 1336 (1920-21) yılı için yaptıkları mali tahminde TL. 13.811.834 bir açık bulunduğunu; toplam harcamann 1TL 60.642.705, toplam gelirin ise TL 46.830.871 tutarında olduğunu bildiriyor, şöyle diyordu:

'Bu tahmini rakamlar, mali yılın sonuna doğru öne sürülmüştü ve görünürde Ankara Mali Komisyonu, TL 9.000.000 tasarruf ederek, açığı TL. 4.811.834'e indirebilecekti. Açığın bir bölüğünün şu vergilerle karşılanması umud ediliyordu: 1. Gayri-Müslimler için askerden muafiyet vergisi (bedel-i askeriye); 2. Hicaz pul resminin artırılması; 3. adliye ücretlerinin artırılması; 4. koçanların el değiştirilmesinde ödenen miktarın çoğaltılması; 5. ithal edilen alkollü içkilerin gümrük resimlerinin, balık, denizcilik, posta ve telefon vergilerinin artırılması; 6. Temettü vergisini biraz değiştirerek, tüm ticari işlemlere yüzde bir oranında vergi konulması.

Bu ek vergilerin, yaklaşık olarak TL 2.500.000 gelir getireceği ve açığı TL 2.500.000'na indireceği tahmin ediliyordu; ama tüm bu değişikliklerin yapılıp yapılmadığı bilinmiyor. Kimi çevreler, son açığın, "Yurtsever Savunma Ödeneği" adı altında konulacak bir vergiyle kapatılması görüşünü öne sürmüşlerse de, Ulusal Mali Komisyon, bu öneriye karşı çıkmış; ödünç para almak için ortamın hazır olmasını beklemeyi; bu olanaksız olursa, açığı, masrafda bir azaltma yapılabilecek gelen yıla bırakmayı yeğ tutuyordu...'

Adam Block, raporunu sürdürerek, BMM yönetiminin, 1920-21 ve 1921-22 yılları bütçelerini tüm ayrıntılarıyla ve bir tablo biçiminde veriyordu.[38]

[37] İbid.: belge no. E 4854: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 31.3.1921.

[38] FO 371/6541/E 5229: Adam Block'un, Ulusçu yönetimin mali durumu hakkındaki raporu, 12.4.1921.

Yunan - Kürt işbirliği ve Doğu'da Bolşevik propagandası

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant, 21 Nisan 1921'de, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a şu gizli yazıyı gönderiyordu:

> 'Şu hususu gizli olarak bilginize sunarım: sağlamış olduğum, tümüyle güvenilir bilgiye göre, İstanbul'daki Yunan yüksek komiseri, Kemalist güçlere baskı yapmak amacıyla, geçen ayın sonunda, Kürt ulusçularıyla kendi ülkesi arasında bir anlaşmaya yol açacak önlemler almayı düşünüyordu. Yunan meslektaşımızın, bu amaçla, Mustafa Paşa ve Hakkı Bey adlı iki Kürt önderle görüşmeler yaptığı ve Sivas'taki Rum Metropoliti'nin buna aracılık ettiği bildiriliyor'.[39]

Bu Kürt-Yunan-İngiliz düzenleri, Mayıs ayında da sürdürülüyor; Yunanlı'lar, kimi Kürt'leri, Kemalist'lere karşı olay çıkarmada kullanmaya çalışıyordu.[40] İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 25 Mayıs'ta, İstanbul'dan Lord Curzon'a bildirdiğine göre, Bedirhan ailesinin reisi olan Emir Ali, Kürt akımının baş tahrikçilerinden biri olan oğlu Celâdet'le birlikte, o gün, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi yetkililerinden Andrew Ryan'ı görmeye gidiyor; dostlarıyla kendisinin, başkentteki Yunan temsilcisiyle görüştüklerini ve kendisine, Mustafa Kemal'e karşı bir Kürt akımı başlatmayı dilediklerini; bunun hem Yunan hem de Kürt çıkarlarına yardımcı olacağını; ama bunu yapmadan önce İngiliz yönetiminin de izninin alınması gerektiğini söylediğini bildiriyordu.

Bunun üzerine, Ryan, kendi deyimince 'Kürdistan'da' ayaklanma başlatmak için cesaret verilemeyeceğini; Yunanlı'ların, o sıradaki düşmanca davranışları İngiliz yönetiminin dileklerine karşıt olarak başlatmış olduklarını ve İngiliz'lerin, bu savaşta, yansızlıklarını ilân ettiklerini bildiriyordu. Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold, bu olayı Lord Curzon'a duyururken, bu denli önerilerin birçok kereler yapılmış olduğunu göz önünde tutmasını diliyor, şöyle diyordu:

> 'Bir Kürt akımı, kullanılması pek güç bir alet olacaktır, ama Ankara'nın aşırı eğilimlileri, Büyük Britanya ile Fransa'yı Kemalist'lerle kesin bir çatışmaya sürüklerse, Kürt soyunun Kemal aleyhtarı gruplarından yararlanılabilir'.[41]

[39] FO 371/6574/E 4676: Lancelot Oliphant'tan Rumbold'da yazı no. 358, gizli, Londra, 21.4.1921.

[40] FO 371/6346/E 5713: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı no. 476, İstanbul, 11.5.1921.

[41] İbid.: belge no. E 6215: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı no. 521, İstanbul, 25.5.1921.

1921 yılı Nisan ayında, oldukça değerli ve gizli üç Rus belgesi, İngiliz İstihbarat Servisi'nin eline geçiyordu. Bu belgeler, 'Doğu'da Propaganda ve Eylem Konseyi'ne' aitti ve R. V. 1. sayılı İngiliz istihbarat kaynağı, bunların 'oldukça güvenilir ve gizli bir kaynaktan' sağlandığını; bu bilgiyi sağlayanların tehlikeli bir duruma düşebileceklerini bildiriyor; belgelerin dikkatla kullanılmasını ve basına asla verilmemesini diliyordu. Birinci belge, 'Doğu'da Propaganda ve Eylem Konseyi'nin', 25 Şubat 1921'de Bakü'de yapılan gizli oturumunun tüm tutanaklarını içeriyordu. Toplantıda, başkanlık katını işgal eden Stassoff, Klyachko, Orjonikidze, Kirov, Broido, Çiçerin'in Moskova'dan gönderdiği ama adı okunamayan bir temsilci ve adları verilmeyen 5 üye hazır bulunuyordu.

İstihbarat raporu şöyle sürüyordu:

> '(Stassoff), 1919 yılı Şubat'ında Tiflis'e gönderilen, Azerbaycan'daki piyade alaylarının birinde daktiloluk yapan ve Bakü'deki okulun örgütçüsü ve deneticisi yapılan, Lenin'in özel sekreteri Elena Stassova olabilir. Orjonikidze, bir yıldan çok bir süreden beri Kuzey Kafkasya ve Bakü'de kıdemli siyasi komiser olarak görev yapmıştır. Kirov, Tiflis'e gönderilen ilk Bolşevik kuruluna başkanlık etmiştir. Broido, 1920 yılı ilkbaharında, Türkistan'daki durumu temizlemek için Moskova'dan Taşkent'e gönderilmişti. Toplantıda, Müslüman'larla İranlı'ların, komünist ideallerine karşı göstermiş oldukları düşmanlık yüzünden, komünist propagandasının başarılı olamaması konusu ele alınıyor; gelecek altı ay zarfında iki milyon altın ruble harcamak için yetki almak kararı veriliyordu.
>
> İkinci belge, Moskova'daki Türk komünist delegelerine gönderilen bir rapordu. Bu belgede tarih yoktu, ama R. V. 1 sayılı ajan, bunun, 1921 yılı Şubat ayı ortalarında hazırlanmış olduğuna inanıyordu. Rapor, yönetim kurulunun, Moskova'da yapmış olduğu gizli toplantıyı anlatıyordu. Bu toplantıda, Türk komünistler, Anadolu'daki propagandalarının başarısızlığa uğradığını; özellikle Mustafa Suphi kurulunun bir fiyaskoyla sonuçlandığını itiraf ediyorlardı. Ama Pavloviç, propagandanın sürmesi gerektiğini; komünizmle ulusçuluk (nasyonalizm) arasında bir savaş olduğunu ve birinin ötekini öldürmesi gerektiğini vurguluyordu. Toplantıda hazır bulunan Lenin, İngiltere ile yapılmakta olan ticaret anlaşmasını imzalamadan bu konuda verilecek yeni yönergelerin ertelenmesini öneriyordu.
>
> Sovyet katları, komünist propagandasının, Müslüman'ların dini ilkeleri veya ekonomik ve sosyal yaşamlarıyla bağdaşma-

dığını anlamış bulunuyorlar. Komünist propagandası, Anadolu ve İran'da tümüyle, Türkistan'da ise kısmen başarısızlığa uğramıştır. Dolayısıyla, ya propagandalarından vazgeçmeli veya uyguladıkları usulde kökten değişiklikler yapmalıdırlar. Komünistler, dostları olan Türk'lerin yapmakta olduğu Pan-İslâm'cı propagandaya karşı varlık savaşı veriyorlar...

Bu arada, Bolşevik'lerle (Türk) Ulusçuları arasındaki ilişkilerde görünürde bir duraklama olmuştur. Yapılan varsayıma göre, güçlük çıkaran Kafkasya hududu sorunu, her iki yanı da memnun eder biçimde çözümlenmiştir ve şimdilik, bunun, yakın bir gelecekte yeni bir komplikasyon yaratması beklenmiyor. Ulusçular, Bolşevik'lere karşı fırsatçı (oportünist) bir tutum izliyor; Anadolu'nun dostsuz olduğu bir sırada, Bolşevik'lerle olan bağlantıyı memnunlukla karşılıyorlardı. Yunanlı'larla bir kaza çıkması olasılığını gözönünde tutarak, bu bağlantıyı sürdürmekten yanadırlar... Ulusçular, Bolşevik'lerin, bağlaşık olarak yararlı olabileceklerine inanıyorlar, ama Türkiye'de propaganda yapılmasına karşıdırlar. Son olaylar: Mustafa Suphi'nin ülkeden çıkarılması ve BMM'nin, Sovyet yönetimine, Anadolu'ya bir askeri kurul göndermesine izin vermemesi, Türk'lerin gerçek tutumunu yansıtıyor... Kapının yüzlerine kapandığını gören Bolşevik'ler, içeriye arkadan girmeye çalışacaklardır. Esasen bunu denemiş bulunuyorlar: son günlerde, gizli bir kaynaktan sağlanan bilgiye göre, Sovyet katları, Kâzım Karabekir'le dostluk ilişkileri kurarak, Anadolu üzerinde etki kullanmaya çalışıyorlar.'

Belgelerin Türkçe çevirileri: Belge No. 1: 'Doğu'da Propaganda ve Eylem Konseyi'nin', 25 Şubat 1921'de, Bakü'de yapılan gizli oturumunun tutanakları:

'Stassoff: "Yoldaş Klyachko, Türkistan'a yapmış olduğu gezinin sonuçlarını şimdi komiteye bildirecektir..." Söz alan Klyachko, mukabil propagandaya değinince, Orjonikidze, bundan kimin sorumlu olduğunu soruyor; Klyachko şu yanıtı veriyordu: "Daima dost olarak gördüğümüz öğeler". Bir ses: "Onlar kim? Adlarını açıklayınız". Klyachko: "Cemal Paşa'nın ajanları ve hem de, Türkistan ve Afganistan'a giren İran'lı Demokratlar. Kemalist'lerle İranlı'ların bu ülkelerdeki tutumu oldukça kuşkuyla karşılanmalıdır. Resmen bizimle dostluk ilişkileri sürdürüyor; dahası, bize yardımda bulunuyorlar, ama gayr-i resmi biçimde Müslüman halk arasında propaganda

yaparak, onları, ancak geçici bir önlem olarak Bolşevik'lere tolerans göstermeye çağırıyorlar".

Kirov: "Geçen Ağustos ayında, Afganistan'la olan ilişkilerimizde bize değeri biçilmez hizmetlerde bulunan ve temsilcimiz Bravine'nin çağrısı üzerine Kabil'e giden Cemal Paşa'nın bu ihanetini nasıl izah edebilirsiniz?" Klyachko: "Bunu, Mustafa Kemal'in ve Ankara'daki BMM'nin iki yanlı siyasetine atfederim. Kemalist'ler, Bağlaşıklar'la yaptıkları görüşmelerde başarılı olmaya başlamadan önce, bizimle yapacakları bir ittifak onlar için oldukça yararlı olacaktı, çünkü bunu pazarlık aracı olarak kullanabileceklerdi. Ama, Müslüman halk arasına komünist idealleri yaymak söz konusu olur olmaz, Kemalist'ler, kesinlikle düşmanlarımız oluyor; Müslüman halkın tinsel gücüne (moraline) darbe indirdiğimizi söylüyorlar; oysaki İngiltere bile bu denli bir davranışla suçlanmıyor".

Klyachko, sözlerini sürdürerek, uygulanan siyasetin değiştirilmesini öneriyor; Kemalist'lerle Pan-İslâmcı'ların öne sürmüş oldukları görüşlerin, Müslüman halk arasında kök saldığını inkâr etmenin olanaksız olduğunu vurguluyordu. Bunun üzerine, Stassoff, şu soruyu soruyordu: "Türk'lerin halâ ulusal bir siyaset izlediğini anlıyor musunuz?" Klyachko: "Anlıyorum". Çiçerin'in temsilcisi: '... Ancak Müslüman halkın desteğinden emin olur ve Kemalist'lere kesinlikle güvenebilirsek (ki güvenemeyiz) Doğu'da ciddi bir savaşı üstlenebilirsiniz..."

Belge No. 2: Moskova'daki Türk komünistlerin raporu:

'Doğu'da Propaganda ve Eylem Konseyi, son günlerde, Moskova'daki merkezden, o merkezdeki Türk Komünist Delegasyonu'nun, Türkiye'de komünist propagandası konusunda, son zamanlarda, merkeze iki rapor sunduğuna dair bir yazı alıyordu. Birçok kişinin katıldığı açık bir toplantıda dinleyicileri memnun etmek için komünist propagandasının Türkiye'de pek başarılı olduğu iddia ediliyordu. Merkezi Yönetim Komitesi (Tsik'in) gizli bir oturumunda okunan ikinci raporda, Türk komünistler, Anadolu'da Yunanlı'larla yapılan savaşın berkittiği ulusal coşkunun, Türk komünistlerinin tüm gayretlerini etkisiz bıraktığını; onların propagandalarını yalnız felce uğratmakla kalmayıp, aynı zamanda, ülkedeki kendi varlıklarını dahi tehlikeye düşürdüğünü içtenlikle itiraf ediyorlardı. Delegasyon, Mustafa Suphi kurulunun, Erzurum ve Trabzon'da maruz kalmış olduğu olaylara ve fiyaskoya değiniyor; Erzurum'da,

bu kurula, kente girmesi için bile izin verilmediğini ve geceyi surların altında geçirdiğini bildiriyordu.

Mustafa Suphi'nin kurulu 16 kişiden oluşuyordu. Aralarında, Azerbaycan'ın eski Sağlık Bakanı Alimof da vardı. Alimof'un Kars'da kaldığı bildirilmişti. Türkler, Suphi ve kurulunu, Türkistan ve öteki yerlerde birçok Müslüman'ları "Çeka'nın" elinde ölüme göndermekle suçluyor; bu suçlama, kurulun başarısızlığa uğramasının başlıca nedenini oluşturuyordu. Türk komünist delegasyonu, Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye yine gönderilmemesini; Türkistan'daki komünist örgütünün başına geçirilmesini dilemiştir.

Delegasyona Pavloviç karşılık vererek, komünistlerin, Türkiye'deki propaganda usullerini değiştirmeleri gerektiğini; komünist ideallerinin orda yayılması ve Sovyet Rusya'nın etkisinin arttırılması için komünizme gereksinildiğini; Türkiye'de komünizm ve nasyonalizm arasında bir savaşın varlığının söz konusu olduğunu; birinin ötekini zayıflatarak öldürmesi gerektiğini; Türk'ler Mustafa Suphi'ye karşı çıkıyorsa, onun yerine yerel ve daha etkili komünistlerden bir başkasının atanmasını; Bolşevik'lerin, Türkiye'deki kışkırtmalarından vazgeçmelerinin olanaksız olduğunu; aksi durumda, oradaki Ulusçuların egemenliklerini sürdürerek, komünist etkisinden büsbütün kurtulmuş olacaklarını vurguluyordu.

Toplantıda hazır bulunan Lenin, o sırada Büyük Britanya ile yapılan görüşmelerin, hiç kuşkusuz, o güne dek Doğu'da yapılan propaganda ve kışkırtmada uygulanan usulde kimi değişiklikler yapılmasını gerektireceğini belirtiyor; konunun şimdilik askıda bırakılmasını ve ticaret anlaşması Britanya ile imzalanırsa, yeni yönergeler verilmesini öngörüyordu. Türk Komünist Delegasyonu'nun raporunu zapta geçirmek ve ilerideki çalışmalar için yeni yönergeler kaleme almak kararıyla toplantıya son veriliyordu.

Belge No. 3: Doğu'da Propaganda ve Eylem Konseyi'nce kaleme alınan ve 'Ek Liste No. 104' olarak işaretlenen gizli yönergeler:

'Doğu'daki muhasım kışkırtmalara karşı yapılan mücadele yararına, yine Doğu'daki tüm komünist propaganda merkezleri ve şübeleri, eylemlerini aşağıdaki ilkelere göre sürdüreceklerdir:

1. Krassin (İngiltere-Rusya) anlaşması imzalanırsa, saygınlığımıza zarar getirmiyecek; bilâkis, Doğu'daki prestiji-

mizi yükseltecektir; dolayısıyla, kışkırtmayı bu hususa göre yapınız. İngiliz yönetiminin Sovyet yönetimini tanıdığı anlamına gelecektir; bu da İslâm Dünyası'nda geniş bir etki yaratacaktır.

2. Londra Konferansı'na katılmaları için Kemalist'lere gönderilen çağrının yalnız Ankara için değil, Moskova için de bir zafer olduğu görüşünü yayınız. Türk Ulusçularının, Bağlaşık'larla buluşarak, eşit koşullar içinde, onlarla görüşebilmeleri, Sovyet yönetiminin tinsel (moral-manevi) etkisinin sonucudur; bu etki sayesinde, Ankara, saygınlığını tüm dünyanın gözünde arttırmış bulunuyor.

3. Türk'lerle Bağlaşık'lar arasındaki Londra Konferansı'nın sonuçları ne olursa olsun - bu sonuçlar, Sovyet Rusya için zararlı olsa dahi - Bolşevik kışkırtıcılar, Sovyet Rusya'nın, kendi bağlaşığı olan Kemalist'lerin sağlayacağı herhangi bir diplomatik başarıyı hoş karşıladığı tutumunu izlemelidirler.

4. Sovyet Rusya'nın ekonomik durumundaki bunalımı gösteren tüm kanıtları gizleyiniz...
Teknik usul (prosedür):

   1. Doğu'da yapılan tüm yabancı kışkırtmaların ve onların Müslüman tahrikçilerinin bir listesini hazırlayınız;

   2. yabancı propaganda ve istihbarat örgütlerine, en büyük gizlilik içinde, kendi ajanlarımızı yerleştirmek için her türlü gayreti harcamalıyız;

   3. daha yetenekli ve etkili mukabil tahrikçilerin özel bir listesini bulundurunuz ve bunları, Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi'ne ve Moskova'da bulunan ve tüm Rusya'yı kapsayan Çeka'ya veriniz;

   4. özel durumlarda, yukarıda sözü edilen kişilerle uğraşırken, tedhiş davranışlarında bulunmaya çekinmeyiniz'. [42]

Anadolu'daki siyasi gruplar

1921 yılı Mayıs'ında, İngiliz İstihbarat Servisi, Anadolu'daki siyasi gruplara olan ilgisini yoğunlaştırıyor; 18 Mayıs tarihli istihbarat raporu şöyle diyordu:

[42] FO 371/6510/E 4887: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 167, 21.4.1921.

'T.2/1, T. 26/30, İstanbul, 2.5.1921. İyi haber alan bir Türk kaynağına göre, Anadolu'da şu üç siyasi parti vardır: Bağımsızlar (İstiklâl), Ulusal Savunma (Müdafaa-i Milliye) ve Uzlaşma (Islahat?). Bağımsızlar partisi, aşırı eğilimlilerden oluşan ve son on iki ay içinde Anadolu'da epeyi etki sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en ileri gelenlerinin çoğunluğunu ve Selânik'teki Musevi çıkarlarını yansıtan temsilcileri kapsar. Bu parti, genellikle, İngiliz'lere ve son günlerde Padişah'a karşı başlatılan propaganda kampanyasının sürmesinden ve geniş ölçüde yapılmasından sorumludur. Aynı zamanda, Mustafa Kemal'e karşıcıldır. Başlıca üyeleri şunlardır: Musevi'lik'ten dönme Halil Bey'in yeğeni General Remzi Paşa, Dışişleri Bakanı vekili Ahmet Muhtar ve Lazistan mebusu Osman Bey.

Ulusal Savunma partisinin programı *Misak-ı Milli*'ye dayanır. Üyeleri arasında Mustafa Kemal'in en yakın yandaşları vardır. Bunların başlıcaları şunlardır: Celâlettin Arif, Bekir Sami ve Ferit. Bu partinin organı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesidir..., ama parti, sık sık aşırı eğilimlilerin insafındadır.

Uzlaşma partisi, çoğunluğu dindarlardan ve adaylıklarını Karabekir'e borçlu bulunan Doğu İlleri'nin tüm milletvekillerini kapsayan 25 mebustan oluşur. Onlar, eski, tutucu Türk unsurlarını temsil ederler... ve BMM'nde dengeyi ellerinde tutarlar. Çoğu dindarlardan oluşan bir grup milletvekili, BMM'nde, Padişah'lık ve Halife'lik katlarının haklarını savunur. Onlar, sıkı olarak göz hapsine alınmışlardır ve aşırı eğilimlilerin eylemlerini karşılayacak maddi kaynaklara yeterince sahip değillerdir. Bekir Sami'nin BMM'nde yapacağı tartışmanın sonunda Meclis'te değişiklikler yapılması beklenmektedir. Bekir Sami kazanırsa, aşırı eğilimli kimi komiserler (Bakanlar)'ın yerlerine ılımlılar atanacaktır'. [43]

İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanınca da, 23 Haziran'da, Deniz Bakanlığı'na gönderilen gizli yazıda aynı konuya değiniliyor; BMM'nin, öteki yasama örgütleri gibi, değişik gruplardan oluştuğu bildiriliyor; şöyle deniyordu:

'Moskova'nın rehberliği ve etkisi altında olan aşırı eğilimliler erkte bulunuyor; Sovyet ideallerine ve işbirliğine pek az sempati gösteren ılımlılar halâ çoğunluğu oluşturuyor. Birinci grupta, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birçok eski üyeleri vardır;

[43] FO 371/6512/E 5677: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 209, 18.5.1921.

ikinci gruptakilerin birçoğu ise, halâ, Türkiye'nin mahvına neden olan partiye karşıcıldır. Kemal, Moskova ile olan ittifak sayesinde, birinci partinin komünist ilke ve eylemlerine karşı çıkarak, ikinci partinin desteğini sağlıyor. Söylendiğine göre, hayat koşulları yüzünden, eskiden olduğu gibi aynı adam değildir ve hiç kuşkusuz, onun makamına göz diken ve düşmesine üzülmeyecek olan Enver gibi kişiler vardır'.[44]

Subaylar siyasete karışıyor

Bu arada, Batı savaş kesiminde, Kütahya ve Dumlupınar'da bulunan askeri karargâhın Yarbay Gürüce'li Hakkı komutasındaki 140'a yaklaşık kimi subaylar arasında başlayan siyasal akım, durumu bir kat daha karıştırıyordu. Bu subayların amacı, İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşlarının erke geçmelerini her türlü önlemlerle önlemekti. Bu grup, 12 Mayıs'ta Mustafa Kemal'e gönderdiği andırıda şunları belirtiyordu:

'BMM'nin, yönetim konularında tam yetkileri olmakla birlikte, esas yasaları değiştirmeye veya yönetim kurmaya hakkı yoktur. Yönetimde ve anayasada değişiklik yapmaya çalışanlar, görevlerinden azledilmelidirler'.

Anadolu yönetiminin anayasasında değişiklik yapmaya çalışacak olanların ciddi sonuçlarla karşılaşacakları, üstü kapalı biçimde ihtar ediliyordu.

Bu andıraya doğrudan doğruya karşılık verilmemekle birlikte, Fevzi Paşa, 17 Mayıs'ta Ordu komutanlarına gizli bir sirküler göndererek, BMM'ndeki son oyların, Ordu'nun bir bölüğünce yanlış açımlandığını; Ordu'nun askeri görevlerinin siyasete karışmasına engel olduğunu unuttuğunu bildiriyor; şu noktaların tüm Ordu mensuplarına anlatılmasını salık veriyordu:

'a) BMM ve yönetim, ulusal sınırlar içinde, Türk ulusunun siyasal, askeri ve ekonomik bağımsızlığını sağlamaya yönelik başlıca amacı asla unutmuyor;

b) Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde alınan kararlara göre davranmak ve hiçbir örgüte, ulusun yetkisine çarpıda bulunmak izni vermemek direncindedir;

c) Ankara'daki kimi kişiler, bir zamanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensuptular, ama içten yapılan işbirliği önerisine karşı çıkılmaz. Meclis ve yönetim uyanıktır. Kendilerini ilgilendirmeyen konulara karışan subaylar sert biçimde cezalandırılacaklardır'.

[44] FO 371/6523/E 8366: Akdeniz Filosu Başkomutanından Deniz Bakanlığı'na gizli yazı no. 1653/6250/123, 23.6.1921.

İngiliz ajanlarına bakılacak olursa, Mustafa Kemal, Meclis'teki İttihatçı'ların hepsini atamazdı, çünkü onların kimilerine dayanmak zorunda idi; ama eski İttihatçı önderlerin erke geçmelerine ve kendisini ikinci plâna atmalarına, elinde var olan tüm güçle karşı koyacaktı. Bu arada, İttihat ve Terakki Cemiyeti de rahat oturmayacak ve pek yakında, Anadolu'da ciddi gelişmeler olacaktı. Hiç kuşkusuz, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bolşevik'lerce desteklenıyor ve onun gücü, Bolşevik ajanlarının Anadolu'ya sızmalarıyla gittikçe artıyordu.[45]

27 Haziran tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu şöyle diyordu:

> 'İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasası, Türk'lerle Batı'lı Devletler arasında herhangi bir anlaşma veya görüşme yapılmasına karşı koymaktır. Ankara'da yönetimin değişmesine ve Bekir Sami'nin görevinden çekilmesine neden olanlar, böylece halkın gözlerini Moskova Antlaşması'ndan, Batı'daki görüşmelere çekmeyi başardılar. İttihatçı'ların diledikleri Kabine'de Ali Fuat, Savunma Bakanı, Ahmet Muhtar, Dışişleri Bakanı, Yunus Nadi, İçişleri Bakanı ve Sırrı Bey, Adalet Bakanı olacaklardı, ama başarı sağlayamadılar. Sonunda, BMM, Mustafa Kemal'in yönetimine 13 oy farkıyla güven oyu verdi'.[46]

Trakya'da ihtilâl örgütleri

25 Mayıs tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun 'inanılır bir kaynaktan sağladığı bilgiye' göre, Trakya'da kurulacak ihtilâl örgütleriyle ilgili olarak Kemalist'lerce hazırlanan proje, Bakanlar Kurulu'nca onaylandıktan sonra, 4 Mayıs'ta BMM gizli oturumuna sunularak, orada da onaylanıyordu. Bu örgütlere para sağlamak konusunda yapılan itirazlar yüzünden, projenin onaylanmasında biraz gecikme olmuştu. BMM'nin 20 Nisan 1921 günkü gizli oturumunda söz alan Mustafa Kemal, şöyle diyordu:

> 'Efendiler; bu sorunun çözümünün geciktirilmesi beni çok üzüyor. Bu önemli konuda, Bulgaristan ve Trakya'da, gerekli önlemleri almış bulunuyoruz. Yönetim, bu projeyi esaslı biçimde incelemeden Meclis'e arzedeceğini mi sanıyorsunuz? Hayır. Proje hazırlanmadan önce her ayrıntısı dikkatle incelenmiştir. Son günlerde, Avrupa'daki diplomatik temsilcilerimizden ve Trakya Komitesi üyelerinden almış olduğum mektupların içeriliklerini size bildirmiş bulunuyorum. Yönetim, ne yapması gerektiğini biliyor. Hepimiz ruhen ve kalben Trakya'ya bağ-

[45] FO 371/6492/E 6968: kaynak: R. 26/30, B. T/1, İstanbul, 7.6.1921.
[46] FO 371/6520/E 7336.

lıyız. Asker olarak orasının her karış toprağını bilirim. Bu projeyi İçişleri Bakanı, kendi yetkilerine göre hazırlamıştır; Komisyona ben de yardım etmeliydim, ama başka uzmanlardan yardım görmüştür. Bu sorunun ivedilikle çözüme bağlanmasını dileriz'. [47]

Ulusçuların savaş gereçleri

1921 yılı Mayıs'ında Kemalistler birçok savaş malzemesine gereksiniyorlardı. SE/3, Cenevre kaynaklı ve 5 Mayıs tarihli İngiliz istihbarat raporuna bakılacak olursa, Ulusçuların Savunma Bakanlığı, yeterince mermi, malzeme ve kumaş sağlamaya çalışıyor; 12 Nisan'da Roma'daki temsilciye, Almanya'daki Krupp fabrikalarından silâh sağlanabilip sağlanamayacağını soruyor; temsilci, Almanya'dan silâh sağlamanın hemen hemen olanaksız veya oldukça güç olduğunu bildiriyor; bu görüşten vazgeçilmesini öğütlüyordu. Bunun üzerine Ankara, Paris'ten mermi almaya çalışıyor; orada görüşmeler yapılıyor ve Fransız'lar, bunları sağlamaya söz veriyordu.

Bu arada, Roma'da bulunan ve Topal İsmail Hakkı Paşa'yla ilişki kuran Rahmi Bey, özel olarak silâh satın alıyordu. Onun Paris'teki ajanı, oradaki Türk temsilcisi Nabi Bey'le temas halindeydi. Ankara, şunlara gereksindiğini bildiriyordu: 70.000 üniforma, 70.000 palto, 100.000 portatif çadır ve 100.000 su kabı. İlk taksit olarak TL 100.000 gönderilmişti. Öte yandan, Maliye Bakanı da çok miktarda kırtasiye talep ediyordu. Son günlerde Cenevre'de bulunan Süreyya ve Mustafa Bey'ler, Bayındırlık Bakanlığı adına malzeme satın alıyorlardı; ama geri çağrılmışlardı. Onların fonları Cami Bey'e havale edilmişti. O sırada Cami Bey'de 400.000 İtalyan Lireti vardı. Bu paranın bir miktarı Milano'daki tüccar ve banker G.S. Alhadeff firmasına yatırılmıştı. Geriye kalanı, ilkin İtalyan Ticaret Bankası *(Banca Commerciale d'Italia)*'ya yatırılmış, ama daha sonra başka bir kuruluşa nakledilmişti. [48]

Bekir Sami'nin görevinden çekilmesi

17 Mayıs 1921 tarihli ve 243 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporundan öğrenildiğine göre, Bekir Sami, Avrupa'dan Ankara'ya döndükten sonra, ilk kez, BMM'nin 27 Nisan günkü oturumunda konuşmaya çalıştı. Yokluğunda, BMM'nde 'aşırı eğilimlilerin ılımlılara karşı daha güçlü bir duruma geldiklerini anladı. Kendisi ılımlılardan yana idi'. Londra'da iken

[47] FO 371/6517/E 6910.

[48] FO 371/6512/E 5677: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 209, 18.5.1921: 'Ulusçular için silâhlar', SE/3, Cenevre, 5.5.1921.

Fransa ve İtalya ile imzalamış olduğu gizli anlaşmaların, BMM'nin onayına sunulmasını diliyordu, ama bunların, incelenmek üzere Dışişleri ve Maliye Komisyonları'na sunulmaları yolunda Mustafa Kemal'ce yapılan öneri kabul ediliyordu. Bu komisyonların aynı gün yapılan gizli oturumlarında, Bekir Sami her iki anlaşmanın da siyasal ve maddi açıdan Türkiye'ye önemli yararlar sağlayacağını öne sürdü. Fransız'larla İtalyan'ların taleplerinin, İngiliz taleplerine oranla oldukça ılımlı olduğunu; her iki ulusun, İngiltere'nin aşırı siyasasını desteklemeyeceğini ve yasal dileklerini sağlamada Türk'lere yardım edeceğini söyledi. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin, Fransız yönetiminin Londra'da yapılan anlaşmada kimi değişiklikler yapılmasına yandaş olduğunu söylediğini belirtti.

Bekir Sami sözlerini şöyle sürdürüyordu:

> 'Fransız'lar ve İtalyan'larla imzalamış bulunduğumuz anlaşmaları koşulsuz olarak onaylamak, bugün, ulusal çıkarlarımız açısından gereklidir. Savaşın Kilikya'da sona ermesi, herhalde Yunan savaş kesiminde etkisini gösterecektir. Yunanlı'larla tek başımıza karşı karşıya kalacağız. Mücadelemizde Fransa ve İtalya'dan önemli yardımlar alacağız. Bunlar hakkında size ileride ek bilgi verecceğim. Yunan sorununu çözümlersek, ileride, Fransız'larla, ulusal çıkarlarımız açısından daha yararlı bir anlaşma yapmamız hiç de güç olmıyacaktır. Bugünün askeri gerekleri göz önünde tutularak kimi özverilerde bulunmamız ve bu konuda iyi niyet göstermemiz gerektiğine inanıyorum. Avrupa'da Fransız ve İtalyan devlet adamlarıyla yapmış olduğum kimi görüşmeler sonunda bana resmen söz verilmiştir. Yunanlı'larla yaptığımız mücadelede son karar verilirken, kimi siyasal ve askeri yüksek çıkarlar güvence altına alınacaktır; dolayısıyle, söz konusu anlaşmaları onaylamanızda direnmek zorunluğunu duyuyorum. Fransız'larla İtalyan'ların bize göstermiş oldukları iyi niyete, geçici bir süre olsun, karşılık vermek amacıyla, Meclis, Kilikya anlaşmasını olduğu gibi onaylamalıdır. Bu durumda, geniş Türk topraklarının Fransız egemenliği altına girdiğini anlıyorum, ama bugünkü koşullar içinde görmekte olduğumuz zarara oranla, ben, bunu pek küçük bir özveri olarak nitelerim'.

Bir kaynağa göre, Bekir Sami kurulu Avrupa'dan dönünce, onun çalışmaları, BMM'nde yapılan gizli bir oturumda şiddetle eleştiriliyordu. Bizzat Mustafa Kemal, Londra'da Fransa ve İtalya ile imzalanan anlaşmaların onaylanması konusunda ilkin Bekir Sami'yi desteklemişti, ama aşırı eğilimli milletvekilleri bir gürültü koparıyor; başkan oturumu kapat-

tığı halde gürültü sürüyordu. Binayı boşaltmak için askerler çağrılıyor ve 25 milletvekili Meclis'ten zorla çıkarılıyor; aynı gün, 7 milletvekili gizlice tutuklanıyordu. Bu arada Mustafa Kemal ve Bekir Sami'nin, BMM'nin 27 Nisan günkü oturumunda ek bilgi vermeleri kararlaştırılıyordu.

Bekir Sami'nin görüşlerini gerçekte pek az kişi destekliyordu. Mustafa Kemal, Fransa ile imzalanan anlaşma konusunda Sovyet Rusya'nın sorular sorduğunu öne sürerek, bunun onaylanmasının önerilemiyeceğini; anlaşma onaylanırsa, Rus yardımının yitirilmesi tehlikesinin var olduğunu öne sürüyordu. Oturumda nisap olmadığından, komisyon başkanı oya baş vurmadan oturuma son veriyordu. Sonunda, BMM de, anlaşmaların onaylanmasına karşı oy veriyor; İzmir ile Trakya büsbütün boşaltılmadan Bağlaşıklar'la herhangi bir görüşmeye girişilmesine izin vermeye karşı çıkıyordu.

Tüm siyasasının reddedileceğini sezen Bekir Sami, yönetimi güven oyu almaya zorlamadan görevinden çekilmek kararını alıyordu. Ona karşı koyanlar, daha çok, Aydın milletvekili Yunus Nadi, Nebizade Hamdi ve Trabzon milletvekili Şükrü idi. Bekir Sami'nin görevinden çekildiği haberi, Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa'ca kaleme alınan ve çekiliş nedenlerini anlatan uzun bir telyazısıyla Ordu'ya bildiriliyor; özetle şöyle deniyordu:

> 'Bekir Sami Bey, kendi başkanlığında Avrupa'ya giden kurulun çalışmaları hakkında BMM'ne bilgi verdi, ama bu bilgi tatmin edici olmadığından, yapmış olduğu anlaşmalar kabul edilmedi. Bu yüzden istifası kabul edilerek görevinden çekilmiş bulunuyor. BMM'nin ve ulusun çoğunluğu, onun gelecekte uygulamasını önerdiği siyasayı onaylamadı...'

İngiliz İstihbaratı'na bakılacak olursa, Bekir Sami'nin görevinden çekilmesine yol açan BMM görüşmelerinde, Mustafa Kemal, yaklaşık olarak 140 milletvekilince destekleniyordu. Bu görüşmelere 'ılımlı görüşleri olan pek az milletvekili katılıyor; katılanlar da saldırı ve hakarete uğruyordu'.[49] Böylece, Kemalist Türkiye'yi Bolşevik etkisinden uzaklaştırmaya, *Misak-ı Milli*'deki amaçlar büsbütün sağlanmadan Batı'lı işgalci devletlerin kucağına atmaya ve Sevr Antlaşması'nı pek az değişiklikle Kemalist'lere kabul ettirmeye çalışan; bu amaçla Fransız'lar, İtalyan'lar ve İngilizlerle düzen çeviren; Kafkaslar'da Rus'lara karşı ayaklanma kışkırtmaya çalışarak Gürcü, Ermeni ve Azeri mukabil ihtilâlcileriyle komplo kuran; o günlerin koşulları içinde Kemalist gücünün direniş yeteneğini yıkmaya çalışan Bekir Sami, bu davranışlarında başarısızlığa uğruyor; bir süre sonra siyaset sahnesinden büsbütün çekiliyordu.

[49] FO 371/6515/E 6400 ve FO 371/6517/E 6910; kaynak: T/26/39/30, R/26/30 ve R/1/2, İstanbul, 30.5.1921 - İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 228.

Yunus Nadi'nin Londra Konferansı'yla ilgili gizli raporu

10 Haziran 1921 tarihli ve 258 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Londra Konferansı'na giden Kemalist kurulu üyelerinden, Aydın milletvekili Yunus Nadi, Ankara kurulunun Londra Konferansı'nda yapmış olduğu görüşmelerle ilgili olarak, 14 Mayıs'ta bir rapor kaleme alarak BMM'ne sunuyordu. Bu rapor, Bekir Sami ve Hüsrev Bey dışında tüm temsilcilerce imzalanmıştı. Rapor özetle şöyle idi:

> 'Londra Konferansı, Yunanlı'lara nefes alacak bir ara vermek ve Ankara ile doğrudan görüşmelerde bulunulmasını öneren Fransız'larla İtalyan'ların görüşlerini benimsediklerini göstermek amacıyla İngiliz'lerin bir oyunundan başka birşey değildi. Ankara kurulu Londra'ya varır varmaz, durumu tüm gerçeğiyle gördü. İzmir ve Trakya'ya soruşturma kurulları gönderilmesini, Yunanlı'lar, İngiliz'lerin gizli kışkırtmasıyla kabul etmediler. Gene İngiliz'lerin parmağıyla, konferansın sonlarına doğru, Ulusçuların en az dileklerine hiç de yanaşmayan ve kimi toprak önerilerini kapsayan bazı öneriler ileri sürüldü. Gerçekte İngiliz'ler, Türk Ulusçularını ezmek siyasalarından vazgeçmediler, çünkü Ulusçuları, İslâm Dünyası'nı hegemonyalarına almada en büyük engel olarak görüyorlar.
> İngiliz'lerin, Türk-Yunan çatışmasında yansız kaldıkları iddiaları yersizdir, çünkü İngiliz'ler, Yunanlı'lara gizlice maddi, manevi ve mali yardımda bulunuyorlar. Savaştan zayıf çıkan Fransız'larla İtalyan'lar ise İngiliz'lerin pençesindedirler. Her üç Bağlaşık Devlet'in amaçları, Türk ulusunun amaçlarına karşıttır. Bağlaşıklarla, özellikle İngiliz'lerle yeniden görüşmelere girişmek boşunadır, çünkü Yunanlı'lara, saldırılarında yardımcı oluyorlar. Ulus için tek siyasa birkaç sözcükte toplanır: ulus olarak bağımsızlığını ve varlığını sağlamak için Batı'lı Devletler'le bir anlaşmaya varılabileceği düşünü bir yana bırakmalıdır, çünkü bu devletler, emperyalist amaçlarından vazgeçmemişlerdir. Ulus, Doğu'daki öteki uluslarla gücünü birleştirmelidir. Zayıf düşmüş ve alçalmış Batı'lı Devletler'den kutsal ve türesel haklarımızı koparıp almak için her çabaya başvurulmalıdır'. [60]

Türkiye'li bir Ermeni ajan

Diran Yaçibekyan adlı Türkiye'li bir Ermeni, 11 Mayıs 1921'de, Paris'ten, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı gönderiyor; eskiden

[60] FO 371/6519/E 7232; kaynak: T/26.30, T/26.39.

İstanbul'daki Posta Dairesi'nde çalıştığını; İngiltere'yi ikinci yurt olarak tanıdığı için, savaş günlerinde, yine başkentteki Whittall ve Şirketi Ltd. adlı firmada çalışan Nerses Noradungyan adlı başka bir Ermeni aracılığıyla, İngiltere'ye, istihbarat sahasında değerli hizmetlerde bulunduğunu iddia ediyor, şöyle diyordu:

> 'Tüm savaş döneminde, Britanya'ya oldukça sadık kaldım ve özellikle Türkiye'nin savaş ilân ettiği güne kadar olan ilk dönemde bağlılık gösterdim. Savaşın sonucu olarak büsbütün mahvolmuş bir durumdayım. Fransa'da her çeşit yaşam kazancından yoksun ve çaresiz bir durumdayım'.

Bu Ermeni, mali yardım dileğinde bulunuyor; yine hizmete hazır olduğunu bildiriyor; ama Dışişleri Bakanlığı ona yardıma yanaşmıyordu.[51] Oysaki J.W.Whittall firması personelinden N. Noradungyan da, 26 Temmuz'da kaleme aldığı yazıda, Diran'ın iddialarını doğruluyor, şöyle diyordu: 'Savaş sırasında, o, çoğu kez bana, hükümetin telyazılarından sağladığı bilgileri veriyor; ben de bunları patronlarıma iletiyordum'.[52]

İngiliz İstihbarat Servisi'nin Hindistan'lı ajanı Mustafa Sagır

1921 yılı Mayıs'ında, Hindistan Halife'lik Akımı'nın temsilcisi rolünc bürünerek Ankara'ya gelen, ama İngiliz İstihbarat Servisi'nin ajanı olarak çalışan[53] ve Mustafa Kemal'e suikast düzenlemeye yeltenen[54] Mustafa Sagır adında bir Müslüman Hintli, Ulusçularca tutuklanıyordu. Onun özgür bırakılması için İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horacc Rumbold'un yaptığı başvurmalara karşın,[55] Mustafa Sagır, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce ölüm cezasına çarpurılıyor; ivedilikle idam ediliyordu.[56] *Morning Post* adlı İngiliz gazetesi, idam kararının yerine getirilmesini, 'İngiliz uyruklu bir Müslüman'ın katli' biçiminde yansıtıyor;[57] ama Mustafa Sagır İstanbul'dan ayrılmadan önce onun ilişkilerini iyi bilen İngiliz Yüksek Komiser vekili Frank Rattigan, idam kararını 'canavarlık' olarak nitelemediğini; bunun, ancak, 'Ankara'nın, İngiliz yönetimine karşı

[51] FO 371/6575/E 5569: Diran Yaçibekyan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, Paris, 11.5.1921.

[52] İbid.: belge no. E 9022: Rattigan'dan Curzon'a yazı no. 722, İstanbul, 29.7.-1921.

[53] FO 371/6470/E 6323: Rattigan'dan Curzon'a özel telyazısı, İstanbul, 29.5.1921; ayr. bkz. Adıvar, s. 229-30.

[54] Bayur, s. 71-2.

[55] FO 371/6503/E 6216: Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 25.5.1921.

[56] FO 371/6502/E 6120: Rattigan'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 29.5.1921.

[57] FO 371/6517/E 6712: *Morning Post*, 6.6.1921.

beslediği aşırı düşmanlık duygusunun belirtisi olduğunu', 29 Mayıs'ta Lord Curzon'a bildiriyordu.[58]

15 Temmuz tarihli istihbarat raporuna göre, 1921 yılı Şubat'ında Londra'ya giden Ulusçu delegasyonun sekreterliğini yapan Ahmet Naci Bey, 'Ankara'da idam edilen Mustafa Sagır'ın, kendisini İstanbul'dan Ankara'ya Yüzbaşı Bennett (Mart'ta İstanbul'dan ayrılmıştı) ve Dr. Frew'in gönderdiğini' itiraf ettiğini bildiriyordu.[59] Öteyandan, 28 Temmuz'da İngiltere Savaş Bakanlığı'nca Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen gizli istihbarat raporunda, Mustafa Kemal'in, Mustafa Sagır'la ilgili olarak 7 Nisan'da yayınladığı ve İngiliz yönetimini kınayan bildirinin aynen İngilizce çevirisi veriliyordu.[60]

Birbirini tutmayan İngiliz istihbarat raporları

26 Mayıs 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporu, o sırada Ulusçularla Bolşevik'ler arasındaki ilişkileri şöyle yansıtıyordu:

> 'Ulusçular, herhangi bir komünist ajan veya tahrikçinin Anadolu'ya girmesini önlemek amacıyla, son zamanlarda, oldukça kesin davranışlarda bulunuyor; ülkede oldukları bilinen komünistlerin tümü de ülkeden çıkarılıyor - bunların arasında, kötü ad yapmış olan Mustafa Suphi de vardır. Bu davranışın sonucu olarak, komünistler, yer altına çekilmişler; eylemlerini gizlice yürütmeye başlamışlardır. Son günlerde Anadolu'dan dönen bir ajanın bildirdiğine göre, Ulusçular, Bolşevik'lerin ülkeye komünizmi yaymak niyetinde olduklarını iyi anlıyor ve Ankara'daki Bolşevik misyonu, Trabzon'daki Sovyet konsolosluğunu ve ticari temsilci olduğunu söyleyenleri sıkı biçimde göz hapsine alarak, olanaklı her türlü önlemi alıyorlar.
>
> Bu arada, Ulusçuların resmi dairelerinde, Bolşevik'lerden para alan birçok yetenekli adamları vardır. Bolşevik'ler, ayrıca, Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi aracılığıyla Anadolu'da propaganda yaymak amacıyla Tiflis ve Batum'da propaganda büroları kurmuşlardır. Yine Bolşevik'ler, Anadolu'daki ajanlarının sayısını artırmak için faal tedbirler alıyor ve bu amaçla

[58] FO 371/6470/E 6323: Rattigan'dan Curzon'a özel telyazısı, İstanbul, 29.5.1921; Sonyel 3, s. 148-9.

[59] FO 371/6472/E 8417: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 285, 15.7.1921 - Paris'te Türk eylemleri, SW/20, Cenevre, 8.7.1921.

[60] FO 371/6473/E 8696: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na gizli ve tarihsiz yazı no. I. 47704. 28.7.1921'de Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi.

çok miktarda para harcıyor; Batum'da (TL 5 ve 10'luk) sahte banknotlar (kayme) basıyorlar. (Raporun tarihi: 17.5.1921)'.[61]

20 Temmuz tarihli istihbarat raporuna göre, 'oldukça yetkili bir kaynak' şu bilgiyi veriyordu:

'Mayıs ayında, Kars'da, Kafkasya'daki Bolşevik güçleri komutanıyla Bolşevik yandaşı Enver'ci grubun delegesi olduğu söylenen kıdemli bir Türk subayı arasında oldukça gizli bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede, Kemalist'ler Yunanlı'larca kesinlikle yenilgiye uğratılırsa, Bolşevik ordusunun Anadolu'ya girmesi; Kemalist'ler durumlarını korurlarsa, Bolşevik'lerin İran'a karşı yürümeleri karar altına alınmıştır. Başka bir kaynaktan sağlanan bilgi bu haberi doğruluyor'.[62]

İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'nın, 27 Mayıs'ta Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, Ulusçuların askeri örgütü ve özellikle Fevzi Paşa'nın görevleri hakkında bir ajanca toplanan bilgi veriliyor; onun, Ulusal Konsey'in başkanı, Genel Kurmay Başkanı ve Ulusal Savunma Bakanı (vekili) olarak üç görevi olduğunu bildiriyor; strateji hakkında şöyle diyordu:

'Yukarıda sözü edilen örgütlerin görümlük kişilerinin görüşmelerinden anlaşıldığına göre, Ulusçular, Bağlaşıklar'ı yeniden Yunanlı'ları desteklemeye zorlayıcı harekâttan ne pahasına olursa olsun kaçınmayı diliyorlar. Dolayısıyla, Yunan ordusunun herhangi bir bölüğünü İstanbul'a doğru çekilmeye zorlamaktan kaçınacaklardır. Yunanlı'ları durdurmak ve 11. Yunan tümenini huduttan uzağa, güneye yitmek görevi, Kocaeli grubu olarak bilinen İzmit grubuna verilmiştir.'

İngiliz Askeri İstihbarat Şefi de, 7 Haziran'da, 'Osmanlı Ulusal Ordusu'nun örgütlenmesi' başlıklı gizli bir raporu Dışişleri Bakanlığı'na gönderiyordu. Bu raporun I. bölümünde, Ulusal Ordu'nun yeniden örgütlenmesi ve II. bölümünde, Ulusal Ordu'nun o günkü örgütü hakkında şu bilgi veriliyordu:

'Ulusal Ordu'nun, 29 düzenli piyade ve 6 süvari tümeninden oluştuğuna inanılıyor; ayrıca, düzenli birlikler biçimine getirilmekte olan 13.000 kadar milis gücü de vardır. Düzenli piyade tümenleri 9 kolorduya ayrılmıştır; 3 kolordu da kurulmak üzeredir. Bu 12 kolordu, I.'den V.'e olmak üzere 5 orduya ayrılmıştır'.

[61] FO 371/6517/E 6910: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 243, 'Ulusçu'lar ve Bolşevik'ler', A/8, İstanbul, 26.5.1921.

[62] FO 371/6473/E 9074: İngiliz gizli İstihbarat Raporu no. 303, 20-28.7.1921.

Raporda, ayrıca, tümen ve kolorduların ordular-arası dağıtımı gösteriliyordu.[63]

Bu arada, bir İngiliz ajan, Ankara'da, Bekir Sami'nin yerine Yusuf Kemal'ın Dışişleri Bakanı atanmasına önem veriyor; onun, Moskova'da Bolşevik'lerle yapılan son görüşmeleri başarıyla sonuçlandırdığını; bu göreve atanmasının, Batı'lı Devletler'le Ankara'nın birleşmesini önlemek amacı güden Moskova'nın politikasının kesinlikle kabul edildiği anlamına geldiğini; ajanın görüşünce, kimi Türk düzenli askerlerinin Batı savaş kesimine nakledilmelerini mümkün kıldığını iddia ediyordu.[64]

26 Haziran tarihli istihbarat raporu, Rus'ların, Yusuf Kemal'in atanmasından çok memnun kaldıklarını ve bunu, kendilerine karşı bir jest olarak karşıladıklarını bildiriyordu.[65] İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'nın, 27 Haziran'da Savaş Bakanlığı'na gizlice bildirdiğine göre, İttihatçı'ların politikası, Türk'lerle Batı'lı Devletler arasında herhangi bir anlaşma ve hattâ görüşmeye karşı çıkmaktı. Raporda aynen şöyle deniyordu:

> 'Onlar (İttihatçı'lar), Kabine'de değişiklik yapılmasına ve Bekir Sami Londra'dan dönünce, onun görevine son verilmesine neden olmuşlar; bunu yaparken de, dikkati, Moskova Antlaşması'ndan, Batı'yla yapılan görüşmelere çekmişlerdir. İttihatçı'ların dilediği Kabine'de Ali Fuat, Ulusal Savunma Bakanı, Ahmet Muhtar, yeniden Dışişleri Bakanı, Yunus Nadi, İçişleri Bakanı ve Sırrı Bey, Adalet Bakanı olacaktı, ama bunu sağlayamadılar'.[66]

Yukarıdaki raporların kimileri arasındaki çelişme herhalde gözden kaçmaz. Öteyandan, 23 Haziran tarihli istihbarat raporu, son günlerde Trabzon'dan İstanbul'a ulaşan bir ajanın sağladığı şu bilgiyi veriyordu:

> 'O bölgedeki (Trabzon'da) Ulusçular ve Bolşevik'ler arasındaki ilişkiler oldukça gergindir. Trabzon'da bir Sovyet Konsolosluğu ve Bolşevik Enformasyon Bürosu vardır. Bu iki örgüt birbirinden bağımsız olmakla birlikte, her ikisi de Bolşevik propagandası yapıyor. Konsolosluk, Azerbaycan'lı bir Müslüman olan Bagirof'un yönetimindedir. Enformasyon Bürosu, Stakof adlı bir Rus'un denetimindedir. Stakof izinli olduğundan, onun görevlerini vekâleten yardımcısı Yust yapıyor. Konsolosluğun güçlü

[63] FO 371/6470/E 6589: Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na gizli yazı, Londra, 7.6.1921.

[64] FO 371/6514/E 6196: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 351, İstanbul, 27.5.1921.

[65] İbid.: belge no. E 7232; İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 258, 23.6.1921- 'Ulusçu'lar ve Bolşevik'ler', T/26.30, T/26, 39, İstanbul, 10.6.1921.

[66] FO 371/6520/E 7336: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 490, İstanbul, 27.6.1921.

telsiz cihazları vardır ve Moskova'yla sürekli irtibat halindedir. Yerel Ulusçu katlar, bu Bolşevik örgütlerinin propaganda eylemlerini etkisiz bırakmak için yoğun gayret harcıyorlar. Son günlerde, Konsolosluğa başvurarak, personelinin sayısını yarıya indirmesini dilemişlerdir. Ulusçular, ayrıca, Batum veya İstanbul'dan Trabzon'a gelen tüm yabancıları, özellikle Rus'ları, sıkı biçimde göz hapsine alıyor; çoğu kez, onlara, limana çıkmaları için izin vermiyorlar. Türk'ler, aynı zamanda, mukabil propagandayla da, Rus propagandasına başarıyla karşı koyuyorlar. Rusya'dan dönen ve o ülkedeki korkunç koşulları yansıtan Türk'lerin raporlarını çevreye yayıyorlar'.[67]

Türk-Afgan ilişkileri

Bu sırada, Türk-Afgan ilişkileri, özellikle Moskova'da Ulusçularla Afganistan temsilcisi arasında 1 Mart 1921'de imzalanan dostluk antlaşması,[68] İngiliz'leri oldukça kaygılandırıyordu. Nisan'ın ikinci haftasında, Sultan Ahmet Han başkanlığında bir Afgan diplomatik kurulu Ankara'ya ulaşıyor; kurul başkanı, aynı gün, Mustafa Kemal'le uzun bir görüşme yapıyor; ona, Afganistan Emiri'nin kişisel imzasını taşıyan bir mektup takdim ediyordu. İngiliz İstihbaratı'na bakılacak olursa, bu mektupta, Türk-Afgan dostluk anlaşmasının en erken vakitte onaylanması ve Ankara'dan Kabil'e ivedilikle kurullar (misyonlar) gönderilmesi dileniyordu. Afgan temsilcisine sözlü olarak karşılık veren Mustafa Kemal, BMM'nin, söz konusu antlaşmanın onaylanmasını ivedilikle görüşeceğini; Dini İşler, Ulusal Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları'nca seçilen murahhasların Afganistan'a hareket ettiklerini bildiriyordu.[69]

Türk-İngiliz ilişkileri

Londra Konferansı ve Yunan saldırısını izleyen dönemde, Yunanlı'ları açıktan açığa destekleyen İngiliz'lerle Ulusçuların arası açılıyor; İngiliz'ler, 1921 yılı Mayıs ortalarında, 'Kemalist'leri gerçekten etkileyecek kimi önlemler almayı' düşünüyor;[70] Türkiye'deki İngiliz işgal gücü Başkomutanı Sir Charles Harington ve Yüksek Komiser vekili Amiral Richard Webb, tüm Kemalist limanlarının abluka edilmesini öneriyordu.[71]

[67] FO 371/6519/E 7232: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 258, 23.6.1921, 'Trabzon'da Bolşevik eylemleri', A/8, İstanbul, 13.6.1921.

[68] Sonyel 3, s. 58-9.

[69] FO 371/6752/E 6449: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 228, 30.5.1921; kaynak: T/26/39, İstanbul, 13.5.1921.

[70] FO 371/6502/E 5624: Curzon'dan Rumbold'a kapalı telyazısı, Londra, 19.5.1921.

[71] FO 371/6516/E 6688: Rattigan'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 5.6.1921.

Abluka haberi, Ankara'yı biraz etkiliyordu. Esasen Ulusçular, İngiltere'de kendilerine karşı baş göstermeye başlayan aşırı düşmanlık duyguları konusunda, İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı Sefa Bey aracılığıyla, Londra'daki Osmanlı diplomatik temsilcisi Mustafa Reşit Paşa'dan sürekli bilgi alıyorlardı. Reşit Paşa, ayrıca, İngiltere'nin, yansızlığı bırakarak, Ankara yönetimine karşı misilleme davranışına geçmesi olasılığı konusunda da uyarıda bulunuyordu.[72]

22 Haziran tarihli istihbarat raporuna göre, 'oldukça inanılır bir kaynak', Osmanlı Bakanlar Kurulu'nun, 2 Haziran'da, İstanbul'da, Sadrazam Tevfik Paşa'nın başkanlığında toplandığını bildiriyordu. Toplantıda, Ali Rıza Paşa, Sefa Bey ve Mustafa Arif Bey de hazır bulunuyor; Londra'daki Osmanlı temsilcisi Mustafa Reşit Paşa'nın o sırada göndermiş olduğu telyazısı görüşülüyordu. Telyazısında, Ankara yönetiminin İngiltere'ye karşı uyguladığı 'aşırı politikaya ve bunun meydana getirmesi olanaklı ciddi sonuçlara' değiniliyordu.[73]

Batı savaş kesimindeki Türk askeri gücü

İngiliz İstihbaratı, Ulusçuların savaş gücünü yakından izlemeyi sürdürüyor; bu konuda sık sık hazırladığı raporları sürekle ilgili katlara duyuruyordu. İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanının 23 Haziran tarihli gizli raporuna göre, o sırada Batı savaş kesimindeki Türk askeri gücünün en son tahmini durumu şöyleydi: Doğu'dan gelecek 12.000 erlik tüfek birliğiyle berkitilecek 35.000 erlik tüfek birliği, 5.000 süvari, yaklaşık olarak 40.000 ile 50.000 arası er, 350 makineli tüfek, 170 sahra topu ve 30 havan topu. Yunan gücü ise tahminen şöyleydi: 54.000 erlik tüfek birliği, 1.500 süvari, 7.000 makineli tüfek, 250 sahra topu, 45 havan topu. Raporda, 'Yunanlı'lar ivedilikle davranarak zaferi kazanmalıdırlar' önerisinde bulunuluyordu.[74]

Mustafa Kemal ve yandaşları tehlike içinde

İngiliz'lerce 'ılımlı' sayılan Bekir Sami'nin görevinden çekilmesi; BMM'nin, Londra'da, Fransa, İtalya ve İngiltere ile imzalanan gizli anlaşmaları onaylamaması; o sıralarda, özellikle Fransız'larla İtalyan'ları da Kemalist'lere karşı çeviriyor; Ankara'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşlarına, Mustafa Kemal ve grubunu devirmek için davranış fırsatı

[72] FO 371/6492/E 6968: Sefa Bey'den Mustafa Kemal'e kapalı telyazısı, İstanbul, 4.6.1921.

[73] İbid.: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu I.S. no. 255, 22.6.1821, Türkiye: 'Ulusçu'ların Büyük Britanya'ya karşı uyguladıkları siyaset: İstanbul'un tutumu', R. 26/30, İstanbul, 8.6.1921.

[74] FO 371/6523/E 8366: Akdeniz Filosu Başkomutanından Deniz Bakanlığı'na gizli yazı no. 1653/6250/123, 23.6.1921.

veriyordu. 7 Haziran 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Mustafa Kemal, BMM'nde az daha yeniliyordu, ama Kâzım Karabekir'in karışmasıyla bundan kurtulabiliyordu. İngiliz'ler, onun durumunun oldukça güç olduğu iddiasında bulunuyor; BMM'ni 5 Haziran'da gizli bir toplantıya çağırdığını; toplantıda söz alan Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa'nın şöyle konuştuğunu bildiriyorlardı:

> 'Ulusçular amaçlarını şu çabalara yöneltmiş bulunuyorlar:
>
> (a) Türk topraklarını Yunan istilâsından kurtarmak;
>
> (b) Batı'lı Devletler'e Türkiye'nin var olma hakkını tanıtmak. Fransız ve İtalyan yönetimleri, Türk sorununun, Türk koşullarına göre çözümünden yanadırlar. Görüşleri. Türk görüşlerine büsbütün uymamakla birlikte, eninde sonunda uyacaktır. Öteyandan, Doğu'da daha önemli çıkarları olan İngiltere, Yunanlı'ları, belirsiz ve kararsız bir siyasa gütmeye kışkırtmıştır.
>
> Türkiye'nin yapmış olduğu Doğu antlaşması (Rusya ile), saldırgan bir antlaşma değildir ve Türk ideallerini gerçekleştirmek amacını gütmektedir. İngiltere, Türkiye'yi her türlü emirleri kabul edebilecek küçük bir devlet biçimine getirmeye çalıştı. Öteki bağlaşıklara oranla, İngiltere, yansız kalacağını ciddi biçimde açıklamakla birlikte, sözünü tutmadı. Bu yüzden, Türkiye'de, İngiliz'lere karşı bir misillleme davranışı başlamıştır. İngiliz savaş tutsaklarının özgür bırakılmamaları, İngiliz'lerin uygulamakta oldukları kötü niyetten dolayıdır. İngiltere'nin, yansızlığı bırakarak, Yunanlı'lara yardımda bulunacağı söylentisine gelince, herhalde İngiliz'ler, uzun deneyleri sırasında anlamışlardır ki, bu denli tehditler, Türk'lerin direnme kararına zerre kadar etki yapamaz.
>
> İngiliz'lerin Yunanlı'lara verdikleri az sayıda mermiler, gemiler ve İngiliz savaş gemilerinin limanlara savurdukları toplar, Türk'ler için önemsizdir. Sonra, İngiliz yönetimi, Türkiye'de ciddi önlemler de alamaz, çünkü başka sorunlarla uğraşıyor. Bunu anlayan İngiliz'ler, Ulusçularla yeniden ilişki kurmaya çalışıyorlar. Türk'ler de onlarla anlaşmayı diliyorlar, ama İngiliz'ler yansız kalmalıdırlar. Ulusal yönetim, Türk ulusunun çıkarları ve onuruyla bağdaşan tüm koşulları kabule hazırdır, ama buna karşıt hiçbir koşul kabul edilmeyecektir'.

Fevzi Paşa, ayrıca, Ulusçuların Mısır, Filistin ve Mesopotamya (Irak)'ta olay çıkarmadıklarını açıklıyordu.[75]

[75] FO 371/6519/E 7232; kaynak: HC 2037.

22 Haziran tarihli ve 255 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 'çeşitli güvenilir kaynaklardan sağlanan', İstanbul 7.6.1921 tarihli bilgiden, BMM'ndeki İttihatçı'ların, Ankara yönetiminde başgösteren boşlukları ele geçirmek için çok çalıştıkları öğreniliyordu. Bu davranışları ile Mustafa Kemal'i büsbütün şaşırtıyorlardı; ama Kemal, BMM'nde çoğunluğun kendine karşı olduğunu ani olarak sezince, kendine özgü enerjiyle davranarak, yeni bir grup kurmaya koyuluyor ve yedeğindeki tüm 'baskıları' kullanarak, 170'e yaklaşık milletvekilinin desteğini kazanıyordu. Ama İttihatçı'lar, bunların 42'sini kendilerinden yana çekmeyi başarıyorlardı. Böylece, Mustafa Kemal, güvenebileceği ancak 128 milletvekiliyle kalıyordu. Milletvekillerinin tüm sayısı 280 olduğuna göre, Kemal'in Ulusal Savunma (Müdafaa-ı Milliye) Grubu azınlıkta kalıyordu.

İngiliz İstihbaratı'na bakılacak olursa, bu durum önünde, Mustafa Kemal, Karabekir'in yardımına sığınıyordu. Bu arada, Edirne milletvekili Şerif Bey'i yeni grubun asbaşkanı atıyordu. Herhalde amacı, onun, dostu Karabekir üzerinde etkisinden yararlanmaktı. Şerif Bey, bu konuda Mustafa Kemal'in aracısı olarak görev yapıyor ve bunun sonucu olarak, yönergelerini genellikle Karabekir'den alan, Doğu İlleri'nin 20 veya 30'a yaklaşık milletvekili, Mustafa Kemal'in grubunun yardımına koşuyordu. Böylece, BMM'nde Mustafa Kemal'in grubu yeniden çoğunluk kazanmış oluyordu. Ama İttihatçılar mücadeleden vazgeçmiş değillerdi. Doğu İlleri milletvekillerini kendilerinden yana çekmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Mustafa Kemal, İttihatçı'ların kendisine karşı yaratmış oldukları tehlikeyi sezer sezmez, bir süre önce Malta'dan özgür bırakılan ve sempatizanlarınca Ankara'ya dönmeleri beklenen bir çok İttihatçı'ların Anadolu'ya girmelerini önlemek için ivedilikle önlemler alıyordu. Roma'daki Kemalist temsilci Cami Bey, özgür bırakılan Malta sürgünlerinin yol masraflarını kendi cebinden ödemişti. Aynı zamanda, İstanbul'daki Kemalist örgütünün Ankara'ya bildirdiğine göre, İngiliz'ler, İttihatçı'ları özgür bırakmadan önce, onlardan, Ankara'daki ulusal yönetimi erkten düşürecekleri ve başarı sağlarlarsa, onun yerine, İngiliz çıkarlarına yararlı bir yönetim kurmaya çalışacakları yolunda söz koparmışlardı.

243 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunda, Mustafa Kemal'in, Haziran sonundan önce Meclis'i dağıtmağa çalıştığı bildirilmişti; ama onun Meclis'i dağıtması güç olacaktı, çünkü anayasaya göre, Meclis, barış sağlanıncaya dek dağıtılamazdı. Kemalist çevrelerde egemen olan görüşe göre, yakında yeni seçim yapılmasını sağlayacak geçici bir yasa tasarısı Meclis'e sunulacak ve bu tasarı kabul edilmezse, Mustafa Kemal, zor kullanarak Meclis'i dağıtacaktı.

Anadolu'ya gelen Bolşevik kurulu ve Kemalist Türkiye'ye Sovyet yardımı

27 Haziran tarihli istihbarat raporu, Trabzon'daki bir ajandan alınan ve Haziran ayının ilk günlerinde Batum'dan oraya ulaşan özel bir Sovyet kurulu hakkında şu bilgiyi veriyordu:

> 'Shalva Eliava başkanlığındaki kurul, 12 kişiden oluşuyor. ... Eliava'nın halâ "Gürcistan Kara ve Deniz Gücü Komiseri" olduğuna inanılmaktadır, ama kendisi, politikaya karışan ve propaganda sorunlarında uzman olan bir kişidir... Kurulun kişisel bagajına ek olarak 6 sandık getirilmiştir; bunların 4'ünün altın, birinin kâğıt para ve 6'sının da mücevher ve değerli eşyalarla dolu olduğu söyleniyor. Kurul, İnebolu yoluyla Ankara'ya gitmek üzere, Trabzon'da, "Ak Deniz" gemisine bindi; ama Yunan Filosunun çevrede eylem gösterdiği ve Anadolu sahilindeki kimi kentleri top ateşine tuttuğu haberi üzerine, kurul, Samsun'a indi ve oradan da herhalde kara yoluyla hareket etti. Samsun'a inmeden önce, mücevher dolu sandık açıldı ve içindekiler, kurul üyelerinin ceplerinde sahile taşındı.

Yine aynı kaynağın bildirdiğine göre, 3 Haziran'da Novorossisk'ten Trabzon'a ulaşan silâhlı bir Rus gemisinden, at takımıyla birlikte 8 sahra topu, 2.000 mermi (herhalde 3 inçlik sahra topları için), 25 makineli tüfek, 10.000 tüfek, 8 milyon küçük çapta silâh mermisi ve biraz malzeme indirilmişti. Anlaşıldığına göre, Yunan savaş gemilerinin Karadeniz'deki davranışlarından kaygılanan Bolşevik'ler, bundan böyle para ve silâh yardımlarını deniz yoluyla değil, kara yoluyla yapmak kararını almışlardı.[76]

6 Temmuz tarihli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 27 Haziran günkü gizli oturumunda, Burdur Milletvekili Veli Bey'in sunduğu bir gensoruya karşılık veren Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa, şöyle diyordu:

> 'Meclis'imize dek yansıyan geniş söylentilere göre, Sovyet yönetimi, bir yandan bize karşı üstlenmiş olduğu sorumlulukları yerine getirmemiş ve öte yandan, Ankara yönetimi, kurulduğu günden beri uygulamakta olduğu geleneksel Doğu siyasasından vazgeçerek, Suriye ve Mesopotamya (Irak) Müslüman'larına yardımından vazgeçmiş. Bu söylentiler, içerideki ve dışarıdaki düşmanlarımızca yayılan yalanlardır. Genel siyasasını ulusun çıkarları yararına, Avrupa siyasasının genel akımına göre ayarlaması gerektiğine inanan Ankara yönetimi, bu denli söylentileri resmen yalanlamayı uygun bulmamıştır ve bulmuyor.

[76] FO 371/6472/E 8361: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 285, Türkiye, - 'Anadolu'daki Bolşevik kurulu', İstanbul, 27.6.1921.

Sovyet yönetimi, bize karşı yaptığı tüm üstlenmeleri yerine getirmiştir ve son iki ay sırasında, yönetimimize, altın olarak TL 1.200.000 kredi vermiştir. Ağır ve hafif toplarımız için mermi de vermiştir. Bunlar, Ermenistan ve Gürcistan yoluyla Anadolu'ya geçirilerek, Batı savaş kesimine taşınmıştır. Ayrıca, tüfek ve makineli tüfekler için 6.000.000'den çok kurşun; süvari birliklerimiz ve toplarımız için 3.700 zincir, torpidolar için malzeme ve mayın; çok miktarda giysi ve öteki gereci sağlamıştır.

Bütün bu gereçler, şu anda, ya depolarımızda veya Ordu'muzun elinde bulunuyor. Dahası, Sovyet yönetimi, iki piyade tümeni, bir süvari tümeni, birkaç taburluk komando, uçak ve askeri otomobillerden oluşacak bir ordunun kurulmasıyla ilgilenecek karma bir askeri komisyon kurulmasını desteklemektedir. Ama Genel Kurmayımız, bu ordunun henüz sınırlarımıza çağrılmasının gerekmediği görüşündedir. Bundan başka, karma Türk-Rus askeri kurulları, Azerbaycan, Dağıstan ve Dip Kafkasya'da asker kayıt merkezleri kurmakla uğraşıyor. Son günlerde Moskova'ya gönderdiğimiz yeni askeri kurul, bu yardımın daha da çoğaltılması için çalışacaktır. Açıkladığım rakamlardan da görülecektir ki, gensorunun dayanak noktasını oluşturan söylentiler büsbütün yersizdir'.

Fevzi Paşa, Ankara yönetiminin, Doğu siyasasından vazgeçeceği yolundaki iddiaya değinerek şöyle diyordu:

'Yönetim, BMM'nin de onayıyla kabul etmiş olduğu siyasadan asla vazgeçmeyecektir. BMM'nin yönetime vermiş olduğu yetkilerin sınırları içinde, geçmişte, genel siyasal durumun gereklerine göre siyasamıza bir düzen vermeye çalışmıştık; ama bu, hiç bir zaman, gerçek siyasanızdan vazgeçtiğimiz anlamına gelmez. Yönetimimiz, Afganistan'la yaptığı gibi, İran ulusuyla da bir ittifak antlaşması imzalamak üzeredir; böylece, Doğu'da, Birleşmiş İslâm Devletleri idealine doğru bir adım daha atılmış olacaktır. Suriye, Filistin ve Mesopotamya (Irak)'daki olayların seyrini daha büyük bir dikkatle izliyoruz. Gerçek bağımsızlıkları için mücadele eden bu din kardeşlerimize sempatimiz büyüktür. Bu sempatimizin belirtisi olarak, Mesopotamya savaş kesiminde önemli olaylar vuku bulması olasılığını göz önünde tutarak askerler bulunduruyoruz; oysa ki bu askerlerin Batı savaş kesimine gönderilmesi önerilmişti...

Askeri harekâta geçmeyişimiz, askeri nedenlerden dolayı veya bu harekâtın başarısızlığa uğramasından korktuğumuz için

değil; kimi siyasal nedenlerden ötürüdür. Yunanlı'lar saldırıya geçtiklerinde, onlara karşı sağlayacağımız zaferin, kendi ulusal savımıza daha çok yardımda bulunacağına eminiz; çünkü onlara karşı biz saldırıya geçersek, hangi koşullar içinde olursa olsun, birazcık bile başarısızlığa uğrarsak, düşmanlarımızın yararına olacaktır. Bu durum, bize, dostlarımız olan kimi siyasal çevrelerce anlatılmıştır ve bu durumda, kısa bir süre daha savunma hattımızı korumayı ve çok gecikmeden vuku bulacak Yunan saldırısını beklemeyi yeğ tutarız...'

Bu açıklamadan sonra, BMM, yönetime, oybirliğiyle güven oyu veriyordu. [77]

Yusuf Kemal'in Avrupa gezisi

28 Haziran tarihli istihbarat raporu, İstanbul'daki Ulusçu bir kaynağa dayanarak şu bilgiyi veriyordu:

"6 Haziran'da, Ankara, Yusuf Kemal'i şu talimatla Avrupa'ya göndermek kararını almıştır:

1. Ulusçuların *Misak-ı Milli* gereğince öne sürdükleri hak iddiaları konusunda resmi güvence vermek;

2. gerekirse, Yunanistan'la kesin bir barış yapmanın olanaklarını ve koşullarını saptamak;

3. Bekir Sami'nin birlikte getirdiği anlaşma tasarıları konusunda BMM'nin görüşlerini Fransız ve İtalyan yönetimlerine anlatmak ve o anlaşmaları, Ulusçuların dileklerine göre değiştirmek için onların rızasını almak.

Yusuf Kemal, kendi sorumluluğuna dayanarak, herhangi bir konuda karar verme yetkisine sahip olmayacak; her konuda BMM ve Bakanlar Kurulu'nun onayını alacaktır'. [78]

Yusuf Kemal Ankara'dan ayrılmadan önce, Moskova'daki Ulusçu büyükelçi Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği mesajda, ona, Bağlaşıklar'la yapılmakta veya yapılacak olan görüşmelerin, Ankara yönetiminin, Rusya ve öteki Bağlaşıklar'la imzalamış olduğu antlaşmaları asla bozmayacağı yolunda Sovyet yönetimine güvence vermesini yöneriyordu. [79] Gerçekte, Yusuf Kemal, 1921 yılı yazında değil, 1922 yılı Şubat'ında Avrupa'ya gidecektir. Bu arada, Roma'daki Ulusçu temsilci Cami Bey'le Yusuf

[77] İbid.: belge no. E 8224.

[78] FO 371/6520/E 7361: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 263, 28.6.1921, Türkiye, gizli, R. V. O., İstanbul, 25.6.1921.

[79] FO 371/6521/E 7624: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. R. V/1, İstanbul, gizli, no. 237, Türkiye, 25.6.1921.

Kemal arasında, Türk-İtalyan ilişkileri konusunda yapılan telyazışmaları, İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu. Örneğin, Yusuf Kemal'den Cami Bey'e, telyazısı, Ankara, 29.7.1921: İtalyan'larla İngiliz'lerin anlaştıkları yolunda söylentiler hakkında; Cami Bey'den Yusuf Kemal'e telyazısı, Roma, 7.8.1921: yukarıdaki telg yanıt ve 12.8.1921: Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den ayırma öncrisi; Salih Paşa'dan Mustafa Kemal'e, Roma, 20.8.1921: daha ılımlı olmasını ve Doğu'yla Bolşevik'lere güveneccyi yerde, Batı'yla anlaşmaya varmasını öneriyordu; benzer telyazıları: Fransa ile İtalya'yı yitirme kaygısını yansıtıyordu.[80]

Bağlaşıklar'ın arabuluculuk önerileri

19 Haziran 1921'de, Bağlaşıklar, Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk yapmaya yeltenerek, ilkin Yunanistan'a kimi önerilerde bulunuyor; ama Yunanlı'lar, bu önerileri kabullenmiyordu. İngiliz İstihbarat Servisi'nin, 'Türk Ulusçularının İstanbul'da bulunan tanınmış öğelerinden birinden sağlanan bilgiye dayanarak' hazırladığı 6 Temmuz tarihli gizli rapora göre, 24 ve 27 Haziran'da, BMM, iki gizli oturum yapıyordu. 24 Haziran günkü oturumda söz alan Ulusal Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Ankara yönetiminin dış siyasasına değinerek, yönetimin halâ *Misak-ı Milli*'ye büsbütün sadık kaldığını açıklıyordu.

Bağlaşıklar'ın arabuluculuk öncrileriyle ilişkin olarak, Avrupa'daki Ulusçu kimi temsilcilerden alınan telyazılarına da değinen Fevzi Paşa, yönetimin, bu konuda henüz kesin bir karar almamakla birlikte, siyasasının, *Misak-ı Milli*'ce çizilmiş olduğunu bildiriyordu. Yüce Devletler, *Misak-ı Milli*'de çizilen dileklerin gerçekleşeceği konusunda güvence vermedikleri sürece, yönetimin görüşmelere girişemeyeceğini söylüyordu. Fevzi Paşa'ya bakılacak olursa, yönetimin elinde, Yunanlı'ların, bir kez daha silâha baş vurmadan herhangi bir uzlaşmaya yanaşmayacaklarını gösteren bilgi vardı; ama Türk Ordusu, onlara karşı hazırdı.[81]

Kemalistlerin ekonomik durumu

1921 yılı Temmuz'unun başlarında Ankara'dan İstanbul'a dönen bir İngiliz ajan, Ulusçu yönetimin yeni ayrıcalık hakları (imtiyazat) vermediğini; demiryolunun, büsbütün yönetimin elinde bulunduğunu bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'Son günlerde, BMM, İktisat Bakanınca sunulan ve yabancılara iktisadi imtiyazlar verilmesini öngören bir yasa tasarısına karşı oy kullanmıştır. Var olan ayrıcalık hakları da, BMM'nce

[80] FO 371/6476/E 12085: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Misc./2 V, 1.11.1921.
[81] FO 371/6472/E 8224; kaynak: T 26/30/4, no. 2093.

16 Mayıs 1920'de kabul edilen ve İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'de yürürlüğe girmiş sayılan bir yasayla kaldırılmıştır.

Endüstri: Anadolu'da imal edilen mal yoktur. Yönetim, fabrika ve işyerlerinin çoğuna el koymuştur. Eskişehir, Ankara ve Sivas'da kumaş fabrikaları vardır; bir fabrika da Kastamonu'da kurulmuştur; açılmak üzeredir. Tüm bu fabrikalar, hükümet hesabına çalışır ve hergün, yaklaşık olarak 500 metre kumaş imal eder. En önemli endüstri olan ipek sanayii şimdi ortadan kalkmış bulunuyor.'

Raporda, İnebolu, Samsun, Trabzon ve Anadolu yoluyla yapılan ithalât, ihracat ve Ulusçuların mali durumu hakkında bilgi veriliyor; Sovyet yönetiminden altı milyon Türk Lirası altın olarak ve 48 milyon Türk Lirası banknot (kayme) olarak ödünç para aldıkları iddia ediliyordu.[82]

Türkiye-İran ilişkileri

1921 yılı Mayıs ayında, İran'la Türkiye arasında siyasi bir sözleşme imzalamak üzere, yakında bir İran kurulunun Ankara'ya ulaşacağı yolunda çevrede söylentiler dolaşıyordu. Bu konuda, 8 Temmuz tarihli İngiliz istihbarat raporu şu bilgiyi veriyordu:

'Dokuz kişiden oluşan (İran) kurulu, 24 Haziran'da Ankara'ya ulaşmıştır... Kurul gelmeden birkaç hafta önce, Ankara yönetimi, Türkiye ile İran arasındaki anlaşmanın esas koşulları konusunda Bolşevik ve Afgan elçileriyle uzun boylu görüşmüş; onların görüşlerini almıştı. Ankara yönetimi adına görüşmeleri Yusuf Kemal yapacaktır ... İran kuruluna sunulacak olan ve Ankara'daki Bolşevik ve Afgan elçilerinin de onayladığı söylenen öneriler şöyledir:

1. Türkiye ve İran'ın toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını korumak için karşılıklı yardım yapılacak;
2. Güçlü Devletler'in kendi aralarında veya kimi Devletler'le İran yönetimi arasında imzalanan ve İran'ın bağımsızlığını bozan önceki anlaşmalar geçersiz sayılacak;
3. İran yönetimi, İran'da, herhangi bir yabancı devlete özel haklar veya ayrıcalık hakları vermeyecek... İran ordusu, Türk subaylarınca yenibaştan örgütlenecek ve Türk uzmanlar, İran ordusunun öteki bölüklerini yeniden organize edecektir.

[82] FO 371/6523/E 8363: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 285, 5.7.1921.

Türk-İran görüşmeleri büyük gizlilik içinde yapılıyor. Bu görüşmeler, Türk-Afgan antlaşmasının bir ekidir. Türk-İran antlaşmasıyla, Moskova, Ankara ve Kabil üçgeni bütünlenmiş olacaktır. Ankara yönetiminin İran'la görüşmelerde bulunmak niyetinde olduğunu, Yusuf Kemal, BMM'nin 21 Haziran günkü açık oturumunda şöyle doğruluyordu: "Kardeş ve komşu İran ulusuyla da siyasetimizi düzenlemek ve dostluk ilişkilerimizi berkitmek üzereyiz". Yukarıdaki bilgi, İstanbul'daki ulusal komitenin bir bölüğüyle sıkı ilişkisi olan, büsbütün değişik bir kaynakça da genellikle doğrulanmaktadır'.[83]

Yunan saldırısının öngününde Mustafa Kemal'in durumu

Türkiye'deki İngiliz işgal ordusu başkomutanı General Harington, 13 Temmuz'da Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında şöyle diyordu:

'Burada, Ankara'nın Bolşevik'lere teslim olduğunu gösterecek kanıt yoktur. Ankara'nın dileği, Yunanlı'lara karşı savaşmak için Rusya'dan silâh ve mermi almaktır. Rusya, Ankara'ya kendi "koruyuculuğunu" kabul ettirmek için bunu bir özür olarak kullanmayı diliyor. Ayrıca, bu silâhların kendi üzerine çevrilmesini dilemiyor. (Makam avcılığı yapan Enver Paşa, Cemal, Halil ve muhtemelen Nuri dışında) halis Müslüman'lar, Rusya'dan korktukları gibi, Rusya da İslâm akımından korkmaktadır.

Halis Ulusçu grubun eylem ve düzenleri konusunda burada sağlamış olduğum bilgi, onların, Bolşevik'lerle işbirliği yapmak meylinde olmadıklarını gösteriyor; oysaki Anadolu ve Trakya'da, Yunanlı'lara karşı her çeşit dayanışta bulunmaya anıktırlar. Bolşevik'lerle işbirliği yapılmasını sırf kendi kişisel amaçları için dileyen İttihatçı hiziptir. Bolşevik'lerle işbirliğini, ve Maveray-ı Kafkas'daki Bolşevik askeri yığınağını, Yunan saldırısına tesadüf ettirmişlerdir.

Ulusçular, Bolşevik'lerin, Doğu İlleri'ne karşı olan niyetlerinden kuşkuludurlar. Sağlanan güvenilir bilgiye göre, Çiçerin, Tiflis'de bulunan Orjonikidze'e, 2 Haziran'da Moskova'dan gönderdiği mesajda, Sovyetlerin, Türkiye dolaylarında yapılmakta olan savaşa sürüklenmesi olasılığından söz etmiştir. Bunun sonucu olarak, Komintern'le de anlaşan askeri ihtilâl konseyi, (a) Maveray-ı Kafkas'daki askerleri kuzeye göndermeyi

[83] FO 371/6442/E 8716: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 290, 8.7.1921.

durdurmak ve (b) başlıca askeri gücü Türk hududu dolaylarında üslendirmek amacıyla, Gürcistan ve Ermenistan'daki Kızıl Ordular'ı yeniden örgütlemek kararını aldı...
Mustafa Kemal'in durumunun pek güç olduğu bellidir. Kendisi, iki ateş arasındadır, ama zayıflık belirtisi gösteremez... Mustafa Kemal'in halâ erkte olduğu kanısındayım; ama söylemek istediği şeyleri yazamaz. Hiç kuşkusuz, Enver, bir Makineli Tanrı *(Deux ex Machina)* olarak 1913'de Edirne'ye giriş sansasyonunu yinelemeyi diliyor. Mustafa Kemal, Yunan saldırısının gerginliğine uğradıktan sonra, Enver, berkitici Bolşevik güçlerinin başında bölgeye girmeyi umut ediyor'.[84]

28 Temmuz tarihli istihbarat raporu, Ulusçu Türk'lerin Bolşevik'lerden hoşlanmadığını öne sürüyor, şöyle diyordu:

'Bolşevik temsilcilerinin kabaca davranışları da, halkı, özellikle Türk resmi çevrelerini, Bolşevik olan herşeye karşı tiksindirmiştir. Eskiden, Türk'lerle Bolşevik'ler arasındaki görüşmelerde, Sovyet milli marşı Enternasyonal çalınırken Türk'ler ayağa kalkıyordu; ama şimdi kasten kalkmıyorlar. İki ay önce, Trabzon'daki Sovyet konsolosluğunun kışkırtma ve propaganda davranışlarında bulunduğu anlaşılmıştı. Konsolosluk aranmış; bulunan silâh ve mermiler, bir uyarıyla birlikte Rusya'ya verilmişti. Sovyet kurulunun her üyesi şimdi göz hapsine alınmıştır. Türk komünist örgütünü ezmek için etkin önlemler alınmıştır... Mustafa Suphi ve dostları, denizde kasten boğdurulmuşlardır.

Mayıs ayında, Enver'in Bolşevik yandaşı partizanları, Mustafa Kemal'in durumunu sarsmak için deneyde bulunmuşlar; az daha başarı sağlayacak bir evreye gelmişlerdi; ama Mustafa Kemal, Karabekir'in de yardımıyla, durumu kurtarmayı başarmıştır. Bu gelişmeler kaydedilirken, yeni Sovyet elçisi Natharanas (Natzarenus), 1921 yılı Mayıs veya Haziran'ında Ankara'ya ulaşıyordu'.[85]

Öteyandan, İngiltere İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı Felt-Mareşal Henry Wilson, Anadolu'da saldırıya geçmeye hazırlanan Yunan ordusunun başarı oranını saptamak amacıyla, Tümgeneral T.O. Marden ve Albay E.S. Hoare Nairn'i, kendi kişisel görüşlerine dayanarak, Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu konusunda raporlar hazırlamaya

[84] FO 371/6523/E 8363: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 593, İstanbul, 13.7.1921.
[85] FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 303, 28.7.1921.

görevlendiriyor; bu bilgileri toplayarak, Savaş Bakanı C.W. Evans'ın eliyle İngiliz Kabinesi'ne sunuyordu. Wilson, ayrıca, Rus'ların Ulusçulara çok miktarda mermi, silâh ve askeri gereç gönderdiklerini; Mustafa Kemal'in, 'Rus yandaşı yönetimi' kabullenirse, personel de göndermeye hazır olduklarını iddia ediyordu.[86]

Yunan saldırısı

Bir süreden beri Anadolu'da beklenen Yunan saldırısı, 11 Temmuz'da başlıyordu.[87] Yunan ordusu, ilkin hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyerek, 13 Temmuz'da Afyon Karahisar'ı işgal ediyordu. Üç gün sonra, Türk'lerin her yanda yenilgiye uğratıldıkları, Yunan halkına bildiriliyor; Yunan basını, Mustafa Kemal'in ordusunun tümüyle yok edildiğini yazıyordu. Bu arada Kütahya ve Eskişehir'in de işgali, Yunan halkının sevincini doruk noktasına yükseltiyordu. Yunanlı'ların bu ani başarısı, Kemalist önderleri şaşırtıyor, ama soğukkanlılıklarından yoksun bırakmıyordu. Batı Savaş Kesimi komutanı İsmet Paşa, kesin bir yenilgiden kaçınmak için, tüm sorumluluğu üstlenen Mustafa Kemal'in izniyle, Türk Ordusu'na, Sakarya ırmağının doğusuna çekilmek buyruğunu veriyor; Ordu, düzen içinde çekiliyordu. Bu arada durum o denli tehlikeli bir noktaya geliyordu ki, Kemalist'ler, Ankara'yı boşaltarak, başkenti Kayseri'ye taşımak kararını alıyorlardı.

Türkiye'deki İngiliz işgal ordusu başkomutanı General Harington'un, 5 Ağustos'ta İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği şu gizli telyazısı oldukça ilginçtir:

> 'BMM'nin 19 Temmuz 1921 günkü gizli oturumunda, Ankara'yı boşaltmak için ivedi hazırlıklar yapılması karar altına alınmıştır. Yönetimin bir bölüğü, Maliye, Posta ve Telgraf, Gümrük Bakanlıkları, 20 Temmuz 1921'den başlamak üzere, Kayseri'ye taşınıyordu. Mustafa Kemal, Karadeniz'den uzaklığı ve Fransız'lara yakınlığı nedeniyle, Kayseri'yi Sivas'a yeğ tutmuştur. 21 Temmuz'da, Eskişehir'in doğusunda, Mustafa Kemal'in dileklerine karşıt olarak yapılan mukabil Türk saldırısı, yönetimin Ankara'dan çekilişini örtbas etmek ve halkın moralini yükseltmek amacını güdüyordu'.[88]

2 Eylül 1921 tarihli ve 347 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, başkentin Kayseri'ye nakli, BMM'nin gizli oturumunda görüşülürken,

[86] FO 371/6522/E 8134, C.P. 3124, gizli, Kabine, Anadolu'daki durum, Savaş Bakanı L. W. Evans'ın andırısı, 11.7.1921; ilişikte, İngiltere İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı Felt-Mareşal Henry Wilson'un değerlendirmesi, Londra, 11.7.1921.

[87] Sonyel 3, s. 173.

[88] FO 371/6525/E 8990.

kimi milletvekilleri, yönetime sert biçimde saldırıyordu. Yönetimin, son zaferin yakın olduğu sözlerine karşı, muhalefet milletvekilleri, bu arada Anadolu'nun en iyi bölgeleri yakılarak yıkılırsa, bu denli bir zaferin yenilgiden pek değişik olmıyacağını öne sürüyordu.[89] Ama Yunan saldırısı, yeni Kemalist Ordusu'nun sert direnişi önünde, Sakarya ırmağı boyunca başarısızlığa uğruyordu.

İngiliz kaynaklarına göre, Türk gerilemesinin haberi, 19 ile 21 Temmuz arasında Ankara'ya yayılınca, kamunun morali bozuluyor ve Mustafa Kemal, Fevzi ve Genel Kurmay Başkanlığı dışında, herkes, Enver'in, Bolşevik berkitici güçleriyle birlikte Anadolu'ya girmesi için haykırıyordu. Fırsattan yararlanan Bolşevik temsilcisi Natzarenus, Türk-Rus dostluk antlaşmasının BMM'nce ivedilikle onaylanmasını sağlıyordu.[90]

Öteyandan, İstanbul'da, Kemalist'lere karşı olan çevreler, Kemalist orduları yenilirse bir hükümet darbesi yapmayı ve Damat Ferit'i yeniden erke getirmeyi plânlıyorlardı.[91] Bu sıralarda İngiliz İstihbaratı'nın eline, Ulusçu kaynaklardan sağlanan kimi gizli belgeler geçiyordu. Bu belgelere göre, İstanbul'daki Ulusçu ajanlar, 21 Temmuz'da 5 Yunan taşıt gemisinin Midye'ye doğru seyrettiğine ve Anadolu sahillerine çıkarma yapmak için oraya asker indirdiklerine inanıyorlardı. Kütahya'da ele geçirilen bir belge, 5. Türk grubuna, daha önce 12. gruba komuta etmiş olan Fahrettin'in komuta ettiğini gösteriyordu.

İstanbul'daki Ulusçu temsilcinin, 23 Temmuz'da, Ankara'da Genel Kurmay Başkanlığı'na gönderdiği, ama İngiliz'lerin eline geçen bir belgede, diğer şeyler arasında şunlar da bildiriliyordu: 'Fransız'lar, Yunan saldırısına karşı koymanın ve onlara karşı savaşabilecek Türk Ordusu'nun varlığını sürdürmesinin, Yunan ordusunu yenmek olanaksız olsa dahi, ileridcki barış görüşmelerinde Ulusçuların durumunu geliştireceğini söylüyor; durumun Türk'lerden yana gelişeceğine inanıyorlar; dolayısıyla Eskişehir ve Kütahya'nın düşmesi onları etkilemiyor'.[92]

İngiliz'lerin ele geçirdiği öteki gizli belgelere göre, 26 Temmuz sabahı, Ulusçuların Ordu Karargâhı, Muhaliç'in batısında, Şeyh Ali'deydi. Aynı gün, saat 11.50'de, İsmet Paşa, 12. grubu, ek harekât için hazırlanmaya çağırıyordu. 17 Temmuz'da Kütahya'da ele geçirilen bir belge, 1. grubun, (herhalde 61. tümene mensup yarbay) İzzettin'in komutasında

[89] FO 371/6528/E 10122; kaynak: R. 26/30, İstanbul, 22.8.1921.

[90] FO 371/6525/E 8990: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 719, İstanbul, 5.8.1921.

[91] FO 371/6473/E 8433: Rattigan'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 523, İstanbul, 21.7.1921.

[92] FO 371/6524/E 8783: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 664, İstanbul, 26.7.1921.

olduğunu ve 1. Tümeni içerdiğini gösteriyordu. 3. gruba Mehmet Arif komuta ediyordu. Kurmay Başkanı, Muharrem Mazlûm'du. 15 Temmuz'da 5. grup Kütahya'da idi.[93]

20 Temmuz tarihli istihbarat raporu, Kemalist Ordusu'nun, Yunan saldırısı önünde ani olarak ve Türk'lerce asla beklenmedik bir biçimde 'çökmesinin', Osmanlı Kabinesi'nin dengesini bozduğunu kaydediyor, şöyle diyordu: 'Tevfik Paşa, Salih, Ali Rıza ve Sefa Bey, istifa etmekten yanadırlar, ama İzzet Paşa ve Kabine'nin geriye kalan üyeleri buna karşı çıkıyorlar. Güvenilir bir kaynaktan bildirildiğine göre, Mustafa Kemal, son günlerde, İzzet'e gönderdiği bir mesajda, Anadolu'daki durum hakkında güvence veriyor ve Kabine'ye, ne pahasına olursa olsun, varlığını korumasını öğütlüyordu'.[94]

Aynı raporda, 'güvenilir olduğunu sık sık kanıtlayan Ulusçu bir kaynaktan' sağlanan şu bilgi veriliyordu: 'Temmuz ayının ilk yarısında, Sovyet yönetiminin yardımı olduğuna inanılan yarım milyon Türk Lirası tutarında (altın) para Ankara'ya ulaşıyor ve memurlarla askerlerin maaşları altın olarak ödeniyordu (resmi kur: bir altına karşılık TL 5)'.[95]

Bu arada, İngiliz İstihbarat Servisi, Kızıl Ordu'ya mensup çok sayıda askerin, Türk hududu doğrultusunda ilerlediğini saptıyor; 15 Temmuz tarihli istihbarat raporu şöyle diyordu:

> 'Anadolu'daki durum oldukça tehdit edicidir. Bolşevik'lerin, Ankara'da bir hükümet darbesi yapmak zamanının geldiğini kararlaştıracakları vaktin yaklaştığına inanılmaktadır. Son dört hafta zarfında Bolşevik'lerce Anadolu'ya çok miktarda silâh, makineli tüfek, küçük çapta silâh ve mermi gönderilmiştir; bu da, Bolşevik'lerin, bu ülkeye olan ilgilerini göstermektedir - bu ilgi, Ulusçuların savına sempatiden kaynaklanmıyor. Tüm bu silâh ve mermiler, bir hükümet darbesi olursa, kendi durumlarını pekiştirmelerini olanaklı yapmak için herhalde İttihatçı'lara gönderilmiştir. Bolşevik'ler, Ankara'ya, Eliava başkanlığında özel bir kurul göndermişlerdir; sonra, Enver Paşa'nın Tiflis'e geldiğine dair çevrede söylentiler dolaşmaktadır. Onun adı, Anadolu'da yapılması muhtemel bir hükümet darbesine karıştırılmaktadır; bu da, önümüzdeki iki veya üç hafta içinde olayların çabucak gelişmesi olasılığını ortaya çıkarıyor. Gerçekten de bu sırada Kemalist'lerin, Bolşevik'lerin

[93] FO 371/6473/E 8652: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 674, İstanbul, 27.7.1921.

[94] İbid.: belge no. E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 303, İstanbul, 20-28.7.1921.

[95] İbid., R.V.O., İstanbul, 3.8.1921.

de içinde parmağı olan bir komplo meydana çıkardıkları bildiriliyordu'.[96]

Bu komploya Enver Paşa'nın da adı karıştırılıyordu. 28 Temmuz tarihli istihbarat raporuna göre, Enver Paşa, kendi siyasi emellerini gerçekleştirmek için, kardeşi Nuri'nin örneğini izleyerek, açıkça Komünist Partisi'ne katılıyor; dolayısıyla, herhalde Bolşevik'lerce, Anadolu'daki Türk Komünist Partisi'yle en değerli bağları olarak nitelendiriliyordu. Rapor şöyle sürüyordu:

'Kemalist yönetiminin gözünde Enver, kendi ülkesinin düşmanıdır. Onun, Anadolu'da varlığına tolerens gösterilmiyor; Halil Paşa'nın yurt dışı edilmesi ise, Enver'in dostlarının dahi ülkede varlıklarına karşı Mustafa Kemal'in tolerans sahibi olmadığını açıkça göstermektedir.

Kemalist'ler, Anadolu'da, Komünist veya Enver Partisi'ni ezmede ne kadar başarılı olmuşlardır? Ankara'dan henüz dönen ve bir süreden beri taşrada yaşayan bir ajana göre, Enver Partisi, henüz ortadan kaldırılmamıştır. Son zamanlara kadar Türk Komünist örgütünün 400'e yaklaşık üyesi, Anadolu'da eylemlerde bulunuyordu. Bu eylemlerini gizlilik içinde ama büyük enerjiyle sürdürüyorlar. Onların çoğunluğu hükümet hizmetinde görev aldı; resmi görevleri ise, gizli eylemlerini pek iyi biçimde kamufle etti. Hepsi de Enver'in sadık yandaşlarıdır. Bu komünist örgütünün gizli bir şifreye sahip her üyesi, kişisel bir sayıyla biliniyor. Hepsi de birbirleriyle sürekli olarak temas halindedirler. Onların çoğunluğunu subay, doktor, profesyonel veya teknik kişiler olarak Türk aydın sınıfına mensup gayretli gençler oluşturur. Örneğin, partinin en aktif üyesi olan Nuri Paşa, Erzurum'da, bizzat kendisinin yönettiği bir silâh fabrikası örgütlemiştir. Erzincan'da parti sayısı 104 olan Şükrü Bey, büyük bir askeri deri fabrikası kurmuştur. Şükrü, Almanya'da teknik bir kurs bitirmiştir. Komünist örgütünün belli başlı öteki üyeleri şunlardır: XV. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey ve Dr. Tevfik Rüştü Bey.

Mustafa Kemal, bu örgütün varlığını biliyor ve ondan korkuyor. Enver'in, Anadolu'daki kimi çevrelerde halâ popüler olmasından; Almanya ile olan ilişkisinden ve Türkistan'la Afganistan'daki eylemlerinden kaygılanıyor. Son günlerde, Ulus-

[96] FO 371/6472/E 8417: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no: 285, 15.7.1921-'Bolşevik askerlerinin sevkiyatı', A/8, İstanbul, 6.7.1921; Enver Paşa'nın eylemleri, RV/O, İstanbul, 1.7.1921.

çuları çok endişelendiren Kürt isyanını Enver'in yapıtı olarak göstererek, onun saygınlığını sarsmaya çalışmıştır. Buna karşılık veren Enver'ciler, Kürt isyanının, İngiliz ve Yunan düzen ve rüşvetinin bir sonucu olduğunu öne sürerek, kamuyu buna kolaylıkla inandırmışlardır.

Son günlerde Türk komünistlerine karşı açılan kampanyaya ve Mustafa Suphi ve komünist yoldaşlarının denizde boğulmalarına karşın, halâ, Anadolu'da, güçlü bir komünist nüvesi vardır. Bolşevik'ler, Dağıstan ve Azerbaycan'da yaptıkları gibi, Türk komünistleri kullanarak Anadolu'ya sızabileceklerini pek iyi biliyorlar... Yunanlı'ların ivedilikle ilerlemeleri, Bolşevik'lerle Enver'cilerin ülkeye girmeleri için gerekli ortamı hazırlayabilir. Bu sırada, yukarıda sözü edilen Anadolu'daki gizli komünist örgütüyle, Eyüp Sabri'nin kurmuş olduğu "Yeşil Ordu" arasındaki görünürde görüş birliği, göz önünde tutularak, bu ciddi olanak gözden kaçırılmamalıdır'.[97]

5 Ağustos tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 20 Temmuz'da Karabekir'e başvuran Maveray-ı Kafkas Kızıl Ordu komutanı, İngiliz'ler Yunanlı'ları desteklediklerine göre, Ulusçulara kendi ordusunun hizmetini önermeye hazır olduğunu bildiriyordu. BMM'nin gizli oturumunda alınan karara göre, Karabekir'e, şu yanıtı vermesi yönerilmişti:

'BMM, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu'nun genel komutanına teşekkür eder. Türkiye, şimdilik, önerilen yardıma gereksinmiyor. Bu denli yardıma gerek olursa, Türkiye, Kızıl Ordu'nun genel komutanınca yapılan bu değerli yardım önerisinden yararlanacaktır'.

İngiliz'lere bakılacak olursa, bu yanıt, Rus'ların müdahalesi için kapıyı açık bırakıyordu. Raporda ayrıca şöyle deniyordu:

'Ulusal Ordu'nun bütünlüğü korunduğu sürece, Mustafa Kemal, *Misak-ı Milli*'den vazgeçmek niyetinde değildir. Bolşevik'ler konusunda herhangi bir vehime kapılmıyor ve şu yorumda bulunduğu bildiriliyor: "Bolşevik'lerin ve Bolşevizm'in ne olduğunu anlamadınız. Bolşevik'lerin Anadolu'ya girdikleri gün, malik olduğumuz mutluluk Moskova'ya aktarılacak ve biz, çıplak bir halk olarak kalacağız. Azerbaycan'ın başına gelenlere bakınız". Ajanın bildirdiğine göre, son günlerde,

[97] FO 371/6473/E 9074: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 303, 'Enver Paşa ve Türk Komünist Partisi', A/8, İstanbul, 26.7.1921.

Rusya'dan Samsun'a 800 ton askeri malzeme getirilmiştir. Trabzon'a da malzeme çıkarılmıştır.

Daha önce "pek iyi" bilgi veren ve 23 Temmuz'da Eskişehir düştükten sonra İstanbul'a dönen "güvenilir" bir İngiliz ajan şu bilgiyi veriyordu: "Türk Genel Kurmayı, bir süreden beri şu siyaseti izlemektedir: geniş topraklar yitirilmesi pahasına, savaşçı ordu korunmalıdır. Eskişehir'in terkedilmesine ilişkin bir proje, altı ay önceden İsmet Paşa'ca hazırlanmıştı. Öteyandan, Mustafa Kemal, gerekirse, Sivas'ın doğusuna çekilmeye daima hazır olmuştur. Uygulanan politika, Yunanlı'ları yıpratma politikasıdır.

Öteyandan, Yunanlı'ların uygulamış oldukları çevirme harekâtı, bunu bu ölçüde yapacaklarına inanmayan Ulusçuları şaşırtmıştır. Ulusçuların başlıca güçleri Kütahya'nın kuzeyinde toplanmıştı. Bunun sonucu olarak, Ordu'ya çekilme fırsatı vermek için Altıntaş tepelerinin savunulmasında 4. grubun 4. tümeni feda edilmiştir. Ordu, biri 5. Kafkas tümeni olan, öteki iki tümenin koruyuculuğu altında geri çekilmiş; 4. tümen komutanı Nazım Bey, savaşta yaşamını yitirmiştir. 21 Temmuz'da yapılan karşı saldırıyla sonuçlanan harekât sırasında, Ankara Genel Kurmayı'nın tahminlerine göre, 12.000 ölü, yaralı veya kayıp verilmiştir. Bunların 9.000'i, Kütahya'nın güneyindeki Altıntaş harekâtı sırasında yitirilmiştir. Yunanlı'lar ise, yaklaşık olarak 15.000 kayıp vermişlerdir'.[98]

Bu sırada, Eskişehir'de sorguya çekilen Türk ordu kaçakları, şu iddialarda bulunuyorlardı:

'1. süvari tümeninin dörtte biri kaçmış, ancak 600 er kalmıştır. Batı savaş kesiminde ancak tek bir uçak çalışabilir durumdadır. 11. Yunan tümenine bağlı İngiliz irtibat subayı, Türk'ler arasında kayıptan çok kaçak olduğunu bildiriyordu. 1 ile 5 Ağustos tarihleri arasında, hergün, ortalama, 100 Türk kaçağı, 3. Yunan kolordusu kesimine sığınmaktaydı. İzmir'deki İngiliz irtibat subayı, Yunanlı'ların bir hafta içinde Ankara'ya doğru ilerlemeye başlayacaklarını, 7 Ağustos'ta İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanına bildiriyordu'.[99]

[98] FO 371/6525/E 8990: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 719, İstanbul, 5.8.1921.

[99] İbid.: belge no. E 9009: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 735, İstanbul, 6.8.1921; İzmir'den kapalı telyazısı no. 10, 7.8.1921.

Yunan saldırısı yenileniyor

Bir süreden beri duraklayan Yunan ordusu, Kütahya'da oturum yapan Yunan Savaş Konseyi'nin kararı üzerine, 'düşman bütün bütün yenilcninceye dek', birkaç günlük dinlenmeden sonra askeri harekâtı sürdürmek kararını alıyor;[100] Yunan ordusu, 14 Ağustos'ta yine saldırıya geçiyordu. Bunu, Sakarya ırmağı dolaylarında, Yunanlı'ların İzmir'i istilâlarından bu yana en kanlı bir boğuşma izliyor; Türk Ordusu'nun ölüm-kalım direnişi önünde, Yunan ordusu pek az veya hiç ilerleyemiyordu. Sekiz gün süren savaş sonunda, hiçbir yan kesin bir zafer kazanamamakla birlikte; Türk'ler mevzilerinden sökülemiyorlardı. Bir ara, Türk'ler tehlikeli bir duruma düşüyor; Yunan ordusu bir noktada Sakarya ırmağının karşı yakasına geçiyor ve Ankara'nın düştüğü söylentileri çevreye yayılıyordu;[101] ama Türk'ler, tüm güçleriyle direniyor; toparlanıp karşı saldırıya geçiyor ve Sakarya boylarında 18.000 savaşçı yitiren Kıral Konstantin'in ordusunu geri çekilmeye zorluyorlardı.[102] Bu Türk-Yunan savaşı sırasında, İngiliz İstihbarat Servisi, Ulusçu komutanlarca verilen kodlu buyrukları ele geçirerek, günü gününe İngiliz yetkililerine bildiriyordu.[103]

Halâs-ı Vatan Cemiyeti'nin eylemleri

Türk-Yunan savaşı sürerken, İstanbul'daki İngiliz askeri katlarına, 'oldukça gizli bir kaynak', başkentte tasarlanan bir komplo hakkında bilgi veriyordu. Yapılan iddiaya göre, komplocular, İstanbul'da genel bir isyan kışkırtacak; depolardaki savaş malzemesini ele geçirerek yandaşlarına dağıtacak; İngiliz işgal ordusu başkomutanı General Harington'un komutasındaki Hintli askerleri isyana tahrik edecek; General Harington'la personelini, Bağlaşıklar-arası polis şefini, Şeyhülislâm'la öteki birçok kişiyi öldüreceklerdi. Bu komplonun, Halâs-ı Vatan Cemiyeti adındaki bir örgütçe düzenlendiği ve 1920 yılı Temmuz'unda, Ulusal Savunma Derneği'nin başkan yardımcılığını vekâleten yürüten Ali Galip Paşa'nın yapıtı olduğu söyleniyordu. Tüm mektupları bu kişi imzalamıştı.

İngiliz ajanın bildirdiğine göre, komplo, beraberlerinde para getirecek olan iki kişinin İstanbul'a varması üzerine başlıyacaktı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 10 Eylül'de Lord Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında şöyle diyordu:

[100] Sonyel 3, s. 178.

[101] FO 371/6474/E 10078: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, İstanbul, 6.9.1921.

[102] İbid.: belge no. E 10271: *Times*, Londra, 14.9.1921.

[103] İbid.: belge no. E 10312 ve E 10503.

'Bu kişiler gelmiş bulunuyor; onların, İstanbul'daki bir evde toplantılar yaptığı; Moda'daki bir evde de toplantılar yapıldığı bildiriliyor. (General) Harington, bu düzenin gelişmeleri konusunda bana sürekli bilgi veriyor; kendisi, o akşam (9 Eylül), olanaklıysa, ilgili kişileri yakalamak ve üzerlerindeki belgeleri ele geçirmek için kimi evlerde arama yapmayı tasarlıyor. Bağlaşık Yüksek Komiserleri bu aramayı onaylamış bulunuyor; aynı zamanda, güç gösterisinde bulunmak amacıyla, tüm İngiliz filosunun, bu sabah, Karadeniz Boğazı'ndan geçmesi için hazırlık yapılmıştır.

Bu sabah (10 Eylül), İtalya büyükelçiliğinde yapılan toplantıda, Harrington, evlerde yapılan aramadan hiçbir sonuç alınmadığını; kendisine bilgi veren ajanın, ya iki yan hesabına çalıştığını veya askeri katlara yanlış bilgi verdiğini açıklıyor; bu konuda bir bildiri yayınlamayacağını; ancak, bugün, bize (Yüksek Komiserlere), resmen yazarak, komplo konusunda sahip olduğu bilgiyi Türk yönetimine iletmemizi; hükümetten, bizzat kendisinin (Harington'un) hazırlamış olduğu listede adları geçen kişilerin tutuklanmasını talep etmemizi dileyeceğini bildirdi. Bu listede 17 fedayinin adları vardır. Onların, cinayetleri işlemek için İstanbul'a getirilmiş oldukları bildiriliyor.
Bu sabah, İngiliz filosu, Karadeniz Boğazı'ndan geçti'.

Bu belge, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle karşılanıyor; Bakanlık yetkililerinden R.C. Lindsay'ca 13 Eylül'de şöyle yorumlanıyordu: 'Bir tavşan yuvası (sahte olay) daha'. [104]

Bu arada, Osmanlı Savunma Bakanı ve polis şefi, General Harington'dan bu konuda bilgi alır almaz, söz konusu derneğin varlığını kabulleniyor, ama onun amaçları konusunda yapılan açıklama üzerine şaşırdıklarını bildiriyorlardı. Öteyandan, İstanbul yönetimine bu konuda bilgi veriliyor ve resmi bir bildiri yayınlanıyordu. [105] General Harington, kendisini harekete geçiren 'düzen' konusunda sağlamış olduğu tüm belgeleri, 7 Eylül'de, İngiltere Savaş Bakanlığı'na, o Bakanlık da, 13 Eylül'de, Dışişleri Bakanlığı'na gönderiyordu. Bu belgelerin çoğunluğu, kodlu Türk belgelerinin suretleriydi.

İngiliz'lerin eline geçtiği iddia edilen ve İngilizce'den çevrilen bu belgelerin en önemlilerinin Türkçe çevirileri şöyledir:

[104] İbid.: belge no. E 10312: Rumbold'dan Curzon'a kapalı talyazısı no. 605, İstanbul, 10.9.1921.

[105] *Orient News*, 13.9.1921; FO 371/6474/E 10503: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 845, İstanbul, 13.9.1921.

'Halâs-ı Vatan Cemiyeti'nden İstanbul Şubesine, No. 219...
Halâs-ı Vatan Cemiyeti'nden İstanbul Şubesine, No. 236 ... Silâhlar alındı. Ali Galip Paşa, 27.7.1921.

Ali Galip Paşa'dan İstanbul Şubesine, sayısız, 10.7.1921 tarih ve 158 sayılı yazınıza yanıttır: Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki olaylar konusunda bize sürekle bilgi gönderebilmeniz için, oldukça geniş, ama gizli bir istihbarat örgütü kurmanız gerektiği kararını aldı. Ali Galip Paşa, 30.7.1921.

Ali Galip Paşa'dan İstanbul Şubesine, No. 287, G. V. 1387: 1 Ağustos tarihli yazınızda da belirtildiği gibi, Anadolu'nun kurtuluşu için şu önlemlerin alınması öngörülüyor... Anadolu'yu tüm olarak Yunanlı'ların eline geçmekten kurtarmak için başkentte bir ihtilâl çıkarmalı ve ayrı ayrı kimi düzenler kurmalıyız. Bu ihtilâl, BMM'nin yönergeleri alınır alınmaz başlatılmalıdır. BMM, aşağıdaki meşhur çete reislerini seçerek size gönderiyor: Selânik'li Yakup, Prezrin'li Celâl, Yalova'lı Ali, Ereğli'li Faik, Edirne'li Kemal, Ereğli'li Recep ve Bursa'lı Mehmet. Her birine ayda TL 1.000 ödenecektir. Şu kişiler de motorlu gemiyle İstanbul'a gelecektir: Trabzon'lu Hasan, Arap Mehmet, Ünye'li Salih, Pasenc'li Tara, Boşnak Hüseyin, Adana'lı Hakkı, Bursa'lı Şaban, Trabzon'lu Cevat, Gerede'li Akif ve Biga'lı Tahsin. Fedayilerin toplam sayısı 17'dir. Onların görevleri (tarih sonra bildirilecektir), Bağlaşık Güçleri Başkomutanı General Harington'u tüm kurmayıyla birlikte, İngiliz polis komutanı General Ballard, Yunan askeri temsilcisi, Hürriyet ve İtilâf Partisi başkanı Sadık Bey ve Şeyhülislâm Mustafa Sabri'yi öldürmektir. Öldürülecek olan öteki kişilerin listesi size yazılı olarak gönderilecektir... Çamur Ali'nin motoruyla size TL 7.000 gönderiyoruz... Ali Galip Paşa, 10.8.-1921.

Ali Galip Paşa'dan İstanbul Şubesine, referans No. I. C. 3706, oldukça gizli, yerel güvenlik, 18.8.1921... Önceden hazırlanmış plân gereğince, son birkaç günden beri Ankara boşaltılıyor; halk, sessizce içe götürülüyor. Başkent, Kayseri'ye taşınmıştır. Ankara, iyi bir hendek sistemiyle çevrilmiştir; son zamanlarda Rus'lardan alınan 15.5 santimetrelik ağır toplar mevzilerine yerleştirilmiştir.

Oldukça gizli, yerel güvenlik, referans no. GO 477, 19.8.1921. Halâs-ı Vatan Cemiyeti'nin plânları ve eylemleri. Derneğin

İstanbul'daki şubesinin merkezinde ele geçirilen kimi kodlu mektupların çevirileri. Derneğin merkezi, "Grand Ruc de Moda, No. 48"'de, Kurmay Albay Hakkı Bey'in, Cemal Bey adına kiraladığı bir evdedir. Hakkı Bey, derneğin İstanbul şubesinin başkanıdır; üyeler şunlardır: Albay Cemal, Albay Hüseyin Hüsnü, Yarbay Ali Rifat, Yarbay Necmettin, Binbaşı Mehmet, Binbaşı Kemal, Binbaşı Mahmut, Yüzbaşı Fuat (uçak pilotu), Yüzbaşı Tahsin, Yüzbaşı Mithat, Teğmen Behaettin, Teğmen Hikmet, Teğmen Kemalettin, Murat Bey (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faal üyesi), Binbaşı Safvet (Enver Paşa'nın eski yaveri), Albay İsmail Hakkı ve Mehmet Ali Dündar. Psamatya'da iyi bilinen Çamur Ali adlı birisi, derneğin, İzmit'le Psamatya arasında kuryeliğini yapar. İlişikteki mektuplar, derneğin üyelerinin kuşkusunu uyandırmayacak bir biçimde ele geçirilmiştir.

Mustafa Kemal'den Cemiyet'e oldukça gizli, yerel güvenlik, referans no. I. C. 3706, 24 8. 1921. Ankara, BMM Başkanlığı, A. 6847, H. 9001, Halâs-ı Vatan Cemiyeti başkanına. (Ulusçuların Yunanlı'lara karşı giriştikleri savaş hakkında bilgi veriyor ve Cemiyet'ten, Ulusal Güçler'in geri çekildiği ve kimi köylerde patlayan önemsiz isyanlar konusunda kimi hainlerce çevreye yayılan söylentilere kulak asılmamasını diliyor), 17.8.1921.

Halâs-ı Vatan, No. 247, İstanbul Şubesi başkanına: Yukarıda gönderilen, BMM başkanı Eksclâns M. Kemal Paşa'nın yayınladığı bildiridir; İstanbul'da basılarak, oradaki halka, uygun bir biçimde dağıtılmalıdır... Cemiyet'in mühürü, 18.8.1921.

Oldukça gizli, Halâs-ı Vatan, No. 410, İstanbul Şubesi başkanına (Üsküdar ve İstanbul şubelerinin kuruluşu hakkında)... Albay Fadıl'la size TL 15.000 gönderiliyor. Fadıl, BMM ve bizim almış olduğumuz kararların ve verdiğimiz yönergelerin suretlerini de birlikte getirecek. Bu belgeleri okuduktan sonra, herhangi bir üzücü olay çıkmasına fırsat vermeden, bu buyrukları uygulamaya başlayınız. Cemiyet'in mühürü, 27.8.1921.

Ay ve Yıldız Cemiyeti, gizli, siyasi, referans no. I. C. 3751, 5.9.1921. Birinci Başkan: Osmanlı Genel Kurmay Başkanı Zeki Paşa, Birinci Asbaşkan: Mevki Komutanı Fevzi

Paşa, İkinci Asbaşkan: Polis müdürü Albay Esat; üyeler: Genel Kurmay Askeri Mahkemesi başkanı Hurşit Paşa, Albay Şehap, Askeri Mahkeme üyeleri Binbaşı Nazım ve kardeşi Binbaşı Kâzım, Kurmay Binbaşı Bekir, Jandarma Binbaşısı Sabri, Talât Paşa'nın eski yaveri Binbaşı Ömer; Genel Sekreter: Yüzbaşı Kemal. Bu grup, çeşitli tarihlerde gizli toplantılar yapmıştır. Grubun başlıca amaçları ve niyetleri şöyledir: 1. Ulusçuların tam güvenine sahip kişilerden oluşan bir devlet Kabinesi oluşturmak; 2. üyelerin gizli eylemleriyle iç olaylar örgütlemek; 3. baştaki Halife'yi erkten düşürmek.

Çeşitli bölümlerin başlıca görevleri: 1. bölüm - Mevki Komutan yardımcısı Albay Sehap'ın başkanlığında - İstanbul'daki Bağlaşık gücünün güç ve sayısını ayrıntılı biçimde öğrenmek; 2. bölüm - gereksinmeye göre Batı Trakya, Arnavutluk ve Anadolu'ya örgütleyici subaylar göndermek; bu bölüm, Binbaşı Mazlûm'un başkanlığı altındadır; 3. bölüm (Polis müdürü Albay Esat'ın başkanlığı altındadır) - İngiliz askeri ve siyasi örgütleriyle ilişkileri olan Türk'leri göz hapsine almak; İngiliz Genel Kurmayı mensuplarının adlarını ve sair ayrıntılarını öğrenmek; onların davranışlarını gözetlemek; 4. bölüm Kurmay Binbaşı Berki (Bekir?) başkanlığında - iç olaylar çıkarmak.'

Bu arada, İstanbul'daki İngiliz İstihbaratı sorumlularından Albay W.H. Gribbon, 7 Eylül'de, başkenttcki Türk ihtilâl akımı konusunda sağladığı kodlu Türk belgelerinin asıllarının foto-kopilerini, üç raporla birlikte, Askeri İstihbarat Şefi'ne gönderiyordu. Öteyandan, İngiliz askeri katları, bu 'komploda' adları geçen kişilerin tümünü tutuklamaya çalışıyor; ama Fransız'larla İtalyan'lar, bu olayın abartılmış olduğunu öne sürerek müdahalede bulunuyor ve sonuçta, İngiliz'ler, aralarında Mustafa Kemal'in yaverlerinden biri de bulunan yedi kişiyi, Eylül ayı ortalarında tutukluyorlardı.[106]

[106] FO 371/6474/E 10328: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na oldukça gizli yazı no. 0152/5932 (M. I. 2), Londra, 13.9.1921; ilişikte, General Harington'un 7.9.1921'de gönderdiği CRAF. 340 referanslı yazının sureti; ibid.: belge no. E 10469: Rumbold'dan Curzon'a kapalı ve gizli telyazısı no. 614, İstanbul, 15.9.1921.

BÖLÜM 6

SAKARYA SAVAŞI'NDAN BÜYÜK ZAFER'E KADAR (EYLÜL 1921 - EKİM 1922)

Kemalistlerin Sakarya Zaferi'nden sonra uyguladıkları siyaset

Sakarya zaferinden sonra, Kemalistler, Yunanistan'ı büsbütün yalnız bırakmak amacıyla, bu zaferden yararlanma yoluna gidiyor; Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini yeniden güvence altına almaya; Fransa, İtalya ve hatta İngiltere ile ayrı ayrı anlaşmalar yapmaya çalışıyorlardı.[1] Bu anlaşmaları sağlamaya çalışırken giriştikleri eylemlerle ilgili bilgi ve yaptıkları yazışmaların çoğu İngiliz İstihbarat Servisi'nin eline geçiyordu. Örneğin, Fransız temsilci M. Franklin-Bouillon'la kurdukları ilişkiler hakkında, 27 Eylül 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporunda bilgi veriliyordu.[2] Öteyandan, 26 Eylül ile 13 Ekim tarihleri arasında, Ulusçu Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında yapılan Kars Konferansı'nın da kimi belgeleri İngiliz'lerin eline geçiyor;[3] İngiliz İstihbaratı, kendi ajanları ve boşboğaz kimi Ulusçular aracılığıyla, bu konferansı yakından izliyordu.

1 Ekim tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, Ulusal Ordu'nun Sakarya Savaşı'ndan sonraki durumunu yansıtıyor; Ulusçu komutanlarla Genel Karargâhın yeteneklerinden söz ediyor; '100 mil bir mesafe üzerinden, kararlı bir düşmanın önünden ve ciddi hiçbir aksilik olmadan çekilmeleri, komutanlarla kıdemli personelin yeteneklerini doğrular' diyor; Türk askerinin iyi olduğunu kaydediyor; süvari birliklerinin çeviklik ve insiyatif gösterdiğini; piyade birliklerinin inatla ve iyice savaştığını; Yunanlı'larınkinden daha zayıf olan topların ustalıkla kullanıldığını kaydediyor, şöyle diyordu:

[1] Sonyel 3, s. 182 vd.

[2] FO 371/6475/E 11168: Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na oldukça gizli yazı, no. M. I. 2, Londra, 7.10.1921; ilişikte, İstanbul'daki İngiliz Başkomutanının 27.9.1921'de C.R.A.F./571 referansı altında göndermiş olduğu, 'M. Franklin - Bouillon'un Türkiye'deki eylemleri' başlıklı raporun sureti.

[3] FO 371/6532/E 11448: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 402, 17.10.1921, Kars Konferansı, R/26/40/4, İstanbul, 3.10.1921; ayr. bkz. Sonyel 3, s. 185-6; FO 371/6478/E 13179, CX/9861, gizli, no. 1, 1-14.11.1921, no. 446, A/8, İstanbul, 17.10.1921-7.11.1921, Ek I, no. 446, Yakın Doğu, Kars Antlaşması'nın metni.

'30.000'e yaklaşık kayıp ve 10.000 kaçak kaydedilmiştir. Yedek savaş gereçleri kısıtlıdır; ama Fransa ve öteki Avrupa ülkelerinde ek gereç sipariş ettiler. Gelecek ilkbahara dek daha silâhlı ve donatılmış olacaklardır. Bunları alınca, artık Rusya'ya güman etmiyeceklerdir. Moral yüksektir. Sakarya zaferi ve bunu izleyen 60 millik ilerleme, tüm orduda ve Anadolu'da, Mustafa Kemal'e olan bağlılıkları pek sağlam olmayanlar arasında Ulusçulardan yana bir coşku yaratmıştır'. [4]

Franklin-Bouillon ve Cavaliere Tuozzi kurulları

1921 yılı Şubat'ında Londra'da imzalanan Bekir Sami - Aristide Briand anlaşmasının BMM'nce onaylanmamasından sonra, Ulusçularla Fransız'ların arası açılıyor; ama bir süre sonra, Ulusçularla ergeç bir anlaşmaya varılması gerektiğini sezen ve Anadolu'yu Bolşevik etkisinden uzaklaştırmayı dileyen Fransa, [5] Senato Dışişleri Komisyonu başkanı Senatör Franklin-Bouillon'u, Ulusçularla yapılacak görüşmelerde Fransa'yı temsil etmekle görevlendiriyordu. [6] Görüşmeler, 1921 yılı Haziran'ında başlıyor; Franklin-Bouillon Paris'e gideceği için, ay sonunda erteleniyor; Sakarya zaferinden sonra Ankara'da yine başlıyor; 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanıyordu. [7]

Bu antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, İngiliz İstihbarat Servisi, Fransız'ların Ulusçulara ne denli yardımda bulunduklarını saptamak amacıyla ajanlarını görevlendiriyor ve bu konuda uzun bir gizli rapor hazırlıyordu. Bu raporda özetle şöyle deniyordu:

'Kimi Fransız yetkililer, özellikle General Pellé ve M. Franklin-Bouillon, silâh satın alımını kolaylaştırmış veya buna yardımcı olmuşlardır. Ankara'nın Ulusal Savunma Bakanlığı'na mensup Rafet Bey, Yüzbaşı Sıdkı ve Binbaşı Cemal, hovitzer tipi top, tüfek, top mermisi, küçük çapta silâh mermisi ve uçak sipariş etmek için, 29 Ekim'de Paris'e ulaşmışlardır. Bu malzeme, Fransız elden-çıkarma encümenlerinden ve teftişten sonra sağlanacak ve ivedilikle teslim edilecekti. Ancak, bu konuda yapılan görüşmeler hakkında ek bilgi sağlanamamıştır'.

[4] FO 371/6533/E 11764: C.P. 3434, 1.10.1921.

[5] FO 371/6475/E 11169: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 27.9.1921.

[6] Sonyel 3, s. 198 vd.

[7] FO 371/6475/E 11169 ve E 11589: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığına, yazı no. CRAF/571, 27.9.1921 - 'M. Franklin-Boullon'un Türkiye'deki eylemleri'; Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 20.10.1921; FO 371/6476/E 12088: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.11.1921; ayr. bkz. FO 371/6467/E, 12085: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 430, A. 1, Türkiye, 'Franklin-Bouillon görüşmeleri', RV/O, İstanbul, 24.10.1921.

30 Kasım tarihli istihbarat raporuna göre, BMM yönetimine bir nota göndererek, Ankara Antlaşması'nı protesto eden ve Sovyet yönetiminin kendisini Moskova'ya geri çağırması olasılığına değinen, Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Natzarenus, söz konusu antlaşmada, kendi deyimine göre, 'Rus çıkarlarına karşı olan ve Moskova Antlaşması ilkeleriyle bağdaşmayan kimi maddeler' konusunda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'den aydınlatıcı ek bilgi istiyor; onun verdiği karşılıktan memnun kalmayınca, doğrudan Mustafa Kemal'e başvuruyordu. Mustafa Kemal'le Yusuf Kemal, Sovyet diplomatik temsilcisini tatmine çalışıyor, ama başarı sağlayamıyorlardı. Natzarenus, bu konuda hükümetine bir rapor göndereceğini ve sorunun kapanmış sayılmayacağını açıklamak nezaketsizliği gösteriyordu.[8]

Türkiye'nin iç işlerine karışan ve Enver Paşa'nın yandaşlarıyla düzen çeviren Natzarenus'u suçlamak olanağı kollayan BMM yönetimi, protokol dışı davranışlarda bulunduğu nedeniyle, onun geri çağrılması için, Moskova'daki büyükelçisi Ali Fuat aracılığıyla Sovyet yönetimine başvuruyor; Türk-Fransız antlaşmasının imzalanmasına engel olamadığından Natzarenus'u zaten geri çağırmak istiyen Sovyet yönetimi, rahatsız olduğu özürünü öne sürerek, onu görevinden alıyordu.[9] Edirne milletvekili Şerif Bey, Mersin milletvekili Selâhettin Bey ve İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi, Enver'in partizanları rölüne bürünerek, Bolşevik büyükelçisinin Anadolu'da bir ihtilâl başlatmasıyla ilgili gizli plânlarını kanıtlayıcı belgeler ele geçirmeyi başarıyorlardı. Enver'ci kimi subayların yardımıyla, askerler arasında ve illerdeki kimi vali ve küçük rütbeli sivil yetkililer aracılığıyla, halk arasında propaganda yapıldığı söyleniyordu. Vakit geldiğinde, Bolşevik ordusu Anadolu'ya girecekti. Sovyet yönetimi, bu amacı gerçekleştirmek için çok miktarda altın para ayırmıştı. Siyasi nedenlerden ötürü, tüm sorun, dikkatla gizli tutulmuş ve bunun basına yansımasına engel olunmuştu.[10]

Rus'lar, Türk-Fransız antlaşmasına o kadar içerliyorlardı ki, Maveray-ı Kafkas'daki askerlere yönelik terhis buyruğunu iptal ediyor ve Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri'ni lâğvederek, onları, özerk iller biçimine getiriyorlardı.[11] Bu olaydan sonra, Moskova'daki Kemalist büyükelçisi Ali Fuat da Ankara'ya dönüyordu. Öteyandan, Ankara'da, Cavaliere Tuozzi adlı İtalyan'ın başkanlığındaki kurulla, 1921 yılı Ekim'i ve Kasım'ında

[8] FO 371/6478/E 13222 ve FO 371/7363/C 50: İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 30.11.1921 ve 19.12.1921, R. 26/42, İstanbul, 3.11.1921; Sonyel 3, s. 187.

[9] FO 371/7363/C 503: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 19.12.1921; FO 371/7942/E 2065: Deniz İstihbarat Raporu, no. 560/A. 10, 12-27.12.1921.

[10] FO 371/7363/C 503: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 494, 19.12.1921: A. 2, Türkiye: 'Ulusçu'lar ve Bolşevik'ler'.

[11] FO 371/7942/E 1839: Deniz İstihbarat Raporu no. 522/A. 10, 12.12.1921.

yapılan, ama bir sonuç vermeyen gizli görüşmeler de İngiliz İstihbaratı'nı çok ilgilendiriyor; bu konuda birçok gizli ve değerli bilgiler topluyordu. [12]

Anadolu'daki siyasi durum

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, '28 Eylül 1921'de Ankara'dan ayrılan bir ajanın bilgisine dayanarak', 3 Ekim'de İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, BMM'nde şu üç grubun bulunduğunu bildiriyordu:

'1. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, 165 ile 170 arası üyesi bulunan ılımlılar;

2. başta Yusuf Kemal olmak üzere, 40 ile 50 arası üyesi olan aşırı eğilimliler;

3. Pan-İslâmcı'lardan oluşan Enver Paşa grubu.

1. grup, Rus'lardan korkar ve *Misak-ı Milli* koşulları gereğince, Bağlaşıklar'la barış yapmayı diler; 2. grup, Türkiye'nin büsbütün bağımsızlığını ve Doğu'ya doğru yayılmasını destekler; Rus yardımından yanadır ve İngiltere'ye düşmandır; 3. grup, İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya ile can-ı gönülden işbirliğinden yanadır. Yunanlı'ların yenilgiye uğramaları yüzünden, 1. grup daha da güçlenmiştir'. [13]

5 Ekim tarihli gizli bir İngiliz raporuna göre, Ulusçuların son zaferi, Mustafa Kemal'i ve BMM'nde önderi bulunduğu Ilımlılar Partisi'nin durumunu güçlendiriyordu. İngiliz İstihbaratı, o sırada, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i, BMM'ndeki muhalefetin başkanı olarak görüyor; onun etkisinin halâ geniş olduğunu; Rusya'dan yardım kabul edilmesini desteklediğini; oysaki ulusal zaferin ışığı altında bu yardımın artık pek önemli görülmediğini öne sürüyor; özetle şöyle diyordu:

'O (Yusuf Kemal) halâ Ankara'dadır ve söylenildiği gibi yine Moskova'ya gitmemiştir. Rafet Paşa, Temmuz ayında Ulusal Savunma Bakanı atanmıştı; bu da onun gücünü epeyi artırmıştı; bu gücü, Mustafa Kemal'i desteklemede harcıyor. Tüm askeri konularda Mustafa Kemal'in ağzıyla konuşuyor; Savaş Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı görevlerini de uhdesinde toplar.
Mustafa Fevzi Paşa, İstanbul'da, Kabine'nin 31.3.1920'de istifasına dek Savaş Bakanı'ydı; o tarihten sonra Anadolu'ya gitmişti. 1920 yılı Mayıs'ında, Damat Ferit'in, Mustafa Kemal'le

[12] Sonyel 3, s. 208 vd.
[13] FO 371/6531/E 11069.

görüşme deneyine karşı çıkmıştı. İngiliz'lere karşıcıldır. Tüm güç, şimdi Rafet Paşa'nın elinde olduğuna göre, Fevzi Paşa'nın gücü semboliktir. Ulusçuların Eskişehir'den çekildikleri günden beri savaş konseylerine kabul edilmeyen Fevzi Paşa, kendini incinmiş duymaktadır ve Rafet'le arası gergindir.

BMM şimdi 230 üyeden ve 3 partiden oluşur: (a) Mustafa Kemal'in başkanlığı altındaki ılımlılar; 165 ile 170 arası yandaşa sahiptirler. Bu parti, Yunan ordusunun son geri çekilişinden bu yana, eskisinden daha güçlü olmuştur; ona şimdi "Ulusal Savunma (Mudafaa-i Milliye) Grubu" adı verilir. Türkiye'nin geleceğinin Batı'lı Devletler'le iyi ilişkiler kurulmasına dayandığına inanır ve Rusya ile her çeşit ilişkiden korkar. Yunan ordusunu imha ettikten sonra, Bağlaşıklar'la *Misak-ı Milli* esaslarına göre barış yapmayı umut eder. Meclis'in hemen hemen tüm ağır-başlı üyelerinden oluşur.

(b) Aşırı eğilimliler (müfritler) Grubu: Yusuf Kemal'in başkanlığında, 40-45 üyeden oluşur; amacı, Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlamaktır. *Misak-ı Milli*'nin tümüyle uygulanmasından daha az bir anlaşmadan memnun kalmayacaktır; Batı'yla ilişki kurulmasına karşı, Doğu'ya doğru yayılmaktan yanadır ve Büyük Britanya'yı, Türkiye'nin geleneksel düşmanı sayar. Yunanlı'lar büsbütün yenilince dahi, İngiliz'ler, Doğu'ya doğru genişlemede Türk'lerin en güçlü muhasımları olacaktır. Dolayısıyla, ne pahasına olursa olsun, Rusya'dan yardım dilenilmelidir. Yusuf Kemal, bu partinin güçlü adamıdır; öteki önemli üyeler şunlardır: Bayezit mebusu Atıf, İzmit mebusu Necati Sırrı, *Yeni Gün* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni, son günlerde Mustafa Kemal'le kapışan Yunus Nadi ve komünizm suçundan ötürü hapse gönderilen Nazım (Hikmet?)

(c) Enver'ci Grup, partilerin en küçüğüdür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en kötü geleneklerini korur ve amaçlarında oldukça aşırıdır. 15'e yaklaşık üyesi vardır; örneğin (kötü ad yapan, Pan-İslâm'cı, BMM'nde Eskişehir mebusu ve Anadolu'da Bolşevizm'in kurulmasını savunanların başlıcalarından biri olan) Eyüp Sabri ve Şükrü. Amacı, Orta Asya'da, Pan-İslâm'cı ihtilâlin sancağını dalgalandırmak; Batı'lı Devletler'in, özellikle Büyük Britanya'nın egemenliğini yıkmak için Sovyet Rusya'yla can-ı gönülden işbirliği yapmaktır'.[14]

[14] FO 371/6533/E 11670: Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı, M. I. 2, Londra, 22.10.1921; ilişikte, İstanbul'daki İngiliz Başkomutanının, 'Anadolu'daki siyasi durum' konusunda hazırlamış olduğu CRAF/543 sayılı ve 5.10.1921 tarihli gizli raporun sureti.

Kemalistlerin İstihbarat Örgütü

4 Ekim tarihli istihbarat raporunda, Kemalistlerin, Ankara'daki istihbarat örgütü hakkında şu ilginç bilgi veriliyordu: Kemalistlerin İstihbarat merkezi, Ankara'da, Ordu Karargâhı'nda bulunan Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'dür. İlkin, Tuğgeneral Kâzım Paşa tarafından kurulmuştu; daha sonra sırasıyla Hamdullah Suphi ve Ahmet Muhtar'ın yönetimine verilmişti. O sırada bizzat Genel Kurmay Başkanı tarafından yönetiliyordu. 'Anadolu içinde ve dışında propaganda, casusluk ve mukabil casusluk örgütlerini denetler. Roma, Zürih, Berlin, Paris ve Moskova'da 5 dış şubesi vardır. Onların görevi, Avrupa'da topladıkları istihbaratı Anadolu'ya göndermek ve Ulusçuların propagandasını, müdüriyet aracılığıyla Avrupa'ya yaymaktır. Roma şubesi en önemli örgüttür. Rodos ve Antalya yoluyla, Anadolu ile ulaştırma merkezi olarak görev yapar... Moskova, Berlin ve Roma arasında bir kurye sistemi kurulmuştur. Roma'daki örgüt, aynı zamanda, Trablusugarp (Tripoli)'deki İslâm komiteleriyle ilişki kurmuş ve Hindistan Halife'lik Delegasyonu'yla yazışmıştır. Müdüriyet, Avrupa'nın işlerine ve onun Anadolu hakkındaki görüşlerine büyük ilgi gösterir. Roma şubesi İngiltere, Fransa ve İtalya'da çıkan gazetelerin suretlerini, çevrilmek üzere, sık sık Ankara'ya gönderir.

'İstanbul'daki enformasyon örgütü bu dış örgütlerden değişiktir ve Osmanlı Savaş (Savunma) Bakanlığı'nın yetkisi altında çalışır. Bu örgüt, doğrudan doğruya Ulusçuların Ankara'daki karargâhıyla ilişki kurmuştur. Şimdi Felâh Grubu olarak bilinen bu örgüt, daha önce Muharip Grup olarak biliniyordu. İngiliz'ler, İstanbul'la İzmit arasında seyreden motorlu bir gemide, derneğin eski adını ortaya çıkaran kimi belgeler ele geçirdikleri için, 1921 yılı Ağustos'unda örgütün adı değiştirilmişti.

'Bu grup üç bölüme ayrılır: (a) İstihbarat Bölümü: bu bölüm, İstanbul'daki Fransız Genel Karargâhı'nın 2. Bürosuyla sıkı ilişki halindedir. Bu büro, son zamanlarda, Ulusçulara, Yunan askerlerinin durumu ve mevzileri hakkında, İngiliz Genel Karargâhı'ndan sağladığı askeri bilgiyi iletiyordu. İstihbarat Bölümü, askeri bilgi sağlamaya ek olarak, Grubun Anadolu'ya gönderdiği tüm subayların özgeçmişini araştırır; İstanbul'da ve Franklin-Bouillon denli Türk yandaşları aracılığıyla, Avrupa'da, Ulusçuların kısmen propagandasını yapar.

'(b) Komutanlara yardımcı olan bölüm: Ulusal Güçler'e katılmayı dileyen subayları Anadolu'ya gönderir; aynı zamanda, telgrafcı, telsizci, v.s. gibi teknisyenlerin, bir yerden başka bir yere nakillerini düzenler. (c) Satın Alma Bölümü: silâh, mermi v.s. satın alımını düzenler; silâh, mermi, harita, askeri yapıt, v.s.'nin İstanbul'dan Anadolu'daki Ulusal Güçlere kaçırılmasını düzenler.

'5. Grup, aynı zamanda, Kızılay Derneği asbaşkanı ve İstanbul'daki Ulusçuların temsilcisi Hamit Bey'le Ankara'daki Dışişleri Bakanı (vekili) arasında yapılan gizli yazışmalarda; Trakya ve Bulgaristan'da olay çıkarmak için, Ulusçuların düzenlerini uygulamada kullanılır. 6. Anadolu'daki mukabil casusluk örgütü, "Ain Pe Teşkilâtı" aracılığıyla, müdüriyetçe yürütülür. Bu, daha önemli iç ve sahil kentlerinde ajanları bulunan askeri ve siyasi bir örgüttür. Görevleri şunlardır: (a) Anadolu'ya giren veya çıkan tüm kişilerin pasaportlarını sıkıca denetlemek; (b) daha önemli kentlerdeki yabancıları göz hapsine almak; (c) İstanbul v.s.'ye gönderilecek olan kuryeleri seçmek. Bu örgütün İstanbul'da bir şubesi vardır. Bu şube, Anadolu'ya gitmeyi dileyen kişilere belgeler verir. Kafkasya ve İran'da da şubeleri vardır.

'"Ain Pe" örgütünce tutuklanan her kişi, ülkenin güvenliğine karşı suç işleyenleri yargılamak amacıyla kurulmuş olan İstiklâl Mahkemeleri'nin önüne çıkarılır. 7. Bir bakıma, "Ain Pe", Kamu Güvenliği Dairesi'nin bir eşidir, ama birincisi askeri bir örgüt, ikincisi ise İçişleri Bakanı'nın yetkisi içindedir. Her iki örgütün de yetkilileri bulunan kentlerde, kuşkulu durumlarda, "Ain Pe"'nin yetkilileri duruma el koyar. "Ain Pe" yetkilileri Ankara'yla doğrudan doğruya temas halindedirler; dolayısıyla, uygun bir vizesi olmayanlara, Anadolu'ya gitmek için izin vermeden önce, Ankara'daki merkeze danışılır'.[15]

Rum-Ermeni-Kürt işbirliği

1921 yılı Ekim ayında, Ulusçular, İngiliz'lerle Yunanlı'lara karşı diplomatik sahada başarılar sağlamaya başlarken, Rum-Ermeni-Kürt üçlüsü yine bir tehlike olarak ortaya çıkıyordu. Bu tehlikenin baş kışkırtıcısı Kürt Mustafa Paşa'ydı. 24 Ekim'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Kürt Mustafa Paşa, Doğu Anadolu'da doğmuş; orduya girerek Hicaz'da görev yapmış; Türk konsoluk hizmetine girerek İran ve Kafkasya'da çalışmıştı. 1900'de yeniden Genel Kurmay Başkanlığı'nda bir göreve atanmış ve 1914'e dek sürekle görev yapmış; düzenli 27. tümene komuta ettikten sonra emekliye ayrılmıştı. 1918'de Kürdistan Teali Cemiyet-i Milliye'sine atanmış; 1919'da derneğin başkanı olmuş ve o tarihten sonra, dernekle ilgili çalışmalarını sürdürmüştü. Bırakışma'dan sonra Ordu'ya dönmesine izin verilmiş ve savaş suçlarından sanık kişileri yargılamakla görevlendirilen askeri mahkemeye üye atanmıştı.

1919 yılı Eylül ayı sonunda Bursa valisi atanmış, ama Ali Rıza Paşa erke geçince görevine son verilmişti. Aynı yılın Kasım ayında tutuklanmış,

[15] İbid.: belge no. E, 11670: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na oldukça gizli yazı no. CRAF/543/1, İstanbul, 4.10.1921.

ama kısa bir süre sonra özgür bırakılmıştı. 21 Ocak 1920'de, genel suçlardan sanık olarak 1. askeri mahkemece yargılanmış; yeniden özgür bırakılmış ve 1920 yılı Nisan'ında Damat Ferit erke geçince, 1. askeri mahkemenin başkanı atanmıştı. Bu görevde, Sadrazam'ın baskı rejimini uygulamada onun gönüllü bir aleti olmuştu. Sadrazam'lığa Tevfik Paşa getirilince, Kürt Mustafa Paşa görevinden uzaklaştırılmış; 1920 yılı Kasım ayında, başkan olarak, usul yönetmeliklerini ve kendi yetkilerini kötüye kullanmakla suçlanarak tutuklanmış; Padişah, onun özgür bırakılması için çok çalışmış; 6 Şubat 1921'de, mahkûmiyetini, bir İrade'yle iptal etmişti. Aleyhinde birçok suçlamalar olduğu için, hükümet, onun Beyrut'a gitmesine izin vermemiş; ama Ordu'dan çekildikten ve rütbelerini teslim ettikten sonra gitmesine izin verilmişti.

İstihbarat raporu, onun eylemlerini şöyle anlatıyordu:

> 'Ayrılmadan önce, İstanbul'daki Ermeni Patriği'nin desteklediği Ulusal Ermeni Demokrat Partisi'yle ilişki kurmuştu. Uzun bir süreden beri Ermeni'ler; Rum'lar, Kürt'ler ve kendileri arasında Türk'lere karşı işbirliği yapmak emeli beslemektedirler. (Mustafa Paşa) İstanbul'dan ayrılmadan önce, kimi Ermeni politikacılar aracılığıyla, Yunan Yüksek Komiserliği'yle yazışıyordu. Mevlânzade Rifat'la öteki Kürt önderlerin, kendilerine mali yardım yapılırsa, Yunanlıların savını desteklemeyi kabullendikleri biliniyor; herhalde Kürt Mustafa Paşa'yla da aynı arajman yapılmıştı. Onun şimdi Kürdistan'ı ziyaretinden amaç, herhalde olay çıkarmaktır. 18 Temmuz 1921'de Şam'a ulaştığı; Süleymaniye yoluyla Musul'a gitmekte olduğu bildirilmişti. Orada kimi kişilerle görüştükten sonra, Süleymaniye dolaylarındaki askerleri İngiliz'lerden yana ve Ulusçulara karşı kışkırtacaktı. Bu amacında başarılı olması için, Hindistan yönetiminin, ona çok para verdiği söyleniyordu. 30 Ağustos'ta, Bağdat'ın kuzey-doğusunda bulunan Bakuba'ya ulaştığı bildiriliyordu. 29 Eylül'de Bağdat'a ulaşarak Emir Faysal'la birkaç görüşme yapıyordu. Ulusçu yönetim, onun İngiliz'lerce gönderildiğine inanıyor; İngiliz'lerin, onu Padişah'ın elçisi olarak göstermekle görevini kolaylaştırdıklarını sanıyordu. Kürt'ler arasında başlayan son isyanda etkisi olabilir.
>
> Yunan katlarının gizli örgütleri herhalde Konya ve Kürdistan'a dek yayılmıştır. Bu katlar, hiç kuşkusuz, Konya'daki ayaklanmanın patlamasına yardımcı olmuş; onu yaymaya çalışmıştır. Orada, olağan biçimde sürüp gitmekte olan huzursuzluk yüzünden, o bölgeyi seçmişlerdir. Kemalist'lerin Anadolu'daki durum-

larını zayıflatmak amacıyla, Kürdistan'daki özerklik akımından yararlanarak isyan kışkırtmışlardır. Kürt önderler para sıkıntısı çektikleri için, İstanbul'daki Kürt Partisi, Yunan katlarının eline düşmüştür. İstanbul'daki Kürt önderler, Kürdistan'da özerklik için propaganda yapmayı üstlenmişlerdir'.[16]

İstanbul'a gönderilen Ulusçu elçi

4 ve 12 Kasım tarihli istihbarat raporları, İstanbul'da 'yetkili bir kaynağa' dayanarak, Ekim ayı sonunda Yarbay Süleyman Sırrı Bey'in, merkezi yönetimin daveti üzerine, Ulusçuların elçisi olarak Ankara'dan İstanbul'a ulaştığını ve Ulusçularla İstanbul yönetimi arasındaki kimi anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için hükümet çevreleriyle temaslarda bulunduğunu bildiriyordu. Yarbay Süleyman, Damat Ferit'in Sadrazam'lığı günlerinde Ulusçuları asi olarak ilân eden fetvaların kaldırılmasını diliyor; ama Tevfik Paşa Kabinesi, 13 Ekim'de bu konuyu görüşerek, söz konusu fetvanın süresini doldurduğu için, yeni bir fetva çıkararak Ulusçuları tanıtmaya gerek olmadığı kararını alıyordu. Yarbay Süleyman'ın İstanbul'da yaptığı temaslar ve Padişah'la Kabinesi'nin Ulusçularla olan ilişkileri konusundaki gizli görüşmeleri ve kararları ve nihayet, onun, 21 Kasım'da Ulusçu İçişleri Bakanı'na gönderdiği Kâmil imzalı telyazısı, aynen İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu.[17]

Büyük Millet Meclisi'nin 21.11.1921 günkü gizli oturumu

Bu arada, Kemalist'lerin Fransız'larla imzalamış oldukları Ankara Antlaşması (20.11.1921), bir yandan İngiliz'lerle Fransız'ların arasını açıyor; öteyandan Kemalist'lere kimi siyasal ve askeri kazançlar sağlıyordu. Bu antlaşma ile Fransız'lar, Kemalist'lere silâh ve mermi sağlamayı üstleniyorlardı. Bu gelişmelerin ışığı altında, 16 Aralık 1921 tarihli ve 464 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporu oldukça ilginçtir. 'İstanbul: 25.11.1921. İstanbul'daki bir Kemalist temsilcisinden sağlanan aşağıdaki bilgi, Anadolu büsbütün boşaltılmayınca Yunanlı'larla görüşmelerde bulunmamak yolunda Ankara yönetimince karar alındığı hakkında daha önce verilen bilgiyi doğruluyor' diyordu. Bu raporda, BMM'nin 21 Kasım günkü gizli oturumunda, Ankara yönetiminin, askeri harekâtı durdurarak, barışı, diplomasi kanalıyla çözümlemek dileğinde olup olmadığı sorusuna karşılık

[16] FO 371/6347/E 11671: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu CRAF/774, İstanbul, 24.10.1921.

[17] FO 371/6478/E 13179: İstihbarat Raporu, A. 2, Türkiye, 'Merkezi yönetim ve Ankara', no. 446, R. 2/1, R. 26/42, İstanbul, 4.11.1921; FO 371/6580/E 13914: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 457, R. 2/1, İstanbul, 12.11.1921 ve no. 465, R/10, İstanbul, 26.11.1921.

veren Mustafa Kemal'in, Yunanlı'lar Anadolu'da geniş bölgeleri işgallerinde bulundurdukları sürece barışın nasıl sağlanabileceğini veya görüşmelerin nasıl yapılabileceğini görmediğini; yönetimin barışçı bir siyasa uyguladığını ve Türk ulusunun yasal haklarından daha çok birşey sağlamaya çalışmadığını açıkladığı bildiriliyordu. Mustafa Kemal ayrıca şunları ekliyordu:

> 'Türk'ler, yasal olarak başka bir ulusa ait olan bir şeyi dilemiyorlar; ama Türk ulusunun kesin hakları sağlanmadıkça barıştan söz edilemez'.

Bunun üzerine, BMM, hiç bir olay çıkmadan, yönetime güven oyu veriyordu.[18]

Mustafa Kemal'in Başkomutanlık sorunu

Bu arada, İngiliz İstihbaratı, 'Ankara ile sıkı ilişkileri olan İstanbul'daki Ulusçu bir kaynaktan sağladığı' bilgiyi, 25 Kasım tarihli gizli istihbarat raporuna geçiriyordu. Bu rapora göre, 1921 yılı Kasım ayında, Ankara'da siyasal bir fırtına kopmuştu. Halil Paşa, Nuri Paşa ve Kâzım Bey'in tutuklanmaları üzerine, BMM'ndeki Enver partizanları büyük bir gürültü koparıyorlardı. Mustafa Kemal'in, başkomutan olarak yetkisinin üç ay süre ile yeniden uzatılması sorunu Meclis'in 4 Kasım 1921 günkü oturumunda görüşülürken büyük patırtı kopuyordu. İngiliz'lere bakılacak olursa, Mustafa Kemal, böylece, Türkiye'nin 'diktatörü' biçimine geliyor ve hayatı boyunca Gazi'lik ünvanı almıyan ve ancak Başkomutan vekili olan Enver Paşa'yı da geçmiş bulunuyordu.

Başkomutanlık yasasının yenilenmesine, daha çok, ılımlı Ulusçular ve Enver partizanları karşı çıkmışlardı. Yapılan görüşmeler sırasında, muhalefet, başkomutanlık yetkisinin 15 gün veya bir ay süre ile uzatılmasını öneriyor ve konunun, o sırada Malta'dan Ankara'ya dönmekte olan Cevat, Yakup Şevki ve Ali Sait Paşa'nın avdetlerinde yeniden görüşülmesini öneriyordu. Muhalefetin sertliğine karşın, konu oya sunulunca, muhaliflerin çoğu oylamaya katılmıyordu. Ilımlılar ve Enver partizanları, özellikle Yunus Nadi, buna karşı çıkıyordu. Ömer Lütfi ve Hamdullah Suphi'nin görevden çekilmeleri, daha çok Mustafa Kemal'in 'diktatörlüğüne' karşı çıkmalarının sonucu idi. Nurettin ve Nihat Paşa'ların yerlerine Cemal ve Cevat Paşa'ların atanması da aynı nedenlere dayanıyordu.

Bu 'keyfi' davranışlar, hem illerde hem Ankara'da çok coşku yaratmıştı. Nurettin Paşa'nın görevinden çekilmesi, Mustafa Kemal'le İsmet Paşa arasında görüş ayrılıklarına yol açıyordu. İsmet Paşa, bir komutanın, siyasal nedenlerden ötürü görevden uzaklaştırılmasından hiç de memnun

[18] FO 371/6369/E 13819; kaynak: RV/O, İstanbul, 25.11.1921.

kalmamıştı. BMM'ndeki Mustafa Kemal yandaşları, Meclis'ten memnun olmadıklarını öne sürerek, bunun dağıtılmasını diliyorlardı. Öne sürdükleri neden şu idi: bir saldırı hazırlanıyordu. Bunun başarılı olabilmesi için, Türk yüksek komutasının, her türlü uğraşmalardan özgür bırakılması gerekiyordu. Gerçek amaç, Mustafa Kemal ve yandaşlarının egemenliğini sağlamaktı.

Raporda ayrıca şöyle deniyordu:

> 'Hüseyin Rauf'a, Ankara'da, Bayındırlık Bakanlığı'nın önerilmesi oldukça önemlidir, çünkü bu adam, Türkiye'de en namuslu politikacılardan biridir ve tutumu ılımlıdır. Ajanın bildirdiğine göre, Ankara Kabinesi, pek yakında büsbütün değiştirilecek ve tüm milletvekilleri Mustafa Kemal'in Ulusal Savunma Derneği'ne mensup olacaklardır'. [19]

Mustafa Kemal'e karşı koyanlar

26 Ocak 1922 tarihli ve 543 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'İstanbul'da bulunan ve Anadolu'daki durumla yakın ilişkileri olan çeşitli Ulusçu kaynaklardan sağladığı bilgiye' göre, Anadolu'da, bir yandan Mustafa Kemal'in 'diktatörce yetkilerini' kısıtlamak, öteyandan da Padişah'lık ve Halifeliğ'in durumunu etkileyecek anayasal değişmeler yapılmasını önlemeye çalışmak amacı güden güçlü bir grup vardı. Bu grup, o sıralarda örgütlü bir parti biçimine gelmiş değildi, ama Selâhettin, Hüseyin Rauf ve Hoca Vehbi gibi önderlerin buyruğunda günden güne gücünü artırıyordu. Daha çok hocalardan, tutucu kimi kişilerden ve *Misak-ı Milli*'nin olduğu gibi uygulanmasından yana olmayan kişilerden oluşuyordu. Bekir Sami'nin Anadolu'ya dönmesinden sonra bu grubun gücü artmıştı.

BMM'nin 4 Aralık 1921 günkü gizli oturumunda, Selâhettin Bey, Başkomutanın ve Bakanlar Kurulu'nun, BMM'nin doğrudan denetinde olmasını ve çalışmaları hakkında Meclis'e bilgi vermesini talep ediyordu. Bu muhalif grup, Türkiye'nin Trakya ile ilişkin dileklerini kısıtlamasını ve Sevr sınırının kabulünü diliyordu, ama şu koşulla: İzmir'i de kapsamak üzere, Anadolu'nun tüm ekonomik ve siyasal bağımsızlığı tanınmalı ve gerçekleşmeli idi. Mustafa Kemal, bu grubun çalışmalarını kaygıyla izliyor ve İngiliz'lere bakılacak olursa, bu grubun kimi önderlerini Ankara'dan uzak yerlere, görevle harice göndermekle, grubun etkisini azaltmaya çalışıyordu. Böylece, Celâlettin Arif, Cami Bey'in yerine Roma'ya Kemalist temsilcisi atanıyor; Albay Hüsrev ve Selâhettin'e, Ankara'dan uzakta görevler öneriliyordu. Mustafa Kemal, ayrıca, dış ülkelerde bulunan

[19] İbid.: kaynak: R. 26/42, R. 26/45, R. 2/1, İstanbul, 25.11.1921.

Cevat Abbas (Sofya) ve Şakir Bey (İstanbul) gibi yandaşlarını Ankara'ya çağırıyordu. [20]

Kemalistlerin askeri plânlarını ele geçiren İngiliz ajan

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı, 15 Aralık 1921'de Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli yazıda şöyle diyordu:

> '9 Aralık'ta Ankara'dan dönen en iyi ajanımız, Ulusçuların Batı savaş kesimindeki askeri durumunu şöyle özetlemektedir: askerlerin üslendikleri yerler, 26 Kasım tarihli bir Genel Kurmay haritasından aktarılmıştır. Bu bilgiler doğrudur ve elimizdeki öteki bilgileri doğrular.
>
> Batı savaş kesiminin karargâhı Alaşehir'de, İsmet Paşa'nın komutasındadır. Aşağıdaki birlikler de onun komutasındadır: (a) II. Kolordu (Bolvadin'in kuzey-batısındaki bölgede bulunan 3., 4. ve 7. tümenler), (Sureikal Chifut Kassa Sorkein? bölgesinde bulunan) 6. ve 8. piyade ve 14. süvari tümenleri, I. ve IV. Kolordular, bu 3 tümenin ardında kamufle edilmiştir; (b) I. Kolordu (Çay'da üslenmiş bulunan 14., 23. ve 57. tümenler); (c) IV. Kolordu (5. Kafkas, 11 ve 12. tümenler), karargâhı Çay'ın doğusunda Işaklı'da (?); (d) III. Kolordu (1., 16., 17., 41. ve 61. tümenler), karargâhı Sivrihisar'da; (e) V. Kolordu (2. ve 3. süvari tümenleri ve yeni kurulan 14. piyade tümeni), karargâhı Dinir'de; (f) Kocaeli grubu (3. bağımsız alay), karargâhı Geyve'de.
>
> Yukarıdaki gruplar, Ali İhsan'ın komutasındaki güçlerin geçici bir süre için zayıfladığını gösteriyor, ama Çay'ın güney ve doğusunda gruplaşmış bulunan I. ve IV. Kolordu'larca desteklenmektedir. Sivrihisar veya Ankara'ya ulaşmaya çalışacak herhangi bir Yunan deneyine karşı koymak amacıyla, III. Kolordu'yu berkitmek için, Kocaeli grubu en düşük seviyesine indirilmiştir. Ulusçular, Kasım ayında, Afyon bölgesinde harekâta geçmeye niyetleniyorlardı, ama bu harekât, aşağıdaki nedenlerden ötürü ilkbahara ertelenmiştir.
>
> Nedenler: 1. Sakarya'dan geri çekilmenin Yunanistan'da ihtilâl çıkmasına ve Konstantin'in düşmesine yol açacağı düşünülmüştür. 2. Ankara yönetimi, Büyük Britanya ile içtenlikle barış yapmayı diliyor; dolayısıyla, Yunanlı'lara karşı aktif olarak harekâta geçilmenin İngiliz çevrelerinin canını sıkabileceği

[20] FO 371/7781/E 2041.

düşünülmüştür. 3. Ulusçular, kış giysisi ve çadır sıkıntısı çekiyor. Saldırı ne kadar ertelenirse, kendi savaş gereçlerinin de bir o kadar artacağına, Yunan gereçlerinin ise azalacağına inanıyorlar'.[21]

Kemalistlere yapılan Bolşevik yardımı ve nedenleri

İngiliz İstihbaratı'nca hazırlanan, 12 Aralık tarihli gizli ve uzun raporda, Kemalist'lere yapılan Sovyet yardımı ve nedenleri konusunda oldukça ilginç bilgi veriliyor, özetle şöyle deniyordu: 'Bolşevik-Ulusçu ittifakının nedenleri: 1919 yılı Mayıs'ında, Yunanlı'ların İzmir çıkarmasıyla başlayan Ulusal Akım'a ve Rusya'nın geleneksel düşmanı Türkiye'ye bugüne dek yapılmakta olan Sovyet yardımının ardındaki amaç, Türkiye'nin İslâm Dünyası'ndaki üstün durumunu, Asya'da, İngiltere'ye karşıcıl olarak, Rus yayılma politikasını uygulamada kullanmaktır. Ulusçu yönetimin Kafkasya ve Orta Asya'da amaçları, Türk emelleriyle çatışan ve Bolşevik ilkeleri İslâm inançlarına tümüyle karşıcıl olan Sovyet'lerle bir anlaşmaya varmayı dilemesinin nedeni ise, nüfusunun çoğunluğu Türk olan tüm ülkeleri, dıştan yardım almadan Türk yönetimi altında korumanın olanaksız olduğunu Ulusçuların anlamış olmasıdır. Bu yardımı da pek kolayca Rus'lardan sağlayabilirler.

'Her iki ülke de, sözde bağlaşık oldukları dönem içinde, büyük ölçüde bağımsız bir siyaset izlemiş; ama ilişkilerini açıktan açığa kesmemeye dikkat etmiştir; oysaki Kafkasya ve İran'da çıkarları birbirine karşıcıldır. Kemalistlerle Bolşevik'ler, kendilerini tehdit eden Bağlaşıklar'ın Kafkas'lardaki gücünü zayıflatmak için, 1920 yılı başlarından beri işbirliği yapmış olmakla birlikte, bunda başarı sağlandıktan sonra, her ikisi de Maveray-ı Kafkas'a egemen olmaya çalışmış, ama durumun, aralarını açacak kadar kötüye gitmesini dilememiştir.

'Kemalistlerin başlıca amacı, Batum, Kars ve Ardahan bölgelerini Doğu sınırlarına dahil etmek ve Azerbaycan'da etki kazanmak için, bağımsız Ermenistan'ın varlığının meydana getirdiği tehdidi ortadan kaldırmaktı. Bolşevik'lerin amacı ise, Rusya'ya bağlılığını Sovyet ihtilâlinden sonra koparan ülkeleri yeniden kendi imparatorluğuna katmaktı. Aşırı eğilimli komünist'lerle Enver'ciler dışında, Kemalistlerin çoğunluğu, bugüne dek Bolşevik'lerin kendi ilkelerini Anadolu'ya yaymalarına kesinlikle karşı koymuşlar; Rus'lardan, er olarak değil, savaş gereci olarak yardım almaya hazır olduklarını Rus'lara açıkça belirtmişlerdir.

[21] FO 371/6537/E 13870: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 1356, İstanbul, 15.12.1921.

'Rusya'dan maddi yardım sağlamak için yapılan görüşmeler: (Mart-Ekim 1920) - 1920 yılı Nisan'ında Azerbaycan'ın Sovyet'leştirilmesinden hemen sonra, Kemalist bir askeri kurul, Azerbaycan'dan savaş gereci sağlamak ve Ankara ile Azerbaycan yönetimleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için Bakü'ye ulaşıyordu. Haziran'dan önce Moskova ile Ankara arasında resmi ilişkiler henüz kurulmamış olmakla birlikte, Güney Rusya'nın limanlarından Anadolu'ya sürekli olarak silâh taşınmasına başlanmıştı; ama Bağlaşık savaş gemilerinin varlığı, bu sevkiyatın büsbütün kısıtlanmasına neden olmuş; silâh taşıtı ancak sonbaharda yeniden artmaya başlamıştı.

'Haziran'da Ankara ile Moskova, Maveray-ı Kafkas'daki siyasetlerini birleştirmek ve ülkeleri arasında sürekli siyasi ve iktisadi ilişkiler kurmak amacıyla nota alış verişinde bulunuyordu. Bunu izleyen ayın sonunda, siyasi anlaşmanın ayrıntıları henüz tümüyle bir karara bağlanmadan önce, yapılan başarılı mali görüşmeler sonunda, Rus'lar, Anadolu'ya (50.000 sterline yaklaşık) 20 put altın göndermişlerdi. Bu miktar, tutarı henüz saptanmamış, ama daha sonra 50 milyon ruble olduğu bildirilmiş olan müstakbel borcun ilk taksidini oluşturuyordu.

'Eylül'e doğru, görüşmeler ürün vermeye ve iki ülke arasında daha yakın diplomatik ve ticari ilişkiler kurulmaya başlanıyordu. Bu ayda, her iki ülke, birbirine diplomatik kurullar gönderiyordu. Ekim ayında, Türk-Ermeni savaşı, iki ülkenin arasını açıyor; Bolşevik'ler, ivedilikle bir hükümet darbesi yaptırarak, Ermenistan'ı ele geçiriyor ve Kemalistleri bir oldu-bitti önünde bırakıyorlardı.

'Trabzon'daki Bolşevik temsilcisinin, Batum'daki Bolşevik kuruluna gönderdiği listeye göre, 11 Ağustos ile 11 Ekim 1920 tarihleri arasında, Novorossisk'ten Trabzon'a gönderilen savaş gereçleri: 19 hafif silâh, 6.000 Rus tüfeği, 1.000 İngiliz tüfeği, 400 makineli tüfek, 650 tabanca, 4 uçak, 4 telsiz seti, 3 tonluk 3 kamyon, 4.960 top mermisi, küçük çaptaki silâhlar için 90.000 Rus ve 50.000 İngiliz mermisi, 620.000 paket makineli tüfek mermisi, 150 bomba, 34 put dinamit, 3.000 put tel örgü, 2.700 put akar-yakıt (benzin), 6.300 put petrol, 1.800 put ağır yağ, 10.000 put un, 4.000 çift İngiliz çizmesi.

'Kasım 1920-Haziran 1921 dönemi: bu dönemde Kemalistlerle Bolşevik'ler arasında daha sıkı işbirliği kuruluyor ve savaş gereci ticaretinde bir artış kaydediliyordu. Kemalistlerin Ermenistan kampanyasından sonra, Yunan Kıralı Konstantin'in tahtına dönmesi üzerine, Bağlaşıklar'ın, Yunanistan'a karşı uyguladıkları siyaseti değiştirerek, Kemalist'lerle bir anlaşmaya varmaları olasılığından kaygılanan Bolşevik'ler, Kemalistlerle Maveray-ı Kafkas konusunda, aralarındaki kıskançlık ve

güvensizliğe karşın, dostluk ilişkilerini sürdürmenin daha önemli olduğu sonucuna varıyorlardı. O sıralarda Kafkas'larda yapılan askeri harekât sonunda, her iki ülke de, dolaysız olarak karadan ilişki kurmuş olduğundan, Novorossisk-Trabzon deniz yolundan daha salim bir yola kavuşuyordu. Kemalistler, Ermenistan'da ele geçirmiş oldukları silâh ve mermilere karşın, 1920 yılı Kasım ayında, özellikle Batı savaş kesiminde, tüfek, küçük silâh mermisi, trenler için kömür, yağ ve malzeme, kamyonlar için ise petrol sıkıntısı çekiyorlardı.

'Ali Fuat Moskova'ya ulaşınca, Anadolu'ya gönderilen savaş gereçlerinde bir artış kaydediliyordu. Gönderilen malzemeler arasında şunlar da vardı: top malzemesi, 10.5 ve 15 santimetrelik, orta ölçüde ve Hovitzer tipi toplar, Q.F. tipi İngiliz sahra topları (Bolşevik'ler, bunları, Güney Rusya'da General Denikin'le çarpışırken ele geçirmişlerdi); çeşitli tiplerde sahra topları (herhalde aralarında Rus Skoda ve Krupp topları da vardı); Bağlaşıklar'a teslim edilen Türk top sürgülerinin yerine Rus sürgüleri, küçük çapta silâhlar - Rus, İngiliz, Alman ve Avusturya tüfekleri, Vickers, Maxim, Colt ve Schwartze makineli tüfekleri, Lewis otomatik tüfekleri, el bombaları, bombalar, atlar, silâh imali için makine ve cihazlar, her tür giysi ve askeri malzeme.

'Rus'lar, koşum takımı ve uçak sağlıyamıyorlardı. Bu malzemelerin çoğu, Batı savaş kesimine gönderiliyor ve Kemalistlerin, 1921 yılı Mart ve Nisan aylarında ve daha sonra Temmuz ile Eylül aylarında yapılan Yunan saldırısına karşı direniş göstermelerine yardımcı oluyordu. Aynı dönemde şu mali yardım yapılıyordu: Kasım 1920'de iki milyon altın ruble, Nisan 1921'de dört milyon altın ruble; Almanya'daki Kemalist ajana bir milyon ruble. Mali yardımların sonucu olarak Kemalistler dış ülkelerden sağladıkları malzemelerin fiyatlarını nakdi para olarak ve hükümet memurlarının maaşlarını düzenli biçimde ödeyebiliyorlardı.

'Temmuz-Ekim 1921 dönemi: Temmuz'un sonuna doğru Kemalistlerin Eskişehir'i boşaltmaları ve Yunan ordusunun ilerlemesini sürdürmesi, askeri harekât sırasında yitirilen malzemelerin yerine yeni malzeme sağlamak gerçği, Rus yardımını pek önemli yapıyordu. Karadeniz sularında seyreden Yunan savaş gemileri, bu malzemenin İstanbul'dan sağlanmasını engelliyordu.

'Ankara yönetimi, Moskova'daki büyükelçisine 7 Ağustos'ta gönderdiği ivedi işaretli telyazısında, Rusya'yı, Ulusçu hükümetin mali güçlüklerini gözönünde tutarak, en azından iki milyon altın ruble tutarında toplam bir para vermeye inandırmayı yöneriyor; Ulusal askeri örgütü silâhlandırmak ve donatmak araçlarından yoksun kalarak, tüm askeri örgütün tehlike içine girdiğini bildiriyordu. Bolşevik'lerin, Eylül'ün ilk haftasında, yaklaşık olarak 90.000 sterlin tutarında olan 500 okka altın

gönderdiklerine inanılmaktadır. Bu arada, Karadeniz yoluyla da top, küçük çapta silâh, hayvan, gereç ve demiryolu malzemesi gönderilmesi sürdürülüyor; ama kara yolları yeğ tutuluyordu, çünkü yardım getiren gemilerin, Yunan savaş gemilerince tutuklanması tehlikesi vardı. Ağustos sonlarına doğru, Trabzon-Erzurum yolunda çalışan kamyonların petrol kaynakları azalmış olduğundan, Türk Ordusu'nun ivediyle gereksindiği silâhların sevkiyatı sekteye uğruyordu. Bu sırada, Bolşevik'lerin, Karadeniz filolarından bir bölüğünü, personeli sağlayacak olan Kemalistlerin buyruğuna verecekleri söylentisi çıkıyor; bir destroyer, iki savaş gemisi ve bir denizaltıdan söz ediliyor; ama İngiliz İstihbaratı bu haberi kuşkuyla karşılıyordu.

'1921 yılı Ekim ayının sonuna dek Bolşevik'lerin Ulusçulara sağladığı yardım: 10 Temmuz'da başlayan Yunan saldırısı sırasında, Ulusçuların Batı Ordusu'nun elinde bulunan tüfeklerin yüzde 50'inin, makineli tüfeklerin yüzde 24'ünün ve üniformaların yüzde 15'inin Bolşevik kaynaklarından sağlandığı tahmin ediliyordu. Ulusçularla Fransız'lar arasında imzalanan Ankara Antlaşması'na karşın, Rus'lar, halâ Anadolu'ya savaş gereci gönderiyorlardı. Bu yardımın kesilmemesi için, Ulusçular, Ankara Antlaşması'ndaki gerçek koşulları Bolşevik'lerden gizlemeye çalışıyorlardı.

'Rus'lar, ayrıca, Sibirya'daki kimi Türk savaş tutsaklarının ve Kafkasya'daki kimi Müslüman'ların Anadolu'ya dönmelerine ve Ulusal Ordu için er kaydına izin veriyorlardı. 1920 yılı Kasım ayının sonunda, yaklaşık olarak 500 Türk savaş tutsağı, Batum'dan Trabzon'a gönderiliyor; başka bir grup da, aynı limana gitmek üzere Poti'de bir İtalyan gemisini bekliyordu. 1921 yılı Şubat ayında, Türk'ler, Sibirya'daki Türk savaş tutsaklarının yurtlarına dönmeleri için yardımda bulunmak üzere, Tiflis'teki Ulusçu temsilci eliyle Rusya'ya TL 10.000 göndermiş ve Almanya'dan Rusya'ya giden 400 subay ve erin Anadolu'ya dönmesine izin vermesi için Moskova'ya başvurmuştu. 1921 yılı Mart ayında, Sibirya'da bulunan 6.000 Türk savaş tutsağı Kars'a ulaşıyor; oradan da Karabekir'ce Ankara'ya gönderiliyordu. Aynı yılın Ağustos ayında, Tuapse'deki Ulusçu temsilci Yüzbaşı Sami, Türk savaş tutsaklarını gruplar halinde topluyor; onları Batum yoluyla Trabzon'a göndermeye başlıyordu.

'Bolşevik'lerin, Anadolu'da, Ulusçularla doğrudan doğruya işbirliği yapmaları olasılığına karşı Türk tutumu: 1920 yılı Nisan ayının sonlarına doğru Azerbaycan Bolşevik'leştirilince, bu denli Sovyet işbirliği olanaklı bir duruma geliyordu. O tarihten sonra, Bolşevik önderler, oldukça zayıf bir Türkiye'nin kendi düşmanlarına karşı koyamayacağı bir sırada Anadolu'ya asker göndermeyi bir fırsat olarak kullanıyor; belki tüm Türkiye ve İstanbul'u denetleri altına almayı umut ediyorlardı. Mustafa Kemal,

Türk toprakları üzerindeki Bolşevik plânlarını daima kuşkuyla karşılamış ve Bolşevik'lerin, Anadolu'ya doğrudan doğruya müdahalede bulunmasına karşı direnmiştir. Ama, 1921 yılı Temmuz ayı sonunda, Ulusçular Eskişehir'den çekilirken ve Türk Batı Ordusu'nun yardım görmeden durumu düzeltemeyeceği görülürken, bu görüş yine ortaya atılıyordu.

'Tam bu sırada, Mustafa Kemal'le yandaşları dışında herkes, Enver'in, Bolşevik berkitici güçlerinin başında Anadolu'ya dönmesi için naralar atıyordu. Türk'ler, Yunanlı'ların, İngiliz'lerden yardım sağlamadan bu denli ilerleyemeyeceklerine inanıyor; bu inanç, Enver'cilerin savını daha da güçlendiriyordu. 20 Temmuz 1921 dolaylarında, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu komutanı Karabekir'e yanaşarak, İngiliz'ler Yunanlı'lara yardım ettiği için, Bolşevik'lerin de Ulusçulara yardımda bulunmasını öneriyor; ama Karabekir, BMM'nin gizli bir toplantısında alınan karar üzerine, Sovyet komutanına şunu söylemeye yetkili kılınıyordu: 'BMM, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu komutanına teşekkür eder. Ancak, Türkiye, önerilen yardıma şimdilik gereksinmiyor. Bu yardım gerekli olursa, Kızıl Ordu komutanının değerli yardımlarından yararlanılacaktır'. [22]

28 Aralık 1921 tarihli istihbarat raporuna göre, Ankara'daki Ulusçu önderlerden çoğuyla ilişki kuran ve daha sonra İstanbul'a dönen bir ajan şu bilgiyi veriyordu:

> 'Mustafa Kemal'in Gizli Polis Dairesi'nin şefi bulunan Arif Bey, Aralık ayının başlarında, Mustafa Kemal, Yusuf Kemal, Refet Paşa ve Fethi Bey'le uzun süren görüşmelerden sonra, özel bir görevle Ankara'dan Moskova'ya hareket etmiştir. Misyonunun başlıca amaçları, Kemalist'lerle Fransız'lar arasında imzalanmış bulunan antlaşmanın Moskova'da yaratmış olduğu memnuniyetsizlik konusunda Ali Fuat Paşa'ya kimi yönergeler götürmek ve Enver Paşa'nın eylemleri hakkında görüşmelerde bulunmaktır'. [23]

Kemalistlerin Batı'dan sağladıkları yardım

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü genel karargâhınca, 22 Kasım 1921'de hazırlanan, 'Ulusçu Ordu'nun İstanbul ve Batı Avrupa'dan sağladığı yardım' başlıklı uzunca rapor oldukça ilginçtir. Raporda özetle şu bilgi veriliyordu: '17 Eylül 1921'de bir Fransız firması, Ulusçulara, üç grup

[22] FO 371/6537/E 13700: 'Ulusal Ordu'nun Rusya'dan sağladığı maddi ve mali yardım' başlıklı gizli rapor, CRAF/220/2, 12.12.1921.

[23] FO 371/7853/E 872: 'Ulusçu'lar ve Bolşevik'ler: Arif Bey'in Moskova misyonu' başlıklı rapor, BT/1, İstanbul, 28.12.1921, A.2.

halinde, Antalya veya İnebolu'ya indirilmek üzere, 100.000 Alman tüfeği öneriyordu. İstanbul'daki Fransız diplomatik temsilcisi General Pellé adına öneriyi yapan bir Fransız'dı. Ulusçular, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nin yardımıyla, Fransa'ya gönderebilecekleri bir kurul aracılığıyla, bu silâhları teftiş edip deneyebileceklerdi. 1917 Alman Mavzer tipi iken değiştirilen bu silâhlar için 14 Ekim'de bir anlaşma yapıldığı, güvenilir kaynaklarca bildirilmektedir. Bu silâhlar, süngüleriyle ve silâh başına 1.000 mermiyle birlikte, 15 Kasım'a dek Anadolu'ya teslim edilecektir. O tarihe dek 100.000 silâh teslim edildiğine inanılmaktadır.

'20 Eylül'de, Gabriel de Lesta adlı bir Fransız, Ulusçulara, General Pellé'nin de ilişiği bulunan bir Fransız grubu adına 30.000 tüfek sağlamak için bir anlaşma imzalamıştır. Bu silâhlar, ilk taksit Osmanlı Bankası'nın yerel bir şubesine yatırıldığı günden itibaren, 31 gün içinde teslim edilecektir; ama bu işlemin bütünlenmesinde güçlükler çıkıyordu. Bu arada, Paris'teki ajanlar, Ulusçulara 1.350.000 İngiliz tüfeği önermiştir; ama bir anlaşma yapılıp yapılmadığı bilinmiyor.

'Paris'teki Türk kuruluna bağlı bulunan Reşat Nihat, 27 Ekim'de, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği aracılığıyla, Faik Sabri'den Ulusal Savunma Bakanlığı'na bir öneri gönderiyordu. Bu öneriye göre, çok sayıda süngülü silâh ve her silâh için 1.000'er mermi, İnebolu'da Ulusçulara teslim edilebilecekti. İstanbul'daki ajanlar, 7.7 santimetrelik top mermileri sağlamayı öneriyorlardı. Bu arada, Ulusçu ajanlar, silâh satın almak için İsviçre ve Londra'ya gönderiliyorlardı. Ekim ayı sonunda, Yarbay Mehmet Ali, Marconi telsiz firmasıyla görüşmelerde bulunmak üzere, Marsilya yoluyla İstanbul'dan Londra'ya gidiyordu. 27 Ekim'de, Neuchatel'deki bir İsviçre firması, 51.000 tüfekle süngü ve 2.500 süngüsüz karabina tüfeği ve mermisi sağlamayı öneriyor; ama onların önerisi Osmanlı Savaş (Savunma) Bakanlığı yerine, İstanbul'daki İngiliz askeri gücünün karargâhına gönderiliyordu.

'Bu sırada, Ankara, çeşitli cihaz, kış giysisi ve taşıt araçlarının sayısını artırmaya çalışıyordu. İvedilikle palto, askeri giysi, ayakkabı ve palto kumaşı sağlamaları için İstanbul'daki ajanlara Ekim başlarında buyruklar gönderilmişti. 100.000 Fransız giysisi öneren bir müteahhidin İnebolu'ya gitmesi için izin isteniyordu. Yine bu sırada, İstanbul'dan Akçeşehir'e çok sayıda at ve katır eyeri, üzengi ve gem gönderilmişti. Ekim ayında, Fiat firması, İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla, Ulusçulara açık ve kapalı arabalar sağlamak önerisinde bulunuyordu. İstanbul'daki depolardan sürekle silâh ve mermi kaldırılıyordu.

'7 Ekim'de, İstanbul'daki İngiliz liman denetim yetkilileri, Fransız bandıralı "*Adana*" gemisine silâh yükleyen ve mermi dolu bir mavnayı yakalıyordu. 7.5 santimetrelik toplar, Haliç'teki bir depodan aşırılmıştı.

2/3 Kasım gecesi, İstanbul'daki Türk deniz (bahriye) katları, İnebolu'ya götürülmek üzere iki motorbota şunları yüklemişlerdi: 3 torpido, 2.40 santimetrelik projeksiyon, bir motor, 2 sandık yedek parça ve 3 sandık karbayıt - herhalde Deniz Bakanlığı'na yakın Bahriye deposundan. Yunan saldırısı günlerinde, Türk deniz katları, bu depodan savaş gereci kaçırıyorlardı.

'Kemalist Ordusu'na personel sağlayan İstanbul'daki örgüt de eylemlerini artırıyordu. Ulusal Güçler'in İstanbul'daki yönetim komitesinin buyruğuyla her semti gezen bölge askeri kayıt yetkilileri, Eylül ayının son haftasından itibaren, 1875 ile 1902 yılları arasında doğan, Ankara, Kastamonu, Konya ve Sivas'lı erkekleri kaydediyorlardı. 9 ile 19 Ekim arasında şu kişiler İnebolu'ya gönderiliyordu: 680 teğmen ve asteğmen, 115 yüzbaşı, 21 binbaşı, 2 kurmay binbaşı, 4 yarbay, 1 kurmay yarbay, 1 Albay, 5 tabur memuru, 1 alay memuru, 13 sivil memur, 184 Ordu doktoru, 41 yardımcı; toplam: 1.068. Bu adamların çoğu, son zamanlarda er sayısında bir azalma olan Doğu Ordusu'na gönderilmişlerdir. 1 ile 20 Ekim arasında, İstanbul'dan Kocaeli grubuna şu kişiler gönderilmiştir: 312 astsubay, 44 yüzbaşı, 11 kıdemli subay ve 47 tıp subayı.

'İstanbul'un Ayasofya semtinin Yerebatan imamı, 22 Eylül'de, Bağlaşık katlarına gönderdiği bir yazıda, o semtlerdeki erkeklerin zorla askere alınmasını semt sakinlerinin protesto ettiğini bildiriyordu. Bizzat imam, Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne mensuptu.

'Yukarıda belirtilen gerçeklerin ışığı altında, ve Ulusçuların aynı zamanda Rusya ve Kafkasya'dan da savaş gereci ithal etmiş olduğu gözönünde tutularak, onların Batı savaş kesimindeki etkilerinin artmış olduğu açıktır'. [24]

27 Şubat 1922 tarihli İngiliz gizli raporu, 20 Ekim 1921 ile 1 Şubat 1922 tarihleri arasında Fransız'larca Ulusçulara yapılmış olan askeri yardım konusunda ayrıntılı bilgi veriyordu. Raporda özetle şöyle deniyordu: 'Franklin-Bouillon Antlaşması'ndan sonra (Ekim 1921), Fransız işgalindeki bölgelerden Anadolu'ya, Ulusçu ajanlarca çok miktarda savaş gereci gönderilmiştir. Bu ajanlara, İstanbul'daki Fransız yetkilileri yardımcı olmuştur. Bu süre zarfında Ulusçulara şu savaş gereçleri önerilmiştir: sahra topu, top mermisi: 194.000; üç milyon küçük silâh mermisi, v.s.' Raporda, ayrıca, çeşitli depolardan kaldırılan gereç; taşıt gemileri, kaçakçılık yapanlar, v.s. hakkında da bilgi verilmektedir. Bunlar arasında General Pellé ve Franklin-Bouillon'un da adları geçer. [25]

[24] FO 371/7923/E 76: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, CRAF/220/2/1, 30.12.1921.

[25] FO 371/7926/E 2915: Askeri İstihbarat Şefi'nden, Dışişleri Bakanlığı'na yazı no. 1760/M. I. 2, Londra, 16.3.1922; ilişikte, İstanbul'daki Genel Karargâh'ın hazırladığı C.R.A.F./129/MT/2 sayılı ve 27.2.1922 tarihli gizli raporun sureti.

Anadolu'ya gönderilen Frünze kurulu

Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus günlerinde kötüye giden Türk-Rus ilişkileri, onun Ankara'dan kaldırılmasıyla yine düzeliyor ve Rus'lar, Ukrayna'daki Sovyet orduları başkomutanı General Mihail Frünze başkanlığında yeni bir kurulu Ankara'ya gönderiyorlardı. Rusya'nın Doğu savaş kesiminde, Beyaz Rus önderlerinden Amiral Kolçak'ı yenilgiye uğratan ve ileride Trotski'nin yerine Savunma Komiseri atanacak olan General Frünze, 40 kadar Sovyet subay ve emirberiyle birlikte, 13 Aralık 1921'de Ankara'ya varıyordu. Onun Ankara'ya ulaşması ve Anadolu'daki eylemleri, İngiliz'leri çok ilgilendiriyor; ajanlarını harekete geçiren İngiliz İstihbarat Servisi, bu konuda topladığı belgeleri İngiliz yöneticilerine iletiyordu.

Rus'ların Frünze'yi böyle bir kurulun başkanı atamalarının nedeni, Kemalist'lerle olan ve son zamanlarda gerginlik geçiren ilişkilerini iyileştirmek ve Türk askeri davranışlarını kısmen denetlemek istemeleriydi.[26] İngiliz İstihbaratı'na göre, Kemalist'ler, Frünze kurulunun ziyaretini, Sovyetler'den ek yardım sağlamak yolunda bir araç olarak görüyor; bu yardımla savaşı ivedilikle sona erdirmeyi ve ilkbaharda Anadolu'da Yunanlı'lara karşı saldırıya geçerken, Ukrayna'nın da Besarabya'ya karşı saldırıya geçmesi için ortak plânlar hazırlamayı umut ediyorlardı.[27]

Mustafa Kemal'le görüştüğünü iddia eden İngiliz ajan

2 Ocak 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, 'A. 1 Balkanlar: Türk Ulusçular ve Bulgaristan' başlığı altında şu ilginç iddialarda bulunuluyordu:

> 'Aşağıdaki bilgi, Aralık (1921) başlarında Ankara'dan İstanbul'a dönen, oldukça güvenilir bir ajandan sağlanmıştır. Ele geçirdiği bilgiyi Kemalist Bakan ve yetkililerle doğrudan doğruya yapmış olduğu kişisel temaslardan sağlamıştır. Bunlar arasında bizzat Mustafa Kemal'e ek olarak şunlar da vardır: Ankara'daki Kemalist Siyasi ve Gizli Servisi'nin şefi Arif Bey, Mustafa Kemal'in "Müdafaa-i Hukuk" partisinin asbaşkanı Şeref Bey, bir zamanlar Abdülhamit'in hassa askeri arasında yüzbaşı bulunan Genç Türk, Debre'li Albay Rasim Bey, eskiden Kemalist'lerin İstanbul'daki gizli komitesinin başlıca üyelerinrinden ve şimdi Kemalist Karargâhı'nda bir bölümün müdürü bulunan Yarbay Hüsamettin Bey, Kemalist İçişleri Bakanı ve

[26] FO 371/7942/E 2065: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 28.12.1921.
[27] FO 371/7881/E 147: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 6-9.12.1921.

eskiden Sofya'da Türk temsilcisi Fethi Bey, BMM asbaşkanı Dr. Adnan Bey ve eşi Halide Edip, eskiden Gelibolu milletvekili ve daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa üyesi olan Şakir Bey adlı aşırı eğilimli Genç Türk.

Yukarıda adları geçenlerin hepsi de, Ankara yönetiminin, Bulgar hükümetinden hiç de memnun olmadığı ve (başbakan) Stambolisky'nin erkten düşürülmesinden yana oldukları görüşünde uyuşuyorlardı. Mustafa Kemal, Stambolisky ve Bulgar yönetimi o günkü politikasını izlediği sürece, onlarla hiçbir ilişki kurmayı dilemediğini açıkça belirtiyor ve gizli bir Bulgar irtibat subayının Ankara'ya gönderilmesi yolunda ajan tarafından yapılan öneriye karşı çıkıyordu. Şeref ve Rasim, Fethi'nin de onayıyla, Türk-Bulgar işbirliği olanağını şöyle anlatıyorlardı: "Son amaç, Türkiye, Bulgaristan, Arnavutluk ve hatta Macaristan'ı da kapsayacak bir ittifak kurmak olmalıdır..."

Raporda, ayrıca, Bulgaristan ve Trakya'daki Kemalist örgütü, ve Kemalist'lerin Dimitri Atchkoff adlı Bulgar ajanla olan ilişkileri hakkında bilgi veriliyordu.[28]

Anadolu Cemiyeti

Bu sıralarda, Yunanlı'lar, Batı Anadolu'da BMM'ne rakip olacak özerk bir Osmanlı yönetimi kurmayı tasarlıyor; daha önce kurulmuş bulunan Anadolu Cemiyeti adlı örgütün önderleriyle bu konuda görüşmelerde bulunuyorlardı. Bu denli bir yönetimin kurulmasıyla ilgili projeyi Anadolu Cemiyeti öne sürecekti. Bunu, İstanbul'daki Yunan yüksek komiseri M. Votsis, ilkin iyi karşılıyor, ama 2 Aralık (1921)'de, o sırada taşraya giden Yunan Başbakanı Gunaris'in dönüşüne dek görüşmelerin ertelenmesini öneriyordu. Görüşmelere Aralık ayının ikinci haftasında yine başlanıyor; bunun sonucu olarak, Cemiyet'in yönetim kurulu, 9 ve 10 Aralık'ta toplanıyor ve uzun süren görüşmelerden sonra aşağıdaki noktalar üzerinde anlaşmaya varıyordu. Bu noktalar, Cemiyet'in görüşlerini yazılı olarak diliyen Votsis'e gönderilen bir yazıya aktarılıyordu. Aşağıdakiler, Anadolu Cemiyeti konseyince onaylanan yazı müsveddesinin İngilizceden aynen çevirisidir:

'1. Yunanlı'larca işgal edilen illerde Padişah adına geçici bir yönetim kurulacaktır; söz konusu bölgenin askeri işgal altında bulunmasına karşın, orada ivedilikle milletvekili seçimleri yapılacak ve Anadolu Cemiyeti'nin gizli bir

[28] FO 371/7363/C 505: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 480, 2.1.1921, A. 1, Balkanlar - 'Türk Ulusçu'ları ve Bulgaristan'.

örgütü bulunan bölgelerde gizli seçimler yapılacak; Cemiyet'in siyasi programını uygulayacak olan bir Meclis çağrılacaktır.

2. Mustafa Kemal'in güçlerini ve örgütünü ortadan kaldırarak ve bastırarak, Anadolu'yu, onun gücünden kurtarmalı, ama ilk olarak, Yüce Devletler'in müdahalesi veya arabuluculuğu için öne sürecekleri koşullara göre Yunan yönetimiyle barış yapılmalı; sonuçta, Türkiye ile Yunanistan arasında bir ittifak yapılması için ortam hazırlanmalıdır.
3. Geçici yönetimce ve Ulusal Meclis'in onayıyla, adalet, polis ve öteki yönetim örgütleri kurulacaktır.
4. Yunan işgal ordusunun başkomutanı, geçici yönetime, yeni hükümetin masraflarını karşılamak ve Mustafa Kemal'in güçlerine karşı eylemlere geçebilmek için kimi vergiler tarhetmek ve yeni vergiler koymak için izin vermelidir.
5. Yunan başkomutanı, gönüllülerden oluşacak Anadolu ordusunun eğitim ve donatımından sorumlu olmalıdır. Bu ordunun er sayısı, tasarlanan geçici yönetimin askeri temsilcisinin de onayıyla, Yunan başkomutanınca saptanmalıdır. Böylece, toplanacak olan ve hiç kuşkusuz, birçok gönüllülerle berkitilecek olan bu güçler, çeşitli stratejik noktalarda Mustafa Kemal'in güçlerine karşı gönderilmelidir. Aynı zamanda, Yunan başkomutanı, gerekirse, iyi Türkçe bilen kimi Yunan subayların, Anadolu Harekât Ordusu'na katılmasına izin vermelidir.
6. Yukarıda önerilenlerle ilgili ilk formaliteler bütünlendikten sonra, geçici yönetim, şimdiki Kabine'yi, Anadolu Ulusal Kurultayı'na sempatisi olacak bir yönetimle değiştirmesi için Padişah'a başvuracaktır.
7. Yunan yönetimi, Anadolu Cemiyeti'nin İstanbul ve öteki yerlerdeki üyelerinin Bursa'ya taşınmalarıyla ilgili masrafı karşılayabilmesi için, ilk olarak, Cemiyet'in yönetim kuruluna TL 100.000 vermelidir. Bu paranın harcanan herhangi bir kısmı, Anadolu Ulusal Kurultayı'nın açılışından hemen sonra, yeni belediye vergilerine yüklenerek Yunan yönetimine iade edilmelidir'. [29]

Yukarıda 1., 3. ve 4. maddelerin Yunan yüksek komiserliğince tümüyle onaylanmadığı, 20 Aralık 1921'de Cemiyet'e bildiriliyordu. Dolayısıyla bu

[29] FO 371/7853/E 692: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, A. 1, Türkiye, no. 496, 16.1.1922: 'Yunan politikası', T/2. 1, İstanbul, 14.12.1921.

üç madde, Yunan çıkarları da dikkate alınarak değiştiriliyor; söz konusu bölgeden, 'Sevr Antlaşması'nca saptanan İzmir ve Trakya bölgeleri' çıkarılıyordu. Yapılan değişiklikler sonunda, yanlar, metni kabul ediyor ve 27 Aralık'ta, Yunan yönetimince de onaylanması için, bir torpido gemisiyle Atina'ya gönderiliyordu. [30]

Türk-İtalyan ilişkileri

Bu arada, Fransız'lardan kıskanarak onları örnek alan ve Kemalist'lerden çıkar koparmak sevdasına düşen İtalyan'lar, onlarla bir anlaşma yapmak amacıyla, Cavaliere Tuozzi adındaki bir İtalyan diplomatının başkanlığı altında bir İtalyan kurulunu Ankara'ya gönderiyorlardı. 9 Ocak 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'Ankara'dan İstanbul'daki Kemalist örgütüne gönderilen gizli bilgiye' dayanarak bildirdiğine göre, BMM, Edirne milletvekili Şerif Bey'in, Cavaliere Tuozzi başkanlığındaki İtalyan kurulunun Ankara'dan ayrılışı üzerine sunmuş olduğu bir gensoruyu görüşmek üzere 8 Ocak'ta gizli bir oturum yapıyordu. Gensoruya karşılık veren Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal şöyle diyordu:

> 'Ankara yönetimi, Signor Tuozzi'nin ayrılışına çok üzülmüştür. Görüşmelerdeki başarısızlığın nedeni, beklenmedik kimi olaylara atfedilebilir. Meclis'in hatırlıyacağı gibi, basın haberlerine göre, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Parlâmento müsteşarı, Londra'da, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, ayrı barış yapmak niyetinde olmayan İtalyan yönetiminin, Ankara'da olup bitenler hakkında Roma'daki İngiliz Büyükelçisine bilgi vereceği yolunda söz verdiğini hatırlatmıştı. Fransız'larla yapılan görüşmeler büsbütün değişik koşullar içinde yapılmıştı. Ankara yönetimi, başka bir yönetimin denetі altında olmayı dilemiyor.
>
> Bundan başka, İtalyan'ların öne sürmüş olduğu koşullar, Fransız'larca öne sürülenlerden çok değişikti. İtalyan'lar, demiryolunun Antalya'ya dek uzatılmasını ve bununla ilgili ayrıcalık hakkının genişletilmesini talep ettiler; sermayenin yüzde 35-40 oranının Türk'lerin elinde olması yolunda Ankara yönetimince yapılan öneriyi kabule karşı çıktılar. Sonra, İtalyan'ların Antalya, Fethiye ve Milas'la ilgili olarak öne sürdükleri talepler de bizce kabul edilemezdi. Ortada daha kimi sorunlar olduğuna göre, şimdilik birşey söylemek akıllı bir davranış olmayacaktır. Bütün bunlara karşın, görüşmelere pek yakında yeniden başlanılması umud edilmektedir'.

[30] İbid.: T/21, İstanbul, 29.12.1921.

'Son günlerde Ankara'dan İstanbul'a gelen Ulusçu bir yetkilinin gizli olarak söylediğine' göre, Cavaliere Tuozzi, İtalyan'ların Antalya ve Kuş Adası'ndaki etki (nüfuz) bölgelerinin tanınmasının, yapılacak bir anlaşmanın önde gelen gereği sayılmasını sağlamaya çalışıyordu. Ajanın bildirdiğine göre, Ankara yönetimi, bu denli bir öneriyi kabule yanaşmıyordu, ama İtalyanlara, barış imzalandıktan sonra tercih hakları verilmesini görüşmeye hazır olduğunu bildiriyordu.[31]

Büyük Millet Meclisi'nin 10.1.1922 günkü gizli oturumu

8 Mart 1922 tarihli ve 565 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun 'yetkili bir Kemalist kaynağından sağlandığını' iddia ettiği bilgiye göre, BMM, 10 Ocak 1922'de oldukça gürültülü geçen gizli bir oturum yapıyordu. Bu oturumda, Bağlaşıklar Kemalist'lerin dileklerine karşıcıl karar alırlarsa Ankara yönetiminin ne denli bir siyasa uygulayacağı görüşülüyordu. Meclis Asbaşkanı Dr. Adnan ve Bekir Sami de bu görüşmede hazır bulunuyorlardı. Bu konuyla ilişkin olarak sorulan bir soruyu yanıtlayan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, o güne dek Bağlaşıklar'ca yapılan konferansların ciddi hiç bir sonuç yaratmadıklarını; en önemli konferansın Londra'da yapıldığını ve Türk'lerin orada Bağlaşıklar'ın kararlarını kabule hazır olduklarını gösterdiklerini, ama Yunanlı'ların buna karşı çıkarak konferansı etkisiz bıraktıklarını; Türk'lerin tam bağımsızlıktan başka birşey dilemediklerini; sorunun pek doğal olarak silâh gücüyle çözüme bağlanacağını söylüyordu. Bu yüzden, Avrupa'daki çeşitli konferanslara pek önem verilmiyordu. Bekir Sami söz alarak, Türk sorununun çözümü yolunda büyük ilerleme kaydedildiği ve barışın pek yakın olduğu iddiasında bulunuyordu.

Aynı sorun, Meclis'in 28 Ocak günkü gizli oturumunda da görüşülüyordu. Bu görüşmede uzun bir konuşma yapan Mustafa Kemal, Yusuf Kemal'in öne sürmüş olduğu noktaları açımlıyordu. Bağlaşıklar'ın, her iki yanı ve Rum'ları tatmin etmek için bir çözüm yolu aramakla uğraştıklarını; Türk topraklarının Yunanlı'lara verileceğini, ama Türk'lerin kendi haklarında direneceklerini; dolayısıyla, soruna bir çözüm bulunamayacağını söylüyor, şöyle diyordu:

> 'Avrupa yönetimleri çarpışmaların yeniden başlamasını önlemeyi diliyorlarsa, işe karışarak Yunanlı'ları, hiçbir koşul olmadan, ülkeyi boşaltmaya zorlamalıdırlar. Görünüşte Yunanistan halâ İngiltere'den koruyuculuk görüyor ve sorun ancak silâh gücüyle çözümlenebilir: arma olanaklı ise, sorunu diplomasi yoluyla çözümlemeyi kabule hazırız'.[32]

[31] FO 371/7853/E 872; kaynak: T. 26/44, T. 26/45, T. 10/8, İstanbul, 9.1.1922.
[32] FO 371/7926/E 2661; kaynak: R. 26/44, 17.2.1922.

Hüseyin Rauf'un görevinden çekilişi

20 Ocak 1922 tarihli ve 532 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporundan öğrenildiğine göre, son günlere dek Bayındırlık Bakanı bulunan Rauf, sağlık durumu yüzünden görevinden çekiliyordu; ama gerçek neden, BMM başkanının yetkilerinin kısıtlanması sonunda, Mustafa Kemal'le arasında başgösteren görüş ayrılığı idi. İngiliz'lerin 'inanılır bir kaynaktan öğrendiklerine' göre, BMM'nin son toplantılarından birinde, Hüseyin Rauf, Meclis başkanının yetkilerinin kısıtlanmasından yana konuşurken, Mustafa Kemal ani olarak Meclis'e girerek onun sözlerini bitirmesini bekliyor ve sonra şunları söylüyordu:

> 'A! Mondros Bırakışması'nı imzalayan kahraman! Sen Malta adasında güven içinde bulunurken, biz, senin, Türk ulusunu ortadan kaldıracak olan kara yazını kanımızla silmek için Sakarya vadilerinde düşmanla çarpışıyorduk'.

Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal'e karşılık vermeden ivedilikle Meclis'ten ayrılıyor; onu Refet Paşa izliyordu. İngiliz'ler, Hüseyin Rauf'un bu arada Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu görevden çekilme yazısını da ele geçiriyorlardı. Bu yazıda, ilkin genel savaştan söz ediyor; bunun bırakışma ile sona erdiğine değiniyor; Ulusal Gücün kuruluşundan, *Misak-ı Milli*'nin kaleme alınışından söz ediyor, şöyle diyordu:

> 'Bakanlık görevleri alan, Ulusal Güc'ün yönetim kurulunun üyeleri olan bizler, Bakan olarak uyguladığımız siyasadan sorumlu olduğumuzu anlamalıyız. Siyasal çalışmaları kendi siyasal inançlarına karşıt olduğunu anlayanlar, görevlerinden çekilerek, yerlerini, bu davranışlara inananlara bırakmalıdırlar. Vekil olduğum ilk günden, bu ilkelerden yoksun olarak böyle bir siyasa uygulamaya çalıştım, çünkü başkalarını kuşkuya düşürmeyi dilemedim. Fransız'larla yapılan antlaşmaya karşı çıktım, çünkü Franklin-Bouillon'un, Dışişleri Bakanı'na Konya'da yapmış olduğu önerilerin, gelecekteki siyasamıza birçok tehlikeler getireceğine inandım.
>
> Öteyandan, özellikle daima dostane ilişkilerimiz olması gereken İngiltere ile ivedilikle bir anlaşmaya varmanın, Franklin-Bouillon'un yapmış olduğu önerilerden daha dayanıklı olacağı görüşünü öne sürdüm. Bekleme süresi konusunda, kendi hür görüşlerim için, meslektaşlarım arasında oy çoğunluğu sağlayamadım; bu yüzden görevimi bırakarak çekilmek zorunda kalıyorum. Ülkenin çıkarlarının daha ağırbaşlı ve ileri görüşlülükle güvence altına alınmasını umud ederim'. [33]

[33] FO 371/7938/E 1591; kaynak: TE/1, R 10/S, İstanbul, 20.1.1922.

Kürt Sorunu

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 29 Mart 1922'de, 'güvenilir bir kaynaktan' öğrenerek İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gizlice bildirdiğine göre, 'Kürdistan'ın' yönetimiyle ilişkin olarak, özel bir komisyonca kaleme alınan bir yasa tasarısını görüşmekte olan BMM'nin ilgili komisyonu, son günlerde, tasarıyı, bir raporla birlikte Meclis'e iade ediyordu. Sorun, BMM'nde görüşülürken, Salih Efendi (Erzurum), Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Ragıp Bey (Amasya), Hakkı Hami (Sinop) ve Selâhettin Bey (Mersin), bu rapora karşı bir önerge sunuyorlardı. Bu milletvekillerinden kimileri, Koçkiri Kürtleri'nin ayaklanma nedenlerini yerinde soruşturmak için Meclis'ce görevlendirilmişlerdi. Önerge, çoğunlukla kabul ediliyor ve konunun görüşülmesi için 20 Şubat'ta gizli bir oturum yapılması kararlaştırılıyordu.

Yapılan gizli oturumda birçok milletvekilleri hazır bulunuyordu. Yasa tasarısına 64 milletvekili karşı çıkıyordu. Konuşmaya ilkin Salih Efendi başlıyor ve Kürt sorununun, yasa tasarısındaki bu denli sathi önlemlerle çözümlenemeyeceğini; Kürt Mustafa Paşa'nın başlatmış olduğu kışkırtma yatıştırılacaksa, Koçkiri olayları yüzünden hapsedilen Kürt'lerin özgür bırakılmaları gerektiği görüşünü öne sürüyordu. Ona göre, oradaki olaylara, 'yerel işgüderlerin gaddarlıkları ve Ankara yönetiminin Halifeliğe karşı olan tutumu' neden oluşturmuştu. Şiddet kullanmak, ancak durumu daha kötü yapacaktı. 'Kürdistan'da ihtilâl olmadığını söylemek safsata idi. Oradaki akım, Emir Faysal ve İngiliz'lerce de desteklenıyordu.'

Görüşme sonunda, kimi milletvekilleri, Salih Efendi'nin önergesinin ilerideki bir tarihte görüşülmesini öneriyorlar; Meclis'te büyük gürültü olduğu için bu öneri kabul ediliyordu. İngiliz'lere bakılacak olursa, söz konusu yasa tasarısında Kürt'lere özerk yönetim öneriliyordu. Kürt'ler, BMM'nce kararlaştırılacağı biçimde, kendi genel valilerini, vali yardımcılarını, Türk veya Kürt olabilecek bir müfettiş seçebileceklerdi. Bir Kürt Meclisi kurulacak, her yıl, dört ay süre ile oturum yapacak; görevi ekonomik olacak ve Doğu İlleri'nin yönetimini denetleyecekti. Aynı bölgeler için, BMM'nin onayıyla, bir yargı örgütü kurulacaktı. Bunun yarısı Türk'lerden, yarısı da Kürt'lerden oluşacaktı. Jandarma gücü, Kürt ve Türk subaylardan oluşacaktı. Okullarda Kürt dili okutulacak, ama Meclis ve yönetim hizmetinde Türkçe kullanılacaktı. Yalnız BMM'nin onayıyla vergi toplanabilecekti. Kürt milletvekilleri, bu yasa tasarısına sert biçimde karşı çıkıyorlardı.

Bu rapor, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük ilgiyle izleniyor; Bakanlık yetkililerinden W.S. Edmonds, 3 Nisan'da kaleme aldığı çıkmada şöyle diyordu:

'Uygun olan ilk fırsatta bu özverilere son verilecektir; ama Ankara hizibinin bu konuda kâğıt üzerinde ne kadar ileri gittiğini göstermesi bakımından ilginçtir'.

D.G. Osborne adlı öteki bir yetkili, 4 Nisan'da şunları yazıyordu:

'Bundan gerçekten birşey çıkarsa, bu öneri, Kemalist'lerin Kürt'lere teslim olduklarını gösterecek ve aynı bölgeler üzerinde hak iddiasında bulunan Ermeni'lere çarpıda bulunacak. Ermeni illeri (!) Kürt ulusal yurdu biçimine getiriliyor. Bir darbede Kürt ve Ermeni sorunlarını çözmek bakımından oldukça zeki bir davranıştır. Herhalde, bölgede, Türk ve Ermeni'lerden çok Kürt vardır ve BMM, azınlıkların haklarını tanıdığına değinecektir. Belki Ermeni'ler, Kürt'lerle bir anlaşmaya varabilir. Ermeni önderler, Kürt'lerle aralarında birçok kültürel benzerlikler olduğu iddiasında bulunuyorlar'. [34]

Vahdettin - Karabekir ilişkileri

23 Şubat 1922 tarihli istihbarat raporuna göre, 'oldukça yetkili bir kaynak', tanınmış bir politikacı olan Mahmut Sadık'ın, Ocak ayı sonunda, Padişah'tan Karabekir'e önemli bir mesaj götürmek için İstanbul'dan Sarıkamış'a hareket ettiğini bildiriyordu. Raporda özetle şöyle deniyordu: '30 Ocak'ta, Mahmut Sadık, Ali Rıza ve İzzet Paşa'ların kendisiyle görüşmeyi dilediklerine dair, İzzet Paşa'nın yakın dostu Fatin Hoca'dan bir mesaj alıyordu. Söz konusu Bakanlarla görüşürken, onlar, kendisinden, Padişah ve hükümet adına Karabekir'e bir mektup götürmesini diliyorlardı. Yolculuk, azami iki ay sürecekti; masraflarını karşılaması için kendisine TL 1.500 verilecekti. Özellikle Ali Rıza, bu misyonun önemine ve yurtsever her Türk'e düşen göreve değiniyordu.

Mahmut Sadık, yapılan dileği kabulleniyor; bunun üzerine, kendisine, Karabekir'e verilmek üzere, İzzet'in imzaladığı bir mektup tevdi ediliyordu. İzzet, aynı zamanda, Mustafa Kemal ve yandaşlarının, ülkeyi kurtarılmayacak biçimde yıkmakta olan affedilmez hatalar işlediklerini söylüyor; Padişah ve hükümetin, Karabekir'in bağlılık ve yurtseverliğine büyük güvenleri olduğunu; dolayısıyla, Karabekir'den, kendisine gönderilen yazıda anahatları verilen hükümet politikasını desteklemesi dileniyordu.

İngiliz ajan, Karabekir'e yapılan önerilerin aslını içeren belgenin bir suretini sağlayamamıştı, ama aşağıda belirtilenlerin, hükümetin Karabekir'ce desteklenmesini dilediği siyaset noktalarının kısaltılmış metni olduğuna inanıyordu:

[34] FO 371/7781/E 3553.

'1. Halife'lik ve Padişah'lık katlarının korunması ve güçlendirilmesi;

2. bunu yapmak için var olan anayasanın değiştirilmesi;

3. şu barış koşullarının kabulü: (a) İzmir'in geri alınması; (b) Avrupa'daki sınırın Meriç ırmağı boyunca olması; bu olanaksızsa, Midye-Enez hattının şu koşulla kabulü: bu hattın ötesindeki ülkenin keskisini saptamak için bir plebisit düzenlenmesi; (c) Yüce Devletler'in, azınlıklar konusunda saptamış olduğu ilkelerin kabulü; kesinlikle saptanacak geçici süre için bu bölgelerin yönetiminin geçici olarak kabulü; (ç) kamu borçlarının, bugünkü biçimiyle sürdürülmesi; hükümetçe resmen kabul edilen borçların ödenmesinin üstlenilmesi; bütçede, hükümetin bağımsızlığının korunması; (d) adli devrim konusunda anlaşmaya varılıncaya dek, var olan karma mahkemelerin, devletin bağımsızlığı hiçbir biçimde kısıtlanmamak koşuluyla, geçici olarak korunması'.

Padişah ve söz konusu iki Bakan, bu koşulların Ankara yönetimince kabul edilmeyeceğine inanıyor ve bu durumda, Karabekir'i, Ankara yönetimi üzerinde, bu koşullara göre barış yapmak için olanaklı her baskıyı kullanmaya çağırıyorlardı. Onu, gerekirse, şiddet kullanmaya davet ediyor ve merkezi hükümetin, olanak içinde, her çeşit yardımına güvenebileceği kendisine bildiriliyordu. Dahası, Ulusçu kimi önderlerin, dilerlerse Avrupa'da ikamet edebilecekleri; bu amaç için merkezi hükümetin onlara para vereceği; ötekilere ise onurlu görevler verileceği belirtiliyordu. Bu davranışlar hakkında yönetimin öteki üyelerine bilgi verilmiyor; Mahmut Sadık'ın görevinin başarıyla sonuçlanmasını sağlamak için her türlü önlem alınıyordu.

Bu bilgi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük ilgi çekiyor; Doğu Masası yetkililerinden D.G. Osborne, 28 Şubat'ta şu çıkmayı kaleme alıyordu:

> 'Padişah, Kâzım Karabekir ve Rauf Bey'i kendisinden yana çekebilirse, belki Anadolu'yu Kemal'den kurtarabilir; ama bu iki etkili Ulusçunun tutumu hakkında pek az bilgimiz vardır. Bildiğimiz, ikincisinin (Rauf), son günlerde, Ankara'daki Bakanlar Kurulu'ndan çekildiği ve Mustafa Kemal'le arasının açılmış olduğudur'.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon şunu ekliyordu: 'Albay Rawlinson, her ikisinin de Kemal'e karşı olduğunu söylüyor'.[35]

[35] FO 371/7882/E 2219; İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 548, 23.2.1922, A. 1, 'Padişah ve Kâzım Karabekir Paşa', R. 321, İstanbul, 7.2.1922.

Kemalistlerin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey

İngiliz İstihbarat Servisi, Kemalistlerin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey hakkında, 8 Şubat 1922'de şu ilginç gizli raporu hazırlıyordu: 'Hamit, İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nın müdürlerinden biridir; onun ticari dencyleri geniştir. Bu kentteki mali entrika dünyasını iyi bilir. Onun ticaret (meslek) yargısı sağlamdır ve başarılı olmuştur. Halis Türk kökenli olduğuna inanılır. Geçen Eylül ayının başlarına dek, Fransız Yüksek Komiserliği'nin hizmetinde, Ulusçuların gizli siyasi temsilcisi idi. Fransız'lar, böylece, onu koruyabiliyor ve yalnız Ulusçularla teması sürdürmede değil, aynı zamanda, Orta Doğu politikasına Fransız görüşünü katması bakımından da yardımcı oluyorlardı.

'Mayıs başlarından beri Fransız'larca çalıştırıldığı halde, Ulusçu'ların İstanbul'da resmi temsilcisi olmuştur. Eylül ayında gizliliği bırakarak, Ulusçuların temsilcisi olarak ortaya çıktı ve İstanbul'daki Avrupa'lı diplomatlarca, Ankara'nın sözcüsü olarak resmen tanındı. Kendisi, Dış ve İç işleri Bakanları'yla sürekli temas halindedir. Avrupa ve İstanbul'daki politika konusunda Ankara'ya ayrıntılı bilgi verdi ve BMM'nin, İstanbul'daki öteki Ulusçu örgütlere bırakılamayacak kadar önemli olan kimi ticari işlerini gördü. Adnan gibi, o da, Ankara Kabinesi'ndeki Bakanlar'ın özel mali işlerine bakar; bu da, onların, kendisine olan güvenini gösterir ve Ankara'daki önderler üzerinde biraz etki kurmasına yardımcı olur.

'İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri, Hamit'e tümüyle güvenir; onu, yalnız Ankara ile olan ilişkilerinde kullanmakla kalmaz; aynı zamanda, Fransız siyasetinde kaydedilen değişiklikler konusunda ona bilgi verir. Onun, Ankara'nın diplomasisi üzerindeki etkisi pek saptanamaz. Maliye dünyasındaki statüsü yanında, Fransız'larca da desteklenmiş olması ve gerçekte bir Fransız ajanı olması yüzünden, kendisine ilkin güvenilmişti. Hamit'in, aynı mali grupa mensup olduğu Franklin-Bouillon üzerindeki etkisi sayesinde, Fransız-Kemalist antlaşmasının imzalanmasından sonra, bu güven daha da artmıştır. Ankara'ya büsbütün Fransız görüşünden yana öğütlerde bulunan Hamit, başka açıdan önerilerde bulunmuyor; buna karşın, onun vermiş olduğu bilgi ve olayların tahmini, kesinlikle güvenle kabul edilerek ivedilikle uygulanıyor... Hamit, bağımsız bir yetkiye sahiptir, ama Mustafa Kemal Paşa ve hükümetinin ona göstermiş olduğu güven yüzünden, onun söylediklerine ve yaptıklarına kesinlikle saygı gösterilir ve genellikle kabul edilir...' [36]

[36] FO 371/7943/E 1863: Askeri İstihbarat Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na gizli yazı, Londra, 18.12.1922; ilişikte, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâh'ının Hamit Bey hakkında hazırladığı CRAF/2001/PT/2 sayılı ve 8.2.1922 tarihli 'kısa not'.

İngiliz'lere ajanlık eden Padişah Vahdettin

Ulusçular, Başbakan Dimitrios Gunaris başkanlığında bir Yunan Kurulunun Bağlaşık başkentlerini gezeceğini ve Doğu Sorunu'nu son bir çözüme bağlamak için, savaşan iki yan arasında yapılacak arabuluculuk koşullarını görüşmek üzere, Bağlaşıklar'ın, yakında Paris'te bir konferans düzenleyeceklerini duyunca; Bağlaşık devlet adamlarıyla ilişki kurarak, Türk sorunları konusunda Avrupa kamusunu aydınlatmak amacıyla, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i Roma, Paris ve Londra'ya göndermek kararını alıyorlardı.[37] Yusuf Kemal, hukuk uzmanı Münir Bey, Dışişleri Bakanlığı Siyasi Daire Müdürü Yusuf Hikmet (Bayur), Özel Kalem Müdürü Ferit Bey ve Kâtip Kemal Bey'den oluşan kurula, İstanbul'da Hamit Bey de katılacaktı.

Yusuf Kemal, dış ülkelere gitmeden önce, İstanbul yönetimiyle barışmak ve bu yönetimi de Avrupa'da temsil edebilmek için Padişah'ın rızasını almak amacıyla, Avrupa'ya İstanbul yoluyla gitmek gereğine Mustafa Kemal'i inandırıyordu. Ama kurul, 1922 Şubat ayı içinde İstanbul'a varınca, Tevfik ve İzzet Paşa'larca aldatılan Yusuf Kemal, bir arzuhalci gibi Padişah'ın huzuruna çıkarılıyor; çok güç bir durumda kalıyordu.[38] Yusuf Kemal, Padişah'tan, BMM yönetimini tanımasını dilediyse de, Vahdettin, ona karşılık vermek tenezzülünde bile bulunmuyordu. Yusuf Kemal'in, daha sonra, 'başarısızlıklarını görebilmesi için gözlüğe gereksindiğini' öne sürdüğü Vahdettin,[39] Kemalist'lerin en azılı düşmanıydı; dolayısıyla, Yusuf Kemal'in sözleri onu hiç etkilemiyordu.[40]

Bu yetmiyormuş gibi, Vahdettin, İstanbul yönetimi üzerinde etkisini kullanarak, bu yönetimi Avrupa'da resmen temsil etme yetkisini Yusuf Kemal'e verdirmiyordu.[41] İstanbul yönetimi, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında, Avrupa'ya ayrı bir kurul göndermek kararını alıyordu. Böylece, siyasal durum karışık bir biçime getiriliyor; Yusuf Kemal'in görevi güç-

[37] Sonyel 3, s. 219 vd.

[38] FO 371/7942/E 4366: no. 107/A, 1.3.1922 (12.2.1922'den 28.2.1922'e dek); ayr. bkz. S. R. Sonyel: 'Son Osmanlı Padişahı Vahidettin ve İngilizler', *Belleten*, c. xxxix, no. 154, Nisan 1975, s. 257-64.

[39] FO 371/7857/E 2760: Yusuf Kemal - Celâl Muhtar görüşmesi; Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 7.3.1922.

[40] Tengirşenk, s. 256-7; *Söylev* II, s. 445; *Speech*, s. 548; FO 371/7856/E 2195: Curzon'dan Rumbold'a telyazısı, Londra, 26.2.1922; ibid., belge no. E 2567: Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 6.3.1922; *Pall Mall Gazette*; FO 371/7942/E 4366: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 1.3.1922; FO 371/7857/E 2756: Rumbold-Tevfik Paşa görüşmesi, 6.3.1922.

[41] *Başbakanlık Arşivi, Karar Defteri, Osmanlı Vükelâ Meclisi Zabıtnamesi*, 4/3; Bıyıklıoğlu I, s. 417-9; FO 371/7945/E 3243: Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantısı, 27.2.1922.

leştiriliyor ve Türkiye'nin düşmanlarına, bu ikilikten yararlanma fırsatı veriliyordu.[42]

Tevfik ve Ahmet İzzet Paşa'ların ortaklığı biçimine gelen kukla İstanbul yönetiminin, ulusal soruna zararlı davranışlarına ek olarak, kurtuluş mücadelesine en büyük darbeyi indiren Vahdettin olmuştur. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 7 Mart'ta gönderdiği gizli bir yazıdan anlaşıldığına göre, Vahdettin, Yusuf Kemal kurulu üyelerinden, özel kâtip Kemal Bey'in, kayınpederinin evinde bulunan valizini, kâtibin iki günlük yokluğundan yararlanarak ajanlarına açtırıyor; içindeki altı gizli belgenin foto-kopilerini çektirerek, belgelerin yine valize yerleştirilmelerini buyuruyor; foto-kopileri, 6 Mart günü, emektar bir mabeyincisiyle, İngiltere Yüksek Komiserliği baş çevirmenine gönderiyordu.

Çalınan belgeler şunlardı :[43]

Belge A: Batı savaş kesimi komutanı General İsmet Paşa'dan Yusuf Kemal'e mektup

1 Şubat 1338 (1922)

'Kardeşim Yusuf Kemal Bey,

Bazı sorunların Bakanlar Kurulu'nda görüşülmesini doğru bulmadım. Sizin sükûtu sürdürmeniz çok iyi oldu. Kanaatımca, Avrupa gezisinden tek amaç, *Misak'ı Milli*'nin gerçekleşmesini sağlamak olmakla birlikte, Fransız'ların ahmakça kucaklarına düşmekten kaçınmalıyız. Çoğu kez belirttiğim gibi, Asya'dan başka koruyucu ve barınak bulamayız. Tanrı göstermesin, Rus'ların canını sıkarsak, bu, çökmemize neden olabilir. Gözönünde bulundurduğumuz amaç uğruna, Paris'e varışınızda, Bouillon'un düzenlerine kapılmayıp, ulusal saygınlığımızı arttıracağınıza dair verdiğiniz demeçten çok memnun oldum. Geziniz sırasında tutumunuzu saptayacağınızdan, size biraz cesaret vermek için bu birkaç satırı yazıyorum. Paris'den mektubunuzu beklerim. Dönüşünüzde herhalde bizi yine düşmanla boğuşur bulacaksınız. Tanrı sizlere ve bizlere başarı sağlasın. İmza: İsmet'.

[42] Bayur, s. 104; FO 371/7856/E 2329 ve E 2567; DBFP 1/XVII, s. 639-40: Rumbold'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 27.2.1922 ve 6.3.1922; ZC 18, 6.3.1922, s. 60-73.

[43] Bu belgeler İngilizceden çevrilmiştir.

Belge B: Yusuf Kemal kuruluna rehber olmak üzere kaleme alınan yönerge

'Dışişleri Bakanlığı, No. 21 - İzmir sorunu. Ulusal dileğimizin, İzmir'in boşaltılmasıyla yerine getirileceğini Poincare'ye anlatmalı. [44]

Rus'larla yapılan antlaşmaların metinlerini anlatmalı ve mümkünse yanlış (!) bilgi vermeli.

Fransız'ları, ilkbaharda yapılması kararlaştırılan savaşta kullanılacak mühimmatı göndermeye inandırmalı.

Franklin-Bouillon'u, maddi ve manevi araçlarla kazanmaya çalışmalı; bunda başarı sağladıktan sonra, Londra'ya yapılacak öneriler konusunda kendisiyle danışmalarda bulunmalı.

Paris'de başarı sağlandıktan sonra, Londra'ya harcket etmeli; aksi durumda, İngiliz'lere yaltaklanmaktan (!) kaçınmalı'.

Belge C: Asya'daki İslâm Devletleri'yle yapılan anlaşmalar; Rus'lara ve Fransız'lara, maden işletmeleriyle ilgili olarak verilecek ayrıcalık hakları

'Son öneriler. Dışişleri Bakanlığı, No. 17 (gizli dosya), Yusuf Kemal Bey'de.

(a) Asya'daki İslâm yönetimleriyle yapılan anlaşmalar, *Misak-ı Milli*'ye tümüyle uymuyor. Bu anlaşmaların hazırlanması sırasında bir Sovyet delegesinin hazır bulunması, ulusal saygınlık için bir lekedir. Anadolu yönetiminin, bu anlaşmalardan siyasal veya askeri herhangi bir yarar elde ettiğini sanmak gülünçtür. Batı'lı yönetimlerle bir anlaşmaya varmak, bu anlaşmaların iptalini gerektiriyorsa, bunun olanaklı olabileceğini sezdirmeli, ama yapılacak anlaşma, *Misak-ı Milli*'nin çizdiği sınırları esas tutmalıdır. [45]

(b) Demir madenlerini işletme imtiyazı için Rus'ların, Çiçerin aracılığıyla önerdikleri yıllık beş buçuk milyon altın rubleye karşılık, bu imtiyaz Fransız'lara verilirse, onların ne kadar ek imtiyaz bedeli ödeyeceklerini gizlice öğrenmeli.

(c) Çiçerin'in, 11.1.1922 tarihinde BMM Başkanı'na gönderdiği notada sözünü ettiği madenler konusunu Franklin-Bouillon ile görüşmeli; bu sorunu en geç 20 Mart'a kadar

[44] Bu paragraf, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda altı çizilerek işaretlenmiştir.
[45] Bu paragraf, İngiltere Dışişleri Bakanlığın'da bir çizgiyle işaretlenmiştir.

çözüme bağlamalı ve vereceği karşılığı gizlice Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmeli'.

Belge D: Dışişleri Bakanlığı, kalem-i mahsus Müdür vekili Ferit Bey'in İzzet Paşa'ya gönderdiği mektup

'Dışişleri Bakanlığı, 29.1.1338 (1922), şifre.

Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için yakında İstanbul'a hareket edeceğiz. Roma'ya gitmemiz daha önce kararlaştırılmış olduğu halde, orada durum çok karışık olduğundan, İstanbul'da dört gün kaldıktan sonra Paris'e hareket etmemizi daha uygun gördük. Paris'deki temsilcimiz Ferit Bey'le Bouillon, daha önce sözünü ettiğimiz belgeyi ivedilikle hazırlayarak bütünlememiz için bize telyazısı gönderdiler. Sevr Antlaşması ve son kırk yıl zarfında verilen kapitülâsyon ve ayrıcalık haklarının İngiliz'leri ilgilendiren madde ve bölümlerini kapsayan belgelerden oluşan dosyaları gizlice hazırlamanızı dileriz. Kurulumuz, İstanbul'da etkili ve Fransız'ların güvendiği bir kişinin yardımından yararlanmayı, siyasal nedenlerden ötürü gerekli görüyor'.

Belge E: iki zarf üzerindeki adresler

'Bay Albay Welch,
İstanbul'da İngiliz İşgal Ordusu Komutanı, kişisel'.
Ankara: M.A., 27.1.1922.
Naile Sultan, Ankara: Halide Edip.
'İstanbul'da resmi hükümet daireleri ve devlet adamlarıyla ilişki kurmaktan kaçınmalı; ama belgelerle ilgili olarak İzzet Paşa'yla görüşmeli. Ekselâns Mustafa Kemal Paşa, Roma'ya gitmeden önce Paris'e hareket etmenizi doğru bulur. Yarın gece bizimle birlikte...'

Sir Horace Rumbold'un, bu belgeyle ilgili mektubunun altıncı paragrafında yazdığı yorum:

'Belge E - iki zarf üzerinde yazılı adresler ve görünüşte İstanbul'da yapılacak işlerle ilgili özel yönergenin bir bölümü. Söylendiğine göre, Yusuf Kemal kurulu, Albay Welch'e verilmek üzere bir tavsiye mektubu taşıyordu. Kurul, İngiliz işgal gücüne mensup olan Albay Welch'den, İngiltere'deki kişilere ve Lord Lamington'a verilecek tavsiye mektupları almayı umud ediyordu. Halide Edip Hanım, Ulusçulardan yana ve Mustafa Kemal'in ordusunda onbaşı olarak görev aldığı söylenen İstanbul'lu meşhur bir hanımdır'.

Belge F: Ferit Bey'den İzzet Paşa'ya yazı

'Kapalı, 30.1.1338 (1922)

Uçakla yapılan araştırma sonunda, Yunanlı'ların, Eskişehir savaş kesiminde gene harekete geçtikleri anlaşıldı. Elde ettiğimiz bilgiye göre, ilkbahar harekâtıyla ilgili plânlar ve kararlar, birkaç güne kadar İzmir'de hazırlanacak ve İngiliz kurmay subaylarının da hazır bulunacakları gizli bir askeri konseyde görüşülecektir. Savaş kesimlerinde görülen kimi olaylar, bu haberleri doğrulamakla birlikte, Ekselânsınızdan, bu konuda hiçbir bilgi alınmamıştır. Avrupa'ya yapacağımız gezinin esasları, yarın gece, Ekselâns Mustafa Kemal Paşa'yla saptanacağından, bu konuyla ilgili soruşturmanın sonucu, İstanbul'daki siyasal çevrelerin görüşleri ve oradaki Rum'ların ne dereceye kadar hareket geçip faaliyet gösterebilecekleri konularında, Eksalânsınızca gizlice soruşturma yapılmasını dilemek cesaretinde bulunuyoruz'.

İngiliz diplomatik temsilcisi, bu gizli belgelerle ilgili yazısının son paragrafını şöyle bitiriyordu: 'Bu belgelerin mevsuk olup olmadıkları konusunda size güvence veremem; ama bana mevsuk görünüyorlar'.

Belgeler, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük bir ilgiyle izleniyor; Doğu Masası yetkililerinden D.G. Osborne, 14 Mart'ta şu derkenarı kaleme alıyordu:

'... Belge B ve C'deki işaretli pasajlar ilgi çekicidir. Padişah, Yusuf Kemal'in valizinden çalınan belgelerin suretlerini bize göndermekle, aralarındaki ilişkilerin durumunu en iyi biçimde gösteriyor. Rus'ların Anadolu'da neden maden imtiyazları istediklerini anlayamıyorum. Kendi ülkeleri işlenmemiş maden kaynaklarıyla doludur. Herhalde, Türkiye üzerindeki kıskaçlarını daraltmak ve bizi içeriye sokmamak için olsa gerek...'[46]

Görüldüğü gibi, İngiliz'ler, bu belgelerin mevsuk olduğuna inanıyorlardı. Belgeler mevsuk olsun veya olmasın; son Osmanlı Padişah'ı Vahdettin, bunları gerçekten çaldırarak, Türkiye'yi işgalinde bulunduran düşman bir ulusun diplomatik temsilcisine göndermişse, Ulusal Akım'a ve yurdu kurtarma çabalarına ihanet etmiştir.

[46] FO 371/7857/E 2757: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı no. 232, İstanbul, 7.3.1922.

Yusuf Kemal Kurulu

İngiliz İstihbaratı, Avrupa'ya gönderilen Yusuf Kemal kurulunun tüm eylemlerini yakından izlemeye çalışıyor; bu konuda sağladığı bilgiyi İngiliz yetkililerine bildiriyordu. Örneğin, onun, İzmit'ten Haydarpaşa'ya yaptığı yolculuk; Yunanlı'larca tutuklanmasından doğan kaygılar; İstanbul'da İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, Tevfik, Ali Rıza, Salih ve İzzet Paşa'lar ve Padişah'la yaptığı, ama başarısızlıkla sonuçlanan görüşmeleri;[47] Boğazlar sorununda bir İngiliz ajanına söyledikleri: (Boğazlar sorunu, ancak coğrafi pozisyonları açısından bu sorunla hayati biçimde ilgilenen ülkeler arasında, ama Türk egemenliğine ve başkentin güvenliğine zarar getirmeyecek bir biçimde çözümlenebilir; bunu yaparken, Bağlaşıklar'ın gereksinimleri de dikkate alınır); onun Avrupada öne süreceği asgari Türk koşulları - Kızılay kaynağından gizlice sağlanmıştı - *Misak-ı Milli* koşulları üzerinde direnişi;[48] sekreteri Kemal Bey'in İstanbul'da, bir görüşme sırasında söyledikleri: 'BMM, kurula, (bugünkü resmi kurdan) 25.000 sterlinden biraz az olan TL 160.000 verdi; bunun TL 50.000'i yol masrafı, geriye kalan TL 110.000'i gizli amaçlar içindir');[49] Yusuf Kemal İstanbul'da üniversiteyi gezerken profesörlerden biri, özel bir görüşme sırasında, *Misak-ı Milli*'nin, olduğu biçimde Bağlaşıklar'ca kabul edilmiyeceğini söylüyor; Yusuf Kemal, ona verdiği karşılıkta, kalben profesörle uyuştuğunu, ama Bolşevik'lerin, *Misak-ı Milli*'nin tek bir harfini dahi değiştirmesi için Ankara yönetimine izin vermeyeceğini; Mustafa Kemal'in, ordusunu ödemek için Sovyet yönetimine bakmak zorunda kaldığını bildirdiği, v.s. hakkında ayrıntılı bilgi toplanıyordu.[50]

İzzet Paşa Kurulu

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 'oldukça gizli bir kaynaktan sağladığı bilgiye dayanarak', 4 Nisan'da Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda, Osmanlı yönetimi mensubu İzzet Paşa'nın, Avrupa'ya hareket etmeden önce, Ankara ile arasında soğukluk başladığını bildiriyordu. Rumbold'a bakılacak olursa, 5 Mart'ta, Ankara'da, yönetim çevrelerinde dolaşan haberlere göre, İzzet Paşa, İngiliz Yüksek Komiseri'nin tahriki üzerine ve Yusuf Kemal kuruluna karşı Avrupa'ya gidiyordu. Yolculuğu sırasında, kendisine, İngiliz subaylarından Yarbay Cornwall ve başka bir subay eşlik ediyordu. Ankara basını, İzzet, Ali

[47] FO 371/7942/E 4366: no. 107/A. 10, 1.3.1920.

[48] FO 371/7926/E 2661: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 565, 8.2.1922 - 'Yusuf Kemal Misyonu', R. 26/43, Türkiye, 15.2.1922, R. 2/1, Türkiye, 21.2.1922.

[49] FO 371/7857/E 2760: Rumbold'dan Curzon'a yazı no. 235, İstanbul, 7.3.1922.

[50] İbid.: belge no. E 2851: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 159, İstanbul, 14.3.1922.

Rıza ve Salih Paşa'lara karşı sert saldırıda bulunan yazılar yayınlamaya başlıyor, ama BMM'nde kimi milletvekilleri, bu eleştirilere karşı protestoda bulunuyorlardı.

Bu sırada, Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'e ve BMM'ne gönderdiği telyazısında, Padişah'ın kişiliğine ve merkezi yönetime karşı girişilen bu saldırıları protesto ediyordu, çünkü bu saldırılar basına yansıyordu. Daha önce, Meclis'te, bunlara karşı çıkan milletvekilleri, ikinci bir önerge sunarak, söz konusu yazıları yayınlayan gazetecilerin yargılanmalarını talep ediyorlardı. Bunun üzerine, Dışişleri Bakanı vekili Mahmut Celâl söz alarak durumu açıklıyor ve İstanbul yönetimi ileri gelenlerinin oyunlarını meydana koyuyordu; ama Meclis'te protesto sesleri yükseliyor ve Celâl Bey'e 'Kahrolsun istibdat! Yaşasın Hilâfet!" naralarıyla saldırılıyordu. Söz konusu yazılardan ötürü, Yakup Şevki Paşa da Mustafa Kemal'e protestoda bulunuyordu. [51]

İngiliz Yüksek Komiseri'nin üç hafta kadar önce, 7 Mart'ta Lord Curzon'a göndermiş olduğu şu gizli yazı oldukça ilginçtir:

> 'Aşağıdaki bilgi, Ankara yönetiminin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'in sekreteri (kâtibi) Kemal Bey'den sağlanmıştır: Kemal Bey'in, İstanbul'da iken yaptığı bir konuşma sırasında bildirdiğine göre, ... 1922 yılı başlarında, Prens Ömer Faruk, İnebolu'dan İstanbul'a gönderildiğinde, milletvekillerinden Hamdullah Suphi, bunu telyazısıyla Ankara'ya duyuruyor ve Prens'in Anadolu'da yönetimin başına geçmek dilediğini bildiriyordu. Bu telyazısı BMM'nde okununca, milletvekillerinden kimileri Prens'e saldırarak eleştiriyorlardı.
>
> Padişah'ın İngiliz'lere satılmış olduğu, milletvekillerine bildiriliyor ve onların, seçim bölgelerine dönerek, Padişah'a karşı bir kampanya yürütmeleri için Meclis iki ay tatil ediliyordu; ama bu propaganda, özellikle Sivas, Konya ve Erzurum bölgelerinde pek başarı sağlıyamadı, çünkü oraların halkı, Padişah'lık ve Halifeliğe bağlıdır'. [52]

Anadolu'daki iç durum

Ankara'daki oldukça kıdemli bir kişinin, bir aracıyla gönderdiği bilgi (17.2.1922), Anadolu'daki askeri harekât duralı beri, BMM'nde parti anlaşmazlıklarının yatıştığını gösteriyordu. Yakın gelecekte askeri harekât yeniden başlamazsa, BMM'ndeki parti duygularının muhtemelen yine şahlanacağına ve Mustafa Kemal'in 'diktatörlüğünün, bir ihtilâl akımıyla

[51] FO 371/7882/E 3779.
[52] FO 371/7857/E 2760.

sona getirilebileceğine' inanılıyordu. Yeni askere alma nizamları, özellikle devlete altı vagon verebilenlerin askerlikten muaf tutulacağı yolundaki nizamlar, halk arasında büyük memnuniyetsizlik yaratmıştı. Maaşların düzensiz biçimde ödenmesi ve yemek tayinlerinin yetersiz ve kötü oluşu yüzünden, askerler arasında da memnuniyetsizlik kaydedildiği söyleniyordu. [53]

Hindistan Müslümanlarının Kemalistlere yardımı

Oxford'da öğrenci bulunan ve Halife'lik Komitesi'nin üyesi olan Abdul Rahman Sıddıki, 1 Şubat 1922'de, Roma'da, Cami Bey'e gönderdiği mektupta, Bombay'da bulunan M. Çotani'den bir yazı aldığını; bunda, bir yıl önce, Galip Kemali Bey'e, Roma'da iken gönderilen 5.000 sterlinin karşılığı olarak, Kızılay Derneği'nden halâ bir makbuz almadığını bildiriyor; yakında gönderilmesini umud ettiğini; M. Çotani'nin, Amsterdam'daki Hollânda Ticaret Firması aracılığıyla, doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya 26.000 sterlin göndermiş olduğunu; bunun makbuzunu alır almaz, 24.000 sterlin daha göndereceğini bildiriyordu. İngiliz ajan, söz konusu edilen makbuzun, 22 Ocak'ta Cami tarafından Bombay'a gönderilmiş olduğunu saptıyordu. [54]

Hindistan Müslüman'ları, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca, gerek kişisel gerekse örgütsel olarak Kemalistlere her türlü yardımı yapmayı esirgememişlerdir. [55]

İstanbul'daki Yunan askeri kurulu ve Kürt'ler

21 Şubat 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunda, İstanbul'daki Yunan askeri kurulunun, Anadolu'daki Yunan ordusu hesabına yapmakta olduğu çeşitli eylemler hakkında ayrıntılı olarak oldukça ilginç bilgi veriliyordu. Bu rapora göre, Yunanlı'lar, İstanbul'u, Bağlaşıklar'ın taleplerine karşın, gizli bir erzak ve malzeme tedarik üssü olarak kullanıyorlardı. Raporda aynen şöyle deniyordu: 'Yunan askeri kurulu, Yunanistan Yüksek Komiseri'nin Kürdistan'da isyan başlatması için buyruk aldığını, 17 Haziran 1921'de öğreniyordu. Kurul, bu denli eylemlerin, Hıristiyan'ların kırımdan geçirilmesine yol açacağı görüşünü öne sürerek, ikinci seçenek olarak, donanmanın da desteğiyle, İnebolu'ya çıkarma yapılmasını öneriyordu. Bu çıkarmanın, dikkati o yana çekeceğine ve halkın ayaklanmasına yol açacağına inanıyorlardı; ama bu öneriye uyulmuyordu.

[53] FO 371/7926/E 2661: 'Anadolu'daki iç durum' başlıklı rapor, R. 2/1, Türkiye, 17.2.1922.

[54] İbid.: belge no. E 2661: 'Hintli'lerin Ulusçu'lara yardımı' başlıklı rapor, SW/3, İsviçre, 16.2.1922.

[55] FO 371/9137/E 548: Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı no. P. 35, 12.1.1923 ve E 972: aynı Bakanlıktan aynı Bakanlığa yazı P. 258, 22.3.1923.

Yunan askeri kurulu, 22 Temmuz'da, Beyşehir'li Mehmet Nuri ve Konya'daki ihtilâl komitesinin öteki üyeleriyle temas ediyor; bu konuda yönerge bekliyordu. Daha sonra, Atina'daki hükümetin, Mehmet Nuri'ye, Konya'da bir isyan başlatması için yardımda bulunmayı kabullendiğini bildirmeleri buyruluyordu. İzmir'deki Yunan genel kurmayı, Konya'da bir isyan çıkarılmasına büyük önem veriyordu; dolayısıyla, ivedilikle yapılacak olan ilk hazırlıklardan sonra, Mehmet Nuri, kurul tarafından, Mudanya yoluyla İzmir'e gönderilecekti. Bunu izleyen iki ay esnasında, kurul, bu isyan akımını desteklemek ve durum hakkında Yunan hükümetine bilgi vermek için, Konya bölgesindeki birçok ajanlarla ilişkilerini sürdürüyordu. Eylül ortalarına doğru, kurul, Anadolu'da yapılan yer değiştirmeler yüzünden, isyanın, beklenen başarıyı sağlayamayacağını bildiriyor; bunu, Anadolu basınında, Delibaşı'nın idam edildiği haberi izliyordu. Delibaşı'nın kurulla bir işi yoktu, ama aynı amaç uğrunda, kurulun kimi ajanlarıyla işbirliği yapıyordu. Bu konuda ek bilgi dileyen Yunan katlarına, kurul, Delibaşı'nın öldüğü yolundaki haberleri doğruluyordu.

'Bu aksiliğe karşın, Konya'da bir isyan başlatmakla ilgili görüşmeler sürdürülüyordu. Kurul, daha önceki haberlerin devamı olarak, Ziya Efendi'yle temas kurulduğunu ve onun şu önerilerde bulunduğunu, 29 Eylül'de açıklıyordu: 1. Konya akımı, Yunan ordusu olmadan gerçekleştirilmelidir; 2. ancak, Sakarya'dan yapılan çekilme yüzünden, Yunan morali düşük ve Kemalist propagandası pek faal olduğundan, bu akım, geçici bir süre için ertelenmeli; Ali Efendi'ye, Ziya ile görüşmesi için İstanbul'a gitme izni verilmelidir. Ziya, o sırada Afyon'da bulunan Konya sakinleriyle yaptığı yazışmadan sonra, Delibaşı'nın başına gelenlere uğrar kaygısıyla, ajanların ayrı ayrı gönderilmesini öneriyordu.

'Bu evrede sorun bir yana bırakılıyor; ama kurul, Irak'tan sağlanan silâh ve mermilerle, Kasım ayında daha yaygın bir Kürt ayaklanmasının başladığını bildiriyordu. Kurul, bu akımı da yakından izliyor; ama raporun hazırlandığı tarihe dek, İstanbul'da bu konuda aktif önlem alınmıyordu'.[56]

Pan-Asya Akımı

General Frünze kurulunun ayrılışının ardından, Ocak 1922'de Ankara'ya gelen yeni Sovyet büyükelçisi Simeon İ. Aralov, İngiliz İstihbaratı'nı çok ilgilendiriyor; onun ilişki ve eylemlerini gizlice yakından izle-

[56] FO 371/7926/E 2354: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı no. M. I. 2/1790, Londra, 2.3.1922; ilişikte, İstanbul'daki Genel Karargâh'ın hazırlamış olduğu, 'İstanbul'daki Yunan askeri kurulunun Anadolu'daki Yunan ordusuna ilişkin eylemleri' başlıklı CRAF/1949/MG/2 sayılı ve 21.2.1922 tarihli rapor.

meye başlıyordu.[57] Tahran'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir Percy Loraine'nin 23 Kasım 1922'de Lord Curzon'a gönderdiği ve İngiliz askeri ataşesince hazırlanan şu rapor oldukça ilginçtir: 'Ajan, Aralov Ankara'ya gitmeden önce, ona yönergeleri (talimatları) verilirken orada hazır bulunuyordu. Aralov'a şu yönergeler veriliyordu: Sovyet yönetimi, Büyük Britanya'nın değil, Rusya'nın, İslâm halklarının koruyucusu olduğu görüşünü geliştirmeyi; komünizmi, İslâm'cılıkla çatışmayacak biçimde Müslüman Devletleri'ne yaymayı diliyor. Halk yığınları üzerinde uğraşacağına, Kemal Paşa gibi kişileri desteklemekle hata ettiğini anlıyor; dolayısıyla, Aralov, Ankara'ya varır varmaz, Türk Ordusunun subayları ve erleri ile sivil halk arasında bir komünist partisi kurmalıdır. Bu parti gelişince, Mustafa Kemal ve yardımcıları, Bağlaşıklar'la barış yaparak Rusya'dan ayrılırsa, kendi önderlerine karşı cephe alacak kadar güçlü olmalıdır. Ajanın eklediğine göre, Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in, yapılan silâh, para ve gereç yardımına karşın, Anadolu'daki komünist örgütü bütünlemeden bu denli bir davranışta bulunması olasılığından ötürü kaygılanıyordu.[58]

Bu sırada, İngiliz'leri, Anadolu'da yapılması olanaklı Pan-Asya Kongresi kaygılandırmaya başlıyordu. 6 Mart 1922 tarihli istihbarat raporuna göre, İstanbul'daki Ulusçu komiteyle sıkı ilişkisi bulunan bir ajanca, Ankara'yla ilişkisi bulunan 'bağımsız ve güvenilir' bir kaynak, şu bilgiyi veriyordu: 'Şubat ayı sonunda, Ankara'daki Rus elçisi Aralov, Mustafa Kemal ve Celâl Bey arasında, Anadolu'da bir Pan-Asya Kongresi düzenlenmesi konusunda gizli görüşmeler yapılmıştır. Aralov, aynı konuda, Sovyet yönetimiyle yazışmalarda bulunmuştu. Bu haberin verildiği sırada kesin bir karar alınmış olmamakla birlikte, Moskova'nın, bu projeyi desteklemesi beklenmekteydi.

'Mustafa Kemal'le Aralov arasında yapılan görüşmelerin kimilerinde Afganistan ve Azerbaycan temsilcileri de bulunmuştur. Aralov, mümkün olan en erken vakitte, İslâm Ulusları'nın birleşmesini sağlamak için her gayretin harcanması gerektiğine inanmaktadır. Aynı zamanda, Anadolu ile Rusya arasında ekonomik bir anlaşma sağlamak için tüm enerjisiyle çalışmaktadır. Ankara ve Moskova yönetimleri, bu konuyu görüşmek üzere komisyonlar atamışlardır. Herhalde Mart'ın sonuna dek bir anlaşma tasarısı hazırlanmış olacaktır. Ajanlar, bu anlaşmanın, Pan-Asya Kongresi'nin amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacağına inanmaktadırlar'.[59]

[57] Sonyel 3, s. 190 vd.

[58] FO 371/9027/E 89: Sir Percy Loraine'den Curzon'a gizli yazı no. 687, Tahran, 23.11.1922.

[59] FO 371/7945/E 3243: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 590, 'Rus - Kemalist ilişkileri: Pan-Asya Kongresi sorunu', R. 26/44, Türkiye, 6.3.1922.

7 Mayıs 1922 tarihli İngiliz İstihbarat raporunda, 'Ankara'daki güvenilir bir ajandan' öğrenildiğine göre, orada, Yusuf Kemal ve Aralov arasında, 22 Nisan'da bir antlaşma imzalandığı bildiriliyordu. Saldırma ve savunma konularında askeri olan bu antlaşmada, Romanya ile de ilgili bir madde olduğuna inanılıyordu. Romanya, Yunanistan'a yardım ederse, Rusya, Romanya'ya saldıracaktı. Yine ajanın bildirdiğine göre, Mustafa Kemal, 19 Nisan'da toplantı halinde olan Bakanlar Kurulu'na, bir hafta içinde, Rusya ile Türkiye'yi saldırganlığa karşı etkin biçimde koruyacak bir antlaşma imzalamakla ilgili görüşmeleri sonuçlandırmayı umud ettiğini açıklıyordu.

Bu istihbarat raporundan oldukça kaygılanan İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 16 Mayıs'ta, Paris ve Roma'daki büyükelçileri Lord Hardinge ve G. Graham'a gönderdiği 'oldukça mahrem' işaretli yazılarda, bunu, 'oldukça gizli olarak', Fransız ve İtalyan yönetimlerinin dikkatine sunarak doğrulanmasını dilemelerini buyuruyordu.[60] Roma büyükelçisi Graham, 27 Mayıs akşamı, Dışişleri Bakanı Signor Schanzer'le görüşerek, söz konusu antlaşmayı dikkatine sunuyor; ama Schanzer, bunun doğru olduğunu gösterecek bilgisi olmadığını söylüyor; Siyasi Daire şefini aratarak ona soruyor; o da, İtalya Dışişleri Bakanlığı'nın, Ankara'daki olaylar konusunda iyi haber aldığını, ama sözde antlaşma konusunda doğrulayıcı bir bilgi olmadığını açıklıyor; tam aksine olarak, o sırada Tiflis'de yapılmakta olan Türk-Rus ticari görüşmelerinin iyi gitmediğini, kesilmek üzere olduğunu; ama bundan son anda kaçınıldığını ve görüşmelerin halâ sürdüğünü ekliyor; Signor Schanzer, daha fazla bilgi sağlanırsa, İngiliz büyükelçisine iletmeye söz veriyordu.[61] Paris Büyükelçisi Lord Hardinge de, 8 Haziran'da, buna benzer bir yazı gönderiyor; Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın bu konuda soruşturma yapmaya söz verdiğini bildiriyordu.[62]

Afganistan'la ilişkiler

İngiliz İstihbaratı'nın, Ankara'daki Ulusçu ve yetenekli bir kaynaktan sağladığını iddia ettiği bilgiye göre, 1 Mart'ta, Müdafaa-i Hukuk Partisi, Mustafa Kemal'in başkanlığı altında toplanıyor; Afganistan'a büyükelçi atanan Fahrettin Paşa'ya verilecek olan yönergeler konusunu görüşüyordu. Hindistan Halife'lik Derneği veya Hindistan Ulema Derneği aracılığıyla, Gandi'ye gönderilmek üzere, Fahrettin'e bir kutlama mektubu verilmesi kararlaştırılıyordu. Bu mektupta, Ahmedabat'ta yapılan 33. kongreden

[60] FO 371/7946/E 4977: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 665, 9.5.1922 - 'Rus-Kemalist ilişkileri: bir antlaşmanın imzalanması', RV/O, Türkiye, 7.5.1922.

[61] İbid.: belge no. E 5736: George Graham'dan Curzon'a oldukça gizli yazı no. 475, Roma, 27.5.1922.

[62] İbid.: belge no. E 5810: Lord Harding'den Curzon'a oldukça gizli yazı no. 1359, Paris, 8.6.1922.

ötürü ve ümitsizliğe kapılmadan, her türlü tehlike ve güçlüklere karşın, mücadeleyi yürütmüş olmasından ötürü, Gandi ve yandaşlarına, Ankara yönetiminin tebrikleri sunuluyordu. Fahrettin'e, ayrıca, İngiliz İstihbarat Servisi'nin Afganistan'daki eylemlerini soruşturmak; o servisle ilgili olanları saptamak; Afganistan'da İngiltere'den yana çalışan grup, parti veya kişileri saptamak ve Afgan öğeleri arasında İngiliz politikasından yana olanları ve onların önemini tesbit etmek için de yönerge veriliyordu. Fahrettin, bu konularda topladığı bilgileri Ankara'ya ve hem de Hindistan Halifelik ve Ulema Dernekleri'ne gönderecek; ayrıca, Türkiye'ye, doğru ve adil bir barış verilmesi için İngiltere hükümeti nezdinde eylemlerde bulunan Hindistan Müslüman'ları Derneği'ne de bir teşekkür yazısı gönderecekti.

İstanbul'daki resmi çevrelerle sıkı ilişkileri olan bağımsız bir ajan, genellikle yukarıdaki bilgiyi doğruluyor, ama bu kararların, Ankara yönetimi ve BMM'nce alındığını vurguluyor; ayrıca, Fahrettin'in, Ankara yönetiminin Dışişlerine bağlı Şer'iye dairesinden sağlanacak olan ve *Hartal*'ın (grev) sürdürülmesinin dini bir görev olduğunu açıklayacak bir fetva'yı da birlikte götüreceğini ekliyordu. (O sırada, Hindistan'da, *Hartal* - grev- ilân edilmişti). Kabil'deki Kemalist büyükelçiliği askeri ataşesi Yarbay Şerif Bey, 24 Mart'ta izinli olarak İstanbul'a ulaşıyor ve Nisan başlarına dek görevine dönmüyordu. 1 Nisan günkü *Vakit* adlı İstanbul gazetesine göre, Kabil'deki büyükelçilik sekretaryasına atanan İdris Sabih, Fahrettin'e katılmak üzere İstanbul'dan Anadolu'ya hareket ediyordu.[63]

İzmir'de Yunan darbesi

1922 yılı Mart ayında, Venizelos'cu kimi subaylar, İzmir'de bir darbe yaparak yönetimi ellerine geçirmeyi tasarlıyorlardı. 28 Mart tarihli İstihbarat raporuna göre, İstanbul'daki Venizelos'cular partisinin önderi olan Albay Kondilis, İzmir'de bu denli bir darbe hazırladığını; General Papulas'ın, 9 ile 11 Nisan arasında İyonya (İzmir bölgesi)'nin bağımsızlığını ilân edeceğini kendisine bildirdiği iddiasında bulunuyordu. Atina'daki Venizeloscu Skiotis'in göndermiş olduğu bir telyazısına göre, bu akım, Yunan Kırallığına karşı cephe almazsa, Yunan hükümetince de desteklenecekti. Bu akımdan kaygılanan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunan yönetimine, bu proje gerçekleşirse, gelecek olan felâket konusunda 31 Mart'ta uyarıda bulunuyordu.[64]

[63] FO 371/7862/E 4222: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 634: 'Ankara yönetimi - Afganistan', A.2, R/26/44, R/26/42, Türkiye, 3.4.1922.

[64] FO 371/7858/E 3360: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 601, 28.3.1922, Yunanistan - 'İzmir bölgesinde yapılacak darbenin planı', RV/O, Türkiye, 25.3.1922.

'İyi haber alan Ulusçu bir kaynağa göre', Ankara yönetimi, Yunan Ulusal Savunma Komitesi'nin İzmir bölgesinde bir darbe yapmayı tasarladığını biliyor ve birçok Ulusçu subayları, o bölgedeki Türk halkın da desteğiyle, buna karşı mukabil bir akım örgütlemek amacıyla, gizlice oraya gönderiyordu. Bağımsız bir Türk kaynağından sağlanan bilgiye göre, İttihat'çı hükümetin günlerinde Gıda Kontrolörü olan ve son zamanlarda Almanya'da bulunan Kara Kemal, bu mukabil akımın başına geçmek için Ferit Bey tarafından ivedilikle Ankara'ya çağrılmıştı. Aynı ajana göre, 24 Şubat'ta Ankara'ya ulaşan Kara Kemal, Bandırma, Balıkesir ve Soma bölgelerinde Yunan aleyhtarı örgütler kurmak için derhal çalışmaya başlamıştı.

Aynı zamanda Kâzım Paşa, o bölgeye, Salihli, Alaşehir ve İzmir'e mensup olan tüm subay ve erleri, bu özel servis için gönüllü kaydolunmaya çağırmıştı. Örgütün toplam gücü 150 subay ve 6.000 er olarak saptanmıştı, ama, bilginin sağlandığı güne dek, ancak 400 kişi toplanılmıştı. Yine ajanın bildirdiğine göre, Kara Kemal, beraberinde Uzun Petrof adında eski bir Bulgar teğmen de olduğu halde, bilinmeyen bir istikamete doğru Ankara'dan ayrılmıştı.[65]

Büyük Millet Meclisi yönetiminin mali durumu

İngiliz İstihbaratı'nın 'güvenilir' olarak nitelendirdiği bir kaynağa göre, 1922 yılı Mart ayı içinde, Ankara yönetimi, dıştan mali yardım sağlayamadığından büyük bir güçlük içinde bulunuyordu. Son günlerde İstanbul'a dönen bir Türk subayına göre, Ukrayna ile bir anlaşma imzalandıktan sonra ödenmek üzere, bu ülkeden 1.500.000 altın ruble borç alınması için 1921 yılı Aralık ayında atılımlar yapılıyordu. Bu para, Ordu'nun, tehlikeli biçimde memnuniyetsizlik göstermeye başlayan birliklerinin maaşlarının ödenmesine harcanacaktı. Ankara'nın bu parayı alıp almadığı bilinmiyordu, ama bu arada şu önlemler alınıyordu: 1. Ankara yönetiminin kendi bölgesi dışındaki emekli yetkililere verilen emeklilik maaşının durdurulması; 2. subayların eş ve çocuklarına verilen emeklilik maaşının durdurulması; 3. BMM'nin onayladığı kişiler dışında, yurtsever hizmetten ötürü verilen ödeneğin durdurulması; 4. hayat pahalılığının artmasıyla yetkililere verilen zamda yüzde 20 indirme yapılması.

Başka bir güvenilir ajana göre, yukarıda sözü edilen önlemlerden ancak 5 milyon Türk Lirası sağlanabilecekti ve bu da Savunma Bakanlığı fonlarına yatırılacaktı. Ankara yönetimi, Amerikalı'lara ayrıcalık

[65] FO 371/7861/E 3935, A.2, 'Kemalist'lerin Batı Anadolu'daki eylemleri', RV/O, Türkiye, 27.3.1922.

hakları önererek onlardan borç sağlamaya çalışıyor, ama Rus'lar, bu denli ayrıcalıkların verilmesine karşı çıkıyorlardı.[66]

Rus düzenleri

15 Nisan 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'İstanbul'daki Ulusçu örgütle ilişiği olan bağımsız bir ajandan henüz aldığını' iddia ettiği bilgiye göre, Ukrayna yönetimi, Ankara yönetimine 1.500.000 ruble altın kredi verebilmek için, Doğu Anadolu'daki kimi maden kaynaklarından kendisine ayrıcalık hakları verilmesini diliyordu. Bu konu, BMM'nde oldukça sert tartışmalara yol açmıştı. İsmet Paşa, Ukrayna önerilerine karşı çıkanlar arasında idi. Meclis'teki muhalefet, Ukrayna ve Rusya'nın Anadolu'ya sızmalarını oldukça tehlikeli sayıyor; Meclis, bu konuda henüz kesin bir karar alamıyordu.[67]

Büyük Millet Meclisi'ndeki siyasi gruplar

21 Nisan 1922 tarihli ve 634 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'İstanbul'daki Ulusçu örgütle sıkı ilişiği bulunan bir ajandan sağladığını' iddia ettiği habere göre, 13 Mart'ta BMM'nde yapılan gizli oturumda, Ankara yönetiminin, yeni mali yılın ilk ayına ait bütçesi görüşülüyordu. Bu rapora bakılacak olursa, Ankara yönetiminin Maliye Dairesi, yeni bütçeyi hazırlarken, bunu ılımlı göstermek için büyük dikkat harcamış ve tüm gideri 25 milyon TL olarak göstermişti. Bu gider şöyle karşılanacaktı: Ukrayna yönetiminin söz verdiği 2 milyon lira tutarında altın, vergilerden 10 milyon lira, geriye kalan 5 milyon lira da özel savaş vergisi (Salyan)'dan sağlanacaktı. Bu savaş vergisi her köy ve kentte 'empoze ediliyordu'.

Bunu izleyen görüşme oldukça şiddetli geçiyor ve muhalefet, yalnız yönetime değil, kişisel olarak Mustafa Kemal'e de saldırıyordu. Ali Şükrü (Trabzon), Yusuf Ziya (Bitlis) ve Selâhettin Bey (Mersin), sundukları bir önergede, dış ülkelerdeki çeşitli Kemalist kurulları için yapılan harcamadan ötürü yönetimi eleştiriyorlardı. Yapılan görüşme sırasında, Yunus Nadi (İzmir), Celâl Nuri (Anafarta), Tevfik Rüştü ve öteki milletvekilleri de önergeyi destekliyorlardı. Bu arada şiddetli olaylar vuku buluyor ve Meclis asbaşkanı oturuma on dakika ara veriyordu.

Görüşmelere yeniden başlanınca, açık oturum yapılıyordu. Hüseyin Avni söz alarak, Fethi Bey'in Kuzey Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında yerine İçişleri Bakanı vekili olarak Vehbi Bey'in atanmasına karşı çıkıyor; bu atanmanın yalnız Mustafa Kemal'in onayıyla yapıldığını; Meclis'e

[66] İbid.: belge no. E 3935: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 621, 'Ankara yönetiminin mali durumu', RV/O, Türkiye, 28.3.1922.

[67] FO 371/7863/E 4466; kaynak: R. 2/1.

danışılmadığını öne sürüyordu. Hüseyin Avni, Fethi ve Vehbi Bey'lerin görevlerinden çekilmelerini talep ederek sözlerine son veriyordu. Bunu izleyen oylama sırasında şiddet hareketleri oluyor ve Mustafa Kemal ivedilikle Meclis'e çağrılıyordu. Kemal gelir gelmez yaptığı 'tehdit edici' bir konuşmada, savaş biter bitmez herşeyden elini çekeceği uyarısında bulunuyordu. Bunun üzerine geniş bir alkış tufanı kopuyor ve yönetim güven oyu alarak oturuma son veriliyordu. [68]

24 Mart tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'çeşitli Ulusçu kaynaklardan sağladığını' iddia ettiği bilgiye göre, o sıralarda BMM'nde 360 milletvekili vardı: bunların çoğunluğunu subaylar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyeleri oluşturuyordu. Seçimler 'komedi' idi ve milletvekillerinin çoğu seçilmiş değil, atanmışlardı. Çoğunluk, Ulusal Hakları Savunma grubunun elinde idi, ama Hamdullah Suphi, Cevat Abbas ve Kara Vasıf gibi milletvekilleri, grup disiplinine daima uymuyorlardı. Öteki gruplar şunlardı:

'1. Dindarlar grubu: 20-30 milletvekili; başta Vehbi Hoca (Konya), Basri (Karesi), Abdul Gafur (Karesi), Mehmet Akif (şair, Kastamonu), Münir (Kırşehir) ve *Sebiül Reşat*'ın sahibi Eşref Edip. Albay Selâhettin (Mersin) ve Albay Eşref (Trabzon) bu grubu destekler. Doğu İlleri gurubu adını taşıyan bir grupla işbirliği yapar ve Afgan diplomatik temsilcisi Sultan Ahmet Han'ca gizlice kışkırtıldığı söyleniyor. Oldukça hırçın bir karakteri olan Selâhettin Bey ayrı bir grup kurmayı başaramamıştır. Mustafa Kemal'in başlıca muhaliflerinden biridir. Kemal en çok ondan korkar.

2. Doğu İlleri grubu: 45-50 milletvekili; başkanları Salih Efendi (Erzurum), Hüseyin Avni (Erzurum), Müştak Durak (Erzurum), Emir Paşa (Sivas). Bu grup, dincilerle işbirliği yaparak Mecliste çoğunluğu sağlar. Mustafa Kemal'in aşırı davranışlarına dikkati çeken ve onun etkisini azaltan gruptur.

3. Sözde Komünist grubu: başkanı Mahmut Esat; üyeler: Tevfik (Menteşe), Numan Usta (İstanbul), Albay Bekir Sami ve Hakkı Behiç. Son ikisi tutuklandı.

4. İttihat ve Terakki grubu: Yunus Nadi, Necati, Hacı Muhittin, Hüseyin Avni ve Hafiz Mehmet. Yunus Nadi, sık sık Mustafa Kemal'in grubunu destekler ve gazetesi *Yeni*

[68] FO 371/7862/E 4222; kaynak: R/21, Türkiye, 30.3.1922.

Gün, Ankara yönetiminden her ay TL 1.000 ödenek alır; bu, Yunus Nadi'nin tutumunu etkiler.

5. Küme grubu: dinciler, Doğu İlleri milletvekilleriyle Ulusal Hakları Savunma grubunun memnun olmıyanlarının birleşmelerinden doğması bekleniyor.

6. Tevhid grubu: Hüseyin Rauf ve Fethi Bey'in kişisel yandaşlarından oluşur'.[69]

Bağlaşıklar'ın yeni arabuluculuk önerileri

Ankara yönetiminin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, Bağlaşık devlet adamlarının Türk sorunuyla ilişkin görüşlerini yoklamak, Türk tezini Batı'ya duyurmak ve diplomasi yoluyla çözümlenmesi olanaklarının var olup olmadığını saptamak amacıyla Avrupa'ya gönderilmişti. İstanbul yönetiminin de bu konularda desteğini kazanmak amacıyla, Avrupa'ya İstanbul yoluyla gidiyor, ama Osmanlı başkentinde Padişah, Tevfik ve İzzet Paşa'lar ona oyun dönerek küçültücü bir durumda bırakıyorlar; bu yetmiyormuş gibi, Osmanlı yönetimi, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un çağrısı üzerine, Avrupa'ya, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir de İstanbul kurulu gönderiyor; böylelikle, Ankara kurulunun yetkilerini azaltmaya ve ikilik yaratmaya çalışıyordu.

Bu iki kurulun Avrupa'daki temasları sonunda, Bağlaşık'lar, Türk-Yunan anlaşmazlığını çözümlemek amacıyla, her iki yana kimi önerilerde bulunarak yeniden arabuluculuk yapmaya yelteniyorlardı. 3 Nisan 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'bağımsız ve iyi haber alan bir kaynaktan sağladığını' iddia ettiği bilgiye göre, Bağlaşıklar'ın Anadolu'da bir bırakışma yapılmasıyla ilişkin önerilerinin açıklanması, Anadolu'nun her yanındaki halk ve ordunun küçük rütbeleri ve erleri arasında 'en büyük sevinçle' karşılanmıştı. Ama Ankara yönetiminin bu konuda tutumunun ne olacağı ve öneriler reddedilirse, Konya ve Tokat bölgelerinde olaylar çıkması olasılığı konusunda genel bir kaygı vardı.

Ankara yönetimi, bu denli önerilere karşı az çok hazırlıklı idi. Yönetim üyeleri, Ulusal Savunma (Müdafaa-i Milliye) grubu üyeleri ve kimi Rus temsilcileri, bu önerilerin, İngiliz yönetiminin, Yunanlı'ları koruyarak onlara yardımda yeni bir oyun olduğuna inanıyorlardı. Söz konusu çevreler, Yunan Başbakanı Gunaris'le Dışişleri Bakanı Baltazzis'in, bu önerilerin ayrıntılarını önceden bildikleri ve Atina yönetimi bunları kabullenmekle birlikte, Anadolu'daki Yunan ordu mensuplarının bunları kabul etmemeleri için gizlice önlemler aldıklarını iddia ediyorlardı. Bu oyunda da İngiliz

[69] FO 371/7861/E 3935; kaynak R. 26/44, Türkiye, 24.3.1922.

parmağı olduğu ve Batı Anadolu'da bağımsız bir yönetim kurulması dolabını çevirdiklerini öne sürüyorlardı.

Kendi kişisel görüşlerini henüz açıklamayan Mustafa Kemal, Bolşevik temsilcisi Aralov'a bu konuda sürekli olarak bilgi veriyor ve Ali İhsan, İsmet ve Yakup Şevki Paşa'ları ivedilikle Ankara'ya davet ediyordu. Cevat ve Karabekir'e gönderdiği telyazılarında, onların da görüşlerini soruyordu. Mustafa Kemal, tüm sorunda ölçülü davranıyordu.

İngiliz raporuna bakılacak olursa, BMM'ndeki karşıcıl grupların bu öncrilere karşı ne denli bir tutum uygulayacaklarını, 12 Mart'ta yapılan ve Mustafa Kemal'le Genel Kurmay subaylarının da hazır bulunduğu gizli oturumda belli olmuştu. Kimi komutanların, askeri durum, Ordu'nun morali, silâh stoku ve subayların gereçleri konularında, özel Savaş Komisyonu'na göndermiş oldukları raporların incelenmesi için bu oturum yapılmıştı. Ulusal Savunma Bakanı Kâzım Paşa söz alarak, Paris Konferansı'ndan başka birşey beklenemeyeceğini ve *Misak-ı Milli* gereğince, barışın ancak silâh gücüyle sağlanabileceğini bildiriyordu. Fevzi ve Kâzım Paşa'lar, Ulusal Savunma grubuna mensup milletvekillerince sürekle alkışlanıyorlardı; ama muhalefetin görüşlerini yansıtan Albay Ömer Lütfi, Meclis'te gürültü kopmasına yol açıyordu. Özel Savaş Komisyonu'nun yapmış olduğu yorumların, Ordu komutanlarınca öne sürülen gerçekleri geçiştirdiğini öne sürüyordu. Ordu subaylarının raporlarına göre, düşman silâhları daha üstündü; Rus'larca sağlanan silâh ve mermilerin büyük bir kısmı kalite bakımından pek düşüktü ve çarpışmalar yeniden başlarsa, bunun sonucu hakkında kuşku vardı. Ömer Lütfi sözlerine son verirken, Türk Ordusu yenilirse, sorumluluğu kimin üstleneceğini soruyordu. Komisyon raporunun kabul edilmemesini öneriyor, ama önerisi gürültüler arasında reddediliyor ve oturuma son veriliyordu. [70]

Anadolu'da huzursuzluk

1 Nisan tarihli istihbarat raporunda, son günlerde Ankara'dan İstanbul'a dönen Ulusçu bir subayın, Anadolu'daki huzursuzluk hakkında daha önce verilen haberleri doğruladığı iddia ediliyor, şöyle deniyordu: 'Ajan, Rusya'ya çok miktarda gıda maddesinin ihraç edilmesinin, ülkenin her yanında büyük memnuniyetsizlik yarattığını; bunun, fiyatlarda epeyi artış olmasına neden olduğunu; kimi yerlerde 2. ve 3. sınıf ekmeğin, somun başına 35 ile 50 kuruşa çıktığını bildirmiş; sözlerine şöyle son vermiştir: "Bugün, Anadolu halkı sükûndan başka birşey özlemiyor. Bir konferans çağrılacağı haberi biraz rahatlama getirmiştir. Eğer Yunanistan, konferansın kararlarını kabullenir ve Türkiye bunları reddederse, Anadolu'da

[70] İbid.: belge no. E 4063; kaynak: RV/O.

büyük bir kargaşalık çıkacağına inanılmaktadır. Ama bu da daha büyük bir felâkete yol açacaktır, çünkü Enver'ciler, böyle bir fırsatı kolluyordu. Enver akımının gücünü yitirdiği sanılmamalıdır: aksine, Enver'in partizanları, programlarını sistemli biçimde uygulamayı sürdürüyorlar'".[71]

Mustafa Kemal-Enver çatışması

22 Haziran 1922 tarihli istihbarat raporu, Sovyet yönetiminin, hem Mustafa Kemal ve hem de Enver'le düzen çevirdiğini; bu iki önder ve yandaşları arasındaki ilişkilerin pek kötü olduğunu; Enver'in, çoğu kez, Mustafa Kemal'e, geçmişin unutulmasını ve işbirliği yapmalarını önerdiğini, ama 'iktidar düşkünü ve megalomanik' olarak nitelendirilen Mustafa Kemal'in buna karşı çıktığını iddia ediyor, şöyle diyordu: 'İki yıldan çok bir süreden beri Bolşevik'lerle işbirliği yapan Enver, onların gözdesidir. Bir ara, Rus'lar, Ankara yönetiminden memnun kalmıyor ve Ulusçuları kendi plânlarına ciddi bir engel olarak görüyorlardı. Mustafa Kemal ve partizanları erkte kaldığı sürece, Sovyet yönetiminin, kapitalist ve emperyalistlerin düzenlerine karşı güven içinde olmıyacağına inanılıyordu. Bu yüzden, Sovyet önderleri, Enver'i, Mustafa Kemal'in yönetimini devirmeye kışkırtıyor; Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus, raporlarının hemen hepsinde, Mustafa Kemal'in düşürülmesini öneriyordu. Ancak, bizzat Sovyet önderleri, Enver'i ve Mustafa Kemal'i destekleyenler olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Kemalist'lerin Anadolu'da komünizme karşı başlatmış oldukları kampanya ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının öldürülmeleri sonunda, Kemal'i destekleyen grup, Enver'i destekleyenlere boyun eğmek zorunda kalıyordu.

'Enver, Doğu Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk merkezlerini kendinden yana çekmeye çalışıyordu. İttihatçı'lardan oluştukları için, Enver'den yana geçiyorlardı. Rus'ların, Doğu İlleri'nin her yanında kurmuş oldukları gizli ve güçlü bir örgüt de Enver'in buyruğuna veriliyordu. Enver, aynı zamanda, Trabzon bölgesindeki işçi, sanatkâr, hamal ve kayıkçıların birliklerini ele geçiriyordu. Onun etkisi o denli artıyordu ki, Halil ve Küçük Talât, Kemal'in buyruklarına karşın, Trabzon'da eylemlerini sürdürebiliyorlardı. Sonuçta, Enver, Doğu Ordusu'na mensup iki alayı ele geçiriyordu. O sıralarda Ankara ile Moskova'nın arası o denli açılıyordu ki, Rus elçisi Natzarenus Ankara'dan kaldırılıyordu.

'Durumdan oldukça kaygılanan Kemal, Rus'lar önünde diz çöküyor; daima sadık kalacağına ve onlara Enver'den daha büyük bağlılıkla hizmet edeceğine söz veriyordu. Bolşevik ilkelerine açıktan açığa bağlılık beyan

[71] FO 371/7862/E 4222: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 634, 21.4.1922 - 'Anadolu'da huzursuzluk', T/26/42, Türkiye, 1.4.1922.

etmeye zorlanmamasını; Anadolu'nun yönetiminde yapılacak değişikliklerin tedricen olmasını diliyordu. Kemal, bu üstlenmeleri, Sovyet yönetimine, kişisel ve yazılı olarak veriyordu; bundan, Moskova'da bulunan Ali Fuat'ın dahi haberi yoktu. Kemal'in imzalamış olduğu bu gizli anlaşmayı, genç yaveri Sami Bey Moskova'ya götürüyordu. Bolşevik önderler bundan çok memnun kalıyor ve kısa bir süre sonra, General Frünze ve Aralov'u Ankara'ya gönderiyorlardı. Ama Sovyet önderleri Mustafa Kemal veya Enver'in içtenliğine pek güvenmiyorlardı. Kemal'i gönüllü bir alet olarak kazanmaktan memnun olmakla birlikte, Enver'i de büsbütün yitirmeyi dilemiyorlardı'.[72]

Öteyandan, 15 Mayıs 1922 tarihli istihbarat raporu, son günlerde Ankara'dan İstanbul'a ulaşan Ulusçu bir yetkilinin, Rus etkisinin Anadolu'da artmış olduğuna kuşku olmadığını; buna da, eski İttihatçı'lardan Yusuf Akçura ve Ahmet Agayef'in göstermiş oldukları enerjinin neden olduğunu; ama aynı zamanda, Ankara yönetiminin, son zamanlarda, Sovyet yönetiminden külliyetli miktarda para almasının da katkısı olduğunu; 'Mustafa Kemal'in, Aralov'la görüş birliği içinde davrandığını' söylediğini kaydediyordu.[73]

Türk sorununu savaşmadan çözümleme yolu

9 Mayıs tarihli ve 662 sayılı İngiliz istihbarat raporunun, 'bilgilerini doğrudan doğruya Ankara'dan alan güvenilir ve gizli kimi Türk kaynaklarından sağladığını' iddia ettiği bilgiye göre, Ankara yönetiminin, Bağlaşık'ların barışma önerileriyle ilişkin görüşleri şu noktalara dayanıyordu:

1. İzzet Paşa, Ankara yönetimine karşıcıl bir siyasa uygulamaktadır ve özellikle İngiliz'lerle ayrı bir anlaşma yapmak için çalışıyor;
2. İngiliz yönetimi, Batı Anadolu'da baş gösteren Yunan Küçük-Asya akımını gizlice destekliyor;
3. Fransa yönetiminin ve daha az olmak üzere İtalya yönetiminin siyasalarının Ankara yönetiminden yana olduğuna inanılıyor.

BMM'nin 5 Nisan günkü gizli oturumunda söz alan Yusuf Kemal, Fransız Başbakanı Raymond Poincaré ile İtalya Başbakanı M. Schanzer'in, kendisine bazı sözler verdiklerini açıklıyordu. Bu sözler, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verileceği ve Boğazlar sorununun *Misak-ı Milli* gereğince çözüme bağlanacağı noktasında idi. Bunlara karşılık olarak, her iki devlet

[72] 4. bölümün 94 sayılı dipnotuna bakınız; yukarıda s. 118.

[73] FO 371/7864/E 5129: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 678, 'Rus ve Kemalist ilişkileri', İstanbul, 15.5.1922.

adamı, Ankara yönetimini, Türkiye ve Avrupa'nın ortak çıkarları adına, bırakışmayı koşulsuz olarak kabule çağırıyorlardı. Nisanın ilk haftasında BMM'nde yapılan Meclis Komisyonları başkanları toplantısında, Mustafa Kemal, Yusuf Kemal'in görüşlerine karşıcıl eleştirilere karşılık vererek, merkezi yönetimin, Ankara yönetimini yasal yönetim olarak tanımaya karşı çıkan İngiliz'leri memnun etmek için Yunanlı'larla görüşmelere girişecek kadar ileri gideceğini söyleyemeyeceğini; Yunanlı'larla doğrudan görüşmelerde bulunulması için hazırlıklar yapılsa bile, İstanbul kodamanlarının, Ankara'nın onayı alınmadan yapılacak bu denli görüşmelerin hiçbir olanaklı sonucu olamıyacağını anladıklarını; barış konferansının İstanbul'da toplanamayacağını, ama Ankara'nın karışamıyacağı başka bir yerde yapılmasından yana olduklarını; İstanbul yönetiminin, konferansın İstanbul'da yapılmasına bu yüzden karşı çıktığını bildiriyordu.

BMM toplantısında yapılan görüşmelerden sonra, Ankara yönetiminin, konferansın İzmit'te yapılmasını dilediğini Bağlaşıklar'a bildirmesi için İstanbul'daki Ulusçu temsilci Hamit Bey'e yönerge gönderilmesi karar altına alınıyordu. Aynı istihbarat raporunda, 'güvenilir olduğunu kanıtlayan ve arada sırada bilgi sağlayan bir kaynağa' dayanılarak iddia edildiğine göre, BMM'nin Dışişleri Komisyonu'nun son günlerde yaptığı bir toplantıda, Yusuf Kemal, Ankara yönetiminin, Bağlaşıklar'ın bırakışma önerilerine vereceği karşılığın müsveddesini, bu karşılık gönderilmeden önce Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov'a gösterdiğini açıklıyordu. Yusuf Kemal, bunun, Rus'ların, Ankara yönetiminin dış siyasasını denetledikleri anlamına geldiğini kabul etmiyerek, sadece dostça işbirliği esasına dayandığını bildiriyordu.[74]

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 2 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirdiğine göre, Mustafa Kemal, BMM'nde birçok güçlüklerle karşılaşıyordu. Meclis, ona gittikçe daha çok baş kaldırıyordu. Savaşın sürdürülmesinden yana olduğu iddia edilen Ulusal Savunma Bakanı Kâzım Paşa, Bayındırlık Bakanı Sırrı Bey ve Ankara yönetiminin ötcki kimi üyelerine karşı son günlerde bir kışkırtma başlıyordu. İngiliz'lere bakılacak olursa, Mustafa Kemal'in, Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov'la görüş birliği içinde davrandığı; kendi komutasındaki ordunun çarpışma yeteneğinden emin olmayan İsmet Paşa'nın barıştan yana olduğu söyleniyordu. Sağlanan son haberlere göre, Kemalist Ordusu'nda birçok kaçaklar vardı ve asker, savaşın sürdürülmesinden yana değildi. Rumbold: 'Ankara'da durum oldukça kötüdür', diyordu.[75]

[74] FO 371/7883/E 4821: kaynak: R/26/43, R/26/44, Türkiye, 21.4.1922 ve RV/O, Türkiye, 22.4.1922.

[75] FO 371/7882/E 4701.

Pontos Sorunu

Bu arada Kemalist'ler, Yunan donanmasının Karadeniz'de harekete geçerek Anadolu'nun kıyılarını bombalaması; oralara çıkarma yaparak yerel Rum örgütleri ve çeteleriyle birleşmesi ve Kemalist Türkiye'yi yeni bir savaş kesimi önünde bırakması olasılığından kaygılanarak, Pontos bölgesindeki tehlikeli Rum ve Ermeni'leri Anadolu'nun içerlerine götürmeye başlıyorlardı. Başta İngiltere olmak üzere, Batı'lı kimi devletler, bu konuda bir yaygara koparark, Kemalist'leri, Hıristiyan'lara karşı yeniden 'tehcir ve kırım davranışlarında bulunmakla' suçluyor; dünya kamuoyunu onlara karşı çevirmeye çalışıyorlardı.

25 Mayıs tarihli ve 713 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun bildirdiğine göre, Ali Fethi, Mustafa Kemal'e başvurarak, Pontos bölgesinde daha birçok kişilerin (Rum-Ermeni) yerlerinin değiştirilmesi için izin diliyordu; ama Fethi Bey'in çalışmaları, o bölgelerdeki huzursuzluğu yatıştırmıyordu. İngiliz'lerin 'iyi haber alan Ulusçu bir kaynaktan öğrendiklerini' iddia ettiklerine göre (başka kaynaklardan da doğrulanmış), BMM'nin 3 Mayıs günkü gizli oturumunda, Burdur milletvekili Susa'lı Oğlu İsmail, İçişleri Bakanı Fethi Bey'den, durumu açıklamasını diliyordu.

Buna karşılık veren Fethi Bey, Pontos akımı üzerinde uzun uzadıya duruyor; bunun, o sırada, tek önemli iç konu olduğunu söylüyordu. Yunanlı ve Rum'lara karşı alınmış olan askeri önlemleri açıkladıktan sonra, çetelere yardımcı olan yerel halkı cezalandırmak için tüm varlıklarının, at ve mandalarının yarısına yönetimce el konulmasını buyuruyor ve düzen ivedilikle iade edilmezse, ek sert önlemler almakla tehdit edildiklerini bildiriyordu. Bu önlemlerin, dilenen sonucu getirdiklerini de ekliyordu.

Bunun üzerine, İsmail Suphi, o sırada Fethi Bey'in, bu önlemleri alırken, bu konuda Bakanlar Kurulu'na bilgi verip vermediğini soruyordu. Fethi Bey, BMM'nin çoğunluğunun onayını aldığı karşılığını veriyor; görevini bilen bir kişi olduğunu ve bu denli sorunlarda yalnız kendi yetkisine göre davranmadığını ekliyordu. Fethi Bey'i sürekle yuhalayan İsmail Suphi, İngiliz'lere bakılacak olursa, 'Sovyet elçisi Aralov'dan gizlice para aldığı kuşkulanılan' kişi idi. [76]

23 Haziran tarihli ve 744 sayılı istihbarat raporu oldukça ilginçtir. 'Gizli: bu rapor oldukça mahremdir. RV/O, Türkiye, 10.6.1922. Güvenilir yeni bir ajandan sağlanmıştır. Aşağıdaki belge, son günlerde Ankara'dan Hamit Bey'e gönderilmiştir' denli önemli bir not taşıyan bu rapor aynen şöyle idi:

> 'BMM'nin 8 Mayıs 1922 günü yapılan ve Mustafa Kemal'in de hazır bulunduğu gizli oturumda, yabancı devletlerce Anadolu'ya

[76] FO 371/7879/E 6057; kaynak: R. 26/43.

bir soruşturma komisyonu gönderilmesi sorunu ele alınmıştır. Alınan kararlar şöyledir:

1. Söz konusu komisyonun, Anadolu'daki azınlık unsurlarla ilişki kurmasına izin vermeli, ama Pontos bölgesinde soruşturma yapmasına izin verilmemelidir;
2. yönetimin, Pontos'da almış olduğu sert önlemlerde haklı olduğu kanıtlanmalı; örneğin, Rum ayaklanması, Trabzon-Sinop bölgesine yabancıların çıkarma yapmaları tehlikesi; Rum'ların, İstanbul'da Patriğe göndermiş oldukları ve ele geçirilen yazıların foto-kopileri, ki düşman güçle işbirliği yapıldığını kanıtlamaktadır; Rum gizli ihtilâl örgütleri ile ilgili resmi bir rapor yayınlanmalıdır;
3. Güçlü Devletler'in, Yunan işgal bölgesinde de benzer bir soruşturma yapmalarında direnmelidir. Fethi Bey başkanlığında bir komisyon kurularak, bu kararları uygulamak için plân hazırlamalı ve bunları uygulamak için önlem almalıdır'.[77]

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 16 Mayıs'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, o sırada Ankara'daki siyasal durum pek karanlık olmakta devam etmekle birlikte, BMM'nin 'birleşik bir kuruluş veya Mustafa Kemal Paşa'ya boyun eğici bir kuruluş olmadığını gösterecek' belirtiler vardı. Son günlerde Meclis, 5 Mayıs'tan başlamak üzere, Mustafa Kemal'in Başkomutanlık yetkisini üç ay süre ile yenilemişti; ama konu Meclis'te görüşülürken, buna karşı çıkanlar olmuştu, çünkü ilgili yasa, oy birliğiyle değil, oy çoğunluğuyla geçirilmişti.

Bu arada boşalan kimi Bakanlıkların doldurulmasında da güçlükler çıkıyordu. İngiliz'lere bakılacak olursa, bütün bunlar, Mustafa Kemal'in halâ kendi dileklerini Meclis'e kabul ettirecek bir durumda olduğunu, ama bunu yaparken, gittikçe artan güçlüklerle karşılaştığını gösteriyordu. Ankara'da ne kadar görüş ayrılıkları olursa olsun, Meclis'teki çoğunluk, *Misak-ı Milli*'ye sadıktı; ama dış siyasada, bakışlarını Sovyet Rusya'ya çevirenler ve onların partizanlarının gücü, günden güne artıyordu. Rumbold, yazısını şöyle bitiriyordu: 'Mustafa Kemal, şimdilik, Bolşevik'lerle işbirliğini kesmekten yana değildir'.[78]

Büyük Millet Meclisi'nin 18.5.1922 günkü gizli oturumu

30 Mayıs tarihli ve 713 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 18 Mayıs'ta yapılan gizli oturumunda, Hıristiyan'ların Pontos

[77] FO 371/7880/E 6448; kaynak: RV/O, Türkiye, 10.6.1922.
[78] FO 371/7865/E 5207.

bölgesinde kırımdan geçirildikleri yolunda, Amerika Yardım Komitesi mensubu Dr. Yowell'in kaleme aldığı raporun görüşülmesi sürdürülüyordu. Doğu İlleri milletvekilleri adına, bu sorunla ilgili olarak bir önerge imzalayan Diyarbakır milletvekili Hamdi ve Mustafa Efendi'ler söz alarak, yönetim, bu iddiaları yalanlamaz ve yeterli kanıt ibraz etmezse, bu olayın, sözde kırımlarla hiçbir ilişiği olmayan Kürt'lerin yeniden suçlandırılmalarına yol açabileceğine Meclis'in dikkatini çekiyorlardı. Onlara göre, bu konuda hiçbir şey bilmemelerine ve Ordu veya halkın bu gibi davranışları hakkında hiçbir şey duymamalarına karşın, kimi siyasal suçluların yasal biçimde cezalandırılmalarının, bu denli söylentilere yol açmış olması olasılığına değiniyorlardı. Yaratılmış olan hatalı görüşleri ortadan silmenin, yönetimin görevi olduğunu öne sürerek sözlerine son veriyorlardı.

Bundan sonra, Hüsrev Bey (Trabzon), Şükrü Bey (Canik), Şevket Bey (Sinop) ve Ziya Hurşit (Lazistan)'çe imzalanan bir önerge okunuyordu. Önerge sahipleri, Pontos'da kırım davranışları veya yer değiştirmeler yapıldığı yolundaki suçlamaların kesinlikle yalanlanmalarını öneriyorlardı. Meclis, bu önergeleri görüşmeyi sürdürerek, İçişleri Bakanı Ali Fethi'den bilgi diliyordu. Fethi Bey, bu suçlamaları yalanlıyor ve hiçbir Hıristiyan, Rum ve Ermeni'nin, yasa dışında cezalandırılmadığını ve hiçbir haksızlığa uğramadığını bildiriyordu. Yönetim, Rum'larla Ermeni'lere karşı kimi önlemler almışsa; kimisini mahkûm etmişse veya geçici bir süre için onları sahil bölgelerinden uzaklaştırmışsa, bunu, kendi bağımsızlığını korumak için yapmıştı. Durumu incelemek üzere Harput'a gideceğini ve geri dönerken Pontos'u ziyaret edeceğini bildiriyordu. Bu arada, Anadolu Ajansı aracılığıyla bir yalanlama yayınlamayı ve Cenova'da toplanan çeşitli ülkelerin temsilcilerine bilgi vermesi için Celâlettin Arif'e yönerge göndermeyi üstleniyordu. Bundan başka, yakında, kanıt ve belgelerle birlikte ayrıntılı bir rapor yayınlayacaktı.

Bir buçuk saat süren görüşmelerden sonra, Burdur milletvekili Veli Bey, ulusal çıkarlara karşıcıl olan kimi Rum ve Ermeni'lerin yer değiştirmelerine ilişkin olarak toplamış olduğu kanıt ve belgelerin bir özetini açıklıyordu. 74 milletvekilinin imzaladığı kararla görüşmelerin yeterliliği saptanıyor ve Ali Fethi, Meclis'ten çıkarken milletvekillerince alkışlanıyordu. [79]

Anadolu'daki iç durum

20 Haziran tarihli ve 767 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'güvenilir bir aracı yoluyla İstanbul'daki Kemalist temsilci Hamit Bey'den ve son günlerde Trabzon'dan İstanbul'a gelen bir Kemalist'ten sağladığını'

[79] FO 371/7879/E 6053; kaynak: RV/O, Türkiye, 30.5.1922.

iddia ettiği bilgiye göre, Yunus Nadi ve Mahmut Esat, BMM'nde büyük çoğunlukla yeniden Dışişleri Komisyonu başkanı ve asbaşkanı seçiliyorlardı. Raporda şöyle devam ediliyordu:

> 'Her ikisi de İttihatçı'ların belli başlı öğelerinden sayılabilirler. Komisyon'un seçiminden sonra, ilk oturumunda, ulusal dilekleri tatmin etmiyen hiçbir barışın, Ankara yönetiminee kabul edilmiyeceği ve Yunanlı'lar büsbütün yenilgiye uğratılıncaya dek savaşın sürdürüleceği yolunda karar alınmıştır... Ajanın bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'in vermiş olduğu buyruklara karşın, Trabzon bölgesindeki Enver yandaşı örgüt bastırılamamıştır. Bu örgütü bastırması için Albay Sami Sabit Trabzon'a gönderilmişti. Onun Trabzon'da buyrukları uygulanırken, BMM'ndeki Mustafa Kemal'e karşıcıl milletvekilleri Ankara yönetimine saldırıyorlardı. Öteyandan, Mustafa Kemal'in yandaşları olan Ulusal Savunma Grubu milletvekilleri, Trabzon'da Enver'ci bir örgütün varlığına göz yuman vali Hazım Bey'in görevinden uzaklaştırılmasını talep ediyorlar'.[80]

Yunan temsilcisi Rufos Kemalistlere yanaşıyor

23 Ağustos tarihli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Cenova Konferansı'na katılan Yunan delegelerinden M. Rufos, 1922 yılı Haziran ayı başlarında, Galip Kemali ve İstanbul yönetimi aracılığıyla Kemalistlerle Yunanlı'lar arasında bir anlaşmaya varılması için ortam hazırlamak amacıyla gayret gösteriyordu. İstanbul yönetimi, Rufos'un önerilerini, Hamit Bey aracılığıyla Ankara'ya gönderiyor; ama Mustafa Kemal, bu sondajlara cesaret vermeye karşı çıkıyor; Yunanlı'lar görüşmeleri başlatmayı diliyorsa, ilk olarak *Misak-ı Milli*'yi kabullenmeleri ve sonra, Babıali'yle herhangi biçimde ilişiği olan aracılar kullanacakları yerde, doğrudan Ankara yönetimiyle temas kurmaları gerektiğini vurguluyordu.

Bu haberi veren aynı raporda, Sovyet temsilcisi Aralov'un başarılı diplomasisi yüzünden, Sovyet etkisinin Ankara'da gittikçe artmakta olduğu; ama Moskova'ya karşı Türk dostluğunun içten olmayıp ancak çıkar sorunu olduğu; Enver'ciler konusunda iki yan arasında karşılıklı güvensizlik olduğu önc sürülüyor, şöyle deniyordu:

> 'Türk Ulusçularıyla Batı'lı Devletler arasında barışın imzalanması halinde, Doğu İlleri'nde bir iç isyan başlatmak için, 1922 yılı Mayıs'ında bir Rus plânı vardı. Bu isyan sonucunda, görünürde bağımsız, ama gerçekte Moskova'nın koruyuculuğu altında bir Sovyet Cumhuriyeti kurulması niyeti vardı. Son

[80] FO 371/7868/E 7185; kaynak: R/31.

günlerde, Ankara ile Moskova'nın arası daha az dostçadır. Bunun nedenleri, (o sırada Ankara'ya ulaşan) Fransız temsilcisi Albay Mougin'e gösterilen hüsnü kabul ve Moskova'dan Ankara'ya gereç göndermede karşılaşılan güçlüktür.

Aralov, var olan antlaşmayı genişletmek için Türk'lerle görüşmelerde bulunuyor. Aynı zamanda, özellikle Türk dış politikası sahasında görünürde epeyi etki kullanıyor. Dahası, kendisinden "Ankara yönetiminin siyasi ve askeri danışmanı" olarak söz ediliyor. Mayıs ayında, Aralov, Çiçerin'den almış olduğu yönergeler üzerine, Ulusçu önderleri, barış ve bırakışma görüşmeleri ve genellikle dış işler konularında, geciktirici bir taktik uygulamaya sıkıştırıyordu. Mustafa Kemal, Aralov'a karşı oldukça dosttur; onu, Ordu'yu teftişe birlikte götürmüştür'.[81]

Anadolu'ya silâh kaçıran Osmanlı Savunma Bakanı

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, 14 Temmuz'da Savaş Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, Osmanlı Savunma Bakanı'nın, Anadolu'ya silâh kaçıranların önderi olduğunu; bu amaç için, Bakanlığında, Topçu Genel Müfettişi'nin buyruğu altında bulunan özel personelin silâh kaçırmaktan başka birşey yapmadığını bildiriyor, şöyle diyordu:

'Türk Savaş (Savunma) Bakanını ve Genel Müfettişi, görevlerinden uzaklaştırmak istiyorum. Meslektaşlarımın (Fransız ve İtalyan) ikisi de, onun halefinin daha iyi olmıyacağı özrüyle buna karşı çıkıyorlar. İngiliz Yüksek Komiseri de, erkteki Osmanlı yönetimi düşürülür kaygısıyla buna karşı çıkıyor. Ne yapayım?'

Dışişleri Bakanlığı, 7 Ağustos'ta, İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold'un bu konuda görüşünü soruyor; o da, 10 Ağustos'ta şu karşılığı veriyordu: 'Şimdiki durumda ve siyasi nedenlerden ötürü, söz konusu Türk yetkililerin görevlerinden uzaklaştırılmasına karşıyım. Bu denli bir talep, tüm Kabine'nin düşmesine yol açabilir ve komplikasyonlardan kaçınılması gereken bir sırada durumu daha da karıştırabilir... Sonra, at kaçtıktan sonra ahır kapısını kapamak anlamına da gelir...' Sonuçta, Rumbold haklı bulunuyor; Harington'un dileği yerine getirilmiyordu.[82]

[81] FO 371/7916/E 13321: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, Misc./15, 23.8.1922.

[82] FO 371/7928/E 7719: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na yazı no. C.R.A.F./3037/3, İstanbul, 14.7.1922; Dışişleri Bakanlığı'ndan Rumbold'a gizli telyazısı no. 302, Londra, 7.8.1922; belge no. E 7968: Rumbold'dan Dışişleri Bakanlığına kapalı telyazısı no. 340, gizli, 10.8.1922; Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na gizli, yazı, Londra, 14.8.1922.

Gizli Türk-Rus Antlaşması

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson, 25 Temmuz'da Dışişleri Bakanı vekili Lord Balfour'a şu ilginç gizli yazıyı gönderiyordu: 'Bana, 20 Haziran'da Ankara'da imzalanan gizli bir Türk-Rus anlaşması olduğu iddia edilen bir belgenin kısaltılmış sureti gösterildi. Bunun, Sovyet yönetimi adına, Ankara'daki temsilcisi Aralov ve Türkiye adına Kâzım Paşa ve Yusuf Kemal'ce imza edildiği ve Ulusçu yönetimce bu ayın başlangıcında onaylandığı söyleniyor. Anlaşmada şu 6 madde vardır:

1. Türkiye, Sovyet yönetiminin izni olmadan Yunanistan'la barış yapmamayı üstlenir;
2. Türkiye, düşmanlarıyla barış yaptığı takdirde, kendi ülkesinin, Rusya aleyhine olabilecek herhangi bir eylem için kullanılmasına izin vermemeyi üstlenir;
3. Bir Balkan veya Kafkas devleti Rusya'ya saldırırsa, Türkiye, var olan tüm gücüyle, kendi Bağlaşığı (Rusya)'dan yana müdahalede bulunmayı üstlenir;
4. Türkiye; Almanya ve Rusya arasındaki Rapallo Antlaşması'nı ve Rusya'nın öteki ülkelerle yapacağı antlaşmaları onaylamayı üstlenir; ancak, söz konusu ülkeler, Türkiye ile olan ilişkilerinde 1920 Türk-Rus dostluk antlaşmasını esas olarak almalıdırlar;
5. Bu madde verilmiyor;
6. Sovyet yönetimi, Türkiye'ye, Yunanistan'a karşı olan savaşını yürütmesi için gerekli tüm askeri gereçleri sağlamayı üstlenir.

'6. maddede kabullenilen üstlenmenin etkin biçimde yerine getirilmesi için bir Sovyet askeri kurulu, Ulusçu Ordu'nun karargâhına katılacaktır. Türkiye'nin, Batı'lı Devletler'le gelecekteki ilişkileri hakkında bir madde daha vardır (herhalde madde 5); ama o kadar gizli tutulmuştur ki, bana bilgiyi verenin ajanı, onun koşullarını saptayamamıştır. Bu belgenin mevsukiyetine inanıp inanmadığıma bir karar vermiş değilim. Onu, bana, kendisine güvendiğim bir dostum göstermiştir. O da, bunu, güvenilir ve sadık bir kaynaktan sağlamıştır; ama bu yetenekler, kişinin yanılmasına engel olmuyor. Amerika'lı bir muhabir olan muhatabım, bu belgenin mevsukiyetine o denli inanmıştır ki, bunu telyazısıyla gazetesine göndermiştir.

'Bu denli bir anlaşmanın imzalanmış olması olasıdır. Sovyet yönetiminin Ankara'da gittikçe artmakta olan etkisi, Yakın Doğu'daki şimdiki durumun en rahatsız edici özelliklerinden biridir. Moskova'nın, Kemalist

yönetimi, kuşkusuz, bir bağlılık durumuna ahdi bir biçim vermeye inandırmak istemesi ve bunda başarı sağlaması olağandır. Ulusal Akım, mücadelesinde başarı kazanmak için gerekli para ve silâh bakımından Rusya'ya o denli muhtaçtır ki, Mustafa Kemal, kendi kendini bu biçimde bağlamayı yeğ tutmasa bile, Sovyet yönetiminin, Rapallo Antlaşması'nı Ankara ile bir ittifaka iliştirmesi dileğine karşı pek direniş gösteremezdi. Ama bu anlaşma sahte olabilir. Onu, Mustafa Kemal'in İzmit'te açık olarak söylemiş olduğu ve Yusuf Kemal'in, Ankara'ya yeni gelen İran büyükelçisi onuruna Sovyet temsilcisince verilen yemekte belirtmiş olduğu sözlerle bağdaştırmak güçtür; ama, açıkça yapılan konuşmalar çoğu kez yanıltıcıdır. Öteki kaynaklar anlaşmayı doğrulayıncaya dek, onun mevsukiyeti konusundaki herhangi kesin görüşlerimi ertelemeyi yeğ tutarım'.

Dışişleri Bakanlığı Doğu Masarı yetkililerinden D.G. Osborne, 2 Ağustos'ta belgeye şu derkenarı not ediyordu: 'En azından, Türkiye, Sovyet yönetiminin etkisinin arttığı tek yerdir'.[83]

İngiliz Generali Townshend'in Anadolu gezisi

1922 yılı Temmuz'unda, İngiliz Generali Townshend'in resmi olmıyarak Anadolu'yu gezisi, Londra'da sansasyon yaratıyor; İngiliz İstihbarat Servisi'ni, onun temaslarını yakından izlemek üzere harekete geçiriyordu. Towshend'in bu gezisi, hem İngiliz'leri, hem de Rus'ları kaygılandırıyordu. Mustafa Kemal'in Aralov'a bildirdiğine göre, General Townshend'in Türkiye'ye gelmesinin siyasi bir önemi olmamakla birlikte,[84] İngiliz general, askeri tören ve büyük coşkuyla karşılanıyordu.[85] Konya'da Mustafa Kemal'le görüşen Townshend, 26 Temmuz'da Ankara'ya varıyor ve Kemalist önderlerce karşılanıyordu. Türkiye'den ayrılırken, İngiliz yönetimi, Yunanlı'ları, Anadolu'yu boşaltmaya inandırmazsa, Mustafa Kemal'in, o güne dek başvurmak istemediği bir silâh olarak Hindistan, Afganistan, Irak, Filistin, Mısır ve benzeri İslâm ülkelerinde 'korkunç bir cihad' başlatacağı izlenimini de birlikte götürüyordu.[86]

General Townshend'le ilgili olarak gönderilen şu telyazılarına, İngiliz İstihbarat'ı, epeyi önem veriyordu: Ankara'da Anadolu Ajansı'ndan İstanbul'daki Ajansa, 28.7.1922; Londra'da çıkan *Evening News* gazetesinden General Townshend'e ve ondan gazeteye - Türkiye'ye gidiş nedenleri; savaşı önlemek; Ankara'da Bilâl'den İstanbul'da *Akşam* gazetesine, 30.7.1922 - Townshend'in o sabah Ankara'dan ayrılışı hakkında; An-

[83] FO 371/7947/E 7554: Nevile Henderson'dan Lord Balfour'a gizli yazı no. 653, İstanbul, 25.7.1922.

[84] Aralov, s. 135; Sonyel 3, s. 228 vd.

[85] FO 371/7945/E 7488: Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 27.7.1922.

[86] FO 371/7848/E 9298: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 22.8.1922.

kara'da Hidayet'ten İstanbul'da *İkdam*'a, 30.7.1922 (aynı konu); Anadolu Ajansı'ndan İstanbul'daki Ajansa, 31.7.1922 - Townshend'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine demeci; Townshend'den, Ankara, Avam Kamarası'nda milletvekili Yüzbaşı Gee'ye, v.s. [87]

Büyük Saldırı'dan önceki durum

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 29 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıya, Mustafa Kemal'in, 19 Ağustos'ta BMM'nde yapmış olduğu konuşmanın İngilizce çevirisini de iliştiriyordu. Yüksek Komiser'in iddiasına göre, bu konuşma, 'genellikle iyi bilgi sahibi olan ve konuşmanın bir özetini *Chicago News* gazetesine gönderen Amerika'lı bir gazeteci tarafından, İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden birine verilmişti'. Rumbold şöyle diyordu:

> 'Bu belge mevsuksa, Kemal'in kullandığı sözcükler oldukça ilginçtir. İstanbul sorununa ve İngiltere'ye karşı meydan okuyucu edasına karşın, konuşmasının sonuna doğru, İngiliz yönetimiyle bir anlaşmaya varmaktan yana olduğunu belli ediyor. Öteyandan, bu konuşmanın mevsuk olmaması olasılığı da vardır, çünkü bunun yapılmış olduğu yolunda, olağan kanallar yoluyla Ankara'dan alınan telyazılarında hiçbir haber yoktur. Ankara'dan ek bilgi alınıncaya dek, bu belge ihtiyatla izlenmelidir'.

Sir Horace Rumbold'un bildirdiğine göre, Mustafa Kemal, BMM'nin 19 Ağustos günkü oturumunda, içerdeki durum ve İstiklâl Mahkemeleri'nin yetkileri konusunda kimi milletvekillerince sorulan soruları yanıtladıktan sonra, dış sorunlara geçerek, Türkiye ile Rusya arasındaki iyi ilişkilerden söz etmiş; bu ilişkilerin, dış ülkelerde yanlış anlaşıldığını söylemiş, şöyle demiştir:

> 'Rus'larla bizi bağlaşık yapan durum, siyasal durumumuz ve çıkarlarımızın birliğidir. Bize yapılan tüm barış önerilerine, barış kurulsun diye barışçı görüşlerle karşılık verdik. Bu yönde birçok çabalarda bulunulmuştur. Bizi barışı geciktirmekle suçlayan İngiliz siyasası, uzun bir süreden beri, gerekli görüşmeleri ertelemek ve bir yanı öteki yana karşı kışkırtmaktan başka birşey yapmamıştır...
>
> İstanbul'un Yunan ordusunca işgali söylentilerine gelince [88]: İstanbul'un Yunanlı'larca işgali olasılığıyla tehdit edilemeyiz.

[87] FO 371/7945/E 8038: Askeri Harekât Şefi'nden Dışişleri Bakanlığı'na yazı P/10949/1 (M. I. 2), gizli, Londra, 12.8.1922.

[88] Yunanlı'lar, İstanbul'u işgal etmek için, 27 Temmuz 1922'de Bağlaşıklar'a baş vuruyorlar, ama onlara izin verilmiyordu.

Bizce, İstanbul, zaten yabancı işgalindedir. 15 Mart 1920'den beri İstanbul'u, kurtarılması gereken bir kent olarak niteliyoruz. Toprak bütünlüğümüzü bozma sorunu olduğunda, kentlerimiz, ister Yunanlı'lar, ister İngiliz'ler, isterse başka yabancı devletlerce işgal edilmiş olsun; bu pek bir değişiklik yapmaz. *Misak-ı Milli*'miz, İzmir ve Trakya olduğu kadar, İstanbul için de söz eder. Ama bu işgal olursa, uluslararası güçlüklere ek olarak, ulusumuz arasında nefret duyguları yaratacak ve bundan doğacak sorumluluk bize ait olmayacaktır.

Anadolu'da özerk bir Yunan devleti kurulması akımının yasal veya siyasal bir önemi olamaz. Bu çabadan amaç, Müslüman'ları silâh altına çağırmaktır... Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlayacak her türlü barış önerisini kabule hazırız; ama ekonomik baskı kabul edemeyiz...'

İngiliz Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal'in, bundan sonra çeşitli etki bölgelerinden ve İngiliz'lere yaklaşmaktan da söz ettiğini kaydediyor; onun bu denli sözler söylemesinin olanaksız olduğuna değinerek konuşmanın sahte olması olasılığını öne sürüyordu.[89]

Türk Saldırısı

Ulusçular, Türk sorununa barış yoluyla çözüm bulunamayacağını kesinlikle anlayınca; İngiliz İstihbaratı'na bakılacak olursa, hiç vakit geçirmeden Yunanlı'lara saldırmak için Ankara'daki Sovyet diplomatı Aralov ve Fransız temsilcisi Albay Mougin tarafından da sürekli olarak kışkırtıldıktan sonra;[90] Mustafa Kemal, 26 Ağustos'ta, tüm savaş kesimlerinde genel saldırıya geçilmesi buyruğunu veriyor; 9 Eylül'de Türk'ler İzmir'e giriyor; Eylül ortalarına doğru tüm Anadolu Yunanlı'lardan kurtuluyordu.

13 Eylül tarihli İngiliz istihbarat raporu, 'daha sonra Ulusçuların başlıca partizanı olan, Viyana'daki eski Osmanlı büyükelçisi Hüseyin Hüsnü Paşa'yla Fransız Yüksek Komiserliği'ndeki önemli bir yetkiliden' şu bilgiyi sağladığını bildiriyordu: 'Hüseyin Hüsnü Paşa'ya göre, Kemalist saldırısından önce Fransız'ların görüşü soruluyor; General Pellé, İngiliz yönetimini etkilemek amacıyla, Kemalist'lerin saldırı plânlarını onaylıyordu. Fransız Yüksek Komiserliği'ndeki ajana göre, Ankara yönetimi, Hamit Bey aracılığıyla General Pellé'ye şunu soruyordu: "(İngiliz Başbakanı) Lloyd George'un, son günlerde (Yunanlı'lardan yana) vermiş olduğu demeç gözönünde tutularak, Türk'ler hareketsiz kalmayı sürdürmeli mi?" An-

[89] FO 371/7872/E 8805.
[90] FO 371/7891/E 9674: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 13.9.1922.

kara, ivedilikle saldırıya geçmekten yanaydı. Fransız'ların buna verdiği yanıt şu olmuştur: "Ankara yönetimi, en iyi görünen doğrultuyu izlemelidir, çünkü Fransız'lar, Türk'lerin kendi kendilerini aldatmalarına izin veremezler; ama, artık beklememek belki daha iyi olur. Ne olursa olsun, Ankara yönetimi, Fransız destek ve sempatisine güvenebilir" [91].

Refet Paşa ve Fethi Bey'in kişisel dostu olan ve Anadolu'ya savaş gereci gönderilmesinde önemli bir röl oynayan, İstanbul'daki Kemalist Komitesi'nin başlıca üyelerinden birisinin, belki de farkına varmadan, 'güvenilir' bir İngiliz ajanına 5 Eylül'de bildirdiğine göre, son günlerde, Anadolu'da, Yunanlı'lara karşı başlatılan saldırının başlıca nedenleri şunlardı:

i) Ankara yönetiminin kaynakları ve Ordu'nun gereçleri, Ordu'ya, ciddi tehlike olmadan bir kış kampanyası daha karşılamak olanağını sağlayacak kadar yeterli değildi;

ii) gerek azalan kaynaklar, gerekse başka nedenlerden ötürü, Sovyet yönetimi, son günlerde Ankara'ya sağladığı parayı geciktirmişti;

iii) Kemalist Ordusu, 12 ay süren hareketsizlikten zarar görmeye başlıyordu; kış aylarında kaçakların sayısında büyük bir artış kaydedilmesinden kaygılanılıyordu;

iv) Rus'ların Doğu Avrupa'ya karşı olan askeri plânlarını ertelemeleri; belki de bunlardan vazgeçmeleri; onların, bu plânları uygulamalarını beklemekten artık bir yarar sağlanamazdı;

v) Yunan güçlerinin Anadolu'dan Trakya'ya taşınması, Yunan savaş kesimini zayıflatmıştı;

vi) Fethi Bey'in Londra misyonunun başarısızlığa uğraması, İngiliz yönetiminin halâ Türk'lere karşı muhasım olduğunu kanıtlamıştı; ancak bir Yunan yenilgisi bu durumu etkileyebilirdi.

8 Eylül tarihli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Fethi Bey, Londra'daki temasları ve İngiliz yönetiminin Yunan yandaşı politikasını sürdüreceği konusunda Ankara'ya bir rapor göndermekten sonradır ki, Mustafa Kemal, genel saldırıya geçilmesi buyruğunu veriyordu. [92]

[91] İbid.: belge no. E 9674: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 864, 13.9.1922, A. 1, 'Fransız'lar ve Türk Ulusçular', Türkiye, HV/3, 5.9.1922.

[92] İbid.: belge no. E 9674: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 865, 13.9.1922, Türkiye A.1: 'Kemalist saldırısı', HV/3, 5.9.1922.

Ali Fethi - Signor Schanzer görüşmesi

23 Eylül tarihli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Ali Fethi'nin Roma'ya vardığı günden beri onunla temas halinde olan 'güvenilir bir İngiliz ajanın' bildirdiğine göre, 8 Eylül'de, Fethi Bey, İtalya Dışişleri Bakanlığı'na giderek, Bakan Signor Schanzer'le içten bir görüşme yapıyor; İtalyan yönetiminin, genellikle Müslüman'lara ve özellikle Türk'lere göstermiş olduğu dostluktan ve İtalya'nın, Kemalist'lere savaş gereci yardımı yapmış olmasından ötürü teşekkür ediyordu.

Son Türk zaferinden ötürü, Schanzer, Fethi'yi içtenlikle kutluyor ve Yakın Doğu sorununun diplomasi yoluyla çözümlenmesinin *Misak-ı Milli*'ye pek uyacağına inandığını; yalnız Anadolu ve İzmir üzerinde Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına değil, aynı zamanda, Doğu Trakya'nın, 1914 hududuna dek, Türkiye'ye iadesine yönelik olan Türk dileklerinin haklılığını tanıdığını; son dileğin, İstanbul'un güvenliği ve Yakın Doğu'da daimi barış için gerekli olduğuna inandığını vurguluyordu. Sözlerini sürdüren Schanzer, bu görüşlerine İngiliz Başbakanını da inandıramadığı için üzüldüğünü, ama 1922 Mart'ında, Fransız yönetimiyle birlikte, hiç olmazsa Doğu Trakya'nın bir bölüğünü Türkiye için almayı başardıklarını; Ankara yönetiminin, İtalya'nın dostluk ve yardımına güvenebileceğini; İngiltere, Yunanistan için daha iyi koşullar sağlamak amacıyla devletlerin müdahalesini sağlarsa, Kemalist'lere, hak iddialarını düşmanlarına zorla kabul ettirebilecek vakti sağlamak için, İtalya'nın, görüşmeleri uzatmaya çalışacağını bildiriyordu.

Görüşmenin sonuna doğru, Fethi Bey, Ankara yönetiminin, İtalya'ya, Anadolu'da ayrıcalık hakkı vermek yolundaki üstlenmesini doğruluyor; bu konudaki İtalyan dileklerini ayrıntılarıyla öğrenmeyi diliyordu. Schanzer, Türkiye'deki İtalyan temsilcilerinden bu konuda bilgi istediğini; bu alınır alınmaz bildirileceğini söylüyordu. Roma'dan Ankara'ya gönderilen 19 Eylül tarihli telyazısında şöyle deniyordu: 'İngiltere, Bağlaşıklar'ın görüşlerini Türkiye'ye karşı kamçılarken, İtalya'yı bizden yana tutmak gereklidir. İtalya Dışişleri Bakanlığı, aracılar vasıtasıyla, İtalyan yardımına karşılık olarak bizden ekonomik çıkarlar istiyor. Bayındırlık ve maliye işleriyle ilgili projeleri ivedilikle buraya gönderiniz; aksi durumda, İtalya'yı yitireceğiz'.[93]

Çanakkale bunalımı

Ulusçular, Türkiye'nin kimi bölgelerini halâ işgallerinde bulunduran Bağlaşıklar'a karşı, özellikle Boğazlar'ı işgalinde tutan ve Trakya'ya

[93] FO 371/7894/E 9939: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 888, 22.9.1922, A.1, Türkiye, 'Ulusçular ve İtalyan'lar: Signor Schanzer ile Fethi Bey arasında bir mülâkat', SW/23, İtalya, 19.9.1922.

uzanan yollarında bir engel olarak gördükleri İngiltere için oldukça tehlikeli bir durum yaratmışlardı. Ötcyandan, Bağlaşıklar, dayanışmalarını göstermek amacıyla, İzmit ve Çanakkale'ye askeri birlikler sevkediyor ve sözde 'yansız bölgeye' girilmesini hoşgörüyle karşılamayacakları yolunda Türk'leri uyarıyorlardı.[94] Bu sırada, Türk Ordusu'nun Boğazlar'a yanaşmasından paniğe kapılan İngiltere Başbakanı Lloyd George'la Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in, 16/17 Eylül'de, İngiliz Dominyonları'nı, Boğazlar'ın savunmasına katılmaya çağırmaları, Bağlaşıklar arasındaki dayanışmayı bozuyor; Türkiye ile yeniden savaşa girmek istemeyen İtalya ile Fransa'yı birbirine yanaştırarak İngiltere'den uzaklaştırıyordu. Bu gelişmelerin sonucu olarak, Çanakkale'de Ulusçularla İngiliz'ler az daha savaşa tutuluyorlardı. Ancak, savaş maniği, Lloyd George'un buyruğunu dinlemeyen İngiliz Generali Harington ve Mustafa Kemal'in sabırlı davranışlarıyla ve Franklin-Bouillon'un diplomasisiyle, bunalım, Eylül sonuna doğru gideriliyordu.

Çanakkale bunalımı sürerken, İngiliz İstihbaratı, ajanları aracılığıyla, Kemalist'lerin niyet, plân ve eylemlerini öğrenmeye çalışıyordu. Örneğin, Paris'teki Kemalist temsilcilerinden Nabi Bey'in, Fransız Kabinesi'nin 14 Eylül günkü oturumu hakkında, bir gün sonra Ankara'ya gönderdiği telyazısı; Hüseyin Rauf'un, 17 Eylül'de, Paris'te, Ferit Bey'e, bunalımla ilgili olarak gönderdiği telyazısı, İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu.[95]

22 Eylül tarihli istihbarat raporu, 'yetkili gizli bir kaynaktan' sağlanan bilgiye göre, yakın gelecekte yapılacak eylemler hakkında, Ankara'da görüşmeler yapıldığını bildiriyordu. Mustafa Kemal'in önderliği altındaki askeri grupla, Hüseyin Rauf'un önderliği altındaki 'daha az aşırı eğilimli' öğeler arasında büyük görüş ayrılıkları çıktığı iddia ediliyordu. Mustafa Kemal ve grubu, Bağlaşıklar'la görüşmeden, Rus Bolşevik'lerinin de kışkırtmasıyla Boğazlar ve İstanbul'a saldırmayı istiyordu. Rauf ve yandaşları, bir konferansta Fransız desteğine güvenerek, sorunun diplomasi yoluyla çözümlenmesinden yanaydılar. Ancak, askeri grup, Fransız'ların, Ulusçulara sadakati konusundaki kuşkudan ötürü, daha güçlü görünüyor; ama henüz kesin bir karar alınmıyordu. Raporda, ayrıca, şöyle deniyordu: 'Etkisi şimdi üstün olan Mustafa Kemal, bizzat kendisi karar verebilir'.

İstanbul'daki Ulusçu Hamit Bey'in dairesinden sağlanan bilgiye göre, Pellé ile Hamit arasında yapılan sürekli görüş alış verişi sırasında, General Pellé', Hamit'e, Ulusçuların İngiliz'lere karşı ılımlı davranmalarını öğütlüyordu. Hamit, bunu Rauf'a bildirince; Rauf, Ankara'nın tutumunun değişmeyeceğini, çünkü İngiltere'nin, Balkan devletlerini Tür-

[94] Sonyel 3, s. 269 vd.

[95] FO 371/7891/E 9641: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, İstanbul, 19.9.1922.

kiye'ye karşı seferber ettiğini; Ankara'nın hareketinin, Fransız'ları hedef olarak almayacağını; Boğazlar'a da teşmil edilmiyeceğini; yalnız Trakya'yı hedef olarak aldığını bildiriyor; Fransız'ların, Trakya'nın Türkiye'ye iadesini güvence altına almalarını diliyor; Ankara'nın, bu denli bir güvenceyi kabullenerek, Boğazlar sorununu bir konferansta görüşmeye hazır olduğunu vurguluyordu.

Rauf'un görüşleri, Fransız Başbakanı Raymond Poincaré'ye duyurulunca, Poincaré, Fransız yönetiminin, sorunun diplomasi yoluyla çözümlenmesinde direneceği yolunda Rauf'a bilgi vermesi ve Türk'leri, saldırıya geçmemek için uyarması yolunda, Albay Mougin'e yönerge gönderiyordu. Rauf, *Misak-ı Milli*'nin uygulanmasının Mustafa Kemal'in elinde olduğunu; bu misakın gerçekleştirilmesi için ona diktatörce güçler verildiğini öne sürüyor; İstanbul saldırıya uğrarsa, Fransız'lara, orasını ivedilikle boşaltmayı öğütlüyordu. Fransız Yüksek Komiseri, savaş çıkarsa, Fransa'nın İngiltere'ye yardımda bulunmayacağını Hamit Bey'e anlatmıştı.

Yetkili ve gizli bilgiye göre, İtalyan'ların tutumu da Fransız'larınkini izliyordu. İtalya Yüksek Komiseri, Roma'ya gönderdiği uzun raporda, düşmanlığa yol açacak herhangi bir eylemden kaçınılmasını öneriyordu. Ankara'dan alınan resmi bir basın mesajına göre, Ulusçu yönetim, Balkan devletleri müdahalede bulunursa, Rusya'nın harekete geçmesini resmen dilemişti. Bu konuda Karahan'dan bir mesaj alan Aralov, Türk'leri, İstanbul ve Boğazlar'ı özgürlüğe kavuşturmaya kışkırtıyor; onlara, Rusya'nın tüm desteğini sağlamaya söz veriyordu.

Rusya'nın müdahalesi için Ankara yönetimince yapıldığı iddia edilen başvuruya karşılık veren Sovyet yönetimi, Anadolu'daki Türk Ordusu'na yardım etmek için Kafkasya'daki Rus ordusunun berkitildiğini bildiriyor; Romanya'ya karşı askeri harekâta geçilmesi konusunda Ankara'ya, Harkov'daki Ukrayna yönetimine başvurmayı öneriyordu. Bunun üzerine, Ankara yönetimi, Ukrayna hükümetine gönderdiği uzun bir notada, Ocak-Mart 1922'de Ukrayna ile imzalanan antlaşmaya işaret ediyor; İngiliz diplomasisinin Balkan'larda yaratmış olduğu duruma değinerek, Ukrayna'dan, söz konusu antlaşmanın koşullarına göre davranarak, Romanya'ya karşı eyleme geçip geçmeyeceğini soruyordu. 18 Eylül'e dek Ukrayna'dan bir yanıt gelmiyor; bu yüzden, Boğazlar konusunda bir karar alınmıyordu. Ukrayna'dan olumlu bir yanıt alındığı takdirde, Mustafa Kemal, Boğazlar'daki 'yansız bölgeye' saldırmak niyetindeydi.[96]

İngiliz kaynaklarının iddiasına göre, 14 Eylül'de, Moskova'dan Aziz, Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'na şu telyazısını gönderiyordu: 'Dışişleri

[96] FO 371/7893/E 9795: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 887, 22.9.1922, A.1, Türkiye: 'Yakın Doğu bunalımı: Fransız tutumu v.s.', RV/O, Türkiye, 20.9.1922.

Komiseri Karahan, parlak Türk zaferinin, Yunanlı'ların saldırılarına son verdiğini; ama, Sovyet'lerin Cenova'daki acı deneylerinden, Türkiye'nin, İstanbul ve Boğazlar sorununun görüşüleceği bir konferansta, zaferin ürünlerine tek başına malik olamayacağını anladığını bildiriyor; konferansta, Moskova Antlaşması'nın esaslarına göre bir anlaşmaya varılabilmesi için Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da konferansa katılmalarının, Türkiye'nin çıkarları açısından yararlı olacağını vurguluyordu. Aynı zamanda, Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan da konferansla ilgileniyor; aynı koşullara göre bir çözüm destekliyorlardı; dolayısıyle, Türkiye ve Rusya'nın yardımıyla, Batı'lı Devletler'e karşı bir güç oluşturabileceklerdi'.

Aziz, şu yorumda bulunuyordu: 'Bu görüşme ve Rusya'nın, 12 Eylül'de Büyük Britanya'ya gönderdiği nota, Rus'ların, Yakın Doğu Konferansı'na katılmayı dilediklerini ve Türk'lerin, bu dileği desteklemelerini istediklerini gösteriyor. Karahan, Türk zaferinin İngiltere'yi kaygılandırmakla birlikte, bu ülkenin, Boğazlar'ı bırakmasının muhtemel olmadığına inandığını ve Türk'lerin, onları oradan şiddet kullanarak çıkarmaları gerektiğini de sözlerine ekliyordu. Yansız bölgeye çeteler gönderilir ve Irak tehdit edilirse, amaca varılmış olur'.[97]

26 Eylül tarihli İngiliz belgelerine göre, Aralov, 25 Eylül'de Moskova'ya gönderdiği telyazısında, Rıza Nur'un, yansız bölgenin işgal edilmesi için gizli bir karar alındığını kendisine bildirdiğini kaydediyordu. Ali Fuat, Hüseyin ve Yusuf Kemal, buna karşı çıkmışlardı. Her üçü de, Mustafa Kemal'in karargâhına hareket etmişlerdi. Aralov, telyazısını şöyle sürdürüyordu: 'Dostlarımız, Mustafa Kemal'e gönderdikleri telyazısında, onların etkisine kapılmaması için onu uyarmışlardır. Yusuf'un yokluğunda ona Rıza vekâlet ediyor. Bir gün önce, İstanbul'dan Hamit Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği telyazısında, Pellé'nin, Ulusçulara, o sırada olay çıkarmamalarını öğütlediğini bildirdi'.

Bu arada, İngiliz İstihbaratı, 16 Eylül'de, Atina ve İstanbul'daki 'bağımsız ve yetkili kaynaklardan' sağladığını iddia ettiği bilgiye dayanarak, Kemalist'lerin İstanbul ve Trakya'ya yapacakları saldırı plânlarına değiniyor; şöyle diyordu: 'Eylem, şu üç başlık altında plânlanmaktadır: a) İstanbul'da Kara Kemal'in kurduğu İttihatçı örgüt, başkentteki işgal güçlerine karşı koordine edilmiş silâhlı saldırılarda bulunacak; b) Şakir Bey ve Galip Bey'in önderliği altındaki Kemalist Trakya Komitesi, İstanbul'a yakın Stranca bölgesi ve Belgrat Ormanı'nda çeteler kuruyor ve silâhlıyor; c) Ahmet Tevfik Bey'in önderliği altındaki Batı Trakya Komitesi, kimi Bulgar komitelerinin önderleriyle birlikte, Batı Trakya'nın

[97] FO 371/7894/E 9939: Başkomutandan Savaş Bakanlığına kapalı telyazısı no. 2373, İstanbul, 22.9.1922.

Gümülcine bölgesinde bir isyan hazırlıyor. Onlara, Selânik'te şubesi bulunan Atina'daki bir Türk komitesi yardımcı oluyor.

'Ankara yönetimi, Yunanlı'lara karşı girişilecek ortak eylemlere katılmasını sağlamak için Bulgaristan yönetimiyle doğrudan doğruya bir anlaşmaya varmaya çalışıyor. Batı Trakya Derneği başkanı Ahmet Tevfik, Sırbistan yönetimini, Yunanlı'lara karşı Türk'lerle birleşerek, Selânik'i işgal etmeye kışkırtmak amacıyla yakında Belgrat'a gidecektir. Fransız'lar, Ulusçu yönetime, sorunu Küçük İtilâf *(Little Entente)* yönetimleriyle görüşmek için Bekir Sami'yi göndermesini öğütlemişlerdir. Romanya'ya gelince, Ulusçular güvenle şunu söylüyorlar: "Romanya faal olarak müdahalede bulunduktan hemen sonra, Bolşevik'ler, Besarabya'yı işgal edeceklerdir"'. [98]

25 Eylül tarihli istihbarat raporu da şunu yansıtıyordu: 'Tiflis'den sağlanan güvenilir bilgiye göre, Sovyet yönetimi, Ankara'yı bu evrede desteklemek amacıyla, askeri veya diplomatik önlemler alınmasını öngören bir planı incelemektedir. Trotski ve Buharin, Doğu Avrupa'ya karşı askeri eylemde bulunulmasını öngörüyorlar; ama bunun içeride tehlikeli bir durum yaratması olanağına değinen Çiçerin, buna karşı çıkıyordu. Sovyet yönetimi, bu konuda henüz kesin bir karar almamıştır; ama askeri hazırlıklar sürüyor. Ajanın söylediğine göre, Romanya ve Kafkasya bölgelerine berkitici güçler gönderiliyor. Kemalist'ler, motorlu mavnalarla Zonguldak'tan Mitye bölgesine ve İstanbul yoluyla Silivri bölgesine asker taşımak niyetindedirler. Rus'lar, Karadeniz bölgesinde yapılacak taşıta yardımcı olacaklardır'. [99]

Bu arada Ferit'in, 22 Eylül'de Paris'ten Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Bağlaşıklar, Trakya sorununu Türk'lerden yana çözümlemeye gönüllü idiler; ama Gelibolu'da Bağlaşıklar-arası askeri birlikler bulundurmak konusunda İngiliz'lerle görüş birliğine varmışlardı. Ferit, şöyle diyordu: 'Tekrarlıyorum: İngiltere, Boğazlar'ın her iki yakasına da yerleşecektir; Avrupa'yı Asya'dan ayırmayı ve donanması olmayan Fransa'yı Avrupa'ya sıkıştırmayı diliyor. Ancak, Fransa'nın çıkarı .....? dır ve bunu sağlamak için Türk'ler, güç kullanarak Boğazlar'ı işgale zorlanmalıdır. Eylemlerimin kuşkuyla karşılandığını sanmıyorum'. [100]

[98] FO 371/7896/E 10197: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 895, 26.9.1922, A. 1, 'Kemalist'lerin İstanbul ve Trakya konusundaki plânları.'

[99] İbid.: belge no. E 10197: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 892, 25.9.1922, A. 1, Türkiye - 'Yakın Doğu bunalımı: Rusya'nın müdahalesi sorunu', RV/O, İstanbul, 24.9.1922.

[100] FO 371/7895/E 9979: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 2462, İstanbul, 27.9.1922.

28 Eylül'de, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Lord Curzon'a gönderdiği özel ve gizli bir telyazısında şöyle diyordu: 'Ankara'daki Sovyet temsilcisinin, Mustafa Kemal'i, yansız bölgeye saldırmaya inandırması için azami baskı kullandığını gösterecek, mutat gizli kaynaktan sağlanmış kesin kanıt vardır'.[101] Aralov, 27 Eylül'de Moskova'ya şu bilgiyi gönderiyordu: 'Ankara'daki gazeteler, Bağlaşıklar'ın önerilerine karşı ve olağan Bolşevik propagandasıyla harekete geçirilmişlerdir'. Aynı gün Aralov, Türk komutanlara, özellikle Mustafa Kemal, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Savunma Bakanı Kâzım, İsmet Paşa, Kurmay Başkanı, I. Ordu komutanı Nurettin Paşa, II. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa, Kafkasya Grubu komutanı Fahrettin Paşa ve 2. süvari tümeni komutanı Mürsel Bey'e, 'rüşvet olarak', değerli kılıçlar, saatler, sigara tablaları v.s. dağıtmayı düşünüyordu. Ancak, İngiliz İstihbaratı, Bolşevik etkisinin Ulusçular arasında azalmaya başladığı görüşünü öne sürüyor, şöyle diyordu: 'Adları verilen Türk komutanların daha kolayca etkilenebilecekleri sanılıyor'.[102]

Bolşevik'ler, Kemalistlerin birliğini yıkmaya çalışıyor

29 Eylül tarihli istihbarat raporunda, Bolşevik-Kemalist ilişkileri hakkında oldukça ilginç şu bilgi veriliyordu: 'Sovyet'lerin Kemalistlere karşı olan güvensizlikleri artıyor. Bu konuda yeni ve değerli kaynaklardan, son zamanlarda, Moskova'daki Dışişleri Komiserliği'nin Doğu Dairesi'nde çalışan ajandan, Tiflis'deki Kavbüro ve Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi'nin gizli belgelerini ve öteki belgeleri toplayan ajanlardan yararlanılmıştır. Moskova, görünürde Ankara'yla sıkı biçimde işbirliği yaparken, Sovyet yönetiminin, Türk Ulusçularının maksatlarına, özellikle onların Fransız'lara karşı olan dostluklarına ve Pan-İslâm'cı projelerine olan güvensizliği gittikçe artmakta ve o hükümetin tutumunu etkilemektedir.

'Moskova'da Dışişleri Komiserliği'nde çalışan ajan, 1921 yılı Mart'ında imzalanan Türk-Rus Antlaşması'na ek olarak, 1922 yılı yazında gizli bir askeri protokolün imzalandığını gösterecek belgesel kanıtlar bulmuştur. Bu protokola göre, Sovyet yönetimi, on yıl süre ile Ankara yönetimine silâh ve para olarak yıllık prim verecektir. 1922 yılı başlarında, Sovyet yönetimi, Ulusçularla Fransız'lar arasında imzalanan Franklin-Bouillon Antlaşması'nda gizli bir askeri madde bulunduğunu öğreniyordu. Bu madde gereğince, Sovyet Rusya Batı'ya saldırarak Fransız çıkarlarını tehlikeye koyarsa, Türk'ler de Kafkasya'yı işgal edecekti. Ulusçuların Fransız'larla düzenledikleri oyun ve Ankara'nın Orta Asya'daki Sovyet

[101] İbid.: belge no. E 10147.

[102] FO 371/7897/E 10119: Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 2516, İstanbul, 29.9.1922.

aleyhtarı Pan-İslâm'cı projelerde parmağı olduğunu gösteren kanıtın Moskova'da ele geçirilmesi, Sovyet katlarını, Ankara ile imzalamış oldukları gizli askeri protokolü uygulamamaya kararlı kılmıştır. Tiflis'deki Kavburo'yla sıkı ilişkisi bulunan ajan, Sovyet yönetiminin, Ankara hükümetinin içtenliğine olan güvenini epeyi yitirmeye başladığını ve Anadolu'ya kimi maddi yardım sağlamayı sürdürmekle birlikte, oraya daha önceki gibi sürekli ve bol olarak gereç göndermekten vazgeçtiğini bildirmiştir. İstanbul'daki Kemalist Komitesi'nin başlıca üyeleri, Sovyet'lerin, son günlerde Ankara'ya para göndermeyi geciktirdiklerini belirtmişlerdir.

'Bakü'deki Stassova adlı etkili komünist, Ağustos ayında Moskova'ya gönderdiği raporda, Ulusal Akım'ın başarısından sonra kaydedilmesi olanaklı gelişmeler konusunda ciddi surette kaygılandığını; bu akımın, Maveray-ı Kafkas ve Hazer Denizi dolaylarındaki Ulusal Müslüman Örgütleri'ne, Rusya'ya yararsız biçimde büyük bir teşvik verdiğini ve genellikle Doğu'da komünist propagandasını felce uğrattığını öne sürüyordu. Ona göre, buna tek çare, özellikle Türkiye'de propagandayı artırmak ve Türk Ulusal Cephesi'nin birliğini yıkmaktı. Stassova'nın raporu, kendi üzerinde derin bir izlenim yaratan 3. Enternasyonal, Anadolu'daki eylemleri için Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi'ne 10.000 sterlin tutarında bir prim veriyordu.

'Bu arada Aralov, Ankara'daki önemli eylemlerini sürdürüyor; Ulusçu askeri önderleri, İngiliz plânlarını suya düşürmek için, daha çok vakit yitirmeden Yunanlı'lara saldırmaya kışkırtıyordu. Tiflis'de Kavbüro'yla sıkı ilişkisi olan ajan, Sovyet yönetiminin, Kemalist'lerin, Yunanlı'lara karşı kazanmış oldukları kesin zaferden ötürü şimdiye kadar olandan daha bağımsız bir durumda olduklarını anladığını; Ankara yönetiminin, Batum'a karşı olan ve asla bırakmadığı hak iddiasını yenilemesinden kaygılandığını bildiriyor; bu Sovyet kaygılarının, Kemalist zaferinin sonucu olarak Kafkasya ve Hazer Denizi bölgelerinde Pan-Türkçü ve Pan-İslâmcı kışkırtmaların artmasıyla doğrulandığını kaydediyordu. Sovyet yönetimi, son günlerde Ankara'ya gönderdiği notada, Rus yardımının, Türk'lerin, 1914 Türk-Rus hududunun iadesini kabullenmelerine bağlı olacağını bildirmişti. Bu da, Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya iadesi anlamına gelmektedir. Ankara yönetimi buna henüz bir yanıt vermemiştir.

'Sonuç: i) Türk Ulusçuları, Moskova ve Ukrayna ile imzalamış oldukları anlaşmalar gereğince Sovyet'lerin faal biçimde yardımlarını sağlamaya çalışıyorlar; ii) Moskova ve Harkov'un tutumları, Ulusçuların beklemediği gibi tatmin edici değildir... Rus'ların, kendilerine karşı göstermekte oldukları güvensizliğe, Ulusçular da, el altından kendi birliklerini yıkmaya çalıştıkları özürüyle karşılık veriyorlar'.[103]

[103] FO 371/7899/E 10515: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu Misc. 18/I., 29.9.1922, gizli, 'Sovyet Rusya ve Yakın Doğu bunalımı'.

Bu arada Bolşevik'ler, Anadolu'daki eylemlerini sürdürüyor; Türk'ler, çevreye yayılan komünist propagandasından kaygılanıyorlardı. Temmuz'da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson'la görüşen İzzet Paşa, bu komünist propagandasının ülkeye giderilmez biçimde zarar getirdiğini; tüm ülkeyi çürütmek tehdidi oluşturduğunu söylüyordu. Ağustos ve Eylül aylarında, Aralov, Türk komünistleri konusunda Ankara katlarıyla sürekli anlaşmazlık içindeydi. 15 Ağustos dolaylarında, Aralov'un Ankara'daki evi bir yangında yanıyordu. Aralov, bunun kasten yapıldığına inanıyor ve bir süre sonra Ankara yetkilileriyle arası biraz açılıyordu.

Kemalist'ler, komünistlerin toplantı yapmalarına izin vermiyor ve onları tutukluyorlardı. Aralov, bunu şiddetle protesto ediyor, ama Kemalist'ler daha öne giderek, Türkiye Komünist Partisi'ni (Türk-Rus dostluğuyla çeliştiği denli harika bir nedenle) 8 Eylül'de lâğvetmek kararını alıyorlardı. Komünist merkez komitesi, tüm işçi ve komünistlere başvuruyor, ama Türk polisi onları o denli etkin biçimde topluyordu ki, Aralov, Moskova'yı, Anadolu illerindeki komünist örgütünün lâğvedilmesini önlemek amacıyla güçlü baskı kullanmaya kışkırtıyordu. [104]

O sıralarda Rus'lar, Ankara'nın başlıca iki gazetesine mali yardım yapıyorlardı (adları açıklanmadı). Bolşevik'ler, Türk'lerin Kafkasya'ya karşı olan tutumlarını epeyi kıskançlıkla karşılıyorlardı. Buhara'ya gitmekte olan Ankara elçisi Galip Paşa ve başka bir Türk'ü geri çeviriyorlardı. Onlar da geri dönünce, Galip Paşa'ya eşlik eden kişi, Kafkasya'daki Bolşevik yönetimini açıkça yadsıyordu. Daha önce de Enver Paşa, Acarya, Azerbaycan ve Dağıstan'da olay çıkarıyor; Karabekir'in kimi subayları ona katılıyordu. Haziran ortalarına doğru Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği bir yazıda, Enver'le bir ilişiği olmadığını belirttiği söyleniyordu. Ama, Türk'lerin Kars'ı işgallerinde bulundurmaları ve Müslüman halk arasında düzen çevirmeleri, Bolşevik'leri kuşkulandırıyordu.

Cemal Paşa, 21 Haziran'da Tiflis'de öldürülüyordu. "Onun, Enver ve Bedri'nin Orta Asya'da yaratmaya çalıştıkları durum yüzünden bu öldürtmeyi Sovyet'lerin yapturdığı kuşku bile kaldırmaz." Tiflis'deki Amerika'lı Yakın Doğu Yardım Örgütü temsilcisi de bunu doğruluyordu. Moskova'da Karahan'la Çiçerin ve Ankara'da Aralov, Rusya'nın, Boğazlar sorununun Rusya'sız çözümüne karşı direnmesi için Türkiye'yi destekleyeceği yolunda sık sık demeçler veriyorlardı. Türk'ler, kendi kendilerini Yunanlı'lardan kurtardıkları için, Rus'lar, onların, daha önce yapmış oldukları arajmana sadık kalmamaları olasılığından kaygılanıyorlardı. Moskova'daki Türk temsilcisinin 14 Eylül'de bildirdiğine göre, Karahan,

[104] FO 371/7894/E 9939: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 2385, İstanbul, 23.9.1922.

Türkiye'ye, bu konuda yapacağı görüşmelerde Rusya'nın yardımcı olmasında direniyordu. Ertesi gün, Aralov, Moskova'ya gönderdiği telyazısında, Ankara'nın, 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'nın koşullarına sadık kalacağı; Türkiye muzaffer olmakla birlikte, Rusya'ya karşı olan tutumunu değiştirmeyeceği konusunda Yusuf Kemal'in kendisine güvence verdiğini ve Türk tutumunun değiştiği yolundaki iddialara şaştığını bildirdiğini kaydediyordu'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R.A. Leeper'in, 11 Ekim 1922'de kaydettiğine göre, 'güvenilir bir Amerika'lı olan' Dr. Ward, Haziran ayında, İngiliz'lere, bir yıldan beri Anadolu'ya Rus altını girmediğini söylemişti. Temmuz'da İngiliz'lerin eline geçen belgeler, Rus yardımının durması yüzünden Ankara'da mali güçlükler çıktığını gösteriyordu. Haziran ayında, Novorossisk'teki Türk konsolosu, para yokluğu yüzünden, Berlin'den Rusya yoluyla gelen uçakların taşıtında güçlükle karşılaşıyordu. Ağustos sonuna doğru Rıza Nur, benzin ve öteki kimi gereçleri sağlayarak bunları Kafkasya yoluyla göndermeye çalışıyordu. Yine Ağustos'ta Türk'ler, Yunanlı'lara karşı ortak deniz harekâtında bulunmak üzere, Rus'larla ayrıntılar üzerinde çalışıyorlardı. Eylül'de, Moskova'ya giden özel bir Türk kurulu, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'na bağlı olduğu söylenen askeri anlaşmanın uygulanması konusunu görüşüyordu.[105]

Bu arada Rus denizaltıları ve öteki savaş gemileri hazırlanıyor; Sivastopol'a bir hava birliği gönderiliyordu. Kamenev, seferberliğe gözcülük etmek için Kafkasya'ya gidiyordu. Ancak, Rus'ların Kafkas'lara asker yığması Türk'leri rahatsız ediyordu. Tiflis'den sağlanan bilgiye göre, Sovyet'ler arasında Türk politikası konusunda görüş ayrılıkları vardı: Türkiye'den yana askeri müdahalede bulunmayı Trotski desteklemiyor; Çiçerin karşı çıkıyordu. Gerçek durum şuydu: Rusya, Egorof'un komutasında Kafkas'lara yığılan iki kolorduyu, başka yerlerdeki gelişmelere göre, Türk politikasını desteklemek veya denetlemek için kullanacaktı. Romanya sınırları yakınına da Rus askerleri yığılıyor, ama Kafkas'lardaki yığınak, Boğazlar'dan ve Mesopotamya (Irak)'tan o kadar uzaktı ki, Kemalist'ler, bunu bir tehditten başka birşey olarak görmüyorlardı.

Atina'da, savaş kesimindeki Bolşevik ajanlarının yaptığı propagandanın, Yunan çözülmesine büyük ölçüde neden olduğuna inanılıyordu; ama bunu gösterecek kanıt yoktu. Bolşevik'lerin sağlamış olduğu silâhların sayısını da gösterecek kanıt yoktu. Görünürde Rus'lar, Türk'lere, sınırsız olarak malzeme göndermiş değillerdi; savaş gereçlerini, Türk'leri el altında tutmak için ayarlamışlardı. Tiflis'den alınan son bir habere göre,

[105] FO 371/7902/E 10892: W.S. Edmonds'un derkenarı, 10.10.1922; FO 371/8170/N 9302: R.A. Leeper'in derkenarı, 11.10.1922.

Rus'ların sağladığı sınırlı yardım, Fransız'ların muazzam yardımıyla kıyaslanamazdı. İngiliz İstihbaratı'nın görüşü işte bu noktada idi.[106]

Yurt dışına kaçanlar

Ulusçuların üstün başarıları ve İstanbul'daki Bağlaşıklar'ın durumları için bir tehlike oluşturmaları, başkentte kaygı yaratıyordu. Yabancı toplumlar, genel düzensizlikten endişe ediyor; yerel Hıristiyan'lar ve Kemalist'lerin nefretini kazandıklarına inanan kimi Türk'ler, Kemalist'ler İstanbul'a gelirse, onların intikamına maruz kalma olasılığından korkuyorlardı. Kemalist'lere karşıcıl kimi Türk'ler ve Bırakışma'dan bu yana Bağlaşıklar'a yardımda belli başlı bir röl oynayan kimi Rum ve Ermeni'ler, kendi kişisel güvenliklerinden kaygı duyuyorlardı. Onların birçoğu, özellikle İngiliz'lere yardımcı olan ve Kemalist'lere karşı mücadele eden veya çarpışan kimi Türk'ler, Rum ve Ermeni'ler, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a başvurarak başkentten ayrılmak için yardım diliyorlardı. Rumbold, General Harington'la birlikte, bu kişilerin dış ülkelere göçmelerini sağlamak amacıyla onlara pasolar verilmesini kararlaştırıyordu.

O sırada Avrupa'ya yaptığı bir geziden İstanbul'a dönen ve Kemalist'lerin Yunanlı'lara karşı kazandığı zaferle karşılaşan Damat Ferit; bir hafta kadar sonra, ailesiyle birlikte Avrupa'ya dönmek kararını alıyordu. Kendisi, eşi Mediha Sultan, üvey oğlu Prens Sami ve iki hademe, İtalya'ya hareket ediyordu. Prens Sami'nin ailesi, öteki kimi hademeler ve Ferit Paşa'yla sıkı ilişkisi olan Albay Tahir, bir gün önce, İngiliz donanması mensuplarından kimilerinin yardımıyla Malta'ya hareket ediyordu.[107] Onları, 17 Kasım'da '*Malaya*' adlı İngiliz zırhlısıyla Malta'ya götürülen son Osmanlı Padişahı Vahdettin izliyordu.

[106] FO 371/8170/N 9302: R.A. Leeper'in derkenarı, 11.10.1922.

[107] FO 371/7898/E 10389: Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı no. 844, İstanbul, 26.9.1922.

BÖLÜM 7

LOZAN KONFERANSI DÖNEMİ (EYLÜL 1922 - TEMMUZ 1923)

Konferanstan önceki durum

Türk zaferinden hemen sonra, Bağlaşık Devletler, yeni bir savaşın tehlikelerini önlemek amacıyla, BMM yönetimini, Yunanistan ve öteki kimi devletleri, ivedilikle bir barış konferansına katılmaya çağırıyorlardı.[1] Konferanstan önce, konferans sırasında ve hemen sonra, perde gerisinde kaydedilecek gelişmeleri izleyerek İngiliz yetkililerine günü gününe bilgi vermesi ve böylece İngiliz'lere konferansta yararlı bir ortam hazırlaması için İngiliz İstihbarat Servisi seferber ediliyordu. İstihbarat Servisi'nin ilk görevi, Ulusçu Türkiye ile Bolşevik Rusya arasındaki ilişkilerin gerçek durumunu saptamak; iki ülkenin arasını açmak için atılımlarda bulunmak ve gerekirse hem Türkiye hem de Rusya'yı yalnız bırakmaktı.[2]

Böylece, Ulusçuların, kendilerinden yana olacağını sandıkları Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da konferansa katılmasını sağlamak için yaptıkları kulis eylemlerini;[3] Ankara'nın Bağlaşık Devletler'le bir anlaşmaya varmasından ve bu anlaşma dışında bırakılmasından kaygılanan Rusya'nın, Ankara üzerinde, dolaylı biçimde kullandığı baskıyı izliyordu.[4]

Bu arada, Sovyet Dışişleri Komiseri yardımcısı Karahan, Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın konferansa katılmasını sağlamak için, Moskova'daki Türk diplomatik temsilcisini, hükümetini uyarmaya özendirirken, Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov da, Türk yönetimini, Sovyet Rusya ile gizli bir antlaşma imzalamaya çağırıyor; fakat Türk yönetimi, barış imzalanmadan, bu konuda herhangi bir sorumluluk altına girmeye yanaşmıyordu.[5] İstanbul'daki İngiliz askeri katlarına

[1] FO 371/7892/E 9783: Bağlaşıklar'dan Ankara'ya nota, Paris, 23.9.1922.

[2] Sonyel 3, s. 290 vd.

[3] FO 371/7899/E 10481 ve E 10569; FO 371/7901/E 10746: İngiliz Kabinesi belgeleri, Cab. P. 4287; DBFP 1/XVIII, s. 141; Cebesoy, s. 88: Yusuf Kemal'den Bağlaşıklar'a nota, Ankara, 29.9.1922.

[4] FO 371/7894/E 9939: Moskova'dan Ankara'ya telyazısı, 14.9.1922.

[5] FO 371/8219/N 10200: Aralov'dan BMM yönetimi Dışişleri Bakanı'na yazı, Ankara, 7.10.1922; FO 371/7908/E 1196: İngiliz Gizli İstihbarat Raporları, 3 ve 8.11.1922.

göre, Türk'ler, Rus'ları, gerek konferansta gerekse konferans dışında, (özellikle konferans başarısızlığa uğrarsa), bir destek aracı olarak kullanmak umuduyla, onlarla olan dostluklarını sürdürmek amacını güdüyorlardı.[6]

Bağlaşıklar, 27 Ekim'de hem Ankara, hem de İstanbul hükümetlerini konferansa çağırıyor; Ankara buna karşı çıkarak, konferansa katılmayabileceğine dair tehdit savuruyor; Tevfik Paşa'nın, Mustafa Kemal'e, konferansa karma bir kurul gönderilmesini önermesi üzerine, Türk önder, Türkiye'nin ancak BMM yönetiminde temsil edilebileceği karşılığını veriyordu. İstanbul hükümetinin bu cüreti, 1 Kasım'da oybirliğiyle kabul edilen yasayla saltanatın kaldırılmasına yol açıyor; bu hakarete dayanamayan İstanbul hükümeti, erkte ancak dört gün daha kalabiliyor; Tevfik Paşa, 5 Kasım'da Sadrazamlıktan çekiliyordu. Son dakikaya dek İngiliz'lerden medet umarak tahtına adeta yapışıp kalan son Osmanlı Padişah'ı Vahdettin, İstanbul hükümetinin çekilmesinden hemen sonra, Türkiye'deki İngiliz işgal gücü başkomutanı Sir Charles Harington'a başvurarak İngiltere'den siyasi barınak diliyor; bu dileği derhal kabul ediliyor: 17 Kasım'da Malta'ya götürülüyordu.

Bu arada, Lozan'da yapılacak olan konferansta, Türkiye'yi, İsmet Paşa'nın başkanlığında bir kurul temsil edecekti. Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve Maliye Bakanı Hasan Bey'in de mürahhas olduğu bu kurul, 5 Kasım'da Ankara'dan ayrılıyor; Bağlaşıklar'ın oyunları yüzünden,[7] kısa bir gecikmeden sonra, 20 Kasım'da açılan konferanstan kısa bir süre önce Lozan'a ulaşıyordu.

Mustafa Kemal'in plânları

17 Ekim 1922 tarihli İngiliz gizli raporuna göre, 11 Ekim'de İzmir'den ayrılan bir ajan şu bilgiyi veriyordu: 'Bugüne dek, Mustafa Kemal'in stratejik plânı, hiçbir aksaklık olmadan başarılı olmuştur. 26 Ağustos'taki saldırı büyük gizlilik içinde hazırlanmıştı ve iki gün öncesine dek bunu ancak üç kişi biliyordu. Afyon'daki Yunan ordusu, 1.500 yardalık (4.500 ayak tutarında) bir savaş kesiminde, 150 topun üstün ateşi üzerine şaşalamıştı. Ulusçuların topları çok sayıda mermi attıktan sonra, hiç güçlük çekmeden Yunan ordusu yarılmıştı.... Boğazlar'a ve Marmara Denizi'ne ulaşan Mustafa Kemal'in plânı şuydu: (a) Trakya ile İstanbul'u ele geçirmek; (b) Musul ilini yeniden fethetmek. İkinci amaç, birinci amaç gerçekleşinceye dek ertelenecektir.

[6] FO 371/7907/E 11861: Genel Karargâh'tan Askeri İstihbarat Şefi'ne kapalı telyazısı, İstanbul, 17.10.1922.

[7] Sonyel 3, s. 296 vd.

'Mudanya Konferansı'ndan sonra, Mustafa Kemal, barış konferansının başlangıcından sonra, iki ay içinde, İstanbul ve Trakya Türk'lere devredilmezse, İngiliz'lere karşı ivedilikle husumete başlayacaktır. İtalyan'larla Fransız'lar, müdahale etmeyeceklerine dair ona güvence vermişlerdir. Harekât planı şu olacaktır: (a) Refet komutasındaki III. Ordu Trakya'da örgütlenecek; 8.000'e yaklaşık jandarma, bunun nüvesini oluşturacaktır. Bu nüve, çabucak, 30.000 erlik bir ordu biçimine gelecektir. Onun örgütü halen saptanmış; birliklere komuta edecek olan subaylar ayrılmıştır. Bu gücün iki rölü olacaktır: Bağlaşıklar, Meriç savaş kesimindeki Yunan ordusunu kaldırmazlarsa, bu orduyu ortadan kaldıracak ve Çatalca savaş kesiminde İngiliz'lere karşı husumeti başlatacaktır.

(b) II. Ordu, Boğazlar'ın Asya sahilini tutacak ve havan toplarının yoğun ateşiyle, tüm İngiliz taşıt ve erzak gemilerinin Boğazlar'dan geçmesini engelleyecektir. Marmara ve Boğazlar, Rusya'dan getirilen ve Ankara ile Konya'da kurulan fabrikalarda imal edilmekte olan deniz mayınlarıyla, İngiliz savaş gemileri için tehlikeli bir duruma sokulacaktır.

(c) Epeyi berkitilecek olan I. Ordu, Üsküdar'a ilerleyecek ve İstanbul'u işgal etmek için Boğaz'ın üst kısmına geçecektir. Büyük bir gücün Boğaz'ı geçebilmesi için hazırlıklar yapılmakta; sal ve dubalar yapmak için kereste toplanmaktadır.

(d) Bu amaç için, İstanbul'da Ekrem Bey ve "Felâh-ı Vatan" grubu, 25.000 silâhlı erden az olmayan gizli bir güç toplamıştır. Onlar, polis genel müdürü Esat Bey'in buyruğunda olacaklardır. Hamit Bey, Ankara'dan işareti alır almaz, çoğunluğu Laz'lardan, gemici ve hamallardan oluşan bu güç, ayaklanarak, İstanbul'daki İngiliz güçlerini ortadan kaldıracaktır. Yansız kalacak olan Fransız ve İtalyan erlerine karşı herhangi bir eylemde bulunulmayacaktır. Bu örgüt, oldukça dikkatle hazırlanmıştır ve Başkomutan da dahil, tüm İngiliz komutanlarını, istihbarat ve polis subaylarını tutuklamak için plânlar yapılmıştır. İlk olarak, İngiliz savunma plânını altüst etmek amacıyla telefon telleri kesilecektir. İstanbul'un işgali sırasında I. Ordu'nun karargâhı Beyoğlu'nda olacaktır.

'İzmir'in yakılması olayının yenilenmemesi için, İstanbul'daki ayaklanma, büyük bir dikkatle hazırlanmıştır. Esasen İzmir yangını, Türk yetkililerin kışkırtmasıyla başlatılmamıştır ve onların niyetlerine büsbütün karşıt olmuştur. İzmir olayının gerçek seyri şudur: 8. tümen ve 1. süvari tümeni İzmir'i işgal ettikten sonra, herşeyi göze alan bir Ermeni çetesi, Ermeni kilisesi ve çevresindeki kimi evlere sığınmıştı. Bomba ve tabancalarla silâhlı bulunan bu çete, bir süre direnişte bulunuyor ve birçok Türk erini öldürüyordu. Sonuçta, yerel Türk komutan, bu çeteyi dışarı çıkartmak için, Ermeni kilisesi ve çevresindeki binalara petrol döktürerek yangına veriyordu (!) Türk askerleri bu binaların etrafını bir kordonla

çeviriyordu... Ermeni çetesinin geriye kalan üyeleri, kaçabilmek için, Türk askerlerinin dikkatini başka yana çekmek amacıyla bitişikteki semtleri ateşe veriyorlardı. Bu yüzden yangın çabucak yayılıyor ve Türk askerlerinin tüm çabalarına karşın, çok geçmeden bütün kent ateş içinde kalıyordu.

'Ajan, bu yangının, daha yüksek katların buyruğuyla başlatılmadığı yolundaki sözlerini kanıtlamak için şuna işaret etmektedir: yangın başladığı sırada, Ulusçuların askeri istihbarat şefi Yarbay Baki Bey, yangının başladığı yere pek yakın bir evde uyuyordu ve yarı giyinmiş bir durumda kaçarak zor kurtulabiliyordu. Kemalist'ler, bu olayın İstanbul'da yinelenmesine izin vermek niyetinde değillerdir.

'Rus'larla işbirliğine gelince, BMM, Rusya'yı, gelecek barış konferansında bir manivela olarak kullanmayı umud ettiğinden, Rusya ile ittifakını sürdürmeyi diliyor. Güney Rusya yoluyla Romanya üzerinde baskı kullanarak, Karadeniz sahilindeki Köstence'nin, İngiliz donanmasınca bir üs biçiminc getirilmesini önlemeyi umud ediyorlar. Moskova ile Ankara arasında yapılan dolaysız bir anlaşma gereğince, Kafkasya'ya Rus güçleri yığılmıştır. Hatta Tahran'daki İngiliz askeri ataşesinin 4 Kasım'da İngiltere Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Reşt ve Tebriz'deki İngiliz konsolosu, Tiflis-Erivan-Culfa hattı boyunca Rus askerlerinin biriktiğini bildiriyor; bunu, son günlerde Tebriz'e ulaşan kimi Amerikalı'lar da doğruluyor. Doğrulanmamış bir habere göre, Bağlaşıklar'la Türkiye arasında savaş çıkarsa, bir Rus kolordusu, Kars ve Erzurum yoluyla Ankara'ya, başka bir kolordu da Musul'a varmak için Tebriz'e gidecektir.[8]

'6 Kasım 1922 tarihli İngiliz gizli (Meşet) istihbarat raporuna göre, Bolşevik'ler, Türk durumundan yararlanarak, her yanda, Türk Ulusçularına yardıma gitmek amacıyla gönüllü kaydediyordu. Kentlerin çoğunda havaya silâh atılıyor ve muzaffer Türk askerlerinin önünden kaçan Yunan ve İngiliz'lerin kaçışını gösteren filmler sinemalarda parasız gösteriliyordu. Birçok gönüllü kaydolunmuştu'.[9]

'Bu sırada Aralov, Mustafa Kemal'e, Avrupa'nın içerilerine doğru ne kadar ilerlerse, daima Rus ordularının kendisini destekleyeceğini ve Sovyet yönetiminin vermiş olduğu sözü yerine getirmek niyetinde olduğunu Ulusçulara göstermek amacıyla, o sırada Kafkasya'da bir Rus ordusunun toplanmış bulunduğunu söylemiştir. Moskova ile Ankara'nın arasındaki ilişkiler bütün bütün memnuniyet verici değildir. Moskova'da boşalan Türk büyükelçiliğine henüz bir atanma yapılmamıştır.

[8] FO 371/8909/E 12124: İngiliz Askeri Ataşesi'nden Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 67, İstanbul, 4.11.1922.

[9] FO 371/9034/E 244: Meşet Gizli İstihbarat Günlüğü no. 38, 6.11.1922.

'Fransa ile olan ilişkilere gelince, Ankara yönetimi, İngiliz'lerle yapılacak görüşmelerde Fransa'nın diplomatik desteğine veya İngiliz'lerle savaşa gidilirse Fransa'nın askeri hareketsizliğine güvenmeyi sürdürmektedir. BMM ve askeri önderler, şimdi zaferle sarhoş olmuşlardır ve ihtiraslarını sağlamak yolunda Büyük Britanya ile savaşmaya hazırlanmaktadırlar. Fransa'nın, Türkiye'nin sadık bağlaşığı rolünü oynadığına inanmaktadırlar. Ajan, Afyon Karahisar savaşından sonra, Albay Mougin'in, Mustafa Kemal'e, "bu, yalnız bir Türk zaferi değil, bir Fransız zaferidir', dediğini duymuştur. Afyon Karahisar saldırısından iki hafta önce, Beyrut'tan Mersin'e 54.000 tüfek ve 5.000 otomatik silâh (veya hafif mitralyöz) ulaşmıştı'. [10]

Anadolu'da Bolşevik fesadı

3 Kasım tarihli istihbarat raporuna göre, 1 Ağustos'ta, Stassova adlı kadın komünistin Bakü'den Moskova'ya gönderdiği ve Türkiye'deki Ulusal Akım'ın Rus görüşü açısından tehlikeli biçimde geliştiğini; 'Türk Ulusal cephesinin parçalanmasını' önceren raporunun ardından, Maveray-ı Kafkas'tan Anadolu'ya komünist kışkırtıcılar gönderiliyordu. Bunun sonucu olarak, Trabzon'da, Bolşevik kışkırtıcıların büyük ölçüde sorumlu olduğu olaylar çıkıyordu. Aynı sırada, İngiliz İstihbaratı, Türkiye'nin Doğu İlleri'nde de, özellikle Türk zaferinden sonra komünist eylemlerinin arttığı yolunda haberler alıyordu.

Esasen, Ekim ayı başlarında, 3. Enternasyonal'ın yönetim kurulu, Odesa basınına dağıttığı bildirilerde, BMM yönetiminin 'burjuvazi ve subay sınıfından oluşan bir yönetim olduğunu, dolayısıyla komünist Enternasyonal'ca kabul edilmediğini' bildiriyor, şöyle diyordu: 'Yenen Bağlaşık Devletler'in kapitalistleri, Türk halkını ölüme mahkûm etmişlerdir. Türkiye'yi param parça ederek, onu, Türk halkına karşı kışkırttıkları ülkelerle çevirmişlerdir. Türkiye'nin başkenti İstanbul, Bağlaşıklar'ca askeri bir kamp biçimine sokulmuştur. Türkiye silâhsızlandıktan sonra, onu, dişlerine dek silâhlı bulunan Bağlaşık Devletler'in eline teslim etmek niyetindeydiler. Ama Sovyet'lerin Kızıl Ordusu'nca yapılan mücadele ve kazanılan zaferlerden esinlenen Türk halkı, silâha sarılarak, üç yıllık savaştan sonra muzaffer olmuştur.

'Türk Ordusu'nun zaferi, zalimlerinin gücünün sınırlandırılabileceğini ve utanmazcasına kötü olan Versay Antlaşması'yla köle durumuna getirilen halkın, kendi özgürlüklerini savunmak için silâha sarılarak bu köleliği ortadan kaldırabileceğini gösteren ek bir kanıttır. Ancak, Yunanistan'ın

[10] FO 371/7907/E 11861: Savaş Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı no. B.M./M.I.2/2338, Londra, 30.12.1922; ilişikte, İstanbul'daki Genel Karargâh'ın hazırladığı C.R./B.F.T./54736/4 'I' sayılı ve 17.10.1922 tarihli gizli raporun sureti.

yenilmesi, İtilâf Emperyalizmi'nin son yenilmesi sayılamaz. İstanbul ve Boğazlar, halâ Bağlaşıklar'ın ellerindedir. Bu, Bağlaşıklar'ın Türkiye'yi kendi başkentinde yalnız tehdit etmeyi sürdürmekle kalmayıp, aynı zamanda, kendi savaş gemilerini Sovyet Rusya'ya karşı kullanmak için Boğazlar'dan yararlanacağını da göstermektedir.

'İngiliz Emperyalizmi, dünyayı bir savaşla daha tehdit etmekten korkmuyor. Bu tehdidi gerçekleştirmek kararını alırsa, yalnız İngiliz ve Türk askerlerinin kanı değil, ülkenin her yanında öteki ulusların kanları da dökülecektir. Balkanlar'da başlatılacak bir yangın, öteki ülkelere de yayılacak ve Avrupa, bir kez daha bir savaş sahasına dönecektir. Türkiye baş eğerek bundan kaçınmayı başarırsa, bu, ancak savaşın Yakın Doğu'da ertelenmesi anlamına gelecektir. Türkiye, ardında Bağlaşık Devletler'in kılıcı kınından çıkmış bir durumda var olamaz; öteyandan Rusya, buğday yetiştiren illeri ve kömür kaynakları, İngiliz filolarınca tehdit edildiği sürece rahat edemez.

'İşçiler ve kadınlar! Türk yönetimi, işçi ve çiftçilerin yönetimi değil, subayların ve aydın (okumuş) sınıfların yönetimidir; dolayısıyla, pek doğal olarak, kendi ideallerimize uymuyor. Hiç kuşkusuz, Türkiye, iktisadi bakımdan gelişmeye başladığı zaman, Türk işçi sınıfları, bu yönetime karşı mücadele etmek zorunda kalacaktır. Ancak, Türk işçileri şunu anlamıştır: bu yönetime karşı tutumları ne olursa olsun, Türkiye'nin şimdiki mücadelesi, enternasyonal sermayece tehdit edilen fakir bir köylü ülkesinin köleliğe karşı mücadelesidir. Enternasyonal proletarya, Türk yönetimine karşı olan tutumuna karşın ve kendi çıkarları yararına, Emperyalist Bağlaşıkları, Türkiye'ye karşı yeniden silâh kaldırmak ve İngiliz kamuoyunun çıkarları için Avrupa proletaryasının kanını dökmek olanağından yoksun bırakmak için elinden geleni yapmalıdır'. [11]

Aynı istihbarat raporunda, 'Tiflis ve İstanbul'daki bağımsız ve yetkili" kaynaklardan öğrenildiğine göre, Rusya ile Türk Ulusçuları arasındaki karşılıklı güvensizlik, Ulusçuların zaferiyle ikisinin arasını açacak kadar genişlemiş bulunuyordu. Sovyet'lerin Kafkasya'daki tehdit edici durumu, Ankara'yı Bağlaşıklarla ve özellikle İngiltere ile, Rusya olmadan, bir anlaşmaya varmaması amacını güdüyordu. Ancak Rus'lar, bu konuda pek ileri gidemiyeceklerini, çünkü Sovyet yönetimindeki Müslüman'ların nefretini kazanabileceklerini; öteyandan Türk'leri Bağlaşıklar'ın kucağına yitmiş olacaklarını anlıyor; Ulusçulara sadece blöf yapıyorlardı; ama Ulusçular da Rus'ların tutumunun blöf olduğunu çok geçmeden anlıyorlardı. [12]

[11] FO 371/7908/E 11966: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 947, 3.11.1922-'3. Enternasyonal'in yönetim kurulu ve Ankara yönetimi', HV/105, Türkiye, 24.10.1922.

[12] İbid.: A.1, 'Rus-Kemalist ilişkileri', RV/O, Türkiye, 24.10.1922.

10 Aralık 1922 tarihli istihbarat raporu, eskiden Propaganda ve Eylem Konseyi olarak bilinen Bakü'deki Propaganda Sovyeti ve Kavbüro'yla sıkı temas halinde bulunan 'bağımsız ajanlara' dayanarak, 20 Ekim dolaylarında, Orjonikidze ve Kirov'un bu kuruluşlarda vermiş oldukları gizli demeçleri yayınlıyordu. Her ikisi de, Ekim ayı başlarında, Moskova'da, Dışişleri Komiserliği'nde yapılan özel bir konferansa katıldıktan sonra Bakü'ye dönmüşlerdi. Görüşme sırasında tutumlu davranıyorlardı. Orjonikidze, Moskova'da düzenlenen konferansa Trotski, Kamenev, Tsupura, Rakovski ve Frünze'nin de katıldıklarını açıkladıktan sonra şöyle diyordu:

'Tartışmanın büyük bir bölüğü, Türk-Rus ilişkilerine, iki yan arasındaki soğukluğa ve komplikasyonlar meydana gelirse, Mart (Moskova) Antlaşması'na ilişkin olarak öne sürülebilecek sorunlara harcanmıştır. Moskova, Ankara yönetiminin, Rusya'nın da Konferansa katılmasını sağlamak için pek davranmadığı görüşündedir, ama Çiçerin ve öteki yoldaşların görüşünce, Rusya, Boğazlar konusunu görüşmek üzere konferansa katılmak için bir yolunu bulacaktır. Türkiye, herhangi bir maddi yarar kazanırsa, pek doğal olarak Avrupa politikasının sahasına cezbedilecek ve muhtemelen İngiltere veya Fransa'nın desteğine sığınacaktır; dolayısıyla, bir antlaşma olduğu halde, eski sorunların yeniden ortaya çıkacağı Maveray-ı Kafkasya ve İran'da oldukça uyanık davranmalıyız.

'Trotski, Karadeniz bölgesindeki deniz ve kara güçlerinin ivedilikle berkitilmesini tüm gücüyle öneriyor; barış zamanında, Kafkasya'da, 100.000'den az olmamak üzere asker üslendirilmesi ve savaştan söz edilir edilmez, bu sayının iki misline çıkarılması için tedbir alınması gerektiğine inanıyor. Ayrıca, Karadeniz filosunun ve sahil savunmasının tümüyle restore edilmesini, Sivastopol v.s.'nin daha güçlü bir duruma getirilmesini de öneriyor.

'Türkiye, Rusya'nın da konferansa katılması için direniş göstermediğine göre, Moskova Antlaşması'nın geçersiz sayılıp sayılmadığı yolundaki bir soruya, Orjonikidze şu karşılığı veriyordu: "Hükümetin politikası, olanak içinde, Türkiye ile herhangi bir komplikasyondan kaçınmaktır; ama aynı zamanda, Rus diplomatik temsilcisine güç vermek için, Kafkasya'da alınan askeri önlemler sürdürülecektir. Kars'ın işgali gibi öteki askeri harekâta ancak son çare olarak başvurulacaktır. Bu arada, Doğu İlleri'nde propagandanın süreceğini ve Türkiye'deki Ulusal Akım'ı zayıflatmak için her çabanın harcandığını vurguluyordu.

'Orjonikidze'den sonra söz alan Kirov, Sovyet Rusya ile Ulusçu yönetimin birbirlerinden ayrılmalarının dilenilen birşey olmadığını; bu denli bir olayın, Sovyet yönetimiyle Müslüman uyrukları arasındaki ilişkileri karıştıracağını; belki de Kuzeyde ve Orta Doğu'da, komünist etkisinin sonu anlamına geleceğini ve İngiltere'nin oyununa kapılmış olunacağını

söylüyor, şöyle diyordu: "Az daha Türkiye ile savaşa tutulmak üzere olan İngiltere'nin hatasını tekrarlamamalıyız. Tüm Müslüman Doğu, şimdi, Mustafa Kemal'in zaferinin etkisi altındadır; dolayısıyla, bu ülkelerdeki siyasi sorunlar hassasiyetle ele alınmalıdır. Kafkasya'daki askeri hazırlıklarımız savaş anlamına alınmamalıdır; bunlar, daha çok, diplomasimizi destekleyici mahiyettedir. Biz, sadece, İngiltere'nin Çanakkale'de kullanmış olduğu taktikleri kullanıyoruz".

'Türk politikasının Avrupa'dan yana dönmesi olanağına ilişkin olarak sorulan bir soruya, Kirov şu yanıtı veriyordu: "Anadolu'daki son olayların bizden yana olmadığı gerçektir. Fransa, bizim zararımıza ortam kazanmıştır. Buna karşı silâhla değil, propagandayla savaşmalıyız. 3. Enternasyonal, Türkiye'de propagandanın önemini çoktan beri vurgulamaktadır ve bu konuda Sadoul'un hazırlamış olduğu rapordan bu yana, bu konuya daha büyük bir enerjiyle sarılmak kararını almıştır. Eğer Almanya'da güçlü bir komünist partisi yaratabilirsek, güçlükler daha büyük olmakla birlikte, Türkiye'de de aynısını yapmamamıza bir neden yoktur. Türkiye'de bir komünist diktatörlüğü kurmamız olanaksız olursa, hiç olmazsa orda güçlü bir muhalefet kurabiliriz. Bu bir gerektir, çünkü Türkiye'de güçlü bir komünist akımı kurmayı başaramazsak, şimdiki Pan-Türkçü Ulusal Akım yayılacaktır. Hücreler kurulması sürdürülüyor ve ajanlarımız, kullanabilecek öğelerle temas etmekte vakit harcamıyorlar... İngiltere veya Rusya, Türkiye'ye kim egemen olursa, tüm Kuzey'e ve Orta Doğu'ya egemen olacaktır. Şimdi karşılaşmakta olduğumuz güçlük, yeni bir cephece, Pan-İslâmizm ve Kemalist Ulusçuluk cephesince oluşturulmaktadır ve ilk olarak, bu yeni ideallerle uğraşmak zorundayız" [13].

20 Aralık tarihli istihbarat raporuna bakılacak olursa, 3. Enternasyonal'in 25 Kasım'da Moskova'da düzenlenen 4. kongresinde, dış ülkelerdeki komünist örgütlerine mali yardım yapılması konusu görüşülüyordu. Buharin'in başkanlığı altında yapılan ve Radek'in de katıldığı gizli toplantının tutanakları, İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu. Bu tutanaklara göre, Türkiye'deki komünist örgütü için 40.000 sterlin ödenek ayrılmıştı. Bu yardımı dileyen önerge tasarısını, Orhan ve Salih adlı iki Türk komünist imzalamıştı. [14]

Bu arada, Lenin'in, Rusya'nın Yakın Doğu siyaseti konusunda, 29 Ekim 1922 tarihli *The Observer* adlı İngiliz gazetesine vermiş olduğu demeçten esinlenen İngiltere Dışişleri Bakanlığı sorumlularından R.H. Lecper,

[13] FO 371/8219/N 10430: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 956, 10.11.1922, A.1 - 'Türkiye'de Rus politikası: fesat eylemlerinin sürüşü'.

[14] FO 371/9366/N 4499: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1016, 20.12.1922, oldukça gizli, '3. Enternasyonal'in 4. kongresi: dış ülkelerdeki komünist örgütleri için ödenek', FR/3, Moskova, Kasım 1922.

31 Ekim'de şu ilginç derkenarı kaleme alıyordu: 'Lenin'in mülâkatı, Sovyet yönetiminin, bu ülke (İngiltere) ve Fransa ile dostluk ilişkileri kurmayı dilediği; Orta Doğu sorununun çözümlenmesinin, Rusya'nın katılışıyla kolaylaşmış olacağı ve genellikle Avrupa'nın barışına katkıda bulunacağı izlenimini veriyor. Bu güvenceleri kabullenmek olanaksızdır... Sovyet yönetiminin, İstanbul ve Boğazlar konusundaki siyaseti, genellikle Avrupa ve özellikle İngiltere aleyhinde olacaktır. Rusya, gelecekteki bir tarihte İstanbul'u almak emelinden vazgeçmemiştir ve vazgeçmesi de olası değildir. Şu sırada bunun olanaksız olduğunu görüyor. Dolayısıyla, başlıca amaçları şudur: (1) İstanbul'un, İngiliz'lerin deneti altına girerek ikinci bir Cebelitarık olmasını önlemek; 2 Boğazlar'ın gelecekteki denetinin, Uluslar Birliği (Cemiyet-i Akvam), yani Batı Avrupa'nın elinde olmasını önlemek. Boğazlar'ın özgürlüğü, Rusya için ancak İngiliz denetinden özgür anlamına gelir. Rusya'nın politikası şudur: Rusya zayıf olduğu sürece, Boğazlar, Türk denetinde olmalıdır. Sovyet politikası, iki döneme ayrılan eski Rus ulusal politikasıdır: 1. Karadeniz filosu zayıf olduğunda, Boğazlar kapatılmalı; 2. filo güçlendiğinde, Boğazlar açılmalıdır. Dolayısıyla, şimdiki politika, Boğazlar'ın silâhlı gemilere kapalı tutulması amacını gütmektedir.

'Şu sırada, Doğu'da, iki düşman devletle karşı karşıyayız - Rusya ve Türkiye. Rusya üzerinde herhangi bir etkin denette bulunmak olanaksızdır; Türkiye üzerinde ise bunu belki yapabiliriz. Sonra, bize karşı kurulan bu kombinezonu bozmak, açıkça, kendi çıkarlarımızla bağdaşmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'ye birşey vereceksek, bunu Rus baskısı sonucu olarak değil, gönüllü olarak vermeliyiz. Başka deyişle, Rusya, barış konferansında ne kadar az baskı kullanırsa, bizim, Türkiye'de, gelecekteki ilişkilerimiz açısından o kadar daha iyi olur. Türk ulusal coşkusunun Doğu'da bize karşı, Avrupa'da ise Balkan ülkelerine karşı şahlanmasını önlemeliyiz. Bu coşku denetlenebilirse, çok daha iyi olur; ama herhangi bir doğrultuya yönelecekse, Rusya'ya karşı yönelmesi daha iyidir. Esasen, Türkiye'nin İstanbul'u elinde bulundurması, ergeç bunu muhtemelen o yöne yöneltecektir. Dost bir Rusya'yı, düşman bir Türkiye'ye karşı oynatmak politikası, bize herhalde yardımcı olmayacaktır; çünkü Rusya'yı ele geçirerek denetlemek olanaklarımız yoktur. Türkiye'yi Rusya'ya karşı oynatmak politikası ise belki denenebilir. Bu da, olayların seyrine bağlıdır; ama, gerekirse, bizi, şimdi Doğu'da tehdit edildiğimiz birçok komplikasyonlardan kurtarabilir'. [15]

[15] FO 371/8219/N 9811: Lenin'in demeci - *The Observer*, Londra, 29.10.1922 ve R. H. Leeper'in 31.10.1922 tarihli derkenarı.

Yeni Türk-Rus antlaşma tasarısı

8 Kasım tarihli istihbarat raporu, son günlerde, Ankara'daki Sovyet temsilcisi Aralov'un, Türk önderlerine önermiş olduğu iddia edilen yeni bir Türk-Rus antlaşmasının taslağı hakkında bilgi veriyor, şöyle diyordu: 'Rafet (Refet) Paşa'nın personeline bağlı istihbarat şubesinde yüksek bir makam işgal eden, büsbütün bağımsız bir ajandan sağladığımız ve yeni ittifak antlaşmasını doğrulayan ek bilgiyi sunuyoruz. Son günlerde Ankara'da bulunan bu ajan, orada kimi ilgili belgeleri görmüştür. SIS *(Secret Intelligence Service)* (Gizli İstihbarat Servisi)'nin, uzun bir süreden beri, kişisel olarak bildiği bu ajana büyük ölçüde güvenilmekle birlikte, bu bilgiyi hiç kuşku kaldırmaz biçimde doğrulamanın önemi yüzünden, doğrulayıcı ek bilgi sağlanıncaya dek, bu belge, A. 1 sınıfına yerleştirilmemiştir.

'Ajanın, Ekim sonunda bildirdiğine göre, Mudanya Konferansı sonunda, Rus'larla Türk Ulusçular arasındaki ilişkilerin oldukça gerginleştiği bir sırada, Aralov, 7 Ekim dolaylarında, Ulusçu Dışişleri Bakanlığı'na, Türkiye ile yeni bir ittifak imzalamak amacıyla, Rus önerilerini sunmuştu. Sovyet yönetimi, Türk'lerin, Batı'lı devletlerle anlaşmaya varmaları ve Rusya'nın yalnız bırakılması olasılığından epeyi kaygılanıyor; tehdit ve askeri gösterilerin Türk'ler üzerinde pek az etki yaptığını anlıyordu. Türk'lerin de, var olan antlaşma gereğince, Romanya'ya karşı harekete geçilmesi konusunda Rus'lara yaptıkları başvuruya tatmin edici yanıt verilmemesine canları sıkılmıştı. Karşılıklı güvensizlik, ittifaklarının bozulmasına doğru yöneliyordu. Bunun üzerine Rus'lar, uyguladıkları taktikleri tümüyle değiştirerek, durumu biraz kurtarabilmişlerdir.

'Aralov'un sunduğu protokol tasarısında, iki ülke arasında yeni bir ittifak antlaşması için esas oluşturacak ve Sovyet yönetiminin görüşlerini kapsayan 20 madde ve gizli bir ek vardı, ama yalnız antlaşma yayınlanacaktı. Yeni antlaşma tasarısının başlıca maddelerinin taslağı şudur: 1. antlaşmanın süresi 7 yıl olacak, ama yenilenebilecektir; 2. bir yan, öteki yanın tam bilgisi ve izni olmadan, başka devletlerle antlaşma veya siyasi anlaşmalar imzalayamayacaktır; 3. bir yan, öteki yanın izni ve bilgisi olmadan, herhangi bir diğer yönetimin siyasetini, ne biçimde olursa olsun, desteklemeyecek veya buna yardımcı olmayacaktır; 4. Ankara yönetimi, Rusya'nın, Kafkasya'daki halka karşı uygulayacağı siyasete, hiçbir biçimde müdahalede bulunmayacağını üstlenirse, Sovyet Rusya da, özellikle Musul bölgesini de kapsamak üzere, *Misak-ı Milli*'nin tümüyle gerçekleştirilmesine, gerek saldırganlık gerekse savunma açılarından, tüm desteğini vermeyi üstlenecektir; 5. barış konferansında, Boğazlar ve öteki konularda, Türkiye ve Rusya aynı siyaseti izleyecektir; 6. Doğu İlleri'ndeki ayrıcalık hakları konusunda Rus'lara öncelik hakkı verilecek; buna karşılık olarak, Sovyet yönetimi, Ankara yönetimine mali destek sağlayacaktır.

'Önerilen gizli ek protokol, askeri, siyasi ve iktisadi olmak üzere üç bölüme ayrılıyordu. (A) Askeri Bölüm: her iki yan, kendi ordularının sayılarını saptamada özgür olacaktır, ama Kuzey hududundaki Türk ordusunun sayısı, karma bir Türk-Rus askeri komisyonunca, gerçeklere göre saptanacaktır. Aynı komisyon, her iki yanın gereksindiği askeri yardımı saptayacaktır. Savaş sırasında, iki yan arasında bir Karma Komutanlık kurulacak ve çarpışma Avrupa'da ise, Rus Yüksek Komutası altında, çarpışma Asya'da ise, Türk Yüksek Komutası altında olacaktır. (B) Siyasi Bölüm: yanlar, üçüncü bir yan, yanlardan biri veya ötekine karşı düşmanlık duyguları beslerse bunu birbirlerine bildireceklerdir. Yanlar, birbirlerine karşıcıl propaganda yapmayacak ve birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklardır. (c) İktisadi Bölüm: iktisadi sahada, yanlar, birbirlerinin ham maddelerini, ayrıcalık haklarını, v.s. yeğ tutacaktır.

'Ajan, Rus'ların bu biçimde taktik değiştirmesinin, Ankara ile Sovyetler arasındaki ilişkileri epeyi iyileştirdiğini eklemektedir. Türk Ulusçuları, Rusya ile Fransa arasında aracılık yapmak meyli gösteriyorlardı. Mustafa Kemal'in, Padişah'lığın kaldırılması için karar alınmasını zorlamak suretiyle uygulamış olduğu Cromwell (İngiliz diktatörü) usulleri, Rus etkisinin yeniden kurulduğunu gösteriyor. Ajan, Ekim ortalarında Anadolu'dan ayrılırken, Rus önerileri halâ görüşülüyor ve önerilere yandaş veya karşı olan yanların sayısı eşit görünüyordu. 30 Ekim tarihli Ankara basınında, bir Türk-Rus iktisat kongresinin, ticaret anlaşması imzalamak üzere orada oturumlarına henüz başlamış olduğu haberi kayda değer. Kongre, eski Maliye Bakanı Hasan Bey'in başkanlığında toplanmıştır. Rus delegelerinden birisi, geçmişte Çiçerin'le sıkı ilişiği bulunan Rosenberg'dir. Ajan, bu görüşmelere başlanmasının, antlaşma ile protokolün, belki de son günlerde Bursa'da Mustafa Kemal'ce düzenlenen askeri konsey toplantısında imzalanmış olduğu görüşündedir'.[16]

24 Kasım tarihli istihbarat raporu, bu antlaşma tasarısı hakkında şu ek bilgiyi veriyordu: 'Ankara yönetiminin Siyasi İstihbarat Servisi'nde çalışan ajanın aldığı bilgiye göre, antlaşma henüz resmen imzalanmamıştır, ama gayri resmi olan bir anlaşma, prensip olarak kabul edilmiştir. Rus önerileri, ilkin Bursa'da, Yüksek Askeri Konsey'ce görüşülmüş; Türk'ler, kimi önemsiz noktalara karşı çıkmışlardır. 8 Kasım'a dek BMM'ne sunulmamış, ama Bursa'daki Askeri Konsey'in kararlarını onaylayan Bakanlar Kurulu'nca görüşülmesi sürdürülmüştür. Rus'lar, antlaşmanın gizli kalmasını diledikleri için, bu konuda resmi veya açık bir konferans yapılmasına yandaş değillerdir. Öneriler, yalnız İsmet, Rıza Nur, Mdivani ve Aralov arasında görüşülmüştür. Bu kişiler arasında geceleyin üç gizli

[16] İbid.: belge no. N 10200: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 950, 8.11.1922- 'Rus'lar ve Türk'ler: önerilen yeni bir ittifak antlaşması: iyileşen ilişkiler'.

görüşme yapılmış ve bu antlaşmanın kesinlikle ve resmi olarak sonuçlandırılması için, Lozan Konferansı sırasında bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Mdivani, 2 Kasım'da, prensip olarak antlaşmayı içeren paktı birlikte götürerek Moskova'ya hareket etmiştir. Kendisine, Ankara'nın Dışişleri Bakanlığı sorumlularından Fuat Bey eşlik ediyordu. Fuat Bey, söz konusu belge Rus Bakanları'nca imza edildikten sonra, onunla birlikte Ankara'ya dönecekti. Muhtar Bey, çok yakında Ankara'nın temsilcisi olarak Moskova'ya gidecektir'.[17]

Lozan Konferansı'nın açılışı ve İngiliz-Ermeni komplosu

26 Ağustos'ta başlayan Türk saldırısı; Türk'lerin Yunanlı'lara karşı kazandıkları zafer; Türk Ordusu'nun İzmir'e girişi; Yunanlıların Anadolu'dan büsbütün çıkarılmaları; onu izleyen Mudanya Konferansı ve Mudanya Bırakışması konularında, BMM'nde gizli oturumlar yapılıp yapılmadığı, bundan sonraki İngiliz gizli istihbarat raporlarından saptanamamıştır. Sürekle gelişen bu olaylar önünde, bilgi kaynakları ani olarak kuruyan İngiliz İstihbaratı, BMM'nin bu sorunlarla ilgili gizli oturumlarının belgelerini sağlayamamıştır. Bundan sonra rastlanılan İngiliz gizli istihbarat belgeleri, daha çok, Lozan dönemini kapsamaktadır.

İngiliz İstihbaratı, Lozan Konferansı sırasında, Türk Ulusçularının görüş ve davranışlarını yakından izliyor; onların gizli oturumları, gizli görüşmeleri ve gizli ilişkileri hakkında ne kadar bilgi toplayabilirse, günü gününe İngiliz yönetimine duyuruyordu. Örneğin, Lozan günlerinde İsviçre'de bulunan İsmet Paşa kuruluyla Ankara yönetimi ileri gelenleri ve özellikle Başbakan Hüseyin Rauf'la BMM başkanı Mustafa Kemal arasında alınıp verilen ve Köstence üzerinden gönderilen gizli yazı ve telyazıları, yolda, İngiliz İstihbaratı'nca kesilerek içeriği öğreniliyordu. Bu yüzden, konferanstaki İngiliz delegeleri, özellikle Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İsmet Paşa'ya Ankara'dan gönderilen yönergeleri, çoğu kez, önceden öğreniyor; İsmet Paşa'nın konferansta ne biçim bir yöntem izleyeceğini önceden saptıyor, ona göre önlem alıyordu. İngiliz İstihbaratı, o günlerde BMM'nde yapılan gizli ve açık görüşmeleri de yakından izliyor; birçok gizli oturumlarda alınan kararları öğrenerek, günü gününe, İngiliz yönetimine duyuruyordu.

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922'de bir kararsızlık, kuşku ve entrika havası içinde açılıyordu. 22 Kasım tarihli İngiliz istihbarat raporu, Lozan'a gönderilen Türk kurulunun konferansta izleyeceği tutum hakkında kimi tahminlerde bulunuyor; İsmet Paşa'ya verilen gizli yönergeleri ele

[17] FO 371/7916/E 13192: Kuzey ve Doğu İstihbarat Raporu no. 971, 24.11.1922-'Türk-Rus gizli anlaşması', 24.11.1922.

geçirmiş olduğu izlenimini yaratıyordu.[18] Esasen, İngiliz delegasyonu başkanı ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 23 Kasım'da, Askeri Harekât Şefi'ne verilmek üzere, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, ne denli dolaylı olursa olsun, konferansla ilgili Türk tutumu ve niyetleri ve bunlardan çıkarılacak sonuçlar hakkındaki tüm istihbarat raporlarının özet olarak kendisine günü gününe gönderilmesini buyuruyor, şunları ekliyordu: 'Lozan ile Ankara veya Ankara ile Moskova arasında neyin geçtiğini saptamak şimdi önemlidir ve bunu sağlamak için özel gayret gösterilmelidir'.[19]

O tarihten sonra, Lozan'daki Türk delegasyonuyla Ankara arasında yapılan telyazışmalarının, İngiliz İstihbaratı'nın eline geçtiğini görürüz. Örneğin, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson, 22 Aralık'ta Lord Curzon'a, 'kişisel ve gizli' işaretli şu kapalı telyazısını gönderiyordu:

> 'Mutat, gizli kaynaktan öğrendiğime göre, İsmet, 10 Aralık'ta şunu hatırlatmıştır: İstanbul'daki Türk yetkililer ve Türk Ordusu, Konferansın kesintiye uğraması olasılığına karşı hazırlıklı olmalıdır'.

Bu durum, Boğazlar sorunu görüşülürken meydana gelmişti.[20]

Öteyandan, 22 Aralık tarihli İngiliz istihbarat raporu, İngilizce *Daily Telegraph* gazetesinin 1 Aralık 1922 günkü sayısında çıkan ve Türk Ulusçuların önderlerini öldürmek ve Türkiye'ye karşı eylemlerde bulunmak amacıyla, 'tanınmış' kimi Ermeni'lerin Bağlaşıklar'ca kullanılacakları yolunda Kemalist'lerce yapılan iddialarla ilişkin haberlere değiniyor, şöyle diyordu: '18 Kasım'da, *Chicago Tribune* gazetesinin Roma muhabiri, Dr. Abdül Hamit Sait'le yaptığı mülâkat hakkında gazetesine bir telyazısı gönderiyor; iki hafta önce, Ermeni Birliği'ne bağlı 20 şubenin temsilcilerinin, İtalya-Fransa hududunda, ıssız bir yerde toplanarak, İstanbul'a gidip birçok kötü eylemlerde bulunmak ve bunu Türkiye'nin üzerine atmak kararını aldıklarını bildiriyordu.'

Giornale di Roma adlı İtalyan gazetesi, 2 Aralık günkü sayısında, Ventimiglia'da toplanan Ermeni militanların, düzensizlik kışkırtmak amacıyla İstanbul'a 20 ajan-provokatör göndermek kararını aldığı yolunda, Ankara yoluyla İstanbul'dan alınan bir haberi yayımlıyordu. 11 Aralık'ta, kıdemli bir İtalyan polis yetkilisi, İngiliz İstihbaratı'nın temsilcisine, İstanbul'-

[18] FO 371/7964/E 13341: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 986, 22.11.1922.

[19] FO 371/7915/E 3099: Curzon'dan Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 21, Lozan, 23.11.1922.

[20] FO 371/7968/E 14526: Henderson'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 779, İstanbul, 22.12.1922.

daki İtalyan Yüksek Komiserliği'nin gönderdiği ve Refet'in gizli bir memorandumunu içeren bir talyazısını gösteriyordu. Bu memorandumda, Refet, İngiliz'lerin Kemalist'lere karşı bir komplo kurduklarını; İstanbul ve Lozan'daki Kemalist'lere karşı tedhiş ve cinayet eylemlerinde bulunmak üzere, Ermeni militanların hizmetini sağlamış olduklarını anlatıyor; İtalyan yönetiminden, onlara engel olmasını diliyordu. 'Rue de la Rampe, 4, Paris' adresinde yaşayan Leon Paşalyan'ın, Ermeni militanların önderi olduğunu; örgüt ve komplodan sorumlu bulunduğunu; Vartan Sürenyan'ın onun İtalya'daki ajanı olduğunu ve Ventimiglia'da yapılan ve son ayrıntıları saptayan toplantıdan sonra, Bogos Kelekyan, Çanis Berneryan, Bogos Papazyan, Arakel Stepanyan, Agop Mardresyan ve Bedros Kevorkyan'ın İstanbul'a gönderildiklerini öne sürüyordu. Dört kişi dışında, hepsine İngiliz pasaportu sağlanmıştı.

İtalyan polisi, Ventimiglia, Cenova, Roma ve öteki yerlerin polislerinin aracılığıyla soruşturma yapıyor, ama Ermeni'leri bulamıyordu. Ventimiglia ilini kapsayan Porto Maurizio'nun yönetmeni, Ventimiglia'da Ermeni'lerin hiçbir toplantısı olmadığı ve son iki aydan beri hiçbir Ermeni'nin hududu geçmediği yolunda İtalyan yönetimine güvence veriyordu. Ajan, söz konusu iddianın asılsız olduğuna inanıyordu. *Daily Telegraph* gazetesinin bildirdiğine göre, Ermeni Patriği, Refet'i görmeye giderek, Ermeni'ler, barış içinde ve hükümete sadık olarak yaşamayı dilediklerinden, söz konusu düzenin asılsız olması gerektiğini bildiriyor; Patriğe eşlik eden özel bir delegasyon da, Refet'e, herhangi bir komployla ilişkileri olmadığını anlatıyordu.[21]

Trakya'da durum

14 Aralık tarihli rapora göre, Lozan Konferansı'nda, 22 Kasım'dan itibaren Trakya sorunu görüşülürken,[22] Batı Trakya ve Makedonya'daki Türk milis gücü, Anadolu'dan gizlice gelen adamlarla yavaşça berkitiliyordu. Onlara, Ankara'nın hazırlamış olduğu bir plân gereğince, giysi değiştiren subaylar da katılıyordu. Edirne'nin yeni valisi Şakir Bey'e, Batı Trakya ve Balkanlar'da Türk projelerini uygulamak için, Ankara tarafından, 200.000 T.L. tutarında gizli ve özel bir ödenek verilmişti. Aynı amaç için Trakya'da örgüt kurmak amacıyla, Fuat Bey'e 35.000 T.L. verilmişti. Zanti bölgesindeki Türk çetelerinin önderi Celâl'dır' diyen gizli rapor şöyle sürüyordu:

> 'Osman Ağa, çetelerini Trakya'ya geçirmek için, gerekli hazırlığı yapmak üzere İstanbul'a ulaşmıştır. Süleyman Ağa, Trakya'da

[21] FO 371/7919/E 14543; İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. CX/11381, 22.12.1922; *Daily Telegraph*, Londra, 1.12.1922.

[22] Sonyel 3, s. 304 vd.

eylemlerde bulunuyor. Çete önderleri, bazan doğrudan doğruya Refet Paşa'dan gereç ve yönerge almak için vakit vakit İstanbul'a geliyorlar. Türk'ler, aynı zamanda, Yunanlı'ların Batı Trakya'da yaptıkları gibi, Doğu Trakya'daki güçlerini de sessizce hazırlamaktadırlar'.[23]

Rus tehdidi

12 Ocak 1923 tarihli ve 1041 sayılı İngiliz gizli raporunda, İngiliz gizli İstihbaratı'nın, '1922 yılı Aralık ayının sonlarına doğru, Ankara'dan, İstanbul yetkililerine gönderilen resmi gizli yazıların özetine dayanarak' bildirdiğine göre, bu gizli yazılar, Sovyet Rusya'nın, Ankara yönetimini, Avrupa devletlerine karşı, kendi siyasasıyla bağdaşan bir siyasa uygulamaya zorlamak için aldığı tehdit edici ve öteki önlemler sonucunda, oldukça tehlikeli bir durum yaratıldığını gösteriyordu. İngiliz'lere bakılacak olursa, Anadolu'da dolaşan kaygılandırıcı söylentilere göre, Rus'lar, Kafkas'lardaki askeri güçlerini berkiterek altı orduya çıkarmışlardı. Türk Ulusçular bu söylentileri doğrulamamakla birlikte, Doğu İlleri'ndeki kendi ordularını da sessizce takviye ediyorlardı. Yunanlı'lara karşı yapılan son çarpışmalarda Paşa rütbesini alan General Nurettin, kurmayıyla birlikte Doğu savaş kesimine gönderilmişti. İngiliz'lere göre, bu subay, Birinci Dünya Savaşı günlerinde Rus'larca tutsak edilmişti ve onlardan nefret ediyordu.

'Aralık 1922 ortalarına doğru Ankara'dan İstanbul'a gelen kıdemli bir Kemalist yetkiliden sağladığını' iddia ettiği bilgiye dayanan rapora göre, Kemalist Türkiye, Avrupa'da Rus'ların yerini alacak güçlü bir devlet bulunçaya dek, Rus'larla olan ilişkilerini açıktan açığa kesmek niyetinde değildi. Bu arada, Türk siyasası, Rus'ları, Avrupa devletlerine ve Avrupa devletlerini Rusya'ya karşı oynamak amacı güdüyordu. Orta Asya'da bir kaydırma akımı şansı ciddi biçimde güçlenir güçlenmez, Pan-İslâmcı bir siyasa geliştirilecek ve Ankara yönetimi, hiç bir Avrupa devletinin yanını tutmadan, Rusya'ya karşı tutumunu değiştirebilecekti. İngiliz'lerin iddia ettiğine göre, Çiçerin, 12 Aralık 1922'de, yardımcısı Karahan'a gönderdiği kapalı telyazısında, Türk'lerin içten olmadıklarına dikkatini çekiyor; Rus'ların, her olanağa karşı Kafkas'larda tehdit edici bir tutum izleyerek, Türk'lere bir ders vermeleri gerektiğine değiniyordu.

İngiliz raporu şöyle sürüyordu: 'Ankara'dan alınan yazılarda, oradaki sol kışkırtmalar, Aralov'dan gizlice ödenek alan kimi milletvekillerinin tutumları yüzünden BMM'ne de yansıyordu. Meclis'te,

[23] FO 371/9099/E 747: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1045, 17.1.1923 - 'Trakya'da Türk eylemleri', HV/2, HV/7, HV/7A, Türkiye, 14.12.1922.

'Doğu ve Batı' siyasaları konusunda gene şiddetli görüşmeler oluyor ve çıkarılan siyasal gürültünün, yönetimin dengesini etkilemesinden ve bunun, Lozan'daki barış görüşmelerine tesir etmesinden kaygılanılıyordu. Mustafa Kemal, hiçbir yanı tutmayarak tarafsız kalmaya çalışıyordu.

Ankara'dan alınan 23 Aralık 1922 tarihli gizli yazıya göre, o güne dek, hiç olmazsa Mustafa Kemal, duruma halâ egemendi, ama güçlükleri artmıştı. Ankara yönetiminin kesin tutumu, Hüseyin Rauf'un, Başbakan sıfatıyla, 22 Aralık'ta Ulusal Hakları Koruma grubu gizli oturumunda yapmış olduğu ve Mustafa Kemal'in başbakanlık ettiği toplantıda meydana çıkıyordu. Hüseyin Rauf özetle şöyle diyordu:

> 'Rus'ların bize küstüklerini ve onların iyi niyetlerini yitirdiğimizi sanıyorsunuz. Hayır, yanılıyorsunuz. Rus'lar bize küsmüş değillerdir, çünkü bize küsecek bir nedenleri yoktur. Türkiye'nin yorgun düştüğünü ve barışa büyük ölçüde gereksindiğini anlıyorlar. Boğazlar sorununda biraz kaygı duyuyorlarsa, gene anlamalıdırlar ki, herhangi bir özveride bulunmadan, yalnız bizim aracılığımızla Boğazları kapatamadılarsa, suç bizim değildir. Rusya iyi bilmelidir ki, bir gün, belki bir kaç yıl içinde, kendisi yeniden güçlenince, Karadeniz'de hareket özgürlüğü kazanacaktır.
>
> Rusya, bize karşı düşmanca davranışlarda da bulunamaz, çünkü Rus'lar, kendi ülkelerini yeni baştan örgütleyinceye dek, bizim yardımımıza gereksinmektedirler. Ondan sonra ne olacağını kimse kestiremez. Dolayısıyla, kimi üyelerin, Türk-Rus dostluğu konusunda beyan etmekte oldukları korku yersizdir. Kimi milletvekilleri de, Lozan'da yapmış olduğumuz kimi vaadlerle haklarımızdan vazgeçtiğimizi iddia ediyor. Bu da yanlıştır. Hiçbir hakkımızdan vazgeçmiş değiliz.
>
> Bundan böyle İstanbul başkentimiz olacak değildir. Bugüne dek yaptığımız gibi, İstanbul'u savunmak zorunda değiliz. İstanbul, İslâmlar-arası bir kent biçimine gelmiştir, çünkü Halife'liğin başkentidir. İstanbul'u savunmak, tüm Müslüman'ların görevidir. Dolayısıyla, Güçlü Devletler, onu işgal ederek yönetmek cesaretini gösteremeyeceklerdir, çünkü bu denli davranış, dünya çapında bir ayaklanmaya yol açacaktır. Dolayısıyla, İstanbul'la ilgili kaygılar da yersizdir...'

İngiliz'lerin, 22 Aralık'tan sonra Ankara'dan aldıklarını iddia ettikleri gizli yazıya göre, Ankara'da yönetimin siyasasına karşı kışkırtmalar sürüp gidiyordu. Mustafa Kemal'in önerisi üzerine, Ulusal Hakları Savunma grubu, tutucu milletvekilleriyle bir anlaşmaya varmaya çalışı-

yordu. Bu konuyu, Yunus Nadi ve Ragıp Bey'ler incelemekle görevlendirilmişlerdi. [24]

Konferansta bunalıma doğru gidiliyor

Aralık ayının sonlarına doğru Lozan Konferansı'nda bir bunalıma doğru gidiliyordu. Bağlaşıklar'ın, özellikle Boğazlar ve azınlıklar konularında ağır basmalarına canı sıkılan İsmet Paşa, 23 Aralık'ta durumu Ankara'ya bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'Bağlaşıklar; Boğazlar, azınlıklar ve öteki sorunlarda halâ denetim üzerinde direndikleri için ve Türkiye, kendi özgürlüğü açısından pek önemli olan konularda boyun eğmiyeceğine göre, görüşmelerin ani olarak kesintiye uğraması beklenilebilir. Konferansın havası, kesin sonuçlar alınacağını göstermiyor; Bağlaşıklar, Türk'leri boyun iğmeye zorluyorlar. Türk'ler, her sorunda arkalarını duvara vermişlerdir ve boyun iğemezler. Refet'e, gereken yönergeleri veriniz'.

Ona, 24 Aralık'ta karşılık veren Hüseyin Rauf, Türk Ordusu'nun, olağanüstü durumlara karşı hazır olduğunu bildiriyordu.

Yukarıdaki belgeleri 25 Aralık'ta Lord Curzon'a gönderen İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson, 'Lozan'daki durum oldukça kötüyse, Noel dolayısıyla, filonun bir bölüğüyle Malta'ya giden başkomutanı geri çağırabilmem için lütfen bana bilgi veriniz', diyordu. [25] İngiliz İstihbaratı, bu gelişmeleri yakından izliyor; İsmet Paşa ile Ankara arasında yapılan gizli telyazışmalarının içeriğini öğrenerek Curzon'a duyuruyordu.

5 Ocak 1923 tarihli istihbarat raporu, Lozan'daki perde arkası gelişmeler hakkında şu ilginç bilgiyi veriyordu: 'Bu bilgi, ilk kaynaktan ve Lozan'daki Rus, Türk ve öteki Doğu delegasyonlarıyla sıkı ve kişisel ilişkiler kuran oldukça güvenilir bir ajandan sağlanmıştır. Boğazlar sorunu konferansta görüşülmeye başlandıktan sonra, Rus ve Türk delegasyonları arasındaki ilişkiler oldukça gerginleşmiş, kopması büyük güçlüklerle önlenebilmiştir. 21 Aralık'ta, Sovyet Dışişleri Komiserliği sekreterlerinden biri olan Kantoroviç, Çiçerin'e, Moskova'dan gizli bir yazı getirmişti. Bu yazıda, Ankara'daki durum tatmin edici olmamakla birlikte, Sovyet'lerin, oradaki etkili kimi milletvekillerince desteklendiği; bu milletvekillerinin, BMM'nin Sovyet çıkarlarına karşıcıl hiçbir antlaşmayı asla onaylamayacağına dair onlara (Rus'lara) yeterince güvence verdikleri bildiriliyordu.

[24] İbid.: belge no. E 586; kaynak: HV/7/A, Türkiye, 19.12.1922.

[25] FO 371/7967/E 14386: Henderson'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 786, İstanbul, 25.12.1922.

Çiçerin'e, Lozan'daki Türk'lerle dostluğunu sürdürmesi ve onlarla olan ilişkilerinde üstün diplomasi kullanması öğütleniyordu.

'Birkaç gün sonra, Çiçerin, İsmet'in Fransız, İtalyan ve İngiliz delegasyonlarının başkanlarıyla bir görüşme yaptığı; Lord Curzon'la öteki delegelerin onu, Sovyet'lere pek az dikkat göstermesi; onlarla olan ilişkilerini kesmemesi ve ittifakı bozmaması, ama Kafkasya devletlerini Sovyet yönetiminden kurtaracak bir politika izlemesi ve böylece, bu devletleri, herhangi bir Rus saldırganlığına karşı, Türkiye'nin, 'tampon devletler' olarak kullanabilmesini sağlamaya uyardıkları ve Türk'ler bunu yaparsa, Bağlaşıklar'ın onları destekleyeceği yolunda bir rapor alıyordu.

'Buna canı sıkılan Çiçerin, Lozan'daki Hintli ve öteki Doğulu'lara, Türk'lerin, yalnız Rus'ların çıkarlarını satmakla kalmadıklarını; aynı zamanda, İngiltere'nin eline düşerek ona yardımcı olduklarını açıkça söylüyor; tüm Doğulu'lara ve özellikle zulüm altında bulunan İslâm uluslarına, Lozan'daki Türk delegasyonunun uyguladığı siyasete karşı Ankara yönetimine şiddetli bir protesto göndermelerini öneriyordu. Hepsi de aynı zamanda ve birlik halinde davranırsa, Türkiye, öteki İslâm ülkelerinin dostluklarını yitirme tehlikesiyle karşılaşacak ve Rus dostluğunu feda edemeyecekti. Çiçerin'in bu davranışı, Lozan'daki tüm Doğulu'lar arasında Türk aleyhtarı duygular meydana gelmesine neden oluyordu. Türk delegasyonuna karşı düşmanca duygular o denli kamçılanıyordu ki, İsmet, havayı temizlemek için, başlıca Hintli ihtilâlcilerden biriyle görüşmeye çalışıyor, ama Hintli onu görmeyi reddediyordu.

'Ankara'ya göre, Türk'lere karşıcıl duyguların nedenleri şu üç noktada toplanmaktadır: a) Padişah'ın dünyevi güçlerinin kaldırılması memnuniyetsizlik yaratmıştır; b) Rıza Nur ve öteki Türk delegelerinin kişisel tutumları, makul ve dostane olarak görülmemektedir; c) Türkiye'nin Uluslar Birliği (Cemiyet-i Akvam)'a girme niyeti, felâket getirici olarak nitelendirilmektedir. Kibirle davranan Türk delegeleri, cahil budalalar olarak görülmektedir. Doğulu'lar, Çiçerin'in şu görüşlerini paylaşmaktadırlar: "Türkiye Uluslar Birliği'ne girerse, Mısır'ın denetini İngiltere'ye veren Versay Antlaşması'nı ve İngiltere ile Fransa'ya Mesopotamya (Irak), Filistin, Suriye v.s. üzerinde verilen güdüm hakkını otomatik olarak kabullenmek zorunda kalacaktır. Durumu anlayan Rıza Nur ve Dr. Reşat Nihat, kendi ülkelerinin ekonomik durumu yüzünden, Bağlaşık Devletler'le barış yapmak zorunda kaldıklarını açıklamışlardır. Çiçerin, Türk'lerle ilişkiler kesilirse, Fransız'larla bir antlaşma imzalayan Bekir Sami'nin başına gelenlerin, İsmet'in de başına gelmesi için elinden geleni yapacağını söylemiştir. Doğulu'lar, Türkiye barışı imzalar imzalamaz, Asya'daki tüm etkisini yitireceğine inanmaktadırlar. Curzon, ihtilâflı tüm nokta-

larda kendi dileğine nail olmada direnirse, Türkiye boyun eğmeyeccek ve Rusya, Yakın Doğu'da öncülüğü Türkiye'den kapmış olacaktır'.[26]

6 Ocak 1923 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu şu ilginç haberi veriyordu: 'Refet Paşa'nın personeliyle yakın ilişkisi olan bir ajandan öğrenildiğine göre, İstanbul'daki Rus komünist eylemlerini izlemek ve Türkiye'deki göçmenlerle Bolşevik örgütleri hakkında bilgi toplamak amacıyla, Refet Paşa'nın kurmayına bağlı, özel bir casusluk şubesi kurulmuştur. Bu şübede birçok Rus subayları, örneğin, İstanbul'daki eski Rus büyükelçiliğinde görev yapan ve Astrahan Kazak Alayı'na mensup olan G. İ. Kruglikov çalıştırılmaktadır.[27]

21 Ocak 1923 tarihli istihbarat raporunda, Bakü'deki Propaganda Sovyeti'yle ilişkisi olan, 'oldukça güvenilir' bir ajanın verdiği şu bilgi yayınlanıyordu: 'Moskova'da, 3. Enternasyonal'in dördüncü kongresine katılan Kirov, Bakü'ye dönünce, oradaki Propaganda Sovyeti huzurunda, Doğu propagandası konusunda bir rapor okumuştur. Rapor, Türk-Rus ilişkileri ve bu ilişkilerdeki son değişiklikler konusunda, 3. Enternasyonal ve Halk Komiserleri Sovyeti'nin takındığı tutum hakkındaydı. Kirov, Türk-Rus ilişkilerinin son günlerde kötüye doğru gittiğini öne sürüyor ve şu nedenlere değiniyordu: 1. Türk komünistlerin tutuklanması; 2. Pan-İslâmcı propaganda; 3. Türk delegelerinin Lozan'daki tutumu ve özellikle Boğazlar sorununda ve Rus'ların tüm komisyonlara katılmaları konusunda, Rus delegelerini desteklememeleri; 4. Türkiye'nin İran'da uyguladığı Rusya'ya karşıcıl siyaset; ve 5. Rus ve Türk sosyal ve siyasal idealleri arasında gittikçe genişleyen ayrılık.

'Rusya ve Türkiye'yi birbirine yaklaştıran karşılıklı gerekler ve öteki etkenler, ancak geçici bir nitelikteydi; dolayısıyla, Türkiye, Lozan'da, Batı-'yla barış yaparsa, şu kabul edilmelidir ki, kendisine Rusya'nın önerdiği yararlardan daha büyük yararlar sağlayacak dostlar arayacak ve bize karşı olan düşmanca tutumuna yine başlayacaktır. Türkiye'de propagandamızı artırmamız gerektiğinden söz edilmiş bulunuyor; buna ek olarak, Rusya, Kafkasya'daki silâhlı güçlerini berkitmek ve Türk'lerin, Kafkasya ve Türkistan'da gittikçe artan Pan-İslâmcı propagandalarına karşı mücadele etmek için daha faal önlemler almak zorundadır. Türk komünistlerinin, Kemal'in yönetimince zulme uğraması, komünizmden korktuklarını açıkça gösteriyor. Ama Türkiye'deki komünist partisi ölmemiştir ve onun eylemlerini canlandırmak amacıyla, ona, olanak içinde her tür

[26] FO 371/9058/E 262: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1030, 5.1.1923, A.1-'Lozan Konferansı: Türk-Rus ilişkileri: Çiçerin'in, Türk'leri, öteki Doğu'lu delegasyonlardan tecrit etme deneyleri.'

[27] FO 371/9290/N 481: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1031, 6.1.1923-'İstanbul'da Türklerin Rus'lara karşı kurduğu casusluk şübesi'.

yardımı yapmak görevimizdir. Kemal'e karşı yapılacak mücadelede uygulanacak usuller, Türk komünistlerin 15 Şubat'ta Bakü'de yapacakları toplantıda ayrıntılarıyla saptanacaktır.

'Bu arada, Türk Ulusçularının İran'da, Rus'lara karşı giriştikleri propaganda, gittikçe göze çarpmaktadır. İran Ulusçuları Ankara'yla sıkı ilişki içindedir ve her geçen gün Pan-İslâmcılık güç kazanmaktadır... Elimizdeki başlıca silâh, propagandadır; ama aynı zamanda, hudutlardaki askeri güçlerimizi berkitmek zorundayız. 3. Enternasyonal, Sovyet Halk Komiserleri'nin, Kafkasya'daki askeri gücü kuvvetle berkitmesi politikasını destekler...' Ajan, Bolşevik yönetiminin Culfa ve Engeli'deki askeri güçlerini de berkittiğini ekliyordu. [28]

22 Ocak 1923 tarhli istihbarat raporuna göre, Aralov, Türkiye ile İran ve Afganistan arasında ortak bir dostluk antlaşması imzalanmasına 26 Kasım 1922'de karşı çıkmıştı, çünkü Lozan Konferansı başlamadan önce, Rusya, kendisinin de katılacağı bir İslâm federasyonu kurulmasını önermiş, ama Mustafa Kemal buna karşı çıkmıştı. Oysaki şimdi, Rus'ların arkasından, bu denli bir İslâm federasyonu kurmaya ve Rusya'yı dışarıda bırakmaya çalışıyorlardı.' [29]

Bu sırada, Türk Ulusçularının Yunanistan ve Adalar'da da propaganda yaptıkları iddia ediliyordu. 14 Şubat tarihli istihbarat raporu, 1 Ocak 1923 tarihli şu bilgiyi veriyordu: 'Aşağıdaki pasaj, Yunan polis katlarının, son günlerde, Yunan İçişleri Bakanı'na göndermiş oldukları rapordan aktarılmıştır: "Kemalist propagandası tehlikeli biçimde yayılıyor; Yunanistan'a ve Adalar'a birçok ajanlar gönderiliyor. Bu işte, Türk'lere, İtalyan'larla Fransız'lar yardımcı oluyor, ama Fransız'lar, bu yardımı resmen veya açıkça yapmıyor. Gönderilen ajanlar, çoğu kez, Yunanlı'ların geri çekilmelerinden sonra Anadolu'da kalan ve hiçbir muhalefet görmeden Rum'ların mallarını ele geçiren Katolik Levantin'lerdir. Onlar, şimdi, ulusçuluğun düşmanca amaçları olduğu Mısır gibi ülkelerde, Türk'lerce casus olarak görevlendiriliyorlar. Bu adamlara bir miktar para, Türk veya İtalyan pasaportu veriliyor ve çoğu kez, *Olivier*, *Messageries* ve *Servici Marittimi* gemileriyle, yararlı olabilecekleri yerlere gönderiliyorlar. Bu Levantin'lere ek olarak, İtalyan belgeleri taşıyan ve çoğu, Oniki Adalardan veya Küçük Asya'lı olan Rum'lar da kullanılıyor. Onların çoğu, çeşitli konsolosluklarca verilen Türk pasaportu da taşıyorlar. Musevi'ler de çalıştırılıyor. Bu denli ajanların çoğu, Mısır'a ve Afrika içlerine hareket ediyor. Polis, buna el koymak için ve özellikle Oniki Adalar'ın İtalyan'lar-

[28] FO 371/9100/E 1428: AI - 'Türk-Rus ilişkileri: Rusya'nın Türkiye'de tasarladığı fesat eylemleri', HV/208, Maveray-ı Kafkasya, 21.1.1923.

[29] FO 371/9099/E 924: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1049, 22.1.1923 - 'Önerilen Türk-İran-Afgan Antlaşması'.

ca işgalinden sonra, çoğu Mısır'a göç etmekte olan Oniki Ada'lılara karşı faal önlemler alıyor". [30]

Büyük Millet Meclisi'nin 1, 2 ve 3 Ocak 1923 günkü gizli oturumları

8 Ocak 1923 tarihli ve 1037 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, 2 ile 3 Ocak gecesi, BMM'nde yapılan gizli oturumlarda Lozan Konferansı görüşülürken, Başbakan Hüseyin Rauf, Bakanlar Kurulu adına, barış veya savaş ilân etmek ve gerekirse yeni Türk-Rus ittifak antlaşmasını imzalamak için Meclis'ten tam yetki diliyor; Meclis, ona bu yetkiyi veriyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı buna çok önem veriyor; yetkililerden R. C. Lindsay, 9 Ocak'ta şu derkenarı kaleme alıyordu:

> 'Bu doğru ise, çok önemlidir, çünkü Ankara yönetimi, (henüz cumhuriyet değil), ilk adımda antlaşmayı (Lozan) kabul edebilir. Anlaşılan, Rusya ile imzalanacak antlaşma, Lozan Antlaşması'na bir alternatif oluşturacaktır'. [31]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson'un, 2 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bildirdiğine göre, BMM, 1 Ocak'ta gizli bir oturum yaparak, son günlerde Lozan'dan dönen maliye uzmanı Hasan Bey'in, Lozan görüşmeleri hakkında yaptığı konuşmayı dinliyordu. Görüşme sonunda, İsmet Paşa'ya güven ve bağlılık beyan eden bir önerge kabul ediliyor ve konferanstaki tutumu onaylanıyordu. [32]

24 Ocak tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'sağlam bir kaynaktan' öğrendiğine göre, Dr. Adnan'ın İstanbul'daki enformasyon bürosu, 21 Ocak'ta, Ankara'dan şu gizli haberi alıyordu:

> 'Başbakan ve Dışişleri Bakanı vekili Rauf Bey, BMM'nin Bakanlar Kurulu'na vermiş olduğu tam yetkiye dayanarak, Sovyet Rusya'nın, 7 Ekim 1922'de Ankara yönetimine sunmuş olduğu ittifak antlaşması tasarısı konusunda, Sovyet temsilcisi Aralov'la görüşmelere başlamıştır'.

İngiliz'lere bakılacak olursa, İstanbul'daki resmi Türk görüşüne göre, yukarıda sözü edilen gizli haberde verilen bilgi, Lozan Konferansı'nı etkilemek üzere yapılan bir blöfdü. Bunun blöf olduğu şundan anlaşılıyordu: İzmir milletvekili ve BMM'nin Dışişleri Komisyonu Başkanı Yunus Nadi'nin ("kendisi Rus dostudur"), Ocak 1923 ortalarında İstanbul'a gel-

[30] FO 371/9100/E 1869: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1077, 14.2.1922-'Yunanistan ve Adalar'da Kemalist propagandası', MA/4, Yunanistan, 7.1.1923.
[31] FO 371/9059/E 589.
[32] FO 371/9120/E 130.

diğinde gizlice bildirdiğine göre, BMM'nde ve Ankara basınında, Türk-Rus dostluğundan yana yapılan tüm konuşma ve yayımlanan tüm yazılar büsbütün blöfdür ve Mustafa Kemal'in, şimdilik, Rus'larla daha sıkı ilişki kurmaya niyeti yoktur. Ankara'da genel görüş, Sovyet Rusya ile, özellikle Türk'lerin, Kafkaslar'daki çalışmalarını kısıtlayıcı bir antlaşma daha imzalanmasına karşıdır. Mustafa Kemal, Rus'larca büyük ölçüde kuşku ve güvensizlikle karşılanan, büyük bir İslâm Birliği projesiyle ilgilenmektedir; ama o sırada Rus'ların canını sıkmayı dilemiyor; dolayısıyla, onlara cesaret veriyor ve aynı zamanda, Türk'lerle Rus'lar arasında yeni bir antlaşma imzalaması olasılığını Lozan'ı etkilemek için kullanıyordu.[33]

Kemalistlerin Filistin'deki eylemleri

31 Ocak tarihli istihbarat raporu, 7 Ocak tarihli ve Filistin kaynaklı şu ilginç bilgiyi veriyordu: 'Aşağıdaki bilgi, yine aşağıda tarif edilen gruplarla kişisel olarak ilişki kuran bir ajandan sağlanmıştır. Türk zaferlerinden sonra, Filistin'deki kimi çevrelerde daima sönük olan Kemalist etki ve sempatisi yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Şimdi, çoğu, sabık Türk yetkilileri olan ve Filistin'de Türk egemenliğinin iadesi için gizlice umud besleyerek düzen çeviren birçok Türk vardır. Onlar, uygunluk için iki gruba ayrılırlar, ama amaçları aynıdır: 1. Kudüs ve dolaylarında, Şeyh Mehmet Ali El Hüseyni'nin çevresinde toplanan grup; 2. Nablus ve dolaylarında, Şeyh Rifat'ın çevresinde toplanan grup. Amaçları şunlardır: İngiltere'ye karşı propaganda örgütlemek ve yürütmek; Kemalist Türkiye ile yeni bir anlaşma için çalışmak ve Pan-İslâmcı akımı desteklemek. Ankara ile Beyrut yoluyla ve Kahire'deki aşırı eğilimli Mısır'lı Ulusçularla temas halindedirler. Mustafa Kemal'e veya Lozan'a gönderilen telyazıları, Kahire'deki *Hizb-el-Vatani* aracılığıyla gönderilir.

'Mehmet Ali El Hüseyni, Kudüs'te, *Nakib-ül Eşraf*'tır. Ramle'de yaşar ve dıştan görünüşte siyasetle ilgilenmez. Gerçekte, belli başlı Kemalist'lerden biri ve İngiliz düşmanı propagandacıdır. Eli altında bulunan ve buyruklarını yerine getiren kişilerden oluşan bir grubu denetinde tutar. Bu kişilerin başlıcaları şunlardır: a) yukarıda adı geçen kişinin kardeşi Salih El Hüseyni - kendisi, Kudüs'te yayımlanan *El Aksa* gazetesinin sahibi ve yönetmenidir. Oldukça Kemalist olan bu gazete, İngiliz aleyhtarıdır. İngiliz'ler aleyhinde, gerçekte Mehmet Hüseyni'ce yazılmış, ama imzasız yazılar yayımlar; b) Trablusu-garp'lı hukuk öğrencisi Mehmet Nedim El Mellah. *El Aksa* gazetesine yazılar yazar; c) Mehmet Nedim'in dostu olan, Kemalist ajan Şeyh Fatullah. Son günlerde, İstanbul'daki Kızılay Derneği'nin Arap şubesince Suriye ve Filistin'e gönderilmişti. Suriye'ye ulaştıktan sonra Homs'da yargıç atanmıştı. Mehmet Hüseyni'nin dostudur

[33] FO 371/9100/E 1241.

ve sık sık Suriye ile Filistin arasında seyahat eder; d) Lad'lı Mehmet Naci; (e) Yafa'lı Şeyh Selim Ali; f) Akre'li Salih Mehmet; g) Lad'lı Salâhattin Salihi, ve h) Musa Şefik Halidi.

İkinci gruptan Şeyh Rifat, Nablus'da *Nakib-ül Eşraf*'tır ve Filistin'de en tanınmış Kemalist propagandacılardan biridir. Şu kişilerle gizlice ilişki kurmuştur: a) Haydar Bey Tukan'ın kardeşi Feyaz Tukan; her ikisi de, dıştan görünüş açısından Ziyonist yandaşıdırlar; Haydar Bey Tukan gerçekte Ulusal İslâm Derneği'ne mensuptur, ama bu bir kamuflajdır. Feyaz Tukan, sık sık Filistin'le Suriye arasında seyahat eder; b) Abdül Kadir ailesi, Şeyh Rifat'ın partizanıdır. Nablus ve Hayfa, Kemalist propagandasının en faal merkezleridir. Nablus daima Müslüman'ların bir kalesi olmuştur; Hayfa ise, Beyrut'la birlikte, ajanlar ve propagandacılar için en güvenilir ve en uygun bir ulaştırma aracı olmuştur.

'SIS (*Secret Intelligence Service* - Gizli İstihbarat Servisi) Not: Asıl kaynağa, yani Suriye'ye ve kuzeye daha yakın olarak, Kemalist eylemleri hakkında ek bilgi sağlanması umud edilir. Bu grupların Ankara'ca ne dereceye kadar desteklendikleri ve kışkırtıldıkları konusunda soruşturma yapılmaktadır'.[34]

Bu sırada, başka bir İngiliz ajan, 1923 yılı Ocak başlarında, 'Filistin'de Kemalist eylemlerinin başlıca merkezlerinden biri olan' Nablus'a giderek, oradaki 'belli başlı Kemalist'lerden Şeyh Rifat'la tanışıyor ve Şeyhin verdiği bir yemeğe katılıyordu.' Siyasi duruma değinen Şeyh Rifat şöyle diyordu: 'Mısır'daki Hizb-el-Vatani partisiyle muntazaman yazışıyoruz ve görüş birliği içindeyiz. Türkiye ile Büyük Britanya arasında savaş çıkarsa, Nablus-Tülkeram-Yafa bölgelerinde derhal ayaklanmalar başlayacak ve demiryolları kesilecektir. Çeşitli yerlerde gizli birçok silâh ve mermimiz olacaktır...'[35] İngiliz İstihbarat Servisi, Hayfa'daki Kemalist ajanların eylemlerini de yakından izliyordu.[36]

Doğu'daki huzursuzluk İngiliz'leri kaygılandırıyor

13 Ocak'ta, İngiltere'nin Hindistan Bakanlığı, bir süre önce Londra'da kurulan; ilk oturumunu 15 Şubat 1922'de yapan ve raporunu 17 Ağustos 1922'de hazırlayan, Doğu Huzursuzluğunu Araştırma Karma Komitesi'nin raporunu, oldukça gizli bir yazıya ek olarak, Dışişleri Bakanlığı'na gönderiyordu. Hindistan Bakanlığı'nı temsilen, Sir Malcom C. C. Seton'un başkanlığı altında olan ve Savaş Bakanlığı'ndan Albay Sir Ver-

[34] FO 371/8998/E 1325: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1055, 31.1.1923- 'Kemalist yandaşı gruplar', PJ/3, Filistin, 7.1.1923.

[35] İbid.: 'Kemalist partizanları: Vatanistlerle ilişkiler', PJ/4 Filistin, 7.1.1923.

[36] İbid.: 'Kemalist'lerin Hayfa'daki eylemleri', PJ/3, Filistin, 7.1.1923.

non G. W. Kell, Albay S. E. Muspratt, Binbaşı W. A. Phillips, Dışişleri Bakanlığından Andrew Ryan, İçişleri Bakanlığı'ndan Albay J. F. C. Carter, Sömürgeler Bakanlığı'ndan G. L. M. Claison, Hindistan Bakanlığı'ndan Binbaşı N. N. E. Bray, J. R. H. Nott-Bower ve İngiliz İstihbarat Servisi'nin kimi üyelerinden oluşan komiteye şu görev verilmişti: aşağıdaki grupların, İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarlarına karşı giriştikleri eylemlerle ilgili, var olan tüm kanıtları incelemek: a) Türk Ulusçular, b) Mısır Ulusçuları, c) Hindistan Ulusçuları, d) Anadolu ve öteki yerlerde Pan-İslâmcı akım, e) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütü, f) Avrupa, Amerika ve Asya'daki Hintli ihtilâlciler; bu grupların örgütlerinin yetenekleri veya yetersizleri, amaç ve hedefleri, birbirleriyle ilişkileri, ayrı ayrı veya birlikte çalıştıkları takdirde yaratabilecekleri tehlike ve onların ne derecede kadar güvenlikle ihmal edilebilecekleri hakkında bir rapor hazırlamak.

Hindistan Bakanlığı'nda yirmi toplantı yapan komite, çeşitli grupların, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, İsviçre, Türkiye, Kuzey Afrika (Mısır dışında), Orta Asya, Afganistan ve İran'daki eylemlerini dikkatle inceliyor; Irak, Hindistan ve Mısır'ı da kapsayan eylemleri de gözden geçiriyor ve Türk Ulusçular hakkında özel bir ara raporu hazırlıyordu. Raporda, Doğu ülkelerindeki huzursuzluğa keskin bir ulusçuluğun neden olduğu; çeşitli Doğu halklarının, kendi kendilerini, Avrupa'nın her tür denetinden kurtarmak yönünde atılımda bulundukları ve tüm Doğu'da, Avrupa'ya karşı bir fanatikliğin egemen olduğu kaydediliyordu. Ayrıca, her yanda Pan-İslâmcı akımın gittikçe şiddetini artırmakta olduğu: bunu, Sovyet Rusya'nın ve Kemalist'lerin istismar etmeye çalıştıkları iddia ediliyordu. Rapora göre, Kemalist'ler, İngiltere'yi, Türkiye'nin en büyük düşmanı olarak görüyor ve tüm İslâm Dünyası'nı İngiliz'lere karşı ayaklandırmaya çalışıyorlardı. [37]

Öteyandan, Kürt önderlerinden Celâdet Ali ve Kâmuran Ali, 14 Ocak'ta, Münih'ten İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri yazıda, 'tüm gerçek Kürt'lerin, Büyük Britanya'ya sempatileri olduğu ve Kemalist'lere karşı, İngiliz yönetimiyle işbirliği yapmaya hazır olduklarını' bildiriyorlardı. Ancak, bu belgeye kaydedilen Dışişleri Bakanlığı derkenarına göre, aynı Kürt önderler, bir süre önce Bakan'a yazarak para dilemişlerdi; 'hiç kuşkusuz, bu mektuptan maksat aynıdır (yani para diliyorlar)'. [38]

[37] FO 371/9002/E 618: Hindistan Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gizli yazı no. 6878/23, 13.1.1923; ilişikte, Doğu Huzursuzluğu Daireler-arası Komitesinin raporunun sureti, 17.8.1922.

[38] FO 371/9004/E 2244: Celâdet Ali ve Kâmuran Ali'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, Münih, 14.1.1923.

Tahran'ın 'İttihat' adlı gazetesinde çıkan başyazı

Tahran'ın *İttihat* adlı gazetesinin, 15 Ocak 1923 günkü sayısında yayımlanan başyazı, İngiliz'leri çok ilgilendiriyordu. Tahran'daki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir Percy Loraine'nin, 27 Ocak'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda, İran'daki İngiliz İstihbarat Servisi'nce sağlanan, bu gazetede çıkan şu yazının İngilizce çevirisi veriliyordu: 'Batı'lı Devletler'in, Doğu ülkelerine karşı uyguladıkları ve dostlukla bağdaşmayan tutumlarına dikkati çekmek ve İslâm ülkelerine, özellikle başlıca İslâm ülkesi olan Türkiye'ye, geçen yüzyılın ikinci yarısında zorla kabul ettirilen zulme işaret etmek isteriz'. Bundan sonra, gazete, Türkiye'nin birçok ülkelerini ve hatta başkenti İstanbul'u yitirdiği, Türk-İtalyan, Balkan ve dünya savaşlarına değinerek şöyle diyordu: 'Ama, bereket versin ki, kahraman Anadolulu'lar ve onların cesur önderleri, büyük özveride bulunarak, ülkelerinin toprak bütünlüğünü yeniden sağladılar...

'Türk-Yunan savaşlarına dikkati çekerek ve Bağlaşıklar'ca, özellikle İngilizlerce, vahşi ve zalim Yunanlı'lara yapılan mermi, silâh ve gereç yardımını açıklamakla şuna işaret etmek isteriz: Bağlaşıklar, Yunanlı'ların başarısından umudu kesince ve Yunan bozgununu öğrenince, Lozan Konferansı'nı düzenlediler. Bu konferans da, öteki konferanslar gibi, Türkiye'yi, kendi haklarından yoksun bırakmak ve başarılarını etkisiz yapmak amacını gütmüştür. O konferansta görüşülen sorunların İran'ı doğrudan doğruya ilgilendirmesini umursamayan Bağlaşıklar, İran ve öteki İslâm ülkelerinin konferansa katılmasına karşı çıktılar; ama, Türk delegelerinin protestolarına karşın, Kürdistan hırsızlarının, yalancı Ermeni temsilcilerinin ve Süryani maceraperest Petro'nun söylediklerini dinlediler. Sadakat bilmeyen, gaddar Avrupa'yı protesto eder ve İran temsilcileriyle öteki İslâm ülkelerinin delegelerinin onaylamadığı bir barışın İranlı'larca tanınmayacağını bildiririz'.[39]

Lozan'daki Türk delegeleri arasında bölünme

20 Ocak tarihli İngiliz istihbarat raporu, A. 2 işaretli belgede şunları iddia ediyordu: 'Lozan'daki Türk delegasyonu, siyasi sorunlar konusunda ayrı görüşlere sahip iki gruba bölünmüştür. Dr. Reşat Nihat, Reşit Safvet ve Muhtar Bey'den oluşan bir grup, İsmet Paşa'yı, öteki ülkeleri bir yana bırakarak İngiltere ile ayrı bir anlaşma yapmaya inandırmaya çalışıyor. Ferit ve Cavit'in başkanlığındaki öteki grup ise, Türkiye'nin, Fransa, İtalya, Rusya v.s. ile olan ilişkilerini kesmesinin bir intihar olacağını öne sürerek buna karşı çıkıyordu. İsmet Paşa, grupların hiçbirine meyletmiyor; ama her iki grup da onu kendilerinden yana çekmeye çalışıyordu.

[39] FO 371/9019/E 2941: Sir Percy Loraine'den Curzon'a gizli yazı no. 4, Tahran, 27.1.1923; ilişikte, İstihbarat Özetleri no. 3, 20.1.1923; *İttihat*, 15.1.1923.

'İngiliz ajan, güçlü karakteri ve Ankara'da görmüş olduğu destekten ötürü, Ferit Bey'in, görüşlerinin, muhtemelen egemen olacağını tahmin ediyor; Türk çıkarlarının da Ferit'in görüşlerine yakın olduğu görüşünü öne sürüyor; Celâlettin Arif'in, Roma'dan, Ferit Bey'in görüşlerini desteklediğini ekliyordu. Bu konuda, Rıza Nur'un tutumu bellisiz olmakla birlikte, Ferit Bey'in grubuna meyledivordu. Bağımsız bir ajanın bildirdiğine göre, İsmet Paşa, görünürde iki yana çekiliyordu; onun kişisel meyli, İngiliz yandaşı bir siyaset izlemekti, ama bunu, Ankara'nın dikte ettiği politikaya uydurmak zorundaydı'. [40]

Lozan kaynaklı ve 23 Ocak tarihli istihbarat raporuna göre, 'güvenilir bir ajan', 23 Ocak'ta İsmet Paşa'yla bir görüşme yaptığını ve Türk baş delegesinin, özellikle Ankara'dan istenilen hudutlar ve Trakya sorunlarında bir anlaşmaya varılmasından pek iyimser olmadığını söylediğini kaydediyordu. İsmet Paşa'nın ajana anlattığına göre, Lozan'da Ferit, Nur ve Hasan'ın temsil ettiği Ankara'daki aşırı eğilimliler, etkilerini gösteriyorlardı. Bu etki, İsmet Paşa'nın, son dakikada barış yapmak yolundaki gayretlerini suya düşürebilirdi. İsmet Paşa, ayrıca, ajana, Türk'lerle Bulgar'ların, Trakya konusunda kesin bir anlaşmaya vardıklarını söylüyordu. Öteyandan, Türk delegasyonuyla sıkı ilişkisi olan, 'bağımsız ve oldukça güvenilir bir ajanın', 26 Ocak'ta bildirdiğine göre, İsmet Paşa, Musul, Osmanlı borçları ve kapitülâsyonlar sorunlarında hiç bir özveride bulunmaması ve Asya'da silâhların kısıtlanmasını kabul etmemesi için Ankara'dan kesin yönergeler almıştı. [41]

Chester Projesi

22 Ocak tarihli istihbarat raporu, Amerika'lı iş adamı Amiral Chester'in, Türkiye'de ayrıcalık hakları sağlamak yolundaki çabalarına değiniyor; bu projeyi incelemek için Feyzi Bey başkanlığında bir komisyon atandığını bildiriyordu. Anlaşılan, Amiral Chester, 10 milyon T.L. bir avans sağlamış olduğundan, projenin erken bir vakitte kabul edileceğini, Ankara'daki bir 'yetkili kaynak' açıklıyordu. Ajanın bildirdiğine göre, projeyi haber alan Fransız'lar, galeyana gelmişlerdi. Albay Mougin, Ankara yönetiminin dikkatini, 1914'de bir Fransız grubuna verilen İrade-i Seniyye'ye çekiyor; bu İrade ile, Fransız grubuna, Samsun-Sivas-Pekeriç demiryolu hattını ve Tokat'la Harput'a uzanan şebekelerini kurması ve işletmesi için ayrıcalık hakkı verdiğini hatırlatıyordu. Bu Fransız grubu, şimdi, söz konusu projeyi uygulamaya hazırdı. [42] Buna karşın, İstanbul'daki

[40] FO 371/9060/E 877: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1048, 20.1.1923.

[41] FO 371/9063/E 1273: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1065, 1.2.1923, Lozan Konferansı, 23.1.1923.

[42] FO 371/9100/E 1418: 'Anadolu'da Amerikan eylemleri: Chester Projesi', HV/7, Türkiye, 22.1.1923.

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 10 Nisan'da Lord Curzon'a bildirdiğine göre, bir gün önce BMM, bu projeyi kimi değişikliklerle ve büyük bir oy çoğunluğuyla kabulleniyor; başkentteki Fransız Yüksek Komiseri'nin buna canı sıkılıyordu.[43]

Lozan Konferansı iyi gitmiyor

İsmet Paşa, 1922 yılı Aralık ayının ortasından beri, Ankara'yı, konferansta bir bunalıma doğru gidilmekte olduğu yolunda uyarıyordu.[44] Hemen her sorunda Türk'ler sıkıştırılıyordu. Aralık ayının sonuna doğru, durum öylesine bunalımlı bir noktaya geliyordu ki, Lord Curzon, İngiliz askeri katlarını, her türlü önlemin alınması yolunda uyarıyordu.[45] Bunun üzerine, İstanbul'daki İngiliz askeri katları, gereken önlemleri almaya çalışıyor; İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, 28 Ocak'ta Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, Türk'ler antlaşmayı imzalamaz ve konferans dağılırsa, İstanbul'daki İngiliz'lerin durumunun çok zor olacağını; Türk'lerin, onları sarmak için plân hazırladıklarını bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'Askeri açıdan oldukça kötü bir durumdayız... Bu açıdan, İstanbul'u halâ işgal ettiğimizi sanmak bir komedidir. Hükümeti ele geçirmez, Türk yetkililerini tutuklayıp, onların yerlerine kendi adamlarımızı yerleştirmezsek, İstanbul'u etkin biçimde denetleyemeyiz... Türklerle ilişkilerimizi kesinlikle kesecek ve onlara karşı savaşacaksak, askeri gücümüz, İstanbul ve İzmit'ten Gelibolu yardımadasına çekilmeli ve Çanakkale, Gelibolu'daki askeri yığınağımızı desteklemek için bir dış mevzi olarak kullanılmalıdır. Oradan, Türk'leri, Avrupa'dan çıkarabiliriz ve esasen onların da korktuğu budur... Konferans bozulursa, burada kalmakla ciddi bir askeri tehlike içinde olduğumuzu sanıyorum ve ivedilikle Boğazlar'a çekilmeliyiz. Yüksek Komiser vekili ve Amiral Brock da benimle aynı görüştedir'.

Yüksek Komiser vekili Nevile Henderson da, aynı gün, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, aynı görüşleri yansıtıyor, şunları ekliyordu:

[43] FO 371/9149/E 3692: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 23, İstanbul, 10.4.1923; *Times*, Londra, 11.4.1923.

[44] FO 371/7967/E 14392: İsmet Paşa'dan Ankara'ya kapalı telyazısı, Lozan, 18.12.1922; Sonyel 3, s. 323 vd.

[45] İbid.: belge no. E 14392: Curzon'dan Dışişleri Bakanlığı'na telyazısı, Lozan, 26.12.1922.

'Boğazlar'da bir kaya üzerine bina kuracağız; İstanbul'da kum üstündeyiz... İstanbul'dan ayrılarak, Gelibolu'da, sağlam bir üsse yerleşeceğimiz yolundaki tehdit dahi Türk'lerin aklını başına getirir... Gelibolu elimizde oldukça Türk'lere, görüşlerimizi kabul ettirebiliriz... Orada, süresiz kalarak, koşullarımızı dikte ettirebiliriz...'. [46]

Bu arada, 'bazan iyi haber alan bir kaynağın', Henderson'a bildirdiğine göre, BMM'nde 29 Ocak günü sabahleyin yapılan gizli oturumdan sonra, ne pahasına olursa olsun, savaştan kaçınılması kararı alınıyor; o sırada başkent dışında olan Mustafa Kemal'e, Ankara'ya dönmesi ve İsmet Paşa'ya, konferansın bozulması yerine ertelenmesini dilemesi ve gerekirse, bu ertelenme döneminde, Türkiye'nin, herhangi bir askeri eylemde bulunmayacağı yolunda güvence vermesi bildiriliyordu. [47] Öteyandan, 30 Ocak'ta oturum yapan İngiliz Kabinesi, General Harington'un önerilerini kabul ediyor; Türk'ler, kendilerine 31 Ocak'ta Lozan'da teslim edilecek olan ve Lord Curzon'ca hazırlanan antlaşmayı imzalamaya karşı çıkarsa, İstanbul ve İzmit'teki İngiliz askeri gücünün, Gelibolu ve Çanakkale'ye çekilmesi için Harington'a buyruk vermek kararını alıyor; ama bu konuda Lord Curzon'a danışınca, Curzon, bu buyruğun ertelenmesini öneriyor; Kabine, önerisini kabulleniyordu. [48]

İstanbul'da yaratılan bu panik, konferansı da etkiliyordu. Lozan'da bulunan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 31 Ocak'ta, vekili Nevile Henderson'a şu kişisel ve kapalı telyazısını gönderiyordu:

'Konferans'ın, ertelenmiş biçimde dahi olsa, kesintiye uğraması nedeniyle savaş çıkması olasılığı konusunda, İstanbul'da büyük kaygı olduğu; Kemalist'lerin, İstanbul, Trakya, Çanakkale ve İzmit'te büyük güçler örgütledikleri ve Ankara, saldırmak kararı verirse, İngiliz güçlerinin, aynı zamanda dört cephede savaşması gerekeceği konusunda, İstanbul'dan Reuter aracılığıyla haberler alınıyor. 29 Ocak tarihli *Times* gazetesi, İngiliz uyruklarını boşaltmak için, İstanbul'daki tüm hazırlıkların bütünlenmiş olduğunu bildiriyor. Şu anda, İstanbul'dan alınan bu denli telyazıları, buradaki İngiliz resmi çevrelerinin panik

[46] FO 371/9121/E 1147: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 3515, İstanbul, 28.1.1923; Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 43, İstanbul, 28.1.1923.

[47] İbid.: belge no. E 1194; Henderson'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 47, İstanbul, 30.1.1923.

[48] İbid.: belge no. E 1203: İngiltere Başbakanı'ndan Curzon'a kapalı telyazısı no. 155, ivedi, Londra, 30.1.1923; belge no. E 1299: Aynı kişiden aynı kişiye kapalı telyazısı, Londra, 1.2.1923.

içinde olduğu izlenimini yaratır ve ancak, Türk'leri, barış antlaşmasına karşı direnmeye kışkırtır; hem de Fransız'ları, Türk'lere her özveride bulunmaya korkutur. Oysaki biz, İsmet'in, barış yapmadan Ankara'ya dönmek cesaretini gösteremeyeceğine inanıyoruz. Aktarılan ilk iki telyazısının, bunların bizzat Harrington'ca esinlendiğini göstermesi, onların etkisini daha zararlı kılar. Muhabirlerin, Türk'ler ve Bağlaşıklar'la olan güçlüklerimizi artıracak telyazıları göndermelerini engelleyemez misiniz? Harington'un güçlüklerini tümüyle anlıyoruz; ama Türk'leri, İngiltere'nin, ne pahasına olursa olsun, barışa gereksindiğine inandırmakla yararlı bir amaca hizmet edilmiş olmaz'. [49]

Musul Sorunu

9 Şubat tarihli ve 1074 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'Ankara'dan İstanbul'a gönderilen gizli yazılardan' öğrendiğini iddia ettiğine göre, BMM, oturumlarını sürdürüyor; Lozan'daki gelişmeler yüzünden Meclis'te coşku beliriyor; solcu milletvekilleriyle Rus'lardan etkilenen veya 'para alan milletvekilleri', eskiye oranla daha inatla davranıyorlarsa da, milletvekillerinin çoğunluğu, Musul sorununun barış yoluyla çözümlenmesinden yanaydı. Konferansta kesinti olursa, ülkenin ne gibi güçlüklerle karşılaşacağını anlıyorlardı.

BMM'nin 27 Ocak günkü gizli oturumunda söz alan Başbakan Hüseyin Rauf, Musul sorununa değinerek, bu sorunun İngiltere için bir onur konusu biçimine geldiğini, ama her iki yanın, bunu bir savaş nedeni yapmasına sebep olmadığını söylüyor, şöyle diyordu:

> 'İngiltere'nin, bu konuyu Cemiyet-i Akvam'a sunmakla kendi yüzünü kurtarmaya çalıştığını unutmayarak, bu sorundaki tutumumuzu sürdürmeliyiz. İngiltere, Cemiyet-i Akvam'ın, bu konuda, Türkiye'den yana bir karar vermesini sağlamaya çalışarak zor bir durumdan kurtulmaya çalışacaktır'.

Solcu milletvekiller, Hüseyin Rauf'un bu denli sözleriyle alay ediyor; onlardan birisi şöyle diyordu: 'Rauf Bey yanlış bilgi almışlardır'. Hüseyin Rauf şu karşılığı veriyordu: 'Barış diledik ve diliyoruz, ama her türlü önlemi alıyoruz; özellikle Boğazlar yakınındaki ordularımızı berkitiyoruz ve olayların gelişmesini bekliyoruz. Bu arada, Rusya ile de iyi ilişkilerimizi sürdürüyoruz'. [50]

[49] FO 371/9063/E 1273: Curzon'dan Henderson'a kapalı telyazısı no. 86, Lozan, 31.1.1923.

[50] FO 371/9121/E 1625.

16 Şubat tarihli ve 1083 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'Ankara yönetiminin İstanbul'daki temsilcilerinden' öğrendiğini iddia ettiğine göre, BMM'nin 29 ve 30 Ocak 1923 tarihlerinde yapılan gizli oturumlarında, Fransız'lara karşı sert eleştiriler oluyor; Fransız siyasasına saldırılıyordu. Tüm milletvekilleri, ayrıca Anadolu basını, açıkça şunu belirtiyordu:

> 'Şimdi düşmanımız olan yalnız İngiltere değil, aynı zamanda Fransa'dır. Musul sorununda İngiltere ile bir anlaşmaya varılabilir, ama mali sorunlarda ve kapitülâsyonlar konusunda, Fransa oldukça inatla davranıyor ve bize karşı en aşağı minnetsizlik gösteriyor'.[51]

Bir İngiliz ajanın, Şubat başlarında, Lozan'daki Türk delegasyonunun başlıca üyelerinden öğrendiğine göre, BMM yönetiminin üyelerinin çoğunluğu, Musul sorununda İngiliz'lerle bir anlaşmaya varmaktan yanaydı. Hasan Bey Ankara'da iken, yapılan gizli bir Kabine toplantısında, Hüseyin Rauf, Musul sorununda *Misak-ı Milli*'yi gerçekleştirmek için daha çok maddi ve insani özverilerde bulunmak görüşünden hoşlanmadığını; bu konuda verilecek kayıbın, sağlanacak kazançtan daha yüksek olacağını söylüyordu. Ajana bilgi veren kişinin bildirdiğine göre, Kabine, bu konuda bir çıkmazda bulunuyordu, çünkü BMM üyelerinin yaklaşık olarak yüzde 60'ı, Musul sorununda *Misak-ı Milli* koşullarının uygulanmasından yanaydı ve dilekleri yerine getirilmezse, yönetimi devirmek kararındaydı. Bu olursa, erkten düşecek olan Kabine'nin yerini Rus yandaşı bir hükümet alacak; Türkiye, Bağlaşık Devletlerin destek ve sempatisini yitirecek ve tümüyle Rusya'ya bağlanacaktı. Ancak, bu bilgiyi A. 2 olarak sınıflandıran İngiliz İstihbarat Servisi, bu konuda ek soruşturma ve araştırma yapmaya başlıyordu.[52]

Lozan Konferansı günlerinde Türk-Rus ilişkileri

14 Şubat tarihli ve 1077 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun bildirdiğine göre, Moskova ile Ankara arasında imzalanması tasarlanan ve 1921 yılı Mart antlaşmasının yerini alacak olan yeni antlaşma henüz imzalanmamıştı. Başbakan Hüseyin Rauf, 30 Ocak'ta Sovyet elçisi Aralov'a gönderdiği yazıda, o sırada oldukça meşgul bulunduğunu ve yeni antlaşma tasarısını kendisiyle görüşemiyeceğini bildiriyordu. BMM'nin 7 Şubat günkü gizli oturumunda söz alan Hüseyin Rauf, şöyle diyordu:

> 'Rusya'nın bize kabul ettirmeye çalıştığı koşulları kabul edersek, maceraperestlerden oluşan bir yönetimce köle edileceğiz. Tanrı

[51] FO 371/9100/E 1998; kaynak HV/7, Türkiye, 1.2.1923.

[52] İbid.: belge no. E 1869: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1077, 14.12.1923-A.2 'Türk'ler ve Musul', SW/1, İsviçre, 3.2.1923.

göstermesin, köle olacaksak, Rusya yerine, daha iyisi, Batı'ya köle olalım, çünkü Batı, hiç olmazsa uygarlığın merkezidir'.

12 Şubat tarihli İngiliz gizli raporuna göre, Rus'larla Türk'ler arasında, antlaşma tasarısıyla ilgili görüşmeler yeniden başlıyordu. Hüseyin Rauf, Meclis'in 9 Şubat günkü gizli oturumunda, Rus'ların, daha önceki koşullarına yapılan itirazlara karşın, Ankara yönetiminin, yeni koşulları oldukça değişik ve daha makul bulduğunu açıklıyor; görüşmelerin yeniden başladığını, ama o güne dek henüz bir karara varılmadığını bildiriyordu. Bu arada, Lozan Konferansı 5 Şubat'ta kesintiye uğruyor; Ankara yönetimi, Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini gene pekleştirmek gereğini duyuyordu. [53]

28 Şubat tarihli ve 1096 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'Dr. Adnan'ın Ankara'dan almış olduğu gizli yazılara' dayandığını iddia ederek bildirdiğine göre, BMM'nin 9 Şubat günü yapılan gizli oturumunda söz alan Başbakan Hüseyin Rauf, Rus'larla görüşmelerin yeniden başladığının doğru olduğunu; daha önce, Rus'ların öne sürmüş oldukları koşullar kabul edilemiyecekken ve Türk ulusunu köle durumuna sokacakken, Rus yönetiminin şimdi Türk haklarını tanımaya yandaş olduğunu gösterdiğini ve koşullarını değiştirdiğini; bununla birlikte, yönetimin, Rus temsilcileriyle yeniden görüşmelere başladığını ve Türk ulusu yararına olduğu saptanırsa, kendisine verilen yetkiye dayanarak antlaşmayı imzalayacağını; ama bunun, savaş yapılmasının dilendiği anlamına gelmediğini, aksine, yönetimin barış dilediğini ve Rusya ile yeni bir antlaşma imzalarsa, Türk ulusunun barışsever idealinin gerçekleşmesi yolunda yapacağını bildiriyordu.

Hüseyin Rauf'un bu konuşması, kimi milletvekilleri arasında gürültü kopmasına yol açıyor; yönetimin bu kararının, daha önce açıkladığı ve Rus'larla anlaşmaya varma olanağı olmadığından söz eden sözleriyle nasıl bağdaşabileceğini soruyorlardı. Rauf Bey, Rus'ların o sırada kullandıkları dilin ılımlı olduğunu ve antlaşma tasarısındaki değişikliklerin, Türk yönetimine, görüşmeleri sürdürmek fırsatını verdiğini açıklıyordu. Ayrıca, bu konuda henüz bir karar alınmadığını ve hangi yolun barışa gideceği saptanıncaya dek bir karar alınmayacağını Meclis'e hatırlatıyordu. Sonra, ne olursa olsun, antlaşma, BMM'nin onayına sunulacaktı. [54]

Anadolu'da genel durum

Lozan Konferansı sürerken, İngiliz İstihbarat Servisi, Anadolu'daki eylemlerini yoğunlaştırıyor ve ajanları aracılığıyla sağladığı bilgileri

[53] İbid.: belge no. E 1869; kaynak: RV/O, Türkiye, 28.1.1923.
[54] İbid.: belge no. E 2357; kaynak: HV/7, HV/7a, Türkiye, 12.2.1923.

İngiliz yönetimine ve özellikle Lozan'da bulunan Lord Curzon'a bildiriyordu. 16 Şubat tarihli istihbarat raporu, 1923 yılı Ocak ayı sonuna kadar Anadolu'daki durumu kısaca şöyle görüyordu: BMM, Lozan'daki gelişmeleri izleyerek, herhangi bir sorunda kesin karar almayı dilemiyor; ama savaşa yol açacak herhangi bir eylemden kaçınılmasına dikkat edilmesini öneriyordu. Bulgaristan'la anlaşmaya varmak için yapılan çabalar başarısızlıkla karşılaşmıştı. Öteyandan, Rus'ların yaptığı önerilere oldukça kuşkuyla bakılıyor; Fransa'nın önermiş olduğu desteğin gerçekleşmemesi, düş kırıklığına yol açıyordu. Türk hükümeti, tüm barışçı araçlara başvurmadan önce savaşı düşünmek istemiyordu. Raporda ayrıca şunlar belirtiliyordu: 'Ankara'dan Adnan'a gönderilen yazılara göre, inatçı ve kendine güvenir askeri öğeler, Rus'lar ve Doğu siyaseti yanlısı blokun da yardımıyla, herhangi bir anda politikada tümüyle bir değişiklik yapılmasını sağlayarak savaşa gitmek kararını alabilirler; ama bu, olanaksız olarak görülüyor'.

Bu arada, BMM'nin 29 ve 30 Ocak günkü oturumlarında, Fransız'lar, sert bir dille kınanıyor; Fransız siyasetine her yandan saldırılıyor; Fransız'lar da şimdi, İngiliz'ler gibi, Türk'lerin düşmanı sayılıyordu, çünkü mali sorunlarda ve kapitülâsyonlar konusunda inatla davranıyor; Türk'lerle anlaşmaya yanaşmıyorlardı.[55] Öteyandan, Türkiye'deki muhalefetin eylemleri yoğunlaşıyordu. İngiliz İstihbaratı, Ankara yönetiminin İstanbul'daki kimi resmi ve iyi haber alan temsilcilerinden öğrendiğine göre, muhalefet gruplarının faaliyeti artıyor ve hükümet partisinin, 'oldukça ciddi' olarak nitelendirdiği bir durum meydana geliyordu. Raporda şöyle deniyordu: 'Bu ajanlardan sağlanan ve şimdiki bunalıma dek kaydedilen gelişmeleri yansıtan ve bunun iç duruma ve hükümetin barışa karşı olan tutumuna etkisini gösteren bilginin özeti şudur: bugünkü durumun ortaya çıkmasına neden olan, Halife'lik ve seçim yasası konularındaki görüş ayrılıklarıdır. Önemsiz bir çoğunlukça ve baskı altında geçirilen, Padişah'lığın kaldırılması kararı, muhalefet gruplarının, Kara Vasıf başkanlığındaki İttihatçı'ların, Hüseyin Avni başkanlığındaki bağımsızların ve Şükri Hoca ile Necati Efendi'nin başkanlıkları altındaki muhafazakârların birleşmesine yol açmıştır.

'Seçim yasa tasarısını, sanki kendisine karşı kişisel bir saldırıymış gibi eleştiren Mustafa Kemal, onun reddedilmesini sağlamayı başarmıştır. Bu arada, kendi önderliği ve partisinin siyasi denetiminin tehlikeye düştüğünü görerek, bu yasa tasarısı muhalefetçe Meclis'e yeniden getirilirse, onun gene reddedilmesi için ivedilikle önlem almıştır. Dıştan bir

[55] İbid.: belge no. E 1998: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1083, 16.2.1923- 'Anadolu'da genel durum: barış görüşmelerini etkileyen etkenler', 'Ocak ayı sonundaki genel durum', HV/7, Türkiye, 1.2.1923.

görgü tanığı, hükümetin zafer kazandığını sanmış olabilir; ama bu tasarı, güçlü bir muhalefet blokunun desteğiyle 1 Şubat'ta yine Meclis'e getiriliyor; birçok kişiyi şaşırtıyordu. Muhalefet, aynı zamanda, Halife'lik konusunu da kendi amaçları için istismar ederek, hükümetin karşılaşmakta olduğu güçlükleri artırıyor. Şükri Hoca'nın yayımladığı bir risalede, Halife'lik ve özellikle "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" (anayasa) konusunda BMM'nin tutumunu eleştirmesi, hükümeti harekete geçirmiştir.

'Rauf Bey, Şükri Hoca ve dostlarından, barış imzalanıncaya dek hükümete saldırmaktan vazgeçmelerini dilemiş; ve İngiliz ajanlardan birinin iddia ettiğine göre, Rauf Bey, Şükri Efendi'ye, kişisel olarak kendisinin, Şükri'ce sunulduğu biçimde, Halifeliğin Hakları ve Yetenekleri Konusundaki Yasa tasarısından yana olduğunu; kendi kanaatince, Mustafa Kemal'in bu konudaki tutumunun kabule şayan olmadığını ve uzun sürede ülkeye felâket getireceğini söylüyordu. Sözlerini sürdüren Rauf Bey, barış imzanladıktan sonra, bu yasa yürürlüğe konulacaktı. Ancak, Kemalist'lerin bundan sonraki tutumu, Şükri Efendi ve partisini, Rauf Bey'in güvencesine güvenilemiyeceğine inandırıyordu.

'Şükri Hoca'nın risalesinin yayımlanması üzerine, Mustafa Kemal'in öfkelendiği ve Muhafazakârlara karşı, ülkenin düşmanları olarak kesin eylemlere geçmek tehdidinde bulunduğu bildirilmiştir. Bu, Muhafazakârların tutumunu daha da sertleştirmiş; ivedilikle davranarak, Eskişehir, Bursa, Afyon Karahisar ve Balıkesir'deki merkezleriyle temasa geçmişlerdir. Bunun sonucu olarak ve basın haberlerinin aksini bildirmesine karşın, Mustafa Kemal, yapmış olduğu son tur sırasında, Eskişehir ve Bursa'da soğukça karşılanmış ve bu nedenle turunu değiştirerek, aleyhinde tatsız gösteriler plânlanan Afyon Karahisar ve Balıkesir'e gitmemiştir. Muhafazakârların bu başarısı, Mustafa Kemal'i, Şükri Hoca'ya karşı eyleme geçmeye zorlamış ve onu yargılaması için başsavcıya yönerge vermiştir. Ama bu denli eylemin getireceği sonuçları önceden gören Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal'in yönergesini etkisiz bırakmaya çalışmış; Bakanlar Kurulu ise onu onaylamamıştır. Ancak, Mustafa Kemal, vermiş olduğu yönergenin uygulanmasında direniyordu. Sonuç olarak, Muhalefet, kişisel özgürlüğü güvence altına alan bir yasa tasarısını, görüşülmek için sunmuş bulunuyor. Bu proje, Kastamonu milletvekili Abdul Kadir Kemali Efendi'ce o biçimde hazırlanmıştır ki, hükümetin onu reddetmesi güçtür; sağlanan bilgiye göre ilke olarak kabul edilmiştir.

'Bu arada muhalefet, başsavcının ne yapacağını görmeyi bekliyor. Başsavcı ise, hükümetçe hazırlanmakta olan ve Meclis dokunmazlığı yasasını değiştiren yasa tasarısının kabülünden önce eyleme geçemez. Hükümet partisi, bu yasa tasarısını kesinlikle öne sürüyor, ama buna yalnız muhalefet değil, kendi kişisel özgürlüklerini yitirmek kaygısı içinde olan

hükümet yanlısı birçok milletvekilleri de karşı çıkmaktadır. Böylece, durum oldukça karışıktır ve sonucu önceden tahmin etmek güçtür. Rauf ve öteki Bakanlar, bu fırtınayı atlatmak için mümkün olan herşeyi yapıyorlar'.[56]

Yine bu sıralarda, İngiliz İstihbaratı'nın, BMM'nde hükümeti destekleyen milletvekillerinden bilgi sağladığını iddia eden ajanlara güvenerek bildirdiğine göre, Müdafaa-i Hukuk partisiyle Ankara'daki İttihatçı'ların önderleri (Dr. Nazım, Halil Bey, Halil Paşa, Mithat Şükrü, Kara Kemal v.s.) arasında şu noktalarda anlaşmaya varılıyordu: (a) Türkiye'nin dünya savaşına girmesinden sorumlu oldukları iddia edilen kişilere karşı yönetim herhangi bir eylemde bulunmayacak; (b) Hukuk-u Milliye Partisi'yle İttihatçılar birleşerek, Halk Partisi adı altında yeni bir parti kuracak ve bu partide, milletvekili veya hükümet mevkileri için, İttihatçı'larla Kemalist'ler arasında ayrım yapılmayacak; (c) Halk Partisi, Mustafa Kemal'i başkan olarak tanıyacaktır.

Bu, aşırı eğilimlilere İttihatçı'ların bir zaferi olarak nitelendiriliyordu. Ancak, Şubat başlarında, Ulusçu ve İttihatçı grupların, Anadolu'da, her iki partinin önderlerince de kabul edildiği gibi, birleşmesine, BMM'ndeki İttihatçı milletvekilleri karşı çıkıyordu. Daha sonra öğrenildiğine göre, uzun görüşmelerden sonra, barış imzalanıncaya ve seçimler yapılıncaya dek birbirleriyle işbirliği esasına dayanan bir uzlaşmaya varılmıştı. O tarihten bu yana, yukarıda sözü edilen önderler, muhalefet blokunu oluşturan ve muhalefetten ayrılmaya, hatta öteki İttihatçı önderlerle işbirliği yapmaya kesinlikle karşı çıkan Kara Vasıf, Eyüp Sabri ve ötekı milletvekillerinin ağır saldırılarına uğruyorlardı. Bu saldırılar, Kara Vasıf'a sondajlar yapan, ama o güne dek bir sonuç alamayan parti önderleri arasındaki dengeyi bozuyordu.

5 Şubat'ta durum oldukça karışıktı; ama İttihatçı'lar arasında görünürde ciddi bir bölünmeye doğru gidiliyordu.[57]

Lozan Konferansı yarıda kalıyor

İngiltere Dışişleri Bakanı ve Lozan'daki İngiliz delegasyonu başkanı Lord Curzon'un, bir süre önce hazırlamış olduğu antlaşma tasarısı, 31 Ocak 1923 sabahı resmen Türk'lere tevdi ediliyor; üç ana komisyonun başkanları ve öteki delegeler, İsmet Paşa'yı, bu tasarıyı kabule çağırıyorlardı. İsmet Paşa, buna cevap hazırlamak için kendisine sekiz gün mühlet verilmesini diliyordu.[58] Bu antlaşma tasarısı Türk'lerce kabul edilmezdi,

[56] İbid.: 'Muhalefet gruplarının eylemleri', HV/7, Türkiye, 5.2.1923.

[57] İbid.: belge no. E 1998: 'Ulusçu'larla İttihatçı'lar arasındaki işbirliği sorunu', HV/7, Türkiye, 30.1.1923'den 5.2.1923'e dek.

[58] Sonyel 3, s. 327.

çünkü birçok noktaları Türkiye'nin adli, mali ve iktisadi bağımsızlığına karşıttı. Türk'ler, kendi tasarılarını öne sürmek kararını alıyor; Türk tasarısı kabul edilmezse, Türk kurulunun Ankara'ya dönmesi, 3 Şubat'ta Başbakan Hüseyin Rauf'ca İsmet Paşa'ya bildiriliyordu.

Türk delegeler, 4 Şubat'ta kendi tasarılarını sunuyor; ama Bağlaşıklar bunu kabul etmiyor ve son dakikaya dek yapılan tüm çabalara karşın, İngiliz delegasyonu 5 Şubat'ta Lozan'dan ayrılıyordu. İsmet Paşa, bu yeni durumda, Mudanya Bırakışması'nın yürürlükte kalacağını ve çağrılı devletlerden yazılı bir belge alıncaya dek, konferansın ancak kesintiye uğramış sayılacağı umudunu dile getiriyordu.[59] Konferansın kesintiye uğramasından hemen sonra, İsmet Paşa, Lozan'dan ayrılıyor ve 19 Şubat'ta, Eskişehir'de, Mustafa Kemal'ce karşılanarak, iki devlet adamı birlikte Ankara'ya gidiyordu.

9 Şubat tarihli istihbarat raporu, bir ajanın şu haberi gönderdiğini kaydediyordu: 'Türk'ler, Anadolu'daki iç durum yüzünden, Lozan'da antlaşmayı imzalamayı reddetmişlerdir. Muhalefet grubunun gittikçe artan eylemleri, barışın bir iç huzursuzluk yaratacağına inanan Mustafa Kemal ve partisini büyük ölçüde kaygılandırıyordu. Dolayısıyla, Kemalist'lerin durumu sağlamlaşana veya muhalefetin bölünmesine dek, barışı ertelemeyi diliyorlardı.

'Ankara'dan İstanbul'a gönderilen gizli ve resmi yazışmalardan 30 Ocak'ta öğrenildiğine göre, BMM sürekli oturumlar yapıyor ve olayların bunalımlı bir biçimde gelişmesi büyük heyecan yaratıyordu. Solcular ve Rusya'nın etkisi altında olan veya ondan ödenek alan milletvekilleri, olağandan daha çok inat gösteriyorlardı, ama milletvckillerinin çoğunluğu, barış yoluyla bir çözüme varılmasından yanaydı, çünkü, konferansta bir kesinti olursa, ülkenin karşılaşacağı güçlükleri anlıyorlardı...'

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. C. Lindsay, bu belgeye, 10 Şubat'ta şu derkenarı not ediyordu: 'Kemal'in Ankara'daki siyasi durumunun, ona, barışı ertelemesini gerektirmesi, uğursuz bir öneridir'. E. Crowe adlı başka bir yetkili şunu ekliyordu: 'Eğer gerçekse'.[60]

İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington'un, 18 Şubat'ta Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, kendisini görmeye giden Japon Yüksek Komiseri, barıştan yana olan Mustafa Kemal'in, o sırada BMM'nde çoğunluğu sağlayabileceğini söylediğini kaydediyor, şöyle diyordu:

[59] FO 371/9064/E 1453: Bentinck'ten Curzon'a telyazısı, Atina, 5.2.1923.

[60] FO 371/9121/E 1625: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1074, 9.2.1923, A.1-'Türk Ulusçu'ların politikası: Musul sorunu, vs'.

'Aralov, barışı altüst etmek amacıyla, ılımlıları satın almak için çok para harcıyor. Mustafa Kemal'e karşı muhalefet güçlenmekle birlikte, Japon Yüksek Komiseri, sorun ivedilikle çözümlenirse, Mustafa Kemal'in şu anda Meclis'te çoğunluğu sağlayabileceğine inanıyor. Onun Ankara'dan aldığı bilgi çoğu kez doğru çıkar'. [61]

28 Şubat tarihli İngiliz gizli istihbarat raporu, 'oldukça güvenilir bir ajanın, İstanbul'a dönen İsmet Paşa'nın yaveri Atıf Bey'le yaptığı görüşme sonunda sağladığı, 19.2.1923 tarihli bilgiye' dayandığını iddia ederek, İsmet Paşa'nın büsbütün barıştan yana olduğunu ve Ankara'ya dönünce, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un öne sürmüş olduğu geniş öneriler çerçevesinde bir barış yapılmasına BMM'ni inandırmaya çalışacağını; BMM barışa karşı çıkarsa, İsmet Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı'ndan ve Ordu'daki komutasından ayrılarak, kendi özel yaşamına çekileceğini; Türk delegeleri arasında büyük görüş ayrılıkları olduğunu ve İsmet Paşa'nın, Dr. Rıza Nur'un entrikalarından bıkıp usandığını saptıyordu.

Aynı raporda iddia edildiğine göre, Ankara'da, Kavaklı Fevzi Paşa başkanlığında gizli bir örgüt kuruluyordu. Bu örgüt, yüksek rütbeli subaylardan, kimi milletvekili ve ulemadan oluşuyordu. Ulusal Savunma adını taşıyan bu örgüt, barış imzalandıktan sonra, siyasal bir parti biçimine gelecek ve şu programı uygulayacaktı:

1. Anayasanın kaldırılması;
2. Padişah'lığın geri getirilmesi; ve
3. Daha önce yürürlükte bulunan anayasanın, küçük değişikliklerle uygulanması.

Anlaşılan, Hüseyin Rauf'un da bu örgütle ilişiği vardı ve örgüte girmesi için İsmet Paşa'yı da inandırmaya çalışıyordu. [62]

Çiçerin'in Lozan Konferansı hakkındaki raporu

16 Nisan tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, 15 Şubat'ta yapılan ve Sovnarkom asbaşkanı Kamenev'in de hazır bulunduğu, Sovyet Halk Komiserleri'nin toplantısında, Lozan Konferansı hakkında bir rapor okuyor, şöyle diyordu:

'Görüşmelerin kesintiye uğraması yüzünden ciddi komplikasyonlar çıkabilir ve dahası, Yakın Doğu'da, Bağlaşık Sovyet Cumhuriyetleri'nin de katılabileceği bir savaş çıkabilir. Türk kurulu, diplomatik açıdan, oldukça olumlu bir durumdaydı:

[61] FO 371/9067/E 2012: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 3649, İstanbul, 18.2.1923.

[62] İbid.: belge no. E 2217.

orduları muzafferdi; İngiltere ile Fransa arasında, başarıyla istismar edilebilecek ve Türkiye'ye tatmin edici bir barış sağlayabilecek görüş ayrılıkları vardı. Türkiye'nin kullanabileceği bir koz daha vardı - Sovyet Rusya'nın desteği.

Türk kurulu oldukça iyimserdi. İsmet'le görüşürken, kendisine, İngiltere ile Fransa'nın, Yakın Doğu'da çıkarlarının çatışması yüzünden, konferansta birleşik bir cephe oluşturmasının kesinlikle olanaksız olduğunu ve Türkiye'nin, bundan azami biçimde yararlanmasını söylemiştim. İsmet, bunu yadsımamakla birlikte, elinde birçok kozlar olan Fransa'ya güman ettiği ve Türk taleplerinin çoğunun kabul edileceğinden emin bulunduğu karşılığını vermişti. Bu noktada kuşkulu idim ve Fransa'nın çift rol oynayacağına İsmet'in dikkatini çektim, ama İsmet, Barreré ile görüşürken, Fransa'nın içtenliğine ve Boğazlar, Türkiye'nin Doğu Trakya'daki askeri gücü ve Türk-Yunan görüşmeleri konularında, kendi amaçlarını sağlamak için, Türkiye'ye yardımcı olacağına inandığını bildirmişti. Ama Türkiye, konferansın bunalımlı döneminde hiçbir yardım görmedi. Fransız kurulu, İngiliz'lerin gösterdiği yoldan gitti ve konferansın o kötü dahisi, Curzon, İngiliz kurulunun taktiklerinin amaç edindiği kesintiyi sağlamayı kolayca başardı...

Konferansta en gergin günler, 3 ile 5 Şubat arasındaki günlerdi. Sinir gerginliği doruk noktasına ermişti. Fransa ile Türkiye, Türkiye ile İngiltere v.s. arasında ayrı anlaşmalar imzalandığı yolunda çevrede söylentiler dolaşmaya başlıyordu. Konferansın en kararlı (kesin) günü, 4 Şubat'tı. Her iki yan da özveride bulundu... Genellikle Türkiye, birçok fedakârlıklarda bulundu; buna da neden, yalnız şiddetli İngiliz baskısı değil; savaş yeniden çıkarsa, Türkiye'nin yalnız kalması ve Bağlaşıklar'ın müdahalesi korkusuydu'.[63]

Ankara ve İstanbul'da Sovyet düzenleri

Bükreş'teki İngiliz diplomatik temsilcisi Sir H. Dering'in, 26 Şubat'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, savaş günlerinde *Times* gazetesinin Bükreş muhabiri bulunan Amerika'lı gazeteci Brown, o sabah, doğrudan doğruya Ankara'dan Bükreş'e ulaşıyor ve Romanya Dışişleri Bakanı'na, kendi kişisel görüşlerini anlatıyordu. Brown'a bakılacak olursa, Mustafa Kemal, barıştan yana çoğunluğu sağlamak için, ortada bulunan partinin milletvekillerinin çoğunluğunu kendinden yana çekmeye çalışacaktı. Bunda

[63] FO 371/9074/E 3975: Kuzey İstihbarat Raporu no. 1137, 16.4.1923, A.1, Ek II 'Halk Komiserleri Sovyeti toplantısının tutanakları, 15.2.1923'.

başarı sağlamazsa, Ankara'da kendisine sadık olan 30.000 asker bulunduruyordu; onların yardımıyla Meclis'i feshedecek ve barış lehinde karar sağlıyacaktı. Sir Dering şunları ekliyordu:

> 'Tümü de Bolşevik'lerce satın alınmış olan Sol Grubun üyelerine çok Rus altını dağıtılmıştır. Brown'ın anlattığına göre, hergün Rusya'dan gelen gemilerle, Sovyet temsilcileri için daha da altın getirilmektedir'.[64]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 27 Şubat'ta Curzon'a gönderdiği kapalı telyazısında, Sir Dering'in verdiği bilginin yanlış olduğunu; Brown'ın, *Chicago Daily News* gazetesinin muhabiri olduğunu ve Ankara'ya hiç gitmediğini bildiriyor, şunları ekliyordu: '... hiç kuşkusuz, Sovyet yönetimi, BMM'ni rüşvetle satın almak için son bir atılımda bulunuyor'.[65]

Öteyandan, 26 Şubat tarihli ve İstanbul kaynaklı istihbarat raporu, 'ilk kaynaklardan sağlanan' şu bilgiyi veriyordu: 'İstanbul'da komünist propagandası süratle artıyor ve Sovyet ajanlarınca çok miktarda para harcanıyor. Bir casusluk ve propaganda şebekesi kurulmuş bulunuyor; bu şebekenin başlıca şu bölümleri çalışmaya başlamış bulunuyor: 1. askeri casusluk, 2. konsolosluk kurma örgütü, 3. Vneshtorg'un siyasi şübesi (?), 4. devlet siyasi dairesi (Çeka)'nın bölümü ve 5. propaganda bölümü.

'Askeri casusluk geniş ölçüde yapılacaktır; Bağlaşık ve Türk kurmaylarında ajanlar çalışmaya başlamıştır bile. Bu bölümün şefinin Vietrenko ve başlıca yardımcılarının Voinarkhovsky, Kolontaevsky ve Gueschin oldukları bildiriliyor. Gueschin, şimdi Bulgaristan'dadır. Burada çalışan başlıca ajanlar şunlardır: D. Y. Rubanovich, G. M. Sirochkin, G. M. Kossoi (Alman Musevi), M. Vneshtorg (yerel Musevi), ve kurye olarak çalışan Zharkovsky. Bunların arasında en önemli kişi, hiç kuşkusuz Voinarkhovsky'dir. Kendisi, Türk kurmayında, Rus büyükelçiliğinde ve Bağlaşık dairelerinde çalışan ajanlarla temas halindedir. Tanınmış General Slaschev'in eşinin kardeşi olan ve eskiden topçu subayı bulunan bu adam, oldukça yeteneklidir. Başlıca Avrupa dillerini ve Türkçeyi iyi bilir; kimi Türk yetkili ve subaylarıyla dostluk ilişkileri vardır. Vneshtorg'dan uzak durur ve görünürde Rusya ve Aralov'la doğrudan doğruya temas eder'.[66]

[64] FO 371/9068/E 2246: Sir H. Dering'den Curzon'a kapalı telyazısı no. 45, Bükreş, 26.2.1923.

[65] İbid.: belge no. E 2248: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 122, İstanbul, 27.2.1923.

[66] FO 371/8996/E 2733: İngiliz İstihbarat Belgesi no. CX/676, 12.3.1923: 'İstanbul'da Rus Komünist eylemleri', HV/115, HV/260, İstanbul, 26.2.1923.

Ankara'daki gergin durum

7 Mart tarihli ve 1106 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Şubat sonunda, BMM, karışık bir durumda idi. Herkes kendi görüşünü beyan etmeye kalkışıyor ve bir grup biçiminde davranmak olanağı ortadan kalkıyordu. Grup disiplini oldukça çökmüştü. Yönetimden yana olan milletvekilleriyle karşıcıl milletvekilleri arasında komplo ve sürtünme sürüp gidiyordu. Bu, Meclis'te anormal bir durum yaratıyordu. Ankara'dan alınan 25 Şubat tarihli resmi bir yazıda, yönetimin güçlüklerle karşılaştığı; delegeler arasında görüş ayrılıkları olduğu; özellikle İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur arasında anlaşmazlıklar çıktığı; bunun sonucu olarak, milletvekilleri arasında bir kışkırtma başladığı ve böylece, etkin bir sonuca varılmasını engellediği bildiriliyordu. Bu anlaşmazlıkların sonucu olarak, Meclis'te yeni bir grup meydana geliyordu. Bu grup, askeri öğelerden ve 'aşırı eğilimli ulemadan' oluşuyordu. Buna, üçüncü grup adını vermişlerdi ve yönetime de karşı koyuyordu. İktidar ve muhalefet gruplarının bu karşılıklı düzenleri yanında, Aralov'la komünistler de kışkırtmalarda bulunuyorlardı. Dr. Rıza Nur, İsmet Paşa'ya karşı propagandasını sürdürüyordu. Sonuç, karma karışık bir durumdu.

İngiliz raporundan anlaşıldığına göre, Meclis'te, Kemalist'lerin 120 milletvekili ve üç muhalif grubun 115 ile 120 arasında değişen milletvekili vardı. 40'a yaklaşık olan sözde bağımsızlar, siyasal rüzgârın esintisine göre, bir yandan öteki yana kayıyorlardı. İktidar ve muhalefet milletvekilleri, bu grubun desteğini kazanmaya çalışıyorlardı. Dr. Rıza Nur ve Sovyet elçisi Aralov'un 'etkisinde olan birçok milletvekilleri', Türkiye ile Rusya arasında yapılması önerilen yeni antlaşma tasarısının ivedilikle Meclis'e sunularak, Lozan tasarısıyla birlikte görüşülmesini ve her iki tasarı arasında, 'ulusun çıkarlarının gerektiği gibi sağlanıp sağlanmadığının saptanması için' kıyaslama yapılmasını talep ediyorlardı.

Böylece, Mustafa Kemal'in bir süre önce sezmiş olduğu iç mücadele başlamış bulunuyordu; ama Kemal, Meclis'teki durumu normale getirmek için ve yönetimin görüşlerini egemen kılmak amacıyla, olağanüstü önlemler almaya hazır olduğunu gösteriyordu. Kendisi ve yandaşları, İngiliz'lere bakılacak olursa, durumdan yararlanarak Meclis'i dağıtmak ve böylece muhalefetten kurtulmak çaresini düşünüyorlardı. Söylendiğine göre, Mustafa Kemal, o sırada Bursa'da bulunan Çolak Kemal'in askeri gücüne güveniyordu. Bu güç, verilecek buyrukla Ankara üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Bu ordu arasında, muhalefet milletvekillerine karşı o kadar çok propaganda yapılmıştı ki, bu ordunun, yönetimi desteklemesine güveniliyordu. İllerde ve İstanbul'da da, yönetimin yardımına koşacak birçok Ulusal Hakları Savunma örgütleri ve üyeleri vardı.[67]

[67] FO 371/9068/E 2526.

Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 1923 günkü oturumu

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 2 Mart'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, mali yılın başlaması dolayısıyla, Mustafa Kemal, BMM'nin 1 Mart günkü oturumunda uzun bir konuşma yapıyordu. Bu oturum, barış antlaşmasını görüşmek üzere yapılan bir seri gizli oturumu yarıda kesmişti, ama bu oturumlara o gün devam edilecekti. Kemal'in konuşması ihtiyatlıydı, ama, Rumbold'a bakılacak olursa, 'barışçı değildi; hatta kimi pasajlarda tehdit edici bir eda vardı'. Rumbold yazısını şöyle sürdürüyordu:

> 'Bu konuşmanın iyi karşılandığı söylenıyor; hele, Avrupa hududunda yapılan askeri hazırlıklara değinen kısmı, gürültülü biçimde alkışlanıyordu. Konuşmanın son kısmı, Padişah'lığın Halife'likten ayrılması siyasetini açıkça eleştiren Ankara'daki partiyi hedef tutmuştur. Kemal, bu konuda bir risale yazan kişiye karşı o denli hiddetlenmiştir ki, onun yargılanabilmesi için milletvekili dokunmazlığının kaldırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Ama Meclis, buna karşı çıkmış ve muhalefet, kişi ve ikametgâh dokunmazlığına ilişkin yasa tasarısının kabulünü sağlamıştır... Siyasi durum karışık görünüyor ve Meclis'in ne gibi bir karar alacağını tahmin etmek olanaksızdır'. [68]

Aynı gün, Lord Curzon'a gönderdiği başka bir kapalı telyazısında, Rumbold, Mustafa Kemal'in Meclis'te yapmış olduğu konuşmanın metnini veriyordu. [69]

Yine Rumbold'un 3 Nisan'da Curzon'a bildirdiğine göre, o sıralarda Ali Şükrü'nün öldürülmesi ve cinayeti işleyen Osman Ağa'nın askerlerce vurulup öldürülmesi, Ankara'da bir bunalım yaratıyor; muhalefet galeyana geliyor; durumdan yararlanan yönetim, 1 Nisan'da Meclis'in feshini ve yeni seçim yasasına göre genel seçim yapılmasını sağlıyordu. [70]

9 Nisan tarihli istihbarat raporuna göre, 'resmi ve gizli kaynaklara' bakılacak olursa, Osman Ağa'nın ölümü, Doğu İlleri, özellikle Trabzon dolaylarında olaylar çıkmasına neden oluşturuyordu. Birçok kentlerde sıkı yönetim ilân ediliyor ve birçok kişiler tutuklanıyordu. Osman Ağa'nın partizanı olan birçok çeteciler ele geçiriliyor; İstanbul'da, Osman Ağa'yla ilişkisi olduğu bilinen kimi kişiler tutuklanıyordu. Raporda şöyle deniyordu:

[68] FO 371/9130/E 2381: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 12, İstanbul, 2.3.1923.

[69] İbid.: belge no. E 2384: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 133, İstanbul, 2.3.1923.

[70] İbid.: belge no. E 3530: Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 203, İstanbul, 3.4.1923.

'Son günlerde, Mustafa Kemal'i, Doğu İlleri'nde tura çıkmaya inandırmak için yapılan gayretler başarısızlığa uğramıştır. Onun hayatına karşı düzen çevrildiği açıkça biliniyor; dolayısıyla, partizanlarının az olduğu Doğu İlleri'nde kişisel güvenliğinin sağlanamayacağı anlaşılıyor'.[71]

İsmet Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nde barış için mücadelesi

7 Mart tarihli ve 1106 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'Dr. Adnan Bey'in, 27.2.1923 tarihine dek Ankara'dan almış olduğu çeşitli resmi gizli belgelerden sağladığını' iddia ettiği bilgiye göre, Şubat ayı sonlarına doğru, ılımlı parti, BMM'nde başarı sağlamış ve kimi değişikliklerle, antlaşma tasarısının kabulü kararlaştırılmıştı; ama iç durum, gelişmeleri daha da karıştırmış ve bu konuda kesin bir karar alınmasını güçleştirmişti. Raporda, herhangi bir anda durumun değişebileceği ve 'aşırı eğilimlilerin', bir yönetim darbesi yapabileceği iddia ediliyordu. Barış sorunu, parti kavgaları yanında ikinci plâna düşmüştü ve her iki yanca bir özür olarak kullanılıyordu.

İsmet Paşa Ankara'ya döner dönmez, BMM'nin gizli oturumuna katılıyor ve şöyle konuşuyordu:

'Anayurduna olan görevlerini yapmaktan vicdanen serinlik ve memnunluk duyan bir kişi olarak bugün size, yani halkıma dönüyorum... Size bir barış projesi getirdim. Bize, bütünlenmiş bir barış garanti etmemekle birlikte, BMM'nin dikkatle incelemesini dilediğim kimi küçük özveriler ve muhasımlarımızın da bize yapacakları birçok küçük özveriler dışında, tatmin edici bir barış projesi; dahası, Türk delegasyonlarının geçmişte sağlamış oldukları projelerden daha iyi bir barış projesi olarak sayılabilir. Ben ve arkadaşlarım bundan gurur duyarız. Bu barışın halkımızca memnunlukla karşılanacağına inanıyorum. Savaştan yorulduğumu veya korktuğumu ve ne pahasına olursa olsun barış dilediğimi sanmayınız. Hayır, savaş gerektiğinde savaşa inanırım; ama buna kesinlikle gerek olmadığında bundan kaçınılmalıdır. Savaş güzel bir oyundur, ama bu oyunu sık sık ve uzun süre oynayanlar, sonunda bundan yorulurlar ve felâketle karşılaşırlar. Bu yüzden, bu projeyi iyice inceleyiniz. Şimdiki durumda bile ulusal amaçlarımızın büyük bir kısmını sağlamaktadır ve sağlayabileceğimi umud ettiğim karşılıklı özveriler sayesinde bu proje, bizi büsbütün memnun edecektir'.

[71] İbid.: belge no. E 4099: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1140 - 'Doğu İlleri'nde huzursuzluk', HV/7, HV/7a, Türkiye, 9.4.1923.

İsmet Paşa, ayrıca, konferansın çalışmaları, komisyonlardaki uğraşmalar, Türk kurulunun karşılaşmış olduğu güçlükler hakkında ayrıntılı bilgi vererek, Meclis'ten, antlaşma projesini Bakanlar Kurulu incelemeden önce, madde ve madde incelememesini diliyordu. Bundan sonra çeşitli maddeleri açıklıyor; bunlar arasında ekonomik ve mali hükümlerin de olduğunu, ama bunlar üzerinde anlaşmaya varılmadığını açıklıyor; bunların, tıpkı Musul sorunu gibi, proje dışında görüşülmelerini öneriyor; bu sırada oturuma son veriliyordu.[72]

Ankara'da bu gelişmeler kaydedilirken, İstanbul'da İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, 2 Mart'ta Savaş Bakanlığı'na şu kapalı telyazısını gönderiyordu:

> 'Dr. Adnan ve hanımı, beni şimdi ziyaret ederek, İsmet Paşa'dan kişisel bir mesaj getirdiler. Bu mesajın özü şudur: İngiliz delegasyonu Lozan'dan ayrıldıktan sonra, Fransız ve İtalyan delegelerinin öne sürmüş oldukları Montagna formülü ve kimi ekonomik hükümlerin antlaşmadan çıkarılmalarıyla ilgili önerilerin (ki bunlar Bağlaşıklar adına yapılmıştı), şimdi İngiltere tarafından onaylanmadığını Meclis'te açıklamakla, İsmet Paşa'nın durumu ve barış şansı zayıflamış bulunuyor. İngiliz'lerin kuşku yaratan bu denli davranışları kötü izlenim yaratmıştır, çünkü bizzat İsmet Paşa, BMM'nde, İngiliz'lerle olan tüm güçlüklerin halledilmiş olduklarını söylemişti ve İngiliz'lerin, savaş değil barış dilediklerine Meclis'i inandırmayı umud ediyordu.
>
> Ben, Adnan Bey'e, İngiltere'nin barış dilediğini; ama kendisine danışılmadan öne sürülen önerileri onaylıyamıyacağını söyledim. Adnan Bey'in anlattığına göre, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal, Meclis'te üç gün sert mücadele yürütmek zorunda kalacaklar ve bu süre içinde, İngiltere'nin öteki Bağlaşıklar'ıyla aynı görüşte olduğu Meclis'te açıklanırsa, onların bu mücadelesi daha kolay olacaktır. Kendilerine, İngiliz Yüksek Komiseri Sir Hirace Rumbold'a başvurmalarını önerdim'.[73]

Büyük Millet Meclisi'nin 2 Mart 1923 günkü gizli oturumu

8 Mart traihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 2 Mart günkü gizli oturumunda söz alan İsmet Paşa, antlaşma tasarısının kabulünü gene tüm gücüyle öneriyordu. Savaşın gereksiz olduğunu ve ulusun yorgun düştüğünü hatırlatıyordu; ama Meclis, Karaağaç ve Dimetoka'nın Tür-

[72] FO 371/9068/E 2526.
[73] İbid.: belge no. E 2380.

kiye'ye verilmesini; Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemesini; Musul sorununun ivedilikle çözümlenmesini; ekonomik ve mali konuların ileride görüşülmek üzere antlaşma dışında bırakılmasını ve Türk görüşünün kabülünü talep ediyordu. Lozan'da kararlaştırılan öteki sorunlarda da milletvekilleri elçştirilerde bulunuyorlardı. Yönctim, muhasım bir Meclis'le karşı karşıya kalıyordu. Muhalefet grupları, Mustafa Kemal'e sert biçimde saldırıyor; onu kararsızlıkla ve anayasaya karşıt olarak davranmakla suçluyorlardı. Görüşmeler sürüp gidiyordu; durum belirsizdi, ama yönetimin sert bir tutum izlediği bildiriliyordu.[74]

15 Mart tarihli ve 1111 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporunun, 'Dr. Adnan ve Refet Paşa'ya Ankara'dan gönderilen resmi yazılara dayandığını' iddia ederek bildirdiğine göre, İsmet Paşa, BMM'nin 2 Mart günkü gizli oturumunda şöyle konuşmuştu:

> '21 Şubat 1923 günkü konuşmamın Meclis'te yanlış anlaşıldığını; kimi kişilerin, ne pahasına olursa olsun barıştan yana olduğumu ve ülkenin çıkarlarına önem vermediğimi söylemiş olduklarını üzüntü ile duydum. Bu oldukça ciddi ve yalan bir suçlamadır. Sizin kadar ben de ülkenin çıkarlarını, bağımsızlığını ve haklarını destekliyorum. Ama barış veya savaş sorunu olduğu zaman, kişi, yurdunun onurunu, çıkarlarını ve gücünü de düşünmelidir.
>
> Son birbuçuk yıldan beri, savaşı yeğ tutanlar arasında idim ve bunu yaparken, yurduma karşı olan görevimi yaptığıma inanıyordum. Dün savaş diliyordum, çünkü çıkarlarımız bunu gerektiriyordu; ama şimdi barış diliyorum, çünkü yurdumuzun hayati çıkarlarının bunu gerektirdiğini görüyorum. Barış, suçlandığım gibi, ulusun çıkarlarına karşı olacaksa, bunu dilemiyorum. Barış diliyorum, çünkü barışa gereksindiğimizi görüyorum.
>
> Anadolu temizlenınceye dek, İstanbul ve Trakya kurtarılıncaya dek savaş diliyordum; ama bunlar kazanıldıktan sonra, savaş, benim için önemini yitirmiştir ve onun sürdürülmesi için bir neden yoktur. Gerçekten niçin korkuyorsunuz? Yorulmadık mı ve ulusumuz barış için haykırmıyor mu? Bu, gerekirse savaşamayacağımız anlamına alınmamalıdır.
>
> Onurlu ordumuza güvenim vardır, ama büyük amaçlarımıza nail olduğumuz bu sırada bu orduyu daha çok özverilerde bulunmaya çağırmamıza bir neden olmadığına inanıyorum. *Misak-ı Milli*'mizin büyük bir kısmı sağlanmıştır. Daha az

[74] FO 371/9069/E 2569; kaynak: CX/6969/X.

önemi olan noktalar, savaşın sürdürülmesini haklı gösteremez. Tüm Bakanlarımız benim gibi düşünüyorlar - ülkemizi daha çok özverilere ve savaşın yaratacağı kayıplara göğüs germeye zorlayacak ciddi nedenler olduğuna hiçbirimiz inanmıyoruz. Yönetimimiz size bir barış projesi sunacaktır. Bu projede göreceksiniz ki, Musul, yargı, mali kapitülâsyonlar, barış imzalandıktan sonra görüşülmek üzere proje dışında bırakılmışlardır. Bu projeyi hazırlarken, yönetim, tüm olanakları, tüm sonuçları incelemiştir. Kimilerinin düşündükleri gibi bizi böyle davranmaya zorlayan nedenler korkuya dayanmıyor. Hayır, barış diliyoruz, çünkü savaş için bir neden görmüyoruz. Ülkemizin gönencini, gelişmesini diliyoruz.

Beni yabancı etkisi altında olmakla suçlayanlara birkaç söz söylemeyi diliyorum. Bu denli esassız ve adi suçlamalara karşılık vermeyi dilemiyorum, ama şunu tekrarlamak isterim ki, Batı Ordusu'nun komutanı ve Dışişleri Bakanı olarak, bendeniz, savaşın, yurdumuzun çıkarları yararına olacağına inanmıyorum. BMM bu inancıma katılmıyorsa ve savaş ilân etmeyi diliyorsa, bir asker olarak görevimi yapmaya hazırım'.

İsmet Paşa, konuşmasının sonuna doğru oldukça duygulu davranıyordu. Bunun üzerine, Ali Fuat ayağa kalkarak, hiç bir kimse onun gibi büyük bir yurtsever, onurlu bir şefi v.s., ulusun çıkarlarına önem vermemekle suçlayamayacağını bildirerek, Meclis adına ondan af dilenmesini öneriyor; İsmet Paşa Meclis'ten ayrılıyor; ondan sonra Dr. Rıza Nur söz alıyordu.

Aynı raporda iddia edildiğine göre, Mart ayı başlarında, Türk istihbarat dairesi şefi ve Mustafa Kemal'in kurmayına mensup olan Ethem Hidayet, güvenilir bir İngiliz ajanıyla görüşürken (Ethem Bey onun ajan olduğunu herhalde bilmiyordu), Mustafa Kemal'in, son günlerde, Musul sorununda inatçı bir tutum izleyen kimi milletvekillerine, Musul'un Türk'ler için hiç yararlı olmayacağını; aksine, hiç bir karşılık vermeden devletin gelirini kemiren bir il olduğunu; askeri güce başvurarak Musul'u almaktan hiçbir kazanç sağlanamayacağını; ama üç dört yıl içinde yalnız Musul değil, tüm Irak, Basra, Arabistan, Suriye ve belki öteki İslâm ülkelerinin Türk hegemonyasına girebileceklerini; bunun, İslâm Birliği projesi yoluyla yapılacağını ve bu projenin başarı şansının büyük olduğunu söylediğini bildirmiş. Mustafa Kemal'e göre, on yıl veya daha az bir süre içinde, söz konusu bölgelerde tek bir İngiliz veya Fransız askeri kalmayacaktır. [75]

[75] FO 371/9070/E 2802.

Türk'lerin kendi barış projeleri

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 4 Mart'ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a şu kapalı telyazısını gönderiyordu:

> 'Ankara'daki Fransız temsilci Albay Mougin'in telyazısıyla bildirdiğine göre, BMM'ndeki görüşmeler uzun sürecektir, çünkü 40 milletvekili konuşmak dileğinde bulunmuştur. Paris'ten dönen Ferit Bey, Ankara'ya gitmek üzere, 2-3 gün önce İstanbul'dan geçmiştir. Bu bir talihsizliktir, çünkü İsmet Paşa'ya karşıcıl olduğuna göre, herhalde fırsattan yararlanarak ona saldıracaktır'. [76]

21 Mart tarihli ve 1115 sayılı İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, BMM'nin 6 Mart günkü gizli oturumunda Musul sorunu görüşülürken, milletvekilleri, yönetime karşı gene eleştiride bulunuyor, gürültü çıkarıyorlardı. Görüşmelerin başlangıcında söz almayan İsmet Paşa, ani olarak ayağa fırlıyor, duygulu ve dramatik biçimde şöyle haykırıyordu:

> 'Gene görüyorum ki kuşku ve anlaşmazlık vardır. Buna daha çok dayanamam. Davranışlarıma ve kişisel olarak bana güveniniz yoksa, hem Dışişleri Bakanlığı'ndan, hem Batı savaş kesimi komutanlığından derhal çekileceğim. Ordu'nun büsbütün yorulduğunu ve savaşın çılgınlık olduğunu anlamıyorsunuz. Askeri teknik sorunlarda düşünemiyor, muhakeme edemiyorsunuz. Bana müsaade buyurunuz: görevimden çekilme dilekçemi hazırlayıp vereceğim'.

Bu dramatik davranıştan sonra İsmet Paşa yerine oturuyordu. Bunun, Meclis üzerindeki etkisi elektrikli oluyordu, çünkü herkes şaşırıp kalmıştı. İngiliz'lere bakılacak olursa, bunun, önceden danışıklı olarak hazırlandığı, izleyen olaylardan anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal derhal ayağa kalkarak, barışı sağlaması için yönetime güven oyu ve tam yetki verilmesini diliyordu. 120 kişilik iktidar grubunu, bu kez, askeri öğelerden oluşan yansızlar da destekliyordu. Meclis işin farkına varmadan ve şaşkın bir durumda olduğu sırada, bağımsızların da yardımıyla, yönetim, Meclis'ten güven oyu alıyor; ivedilikle davranarak mukabil önerileri kapsayan bir proje hazırlıyor ve Bağlaşıklar'a sunuyordu.

Gene İngiliz'lere bakılacak olursa, 'Ankara'da bulunan güvenilir kaynaklara' göre, BMM, barışa ve Mustafa Kemal'in projesine engel olmaya çalışırsa, Mustafa Kemal, İsmet ve Karabekir üçlü bir diktatörlük kuracaklardı. Bu konuda büyük gizlilik içinde bir plân hazırlanıyordu. Bu arada, İngiliz'lerin İstanbul'dan sağladıkları 20 Mart tarihli kapalı

[76] FO 371/9068/E 2388.

telyazısına göre, o sıralarda Ankara'dan İstanbul'a gelen Bakanlar Kurulu sekreterinden sağlanan gizli bilgiden şu anlaşılıyordu: Türk mukabil projesi kesin ve nihai değildir ve Ankara yönetimi, gerekirse, daha da özverilerde bulunacaktır.[77]

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 13 Mart'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, BMM'nde Lozan Konferansı'na ilişkin olarak yapılan son görüşmeye Mustafa Kemal de katılarak, yönetimin mukabil projesini tüm gücüyle destekliyor ve kararın alınacağı günün arifesine dek, gürültü koparan muhalefet gruplarını çöktürüyordu. Rumbold şunları ekliyordu:

> 'Bundan çıkardığım sonuç şudur: Mustafa Kemal, barışın gerekli olduğuna karar vermiştir ve barış sağlanırsa, Türkiye'yi geliştirmek ve devrim plânlarını uygulamakla uğraşacaktır'.[78]

Gene Sir Horace Rumbold'un, 30 Mart'ta Curzon'a bildirdiğine göre, BMM'de hava oldukça gergindi. İngiliz Yüksek Komiseri şunları ekliyordu:

> 'Ankara yönetiminin siyasasına karşın, Ordu'da büyük bir memnuniyetsizlik olduğu söylentileri çevrede dolaşıyor. Rus'ların, Lozan'da kabul edildiği biçimde bir barış yapılmasına ve Mustafa Kemal'e karşı faal bir biçimde çalıştıkları söyleniyor. Bu söylentiler abartılmış olmakla birlikte, bunlara büsbütün önem vermemek safdillik olur'.[79]

Yunanlı'lar yeni bir savaşa hazırlanıyor

Atina kaynaklı ve 2 Mart 1923 tarihli istihbarat raporuna göre, Yunan Savaş Bakanlığı çevreleri, General Plastiras'ın, savaşın yenilenmesine karşı olduğuna, ama General Pangalos'un, savaştan yana ve görüşlerinin gittikçe yayılmakta olduğuna inanıyorlardı. Yunan donanması hergün manevra yapıyordu. Pangalos'un, buyruk almadan saldırıya geçmesi olasılığı vardı. Ancak, Atina'daki Fransız ortaelçiliği karşı çıkarsa, hiçbir eylemde bulunulmayacaktı; ama Fransız'lar ses çıkarmazsa, Yunanlılar, bu suskunluğu teşvik olarak nitelendirerek harekâta geçebilirlerdi. Türk'lerin havadan saldırıya geçmeleri olasılığı gözönünde tutularak, Atina'nın stratejik yerlerine sahra topları yerleştiriliyordu.[80]

[77] FO 371/9071/E 3057.
[78] İbid.: belge no. E 2920.
[79] FO 371/9073/E 3351.
[80] FO 371/9101/E 2625, İstihbarat Raporu no. CX/9624, Atina, 2.3.1923.

Abilov'u kim öldürdü?

3 Mart tarihli İngiliz istihbarat raporu şu iddiada bulunuyordu: 'İstanbul'dan telyazısıyla henüz alınmış olan aşağıdaki haber, Türk-Rus ilişkilerinin şimdiki durumuna ilginç ışık serpmektedir: Türkiye'deki SİS (İngiliz Gizli İstihbarat Servisi)'nin oldukça güvenilir bir ajanı, Ankara'dan Adnan'a gönderilen gizli bir telyazısı görmüştür. Bu telyazısında, Aralov'a İzmir Kongresi'nde eşlik eden Azerbaycan temsilcisi Abilov, Mustafa Kemal'in bir ajanı tarafından öldürülmüştür. Bu arada, basına, Abilov'un bir kaza sonucunda öldüğü bildirilmektedir. Söz konusu telyazısında, ayrıca, Abilov'un, komünist hücrelerinin başında bulunduğu ve Doğu İlleri'nde bir komünist ayaklanması kışkırtmakta olduğu açıklanmaktadır. Abilov'un öldürülmesinden sonra, Aralov, ivedilikle Ankara'ya dönerek protestoda bulunmuştur'. [81]

Yunanlı-Çerkez düzenleri

Bu sıralarda, Yunan yönetimi, özellikle askeri katları, bir süre önce Yunan adalarına sığınmış bulunan, Kemalist düşmanı kimi Çerkez'lerle düzen çeviriyordu. Atina'daki İngiliz ortaelçisi C. H. Bentinck'in 21 Nisan'da Curzon'a bildirdiğine göre, Midilli adasındaki İngiliz konsolos yardımcısı F. Hadkinson, kimi Çerkez'lerin, Yunan katlarının da yardımıyla, Anadolu'ya baskın yapmayı plânladıklarını 12 Nisan'da bildirmişti. İngiliz ortaelçisi, Sisam adasından daha önce yapıldığı iddia edilen bu denli bir baskın hakkında, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı siyasi daire şefi M. Politis'le 8 Nisan'da görüşmüştü. Bu kez de ona kişisel bir mektup göndererek, konsolos yardımcısının bildirmiş olduğu olayları yineliyordu.

Konsolos yardımcısı F. Hadkinson, 12 Nisan'da gönderdiği yazıda, kimi Çerkez'lerin, üç veya dört gün içinde, karşıdaki Anadolu sahiline inmeyi ve hazırladıkları Türkçe iki bildiriyi dağıtmayı plânladıklarını bildiriyor, şöyle diyordu: 'Bu Çerkez'lerden biri, Mustafa Kemal'le eşinin fotoğrafını taşıyor; Kemal aleyhinde konuşuyordu. Yunan askeri katları, çoğunluğu Çerkez olan 1.400 kişi eğitiyor. Amaçları, Anadolu'daki halkı Mustafa Kemal'e karşı ayaklandırmak için kışkırtmak üzere, onları oraya göndermektir. Üç veya dört gün içinde, onların 600 kadarı, Yunan destroyeri *Aspis*'le Anadolu'ya götürülecektir. Bu akımın şimdiki önderi, bir ay önce, merkezlerinin bulunduğu Berlin'den gelen ve Türk ordusunda eskiden binbaşı bulunan Eşref Bey Kuşçuzade adlı bir Çerkez'dir. Kendisi, oldukça eğitim görmüş bir adamdır. Eşref'ten sonra, 780 adamın önderi bulunan Albay Emin Bey Koç; sonra, 220 adama komuta eden ve Ayvalık bölgesinin tanınmış eşkiyası olan Hamit Bey Tsatsan; 180 adama

[81] FO 371/9100/E 2430, İstihbarat Raporu no. CX/676, 3.3.1923.

komuta eden, Anzavur'un oğlu ve Ethem Bey'in yaveri Kadri Bey. Sözü edilen 600 adamla karşı sahile gönderilecek olan kişi Kadri Bey'dir. Onlara ek olarak, Davut Bey, 170 adama, Ermeni Çakıncı (Tsakindji), 50 adama önderlik etmektedirler. Bu adamlara günde 3 drahmi ve yiyecek verilir; önderleri ise, Yunan subaylarının aldığı maaşı alır.

'Dört ay kadar önce, Şevket Bey adlı bir Çerkez, 28 adamıyla birlikte, Ayvalık bölgesine bağlı Sarmusaki (Sarmısak)'a inmiş; içeriye giderek, 1.700 kişilik bir güç toplanıştı. Bu adamlar şimdi Kemal'in gücüne karşı çarpışıyorlar. İstanbul'daki Türkçe gazeteler, çoğu kez, onların eylemleri hakkında yazılar yayımlarlar; onların verdiği son haberlere göre, bu çeteler, biri Çoban Hisar'la Uşak, öteki Bandırma ile Balıkesir arasında olmak üzere iki köprü yıkmışlardır. Eşref Bey, buradaki çeşitli doslarına, Anadolu halkının yüzde 70'inin Kemal'e karşıcıl olduğunu ve kendisine kaynak sağlanırsa, 10.000 kişilik bir güç kurabileceğini bildirmiştir. Üç veya dört gün önce, *Aspis* destroyeri, 'Sarmusaki'ye' 35 Çerkez çıkarmıştır. Bu adamlar, vakti geldiğinde, yukarıda sözü edilen 600 kişiye, kendilerine katılmak üzere işaret vereceklerdir. Tüm güç, dört gruba ayrılacak; 1. Adana'dan, 2. Uşak-Kayseri'den, 3. Balıkesir-Bursa'dan ve 4. Ayvalık-Gönen'den ilerlemeye başlayacaktır.'

21 Nisan'da, bu bilgiyi Lord Curzon'a duyuran Atina'daki İngiliz ortaelçisi C. H. Bentinck, şu görüşleri öne sürüyordu:

> 'Mr. Hadkinson, bu bilgiyi hangi kaynaktan sağladığını bildirmiyor, ama öğrenmeye çalışacağım. Bu arada, bunun doğruluğu konusunda biraz temkinli davranılmalıdır, çünkü Mr. Hadkinson, meslek itibarıyle konsolos değildir; görünürde yaşlı ve dermansızdır'. [82]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Bentinck'in davranışını onaylıyor; Yunan katlarının tutumunun, Mudanya Bırakışması'na aykırı olduğunu bildiriyordu.

Bentinck, 29 Nisan'da gönderdiği kapalı telyazısında, yukarıdaki bilginin, Çerkez'lerin önderinden sağlandığını ve bunu, Yunan destroyerinin komutanının doğruladığını bildiriyor; Girit'li ve öteki kimi kişilerin, Pire limanından Anadolu'ya gönderildiği yolunda haberler aldığını Yunanistan Dışişleri Bakanlığı siyasi daire şefine duyuruyor ve ona gönderdiği bir yazıda, kendi hükümetine iletmesi için ondan yetkili bir demeç vermesini diliyordu. Siyasi daire şefi yine sözlü olarak bunu yadsıyor; bu konuda soruşturma yapmaya söz veriyor; daha sonra ortaelçiye gönderdiği yazıda, Savaş ve Deniz Bakanlıkları'ndan sağlamış olduğu bilgiye dayanarak şu bilgiyi veriyordu:

[82] FO 371/9102/E 4335: Bentinck'ten Curzon'a yazı no. 320, Atina, 21.4.1923; ilişikte, Midilli'de İngiliz konsolosu yardımcısı F. Hadkinson'un 12.4.1923 tarihli ve 6 sayılı yazısının sureti.

'Genel Kurmay, bir yandan Trakya'daki orduyu berkitmek ve öte yandan, Anadolu'ya değil, Batı Trakya'ya gidecek olan bu göçmenlere iş vermek için Rum, Ermeni ve Çerkez gönüllülerin örgütlendirilmesi için yetki vermiştir. Adalardaki Çerkez'ler, sırf Anadolu'ya baskın yapmasınlar diye, gruplara ayrılmışlardır'.

Yazıda, Yunan destroyerinden söz edilmiyordu. 1 Mayıs'ta buna karşılık veren İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Yunan izahatından memnun kalmadığını; bu denli çetelerin kurulmasının sonucu olarak olay çıkma tehlikesinin daha da artacağını belirtiyordu.[83]

Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi

Bağlaşıklar, Türk'lerce sunulan karşı tasarıyı, 21 Mart'ta Londra'da yapılan bir toplantıda incelendikten sonra, 31 Mart'ta Türk'lere gönderdikleri cevabi notada, daha önce yarıda kalan konferansın, 23 Nisan'da gene Lozan'da oturumlarına başlamasını öneriyor; Türk'ler bu öneriyi kabulleniyordu.[84] Böylece, konferansın ikinci dönemi 23 Nisan'da başlıyordu. Konferansın ikinci döneminde ele alınan oldukça ihtilâflı konulardan biri de, Türk'lerin Yunanlı'lardan istediği savaş tazminatı idi. 24 Nisan tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, bir ajan, Yunan yönetiminin tutumunu şöyle yansıtıyordu: 'Lozan Konferansı'nda, Türkiye, özellikle tazminat konusunda daha uzlaşıcı bir tutum izlemezse, Yunanistan, Çatalca'ya dek Doğu Trakya'yı işgal edecek ve İstanbul'u tehdit edecektir'.

27 Nisan tarihli raporda, her çetede ortalama 500 kişi bulunan ve Yunan gönüllülerinden oluşan, en az 5 çetenin, Anadolu'ya yakın adalara hareket ettiği; Atina dolaylarındaki yüksek yerlere yine uçak-savar topları yerleştirildiği ve hükümetin, savaş kesimlerinde kullanılmak üzere, gizlice hayvan müsaderesine başladığı bildiriliyordu.[85]

Türk-Rus ilişkileri

Konferansın ikinci döneminde de, birinci döneminde olduğu gibi, İngiliz İstihbaratı, Ankara ile İsmet Paşa arasında yapılan telyazışmala-

[83] İbid.: belge no. E 4284: Bentinck'ten Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 154 (R), Atina, 29.4.1923; Dışişleri Bakanlığı'ndan Bentinck'e kapalı telyazısı no. 68 (R), Londra, 1.5.1923.

[84] Sonyel 3, s. 339. İkinci Lozan Konferansı dönemiyle ilgili olarak BMM'nin yapmış olduğu gizli oturumların tutanakları İngiliz Devlet Arşivi'nde bulunamamıştır.

[85] FO 371/9102/E 4249: CX. 4492 sayılı ve 24 ile 27.4.1923 tarihli İngiliz gizli istihbarat belgeleri.

rını yolda keserek, yazıların içeriğini öğreniyor ve İngiliz delegasyonunun yeni başkanı Sir Horace Rumbold'a günü gününe bildiriyordu.

Bu dönemde de, İngiliz İstihbaratı, Türk-Rus ilişkilerine olan ilgisini sürdürüyor; 18 Mayıs tarihli istihbarat raporuna göre, İstanbul'daki Sovyet temsilcisi J. Zilkind, 24 Nisan'da, bu ilişkiler konusunda kaleme aldığı gizli bir yazıyı Moskova'ya, bir suretini de Berlin'e gönderiyordu. Yazının özü şudur: '1. Rus'ların en çok korktukları şey vuku bulmuştur. Onların, Ankara'daki Ulusçu Meclis'le olan iyi ilişkileri sona ermiştir. 2. Şu, kuşku kaldırmaz: Türk'ler, 1. Lozan Konferansı'ndan sonra tutumlarını değiştirmişlerdir. 2. Rusya'nın Türk'lere çeşitli biçimde göstermiş olduğu dostluğu nankörlükle ödemek niyetindedirler. 3. Türk yönetimi, Türk komünistlerine zulüm yapmakla yetinmiyor; bu zulme, şimdi de Türkiye'deki Rus uyruklarını tabi tutuyor. Türk'ler, aynı zamanda, Rus gemilerine karşı keyfi olarak davranıyor; İstanbul'daki Rus ticari temsilcisini tanımaya karşı çıkıyor; bu denli eylemler herhalde Rusya'ya karşı izlenecek olan saldırgan bir tutumun öncüsüdür. 4. Zalkind, Türk'lerin bu tutumunu, "düşmanımız İsmet Paşa'nın kötü etkisine" atfediyor ve Mustafa Kemal'in, iktidarsızlık yüzünden onu artık denetleyemediğini iddia ediyor. Ayrıca, İngiliz'lerin, "BMM'ndeki milletvekillerini satın alarak, Türk'ler üzerinde etki kurmasına" da atfediyor. 5. O sıradaki durumun sonucunu tahmin etmek olanaksızdır, ama Rusya, Türk'lerle olan iyi ilişkilerini yeniden kurmak ve İngiliz'lerin "zararlı eylemlerini" felce uğratmak için elinden geleni yapmalıdır'.[86]

Nisan ortalarında, Ankara'dan Adnan Bey'e gönderilen şifreli telyazısına göre, Ankara yönetimi, Aralov'un başkanlığı altında bulunan ve Anadolu'yu gezmekte olan sözde İktisat Kurulu'nun, Türk yönetiminin çıkarlarına karşıcıl yıkıcı propaganda yaptığını Moskova'ya bildiriyor ve kurulun geri çağrılmasını talep ediyordu. Bu kurul geri çağrılmazsa, kurul üyeleri Türkiye'den sınır dışı edileceklerdi. Bu üyelerin ikisinin adları İsmailof ve Liakof'du. Nisan sonunda, Türk kıyafetine giren ve pek iyi Türkçe konuşan iki kişi, İnebolu-Kastamonu yolu üzerinde tutuklanıyor ve komünizm propagandası yapmakla suçlandırılıyordu. Onların, daha sonra üzerlerinde çok miktarda para bulunan iki Rus olduğu saptanıyordu. Haklarında soruşturma yapılması için Ankara'ya gönderiliyorlardı. Onların tutuklanmasından sonra, Türk yönetimi, Moskova'ya gönderdiği keskin bir notada, bundan böyle, Türkiye'de eylemde bulunan herhangi bir Bolşevik propagandacının ölüme mahkûm edilebileceği yolunda uyarıda bulunuyordu.[87]

[86] FO 371/9158: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1162, 18.5.1923, A.1: Zalkind'in Türk-Rus ilişkileri konusundaki raporu, BN/5, Almanya, 8.5.1923.

[87] FO 371/9081/E 5965: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1173, 'Türkiye'deki Rus tahrikçiler', HV/7, 11.5.1923.

Rus Komünist Partisi'nin 12. kongresince kurulan özel askeri komitenin, 23 Nisan'da yapılan gizli toplantısında söz alan Trotski, şöyle diyordu:

> 'Ankara ile olan ilişkilerimizin gerginleşmesi üzerine, Kafkasya'ya asker yığdığımıza dair, düşmanlarımızca yayılan söylentiler doğru değildir. Askeri gücümüzü, Türk'lerle Bağlaşıklar arasında askeri harekâtın başlaması olasılığı nedeniyle berkitmiştik. Ankara ile olan ilişkilerimize gelince, Ankara yönetiminin, temsilcimiz Aralov yoldaşa karşı tutumunun değişmiş olduğu gerçektir, ama bu soğukluk, sadece kişisel bir sorundu, çünkü Aralov yoldaş, yeterince diplomatik olmamış, dolaysız (direkt) usullere başvurmuştur. Aralov yoldaş, şimdi geri çağrılmıştır. Ankara'ya, murahhasımız olarak eski Norveç temsilcimiz Suritz yoldaş atanmıştır'. [88]

16 Mayıs tarihli rapora göre, Lozan'daki Türk resmi çevreleri ve İtalya'daki Sovyet temsilcileriyle sıkı ilşkisi bulunan bir ajan, Rusya'nın, Lozan Konferansı'nın 1. döneminde, Boğazlar sorununda varılan anlaşmayı, Ankara ile aralarındaki anlaşmaya aykırı bulduğunu bildiriyordu. Buna canları sıkılan Rus'lar, Türkiye'ye yaptıkları silâh, mermi ve para yardımını kesmişlerdi. Ajan, raporunu şöyle sürdürüyordu:

> 'Rauf Bey, Moskova'ya gönderdiği notada, Rus yönetiminin Ankara'ya ne denli bir siyaset uygulayacağını dikte etmeye hakkı olmadığını bildirmiştir. Rusya'yı Lozan'da temsil etmesi beklenen Vorovski, Roma'dan ayrılmadan önce, Türkiye'yi sert bir dille eleştirmiş ve özellikle Rauf'a saldırarak, onu, İngiltere'nin dostu ve kendi ülkesinin (Türkiye'nin) hayini ve düşmanı olarak nitelendirmişti. Sovyet yönetiminin, iki hükümet arasındaki güçlükleri ortadan kaldırmak amacıyla, Suritz'i Ankara'ya atamış olduğunu açıklamıştır'. [89]

16 Temmuz tarihli istihbarat raporuna göre, Haziran başlarında, 3. Enternasyonal, İngiliz'lere karşı yapılan eylemlerin, Türk'lerin Pan-İslâmcı propagandalarını etkisiz bırakmak için Türkiye'ye karşı yapılması yolunda Bakü'ye talimat gönderiyordu. Haziran'ın sonuna doğru, Bakü'deki 'yetkili bir kaynaktan' sağlanan bilgiye göre, bu talimat üzerine, Bakü'deki propaganda bölümünün aldığı önlem, yerel komünislerle ve Kemalist aleyhtarı öğelerle işbirliği yapmak üzere, Ağa Guliev'i Trabzon'a göndermek olmuştu. Nerimanof, ona, Türkiye'nin Doğu İlleri'ndeki durum hak-

[88] İbid.: belge no. E 5965, Rapor no. 1173, Moskova, 2.5.1923 - 'Trotski'nin görüşleri', BP/16, 2.5.1923.

[89] İbid.: belge no. E 5965, Rapor no. 1173, 5.6.1923, A.1 - 'Türk-Rus ilişkileri', SW/1, İsviçre, 16.5.1923.

kında bir rapor hazırlaması ve bunu, hiç vakit geçirmeden Moskova'ya gönderilmesi için Bakü'ye iletmesine dair talimat veriyordu. Aynı zamanda, olanaklıysa, Trabzon, Acaristan ve Türkiye'nin iç bölgelerindeki 'hücreleri' yeniden örgütlemesi; ve Türk yönetimiyle, Acaristan'da eylemde bulunan ve Sovyet katlarını oldukça kaygılandıran 'Yeşil' çeteler arasında ne denli ilişkiler olduğunu saptaması buyruluyordu. [90]

Türk Ordusu hazırlanıyor

Lozan Konferansı'nda, Yunan savaş tazminatı sorununun en bunalımlı bir evreye geldiği sırada, 14 Mayıs'ta İzmit'ten dönen bir İngiliz ajan şu bilgiyi veriyordu: 'Konferansta ciddi bir bunalım husule gelirse, en kısa zamanda, harekâta geçilebilmesini sağlaması için I. Ordu komutanına kapalı bir telyazısı gönderilmiştir. I. ve II. Ordu, kolordu komutanları ve Kurmay Başkanları'na, Mustafa Kemal'in başkanlığı altında yapılacak bir konferansa katılmak üzere, 14 Mayıs'ta Bilecik'e gitmeleri buyruğu verilmiştir. İstanbul'da izinli bulunan tüm subaylara, iki gün içinde Anadolu'ya dönmeleri buyrulmuştur'. [91]

Mayıs'ın sonlarına doğru, Ankara'da, Başbakan Hüseyin Rauf, İsmet Paşa'yı çok sıkıştırıyordu. İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Harington, 26 Mayıs'ta Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, durumun oldukça bunalımlı bir kerteye geldiğini bildiriyor, şöyle diyordu:

> 'İsmet, barış için dürüstçe çalışmıştır; ama Ankara, şimdi onu reddediyor ve felâkete doğru yöneliyor. Sanki de konferans, yarın kesintiye uğrayacaktır...' [92]

Harington, 30 Mayıs'ta şu ilginç telyazısını gönderiyordu:

> 'Yunan ordusundaki irtibat subayımdan aldığım telyazısı, Genel Karargâh'ta bir deprasyon olduğunu gösteriyor. Yunanlı'lar, ilerlemek için her çeşit hazırlığı yapmışlardır. Bugün elime geçen çok önemli bilgiyi size göndermiş bulunuyorum. Bu bilgiye göre, Fevzi, Yunanlı'lar ilerlemeye başlar başlamaz, Türk Ordusu'nun, burada, İzmit ve Çanakkale'de, üzerimize doğru ilerlemeye başlaması için kesin buyruk vermiştir. Hemen savaşa tutulmuş olacağız... Türk'lerin herhangi bir işbirliği

[90] FO 371/9363/E 6317: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1200, 16.7.1923. A.1 - 'Sovyet'lerin Doğu siyaseti', HV/208, Türkiye, 4.7.1923.

[91] FO 371/9122/E 4971: Başkomutandan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 3884, İstanbul, 14.5.1923.

[92] FO 371/9104/E 5466: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 3927, İstanbul, 26.5.1923.

sözlerine güvenemeyiz... Ankara, geriye kalan noktalarda dileklerine nail olmazsa, İsmet'in, kimi konularda yapmış olduğu anlaşmayı reddedeceğine dair sağladığım güvenilir bilgiyi de size göndermiş bulunuyorum...

Mustafa (Kemal), İsmet'in durumunun oldukça bunalımlı ve Ankara'daki Kabine'nin kendisine karşıcıl olduğu yolunda onu uyarmış bulunuyor... Ankara'nın zihniyetini izlemek güçtür: ordularının zayıflamakta olduğunu biliyorlar, ama yine de Bağlaşıklar'a saldırılması için dolaysız buyruklar veriyorlar. Mr. Henderson'dan, Sir Rumbold'u, Ankara'nın tutumu hakkında uyarmasını diledim. Az daha olay çıkıyordu: bu, daha önce karşılaştığımız durumdan daha tehlikeliydi. Yeni bir kaynaşma olursa, ilk eylemde biz bulunmalıyız'.

Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. C. Lindsay, 30 Mayıs'ta, belgeye şu derkenarı kaydediyordu: 'Bir Türk saldırısı önünde, Yunan filosuna, içeri girmesi için izin vermede haklı olacaktır ve bu, tüm tutumumuzu değiştirecektir. Açıkça, Ankara'dakiler pek çılgındırlar...'[93]

Bu bunalım, Lozan'daki Yunan temsilcilerinin, 24 Mayıs'ta, konferansta, tazminat konusunda anlaşmaya varılmazsa, iki güne dek konferansı terkedeceklerini açıklamalarıyla doruğa varıyordu.[94] İsmet Paşa, bu konuda, Ankara'nın talimatı dışında bir uzlaşmaya varmak zorunda kalıyor; Başbakan Hüseyin Rauf'la arası açılıyordu.

İngiliz Gizli Servisi'nde çalışanlar

Atina'daki İngiliz ortaelçisi C. H. Bentinck, Yunanistan'ın çeşitli yerlerindeki İngiliz konsoloslarına şu sirküler tebliği ve 28 Mayıs'ta, bir suretini, Dışişleri Bakanlığı'na gönderiyor; Bakanlık, ona 18 Haziran'da gönderdiği yanıtta, tutumunu onaylıyordu: 'Şu sırada, kendi kişisel güvenlikleri için, İngiliz katlarınca Türkiye'den boşaltılmış olan çok sayıda Türk, Ermeni, Çerkez ve öteki kişiler vardır. Bunlar iki sınıfa ayrılır: (a) Gizli Servis'te çalıştıktan sonra, bilinen nedenlerden ötürü boşaltılanlar; (b) Türk'lerin İstanbul'a dönmesi üzerine, kendi görüşlerinden ötürü zulme uğramak olasılığından kaygılanarak başkentteki İngiliz katlarına sığınanlar.

'İngiliz yönetiminin, her iki sınıftaki kişilere karşı hiç bir sorumluluğu yoktur, çünkü (a) sınıfında olanlara, işlerine son verilirken bir ödenek verilmiş ve askeri katların, onlara karşı daha fazla sorumluluğu olmadığı

[93] İbid.: belge no. E 5584: Haringtон'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, no. 3946, İstanbul, 30.5.1923.

[94] Sonyel 3, s. 345.

anlatılmıştı; (b) sınıfındakilerin hayatı, kendilerinin kişisel dileği üzerine kurtarıldığı için, İngiliz hükümeti üzerinde herhangi bir hakları yoktur. Bu kişiler, size başvurarak yardım dileğinde bulunur veya başka bir özür öne sürerse, onların sorunları veya işleriyle hiçbir biçimde ilgilenemeyeceğinizi onlara açıkça bildirmelisiniz. Aynı zamanda, (a) sınıfındaki kişilerle uğraşırken, herhangi bir biçimde Gizli Servis'le bir ilişiğiniz olduğunu gösterecek hiçbir davranışta bulunmayınız'. [95]

Türkiye'deki siyasi durum

16 Temmuz 1923 tarihli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'den şöyle söz ediyordu: 'Mustafa Kemal, kendi önemine, yabancı müdahelesinden özgür yeni bir Türkiye'de sorusuz güce sahip olma hırsına ve Türk etkisi altında yenileşmiş bir İslâm Dünyası'nın önderliğine kendisini o denli kaptırmıştır ki, en küçük muhalefete dahi dayanamıyor ve en iyi dostlarını ve Ulusal Akım'daki işbirlikçilerini, hiç muhalefetsiz olarak, kendi amaçlarını sağlamada kurban ediyor. Yalnız tek bir partinin varlığına tolerans gösteriyor; o da, personel bakımından Müdafaa-i Hukuk partisinden pek az değişik olan Halk Fırkası'dır. İsmet ve Karabekir de, muhtemelen, ötekilerin gittiği yola gidecektir. Eski Hidiv Abbas Hilmi'ye karşı dostça duygular beslediğinden kuşkulanılan ve görüşleri daima Kemal'in görüşlerine uymayan Mısır'lıların ve Hint'lilerin İslâmcı gayelerine büyük ilgi gösteren Celâlettin Arif, Bakanlar Kurulu'nca öyle bir işleme tabi tutuluyordu ki, görevinden çekiliyordu. Onun yerini alan Suat Bey'e, Kemal, ancak herhangi birine güvendiği kadar güveniyordu.

'Kemal'in büsbütün güvenine sahip tek adam Rauf'dur. Rauf, tüm Türk'lerce dürüst, yenileşen bir Türkiye'nin savını savunmada kararlı, gerçekten dindar ve Kemal'in görüş ve kişiliğine bağlı bir adam olarak nitelendirilmektedir. Barış imzalandıktan sonra, onun, Londra'ya büyükelçi atanması olasılığı yolunda Ankara'da söylentiler dolaşıyor; ama Mustafa Kemal'in bir rakibi olduğundan söz edilmiyor. Kemal, İsmet'le Karabekir'e güvenmiyor. Kemal'in İsmet'e pek az saygı göstereceğine ve İsmet'in emekliye ayrılıp özel hayata döneceğine inanılmaktadır. Karabekir, İzmir'de yaptığı konuşmada, ülkeyi, Kemal'le bizzat kendisinin kurtardığı görüşünü öne sürmüş olmasından dolayı, son günlerde, Kemal'in saygısını yitirmiştir. Yola gelinceye dek ihmal edilecek ve sonuçta, kendisine, Eğitim Bakanlığı önerilecektir. Bu görev, onun, eğitim sahasında iyi bilinen istidatına fırsat verecek ve onu, daha tehlikeli sorunlardan uzak tutacaktır.

'Kavak'lı Fevzi Paşa, ilkin, Müdafaa-i Milliye grubuyla ilişkin olması yüzünden epeyi rağbet görmüyordu; çünkü Gazi Paşa, bu örgütten

[95] FO 371/9127/E 6070: Bentinck'ten Dışişleri Bakanlığı'na gizli yazı no. 20, Atina, 28.5.1923; Dışişleri Bakanlığı'ndan Bentinck'e, Londra, 18.6.1923.

nefret ediyor ve korkuyordu. Faal bir örgüt olarak onu yıkmaya çalışıyordu. Fevzi, Kemal'e karşı cephe almayacak kadar oldukça yetenekli bir adam ve vicdanlı bir askerdir; dolayısıyla, siyasi sorunlara ilgi göstermekten vazgeçiyor. İçişleri Bakanı Fethi, Maliye Bakanı Hasan Fehmi, Eğitim Bakanı Sefa, Bayındırlık Bakanı Feyzi Bey, Ticaret Bakanı Mahmut Esat, Tevfik Rüştü ve ötekiler, kendilerine verilen önemsiz rölü iyi anlıyor ve kendi Bakanlıklarına, işlerini yine kendilerinin yürütmesi iznini veriyorlar.

'Mahmut Esat ve Tevfik Rüştü'nün Rus'lara meyilleri vardır ve Moskova'da gözde oldukları; ergeç komünizmin amaçları için kullanılabilecekleri biliniyor. Bayındırlık Bakanı Feyzi Bey, Kürt kökenliydi ve Temmuz 1923 başlarına dek rağbette idi. Mustafa Kemal ve programına karşı en ciddi direniş, Doğu İlleri'nden geliyordu. Kemal'in, çeşitli Türk önderlere karşı tutumunun ne olduğuna dair görüşleri sorulan birçok ajanlar, onun, Ali İhsan Paşa, Mersin'li Cemal Paşa ve Nurettin Paşa'yı oldukça tehlikeli kişiler olarak nitelendirdiğini ve şimdi, İsmet ve Refet'ten de hoşlanmadığını bildirmişlerdir. Öteyandan, Fevzi Paşa'yı göz hapsinde tutuyor; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni etkisiz bırakmaya çalışıyor.'

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, 17 Temmuz'da belgeye eklediği çıkmada, Mustafa Kemal'in, Türkiye'nin diktatörü olmaya çalıştığını iddia ediyordu.[96]

Lozan Antlaşması

Üç Komisyonun 17 Temmuz'da yapılan son toplantılarında, askıda kalmış tüm sorunlar konusunda anlaşmaya varılıyordu.[97] Son engelin de ortadan kalkması üzerine, İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği telyazısında, antlaşmayı imzalamak için yetki diliyor, ama Başbakan Hüseyin Rauf ona yanıt vermeyi geciktiriyordu. Bu gecikmeden kaygılanan İsmet Paşa, 18 Temmuz'da doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e başvuruyor; Kemal, ona antlaşmayı imzalama yetkisi veriyor ve büyük başarısından ötürü onu kutluyordu. 24 Temmuz'da Lozan Antlaşması imzalanıyor; 21 Ağustos'ta onaylanmak üzere, yeni seçilen BMM'ne sunuluyor; 14 aleyhte oya karşı 213 oyla onaylanıyor; kendi ulusal sınırları içinde yeni bir Türkiye, bağımsız ve egemen bir devlet olarak dünyanın önüne çıkıyordu.[98]

[96] FO 371/9122/E 7340: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1199, 16.7.1923: '1923 yılı Temmuz başlarında Türkiye'deki genel siyasi durum hakkında rapor'.

[97] Sonyel 3, s. 355.

[98] FO 371/9131/E 7808: Henderson'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 25.7.1923.

İngiliz'lerin, İstanbul ve Boğazlar'ı bırakmayacaklarına inanılıyor

Lozan Antlaşması imzalanmadan bir hafta önce, 17 Temmuz 1923'de, İstanbuldaki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson'un Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıya göre, İstanbul'daki İtalyan Ataşemiliteri Albay Vitelli; Bağlaşıklar, yansızlar, Türk'ler ve öteki unsurlar arasında, İngiltere'nin Gelibolu yarımadasını süresiz olarak kendi işgalinde bulundurmak dileğinde olduğu izleniminin yaratılmış olduğunu, İngiliz meslektaşı Albay Baird'a bildiriyordu. Verdiği bilginin kesinlikle gizli tutulmasını dileyen İtalyan ataşemiliteri, Fransız işgal gücü başkomutanı General Charpy'nin, son günlerde, Gelibolu'ya yapmış olduğu geziden amacın, İngiliz'lerin bu 'sözde gizli amaçları' konusunda inceleme yaparak Fransız yönetimine bir rapor göndermek olduğunu; Gelibolu yarımadasındaki İngiliz askeri kuruluşlarını teftişten sonra kaleme aldığı raporda, İngiliz'lerin, bu bölgeyi süresiz işgallerinde bulundurmak amacında olmadıklarını bildirdiğini söylüyordu.

Nevile Henderson, yazısına şöyle son veriyordu:

> '29 Mayıs 1923'de size gönderdiğim 321 sayılı yazımda, bu konuda, Türk'lerin bize güvenmediğini ve son İngiliz savaş gemisi ve eri Boğazlar'dan ayrılmadıkça, bu güvensizlik ve endişelerinin giderilemiyeceğine dikkatinizi çekmiştim. İki ay kadar önce, İsveç'li meslektaşımla görüşürken, İngiliz'lerin bu konudaki iyi niyetinden kuşkusu olduğunu beyan etmişti. Herhalde, Fransız bağlaşıklarımız da bize inanmıyor ve gerçek niyetimizi öğrenmek için, Türk'lerle birlikte, her türlü tedbire başvuruyor; ajanlarını seferber ediyorlar'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda büyük ilgiyle izlenen bu yazıya, Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne, 24 Temmuz'da şu derkenarı kaydediyordu:

> 'Verdiğimiz sözü ne kadar az değerlendirdiklerini görmek doğrusu üzücüdür. Antlaşmayı bugün imzalamış olmamız, kuşkulananları acaba inandıracak mı?' (Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştı).

Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise şu derkenarı ekliyordu:

> 'Hiç kuşkusuz, bizi, aynı koşullar içinde kendilerinin davranacakları biçime göre yargılıyorlar'.[99]

[99] FO 371/9122/E 7599: Henderson'dan Curzon'a gizli yazı no. 422, İstanbul, 17.7.1923 ve Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

İngiliz'lerin, Boğazlar'dan çekilmek dileğinde olmadıklarına Fransız'lar da inanıyorlardı. 24 Temmuz tarihli *Echo National* adlı Fransız gazetesinde yayınladığı başyazıda, M. André Tardieu, Türk Boğazları'nı ikinci bir Cebelitarık durumuna getiren İngiltere'nin, birkaç hafta içinde bu üstün durumdan vazgeçeceğine inanmıyor; Çanakkale'de kalarak, Akdeniz'in tüm kapılarını ele geçireceğini; Fransız'ların uyguladığı Türk dostu siyasanın, Doğu'da İngiliz'lerin ününü arttırarak, onları, Boğazlar'ın 'efendisi' biçiminc getirdiğini öne sürüyordu. [100]

BMM yönetiminin İçişleri Bakanı Ali Fethi ve öteki Türk öğeler de, İngiliz'lerin, Boğazlar'ı ikinci bir Cebelütarık biçimine getirerek, Türkiye üzerinde sürekli baskı kullanmak amacında olduklarına inanıyorlardı. Dahası, bu konuda, 25 Eylül 1922 tarihli İngilizce *Daily Telegraph* gazetesinde bir de yazı yayımlanmıştı. [101]

Lozan Antlaşması'nın yarattığı yankılar

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması, dünyanın her yanında büyük bir Türk zaferi olarak karşılanıyordu. Bu Antlaşma'ya, görünürde yenilgiye uğratılarak büsbütün yıkılan, ama kendi yıkıntıları arasından dirilerek, dünyanın en güçlü devletlerine karşı meydan okuyan ve sert görüşmeler sonunda, onlardan, hemen hemen tüm haklarını elc geçiren bir ulusun 'son sözü' olarak bakılıyor; bu Antlaşma'yla, Türkiye'nin, 'her türlü yabancı müdahalesinden uzakta', kendi ulusal sınırları içinde, bağımsız ve egemen yeni bir devlet biçimine geldiği kabul ediliyordu. Dahası, Türk ulusunun en azılı düşmanlarından ve Yunanlı'ları Anadolu'ya saldırtmada başlıca rölü oynayanlardan biri olan İngiltere'nin eski Başbakanı Lloyd George bile, daha sonra yayımladığı anılarında, Mondros Bırakışması'ndan Mudanya Bırakışması'na dek olan evreyi, 'Bağlaşıklar için bir yenilgi'; Mudanya Bırakışması'ndan Lozan Antlaşması'na dek olan devreyi ise 'bozgun' olarak nitelendirir. [102]

Lloyd George'un Kabinesi'nde bakanlık etmiş bulunan Lord Birkenhead de, Londra'da yayımlanan *Evening Standard* gazetesinin, 14 Ağustos 1923 tarihli sayısında çıkan bir açık mektubunda, Lozan Antlaşması'yla İngiliz çıkarlarının bütün bütün teslim edildiklerini kaydediyor, şöyle diyordu:

> 'Bu ülkenin (İngiltere'nin) tarihinde, yenilgiye uğratılmış bir düşman, fatihten hiçbir zaman bu denli koşullar sağlamamıştır.

[100] *Echo National*, Paris, 24.7.1923; ayr. bkz. FO 371/9122/E 7661: Paris'teki İngiliz diplomatik temsilcisi M. Phipps'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na telyazısı no. 703, 24.7.1923.

[101] *Daily Telegraph*, Londra, 25.9.1923.

[102] Lloyd George II, s. 879.

> Türk'leri her savaşta yendik. Savaşı büyük zaferle sona erdirdik; ama şimdi herşey yitirildi. Uğrunda savaştığımız herşey teslim edildi... Türkiye bizi fethetmiş olsa, Lozan Antlaşması bize zorla kabul ettirilecekti. Bu antlaşma, gerçekte gereksiz, çirkin bir komediden başka birşey değildir'.[103]

Barış Antlaşmasının Lozan'da imzalandığı 24 Temmuz günü, İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı Tümgeneral Harington, görmeye gittiği Türk mevki komutanı General Selâhettin Paşa'ya şu demeçte bulunuyordu:

> 'İngiliz ve Türk Orduları arasındaki büyük geleneklerin tazelenmek üzere olduklarını düşünmekle seviniyordum. Önümüzdeki barışçı evrede, size, bir asker olarak başarı dilemeğe geldim. Geleneklerimiz, Sivastopol, Alma ve öteki yerlerin büyük isimlerini akla getiriyor. Birçok İngiliz alayları, bu yerlerin renklerini halâ bayraklarında taşıyorlar. İngiliz ve Türk Ordularının, gerek düşman gerekse dost olarak, birbirlerine saygılarını sürdürdüklerini iyi biliyoruz. Görevimizin son bulmak üzere olmasından ve güç bir evreyi karşılıklı işbirliğiyle başarıyla geçirdiğimizden ötürü memnunum. Size bir bağ olarak elimi uzatmakla sevinç duyarım. Yarın, Ordularımıza yayılacak olan bu bağın, uzun ve sürekli olmasını dilerim. İngiltere ve Dominyonları'nın askeri gücüne mensup olarak, adilâne bir savaşta hayatlarını veren birçok erlerin naaşlarını Türk topraklarında bırakıyor; kendi gelenklerimize göre anılarına saygı göstereceğinizden emin olarak size emanet ediyoruz. Türkiye'den, birçok mutlu anılarla ayrılıyoruz. Türk ulusunun saygısını birlikte götüreceğimizi umud ederiz'.

Bu görüşme hakkında, İngiliz Savaş Bakanlığı'na aynı gün bilgi gönderen Harington, barışın imzalanması dolayısıyla İstanbul'da altı gün sürecek kutlama törenlerine başlandığını; askerlerin hareketlerini kısıtlamamakla birlikte, gösteri ve yürüyüşlerden kaçınarak ağırbaşlılıkla davranacaklarına güvendiğini; durum güç olmakla birlikte, görevlerini esaslı biçimde yerine getireceklerinden emin bulunduğunu ve olaylardan sakınılması için Selâhettin Paşa tarafından da benzer buyruklar verildiğini bildiriyordu.

Harington'un bu yazısı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda iyi karşılanmıyor; yetkililerden Lancelot Oliphant şu derkenarı kaleme alıyordu: 'Bir aşamaya dek iyimser'. Öteki yetkililerden R. C. Lindsay: 'Biraz aşırı

[103] *Evening Standard*, Londra, 14.8.1923; ayr. bkz. FO 371/9171/E 8510.

gittiğini sanıyorum'; Bakanlık müsteşarı (Yunan dostu) Sir Eyre Crowe ise: 'Çok aşırı gitti' çıkmalarını kaydediyorlardı. [104]

Türk ülkelerinin boşaltılması sorunu

Tümgeneral Harington, 28 Temmuz'da Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, herşeyin sessizlik içinde yerine getirilmekte olduğunu; İngiliz Yüksek Komiserliği'nin, Lozan Antlaşması'nın BMM'nce onaylandığını resmen bildireceği günden başlamak üzere, 40 gün içinde, tüm işgal gücünün Türk topraklarını boşaltabileceğini bildiriyor, şunları ekliyordu:

> 'Görevimiz sona erince, erzak ve mühimmat elden çıkarıldıktan sonra, boşaltmanın son günü, Bağlaşık meslektaşlarımla birlikte buradan hareket etmeyi öneriyorum'.

Harington, boşaltmaya yardım etmek için, *Poland* gemisine ek olarak dört gemi daha istiyor; bu arada *Sussex* Alayı'nı İngiltere'ye gönderebileceğini bildiriyor; ama Dışişleri Bakanlığı, bunu onur konusu yaparak, bu alayın, Antlaşmanın onaylanacağı güne dek İstanbul'da bırakılmasını, Savaş Bakanlığı aracılığıyla Harington'a bildiriyordu. [105]

Öteyandan, İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanı Amiral O. de Brock da, 29 Temmuz'da Henderson'a gönderdiği kapalı telyazısında, o gün toplanan Bağlaşık Amirallerinin, İzmir'deki savaş gemilerinin, Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra, 24 saat içinde İzmir'den çekilmelerini kendi hükümetlerine önermek kararını aldıklarını bildiriyordu. Bunu ertesi gün Lord Curzon'a duyuran Henderson, Bağlaşık Amirallerinin görüşlerine katıldığını ve bunun doğru bir davranış olacağını belirtiyor; buna karşılık veren Dışişleri Bakanlığı, bu görüşü benimsediğini ve bunu meslektaşlarıyle birlikte sözlü olarak Türk'lere duyurmasını, 8 Ağustos'ta Henderson'a öneriyordu. [106]

Bu arada, İsmet Paşa'nın, İstanbul'a giderek orada birkaç gün incelemelerde bulunacağını öğrenen General Harington, İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, Dr. Adnan aracılığıyla ona boşaltma protokolünün müsveddesini gönderdiğini; boşaltma sorununun Bağlaşık generallerince görüşüleceğini bildiriyor, şunları ekliyordu:

[104] FO 371/9122/E 7674: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 4225, İstanbul, 24.7.1923 ve Dışişleri Bakanlığı derkenarları.

[105] FO 371/9164/E 7885: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, İstanbul 31.7.1923.

[106] İbid.: belge no. E 7999: İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanı Amiral O. de Brock'tan Henderson'a kapalı telyazısı, 29.7.1923; Henderson'dan Curzon'a gizli yazı no. 450, İstanbul, 30.7.1923; Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a kapalı telyazısı, Londra, 8.8.1923.

'Bütün plânlarımız tamamdır; Türk basını, boşaltma komisyonunun çalışmalarına çok önem veriyor, ama Türk'lerin, bizi, ülkelerini boşaltmaya zorladıkları izlenimini yaratıyorlar. Ne vakit ve nasıl boşaltacağımız konusunda kararı biz vereceğiz. Bu konuda Bağlaşık generallerince desteklenecğime inanıyorum. Boşaltmanın altı hafta içinde tamamlanması gerekiyor. Herşey sessizce yerine getiriliyor. Türk'ler, her türlü hak iddiasında bulunuyorlar. Onları memnun etmek için elden geleni yapmaya çalışacağız, ama boşaltmayı kendi kararımızla ve Antlaşma koşullarına göre yerine getireceğiz. Yönetimi devredeceğimiz son ana dek, burada statümüzü sürdürmeliyiz. Türk ve Bağlaşık silâhlı güçlerine mensup olanlar, 13 Ağustos'ta başlamak üzere, birbirlerini selâmlayacaklardır'. [107]

10 Ağustos sabahı İstanbul'a varan General İsmet Paşa, öğleden sonra, saat 2'de, tüm Bağlaşık generallerini bir arada ve daha sonra üç Bağlaşık Yüksek Komiseri vekillerini ayrı ayrı kabul ediyordu. 11 Ağustos sabahı, Tümgeneral Sir Charles Harington'la özel olarak görüşüyor; boşaltmanın Antlaşma koşullarına göre yerine getirileceği yolunda Harington'un verdiği güvenceyi Türk hükümetinin kabule hazır olduğunu bildiriyordu. Bunu, İngiliz Savaş Bakanlığı'na duyuran Harington, savaş gereçlerinin, bina ve sairenin, olağan biçimde devredileceğini; bunlara zarar yapılmasını önlemek için önlem alınacağını belirtiyor, şunları ekliyordu:

'Dostane ilişkiler kurduğumuza göre, kanaatimce, boşaltma, hiç bir olay çıkmadan yerine getirilecektir'.

General Harington'un anlattığına göre, İsmet Paşa'nın dostça davranışı ve içtenliği, üç generalin kendisiyle Mudanya'da başlattığı iyi ilişkileri tekrar canlandırıyordu. Harington, ayrıca şunları ekliyordu:

'Buradan ayrılacağımız güne dek, Türk'lerin bize karşı iyi niyet göstermek ve bizimle içten ilişkiler kurmak dilediklerini gösterecek belirtiler vardır'. [108]

İsmet Paşa, İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson'la yaptığı görüşmede, herkes üzerinde iyi izlenim bırakmak amacıyla, boşaltma programının, hiçbir aksaklık ve olay çıkmadan aynen yerine getirilmesi dileğinde bulunuyor; ona karşılık veren Henderson, kaygısını sempatiyle karşılıyor; bu konuda yaratılacak iyi izlenimin, gelecekteki ilişkilere bü-

[107] İbid.: belge no. E 8137: Haringtón'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 4284, İstanbul, 7.8.1923.

[108] İbid.: belge no. E 8251 ve E 8270: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazıları no. 4290 ve 4293, İstanbul, 10/11.8.1923.

yük etkisi olacağını kabul ediyor; bir işgal ordusunun, işgali sürdürmesinin, ayrılmasından daha kolay olduğunu öne sürüyor; Türk hükümeti, uzun süren işgal evresinin tatmin edici biçimde sona ermesini diliyorsa, bu konuda 'aşırı ve düşüncesiz' dileklerden vazgeçmesi gerektiğini bildiriyordu. [109]

Lozan Antlaşması'nın Büyük Millet Meclisi'nde onaylanması

BMM yönetiminin İstanbul'daki resmi temsilcisi Dr. Adnan, İsmet Paşa tarafından gönderilen iki notayı, 23 Ağustos akşamı Yüksek Komiserlere tevdi ediyordu. Bu notalarda, BMM'nin, o gün, Lozan Antlaşması'nı onayladığı bildiriliyor; Boşaltma Protokolü'nün 1. maddesine değinilerek, Antlaşma'nın onaylandığı Bağlaşıklar'a bildirildiği andan itibaren, boşaltmanın başlaması gerektiği hatırlatılıyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Henderson, Lozan Antlaşması'nın, 23.8.1923'de BMM'nce onaylandığını, aynı gün, Dışişleri Bakanlığına duyuruyordu. [110]

Boşaltma başlıyor

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 24 Ağustos'ta Henderson'a gönderdiği kapalı telyazısında, Türkiye Antlaşma'yı onayladığına göre, meslektaşlarının benzer yönergeler almalarını beklemeden, İzmir'deki İngiliz savaş gemilerinin çekilceğini Ankara yönetimi temsilcisine gayri resmi bir biçimde söylemesini buyuruyor; böylelikle, Türk'lerin iyi niyetini kazanmayı umud ediyordu. Beş gün sonra, Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant, İngiliz Deniz ve Savaş Bakanlıkları'na gönderdiği yazılarda, Antlaşma'nın onaylandığını bildiriyor; İstanbul'un boşaltılmasına başlanmasını ve boşaltma hakkında Dışişleri Bakanlığı'na sürekli bilgi iletilmesini diliyordu. Bakanlığın Doğu Masası yetkililerinden D. G. Osborne'un belgeye eklediği derkenardan anlaşıldığına göre, boşaltmayla ilgili tüm hazırlıklar bütünlenmiş olup, işgal gücünün ilk grubu, 24 Ağustos'ta İstanbul'dan muhtemelen ayrılacaktı. [111]

Eylül içinde boşaltma sürüyordu. İngiliz *Royal Fusiliers* Alayı, *Montreal* adlı İngiliz gemisiyle, 26 Eylül'de İstanbul'dan hareket ediyor; Çanakkale büsbütün boşaltılıyordu. Bu arada, birkaç güne dek, *Wellington Dük'ü* Alayı'nın, *Somali* gemisiyle hareket etmesiyle Üsküdar, yabancı güçlerden kurtulmuş olacaktı. Anadolu demiryolunu 25 Eylül'de ilgili kata devreden

[109] FO 371/9131/E 8390: Henderson'dan Curzon'a kapalı yazı no. 469, İstanbul, 11.8.1921.

[110] İbid.: belge no. E 8569: Henderson'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 427 (R), İstanbul, 24.8.1923.

[111] FO 371/9164/E 8378: Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a kapalı telyazısı no. 257, Londra, 24.8.1923.

General Harington, Alman hastahanesini İsveç'lilere teslim ediyor; 26 Eylül günü, vedalaşmak üzere Halife'yi ziyarete gidiyordu. Harington'a göre, 'herşey tıkırında gidiyordu'. *Arabic* gemisi, 26 Eylül gecesi İstanbul'a vasıl olacak; kenti Türk'lere teslim edecek askeri birlikler ayrıal (müstesna), tüm askeri güçler, Pazar akşamına dek Türk ülkelerinden ayrılacak; geride kalan güçler, *Arabic* gemisiyle hareket ederek, 12 Ekim'e doğru, İngiltere'nin Southampton limanına vasıl olacaklardı.[112]

Harington, aynı gün, Henderson'a gönderdiği bir yazıda, kendisine göstermiş olduğu yardımdan ötürü teşekkür ediyor: 'Burada, birlikte geçirdiğimiz evreyi daima sevinçle anacağım' diyordu. Buna üç gün sonra karşılık veren Henderson, birlikte yaptıkları çalışmalardan ötürü ona teşekkür ediyor; İstanbul'un işgali sırasında geçirmiş oldukları 'yorucu evredeki uysal davranışlarından' ötürü İngiliz erlerini överek şöyle diyordu:

> 'İngiliz Ordusu'nun bu evredeki terbiyeli davranışları, eminim ki, Türkiye'de, daha uzun süre anılacaktır. Birçok kimselerin, bu ordunun Türkiye'yi boşaltmasına üzüntü ile bakacakları ve İngiliz erlerine özlem duyacakları görüşündeydim. Bu erlerin disiplinli davranışları, dünyanın bu kesiminde ulusal saygınlığımızı arttırmıştır'.[113]

Ekim başlarında boşaltmaya devam ediliyordu. 1 Ekim'de Savaş Bakanlığına gönderdiği gizli telyazısında, Harington, Türk savaş gereci ve öteki malzemenin, olay çıkmadan, normal biçimde Türk'lere devredildiğini; bu işlemle ilgili belgelerin, üç Bağlaşık generali ve Salâhettin Paşa tarafından, *Arabic* savaş gemisi üzerinde imzalanmış bulunduğunu; Türk generalin ve Kızılay Derneği başkanının, boşaltmanın yapılış biçiminden ötürü şükran duyguları beyan ettiklerini bildiriyordu.

44 hasta taşıyan *Suntemple* ve İngiliz koruyuculuğuna sığınarak Selânik'e gönderilmekte olan 400 yolcu taşıyan *Victoria* adlı gemiler, 1 Ekim'de İstanbul'dan hareket ediyordu. Bir gün önce, 111 Ermeni, Mısır'a gönderilmişti. Harington'un başkanlığındaki boşaltma komisyonu, Türkiye'den ayrılmak hakkına sahip herkesin boşaltıldığını; ancak, boşaltmayla ilgili buyruklara itaat etmiyenlerin boşaltılmadıklarını açıklıyor; Harington, 200'e yaklaşık kişinin, 1 Ekim'de İngiliz işgal gücü karargâhının kapılarına dayanarak, Türkiye'den ayrılmak istediklerini, ama bu hakka sahip olmadıklarını; esasen kendilerine hiçbir zarar gelmiyeceğine inandığını Savaş Bakanlığı'na bildiriyor; ayrıca şu bilgiyi veriyordu:

[112] İbid.: belge no. E 9639: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 4412, İstanbul, 26.9.1923.

[113] İbid.: belge no. E 9950: Henderson'dan Curzon'a yazı no. 608, İstanbul, 30.9.1923; ilişikte, General Harington'un kendisine yazdığı ve ona verdiği karşılıkla ilgili yazıların suretleri.

'Yarın (2.10.1923), saat 11.30'da, Bağlaşık ve Türk ihtiram kıtalarının katılacağı son bir tören yapılacak; öğleyin, gemilere binilerek, ö.s. saat 3'te İstanbul'dan hareket edilecektir. Üç Bağlaşık generalini taşıyacak olan gemiler, onları daha sonra izleyecek olan Bağlaşık savaş gemilerinin arasından geçecektir. *Arabic* gemisi, daha önce bildirdiğim gibi, 12 Ekim'de değil, 11 Ekim'de Southampton limanına varacaktır. İstanbul'dan ayrılacağımız gün, Mudanya'ya gitmek üzere buradan hareket ettiğimiz günün yıldönümüdür. 11 Ekim ise, Mudanya Bırakışması'nın imzalandığı günün yıldönümüdür. Bana gösterilen her türlü kolaylıktan ötürü şükran duygularımı belirtmek isterim. Boşaltmayı, bu yardım sayesinde başarıyla yerine getirmiş bulunuyoruz'.[114]

[114] İbid.: belge no. E 9796: Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı no. 4416, İstanbul, 1.10.1923.

SONUÇ

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra dahi, İngiliz İstihbarat Servisi, Türkiye'deki eylemlerini, Bağlaşık işgal gücünün ülkeyi boşalttığı güne dek sürdürüyordu. Örneğin, 15 Eylül 1923 tarihli istihbarat raporunda şu ilginç bilgi veriliyordu:

> 'İsmet, eskiden gazeteci olan ve şimdi Ankara'daki İstanbul Barosu'nun bir üyesi bulunan Ahmet İhsan'a, Almanya, Macaristan, Sofya, Viyana ve Varşova'da merkezleri bulunacak bir İstihbarat Servisi kurmak görevini vermiştir. Kısa bir süre önce Münih ve Berlin'de bulunan Ahmet İhsan, Stinner tarafından *Vatan*, *İkdam* ve *Journal d'Orient* adlı Türk gazetelerinde, kendi çıkarlarını sağlamada aracı olarak kullanılmıştır. İsmet, Ahmet İhsan'a gönderdiği talimatta, Hidayet'in Viyana ve Budapeşte'de bir İstanbul Bürosu kurmak ve basınla ilişkileri sürdürmek için Lozan'dan Viyana'ya gönderilmiş olduğunu bildiriyor; ona, Hidayet'le temas ederek, onunla birlikte Sofya, Münih, Varşova ve Bükreş'te benzer örgütler kurmayı; Romanya'da bulunan Cevat ve Sırbistan'da bulunan Enver Bey'lerle sıkı işbirliği yapmasını buyuruyordu'.[1]

20 Eylül'de İsmet Paşa'ya karşı düzenlenen bir suikast hakkında da, İngiliz İstihbaratı şu bilgiyi topluyordu: 'Aşağıdaki pasaj, yalnız Selâhettin Adil ve Refet Paşa'lara verilmek üzere, Mustafa Kemal'den Adnan'a gönderilen gizli bir yazının metnidir: "20 Eylül'de, saat 3.30'da, İsmet Paşa, madenler genel müdürü Kenan, hademesi Bekir Nuri ve şoförünün eşliğinde, İsmet Paşa'nın evinden kente doğru giderken, Maden Ocakları adlı yerden geçiyordu. Yolun her iki yanında beliren kimi kişiler, tabancalarla arabaya ateş ediyordu. Bereket versin ki, araba çok süratle gidiyordu. Camların kırılmasına ve şoförün hafifce yeralanmasına karşın, İsmet ve Kenan'a hiçbir şey olmamıştır. Bu konuda soruşturma yapılmış, ama henüz sonuç alınamamıştır. Anlaşıldığına göre, cinayete teşebbüs edenler, İsmet'in arabasını benim arabam sanmışlar. Bu olay, Ankara'da bir sansasyon yaratmıştır. Bu yazı, bilgi edinmeleri için yalnız Refet ve Selâhettin'e gönderilmelidir. Başka kimseye bu konuda bilgi verilmemelidir'.[2]

[1] FO 371/9162/E 8397: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 15.9.1923 - 'Türk İstihbarat Servisi'.

[2] FO 371/9132/E 10072: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1037, 12.10.1923: 'İsmet Paşa'ya karşı saldırı'.

1 Kasım 1923 tarihli istihbarat raporu ise, İsmet Paşa'nın, Türk dış politikası konusunda bir İngiliz ajana verdiği iddia edilen bilgiye değinmektedir. Nahit adlı, partiler dışı politika 'öğrencisi', İsmet Paşa'yla içten bir görüşme yaptıktan sonra, Ekim ortalarına doğru İstanbul'a dönüyor ve İsmet Paşa'yla yapmış olduğunu iddia ettiği görüşmeleri şöyle anlatıyordu:

> 'Nahit Bey'in bildirdiği gibi, İsmet'in görüşlerinin özü şudur:
> a) İngiltere'ye karşı tutum: Nahit'in, Türk-İngiliz ilişkileri konusunda sormuş olduğu bir soruya, İsmet Paşa gülerek şu yanıtı vermiştir: "İngiltere ile barış yaptık, ama dostluk ve karşılıklı güveni yeniden kurmak bir yüzyıl alacak. İngiltere'nin güvenini kazanmak için, geniş Asya ve İslâm siyasetimizden vazgeçerek, İngiltere'nin sadık hizmetçileri olmamız gerekecektir ki, bu da olanaksızdır. Kendimizi İngiliz'lere kabul ettirmek için elimizden geleni yapacak ve İngiltere'nin, uyguladığımız Sovyet aleyhtarı siyasetin değerini anlamasını umud edeceğiz".
>
> b) Fransa'ya ilişkin olarak İsmet şöyle diyordu: "Fransa'yı, Suriye siyaseti ve ekonomik tutumu dolayısıyla, Türkiye'nin en büyük düşmanı sayarım. Bizi bir kez aldatmıştır, ama bir daha aldatamayacaktır".
>
> c) Rusya konusunda şöyle diyordu: "Sovyet Rusya ile asla içten dostluk ilişkileri kurmayacağız, çünkü eski Çar yönetimi gibi, şimdiki hükümet, Türkiye'ye karşı saldırgan bir siyaset izliyor; ilk fırsatta Doğu İlleri'mizi istilâ edecektir; ayrıca, İstanbul'u ele geçirmek emelindedir".
>
> d) Almanya hakkında şöyle diyordu: "Alman'lar, bizden, Macaristan'a vermeyi dilediğimiz kimi ekonomik yararları sağlamayı diliyorlar; ama şimdiki fakirliğimiz ve iktisadi sıkıntımız yüzünden onlara boyun iğmeliyiz (?) Ulusçu Alman'larla işbirliği yapacağız'.
>
> e) Macaristan ve Romanya hakkında şu yorumda bulunuyordu: 'Macaristan bize bağlanmayı diliyor; emelleri içtendir. Aramızda soy benzerliği v.s. vardır; ama Romanya'nın şiddetli bir düşmanıdır ve bu bir güçlük yaratır. Polonya ile yapmış olduğumuz antlaşma gereğince, Rus'lara karşı girişilecek herhangi bir eylemde Romanya bizimle birleşecektir, çünkü Romanya'sız hiçbir şey yapamayız. Macaristan'ı kurban etmeliyiz.

f) Bulgaristan'a gelince şöyle diyordu: "Bulgar yönetimi Rus aleyhtarı olduğu sürece onunla işbirliği yapacağız..." [3]

Lozan Antlaşması'ndan sonraki dönemde, Türk-Rus ilişkileri de İngiliz İstihbaratını ilgilendirmeye devam ediyordu. 8 Kasım 1923 tarihli istihbarat raporu, bu konuda şu ilginç bilgiyi veriyordu: 'Orjonikidze, Maveray-ı Kafkas Federal Yönetimi'nin Komünist Partisi yönetim kuruluyla birlikte, 10 Ekim'de yaptığı gizli toplantıda söz alarak, Lozan'dan bu yana, Türkiye ile olan ilişkilerin gittikçe kötüye yöneldiğini; Türkiye'nin, Rusya ile olan ilişkileri konusunda, Batı görüşlerini; Avrupa devletleriyle olan ilişkileri konusunda ise Doğu görüşlerini benimsediğini öne sürüyor, şöyle diyordu:

> 'Brest Litovsk ve Batum (Antlaşmaları), bizi hem elden, hem ayaktan bağladı. Savaştan zayıf çıkan Türkiye'nin, kendi etki bölgemizde kalacağını sanarak, ona özverilerde bulunmayı ilkin iyi karşıladık; ama uluslar-arası durum, Türkiye'nin yararına gelişmiştir ve Türkiye'nin bize karşı olan tutumu değişmiştir. Lozan'daki başarısından sarhoş olan Türkiye, Müslüman Doğu'yu, Batı'ya ve Rusya'ya karşı birleştirmek düşüne geri dönmüştür. Bu, Türk siyasasının özünü oluşturur. Türk'ler, Maveray-ı Kafkas ve Türkistan da dahil, Sovyetlerin Doğu Ülkeleri üzerinde kendi hegemonyalarını kurmak emelindedirler. Türkiye, bu amaçla, Afganistan, İran, Kürt Beyleri ve Arap Şeyhlerini kullanmaya çalışıyor; dolayısıyla, Türkistan'da büyük silâhlı güçler üslendirmek zorundayız. Türk'ler, Maveray-ı Kafkas'da geniş bir propaganda kampanyasına girişmişlerdir...' [4]

Bu sırada, Türkiye'deki İngiliz işgal gücü başkomutanı Tümgeneral Sir Charles Harington tarafından, 20 Ekim'de İngiliz Savaş Bakanlığı'na gönderilen, ama generalin iddia ettiği gibi, İstanbul'da, 'bilinmeyen kimseler tarafından çalınarak', bazı kısımları, İstanbul'da çıkan Rumca *Tahidromos* gazetesinin 11.10.1923 tarihli sayısında ve iktibasen 17.10.1923 tarihli *Orient News* gazetesinde yayımlanan gizli raporu ilginçtir. Bu raporda, İngiliz ordusunun, 1920'den beri Türkiye'deki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Harington, bu raporda, oldukça yetenekli bir istihbarat servisine sahip olmaktan kendini çok talihli saydığını; bu istihbarat servisi sayesinde, yalnız askeri durumla değil, Yakın Doğu'da faaliyet gösteren çeşitli örgütlerin çalışmaları hakkında da bilgi edinebildiğini; bu konularda elde edilen bilginin, İngiliz yönetimine çok yararlı

[3] FO 371/9136/E 10681: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1256, 1.11.1923.

[4] FO 371/9158/E 10793: İngiliz Gizli İstihbarat Raporu no. 1259, 8.11.1923, A.1.

olduğuna inandığını bildiriyor; istihbarat sahasında kendisine çok yardımı geçen Albay W. H. Gribbon, Yarbay J. H. M. Cornwall ve kurmayından övgüyle söz ediyordu.[5]

Yine bu sırada, Türkiye'deki işgal gücünün, Lozan Antlaşması gereğince ülkeyi boşaltacağı günler yanaşırken, işgalden beri Türkiye'de at oynatan İngiliz İstihbarat Servisi, bu verimli istihbarat kaynağını yitirme olasılığından kaygılanmaya başlıyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant, 27 Eylül 1923'de kaleme aldığı gizli bir yazıda bu kaygıyı şöyle yansıtıyordu:

> 'Benim, belki de hatalı olan şu izlenimim vardır: İstanbul'daki askeri gücümüz başkenti boşalttıktan sonra gizli bilgi toplamak konusu son günlerde görüşülmüştür, ama dairemiz, bu konuda ne denli bir karar alındığını bilmiyor. Gizli telyazıları kimi zamanlar oldukça yararlı olur; dolayısıyla, Irak'taki hava gücü komutanına bilgi gönderilmesi konusunda, Hava Bakanlığı'nın dileğine epeyi sempatim vardır; ama bunun olanaklı olup olmadığını bilmiyorum. (Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden) Mr. Forbes'un bana anlattığına göre, (Bakanlık Müsteşarı) Sir Eyre Crowe, askeri güç İstanbul'u boşalttıktan sonra, gizli belgelerin, oradaki diplomatik kurulumuzca sağlanması yolundaki bir görüşe karşı çıkmıştır'.

Bunun üzerine, Lancelot Oliphant, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson'a, 3 Ekim'de şu gizli yazıyı gönderiyordu:

> '(İngiliz) Hava Bakanlığı, Genel Karargâh İstanbul'dan çekildikten sonra, Irak'taki hava gücü komutanının önemli bir bilgi (istihbarat) kaynağından yoksun kalmasından kaygılanmakta ve tüm ivedi gizli ve öteki askeri bilginin, doğrudan doğruya Bağdat'taki Yüksek Komisere gönderilmesini dilemektedir. Daha az önemli olan gizli bilgi de, olanaklıysa, diplomatik çantayla, Kahire yoluyla Bağdat'a gönderilebilir. Bu öneriler uygulanabilir mi?'

Nevile Henderson, Lancelot Oliphant'a 9 Ekim'de verdiği yanıtta şöyle diyordu:

> 'Olağanüstü bilgi kaynaklarımızın yitirilmiş olduğu şu sırada, Irak'taki hava gücü için gerçekten önemli birşeyimiz olacağını sanmıyorum. Kendi adamımız (askeri ataşe), ilgili haberleri zaten Bağdat'a gönderiyor; ona, güvenilir askeri bilgi sağlarsa,

[5] FO 371/9175/E 11194: General Harington'un yukarıda anılan gizli raporu.

bunu doğrudan doğruya telyazısıyla göndermesini söyliyeceğim. Bu denli bir bilgi elime geçerse, bunu telyazısıyla Yüksek Komuta'ya bildireceğim'. [6]

İngiliz işgal gücü, 1923 yılı sonlarına doğru Türkiye'den çekilirken, İngiliz İstihbarat Servisi, arkada, geniş kapsamlı bir istihbarat şebekesi bıraktı mı? Bu soruya olumlu veya olumsuz bir yanıt verebilmemiz için gerekli belgeler, İngiliz Devlet Arşivi'nde bulunamamıştır, çünkü İngiliz İstihbarat Servisi'nin bugünkü eylemleriyle en küçük ilişiği olan belgeler bile, ilgili Bakanlığın emrindedir ve araştırmacılara süresiz olarak kapalıdır.

[6] FO 371/9174/E 9805: Lancelot Oliphant'ın gizli andırısı, 27.9.1923; Oliphant'tan Henderson'a gizli yazı, Londra, 3.10.1923; Henderson'dan Oliphant'a oldukça gizli yazı, İstanbul, 9.10.1923.

KAYNAKLAR

I. Türk Kaynakları

Başbakanlık Arşivi: Karar Defteri: Osmanlı Vükelâ Meclisi Zabıtnamesi 4/3.
Harp Tarihi Dairesi Arşivi: 1/4283, belge no. 34
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi: no. 1, belge no. 17; no. 2, belge no. 38; no. 15, belge no. 383; no. 28, belge no. 717; no. 31, belge no. 789
Tarih Vesikaları, I, no. 1, Haziran 1941.
Takvim-i Vekayi: 1918-1922
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi: Ekim 1918-vd.
Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi: 23 Nisan 1920 vd.

II. İngiliz Kaynakları

İngiliz Devlet Arşivi *(Public Record Office):* FO *(Foreign Office)* - Dışişleri Bakanlığı'nın 371. sınıftaki siyasi belgeleri. 1918 ile 1923 yılları arasında Türkiye ile ilgili belgeler:

Dosya	3407'den 3449'a
"	3657'den 3672'ye
"	4141'den 4682'ye
"	5041'den 5291'e
"	6346'dan 6752'ye
"	7363'den 7968'e
"	8170'den 8998'e
"	9002'den 9366'ya

British and Foreign State Papers (İngiliz ve yabancı devlet belgeleri): 1917-18, c. CXI, s. 611-13 - Mondros Bırakışması.
c. 113, s. 652-76 - Sevr Antlaşması.

Cabinet Papers (İngiliz Kabinesi'nin belgeleri) : 29/37, 181C, 6.5.1919 ve 4287.
Command Papers: (İngiliz resmi belgeleri): 964 (1920) - Sevr Antlaşması.
Confidential Print (İngiltere Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri): 3434, 1.10.1921.
Documents on British Foreign Policy (İngiltere'nin dış siyasetiyle ilgili belgeler):

Birinci serinin aşağıdaki ciltleri:

IV — *The Adriatic and the Middle East,* 1919 (Adriyatik ve Orta Doğu)
VIII — *International Conferences on High Policy* (Uluslararası Konferanslar), (Nisan-Aralık 1920)
XIII — *The Near and Middle East* (Yakın ve Orta Doğu) (1920-21)
XVII - *Greece and Turkey* (Yunanistan ve Türkiye) (1921-22)
XVIII — *Greece and Turkey* (Yunanistan ve Türkiye) (1922-3)

Papers relating to the foreign relations of the United States (Birleşik Amerikanın dış ilişkileriyle ilgili belgeler): Paris Barış Konferansı, III, s. 856 vd., IV, 138 vd.

III. Öteki Önemli Yapıtlar:

Adıvar, Halide Edip: *The Turkish Ordeal*, (Türk'ün ateşle imtihanı) Londra, 1928.
Akşin, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976.
Apak, Rahmi ve ötekiler: *Batı Cephesi*, Ankara, 1965.
Aralov, Simeon I.: *Bir Sovyet diplomatının Türkiye hatıraları*, İstanbul, 1967
Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri, Ankara, 1964
Aydemir, Şevket Süreyya: *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul, 1972
Baytok, Taner: *İngiliz kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970
Bayur, Hikmet: *Yeni Türkiye Devleti'nin harici siyaseti*, İstanbul, 1935
————: *Atatürk, hayatı ve eseri*, Ankara, 1963
————: *Yirminci Yüzyılda Türklüğün tarih ve acun siyasası üzerindeki etkileri*, Ankara, 1974
Bıyıklıoğlu, Tevfik: *Atatürk Anadolu'da*, Ankara, 1959
Carr, Edward Hallett: *A history of Soviet Russia* (Sovyet Rusya'nın tarihi), cilt 3, Londra, 1966
Cebesoy, Ali Fuat: *Milli mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953
————: *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1957
————: *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955.
Lewis, G.: *Turkey* (Türkiye), Londra, 1965
Gökbilgin, M. Tayyib: *Milli Mücadele Başlarken*, c. I 1959, c. II 1965
Harb Kabineleri'nin İsticvabı, Vakit Matbaası, 1933
Harris, George S.: *The origins of communism in Turkey*, (Türkiye'de komünizmin kökeni), Kaliforniya, 1967
Howard, Henry N.: *The partition of Turkey*, (Türkiye'nin bölünmesi), New York, 1966
Jaeschke, Gotthard: *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: II-Mudanya Mütarekesinden 1923 sonuna kadar*, Ankara, 1973
————: *Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*, Ankara, 1972
Kansu, Mazhar Müfit: *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber*, Ankara, c. I 1966, c. II 1968
Karabekir, Kâzım: *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1960
————: *İstiklâl harbimizin esasları*, İstanbul, 1957
————: *Cihan harbine nasıl girdik*, İstanbul, 1937
Laqueur, Walter Z.: *Comminism and Nationalism in the Middle East*, (Orta Doğu'da komünizm ve ulusçuluk), Londra, 1956
Lloyd George, David: *Memoirs of the Peace Conference* (Barış Konferansı anıları), c. II, New Haven, 1939
Markczinis, Spiros: *Politiki İstoria tis Neoteras Ellados* (Modern Yunanistan'ın siyasi tarihi), Atina, 1968
Özalp, Teoman: *Milli Mücadele, 1919-1922*, Ankara, 1971
Papasian, K.S.: *Patriotism Perverted*, (Sapık Yurtseverlik), Boston, 1924
'Rauf Orbay'ın hatıraları', *Yakın Tarihimiz*, c. XV, s. 49 vd.
Rawlinson, A.: *Adventures in the Near East, 1918-22*, (Yakın Doğu'da maceralar), Londra, 1923
Saral, Ahmet Hulki: *Güney Cephesi*, Ankara, 1966
Sarıhan, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara, 1982
Sonyel, Salâhi R.: *Turkish Diplomacy, 1918-23*, (Türk Diplomasisi), Londra, 1975
————: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara, c. I 1973, c. II, 1986
————: 'Mustafa Kemal and the Turkish Nation's struggle for survival' (Mustafa Kemal ve Türk Ulusu'nun varlık mücadelesi), *Cultura Turcica*, c. IV, Ankara, 1967

———: 'Kurtuluş Savaşı günlerinde İngiliz'lerin eline geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli tutanakları', *Belleten* XLV, no. 179, Temmuz, 1981

———: 'Mustafa Kemal and Enver in confilict, 1919-22' (Mustafa Kemal - Enver çatışması), *Middle Eastern Studies*, c. 25, no. 4, Ekim 1989

———: "Did the Ottomans try to conclude a secret treaty with Feisal?' (Osmanlı'lar Faysal'la gizli bir antlaşma imzalamayı denediler mi?), *Impact International*, c. 15, no. 21. Londra, 8-21.11.1985, s. 12-4

———: 'İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgelerinin ışığı altında 1919 İngiliz-Osmanlı gizli antlaşması', *Belleten*, XXXIV, no. 135, Temmuz 1970, s. 437-49

———: 'Orgeneral Kâzım Özalp'ın anıları ile ilgili bir açıklama', *Belleten*, XXXVII, no. 146, Nisan 1973, s. 231-4

———: 'Enver Pasha and the Basmaji Movement in Central Asia' (Enver Paşa ve Orta Asya'da başlayan Basmacı Akımı), *Middle Eastern Studies*, c. 26, no. 1, Ocak 1990, s. 52-64

———: 'Kurtuluş Savaşı günlerinde Doğu siyasamız', *Belleten*, XLI, no. 164, Ekim 1977, s. 673 vd.

———: 'Son Osmanlı Padişahı Vahidettin ve İngilizler', *Belleten*, XXXIX, no. 154, Nisan 1975, s. 257-64

———: Ölümünün 34. yılında Atatürk'ü anarken', *Belleten*, XXVII, no. 146, Nisan 1973, s. 235 vd.

———: *Atatürk, the Founder of Modern Turkey*, (Modern Türkiye'nin Kurucusu Atatürk), Ankara, 1989

Söylev, I ve II, Ankara, 1963 ve 1964

Spector, Ivor: *The Soviet Union and the Muslim World, 1917-58*, (Sovyetler Birliği ve İslâm Dünyası), Seattle 1959

Speech (Söylev), Ankara 1963

Şimşir, Bilâl: *İngiliz belgelerinde Atatürk*, Ankara, 1973 vd.

Tansel, Selâhattin: *Mondros'tan Mudanya'ya*, Ankara, 1977

Tarih IV, İstanbul, 1934

Tengirşenk, Yusuf Kemal: *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967

Toynbee, A.J. ve Kirkwood, K.P.: *Turkey* (Türkiye), Londra, 1926

Tunaya, Tarık Z.: *Türkiye'de siyasi partiler*, İstanbul, 1952

Tunçay, Mete: *Türkiye'de sol akımlar, 1908-1925*, Ankara, 1967

Türk İstiklâl Harbi, Ankara, 1962-1969

Türkgeldi, Ali: *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara, 1948

Ulubelen, Erol: *İngiliz gizli belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1970

Uluğ, Hakkı N.: *Siyasi yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet, 1973

IV. Gazeteler

Al Aksa
Alemdar
Akşam
Ati
Bosphore
Chicago Daily News
Chicago Tribune
Daily Telegraph
Echo de Paris
Echo National
Entente
Evening News
Evening Standard
Giornale di Roma
Hadisat
Hakimiyet-i Milliye
İfham
İkdam
İleri
İrade-i Milliye

İstikbal
İstiklâl
İttihad
Journal d'Orient
Memleket
Millet Yolu
Minber
Morning Post
Moslem Outlook
Neologos
Observer
Orient News
Öğüt
Pall Mall Gazette
Payam
Peyam-ı Sabah
Sabah
Serbesti
Servet-i Fünun
Soir
Söz
Spectator
Sunday Times
Tahidromos
Tanin
Tasvir-i Efkâr
Tercüman-ı Hakikat
Times
Türkçe İstanbul
Vakit
Vatan
Yeni Gazete
Yeni Gün
Yeni İstanbul
Zaman

GENEL DİZİN

Abbas, Cevat 220, 252, 254, 343
Abbas, Yarbay 61
Abbashidze, Ahmet Bey 112
Abdullah, Şeyhülislâm Dürrizade El Seyid 69, 75
Abdülaziz, Sultan 97
Abdülhamit, Sultan 228
Abdülkadır, Seyid (Şeyh) 11, 69, 136
Abdülmecit, Veliaht 5, 42, 61, 68-9, 96-8, 103, 128, 153
Abidin, Zeynel 61, 161
Abilov 325
Abuk Paşa 65
Abusad: bkz. Cami Münir
Acarya (Acaristan) 275, 330
Adana XVII, 6-7, 35 ve n22, 37, 39-40 ve n34, 44, 47, 65, 71, 74, 81, 150, 326
Adana gemisi 226
Adapazarı 46, 68, 80-1, 88, 110
Addi sevitch, M. 141
Adil Bey 32, 42
Adil, Hacı 5
Adil Paşa: bkz. Selâhettin
Adil, Senatör 161
Adnan, Abdülhak 50
Adnan Bey (Adıvar) 229, 232, 237, 299, 309-10, 319-21, 325, 328, 337, 339, 343
Afgan Komitesi 59
Afganistan (Afganlar) 24, 52, 54-5, 58-9, 62, 66, 114-7, 139, 155, 159, 164-5, 172-2, 187, 192, 201, 247-9 ve n63, 252, 264, 298 ve n29, 302, 345, Emir 103, 187, Kurul 187-195, Moskova Antlaşması 165, Türkiye ile ilişkiler 187, 192, 196, 248-9, 298
Afrika 23, 51, 298, 302
Afyon Karahisar 44-6, 60, 69, 109, 125, 150, 165, 198, 220, 246, 280, 283, 311
Agayef, Ahmet 256
Ağa Han 59, 150
Ahmedabat 248
Ahmet Han, Sultan 187, 252
Ahmet Paşa 61
Ain Pe Teşkilâtı: bkz. Türkiye
Akbaş baskını 64
Akçeşehir 226
Akçura, Yusuf 256
Akdeniz 23, 104, 335
Akdeniz gemisi 191
Akhisar 35-6, 44-5, 60-61
Akif, Gerede'li 206
Akif, Kastamonu milletvekili Mehmet 252
Akif, Koca Başı 10
Akil Bey, Yargıç 61
Akre 301
Akşam 4n16, 116, 264
Akşin, Sina 32 n10 n11, 38 n29
Alaşehir 35-6, 44, 86-8, 220, 250, Kongresi 38
Alemdar 6n26, 7 n31, 8 n32, 13 n50, 17 n5 n6, 22 n22 n23, 50 n53, 70 n118, 161
Alıca, Harun 124
Ali Bey (Enver Paşa) 116
Ali, Beha 117
Ali Celâdet 302 ve n38
Ali, Çamur 206-7
Ali, Çerkez 3
Ali Efendi 246
Ali, Emir 32, 38, 170
Ali, Kâmuran 302 ve n38
Ali, Kel 36
Ali, Mehmet 61, 88, 161, 226
Ali, Muhammed 124
Ali, Şeyh 199
Ali, Yalova'lı 206
Alimof, Sait 83, 142, 174
Alkadeff Firması 179
Alma 336
Almanya (Almanlar) XV n1, 10, 55, 67, 103, 116, 118, 154, 159, 179, 201, 223-4, 226, 250, 263, 286, 302, 316, 328 n86, 340, 343-4 Askeri güç 1, Kemalist'lerle ilişkiler 159
Alıntaş Tepeleri 203
Amasya 18, 21-2, 43, 110, 154, Görüşmeleri 21-2, 32, 42, Protokol 68
Amerika 302
Amerika Birleşik Devletleri (Amerika'lılar): XV n3, 4, 7 n30, 12-3, 17, 31, 108, 117, 154, 250, 263, 265, 282, 304 ve n42, 315, Basın 5, Güdüm 17, 31, 34, 37-8, Kemalist'lerle ilişkiler 304, Kurul 38, Masonlar 4, Türkiye ile ilişkiler 5, 17, 37, Yakın Doğu Yardım Komitesi 260, 275
Amsterdam 245
Anadolu XV, XVII, 12, 15-6, 18-9, 21-3, 26, 34, 36-8, 40-41, 44, 46-7, 49-50, 53, 56-9, 64, 66-7, 69, 71-2, 74-5, 77, 81-2, 85, 89-91, 95-7, 99-104, 107, 110, 112-120, 122-23, 125-7, 129, 131, 134, 136-8, 140, 142, 145 ve n158 n161, 146-7, 149-50, 152-4, 156 n20, 159 ve n23, 161, 163, 165, 167-8, 171-3, 175, 178, 184-5, 190-191 ve n76, 192, 195-8 ve n86, 200-2, 206, 208, 210-3 ve n14, 214-5, 217-9, 221, 223-30, 236, 242, 244-5 ve n53, 246 ve n56, 247, 249, 250 n65, 251, 253-5 n71, 258-260, 262, 264, 266-8, 270, 274-6, 283, 289-90, 292-3, 298, 302-4 n42, 309, 310 ve n310, 312-3, 321, 325-8, 330, 335, Ajansı 164, 260, 264-5, Basını 246, Batı (Anadolu) 80, 254, 256, Demiryolu 88, 339, Doğu (Anadolu) 6, 12, 22, 30, 251, 255, Güney (Anadolu) XVII, Kuzey (Anadolu) 251, Sovyet Cumhuriyeti 261, Yönetimi 177, 256
Anadolu Cemiyeti 229-231

Anadolu Harekât Ordusu 230
Anadolu Ulusal Kurultayı 230
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti 58, 84, 111
Anastasiadis, P. 134
Angarskii, Upmal 113, 144, Kurulu 105
Ankara XVII, 22, 34, 36, 45, 58, 61-3, 66-7, 69-71, 73, 80-6, 88, 92, 96-8, 100-1, 103, 105-6, 108-9, 113, 117, 120, 122-8 ve n126, 129-30, 132, 134, 138-145, 147, 149, 154-6 n18, 157, 159, 162-3, 166-170, 173, 175, 177-9, 182-4, 186-8, 190-1, 193-201, 203-4, 206-7, 210-2, 214-5, 217 ve n17, 218-220, 222, 224-8, 231-2, 237, 241, 243-4, 247-250, 254-9, 261-2, 264-5, 269-270, 272-6, 279 ve n1 n4 n5, 280-4, 288-295, 299-301, 304-5 ve n44, 306-8, 310, 312-321, 323-5, 327-333, 343 Antlaşması 210-1, 217, 224, 233, 237, Basını 243-4, 270, 273, 275, 289, 300, 308, Yönetimi 93-4, 97, 106, 109-111, 124, 135, 141, 144, 147, 151-2, 154, 156-7, 161, 166, 168, 188-196, 217, 219-220, 222-3, 229, 231-2, 234-237, 240, 243-4, 247, 249 ve n63, 250-1 n66, 253, 256-7, 261-2, 266-8, 270, 272-5, 280, 283-4 n11, 285, 288, 289-290, 293-4, 296, 299, 304, 308, 309-310, 324, 328-9, 339
Antalya XV, XVII, 11, 71, 78, 119-122, 148, 160, 214, 226, 231-2
Antep XVII, 49, 74, 150
Antoine, St. 122
Anzavur, Ahmet 56, 58, 60, 69-70, 326
Apak, Rahmi 101 n73
Arabi Paşa 54
Arabic gemisi 340-1
Arabistan (Araplar) 13, 19, 23, 40, 50-1, 53-4, 106, 118, 157, 300, 322, 345, Arap Bürosu bkz. İngiltere, Türklerle ilişkiler 18-20, 53, 64, 157
Aralov, Simeon 246-8, 254, 256-8, 261-4 ve n84, 270-1, 273-6, 279 ve n5, 282, 288-9, 293, 298-9, 308, 314, 316-7, 325, 328-9
Ardahan 221, 274
Arif, Albay 60
Arif Bey 10, 225 ve n22, 228
Arif, Celâdettin 16, 138, 176, 219, 260, 304, 332
Arif, Mehmet 26-7, 200
Arif, Mustafa 7, 188
Arif, Yarbay 61
Arifiye 80
Aristidi Paşa 92
Ark Royal gemisi 104
Arnavutluk (Arnavutlar) 60, 120-1, 208, Kemalist'lerle ilişkiler 229
Arnavut Kulübü 121
Arslan, Emir 166
Aspis destroyeri 325-6
Asr-ı Saadetten Bir Yaprak 101
Asya XV, 132, 221, 239-240, 272-3, 281, 289, 296, 302, 304, 344, Küçük Asya 12, 256, 298, Orta Asya 8, 102, 118 ve n94, 165, 213, 221, 275, 293, 302
Aşırbekof, Musa Bey 112
Aşit, Kurmay Binbaşı 122
Atalay, Besim 109
Atchkoff, Dimitri 134, 229
Atıf, Bayezit Mebusu 213
Atıf Bey 314
Ati XVI n7, n1 n2, 2 n5 n6 n7, 4 n15 n16, 6 n24 n26
Atina 27, 89-90 n51, 133 n136, 147, 231, 246, 249, 271-2, 276, 313 n59, 324 ve n80, 325-6 ve n82, 327 ve n83, 331-2 n95, Türk Komitesi 272, Yönetimi 253
Attar, Ahmet 51-2
Avni Bey 25
Avni, Hüseyin 61, 251-2, 310
Avni Efendi, Milletvekili 105
Avrupa 9, 11, 25-6, 50, 55, 78, 82, 100-101- 116, 118-9, 121, 132, 134-5, 139, 152, 158, 178-181, 191, 193-4, 210, 214, 225, 232, 236-9, 242-3, 253, 257, 267, 272, 277, 282, 284-7, 289, 293, 302-3, 305, 316-7, Kamuoyu 238
Avusturya (Avusturya'lılar) XV n1, 223, 302
Ayasuluk 44
Aydemir, Şevket Süreyya 1 n3, 101 n73
Aydın XV, 15, 31, 35-6, 44, 165, 181-2
Aydınlatma (propaganda) bkz. Türkiye
Ayvalık 35-6, 44, 325-6
Ay ve Yıldız Cemiyeti 207
Azamet Bey 142
Azerbaycan (Azeriler) 24, 29, 40, 51, 53-4, 58, 67, 82, 91, 102, 106, 111-2, 116, 118, 131, 141-2, 150, 171, 174, 181, 186, 192, 202, 209, 221-2, 224, 247, 275, 325, İttihat Partisi 59, Müsavat Partisi 59, 112, Ordu 109, Kemalist'lerle ilişkiler bkz. Türkiye
Aziz Bey 270-1
Aziz, Nuri (Süreyya) 159
Aziziye 37
Azmi Bey 10
Azmi, Cemal 117

-B-

Balbek 55
Babıali bkz. Osmanlı İmparatorluğu - yönetim
Bağdat 7, 11 ve n42, 39, 50, 55, 216, 346
Bagirof 83, 186
Bağlaşık Devletler (Bağlaşıklar) XV ve n3, XVI, 1, 4-5, 7, 11-2, 17-8, 20-1, 27, 41, 61, 63, 67-9, 71, 75-6, 91, 124, 126-136, 138-142, 146-7, 149, 151, 155-6, 165, 167, 173, 175, 181-2, 185, 193-4, 204, 212-3, 221-3, 227, 232, 238, 243, 245, 247, 253, 256, 265 n88, 268-9, 272-3, 277, 279 ve n1 n3, 280-4, 291, 295-6, 303, 307-8, 313, 315, 320, 323, 327, 329, 331, 334-5, 337, 339, Askeri Güç XVII, 2, 18, 31, 45, 68, 70, 73, 84-5, 105-6, 112, 158, 167, 208, 222, 269, 272, 316, 337-341, 346
Bahri Bey 36
Baird, Albay 334
Baker, Albay 76
Bakırköy (Makri) 124
Baki, Yarbay 282
Bakuba 216
Bakü 52, 62, 82-3, 91, 108, 112-3, 115-7, 126, 142, 155, 171-2, 175, 184, 222, 274, 283, 285, 297-8, 329-330, Konferesi 106, 118
Balfour, Arthur James 6 n23, 9, 10 n35, 11, 19 ve n12, (Lord Balfour) 263, 264 n83
Balıkesir 35, 44, 47-9, 57-8, 60, 62, 66, 86, 158, 250, 311, 326

Balkanlar 23-5, 228-9 n28, 263, 269-270, 284, 287, 292, 303
Ballard, General 206
Baltazziz, Yunanistan Dışişleri Bakanı 253
Banca Commerciale d'Italia 125, 160, 179
Bandırma 10, 13, 44, 58, 60-3, 65, 69-70, 86, 250, 326
Bardiz 126
Barreré, M. 315
Barry, M. 5
Basın bkz. Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye (Anadolu)
Basmacı Akımı 118 n94
Basra 322
Basri Bey, Karesi Milletvekili 252
Başkırlar 78
Batı 21, 75, 145, 164-5, 178, 186, 194, 213, 253, 273, 297, 304, 345
Batı'lı Devletler 178, 181-2, 186, 189, 213, 240, 258, 261, 263, 271, 288, 303
Batum 52-3, 62, 89, 105, 112, 124, 126, 133, 184-5, 187, 191, 221-2, 224, 274, Antlaşması 345
Bayazit 113-4
Baytok, Taner 63 n87
Bedevi, Ahmet 8
Bedirhanlar 11, 32-3, 38-9, 136, 170
Bedirhan Zade, Süreyya 137
Bedri Bey 115-7, 275
Bedrosyan, N. 134
Begovith (?), Rifat 3
Beha Bey 10, 117
Beha, Fikri 159
Behaettin, Teğmen 207
Behiç Bey 166
Behiç Hakkı 34, 88, 92, 252
Behzat Bey 51
Bekir, Kurmay Binbaşı 208
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 18 n10, 32 n9, 38 n32
Belgrat 272
Bell, Binbaşı 137
Belleten XVIII n9, 34 n20, 48, 49 n51, 71 n2, 100 n70, 131 n130, 238 n38
Bennet, Yüzbaşı 145 ve n161, 152, 184
Bentinck, C.H. 313 n59, 325-6 ve n82, 327 n83, 331-2 n95
Bergama 16, 35-6
Berlin 31, 32 n7, 54, 66, 113, 115-7, 124, 166, 214, 276, 325, 328, 343
Bern 2-3 ve n9 n12, 26-7 ve n30, 88, 100
Berneryan, Çanis 292
Besarabya 228, 272
Besim, Kurmay Yarbay Hafız 167
Beyaz Ruslar 228
Beyrut 19, 29, 123, 216, 283, 300-1
Beyşehir 46, 246
Bıyıklıoğlu, Tevfik 38 n32, 63 n87, 238 n41
Bilâl Bey 264
Bilecik 45, 85, 109, 138, 330
Bingazi 19
Binns, Binbaşı C.E. 3, 8-9
Birge 44
Birkenhead, Lord 335
Birleşik Krallık (ayr. bkz. İngiltere) XV
Bitlis 29
Bizans Cumhuriyeti 160
Black Jumbo (İngiliz ajan) 36
Blacque Bey 153
Block, Adam 169 ve n38
Bodrevo, Albay 138-9
Bodrum 13
Boğazlar XV-XVI, 2, 86, 100, 139, 158, 243, 256, 268-272, 275-6, 280-1, 284-5, 288, 305-7, 329, 334-5, Sorunu 291, 294-5, 297, 315
Bolşevik İslâm Ordusu 65
Bolşevikler bkz. Sovyet Rusya
Bolu 110
Bolvadin 220
Bombay 245
Borsarelli, Signor 26
Bosphore 88
Boulogn (Bulonya) 86
Bozhöyük 165
Bozkır 46, 61
Bravine 173
Bray, Binbaşı N.N.E. 302
Brest Litovsk 65, 132, Antlaşması 105, 345
Briand, Aristide 147, 149, 210
Brisseaud, Komutan 86
British and Foreign State Papers bkz. İngiltere
Brock, Amiral O. de 305, 337 ve n106
Broido 171
Brown, Edgar Louis 34, 315-6
Buchanan, M. 159
Budapeşte 343
Buhara 52, 275
Buharin 272, 286
Bulvadin 220
Bulgaristan (Bulgarlar) XV n1, 27, 132, 134, 178, 215, 228-9, 250, 271, 304, 310, 316, Ajanlar 229, Çeteler 271, Kemalist'lerle ilişkiler 58, 78, 229 ve n28, 272, 345, Yönetim 229, 272, 345
Bunder Abbas 55
Burdur 106
Bursa 15, 55, 62-3, 82, 85-7, 94, 109, 136, 158, 165, 215, 230, 289, 311, 317, 326
Bükreş 159, 315-6 n64, 343
Büyük Britanya bkz. İngiltere
Büyük Millet Meclisi: bkz. Türkiye

-C-

Cafer Paşa 50
Cahit, Hüseyin 10
Caix, Robert de 80
Calthorpe, Amiral Arthur Gough XVI, 3 ve n9, 6 ve n23, 7 n27, 11 n40 n43, 13 ve n47, 18 ve n8 n9
Cambolat, İsmail 5, 10
Cami Münir (Abusad) 88, 106, 123-5, 153-4, 157, 159, 166, 179, 190, 193-4, 219, 245
Caputo, M. 122-3
Carasso (Karasu), Emanuel 4, 122, 168
Carmen 25-6
Carr, Edward Hallet 101 n73, 131 n132
Carter, Albay J.F.C. 302
Cavit, Albay 114
Cavit Bey 10, 123, 152, 303
Cebelitarık 23, 287, 335
Celâdet Bed han 32-3, 170
Celâl Bey 45, 60-1, 247, 292
Celâl, Mahmut 244
Celâl, Prezrin'li 206
Celâl, Teğmen 113

Celâlettin Arif
Cemal, Albay 207
Cemal Paşa, Bakan 41, 60, 63
Cemal Bey 161, 207
Cemal, Binbaşı 210
Cemal Paşa, Küçük 20, 39, 47
Cemal Paşa 1, 5, 101, 115-7, 139, 172, 196, 218, 275, 333
Cemalettin Efendi, Şeyhülislâm 13
Cemil Bey, Başkonsolos 153
Cemil Bey 76
Cemil Molla 163-4
Cemil Paşa 98-9
Cemil, Reşit 9
Cemiyet-i Akvam (Uluslar Birliği) 287, 296, 307
Cenevre 2, 7, 29, 30 n3, 119 n98, 153, 166, 179, 184
Cenova 260, 271, 292 Konferansı 260-1
Cevat Bey 10
Cevat Bey, Büyükelçi 138
Cevat Bey, Milletvekili 125
Cevat, Naim 112-3
Cevat Paşa 63, 218
Cevat, Trabzon'lu 206
Cevat, Yüzbaşı 63
Cevdet, Abdullah 11
Cevdet, Ahmet 3, 8, 27
Cevdet, Albay 33
Cevdet Bey 27, 53
Cezayir 19, 51-2
Charpy, General 334
Chester, Amiral 304 Projesi 304 ve n42, 305
Chicago Daily News 265, 316
Chicago Tribune 291
Childs, W.J. 102
Churchill, G. 34
Churchill, Winston 269
Cihad 16, 19, 58, 264
Cihat, Servet (Edip Bey) 119
Claison, G.L.M. 302
Clemenceau M. 7, 13
Cornwall, Yarbay J.H.M. 243, 246
Cornwallis, K. 157 ve n22
Crane, Charles R 17
Cromwell, Oliver 289
Crowe, Sir Eyre 123 ve n106, 155 n14, 313, 337, 346
Culfa 282, 298
Cultura Turcica XV n6, 18 n10
Cure, Sir Capel 26
Curzon, Lord 12 n45, 13 ve n47, n8, 19 n12, 20 ve n14, 23, 25, 29 n2, 33 n13 n15, 34 n18, 36 n25 n26, 38 n31, 43 n44, 45 n45 n46, 46 n48, 52-2 n57, 53-4 n62, 58, 67 ve n106, 69 n115 n116, 70 n120, 71 n2, 72-5 n15, 76 ve n16 n17, 82, 84 ve n38, 86 n41, 89-90 ve n51, 91 n56, 95, 98 ve n66, 100 n69 n70, 118 n93, 120, 123 ve n105, 133 ve n136, 134 ve n139 n141, 136-7 ve n144, 138 n147 n149, 139 ve n 150, 151, 155 ve n15, 159-160 ve n25, 170 ve n40 n41, 183 n52 n53 n55 n56, 184 ve n58, 187 n70 n71, 199 n91, 204-5 n104 n105, 208 n106, 210 n7, 234, 236, 238 n39 n40, 239 ve n42, 242 n 46, 243 ve n49, n50, 244, 247 ve n58, 248 n61 n62, 249, 253, 257, 259, 264 n85, 265, 273, 277 n107, 290, 291 ve n19 n20, 295 ve n25, 296, 299, 303 ve n39, 305 ve n43 n45, 306 ve n47 n48, 307 n49, 310, 312-3 n59, 314-6 ve n64 n65, 318 ve n 68 n69 n70, 323-6 ve n82, 333 n98, 334 ve n99, 337 ve n106, 339 n109 n110, 340 n113

-Ç-

Çakıncı (Tsakindji), Ermeni 326
Çanakkale XVI, 62, 90, 269, 286, 305-6, 330, 335, 339, Boğazı 1, Bunalımı 268-9
Çarlık Rusya: bkz. Sovyet Rusya
Çatalca 100, 281, 327
Çay 220
Çeka: bkz. Sovyet Rusya
Çerkezler 38, 46, 58, 60, 153, 326, 331, Yunanistan'la düzenler 325-6
Çınar 35-6
Çiçerin 78, 82, 102, 105, 135, 166, 171, 173, 196, 240, 262, 272, 275-6, 285, 289, 293, 295-7 n26, 314
Çin 24
Çoban Hisar 326
Çora, İdris 83
Çorum 143
Çotani, M 245
Çukurova (ayr. bkz. Kilikya) XVII, 12, 21, 57, 67-8, 146

-D-

Dağıstan 116, 131, 150, 192, 202, 275
Daily Telegraph 291-2 ve n21, 335 ve n101
Danilov 83, 133
Danilova, Madam 83
Danone, Simon 122
Daşnaklar: bkz. Ermenistan
Davut Bey 326
Davut, Binbaşı 16
Dedeağaç 159
Deedes, General 23
Defrance, M 17
Değirmendere 125
Delibaşı 246
Denikin, General 223
Denizli 44, 165
Derbof 101
Derby, Lord 76 n17
Derince 45
Dering, Sir H 315-6 ve n64
Dicle 143
Dimetoka 320
Dimopulos, P. 122
Dinari Signor 122
Dinir 220
Dino, Ahmet 121-2
Dino, Şahin 121
Dip Kafkasya: bkz. Kafkasya
Diyarbakır 33, 38, 43, 45
Documents on British Foreign Policy 58 n73, 67 n104 n105, 75 n14, 76 n17, 80 n27, 133 n135, 138 n147 n149, 147 n1 n2, 279 n3
Doğanlı 105
Doğu 56, 75, 103, 105, 116-7, 131 n130, 132, 144-5, 148, 157, 165, 170, 173, 174-5, 182, 189,

191-2, 194, 212-3, 274, 287, 295-7 ve n26, 301-3, 335, 345, Siyasası 191-2, 310, Sorunu 68, 146-7, 238, 302
Doğu Bürosu: bkz. Sovyet Rusya
Doğu Hint Adaları 23
Doğu Huzursuzluğunu Araştırma Karma Komitesi: bkz. İngiltere
Doğu İlleri: bkz. Türkiye
Doğu'da Propaganda ve Eylem Konseyi: bkz. Sovyet Rusya
Dorotheos, M 160
Dört er Konseyi (ayr. bkz. Bağlaşıklar) 56
Driver, G.R. 6 n23
Dubois, Kardinal 86
Dudurlu 68
Dumlupınar 177
Durak, Mustafa 105
Durak, Müştak 252
Dündar, Mehmet Ali 107
Düyun-u Umumiye 169
Djigit gemisi 126

-E-

Eburra, Şeyh 51
Echo National 335 ve n100
Edip Bey (Servet Cihat veya Vedat) 119, 121-2, 124
Edip, Eşref 252
Edip, Halide 5, 17, 114-5, 117, 183 n53, 229, 241
Edip, Yüzbaşı 168
Edirne 43, 60, 62, 64-5 n93, 190, 197, 211, 292
Edmonds, W.S. 9 ve n34, 27 ve n30, 31, 35, 42, 48, 53, 55, 128, 139, 150, 155, 234, 276 n105
Edremit 44, 64
Ege Denizi 100
Egorof 276
Eğerdir 165
Ekrem Bey 281
Ekrem, Cemil Paşazade 33
El Aksa 300
El Hassa 51
Elâzığ 22, 32
Eliava, Shalva 113, 117, 144, 191, 200
Elviye-i Selâse: bkz. Türkiye
Emin, Ahmet 61
Emin Ali, Bedirhanoğlu 6, 38, 47
Emin Bey 27
Emin, Mehmet 142
Emin, Selânikli Doktor 16
Emir Paşa, Sivas Milletvekili 252
Emrullah Bey 47
Enez Hatu 236
Engeli 298
Enver Bey 343
Enver Paşa 1 ve n3, 5, 16, 31, 40, 52-4, 66-8, 103-4, 112, 114-6, 118 ve n94, 131, 154, 166, 168, 177, 185, 196-7, 200-1 ve n96, 202 ve n97, 207, 211-3, 218, 221, 225, 255-6, 261, 275
Erckli 44-5, 81, 120
Erivan 38, 127, 282
Ermeni Patriği: bkz. Ermenistan - Patrik
Ermenistan (Ermeniler) XVI-XVII, 5-6, 11-2, 31, 33, 37, 40, 49, 53, 67, 82, 86, 100, 105, 111, 113-5, 126, 129, 131, 133, 135, 140, 143-4, 146, 164, 181-3, 192, 197, 209, 215, 216, 222-3, 235, 258, 260, 277, 281, 291-2, 303, 327, 331, 340, A.B.D. ilk ilişkiler 38, Ajanlar XV 1, 37, 126, 134, 139-140, 145, 182, 291-2, Askeri güç 12, 38, 105, 126-7, Basın 58, Çeteler 281-2, 291, Daşnaklar 131, 140, Ermeni Sorunu 6-7, 12, 31, 52, 58, 75, 82, 86, 235, Fransa ile ilişkiler 21, İngiltere ile ilişkiler 21, 290, Kemalist'lerle ilişkiler 222-3, Kürt'lerle ilişkiler 6, 33, 215-6, 235, Önderler 21, 235, Patrik 216, 292, Rum'lar/Yunanlı'larla ilişkiler 215-6, 327, Türklerle savaş 126, 131, 133, 146, Yönetim 30, Zulümler 105
Ertoğrul 150
Erzincan 22, 29, 51, 201
Erzurum 20, 22, 29, 32, 36-7, 44-5, 53-4, 65, 78, 81-3, 91, 104-5, 110, 115, 124, 126, 141-3, 173, 201, 224, 244, 282, Kongresi 22, 29-32, 34, 112, 177
Esat, Albay 167, 208, 281
Esat Paşa, Doktor 16, 52
Esat, Mahmut 252, 261, 333
Esat Bey, Mutasarrıf 19
Eskişehir 36, 41, 45, 60-1, 66, 69, 78, 88, 91, 102, 109, 125, 145, 165, 195, 198-9, 203, 213, 223, 225, 242, 311, 313
Eşref, Trabzon Milletvekili Albay 252
Ethem Bey 326
Ethem, Çerkez 36, 61, 69, 87-8, 95, 146, 164
Ethem, İbrahim 121
Evans, İngiliz Savaş Bakanı C.W. 198 ve n86
Evening News 264
Evening Standard 335-6 n103

-F-

Fadıl, Albay 207
Fago, Yarbay 119, 122-3, Kurulu 122
Fahrettin, Albay 60-1, 63
Fahrettin Bey 76
Fahrettin Paşa 248-9, 273
Fahri Baba 54
Fahri Bey, Defterdar 61
Faik, Ereğli'li 206
Farmasonlar: bkz. Masonlar
Faruk, Prens Ömer 244
Fas 19, 23, 51-2
Fatin Efendi (Hoca) 138, 162, 164, 235
Fatullah, Şeyh 300
Faysal, Emir 19 ve n12, 20-1, 50, 59, 157, 216, 234, Mustafa Kemal'le gizli anlaşması 19-20, 35
Felâh-ı Vatan Grubu: bkz. Türkiye
Ferit, Ahmet 95
Ferit Bey 250, 269, 272, 303-4, 323
Ferit, Damat 7, 9, 12-3, 17-8, 25-6, 34, 40-2, 56-7, 59, 68-9, 74, 77, 84-5, 88-92, 97-100, 104, 108, 121, 123, 127, 136, 145, 161, 163, 212, 216-7, 277, Kabinesi 8-9, 13, 26, 32, 40-1, 61, 68-9, 98, 108, 167
Ferit, Milletvekili 88, 144
Ferit, M. 176
Ferit Bey, Özel Kalem Müdürü 238, 241-2
Ferit Bey, Paris Temsilcisi 241
Fethi, Ali 5, 225, 229, 251-3, 258-260, 268 ve n93, 333, 335
Fethiye 13, 231
Feuillet, M. 2

Fevzi Efendi, Şeyh 29
Fevzi Paşa, General Mastafa 36, 62, 90, 92, 119, 145, 168, 177, 181, 185, 189, 191-2, 194, 208, 212-3, 254, 273, 314, 330, 332-3, Kurulu 36, 50
Feyzi Bey, Bakan 304, 333
Feyzullah Efendi 51
Fırat 143
Fiat Firması 226
Fikri, Lütfi 108
Filistin 19, 189, 192, 264, 296, 300-1 ve n34, Türk düzenleri 300-1
Fitzmaurice, G.H. 91, 96-7
Fitzmaurice, Teğmen 121
Fitzmaurice, Tuğgeneral 88 ve n 46
Fontana, Konsolos 123
Forbes, M. 346
Francer (Fraser), M.S. 34
Franciosi, Teğmen 121
Franklin-Bouillon, Senatör 209 ve n1, 210 ve n7, 214, 227, 233, 237, 239-241, 269, Antlaşması (ayr. bkz. Ankara Antlaşması) 227, 273
Fransa (Fransızlar) XV ve n3, XVI, 2-4, 13, 55-7, 64, 66-7, 71, 80-1, 86, 89, 96, 100, 102, 104, 116, 120, 126, 131, 135, 145-6, 149, 154, 158, 170, 179-183, 188, 194, 198-9, 208-211, 214, 217, 224-7, 231, 233, 237-8, 240, 243, 266-7 ve n91, 269-270 ve n96, 272, 276, 283, 285-7, 289, 291, 296, 298, 302-5, 307-8, 310, 315, 324, 335, Ajanlar 25, 27, 55, 80, 237, 334, Askeri güç XVII, 49, 63-4, 67, 214, 281, 322, 334, Basın 81, 214, Ermeni'lerle ilişkiler 12, 49, Fransız güdümü 20, Fransız işgalleri 227, Fransız yandaşları 1-2, 7, 9, 56, 76, 237, İngiltere ile ilişkiler 2, 57, 194, 217, 262, 269, 270, 272, 315, İstihbarat Servisi 2, 40, İtalya ile ilişkiler 269, Kemalist'lerle ilişkiler 80-1, 188, 193, 210-1, 214, 217, 225, 227, 231, 233, 237, 240, 256, 266-7 ve n91, 269, 272-3, 281, 283, 304, 324, 335, Kurullar (delegeler) 156, 262, 296, 315, 320, Sovyet Rusya ile ilişkiler 289, Türklerle ilişkiler 8, 32, 40, 57, 63, 66, 80-1, 158, 170, Yönetim 3, 12, 20, 90, 180, 193, 248, 256, 268-270, 334, Yunanistan'la ilişkiler 90
Frew, Dr. 184
Frünze, General Mihail 228, 256, 285, Kurulu 227, 246
Fuat, General Ali 36 ve n26, 45, 53, 60-1, 64 ve n90, 83, 87, 91, 101 n73, 178, 186, 193, 211, 223, 225, 256, 271, 279 n3, 322
Fuat Bey, 290, 292
Fuat, Selim 27
Fuat, Yüzbaşı 207

-G-

Gafar, Karesi Milletvekili Abdul 252
Gaito, Signor 121
Galicia gemisi 122
Gailef, Sait 117
Galip, Ali 22, 32-3
Galip Bey 8, 271
Galip Paşa, Ali 204, 206, 275
Galip, Yüzbaşı 37
Gandi 348-9
Garroni, Marquis 122
Gaspari gemisi 120
Gates C.F. 5, 12 ve n46
Gayr-i Müslimler XVII, 2, 5, 37, 93, 169
Gee, Yüzbaşı 265
Gelibolu 64, 229, 272, 305-6, 334
Geyve 68, 220
Giolitti, Signor 119, 122
Giuliano, Rahip 122-3
Giornale di Roma 291
Giresun 126
Girit 326
Gizli Antlaşmalar XV ve n5
Gouraud, General 80-1, 86
Gökalp, Ziya 10
Gökbilgin, M. Tayyip 6 n22, 57 n69, 63 n87, 64 n91, 66 n99
Gönen 58, 326
Graham, George 248 ve n61
Grahame, Ronald 100
Granville, Lord 89-90 ve n51 n52, 133 n136
Gribbon, Yarbay 58 n73, 76 ve n20, 139-140, 208, 346
Grogan, Yarbay Sir Edward 76-7 ve n20
Gueschin, Ajan 316
Guidoğlu, A. 134
Guliev, Ağa 329
Gunaris, Yunan Başbakanı Dimitrios 229, 238, 253
Güçlü Devletler 195, 294
Güdüm sorunu bkz. Türkiye
Gümrü Antlaşması 126
Gümülcine 272
Gümüşhane 110
Gürcistan (Gürcü'ler) 52, 65, 112-4, 133, 150, 181, 191-2, 197, 209, 271, 279, Kemalist'lerle ilişkiler 135

-H-

Habeşistan 23, 52
Habib Han 54
Hadi Paşa, Senatör 100
Hadisat XV n8, 1 n2, 2n5, 4 n16, 8 n32, 17 n5
Hadkinson, F. 325-6 ve n82
Hafız, Dondurmacı 64
Hakkı, Adana'lı 206
Hakkı Bey 170
Hakkı, Gürüce'li 177, 207
Hakkı, Hüseyin 167
Hakkı, İsmail 16, 39-40, 61, 121, 152-3, 207
Hakkı Paşa 39, 179
Hakimiyet-i Milliye 82, 102, 164, 176, 265
Halâs-ı Vatan Cemiyeti 204-7
Halep 19, 32, 38-9, 50, 53, 63-4, 66, 137, 154
Halepciyan, N. 134
Halidi, Musa Şefik 301
Halife (Halifelik): bkz. Osmanlı İmparatorluğu
Halifelik akımı: bkz. Hindistan
Halil Bey 5, 33, 116, 176, 312
Halil Paşa 36, 54, 101, 112, 115-6, 150, 196, 201, 218, 255, 312
Halim Paşa, Abbas 129
Halis, Reşat 26-7, 100
Halit Bey 3
Halit, Hakkı 3, 8-9, 161
Halk Fırkası (Partisi): bkz. Türkiye
Halk İştirakiyun Fırkası 112-3

Hamdi Paşa, Ahmet 38, 55, 61, 136, 150, 161
Hamdi, Diyarbakır Milletvekili 181, 260
Hamdi, Köprülü 64
Hamdi, Teğmen Mahmut 63
Hami, Hakkı 234
Hami, İsmail 51
Hamit Bey, Mutasarrıf 38, 61
Hamit Bey 215, 273 ve n36, 238, 257-8, 260-1, 266, 269-271, 281
Harbord, Tümgeneral James G. 38, Kurulu 38-9
Hardinge, Lord 74, 84, 104, 248 ve n62
Harington, General Sir Charles 137, 139-140, 142 ve n153, 148 n6, 187, 196-7 n84, 198, 204 ve n101, 205-6, 208 n106, 212, 262 ve n82, 269, 277, 280, 305-6 ve n46, 307, 313-4 n61, 320, 330 ve n91 n92, 331 n93, 336-7 ve n104 n105, 338 ve n107 n108, 340 ve n112 n113, 341 n114, 345-6 n5
Harkof 101, 270, 274
Harmana 110
Harp Tarihi Dairesi Arşivi 101 n73
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi XVI n7 n8, 18 n10, 23 n25, 64 n91
Harput 37, 46, 102, 120, 260, 304
Harr s, George 101 n73
Hasan Bey 60
Hasan Bey, Maliye Bakanı 280, 289, 299, 308, 333
Hasan Kale 113
Hasan, Molla 51
Hasan, Trabzon'lu 206
Havza 15, 18
Hay, Binbaşı 49
Haydar Bey, Van Valisi 80
Haydar Efendi, Hoca 110
Haydarizade, Şeyhülislâm 61
Hayfa 301 ve n 36
Hazer Denizi 274
Hazım Bey 94
Hazım Bey, Trabzon Valisi 261
Headley, Binbaşı Ivor 66 ve n102
Heathcote-Smith, Yarbay 75
Henderson, Nevile 263-4 n83 n85, 275, 291 ve n20, 295 ve n25, 299, 305-6 ve n46 n47, 307 n49, 331, 333 n98, 334 ve n99, 337 ve n106, 338-9 ve n109 n110 n111, 340 ve n113, 346-7 n6
Hey'et-i Temsiliye: bkz. Türkiye
Heywood, Binbaşı 165
Hıristiyanlar 2, 31, 41, 50-2, 245, 258-260, 277
Hicaz 19, 50, 169, 215
Hidayet Bey 265
Hidayet, Ethem 322, 343
Hikmet, Reşat 65
Hikmet, Teğmen 207
Hikmet, Yusuf 183 n54, 238, 239 n42
Hilmi, Ahhas 332
Hilmi, Albay 94
Hilmi Paşa, Hüseyin 123
Hilmi, Mustafa 40
Hindistan (Hintliler) 8, 13, 19, 23-4, 27, 29, 39 n33, 40, 51-2, 55, 58-9, 62, 66, 150, 155 n13, 165, 183, 204, 245 ve n55, 249, 264, 296, 301-2 ve n37, 332, Bakanlığı 123, Halifelik Akımı (Derneği) 183, 214, 245, 248-9, Müslümanları 245 ve n54, 249, Türk düzenleri 8, 29, Ulema Derneği 248-9, Ulusçular 302, Yönetim 216
Hizb-el-Vatani 300
Hole, E.C. 57 n69
Hollânda 23
Hollânda Ticaret Firması 245
Homs 300
Howard, Harry N. XV n5
Hoyland, Binbaşı H.A.D. 17, 20
Hulûsi Bey 36
Hurst, Yüzbaşı L.H. 18
Hurşit Paşa 36, 66, 208, Kurulu 36, 50
Hurşit, Lâzistan Milletvekili Ziya 260
Hüdavendigâr: bkz. Balıkesir
Hürriyet ve İtilâf Fırkası (Partisi) 6-8, 16, 46-7, 60, 108, 127, 161, 206, 227
Hüsamettin Bey 109
Hüsamettin, Yarbay 228
Hüseyin Bey 117
Hüseyin, Boşnak 206
Hüseyin Şerif 20, 59
Hüseyni, Mehmet Ali El 300
Hüseyni, Salih El 300
Hüsnü, Hüseyin 207
Hüsnü Paşa, Hüseyin 266
Hüsrev, Albay 219
Hüsrev Bey 22
Hüsrev Bey, Trabzon Milletvekili 260

-İ-

İbrahim Bey 61, 113
İbrahim, Çürük Yüzbaşı 37
İbrahim, Ethem 3
İçel 148
İdris, Seyit 19
İfham 41 n37
İhsan, Ahmet 27, 343
İhsan Paşa, Ali 220, 254, 333
İkdam 1 n2, 2 n5 n6 n7, 3-4 n16, 6 n24 n26, 7 n28 n31, 8 ve n32, 13 n50, 17 n5 n6, 22 n22 n23, 27, 41 n37, 50 n53, 69 n115, 265, 343
İleri 7 n31, 13 n50, 17 n5 n6, 22 n23, 26, 41 n37, 69 n115, 70 n118
İlyashev, Albay 82
İmpact International 19 n12
İnebolu 123, 128, 191, 195, 226-7, 244-5, 328
İngiliz Muhipleri Cemiyeti (Derneği) 6, 15, 40, 55-6 ve n67, 60, 89
İngiltere (İngiliz'ler) XV ve n3, XVI-XVIII n9, 2, 4, 11-3, 15, 17, 19-20, 23, 32-3, 35, 37, 40-2, 47, 54-6, 59, 62, 68, 70, 73-4, 78, 88, 90, 92-3, 96-8, 101, 104, 106, 108, 112, 117-8, 120, 126-7, 133-4, 136, 146, 148-150, 154, 164-5, 169-170, 173, 176, 180-3, 187-190, 197, 199, 202-3, 208-9, 211-223, 225-6, 228, 233-4, 238 ve n38, 241-4, 247, 249, 256-9, 264-6, 268-272, 274, 276-7, 280-7, 293, 296, 299-303, 308, 315, 317, 320, 323, 325, 328-9, 334-5, 337, 340, 345, Afganistan'la ilişkiler 249, Ajanlar 8-9, 12, 15-6, 19-20, 24, 27, 30, 33 ve n13, 34, 36-40, 42-3 ve n43, 46, 49, 62-3, 66-8, 71, 73-4, 76, 80-1, 87, 89, 97, 100-2, 106, 112-3, 124, 127, 134, 139-140, 143, 148-9, 171, 176, 178, 182-6, 190, 194, 201-4, 209, 212, 219-220, 225-6, 228-9, 232, 235, 238, 243-5, 247-251, 254, 256, 258, 261, 263, 266-9, 272-4, 277, 280, 282-3, 285, 288-9, 292, 295, 297-8, 300-1, 304, 308-314, 322, 325, 327, 329-333, 344, Arap Bürosu 24, Askeri güç XVI, 4-5 n18, 10 n35, 11 n42, 12 n44, 15, 20 ve

n14, 24, 37 n27, 38 ve n30, 41-2 n41, 49, 52-3 n60, 60 n80 n81, 66, 68, 76, 90, 95-6, 137, 139-140, 143, 159 n23, 165, 189, 196, 205, 242, 281-2, 284, 305-6, 322 334, 336-7, 339-340, 345-7, Basın 126, 214, 284, 286, Dışişleri Bakanlığı çeşitli yerlerde (**passim**), Doğu Huzursuzluğunu Araştırma Karma Komitesi 301-2 n37, Doğu Komitesi 23, Dominyonlar 269, 336, Donanma 2, 97, 104, Düzenler (komplolar) 182, 202, 244, 249, 256, 287, 290, 292, 328, 343, Ermenilerle ilişkiler 291-2, Fransa ile ilişkiler 2, 57, 80, 194, 217, 262, 270, 272, 315, İngiltere ve Yabancı Devletlerin Belgeleri (**British and Foreign State Papers**) XV n7, 75 n15, İngiliz Devlet Arşivi XVII, XVIII, 111, 327 n84, 347, İngiliz güdümü 13, 20, 27, 32, (koruyuculuğu) 340, İngiliz işgalleri XVII, 1, 49, 51, İngiliz kurulları (delegeleri) XVI, 156, 290-1, 296, 313, 315, 320, 328, İngiliz yandaşları XVII, 1-2, 4, 7-9, 13, 81, 153, 155 ve n15, İstihbarat Servisi çeşitli yerlerde (**passim**) İtalya ile ilişkiler 159, 194, 262, Kemalistlerle ilişkiler (ayr. bkz. Türklerle ilişkiler) 187-190, 265, 267, 269, 284, 286-7, 292, 303, 305, 307, 315, 320, 331, 335-7, Kürtlerle ilişkiler 11-2, 22, 39, 69, 136, 170, 202, 216, 234, 302, Müslümanlarla ilişkiler 59, 78, 101, Müslüman İstihbarat Bürosu 24, 96, Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkiler XV, 34 ve n20, 55, 63, 69-70, 74, 76, 105, 107, 136, Parlâmento (Avam Kamarası) 231, 264, 320, Propaganda 95, Savaş Bakanlığı çeşitli yerlerde (**passim**), Sovyet Rusya ile ilişkiler 103, 149, 171, 173-4, 287, Türklerle ilişkiler 12-3, 23, 32, 81, 90, 95, 107, 117, 133, 141, 146, 157, 170, Yönetim XVII, XVIII., 8, 11, 20, 25, 59, 69, 71, 89, 98, 136, 157 n56, 170, 175, 184, 189, 198, 228, 249, 253, 256, 264-7, 279, 290, 302, 306, 310, 331-2, 335, 344-5, Yunanistan'la (Rumlarla) ilişkiler 6, 89-90, 151, 155, 165, 170, 182, 187, 189, 202, 225, 232, 242, 253, 266-8, 327

İnönü Savaşı 146, (zaferi) 165

Irak (Iraklılar) 18-20, 23, 54, 66, 76, 104, 123, 136, 145, 189, 191-2, 246, 264, 271, 276, 296, 302, 322, 346

Irade-i Milliye 18 n10, 69 n116

İran (İranlılar) 8, 23-4, 29-30, 40, 54, 59, 62, 66-7, 104, 112, 171-2, 185, 192, 195-6, 215, 221, 264, 285, 298 ve n29, 302-3, 345, Kemalistlerle ilişkiler 195-6, 264, 297-8, Kurulu 195, 264, Ordusu 195

İrfan Hanım 116

İshak Paşa 121

İskenderun XVII

İslâm 105, 107, 110, 164

İslâm Ülkeleri XVII, 23, 29, 50, 62, 107, 118, 131, 142, 164, 240, 247, 264, 296, 303, 322, 332

İslâm Dünyası 18-9, 23, 50, 70, 70, 74-5, 82, 101, 109, 111, 165, 175, 182, 221, 302

İslâm Kadınları Cemiyeti (Derneği) 68

İslâm Birliği (Konfederasyonu) 54, 66, 165, 192, 298, 300, 322

İsmail, Burdur Milletvekili Susalı Oğlu 258

İsmail, Gümülcine'li 161

İsmail Paşa 61

İsmailof, Ajan 328

İsmet, Kurmay Yüzbaşı 116

İsmet Paşa 80-1, 85, 91, 110-1, 134-5, 143, 145-6, 198-9, 203, 218, 220, 239, 251, 254, 257, 273, 280, 289-291, 295-6, 300, 303-5 ve n44, 306-7, 312-5, 317, 319-323, 327-8, 330-3, 337-9, 343 ve n2, 344

İspanya 23

İsparta 125

İstanbul çeşitli yerlerde (*passim*) Anlaşması XV, Boşaltma 339-340, İşgal 1-2, 68-71, 73, 95, 109, 112, 122, 265 ve n88, 266, 281, 340, Kemalist örgüt 166, vd, 190, 196, 247, 251, 267, 274, Konferans 257, Olaylar (düzenler) 69, 204-8, 270, 281, 297, 305-6, 315-6 ve n66, 327, Sorunu (İstanbul) 265, 271-2 n98, 280-1, 283-4, 287, 294, 321, 334, 344, Üniversite 168, 243, Yansızlık 245, 285, Yönetim bkz. Osmanlı İmparatorluğu

İstanköy 124

İstikbal 22 n23

İstiklâl 6 n26, 7 n28 n31, 8 n32, 13 n50, 17 n5 n6, 22 n22, 41 n37, 50 n53

İstiklâl Mahkemeleri: bkz. Türkiye

İsveç 334, 340

İsviçre 2, 7-8, 23, 25, 65, 88, 98, 124, 226, 245 n54, 290, 302, 308 n52, 329 n89

İşgal gücü: bkz. Bağlaşıklar

İtalya (İtalyanlar) XV ve n3, XVII, 4, 11, 13, 23, 27, 55-6, 71, 96, 119, 120 ve n100, 121-4, 126, 131, 135, 138-9, 146, 149, 151, 159-160, 180-2, 188, 205, 208-9, 211, 214, 224, 231-2, 268 ve n93, 269-270, 277, 291-2, 298, 302-3, 329, 334, Ajanlar 26-7, 119, Askeri güç 166, 281, Basın 27, 214, 291, Donanma 2, Fransa ile ilişkiler 231, 269, İngiltere ile ilişkiler 194, 262, 269, 270, İtalyan güdümü 26, İtalyan işgalleri XVII, 11, 20, 51, 71, 74, Kemalistlerle ilişkiler 188, 193-4, 231, 256-7, 268, 270, 281, Kurullar (delegeler) 120-2, 156, 231, 296, 320, Masonlar 4, Türklerle ilişkiler 8, 11, 27, 46, 56, 58, 63, 119-121, 123 ve n105, 139, 144, 148, 159, 160, Yönetim 26, 120-1, 124, 148, 152, 159, 189, 193, 231, 248, 256, 268, Yunanistan'la ilişkiler 166

İtalya Ticaret Bankası (ayr. bkz. **Banca Commerciale d'Italia**) 125

İtilâf Devletleri (ayr. bkz. Bağlaşıklar) XV ve n3

İttihat 303 ve n39

İttihat Partisi: bkz. Azerbaycan

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1, 4-5, 7-10, 13, 15, 30, 43, 55-6, 93, 97, 102-3 112-5, 117, 122, 161, 163, 167-8, 176-8, 188, 207, 213, 252, 302, İng liz yandaşları 329-340, İttihatçılar 1-2, 4-5, 15-6, 26, 32, 34, 37, 58, 60, 65, 67, 82, 91, 100-3, 112, 114-8, 121, 124, 147, 178, 186, 188, 190, 196, 200, 252, 255-6, 261, 271, 310, 312 ve n57, Yönetim 1, 4, 102, 250, 292

İyonya 249

İzmir XV, XVII, 1, 15, 35-6 n25 n26, 44-5, 69, 71, 76-7, 81, 83, 86-90, 100, 109, 111, 133, 139, 150-2, 154, 158, 181-2, 203 ve n99, 219, 231, 236, 240, 242, 246, 249 ve n64, 250, 266, 268, 280-1, 290, 299, 332, 337, 339, İktisat Kongresi 325, Yangın 281, 282, Yunan iş ali 13 ve n49, 15, 17, 72, 74, 109-110, 153, 204, 221

İzmit 44-6, 62, 80, 125, 185, 207, 214, 243, 264, 269, 305-6, 330, Konferansı 257

İzzet Bey 29

İzzet, Binbaşı Mustafa 124, 167

İzzet, Kürt Ahmet 7
İzzet Paşa, Mareşal Ahmet 1-2, 5, 61, 90-1, 126-8 ve n126, 129, 131, 137-8, 140-1, 145, 162-3, 235, 238-9, 241-3, 253, 256, 275, Kurulu 129, 131, 136-8, 145-6, 162, 243
İzzet Paşa, Yusuf 63, 200, 234
İzzettin, Yarbay 199

-J-

Jaeschke, M. 7 n29, 38 n29
Japonya (Japonlar) 313-4
Journal d'Orient 343

-K-

Kabil 173, 187, 196, 249
Kadir, Abdül 301
Kadri Bey 326
Kadri, Yüzbaşı 141, 153
Kafkasya 8, 10, 24, 29-30, 40, 43-4, 48, 51, 53, 87, 104, 106, 108 n83, 111, 127 ve n117, 131, 133, 139, 150, 153, 157, 171-2, 181, 185, 192, 196, 202-3, 211, 215, 220-5, 227, 263, 270, 272-6, 282-6, 288, 293, 296-8 ve n28, 300, 329, 345, Müslümanlar 78
Kagirov, M. 83
Kahire 6, 19-20 n13, 90 ve n54, 137 n145, 300, 346
Kamenev 276, 285, 314
Kâmil Paşa, Arap 10
Kâmil Bey 217
Kâmil Paşa 149, Kabinesi 2
Kâmil, Teğmen 113
Kâmuran, Bedirhan 32-3
Kandemir, Feridun 21
Kanellopulos, Yunan Yüksek Komiseri 160
Kantoroviç 295
Kapitülâsyonlar: bkz. Türkiye - ayrıcalık hakları
Karaağaç 60, 320
Karabekir, Kâzım XV n2, 21 ve n19 n20, 22, 29, 53-4, 56, 62 n84, 63 n87, 65-6 ve n99, 69 n116, 81-3, 86-7, 91, 96, 105, 114, 118, 126-7, 129, 131, 143, 172, 176, 189-190, 197, 202, 224-5, 235-6 ve n35, 244, 254, 275, 323, 332
Karadağ 52
Karadeniz XVI, 38, 50, 57, 133, 191, 198, 223-4, 258, 272, 282, 285, 287, 294, Boğazı 205
Karagözyan, A. 134
Karahan, M. 270-1, 275, 279, 293
Karahisar, Afyon: bkz. Afyon
Karahisar-ı Şarki 77, 110
Karakol Cemiyeti (Derneği): 21, 50, 62
Karaman 43, 45
Karasu: bkz. Carasso
Karasi: bkz. Balıkesir
Kardun, Akbaz 51
Kars 83, 105, 174, 185, 221, 224, 274-5, 282, 285, Antlaşması 209 n2, Konferansı 209 ve n2
Kartal 68
Kasım, Sovyet Dışişleri Komiseri 16
Kastamonu 45, 114, 125, 195, 227, 311, 328
Kaş 11
Katanya (Catania) 121
Kazan 23-4
Kazanova, Solos 160
Kâzım, Arnavut 126
Kâzım Bey 16, 22, 218
Kâzım, Binbaşı 208
Kâzım Paşa, General 38, 47-9 n51, 57, 62-3, 66, 87, 201, 214, 250, 254, 257, 263, 273
Kâzım, Hüseyin 138, 162
Kâzım Bey, Maliyeci 153
Kâzım, Yaver 115
Kayseri 37, 39-40 n34, 45, 143, 198, 206, 326
Keçan 43
Kelekyan, Bo os 292
Kell, Albay Sir Vernon 302
Kemal, Ahmet 95
Kemal, Albay Çolak 16, 317
Kemal, Ali 22, 26, 42, 108
Kemal, Binbaşı 207
Kemal, Edip 129
Kemal, Edirne'li 206
Kemal, Kara 150, 271, 312
Kemal, Mustafa XV n6, XVI n7, XVII, 1 n3, 13, 15, 18 ve n10, 19, 21 ve n18 n19 n20, 22 ve n21, 23, 29-36, 38 n32, 39-43, 47-53, 56-9, 61-3 ve n87, 64-6 ve n99, 69-9 n116, 70 n122, 71-5, 77-8, 80 n27, 82, 84-8, 90-2, 96-7, 100-6, 108-9, 112-5, 117-8 ve n94, 119-123, 125, 127-8 ve n125 n126, 129, 131-4, 136-141, 143-151, 155-6 ve n18, 157, 162-3, 166, 168, 170, 173, 176-8, 180-1, 183-4, 187-8 ve n72, 189-190, 194, 196-8, 200-3, 206-8, 210-3, 218-9, 224-5, 228-230, 232-3, 235-8 ve n40, 241-5, 247-8, 251-2, 254-9, 261-2, 264-7, 269-271, 273, 275, 280-3, 286, 289-290, 294, 297-8, 300, 306, 310-3, 315, 317-326, 328, 330-3, 343, Faysal'la gizli anlaşma 19-21, 35, General Harbord'la görüşmesi 38, Muhalifleri 46, 58, 90, 114, 117, 136, 161, 170, 188, 196, 219 vd, 254-5, 261, 277, 310-2 n56, 313, 317, 320-1, 325-6, 329, Picot'la görüşmesi 57, 86, Yarbay Rawlinson'la görüşmesi 30
Kemal Bey, Özel Kâtip 238-9, 243-4
Kemal, Yusuf 81, 83, 86, 101 n73, 114, 146, 164, 186, 193-6, 211-3, 225, 231-3, 238 ve n39 n40, 239-240, 242-4, 248, 253, 256-7, 264, 271, 276, 279 n3, Kurulu 239-241, 243 ve n48
Kemal Bey, Yüzba ı 83, 208
Kemalettin, Teğmen 207
Kemali, Abdul Kadır 311
Kemali, Galip 27, 119-122, 124, 149, 245, 261
Kemalistler: bkz. Türkiye-Ulusçular
Kenan Bey 343
Kerek 66
Kerenski, M. XV n5
Keşmir 7
Kevorkyan, Bedros 292
Kıbrıs 154
Kırağaç 71
Kır ızlar 78
Kırım 51, 54, 127, 129, 133
Kırkkilise 43, 60
Kızılay Cemiyeti (Derneği) 215, 243, 245, 300, 340
Kızılbaşlar 37
Kızıl Ordu: bkz. Sovyet Rusya - askeri güç
Kidston, George S n11, 4, 9 ve n34, 27, 39, 53, 57-8 n73
King-Crane kurulu 17
Kilikya (ayr. bkz. Çukurova) XVII, 12, 21, 35, 37, 57, 67, 158, 180
Kilis 49
Kirkwood, K.P. 100 n72

Kirov 171, 173, 285-6, 297
Klishko, M. 154 ve n11
Klyachko 171-3
Kocaeli 185, 220, 227
Koç, Albay Emin Bey 325
Koçkiri 234, İsyanı 234
Kolcuhan 45
Kolçak, Amiral 228
Kolontaevsky, Ajan 316
Komintern: bkz. Sovyet Rusya
Komunist (Bakû) 118 n90
Komünizm (Komünistler) 116, 118, 131, 142, 162, 171-4, 177, 184, 201-2, 213, 221, 247, 255, 274-5, 283, 285-6 ve n14, 297-8, 316 n66, 317, 328-9, 333, 345
Kondilis, Albay 160, 249
Konstantin, Kıral 160-1, 204, 220, 222
Konya 43, 45-7, 60-1, 63, 69, 78, 87, 125, 143, 216, 227, 233, 244, 246, 253, 264, 281, Ayaklanması 125, 144, 216, 246
Kossoi, Ajan G.M. 316
Kozmitis, Milletvekili 88-9
Köstence 282, 290
Köşk 44
Kötek 126
Krassin, M. 154 ve n11, 174
Kruglikov, G.İ. 297
Krupp Fabrikaları 179, 223
Kudüs 300
Kuize, Signor 124
Kuş Adası 232
Kuşcubaşı (Zade), Eşref 69, 80, 88, 325-6
Kutsal Yerler 107
Kuvvay-ı İnzibatiye: bkz. Osmanlı İmparatorluğu
Küçük Asya: bkz. Asya
Küçük Han 54
Küçük İtilâf (**Little Entente**) 272
Kürt Bağımsızlık Komitesi (**Comite de l'Independence Kurde**) 6
Kürt Cemiyeti (Dekneği) 6
Kürt Teali Cemiyeti 11, 15, 47, 215
Kürtler 5 ve n19, 6 ve n23, 7, 11, 22, 32, 37, 39-40, 53-4, 57, 69, 91, 100, 126, 136-7, 144, 215-7, 234-5, 245-6, 260, 302-3, 333, Aşiretler 11, 32-3, 39, 47, Ermeni'lerle ilişkiler 6, 215, 235, İngilizlerle ilişkiler 6, 11-2, 32, 39, 136-7, 302, Kürt düzenleri 57, 136-7, 170, Kürt önderler 5-6, 11, 30, 32, 53, 69, 136-7, 170, 216-7, 234, 302, 345, Kürt sorunu 5, 7, 11-2, 170, 234-5, Olaylar 202, 216-7, 234, 245-6, Türklerle ilişkiler 37-8, Yunanlılarla ilişkiler 170, 215, 245
Kütahya 45, 109-110, 177, 198-200, 203-4
Kvanchad-Zaradze 133

-L-

Lad 301
Lamberti, Sanardi Manfredo 160
Lamington, Lord 241
Laqueur, Walter 142 n155
Lâzistan (Lazlar) 176, 281
Lebon, Amiral 80-1, 86
L'Echo de Paris 80
Ledoux, M. 2
Leeper, R.H. 276 ve n105, 277 n106, 286-7 n15
Lenin 31, 102-3, 171, 174, 275, 286-7 ve n15
L'Entente 22
Lesta, Gabriel de 226
Levantinler 298
Lewis, Geoffrey 142 n155
Leygues, M. 147
Liakof, Ajan 328
Libya 19, 23
Lindsay, R.C. 155, 205, 299, 313, 331, 336
Litvanya 116
Lloyd George, David 7, 13, 78, 132, 160, 266, 268-9, 335 ve n102
Lloyd Trestino 121-2
Londra 3 n9 n13 n14, 4, 8 n33, 9 ve n34, 11 n43, 19 n12, 20 n14, 25 ve n26 n27, 31 n5, 32 n7, 38 n30, 49 ve n51, 52 n59, 53 n60, 56 n67, 57 n71, 65 n93, 68, 70 n119, 76 n18 n19, 89 ve n50, 90 n52 n54, 96 n60, 98 n66, 108, 118, n92 n93, 123 ve n105 n106, 141 n151, 146-8, 152-4 ve n12, 155 ve n14 n15, 156 ve n18, 157, 159, 170 n39, 179-180, 182, 184, 186 ve n63, 187 n70, 188, 198 n86, 204 n102, 208 n106, 209 n1, 210, 213 n14, 226, 231-2, 237 n36, 238 ve n40, 262 n82, 264-5 n87, 267, 283 n10, 287 n15, 301, 306 n48, 327 ve n83, 332 ve n95, 335 ve n101, 336 n103, 337 n106, 339 n111, 347 n6, Anlaşmaları XV, 180, 188, 210, Konferanslar 68, 143-5, 147-151, 154-6, 159, 161, 164, 166, 175, 182, 187, 232, 327
Loraine, Sir Percy 247 ve n58, 303 ve n39
Lozan 25, 124, 280, 290-1 ve n18, 292, 294-7, 299-300, 303-5 n44 n45, 306-7 ve n49, 308, 310, 312-3, 320-1, 324, 327, 329, 331, 336, 343, 345, Antlaşması 299, 306, 312, 317, 319-320, 333-9, 343, 345-6, Konferansı 279-280, 290, 292, 294-4, 297 n26, 298-300, 303-4 n41, 305-6, 308-9, 312, 314-5, 319, 324, 327 ve n84, 328-330, 337-9, 343, 345-6
Luke, Yarbay Harry 65
Lüle Burgaz 62
Lütfi, Dr. Ömer 30, 215, 254
Lütfi Bey 117
Lybyer, Profesör A. 12 ve n46

-M-

Macaristan (Macarlar) XV n1, 229, 343-4
Mackray, Subay D. E. 15
Mağakyan, P. 134
Mahmut, Binbaşı 207
Mahmut Han 55
Mahmut Paşa, Çürüksulu 58, 124, 149
Major, G.S. 37-8
Makedonya 76, 292
Malatya 33, 37, 101
Malaya zırhlısı 277
Malcolm, Tümgeneral Neill 31-2 n7, 66 n102
Maley Boğazları 23
Malta 15, 23, 64, 129, 190, 218, 233, 277, 280, 295
Mamuretül Aziz 33
Manatof, Şerif 78, 82, 102
Manisa 15
Maraş XVII, 49-50, 63, 66-7, 74
Marconi Firması 226
Marden, Tümgeneral 197
Mardin 11, 38, 43, 123

Markezinis, M. 7 n30
Marmara Denizi 280-1
Marmaris 13, 124
Marsilya 226
Martino, Nobile Cav. Giacomo di 159-160 ve n25
Masonlar 4, 122, Localar 4, 10
Maveray-ı Kafkas: bkz. Kafkasya
Mazlûm, Binbaşı 208
Mazlûm, Kurmay Başkanı Muharrem 200
Mdivani, Budu 83, 141, 144, 289
Mediha Sultan 115, 277
Medine 19
Mehalik Han, Abdullah 54
Mehmedof, Çanakkale'li John 64
Mehmet, Akre'li Salih 301
Mehmet, Arap 206
Mehmet, Binbaşı 207
Mehmet, Bursa'lı 206
Mehmet Efe, Demirci 88
Mehmet, (Milletvekili) Hafız 252
Mehmet, Hulki Beyzade 61
Mehmet Efendi, Nazilli'li 61
Mekke 20
Melih, İzzet 27
Mellah, Mehmet Nedim El 300
Memleket 8 n32, 13 n50, 17 n5 n6, 51
Meriç Irmağı 236, 281
Merkez Devletleri XV ve n1
Mersin XVII, 283
Mesopotamya (ayr. bkz. İrak) 11, 19, 23, 54, 76, 104, 123, 136, 145, 189, 191-2, 276, 296
Mestan Efendi, Hoca 36, 60
Meşet 282 ve n9
Mısır (Mısırlı'lar) 6, 11 n42, 13, 20 ve n14, 23, 27, 29, 33 n15, 37 ve n27, 50-1, 118, 120 ve n102, 137, 153, 189, 264, 296, 298-302, 332, 340, Hizb-el-Vatani 301 ve n35, Ulusçular 300, 302
Middle Eastern Studies 1 n3, 118 n94
Midilli Adası 325-6 n82
Mihalas, Ajan Athanasios 69
Mihir Bey 60
Milano 160
Milas 231
Millet Yolu 82
Milli Mahsurat Şirketi 16
Milli Mensucat Şirketi 16
Milli Talim-i Terbiye 4
Milne, General Sir George 15, 18, 23-4, 41, 44-5 n45, 48, 57 n71, 64-5 ve n93, 67 n103, 71, 76, 87
Minber XVI n7, 1 n2, 2 n5 n6 n7, 4 n16
Misak-ı Milli: bkz. Türkiye
Mithat, Kemal 3, 8
Mithat Paşa 3, 8
Mithat, Yüzbaşı 207
Mitye Hattı 236, 272
Molla, Sait: bkz. Sait Molla
Mondros XV, 15, Bırakışması XV ve n4, XVI ve n7, XVII, 1, 4, 12, 42, 45, 61, 87, 154, 215, 233, 277, 335
Montagna, M. 320
Montreal gemisi 339
Montreaux (Montrö) 88
Morlan (Nolan) 34
Mormero 44
Morning Post 183 ve n57
Moskova 53-4, 75, 81-3, 86, 101, 103-5, 113-7, 130, 138, 153-4 ve n11, 155, 159, 162, 164, 166, 171, 173, 175-7, 186-7, 192-3, 196, 202, 211-2, 214, 222-5 ve n22, 247, 255-6, 261-3, 270-1, 273-6, 279 ve n4, 282-3, 285-6 ve n14, 290-1, 295, 297, 308, 328-9 ve n88, 330, 333, Andaşması 96, 159, 165, 178, 186, 189, 211, 271, 273, 276, 285, Konferansı 124, 157, 165, Yönetimi 135-6, 155
Moslem News 124
Moslem Outlook 124
Mougin, Albay 262, 266, 270, 283, 304, 323
Mudanya 246, 338, 341, Bırakışması 290, 313, 326, 335, 341, Konferansı 281, 288, 290
Muhaliç 199
Muhammed, Peygamber Hazreti 18, 74
Muhammed Han, Veli 59
Muharip Grup: bkz. Türkiye - Felâh Grubu
Muhittin Bey 167
Muhittin, Milletvekili Hacı 252
Muhlis Bey 168
Muhtar, Ahmet 122, 132, 134-6 n18, 164, 176, 178, 186, 214, 290, 303
Muhtar, Celâl 16, 238 n39
Muhtar, Doktor Akil 16
Murat Bey, İttihatçı 207
Musa, Hacı 29
Museviler XVII, 4, 7, 10, 83, 103, 122, 168, 176, 298, 316, Ajanlar XVII, 122, 153
Muskat 23, 52
Muspratt, Albay S.E. 302
Mustafa, Albay 60
Mustafa Bey 36, 179
Mustafa Efendi 60, 260
Mustafa, Hukukçu 61
Mustafa, (Laz) Kara 126
Mustafa Paşa, Kürt 215-6, 234
Mustafa Paşa 6, 170
Mustafa, Ratipzade 34
Mustafa, Yarbay 167
Musul XVI, 63, 216, 280, 282, 288, 304, Sorunu 304, 307-8 ve n52, 313, 320-3
Mutki Aşireti 29
Muvahhidin Cemiyeti (Derneği) 49-52 n57
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ayr. bkz. Ulusal Hakları Koruma Derneği) 32, 37
Müdafaa-i Milliye Grubu: bkz. Türkiye
Müfit, Mazhar 22, 34, 80 ve n27
Mümtaz, Ömer 34
Mümtaz, Yüzbaşı 15
Münih 124, 302 ve n38, 343
Münir Bey, Hukuk Danışmanı 138, 238
Münir Bey, Kırşehir Milletvekili 252
Münir, Kurmay Binbaşı 95
Münir Bey, Vali 22
Mürsel Bey 273
Müsavat Partisi: bkz. Azerbaycan
Müslüman Kadınlar Enstitüsü 16
Müslümanlar XV n5, 2, 5, 11-2, 19-20, 23-4, 30-1, 33, 40, 50-2, 55, 70, 74, 78, 92-4, 105-6, 112, 131, 133, 151, 168, 171-5, 183, 186, 191, 196, 224, 247, 266, 268, 274-5, 284, 286, 294, 301, 345, Devletler (ayr. bkz. İslâm Devletleri) 247, Müslüman İstihbarat Bürosu: bkz. İngiltere, Ülkeler: bkz. İslâm ülkeleri

-N-

Nabi Bey 142, 179, 269
Nablus 300-1
Naci, Ahmet 184
Naci Bey 129
Naci, Lad'lı Mehmet 301
Naciye Sultan 68
Nadi, Yunus 102, 154, 178, 181-2, 186, 213, 251-3, 261, 295, 299
Nahcivan 114-5
Nahit, Öğrenci 344
Nail, Bey, Milletvekili 112
Nail, Jandarına Komutanı 64
Naile Sultan 241
Nairn, Albay E.S. Hoare 197
Nakşibendi Tarikatı 29
Nasrullah Han, Sı dar 55
Natzarenus, Sovyet elçisi 197, 211, 228, 255
Nazım Bey 213
Nazım, Binbaşı 208
Nazım, Doktor 312
Nazım Bey, Komutan 203
Nazım Paşa 4
Nazım Bey, Vali 102
Nazif, Süleyman 11
Nazilli 35-6, 44-5, 63, 165
Nebayi, Ahmet Zafer El 51-2
Nebil Efendi 77
Nebile Hanım 116
Necati Bey, Erzurum Milletvekili 78, 105, 252, 310
Necati, Mustafa (Saruhan Milletvekili) 78
Necd 51
Necip, Cilânizade 51-2
Necmettin, Yarbay 207
Nedim Bey 26-7
Neologos 160
Nerimanof 329
Neşet Bey 129, 142
Neuchatel 226
Nevşehir 39
Nevzat, Ali 61
Nigehban Cemiyeti 47
Niğde 34, 43, 45-6
Nihat Paşa 218
Nihat, Doktor Reşat 124, 153-4, 226, 296 303
Nimat, Cevherizade Ahmet 52
Nis 115, 160
Nizami Paşa 124, 152-3
Noel, Binbaşı Edward C.W. 11 ve n38, 12, 22, 32, 38-9, 137
Noradungyan, Nerses 183
Norveç 329
Nott-Bower, J.R.H. 302
Novorossisk 89, 113, 117, 126, 133, 142, 191, 222-3, 276
Nubar, Bogos 19
Numan Usta, İstanbul Milletvekili 252
Nur, Dr. Rıza 271, 276, 280, 289, 296, 304, 314, 317, 322
Nurettin, Doktor 3
Nurettin Paşa 22, 84, 91-2, 218, 273, 293, 333
Nuri, Bekir 343
Nuri Bey 15
Nuri, Celâl 26-7, 47, 251
Nuri, Mehmet 246
Nuri Paşa 58, 67, 82, 112, 115-6, 150, 196, 201, 218
Nuriyan, M. 134

-O-

Observer 286-7 n15
Odesa, 53, 117, 283
Oliphant, Lancelot 139, 170 ve n39, 336, 339, 346-7 n6
Olivier, Messageries ve Servici Marittimi gemileri 298
Oltu 105, 126
Oniki Adalar 298-9
Ordubat 114
Orenburg 112
Orhan, Komünist 286
Orient News 205, 345
Orjonikidze 171-2, 196, 285, 345
Orlando, Signor 7
Orta Asya bkz. Asya
Orta Doğu 2, 17, 20, 23-4, 237, 285-7
Osborne, D.G. 57, 103-4, 155, 235-6, 242, 264, 333-4, 339
Osman Ağa 126, 292, 318
Osman Bey 101, 176
Osmanlı Bakanlar Kurulu bkz. Osmanlı İmparatorluğu - yönetim
Osmanlı Bankası 168, 226, 237
Osmanlı Haklarını Koruma Derneği 27
Osmanlı İmparatorluğu (Osmanlılar) XV ve n1 n2 n5, 2, 6, 13, 19 n12, 34, 50, 55-6, 67, 74, 76, 82, 149, 158, Ajanlar 89, 131-2 134, 168, 239, A.B.D. ile ilişkiler 4, Ayrıcalık Hakları 5, Azınlıklar 1-2, 5, Bağlaşıklarla ilişkiler XV, 17, Basın 4, 7, 26, 99, 134, 157, Borçlar 304, Bölünmesi 6, 56, 74, Ermeni'lerle ilişkiler 6, Fransa ile ilişkiler 4, 6, Genel Af 107-8, 127, Halife (Halifelik) 18-20, 50, 55, 58, 67, 72-4, 91, 103, 107, 132, 158, 162-3, 176, 208, 219, 234, 236, 244, 294, 310-1, 318, 340, Hıristiyanlar 31, 160 ve n26, İngilteri ile ilişkiler XVII, 4, 8, 25, 34 ve n20, 55, 77, 88, 108, 188 n73, 244, 280, Kemalist'lerle ilişkiler 34, 43, 70, 77, 107-8, 127-130, 150-1, 217 n17, 238-9, 262, 280, Kurullar XV, 17, 25, 27, 75-6, 85, 99-100, 108, 135, 147-9, 151-2, 155, 162, 188, 253, Kuvva-i İnzibatiye 70, 77, 99, 107, Kürt'lerle ilişkiler 6, 39-40, 69, 91, Mebusan Meclisi 1, 5-6, 61, 65, 70-1, 88, 120, Ordu 10, 41, 43, 60, 63, 67, 168, 185, 215-6, Padişah (Padişahlık) XVII, 2, 5, 7, 10, 15, 17-8, 20, 22, 33-4, 36-7, 41, 56 ve n67, 58-9, 61, 63, 66, 68-70, 72-5, 77, 84-5, 91-2, 96-9, 103, 107-9, 121, 132, 138, 145, 152, 158, 162-4, 176, 216-7, 219, 229-230, 235-6 ve n35, 236, 238 ve n38, 242-4, 253, 277, 280-9, 296, 310, 314, 318, Savunma Bakanlığı 68, Senato 11, Siyasi Partiler 10, Şeyhülislâm 85, 107-8, 204, 206, Şuray-ı Devlet (Danıştay) 108, Teşkilât-ı Mahsusa 35, 93, 167-8, 229, Yönetim 1, 4-5, 7-8, 16-8 ve n9, 20, 22, 30, 32-4, 36, 39-40, 42-3, 45, 50, 54, 58, 61, 63, 65, 67-9, 71, 73, 75, 77, 83, 85-6, 89, 91-2, 95, 98-100, 107-9, 115, 117, 119, 121, 128-9, 131, 133-4, 136, 138-142, 147, 162-3, 188 ve n73, 200, 205, 212, 217 ve n17, 229-230, 235-6, 238

ve n41, 239, 243-4, 253, 257, 261-2, 280, Yunanlı'larla ilişkiler 6, 31, 69, 76, 88
Osmanlı Kamu Borçlarını Yönetme Konseyi (ayr. bkz. Düyun-u Umumiye) 169
Osmanlı Parlâmentosu: bkz. Osmanlı İmparatorluğu - Mebusan Meclisi
Osmanlı Vükelâ Meclisi Zabıtnamesi 238 n41
Oxford Üniversitesi 245

-Ö-

Ödemiş 15, 35-6, 44, 59
Öğüt 69 n116
Özalp, Profesör Teoman 47

-P-

Paillares, M. 88
Pall Mall Gazette 238 n40
Pangalos, General 324
Pan-Asya Akımı 246-7
Pan-İslâmistler (Pan-İslâmizm) 29-30, 42, 50-4, 59, 67, 95, 103, 162, 165, 172-3, 196, 212-3, 273-4, 286, 293, 297-8, 300, 302, 329
Pan-Turanizm 154
Pan-Türkizm 274, 286
Papasian, K. 126 n111
Papazyan, Bogos 292
Papulas, General 165, 249
Paris 8, 11, 13, 17, 19 ve n12, 25-7, 75 n15, 76 ve n17 n19, 80, 85, 89, 99-100 n70, 108, 124, 153-4, 159, 179, 182-3 n51, 184 n59, 210, 214, 226, 238-241, 248 ve n62, 269, 272, 279 n1, 292, 323, 335 n100, Konferans 6-7 ve n30, 11-3, 17, 19, 25-6, 30, 53, 65, 140-1, 146-7, 254
Parodi, M. 3
Paşalyan, Leon 292
Patrik (Patrikhane) 17, 259, Ermeni: bkz. Ermenistan, Rum 259
Pavloviç, M. 171, 174
Peel, M. 133 ve n139
Pekeriç 304
Pelegrini, Doktor 121,
Pellé, General 180, 210, 226-7, 266, 269, 271
Peşdilli, Rauf 52
Peterson, N.D. 31, 42, 49, 56
Petrof, Uzun 250
Petrograd 10
Petros, Aga 303
Peyam 22, 41 n37
Peyam-ı Sabah 22, 70 n118, 99
Phillips, Binbaşı W.A. 302
Phipps, M. 335
Pichon, M. 27
Picot, François Georges 57, 86
Pilavcıyan, M. 134
Pire Limanı 326
Plastiras, General 324
Poincaré, Raymond 240, 256, 270
Poland gemisi 337
Polatlı 36
Politis, M. 325
Pontos (Pontus) 258-9, Sorunu 258-9
Polonya 104, 106, 114, 344
Porto Maurizio 292
Poti 53, 224
Pozantı XVII
Preziosiona, Signor 123
Propaganda (aydınlatma) bkz. Türkiye

-R-

Radek 286
Rafet Bey 124, 210
Ragıp Bey, Amasya Milletvekili 234
Ragıp Bey 295
Ragıp, Hüseyin 121
Rahimof, İsmet 46
Rahmi Bey 15, 179
Raif Efendi, Hoca Cevat 29
Raif, Kurmay Yarbay 168
Rakovski, 285
Ramle 300
Rapallo Antlaşması 264
Rasih Efendi, Antalya Milletvekili 78
Rasim, Dere'li Albay 228-9
Ras-ül-Ayin 54
Raşit Bey 61, 69
Raşit, Şeyh İbn-i 54
Rattigan, Frank 183 ve n52 n53 n56, 184 n58, 187 n71, 199 n91
Rauf, Hüseyin XV, XVI n7, 10, 16, 21-3, 29, 39, 41, 51-2, 56, 63, 65, 219, 233, 236, 253, 269-271, 290, 294-5, 299, 307-9, 311-4, 329-333
Rawlinson, Yarbay A. 30-1 ve n5, 57, 101 n73, 236
Recep, Albay Nuri 95
Recep, Ereğli'li 206
Redd-i İlhak Cemiyeti 37
Refet, Albay 60, 63
Refet Paşa 212-3, 225, 233, 267, 281, 288, 292-3, 295, 297, 321, 333, 343
Refik Bey, Konya Milletvekili 78
Refik, Doktor 22
Regie de Tabaco 89
Remzi Bey 10
Remzi Paşa, General 176
Remzi, Kırmay Binbaşı 95
Remzi Paşa, Tarım Bakanı 85
Reşat Bey 26
Reşit Bey, Ahmet 2, 9, 27, 76-7, 85, 89
Reşit Bey 36, 130
Reşit Paşa, Mustafa 22, 32, 39, 41, 56, 92, 152, 188
Reşt 282
Reuter Ajansı 306
Reyval 46
Rıfkı, Falih 116
Rıza, Ahmet 5, 123-4
Rıza Paşa, Ali 33, 41-2, 56, 188, 200, 215, 235, 243-4, Kabinesi 41, 68
Rıza, Binbaşı 16
Rıza, Hasan 16
Rıza, Hamit'li 61
Rıza, Kurmay Yüzbaşı Ali 129, 153, 167, 169
Rıza Paşa, Mareşal 92
Rifat, Albay 45, 61
Rifat Efendi, Börekçizade Mehmet 69
Rifat, Mevlânzade 216
Rifat, Şeyh 300-1

Rifat, Yarbay Ali 207
Rize 89
Robeck, Amiral Sir John de 20, 33 n15, 34 n18, 43 n43 n44, 45 n45, n46 m48, 53-4 n62, 67 ve n106, 69 ve n115 n116 n117, 71 n2, 72-4, 82, 84 ve n38, 86 n41, 91 n56, 98 ve n66, 100 n69
Robert Kolej 5, 12
Rodos 26, 122-4, 214
Roletto, Albay 121
Roma 26-7 n29, 119, 121-5 n107, 148, 151-2, 155, 159, 166, 179-190, 193-4, 214, 219, 231, 238, 241, 245, 248 ve n61, 268, 270, 291-2, 304, 329, Sömürgeler Enstitüsü 119, Türk Kongresi 148
Romanya 248, 270-2, 276, 282, 288, 315, 343-4
Rosenberg 289
Rubanovich, Ajan D.Y. 316
Rufos, M. 261
Rumbold, Sir Horace 2-3 ve n9 n12 n14, 120, 123 n105, 134 ve n141, 136-7 n144, 138 ve n147 n149, 139 ve n150, 155 n15, 169-170 ve n39 n40 n41, 183 ve n55, 204-5 n104 n105, 208 n106, 210 n7, 234, 238 n39 n40, 239 ve n42, 241-2 n46, 243 ve n49 n50, 257, 259, 262 ve n82, 265, 273, 277 ve n107, 305 ve n43, 306, 316 ve n65, 318 ve n68 n69 n70, 320, 323-4, 328, 331
Rumlar XVII, 5, 12, 22, 122, 170, 215-6, 232, 242, 258, 259-260, 277, 298, 327, Ajanlar XVII, 126, 134, 145, Ermenilerle düzenler 215-6, Kürtlerle düzenler 215-6, Yunanlılarla düzenler 258-9, 327
Rusya (Ruslar): bkz Sovyet Rusya
Rüstem, Ahmet 122
Rüşdi Bey, Komutan 116
Rüştü, Dr. Tevfik 83, 201, 251, 333
Ryan, Andrew 11-2, 136-7 n144, 170, 302

-S-

Sabah XVI n7, 1 n2 n4 n6 n7, 4 n16, 6 n22 n24 n26, 7 n31, 8 n32, 13 n50, 17 n5, 22 n22
Sabahattin, Prens 3, 8-9
Sabanca 8, 126
Sabih, İdris 249
Sabih, Kaymakam 16
Sabit, Albay Sami 261
Sabit, Fuat 30, 112
Sabri, Albay 61
Sabri Bey 45
Sabri, Jandarma Binbaşısı 208
Sabri, Eyüp 64, 101-2, 108, 114-5, 202, 213, 312
Sabri, Faik 226
Sabri, Şeyhülislâm Mustafa 161, 206
Sabri, Tüccar 61
Sadık, Albay Mahmut 161, 206, 235-6
Sadoul 286
Sadullah Efendi 29
Safa, Peyami 168-9
Safvet, Binbaşı 207
Safvet, Reşit 123-4, 303
Sağır, Mustafa 183-4
Saint Jean de Maurienne Antlaşması XV
Sait, Abdül Hamit 291
Sait Paşa, Ali 218
Sait, Baha 50, 61
Sait Bey (Talât Paşa) 115, 129
Sait, Hüseyin 117
Sait, Mahir 161
Sait Molla 6, 12-3, 161
Sakarya 147, 198, 204, 220, 233, 246, Savaşı 147, 204, 209-210
Salakis, Papot 3
Salih Bey, Yaver 145
Salih Efendi, Erzurum Milletvekili 234, 252
Salih, Komünist 286
Salih Paşa 42-3, 68, 128, 138, 162, 194, 200, 243-4, Kabinesi 69, 98
Salih, Ünye'li 206
Salihi, Lad'lı Salâhattin 301
Salihli 35-6, 44-5, 95, 250
Salim Bey 54
Saltanat Şurası (Konseyi) 15, 92
Samandra 68
Suphi Paşa, Tümgeneral 77, 84-5
Sami, Albay Bekir 63, 252
Sami, Bekir 29, 47, 51, 75, 81, 85-6, 101, 114, 130, 138-9, 148-9, 151, 153, 155-6 ve n18, 176, 178-182, 186, 188, 193, 210, 219, 232, 272, 296, Anlaşmaları 156, Kurulu 75, 81, 86, 96, 105, 130
Sami Bey 256
Sami, Hüsrev 34
Sami, Kemalettin 50
Sami, Prens 277
Sami, Süleman 142
Sami, Yüzbaşı 224
Samsun 13, 15, 18, 38, 43, 46, 61, 81, 125, 191, 195, 203-4
San Remo 75, 137, Konferansı 122
Sansür: bkz. Osmanlı İmparatorluğu - Basın
Saral, Ahmet Hulki 12 n44
Sarıcan 44
Sarıhan, Zeki 6 n25
Sarıkamış 105, 235
Sarmısak (Sarmusaki) 326
Sart 44
Saruhan 78
Sava, M. 80, 86
Saz Oba 44
Schanzer, Signor 248, 256, 268 ve n93
Sebilül Reşat 252
Sefa Bey, Bakan 153, 188 ve n72, 200, 333
Sefa Bey (Tegmen Vlora) 120
Sehap, Albay 208
Selâhattin, Çolak 50
Selâhettin Adil Paşa 336, 340, 343
Selâhettin Bey 61, 116
Selâhettin Bey, Mersin Milletvekili 211, 219, 234, 251-2
Selâhettin Paşa 53, 57, 91
Selânik 4, 7, 10 n35, 64, 69, 168, 176, 272, 340, Musevi Locası 4
Selim, Fuat 88
Selim, Yafa'lı Şeyh 301
Seniha Hanım 116
Senüsi, Sidi Ahmet 59, 123
Serbesti 12-3
Sermet, Albay 51
Servet Bey 29
Servet, Edip 50
Servet, Şeyh 101
Servet-i Fünun 27
Seton, Sir Malcolm C.C. 301

Sevr 75, 86, Anlaşması 71, 75 ve n15, 77-8, 83, 86, 91-2, 96, 100, 103-4, 107, 109, 124, 126-8, 130-1, 133, 138, 146-7, 154, 156, 181, 219, 231, 241
Seyfettin, Binbaşı 128
Seyfi Bey 101, 114-5
Sezai, Binbaşı 85
Sforza, Kont 121-4, 148, 151, 157, 159
Sıddıki, Abdul Rahman 245
Sıdkı, Yüzbaşı 210
Sırbistan (Sırplar) 132, 272, 343
Sırrı Bey 26-7, 178, 186, 257
Sırrı Bey, Milletvekili 154
Sırrı, Necati 213
Sırrı, Yarbay Süleyman 217
Sisam Adası 325
Sibirya 224, Türk savaş tutsakları 224
Silifke 11
Silivri 272
Silvan 43
Sinop 126, 259
Sirochkin, Ajan 316
Sivas 22, 32-4, 37-9, 42-3, 50-1, 54-5, 57-9, 61, 66-7, 81, 83, 86, 91, 125, 132, 143, 148, 170, 195, 198, 203, 227, 244, 304, Kongresi 21 n18, 31-4, 40, 177
Sivastopol 276, 285, 336
Sivrihisar 36, 220
Skiotis, Venizelos'cu 249
Skoda 223
Slaschev, General 316
Societa Italiana Servizi Marittimi 121
Sofya 60, 133-4 ve n139, 220, 229, 343
Soir 27
Soma 35-6, 250
Somali gemisi 339
Somalya 23
Sonyel, S.R. XV n4 n6, XVIII n8, 1 n3, 6 n22 n23, 13 n49, 15 n2, 18 n7 n10, 19 n12, 21 n15 n16 n17 n20, 23 n25, 29 n1, 30 n4, 31 n6, 32 n8, 33 n12, 34 n16 n20, 38 n32, 41 n36 n38, 42 n42, 49 n51, 57 n70, 68 n109, 70 n123, 71 n1 n2, 75 n11 n12, 80 n27 n28, 82 n34, 92 n57, 100 n70, 118 n94, 120 n100, 126 n112 n113, 127 n120 n121, 131 n130, 133 n137, 134 n140, 138 n147 n149, 142 n155, 144 n157, 147 n3, 155 n17, 156 n19 164 n30 n31, 184 n58, 187 n68, 198 n87, 204 n100, 209 n1 n2, 210 n6, 212 n12, 238 n37 n38, 247 n57, 264 n84, 269 n94, 279 n2, 280 n7, 292 n22, 305 n44, 312 n58, 327 n84, 331 n94, 333 n97
Sosyalizm 116
Southampton Limanı 340
Sovyet Rusya XV ve n3 n5, 21, 23, 26, 38, 47, 54, 62, 78, 80, 82-3, 96, 104, 107, 113-4, 116, 126, 132-3, 136, 140-2, 150, 154-7, 164, 174-5, 181, 186-7, 189, 191, 193, 196-8, 202-3, 206, 209, 210-1 n8, 211-3, 221-5 n22, 227-8, 239-240, 242, 247 ve n59, 248 ve n60, 251, 253-6 ve n73, 257, 259, 263-7, 269-272 ve n99, 273-7 ve n103, 279-286 ve n13, 287-9 ve n16, 290 n17, 293-300, 302-3, 310, 313-4, 316-7, 324, 328-330 n90, 333, 344-5, Ajanlar 131, 144, 175, 178, 184, 276, 286, 293, 295, 313, 316, Askeri Güç 104-6, 110-1, 113-4, 118, 126, 129, 143, 171, 185, 196-7, 200-1 n96, 202, 225, 228, 270, 276, 282-3, 285, 289, 293, 297-8, 329, Azerbaycan'la ilişkiler 141, Bolşevikler (Bolşevizm) XV, 21, 29-30, 47-9, 65-7, 78, 81-3, 89, 100, 106, 108-9, 112-7, 127, 130, 132-6, 142, 147, 153, 162, 164, 172-3, 175-6, 178, 181, 184-5 ve n61, 186-7, 191, 194, 196-7, 200-2, 210-1 n10, 213, 221-5 ve n23, 243, 255, 269, 272-3, 275-6, 282, Çar XV n5, Çeka 83, 174-5, 316, Doğu Bürosu 53, 82, 117, Düzenler (komplolar - ayr. bkz. Türkiye'de düzenler) 200-2, 222, 225, 251, 255, 261, 271, 273-4, 283, 286, 298 n28, 307, 314-6 ve n66, 324, 328, 330, Fransa ile ilişkiler 287, Halklar Komiserliği XV n5, İhtilâller XV n3, 105, İngiltere ile ilişkiler 149, 171, 174, 221, 271, 284, 287, 329, Kavbüro 273-4, 285, Kemalist'lerle ilişkiler 21, 30, 58, 62, 75, 81, 83, 89, 96, 101-2, 112-3, 118, 127, 129-130, 141, 155, 164, 172, 174, 184-5 ve n61, 186 ve n65, 187, 191-2, 196, 200, 202, 211, 221, 224, 228, 243, 247 ve n59, 248 ve n60, 251, 256 n73, 257, 263, 267, 272-6, 282-4 ve n12, 285-6, 288-290 n17, 293-4, 296-7 ve n26, 298 ve n28, 299-300, 307-9, 315-7, 325, 327-8 ve n86, 329 ve n89, 330 n90, 344-5, Komintern 196, 274, 283-4 n11, 286 ve n14, 297-8, 329, Komünist Partisi 329, 345, Kurullar (delegeler) 82-3, 105, 113, 133, 171-2, 184, 191 ve n76, 192, 195, 197, 222, 228, 240, 247, 253-5, 263, 295, 297, 309, 328-9, Müslüman'larla ilişkiler 24, 101, 285, Önderler 75, 164, 224, 255-6, Propaganda 82-3, 91, 170, Propaganda ve Eylem Konseyi 171-5, 184, 273-4, 285, 297, Sovnarkom 314-5, Türkiye'de düzenler 178, 184, 274, Yönetim 75, 78, 82, 96, 101-2, 105, 113, 130, 136, 150, 154, 156, 162, 172, 175, 191-3, 195, 200, 211, 243, 247, 255-6, 264, 267, 270, 272-5, 282, 284-5, 287-8, 296, 298, 309, 316, 329, 344
Söğüt 165
Söke 44
Söz 6 n26
Spector, Ivor 101 n73, 131 n132
Stakof 186
Stalin 131
Stambolisky, Bulgar Başbakanı 229
Stassoff 171-3
Stassova, Elena 171, 274, 283
Stepanyan, Arakel 292
Sünner 343
Stokholm 138, 152
Stranca 271
Suat Bey 332
Sudan 23
Sudi Bey 123
Sulh ve Selâmet Fırkası (Partisi) 4, 15, 61
Sultanahmet Mitingi 15
Sunday Times 126 n116
Suntemple gemisi 340-1
Suphi, Hamdullah 78, 114-5, 117, 211, 214, 218, 244, 252
Suphi, İsmail 106, 258
Suphi, Mustafa 82, 108, 112, 116-7, 142, 171-2, 174, 184, 197, 202, 255, Kurulu 173-4
Suriye (Suriye'liler) 17, 19-20, 23, 50-1, 54, 57, 63, 76, 89, 158, 191-2, 296, 300-1, 322, 344, Kemalist'lerle ilişkiler 50, 63, 66
Suritz 329
Sururi, Nazif 61
Süleyman Ağa 292
Süleyman, Baytar 102
Süleyman Paşa, Çerkez 3

Süleyman, Hacı 36
Süleyman Efendi, Tulca'lı 16
Süleymaniye 54, 216
Sürenyan, Vartan 292
Süreyya Bey 22, 120, 179
Sürmene 89
Süryaniler 5, 300
Sykes-Picot Antlaşması XV

-Ş-

Şaban, Bursa'lı 206
Şaban Karahisar 148
Şafak 142
Şahabettin, Cenap 61
Şakir, Behaettin 93, 113, 115-7
Şakir Bey 220, 229, 271
Şakir Bey, Edirne Valisi 292
Şam 19, 50, 53, 216
Şefik Paşa, Süleyman 32, 42, 68-9, 77
Şefik, Kurmay Albay Ahmet 85
Şehap, Albay 208
Şeref Bey 60, 228-9
Şeref, Mustafa 116
Şeref, Teğmen 167
Şerefettin Bey 54
Şerif, Damat 42
Şerif Bey, Edirne Milletvekili 190, 211, 231
Şerif Paşa 7, 9, 11
Şerif, Yarbay 16, 249
Şevket, Albay 62
Şevket Bey 60
Şevket Bey, Çerkez 326
Şevket Paşa, Mahmut 108
Şevket, Memduh 122
Şevket Bey, Sinop Milletvekili 260
Şevki Bey, Elçi 152-3
Şevki Paşa, Yakup 218, 244, 254, 273
Şeyhli 68
Şeyhülislâm: bkz. Osmanlı İmparatorluğu
Şimşir, Bilâl 50 n55, 59 n79, 66 n98
Şirket-i Hayriye 99
Şuray-ı Devlet (Danıştay): bkz. Osmanlı İmparatorluğu
Şuray-ı Saltanat: bkz. Saltanat Şurası
Şusa 113
Şükri Bey 60
Şükrü, Ali (Trabzon Milletvekili) 78, 318
Şükrü Bey 16, 36, 60, 201, 213
Şükrü, Hacı 36, 310-1
Şükrü, Mithat 10, 312
Şükrü, Trabzon Milletvekili 181, 251, 260

-T-

Taha, Sait (Seyit) 11, 55
Tahidromos 345
Tahir, Albay 277
Tahran 247 ve n58, 282, 303 ve n39
Tahsin, Biga'lı 206
Tahsin, Yüzbaşı 206
Takvim-i Vekayi XVI n7, 2 n6, 6 n24 n26, 7 n31, 8 n32, 13 n50, 41 n37, 63 n87, 70 n118, 127 n119
Takvoryan, S. 134
Talât, Küçük 36, 112, 116, 255
Talât Paşa 1, 5, 10, 32 ve n7, 65, 102-3, 113, 115-8, 122-4, 166, 208
Tali Bey, Doktor 114
Tanin 1 n1
Tansel, Selâhettin 38 n32
Tara, Pasene'li 206
Tardieu, André 335
Tarih IV 65 n94
Tarih Konuşuyor 18 n11
Tarih Vesikaları 34 n17
Tarsus XVII
Tasvir-i Efkâr XVI n7, 1 n2, 2 n5 n6 n7, 4 n16, 6 n24 n26, 7 n31, 8 n32, 17 n6, 22 n23, 69 n115
Taşcızade Bey 61
Taşkent 112-3, 171
Tatarlar 24, 29, 40, 83
Tayyar, Cafer 60, 62
Tebriz 282
Teceddüt Fırkası (Partisi) 1, 4
Tehmasap, Yahya 51-2
Tekfurtaş 44
Teki Han 113
Tel Abyad 11
Tengirşenk, Yusuf Kemal (ayr. bkz. Kemal, Yusuf) 238 n40
Tercüman-ı Hakikat 168
Teşkilât-ı Mahsusa: bkz. Osmanlı İmparatorluğu
Tevfik, Ahmet 271-2
Tevfik Bey 25, 61
Tevfik Paşa, General 59
Tevfik Bey, Maliye Bakanı 17
Tevfik, Menteşe Milletvekili 252
Tevfik Efendi, Milletvekili 149
Tevfik Osman 61
Tevfik Paşa 6-7, 25, 41, 147, 152, 155 ve n15, 162, 188, 200, 216, 238 ve n40, 239, 243, 253, 280, Kabinesi 2, 6-7, 126-8, 136, 166, 217
Tevfik, Dr. Rıza 5, 7, 25-6, 100, 108
Thwaites, Tümgeneral Sir W. 31, 49, 118 n93
Tiflis 24, 66, 138-9, 142, 171, 184, 200, 224, 248, 272-6, 282, 284
Tilley, John A.C. 90, 97
Times 204 n102, 305 n43, 306, 315
Tokat 22, 61, 110, 148, 253, 304
Topcıyan, Doktor 20
Toros tünelleri XVI
Tortum 44
Townshend, General 264-5
Toynbee, Arnold 100 n72
Trablusugarp (ayr. bkz. Tripoli) 214, 300
Trabzon 29, 36, 78, 83, 102, 111, 113, 115-7, 125-6, 132-3, 142, 173, 181, 184, 186-7, 191, 195-7, 203, 222-4, 255, 259, 260-1, 283, 318, 321, 330, Bolşevik düzenleri 186-7, 197
Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti 16, 29
Trakya 26-7, 76, 78, 88-9, 133, 150-1, 158, 178, 181-2, 196, 215, 219, 229, 231, 266-8, 270-1, 280-1, 292-3 n23, 304, 306, 321, 327, Batı XVII, 208, 271-2, 292-3, 327, Doğu XVII, 86, 158, 256, 268, 293, 315, 327, Komitesi 178, 271, Sorunu 272 ve n98
Tripoli 214
Tripolitanya (ayr. bkz. Libya) 23, 51
Trotski 228, 272, 276, 285, 329 ve n88
Tsatson, Hamit Bey 325
Tuapse 142, 224
Tsupura 285

Tukan, Feyyaz 301
Tukan, Haydar Bey 301
Tunaya, Tarik Zafer 12 n44, 21 n18, 50 n52, 62 n84
Tuncay, Mete 101 n73
Tunus 19, 23, 51
Tuozzi, Cavaliere 210-1, 231-2
Turgut Paşa, Şevket 18, 22
Turkia Derneği 124
Türkeram 301
Türk İstiklâl Harbi XVI n7 n8, 11 n36, 50 n52
Türk-İtalyan Dostluk Derneği 121
Türk Kurtarış Derneği 92-94
Türk Kültürü 18 n11
Türk Tarih Kurumu 47
Türk Yolu 4
Türk Yurdu 16
Türkçe İstanbul 6 n24 n26, 8 n32
Türkgeldi, Ali 63 n37
Türkistan (Türkmenler) 29, 47, 64, 113, 116-7, 142, 171-2, 174, 201, 297, 345
Türkiye Komünist Fırkası: bkz. Türkiye
Türkiye (Türkler): çeşitli yerlerde (**passim**), Adli devrim 236, Afganistan'la ilişkiler 58-9, 66, 159, 164-5, 187, 192, 196, 248-9 ve n63, 298, Ain Pe Örgütü 215, Ajanlar 38, 40, 59, 67-8, 73-4, 76, 82, 102, 120, 122, 137, 139-140, 149, 167, 176, 179, 183-4, 205, 223, 226-7, 298, 300-1, 325, 331-2, Almanya ile ilişkiler 67, A.B.D. ile ilişkiler 5, 37-8, Araplarla ilişkiler 18-20, 53-4, 64, 66, 157, Askeri güç XVI, 30, 33, 36, 39-40, 43, 45, 48, 52, 60, 65-6, 70, 77, 80-1, 86-8, 91, 96, 105, 111, 114, 124, 126-7, 131-2, 135, 145, 150, 152, 157-8, 161, 165, 170, 177, 181, 185 , 188, 192, 194-5, 198-200, 202-4, 207, 209, 211, 214, 219-220, 223-5 ve n22, 227-9, 233, 243, 245, 247, 250, 254-5, 257, 260, 262-3, 267, 269-270, 281-2, 284, 289-291, 295, 306-7, 315-7, 321, 323-5, 330-1, 336, 338, 341, Aydınlar 7, 81, 201, 284, Aydınlatma (propaganda) 187, 214, 244, 246, 298, 299 n30, 329, 345, Ayrıcalık hakları 194, 231-2, 240-2, 250-1, 268, 288, 304, 308, 310, 322, Azerbaycan'la ilişkiler 52, 58, 131, 222, Azınlıklar 236, 259, 295, Bağlaşıklarla ilişkiler XVI, 20, 68, 73, 75, 78, 82, 103, 139, 154, 156, 173, 175, 185 ve n61, 186, 189, 191, 192-4, 221-2, 232, 253, 256-7, 261, 269, 272, 279, 282-4, 296, 308, 331, Basın 4-5, 49, 56, 138, 325-6, 338, Batı ile ilişkiler 75, Batı'dan sağlanan yardım 225-6, Bolşevik (komünist) propagandası 82-3, 91, 100-3, 112-3, 142, 172-4, 184, 186-7, 211, 225, 271, 273-5, 283, 285-6 ve n13, 295, 297-8, 316, 328 ve n87, 330, 333, Bolşevik yardımı 101-2, 104-5, 109, 112-4, 125, 132, 136, 140, 144, 156, 166, 171, 181, 191-2, 195 , 198, 200, 203, 206, 212, 221-5, 228, 247, 254, 256, 262-3, 267, 272-4, 276-7, 329, Bolşeviklerle ilişkiler 30, 47-9, 58, 65, 67, 78, 81-3 ve n35, 86, 90-1, 96, 101-3, 105-8 ve n83, 109-114, 117-8, 127, 130-1, 135, 138-142, 144-6, 150, 155-6, 159, 162, 164, 166, 172-4, 177, 181, 184-6 ve n65, 187, 189, 191-4, 196-7, 200, 209, 211, 221, 224, 228, 239, 240, 242-3, 247 ve n59, 248 ve n60, 251, 254-6 n73, 257, 259, 261, 263, 265, 269-270, 273-6, 280, 282, 284 ve n12, 285-6, 288-9 ve n16, 290 n17, 293-4, 297 ve n26, 298 ve n28, 299-300, 307-9, 315-7, 324-5, 327-8 ve n86, 329 ve n89, 330 n90, 344-5, Boşaltma 337-341, 346, Bulgaristan'la ilişkiler 58, 78, 229, 272, 304, 310, 345, Büyük Millet Meclisi XVII-XVIII n9, 70-5, 77-8, 81-6, 88, 92, 95-6, 105-6, 108-111, 114, 125, 128, 130, 132-5, 143, 147-152, 154 n12, 156-9, 163-4, 168-9, 172-3, 176-182, 187-194, 196, 198, 202, 206-7, 210-3, 217-9, 229, 231-5, 237-8, 240, 243-4, 249-252, 254, 256-261, 265, 279 ve n5, 280, 282-3, 289-290, 293, 295, 299-300, 305-314, 316-324, 327 n84, 328, 333, 335, 337, 339, Çeteler 271, 292-3, 318, 325-6, Doğu ile ilişkiler 75, Doğu İlleri XVI, 21, 29, 33, 36, 100, 126, 158, 176, 190, 196, 234, 252-3, 255, 260-1, 283, 285, 288, 293, 318-319 ve n71, 325, 329, 333, 344, Elviye-i Selâse 105 Ermenilerle ilişkiler 6-7, 11, 31, 49, 58, 67, 82, 105, 111, 113, 126, 129-130, 164, 216, 221-3, 291-2, Felâh-ı Vatan Grubu 214, 281, Fransız yandaşları 1-2, 7-9, 27, Fransız yardımı 179, 210, 217, 226-7, 276, 283, Fransızlarla ilişkiler 17, 32, 40, 55, 57 ve n71, 63-4, 67, 80-1, 86, 149, 158, 180-1, 189, 194, 209-210, 214, 225, 233, 237, 239-240, 266-7, 270, 272-3, 283, 285, 308, 310, 315, 345, Güdüm sorunu 5, 17-8, 25-7, 31-2, 37, Gürcistan'la ilişkiler 65, 105, 135, 150, Halk Fırkası 102, 108, 114, 312, 332, Hey'et-i Temsiliye 29, 33-4, 57-9, 62, 65, 70, Hindistan Müslümanları'ndan yardım 245 ve n54, Hindistan'la ilişkiler 58-9, 66, İç isyanlar 46, İngiliz yandaşları 1-4, 7-9, 16, 27, 40, 55, 139, İngilizlerle ilişkiler 12-3, 30, 32, 37, 47, 59, 74, 77-8, 81, 95, 103, 106-7, 117, 120, 133, 141, 144, 150-1, 182-3, 187-8 ve n73, 209, 213, 215, 220, 233, 240, 243, 265 , 269, 272, 281, 283, 285, 296, 302-4, 307-8, 310, 320, 329, 334-6, 338, 343-4, İran'la ilişkiler 192, 195-6, 297-8 ve n29 (ayr. bkz. İrak), İslâm Dünyası'yla ilişkiler 74, 82, 109, 111, İstanbul yönetimiyle ilişkiler 34, 41-3, 75, 77, 83, 108, 123, 128-130, 134, 150-1, 217, 243, 262, 280, İstihbarat Örgütü 65, 167, 206, 214, 229, 231, 288-9, 297 ve n27, 322, 343 ve n1, İstiklâl Mahkemeleri 183, 215, 265, İtalyan yardımı 119-122, 124-5, 144, 159, 180, 268, İtalyanlarla ilişkiler 11, 26-7, 58, 86, 119-123 ve n105, 124, 149, 159-160, 180, 189, 194, 209, 231-2, 268, Kamu borçları 236, Kurtuluş Savaşı XVII-XVIII ve n9, 6 n25, 13-4, 18, 21 n18, 22-3, 29-31, 34-40, 47, 54-6, 131 n130, Kurullar (delegeler) 82-4, 105, 115, 117, 124, 139, 148-9, 151-3, 155, 157, 159-160, 164, 168, 182, 184, 187, 192, 217, 222, 226, 238, 243, 247, 251, 253, 276, 280, 290-1, 295-7, 303-4, 308, 313-4, 319-320, 329, Küme Grubu 253, Kürtlerle ilişkiler 11, 22, 30, 32, 38-9, 47, 53, 57, 69, 136-7, 170, 216, 234-5, Mali durum 59-60, 65, 67, 89, 132-3, 140, 143, 169 ve n 38, 194-5, 223, 245, 250-1 ve n66, 263, 308, Masonlarla ilişkiler 4, 10, Milis gücü 36, 39, 44-5, 64, 67, 88, 143, 164, Misak-ı Milli 29, 34, 65, 75, 100, 156, 176, 181, 193-4, 202, 212-3, 219, 233, 239-241, 243, 254, 256, 259, 261, 266, 268, 270, 288, 308, 321, Savaş tutsakları XVI, 224, Seçimler 47, Sırbistan'la ilişkiler 272, Silâhlar (silâh yardımları) 44-5, 50, 64, 96, 159-160, 166, 179, 191, 196, 198, 210, 217, 221-4, 226-7, 254, 262-3, 267-8, 276, 340, Siyasi gruplar 176-7, 251, 253, Telgrafcılar 65,

Tevhid Grubu 253, Türk düzenleri 215, 249-250 273, 275, 293 n23, 298, 300-1 ve n34 n35 n36, Türk Ulusu (Ulusçular, Ulusal Akım): çeşitli yerlerde (passim), Türkiye Komünist Partisi (komünistler) 82, 112, 116, 118-9, 142, 171, 173-4, 197, 201-2 ve n97, 247, 252, 275, 283, 286, 297-8, 313, 316-7, 325, 328, Türkiye'nin bölünmesi 5-6, 23, 31, 61, 90, 103, 105, Ukrayna ile ilişkiler 141, 250-1, 279, Ulusal Savunma Grubu 176, 190, 204, 213, 219, 228, 248, 252-5, 261, 294, 312, 317, 332-3, Ulusçu önderler 33, 38, 53, 56, 64, 69, 72-3, 81, 90, 97-8, 114, 122-3, 129, 162, 198, 225, 236-7, 262, 264, 274, 283, 288, 290-1, 303, 333, 335, Üçüncü Grup 317, Yansız bölge 269-271, 273, Yemen'le ilişkiler 59, Yeşil Ordu 81, 100-3, 115, Yönetim XVI-XVII, 10, 81, 86, 93, 119, 139-140, 144, 151, 169 ve n38, 177-8, 186, 189, 192, 194, 198, 201, 211, 216, 218-9, 221, 223, 229, 233, 237-9, 244, 248, 250, 252, 260, 263, 270, 272, 279-280, 283-5, 289, 294, 297, 299, 308-312, 317, 320-4, 328, 330-2, 338-9, Yunanistan'la ilişkiler (ayr. bkz. Rumlar) 7, 17, 78, 96, 109, 125, 170

-U-

Uceymi Paşa 18
Ufa 112
Ukrayna 141, 228, 250-1, 271, 274, 279, Yönetim 251, 270
Ulu Kışla 39-40 n34
Ulubelen, Erol 50 n54
Ulug, Hakkı 62 n84
Ulusal akım: bkz. Türkiye
Ulusal And: bkz. Türkiye - Misak-ı Milli
Ulusal Ermeni Demokrat Partisi 216
Ulusal Güçler: bkz. Türkiye - askeri güç
Ulusal Hakları koruma Derneği (ayr. bkz. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) 30, 39-40 n34
Ulusal İslâm Derneği 301
Ulusal Kültür Kulübü 15
Ulusal Savunma Grubu: bkz. Türkiye
Ulusal (Yunan) Savunma Komitesi 160
Ulusçular: bkz. Türkiye
Ulviye, Prenses 70
Upmal (ayr. bkz. Angarskii) 83
Urfa XVII, 22, 33, 49, 74
Uşak 62, 109, 165, 326
Uzun Köprü 60

-Ü-

Üçlü Sözleşme 152
Üsküdar 281, 339

-V-

Vahdettin, Padişah 6, 55, 68, 70, 98, 235-6, 238 ve n38, 239, 242, 277, 280
Vakit XVI n7, 1 n2, 2 n5 n6 n7, 4 n16, 6 n26, 7 n31, 8 n32, 13 n50, 17 n6, 22 n23, 41 n37, 50 n53, 61, 69 n115, 249
Vakkas, Kürt 101-2
Van 44-5, 80
Vansittart, Robert 19, 75 n15, 76 ve n19
Varna 120
Varşova 343
Vasfi Efendi 161
Vasıf, Binbaşı 16
Vasıf, Kara 21, 43, 47, 50, 52, 63, 252, 310, 312
Vassalo, Signor 121
Vatan 343
Vehbi Bey 251-2
Vehbi Hoca, Konya Milletvekili 219, 252
Vehip Paşa 10
Veli Bey, Burdur Milletvekili 191, 260
Venizelos, Eleftherios 27, 88-9, 127, 129, 132-3, 135, 145, 160, 249
Ventimiglia 291-2
Versay 76 ve n20, Antlaşması 283, 296
Veysi, Kurmay Yarbay Kemal 95
Vezirof, Yusuf 52-3
Victoria Gemisi 340
Vietrenko, Ajan 316
Vilâyat-ı Şarkiyye Hukuk-u Milliye Cemiyeti 29
Vilâyat-ı Şarkiyye Kongresi: bkz. Erzurum Kongresi
Vitali, Yarbay 123
Vitelli, Albay 334
Vivian, Binbaşı 35, 140
Viyana 120, 266, 343
Vlora, İtalyan Ajan (Sefa Bey) 119, 121, 123
Vneshtorg, Ajan 316
Voinarkhovsky, Ajan 316
Vorovski 329
Votsis, M. 229
Vutiras, Aleksandros 160

-W-

Ward, Amerika'lı Doktor 276
Wardrop, Oliver 38
Washington 7, 122
Webb, Amiral Richard 3 ve n10 n13 n14, 9-10 n35, 12 n45, 20 n14, 29 n2, 33 n13, 36 n25 n26, 38 n31, 51-2 n57, 70 n120, 76 n16, 187
Welch, Albay 241
Weyl, M. 89
Whittall ve irketi Ltd. 183
Whittall, Hugh E.C. 2
Wilson, Felt-Mareşal Henry 197-8 n86
Wilson, Woodrow 7, 13, 25, 38, 78, 132, İlkeleri 78, 128, 130
Wingate, Sir Ronald 6
Wrangel, General 104, 126, 129

-Y-

Yaçıbekyan, Diran 182-3 n51
Yafa 301
Yahya, İmam 19, 51, 59
Yakın Doğu 111, 119, 122, 130, 209 n2, 263, 268, 270 n96, 272 n99, 274 n103, 284, 286, 296, 314, 345, Konferansı 271

Yakın Tarihimiz XVI n7, 18 n10, 38 n32, 65 n94
Yakup, Selânik'li 206
Yasin efendi, Milletvekili 105
Yasin Paşa 50, 63
Yemen 19, 59
Yeni Dünya 108
Yeni Gazete 6 n24 n26
Yeni Gün XVI n7, 6 n26, 7 n28 n31, 50 n53, 65 n94, 69 n115, 102, 154, 164, 213, 252-3
Yeni İstanbul 2 n7
Yeniköy 47
Yeşil Ordu (ayr. bkz. Türkiye) 202, Yeşil Çeteler 330
Yowell, Doktor 260
Yugoslavya 271
Yunanistan (Yunanlılar) XV n3, 13, 27, 35, 38, 46, 71, 78, 84, 86, 87, 89, 90, 100, 117, 119, 125-9, 132-3, 145-6, 150-1, 154, 157-160, 162, 164-6, 170, 172-3, 180, 182, 185, 187-9, 193-4, 196, 198, 202-4, 206-7, 209, 212-3, 215-8, 220-2, 225, 228-230 ve n29, 231-2, 242-3, 245, 248-9 ve n64, 250, 253-4, 256-8, 261, 263-5 n88, 266-8, 272, 274-7, 279, 282-3, 290, 293, 298-9 n30, 303, 315, 321, 324-6, 330-1, 335, 337, Ajanlar 246, Askeri güç 2; 46, 69, 86, 90-1, 96, 103, 132, 145, 158, 164, 185, 188, 191, 197-199, 204, 209, 213-4, 223-4, 230, 245-6 ve n56, 253, 258, 265, 267, 280-1, 324-5, 327, 330, Bağlaşıklarla ilişkiler 238, 303, Basın 198, Çerkezlerle düzenler 325-7, Ermenilerle düzenler 327, İngiliz yardımı 182, 189, 303, İngiltere ile ilişkiler 89 ve n50, 155, 182, 187, 202, 225, 229, 232, 242, İstihbarat Örgütü 44, Kurullar (delegeler) 238, 245-6 ve n56, 261, 321, Kürtlerle düzenler 170, 172, 202, 216-7, 245, Savaş tazminatı 327, 330-1, Toprak (ülke) dilekleri 7, 100, Türklerle ilişkiler 182, 193-4, 204, 229-230, 238, 257-8, 261, 325-7, Yönetim 86, 90, 216-7, 230-1, 246, 249, 325-7, Yunan işgalleri XVII. 13, 17, 20, 35, 71, 76, 86, 109, 154, 157, 189, 218, 259, 265 n88, Yunan Kıralı 249, (ayr. bkz. Konstantin), Yunan saldırıları 85-7, 90-1, 96, 150-1, 164-6, 170, 173, 187, 193, 196-200, 204, 223-4, 227, 242, 258, 271
Yunan Ulusal Savunma Komitesi 250
Yust, M. 186
Yüce Devletler (ayr. bk . Güçlü Devletler) 194, 230, 236, 259
Yüksek Konsey (ayr. bkz. Bağlaşıklar) 75, 86, 150

-Z-

Zaman 1 n2 n4, 2 n6 n7, 6 n26, 13 n50
Zanti 292
Zara 51
Zeki Paşa, Mareşal 85, 207
Zengibar 23
Zharkovsky, Ajan 316
Zile 110
Zilkind, J. 328 ve n86
Zindebad, Recep 51
Ziya Bey, Bakan 166
Ziya Bey 26-7
Ziya Efendi 246
Ziya Paşa 7, 167
Ziya, Bitlis Milletvekili Yusuf 251
Ziyaettin, Prens 169
Ziyonistler (Ziyonizm) 301
Zonguldak 120, 143, 272
Zürih 214